E.P. Thompson

Avam ve Görenek

Birikim Yayınları

Custom in Common. Studies in Traditional Popular Culture
© 1993, E.P. Thompson
Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
The New Press'ten alınmıştır.

Birikim Yayınları 34
ISBN 975-516-033-7
© 2006 Birikim Yayıncılık Ltd. Şti.
1. BASKI 2006, İstanbul (1000 adet)

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI "Grev korteji", anonim gravür,
Petit Journal Illustré, 1 Nisan 1906
KAPAK FİLMİ Mat Yapım
UYGULAMA Hasan Deniz
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

Birikim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: birikim@iletisim.com.tr

E. P. THOMPSON

Avam ve Görenek

İngiltere'de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar

Customs in Common
Studies in Traditional Popular Culture

ÇEVİREN *Uygur Kocabaşoğlu*

Birikim Yayınları

EDWARD PALMER THOMPSON 1924'te İngiltere'de doğdu. İkinci Dünya Savaşı'nda Afrika ve İtalya'da görev yaptı. Savaş sonrasında Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. 1956'da İngiliz Komünist Partisi, Marksist Tarihçiler Grubu'nun pekçok üyesi ile birlikte Stalinist politikaları protesto ederek partiden ayrıldı. 1957'de *The New Reasoner* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Bu dergi daha sonra dönemin genç kuşak sol entelektüellerinin ve öğrencilerinin içinde yer aldığı *New Left Review*'nun çıkışına öncülük etti ve Thompson uzun süre *New Left Review*'nun editoryal kurulunu yönetti. 1965'ten sonra yayın kurulu içinde doğan ayrılıklar nedeniyle dergiden uzaklaştı. Thompson'un önemli araştırmaları arasında *William Morris: Romantic to Revolutionary* (1955), *The Making of the English Working Class* (1963), *Whigs and Hunters: The Origins of the Black Act* (1975) yer almaktadır. Moral ekonomi tartışmalarını derlediği *Customs in Common* (1993) ve Louis Althusser, Tom Nairn ve Perry Anderson'la polemiklerinin yer aldığı *Poverty and Theory and Other Essays* (1978) önemli eserleri arasındadır. *Custom in Common*, 1988'de The New Press tarafından yayımlanmıştır. 1980'lerde Nükleer Silahsızlanma Hareketi (END) aktivisti olarak mücadele eden Thompson'ın bu dönemde yazdığı yazılar *Writing by Candlelight* (1980), *Protest and Survive* (Thompson vd.) (1980), *Exterminism and Cold War* (Thompson vd.) (1982), *Zero Option* (1982), *The Heavy Dancers*'de (1984) biraraya getirilmiştir. Ayrıca *Double Exposure* (1985) ve *The Sykaos Papers* (1988) yayımlanmış eserleri arasındadır. E. P. Thompson 1993'te öldü.

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkür *7*

Birinci Bölüm
Giriş: Görenek ve Kültür *13*

İkinci Bölüm
Patrisyenler ve Plepler *31*

Üçüncü Bölüm
Görenek, Hukuk ve Genel Haklar *123*

Dördüncü Bölüm
18. Yüzyılda İngiliz Halkının Ahlâkî Ekonomisi *225*

Beşinci Bölüm
Ahlâkî Ekonominin Gözden Geçirilmesi *309*

Altıncı Bölüm
Zaman, İş-Disiplini ve Sanayi Kapitalizmi *437*

Yedinci Bölüm
Eş Satışı *495*

Sekizinci Bölüm
Hoyrat Müzik *565*

Ek I *635*
Ek II *637*

Önsöz ve Teşekkür

Bu kitaptaki çalışmalar birbiriyle ilgili tek bir tez olarak düşünülmüştü. Bu tez Giriş'te ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Ancak tamanlanması hiç düşünmediğim kadar uzun zaman aldı. Yirmi yılı aşkın bir süre önce yayınlanan *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'ndan hemen sonra, "zaman" ve "ahlâki ekonomi"ye ilişkin çalışmalarla başladı. Sonra, 18. yüzyıldaki suç üzerine *Whig'ler ve Avcılar (Whigs and Hunters)* ve (Warwick Üniversitesi Toplumsal Tarih Araştırmaları Merkezi'ndeki meslektaşlarla birlikte) *Albion'un Ölümcül Ağacı (Albion's Fatal Tree)* adlarıyla ortaya çıkacak çahşmalar nedeniyle gecikti. Daha sonra seksenlerin başında, "ikinci soğuk savaş"ın ve barış hareketinin acil talepleri nedeniyle bir kez daha ertelemek zorunda kaldım. Bundan yakınıyor değilim: Barış hareketinin, siyasal ve entellektüel hayatın her alanı üzerine kirlilik saçan bir bulut gibi çöken soğuk savaşın çözülmesine önemli bir katkı yaptığına kaniyim. Bu güçlükler (ve bu arada sağlık sorunları) *Avam ve Görenek*'in tamamlanmasını ciddi olarak geciktirdi.

Şimdi ardışık bir tez için neler yaptığımı açıklamalıyım. Daha önce yayınlanmış olan iki bölüm değişiklik yapılmadan yeniden kullanıldı. Bunlar ilk kez *Past and Present*, 38, Aralık 1967'de yayınlanan "Zaman, İş-Disiplini ve Sanayi Kapitaliz-

mi" ile *Past and Present*, 50, 1971'de yayınlanan "18. Yüzyılda İngiliz Halkının Ahlâki Ekonomisi"dir. Birinci durumda, zaman meselesi üzerine ilginç yeni çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, bunların hiçbiri makalemde belli başlı bir değişikliği zorunlu kılar gibi görünmüyordu. "Ahlâki ekonomi"yi ise farklı bir nedenle olduğu gibi bıraktım. Tez çok tartışıldı, eleştirildi ve geliştirildi ve bazı noktalarda benim önceki araştırmamı aştı. Önce makaleyi gözden geçirmeye ve güncelleştirmeye çalıştım. Ancak bunun umutsuz bir çaba olduğu anlaşıldı. Bu geriye doğru kale direklerinin yerini değiştirmek gibi bir şeydi. Başka bilim adamlarının üzerine pek çok yorum yaptığı bir metni değiştirmekte olduğumu anladım. Dolayısıyla özgün çalışmayı yeniden yayınladım ve "Ahlâki Ekonominin Gözden Geçirilmesi"nde, kimi eleştirilere yanıt verdiğim ve kimileri tarafından ortaya konulan sorunları ele aldığım daha kapsamlı bir hayli yeni bir metin kaleme aldım.

Kitapta yer alan diğer çalışmalar ya ilk kez yayınlanmaktadır ya da geniş ölçüde değiştirilmiştir. "Giriş" ile "Patrisyenler ve Plepler" ilk kez *Social History*, cilt 7, sayı 4, Yaz 1974'te yayınlanan "Patrician Society and Plebian Culture" (Patrisyen Toplumu, Plep Kültürü) ve *Social History* cilt 3, sayı 2, Mayıs 1978'de yayınlanan "Eighteenth Century English Society: Class Struggle without Class?"dan (18. Yüzyıl İngiliz Toplumu: Sınıf Olmadan Sınıf Mücadelesi) pek çok pasaj içermektedir. "Hoyrat Müzik"in daha kısa şekli, *Annales: Economies, Societes, Civilisations*, Yıl 27, sayı 2, Mart-Nisan 1972'de "'Rough Music': Le Charivari Anglais" ("'Hoyrat Müzik': İngiliz *Charivari*"si) adıyla yayınlandı. Bu malzemeden yararlanmama izin verdikleri için anılan dergi ve editörlerine müteşekkirim.

Bu uzunca süre zarfında ders verme ve tarihçilik mesleği ile ilişkimi sürdürme konusunda bana olanak sağlayan ve konukseverlik gösteren kurum ve meslektaşlara da ayrıca müteşekkirim. Bunlar arasında birkaç Amerikan üniversitesi (Pittsburg, Rutgers, Brown, Dartmouth College) ile bir dizi Hint üniversitesi ve Yeni Zelanda'daki Auckland Üniversitesi Sir Douglas Robb Konferansları sayılabilir. Daha sonra –ne kadar

paslanmış olsam da– beni konuk olarak davet etme riskini göze alan ve barış hareketi yıllarındaki o uzun kopuştan sonra bilimadamı olarak kendimi yenileme fırsatı veren üç üniversiteye özellikle müteşekkirim. Bunlar, ilk olarak Ontario, Kingston'daki Queens Üniversitesi (1988); 1988-1989'da Simon Kıdemli Araştırma Bursu'yla beni ödüllerinden Manchester Üniversitesi ve Tarihsel Araştırma Merkezi'yle birlikte çalışmak üzere beni Raul Wallenberg Seçkin Konuk Profesör olarak atayan Rutgers Üniversitesi'dir. Bu cömertçe yardım ve yakınlık gösteren meslektaşların teşviki olmasa, mesleğimle ilişkimi koparmış olabilirdim. Son olarak, içten teşekkürlerim, İnsan Bilimlerinde İleri Araştırmalar Enstitüsü'nün Üyesi olarak bana kütüphane ve araştırma olanakları sağlayan Birmingham Üniversitesi'nedir.

Eğer, bana kaynak gönderen (örneğin hoyrat müzik ya da eş satışlarıyla ilgili) herkese teşekkür edecek olsam bu önsöz birkaç sayfa daha uzun olurdu. Bazı durumlarda malzeme sağlayanları dipnotlarımda belirttim. Atlamış olduklarımdan özür dilemeliyim. Bilgi gönderen ve görüşlerini paylaşanlar arasında John Beattie, müteveffa Kathleen Bumstead, Andrew Charlesworth, Robin Clifton, Penelope Corfield, Anna Davin, Natalie Davis, Isabel Emmett, müteveffa G. Eward Evans, John Fine, John Fletcher, Vic Gammon, John Gillis, Inge Goodwin, Jack Goody, müteveffa Herbert Gutman, Julian Harber, Brian Harrison, J.EC. Harrison, Martin Ingram, Joan Lane, Louis Mackay, müteveffa David Morgan, Polly Morris, Brian Palmer, Alfred Peacock, Iorwerth Prothero, Arnold Rattenbury, Ruth Richardson, John Rule, Raphael Samuel, Peter Searby, Robert Shenton, Paul Slack, Len Smith, Michael Sonenscher, Joan Thirsk, Keith Thomas, Dror Wahrman, John Walsh, E.R. Yarham, Eileen ve Stephen Yeo var. Çok özel teşekkürlerim, İngiliz Devlet Arşivi'nde (*Public Record Office*) benim için pek çok araştırma yapan müteveffa E.E. Dodd'a; araştırma asistanıyken yetenekli hizmetlerinden yararlanma şansına eriştiğim (halen Euston Road, Friends House'un kütüphanecisi) Malcolm Thomas'a; "ahlâki ekonomi" metinlerim üzerindeki dikkatli yorumları

için Adrian Randall, Wendy Thawaites ve John Walter'a; hukuk, suç ve pek çok başka konudaki tavsiyeleri nedeniyle *Albion's Fatal Tree*'nin o zamanki ortak editörleri Douglas Hay ve Peter Linebaugh'a; eş satışı ve tarımsal meseleler konusunda cömertçe kaynak sağlayan Robert Malcolmson ve Rex Russell'a; baladlar ve el ilanları konusundaki tükenmez ve uzmanca bilgisini benimle paylaşan Roy Palmer'a; Londra ve taşra ahalisi hakkında devam etmekte olan olağanüstü çalışmasından beni sürekli haberli kılan Nicholas Rogers'e ve yakında yayınlanacak ve o yüzyılın tarımsal ve toplumsal tarihine ilişkin anlayışı değiştirecek olan 18. yüzyıl *Avam* (*Commoners*) çalışması ve kavrayışına derinden müteşekkir olduğum Jeannette Neeson'adır. Ayrıca, benim pek çok kez düzeltilmiş müsvettelerimi maharetle deşifre ve daktilo eden Eveline King'e; uzun yılların iki dostu ve aynı zamanda benim yayımcılarım olan - Birleşik Devletler'de, Random House'un kültür düşmanı politikaları bunu olanaksız kılmadan önce, yakın zamanlara kadar, Pantheon Books'un yönetici ilham kaynağı Andre Schiffrin ve İngiltere'de her güçlükte yardımıma koşan Merlin Press'den Martin Eve'e özel şükranlarımı sunarım. Her ikisi de benim uzun gecikmelerim karşısında olağanüstü sabırlı ve cesaretlendirici olmuşlardır. Son olarak, iş arkadaşım ve kırk yıldan fazla süredir ilgilerimi paylaşan, daktilodan çıkar çıkmaz her bölüm üzerine yorumlar yapan Dorothy Thompson. Onun pek çok türden yardımları olmasaydı bu kitap tamamlanamazdı.

Dipnotlarımda zikredilen kütüphanelerle, *county* arşivlerine ayrıca teşekkür ederim. Bunlar arasında kuşkusuz British Library, British Museum Basım Dairesi ve Devlet Arşivi vardır. Devlet Arşivi'ndeki telif hakları Krallığa ait olan belgelerin kopyaları Majesteleri'nin Telif Hakları Tescil Dairesi Denetçisi'nin izniyle yayınlanmaktadır ve Resim 5 ile 6 için teşekkür ederim. Cecil Sharp malikanesi kütüphanecisine; (halen Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Cholmondeley (Houghton) belgelerinden yararlanmama izin veren Cholmondeley Markisi'ne; Shelburne Belgeleri'nden yararlanmama izin verdiği için Michigan, Ann Arbor'daki William L.

Clement Kütüphanesi yöneticisine; (Charles Withers belgeleri için) St. Aldwyn Earl'ü Cenaplarına; (Blenheim Palace'da Sunderland Earl'ünün belgeleri için) Marlborough Dükü Hazretlerine; 29. ve 30. resimlerin basılmasına ve metinde ve dipnotlarda zikredilen tüm diğer kaynakları kullanma konusundaki izni için Lord Crawford'a teşekkür borçluyum. A.W.B. Simpson'un *A History of the Land Law*'dan (Toprak Hukuku'nun Tarihi, Oxford, ikinci baskı 1986) aktarılan pasajlar Oxford University Press'in izniyle yayınlanmıştır. British Library ve British Museum Basım Dairesi'ne kolleksiyonlarındaki malzemeyi görüntü malzemesi olarak yayınlamama izin verdikleri için ayrıca teşekkür ederim.

WORCHESTER, Aralık 1990

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: GÖRENEK VE KÜLTÜR

Bu kitaptaki bütün çalışmalar 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın bir kısmında, çalışan insanların kültürü içinde ifadesini bulan görenek temasıyla farklı yollardan ilgilidir. Benim tezim, görenek bilincinin ve teamülün 18. yüzyılda özellikle güçlü olduğudur: Gerçekten de kimi "görenekler" yakın zamanlarda icad edilmiştir ve aslında yeni "hak" talepleridir. 16. ve 17. yüzyıl tarihçileri, 18. yüzyılı bu tür teamüllerin, sihir, büyücülük ve akrabalık hurafeleriyle birlikte gerilediği bir dönem olarak görme eğilimindedirler. İnsanlar popüler kültürü "reforma tâbi tutmak" konusunda yukarıdan baskılara maruzdular; okuma-yazma, sözel iletimin yerini almaktadır ve (sanıldığı kadarıyla) aydınlanma yukarı tabakalardan aşağıya doğru nüfuz etmektedir.

Ama "reform" baskısına inatla karşı konuluyordu ve 18. yüzyıl, patrisyenlerle pleplerin kültürü arasındaki mesafenin büyük ölçüde açılışına ve muazzam bir yabancılaşmaya tanık oldu. Peter Burke, aydınlatıcı çalışması *Erken Modern Avrupa'da Popüler Kültür*'de (*Popular Culture in Early Modern Europe*, 1978) bu mesafe açılışının Avrupa çapında bir olgu olduğunu ve bunun sonuçlarından birisinin toplumun yukarı kesimlerinden duyarlı (ve duyarsız) gözlemcilerin pleplerin "Küçük Geleneği"ni araştırmak ve onların garip töre ve ritüel-

lerini incelemek üzere araştırma ekiplerini istihdam etmesiyle folklorun ortaya çıkması olduğunu dile getirir. Folklor araştırmaları başlarken bu teamüller çoktan "antikalık" ya da töre kalıntıları olarak görülmeye başlanmaştı bile ve folklorun büyük öncülerinden John Brand, *Popüler Antikalıklar Üzerine Gözlemler*'inin önsözüne, işte bunu yapıyor olmanın özrünü ifade ederek başlamak zorunluluğunu duymuştu:

> ...hiçbir şey, dikkatimizin çok altında olan, Ahali'nin en küçük endişeleri; en aşağı yerleri işgal eden o küçük Adamlar, her ne kadar insan oğlunun siyasal düzeninde hiçbir şekilde herhangi bir önemleri olmasa da, ilgimize yabancı kalamaz.[1]

Böylelikle folklor, daha işin başında bu tepeden bakan mesafeye, bu üstünlük (Brand, gurur ve sivil yönetim şeklinin "insan Cinsini... çeşitli farklı ve biri diğerinden üstün Türlere" ayırdığına işaret etmektedir) ve görenekleri kalıntılar olarak görme duygusuna sahipti. Yüzelli yıldır kolleksiyoncuların tercih ettikleri metodoloji en son barınağı kırsal alanın derinliklerinde olan bu tür kalıntıları "takvim görenekleri" olarak gruplandırmak yönünde olmuştur. 19. yüzyılın sonunda bir folklorcunun tanımladığı gibi:

> Memleketimizin en ücra kıyı ve köşelerinde hâlâ ayak direyen ya da hareketli şehir hayatımızda ilerlemenin yürüyüşüne yenilmeyen eski görenekler.[2]

Bu tür kolleksiyonculara şık giyimlerin ya da hasat evlerinin ya da hasır törenlerinin ya da aslında *Skimmington* alaylarının son örneklerinin titiz tasvirleri için müteşekkiriz. Ancak görenekleri (çoğul) ayrı ayrı kalıntılar olarak ele almakla kaybedilen, (her ne kadar pek çok ifade biçimleriyle de olsa) tekil anlamda herhangi bir güçlü görenek duygusu, herhangi bir izleyen şey olarak değil de *sui generis* - bir ambiyans, *mentalite*, meşrûlaştırma ve beklentiye ilişkin tüm bir söylem dağarıdır.

---

1 John Brand ve Henry Ellis, *Observations on Popular Antiquities* (1813), cilt 1, s. xxi (Brand'ın önsözü 1795 tarihlidir).

2 P.H. Ditchfield, *Old English Customs Extant at the Present Time* (1896), Önsöz.

Önceki yüzyıllarda "görenek" terimi bugün "kültür" sözcüğünün taşıdığı anlamın pek çoğunu içeriyordu. Görenek insanın "ikinci doğası"ydı. Francis Bacon görenekten alışılmış, ikna edici bir içsel davranış olarak söz ediyordu: "İnsanlar İtiraf ederler, Protesto ederler, Üzerlerine Alırlar, Büyük Sözler Verirler ve sonra da daha önce yaptıkları gibi yaparlar. Sanki kendileri Cansız Görüntülermiş ve de Makineler yalnızca Göreneğin tekerleklerince hareket ettiriliyormuş gibi." Dolayısıyla Bacon için sorun, hayatta mümkün olduğunca erken, daha iyi alışkanlıklara neden olmaktır:

> İnsan'ın Hayatının başlıca Yöneticisi Görenek olduğuna göre her çareye başvurarak iyi Görenekler edinin... Görenek genç yaşlarda başlarsa en mükemmel olur; buna biz aslında erken bir görenekten başka bir şey olmayan Eğitim diyoruz.

Bacon çalışan insanları düşünmüyordu ama bir yüzyıl sonra "Göreneğin üzerimizdeki tiranlığına"[3] Bacon kadar inanmış olan Bernard Mandeville herhangi bir evrensel eğitim konusunda çok daha az iyi niyetliydi. "Halkın büyük kesimlerinin", hem kendileri hem de Rahat, Zevk ve Aylaklık içinde olan daha talihlileri desteklemek için "bedenlerini çalışmanın meşakkatine alıştırmaları" gerekirdi:

> En pespaye koşullarda Toplumu mutlu ve Halkı rahat ettirebilmek için ahalinin büyük bir kısmı Yoksul olduğu kadar Cahil de olmalıdır. Bilgi Arzularımızı arttırır ve çoğaltır.... Dolayısıyla her Devletin ve Krallığın Mutluluğu ve Refahı, Çalışan Yoksulların Bilgisinin kendi iş-güçlerinin sınırları içinde tutulmasını ve asla (görülebilen şeyler konusunda) onların Dürtülerinin ötesine geçmemesini gerektirir. Bir Çoban, bir Pullukçu ya da diğer herhangi bir Köylü Dünyaya ilişkin ya da kendi istihdamına ya da Çalışmasına Yabancı şeyleri ne kadar çok öğrenirse, Neşe ve Hoşnutlukla Yorgunlukların ve Güçlüklerin üstesinden gelmek için o kadar daha az hazırlıklı olacaktır.

---

3 Bernard Mandeville, *The Fable of the Bees* (Harmondsworth, 1970 baskısı), s. 191 ve ayrıca s. 334.

Dolayısıyla Mandeville'e göre okuma, yazma ve aritmetik "Yoksullar için çok tehlikelidir."[4]

Eğer "yoksulların" pek çoğuna eğitim olanağı verilmezse, onların, "görenek" yükü bir hayli fazla olan sözel iletimden başka dayanacakları ne olabilecektir. Eğer 19. yüzyıl folkloru, kalıntıları bağlamlarından koparark, göreneğin bir ambiyans ve *mentalite* olduğu idrakini kaybetmişse, günlük ve haftalık çalışmanın sıradanlığı içinde çeşitli göreneklerin rasyonel işlevini görme olanağını da kaybetmiştir. Pek çok görenek halkın baskısı ve protestosu ile onaylanır ve kimi zaman da zorla uygulanır. Görenek, 18. yüzyılda kuşkusuz "iyi" bir sözcüktü. İngiltere uzun bir süreden beri İyi ve Eski olmakla övünüyordu.[5] Üstelik işlevsel bir sözcüktü. Eğer bir kulvarda, "görenek", bizim bugün "kültür"e yüklediğimiz anlamları taşıyorsa, bir başka kulvarda göreneğin genel hukukla yakın bağları vardı. Bu hukuk ülkenin göreneklerinden, ya da teamüllerinden, türetilmişti: Kurala ve teamüle indirgenebilecek uygulamalar kimi koşullarda kodifiye edilmiş ve hukukta bağlayıcılık kazanmıştı.

Herşeyden önce, *lex loci*, yani *manor*'un yerel görenekleri için durum buydu. Kimi zaman yalnızca yaşlıların belleklerinde kaydı tutulmuş olan bu görenekler, yazılı hukuk tarafından doğrudan hükümsüz kılınmadığı sürece yasa etkisine sahipti.[6] Bu konu Üçüncü Bölüm'de daha ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır. *Stannary* Mahkemeleri* ile Cornwall tenekecileri;

---

4 *A.g.e.*, s. 294.

5 1700-1880 arasında göreneğin mükemmel bir değerlendirmesi için Bkz. Bob Bushaway, By Rite (1982). Ayrıca, R.W. Malcolmson, *Life and Labour in England*, 1700-1780 (1981), Bölüm 4, "Inançlar, Görenekler ve Kimlikler".

6 "Kanuna karşı olan görenek ya da haklar geçersizdir": Ancak yerel tahıl ölçüleri konusunda bir istisna tanınmıştı ve burada şu söyleniyordu "eğer bir görenek hatırlanamayacak kadar eskiyse ve görülebilen herhangi bir kesintiye uğramadan uygulanmışsa": Richard Burn, *The Justice of the Peace and Parish Officer* (14. baskı, 1780), cilt 1, s. 408.

(*) Stannary Mahkemeleri: 1201 yılında Kral John tarafından verilen bir beratla Devon ve Cornwall'daki teneke madencilerine başka bazı ayrıcalıkların yanısıra anlaşmazlıklarını kendi mahkemelerinde halletme hakkı tanınmıştı ve bu mahkemeler 1897 yılında lağvedilmişti – ç.n.

"Dennis Kitabı" ile Dean Ormanı'nın özgür madencileri gibi kimi endüstri grupları için görenek yasa ile aynı güçteydi.[7] Dean madencilerinin iddia ettikleri hakların 13. yüzyıldan kalmış olması muhtemeldir ama "Madencilerin Yasa ve Görenekleri" 1610 tarihli bir Raporla, 48 özgür madencinin uygulamalarını kaydetmesi üzerine kodifiye edilmişti (ilk kez 1687'de basılmıştır). Çoğu kez bir zanaatın ya da mesleğin "göreneğinin" icrası o kadar uzun süreli bir uygulamaya dayanır ki, bir ayrıcalık ya da hak niteliği kazanırdı.[8] Böylelikle güneybatıdaki kumaşçılar 1718 yılında kumaş parçalarının boyutlarını yarım yarda uzatmaya teşebbüs ettiklerinde dokumacılar, "hatırlanamayacak kadar eski görenek, teamül ve yasaya aykırı" hareket ediliyor olmasından şikâyetçiydiler. Ve 1805 yılında Londralı matbaacılar, işverenlerinin "göreneği tartışıp karşı çıkarak ve o zamana kadarki tek referans olan teamülü reddederek" kalfaların cehaletinden yararlanmalarından şikâyet ediyorlardı.[9] Sanayi devriminin başlangıcındaki klasik mücadelelerin pek çoğu, ücretler ya da çalışma koşulları üzerine olduğu kadar görenekler üzerineydi de.

Bu göreneklerin pek çoğu "görünebilir" şeyler olarak tanımlanabilir: Bir şekilde kodifiye edilmişlerdir ya da kesinlikle açıklanabilirler. Ancak plep kültürü *gentry* denetimi karşısında daha muğlak bir hal alınca diğer görenekler de daha az görünebilir oldular. Bir zamanlar ortak yılın takvimine yerleştirilmiş olan –Piskopos Blaize'in himayesinde yün tarayıcılarının, Aziz Clement'in himayesinde demircilerin, Aziz Crispin'in himayesinde ayakkabıcıların– meslek törenleri ve geçit resimleri 18. yüzyılda hâlâ taç giyme ve yıldönümleri gibi özel durumlarda kutlanabilirdi. Ama 19. yüzyılda bu tür geçit resimleri "meslek"in rızasına dayanan müeyyidesini kaybetmiş-

7 Dean Ormanı'ndaki göreneklerin çözülüşü için bkz. C. Fisher, *Custom, Work and Market Capitalism* (1981). "Dennis"in, De Donis Yasası'nın (1285) bozulmuş şekli olması mümkün müdür acaba?

8 E.J. Hobsbawm, *Labouring Men* (1964) içindeki çalışmalardan bazıları görenek etrafında odaklanmıştır. Ayrıca bkz. John Rule, *The Experience of Labour in Eighteenth-Century Industry* (1981), özellikle Bölüm 8, "Görenek, Kültür ve Bilinç".

9 John Rule, *a.g.e.*, s. 194, 196.

ti; işverenler ve şirketler (kimi durumlarda gerçekten de görüldüğü gibi)[10] yüksek duygulara ve düzensizliğe yol açabileceği için bunlardan çekiniyorlardı ve Aziz Clement, sokaklarda değil, meslek kulüplerinde ya da bir tavernada bir araya gelen yaren toplantılarında kutlanıyordu.[11]

Bu durum, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında patrisyen ve plep kültürleri arasındaki ayrışmanın belirtisidir.[12] Sınıf açısından bu bölünmeyi görmemek zordur. Kavrayışlı bir folklorcu olan G.L. Gomme, folkloru halka ait olan görenekler, töreler ve inançlar olarak görüyordu:

> Ve çoğu kez Devlet'in ya da ulusun sahip olduğu kabul görmüş görenek, töre ve inançlarla halkın ya da halk gruplarınınki kesin zıtlık halindedir. Bu görenekler, töreler ve inançlar çoğunlukla gelenek tarafından canlı tutulur... Varlıklarının devamını, kısmen, büyük halk kitlelerinin tepesindeki, hiçbir zaman kendilerinin yarattığı bir şey olmayan uygarlığa ait olmamalarına borçludurlar.[13]

18. yüzyılda görenek, hemen hemen her teamül, uygulama ya da talep edilen hakkın haklılaştırılmasının retoriği idi. Dolayısıyla kodlanmamış görenek –hattâ kodlanmış olanları bile–

10 1837 yılında Woolwichli bir dükkâncı, Aziz Clement gününde [23 Kasım] "demirci çıraklarından oluşan bir gösteri alayının kentin belli başlı sokaklarından geçtiğini, büyük bir güruhun gösteriye katıldığını, kimisinin meşale taşımasından, kimisinin en pervasız bir şekilde maytaplar atmasından, Bay Wheatley'in arabalarından birisine bağlanan atların... arabanın okunu Hatırat Yazarı'nızın dükkân vitrinine çarpacak kadar yaklaştırmasından" şikâyet ediyordu. Woolwichli Robert Wollett'in Hatıratı, 27 Kasım 1837, P.R.O, HO73.2'de.

11 William Hone, *Every-Day Book* (1826), cilt 1, sütun 1499; F.E. Sawyer, "Old Clem Celebrations and Blacsmiths Lore", *Folk Lore Journal*, II, 1884, s. 321; G.P.G. Hills, "Notes on Some Blacksmiths Legends and the Observance of St. Clement's Day", *Proceedings of the Hampshire Field Club*, cilt VIII, 1917-19, s. 65-82.

12 17. yüzyılda kültürlerin kutuplaşması konusunda, bkz. Anthony Fletcher ve John Stevenson (der.), *Order and Disorder in Early Modern England*'da (Cambridge, 1985) editörlerin yazdığı giriş ve patrisyen ve plep kültürleri arasındaki "çok önemli kopuş" konusunda bkz. Patrick Curry, *Prophecy and Power: Astrology in Early Modern England* (Oxford, 1989), özellikle Bölüm 7.

13 G.L. Gomme, *Encyclopedia of Religion and Ethics* (Edinburg, 1913), folklor maddesi, s. 57-59, aktaran Bushaway, *a.g.e.*, s. 10-11.

sürekli bir değişim içindeydi. "Gelenek" sözcüğünün ima ettiği kararlı devamlılıktan çok farklı olarak, görenek bir değişim ve mücadele alanı; birbiriyle çatışan çıkarların çelişkili taleplerde bulunduğu bir arenaydı. "Popüler kültür" gibi genellemeler konusunda ihtiyatlı olunması gereğinin bir nedeni budur. Sosyal tarihçiler arasında etkili olan, bu kültürün, "paylaşılan anlamlar, tutumlar ve değerler sistemi ve onların içerdiği sembolik biçimler (gösteri ve sanat eserleri)" olarak algılandığı aşırı derecede karşılıklı rızaya bağlılık ifade eden antropolojik sapma karşısında da insanın ihtiyatlı olması gerektiği akla gelmektedir.[14] Ama bir kültür aynı zamanda, içinde sözelle okur-yazar, üstlerle astlar, köyle metropol arasında trafiğin var olduğu çok çeşitli kaynakları içeren bir havuzdur; bir "sistem" olarak şekillenmesi için –örneğin ulusçuluk ya da etkili dinsel ortodoksluk ya da sınıf bilinci gibi– güçlü etkileri gerekli kılan çatışan unsurların yer aldığı bir arenadır. Ve gerçekten de "kültür" teriminin kendisi, konsensusu çağrıştıran sıcaklığıyla, dikkatleri toplumsal ve kültürel çelişkilerden, bütün içindeki kırılma ve zıtlıklardan uzaklaştırabilir.

Bu noktada, "popüler kültür"ün evrenselliğine ilişkin genellemelerin, belirli tarihsel bağlamlara oturtulmadıkça, içi boştur. "Görenek" retoriğine bürünen ve bu kitabın merkezi temasını oluşturan plep kültürü, kendi kendini tanımlayan ya da dışsal etkilerden bağımsız bir şey değildi. Patrisyen yöneticilerin kontrol ve zorlamalarına karşı kendini savunan bir muhalefet içinde biçimlenmişti. Pleplerle patrisyenler arasındaki karşı karşıya gelişler ve pazarlıklar, İkinci Bölüm'de, geleneksel ve yenilikçi ("piyasa") *mentalite*'lerin çatışmasına ilişkin örnek olaylarla irdelenmektedir. Bu örnek olaylarda plep kültürünün, artık "anlamlar, tutumlar ve değerler"in boşluğunda değil de toplumsal ilişkilerin belirli dengeleri, sömürü ve sömürüye direnmenin söz konusu olduğu bir çalışma ortamı,

14 P. Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (1978) [*Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü* çev. Göktuğ Aksan, İmge Yayınları, 1996.] Önsöz'de A.L. Kroeber ve C. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*'dan (New York, 1952) aktarılıyor.

paternalizm ve riayet ritüelleriyle maskelenen iktidar ilişkileri çerçevesinde daha somut ve kullanılabilir bir kavram haline geleceğini umarım. Böylelikle (umarım) "popüler kültür" kendine uygun olan maddi ikâmetgahına yerleştirilmiş olacaktır.

18. yüzyıl plep kültürünün belirleyici özelliklerini özetleyelim. Doğal olarak, genel anlamda "geleneksel" kültürlere atfedilen belirli nitelikler ortaya koyacaktır. Kırsal toplumda, ama aynı zamanda nüfusun yoğun olduğu imalat ve maden bölgelerinde (İngiltere'nin batısındaki giyim, Cornwall teneke yöreleri ve Kara Memleket)* göreneksel tanımlar ve beklentiler yoğun olarak tevarüs edilmiştir. Yetişkinlik becerilerine bir geçiş olarak çıraklık, yalnızca endüstriyel ifadesi içinde sınırlı kalmamıştır. Bu aynı zamanda kuşaklar arası geçişin bir mekanizmasıdır. Çocuk çıraklığını, ev işleri yaparak, önce annesine (ya da büyükannesine) yardım ederek, daha sonra (çoğu kez) ev ya da çiftlik hizmetçisi olarak yerine getirir. Genç bir anne olarak kadın, çocuk yetiştirmenin gizemleri içinde, topluluğun kadın yöneticilerine çıraklık eder. Kurallara bağlanmış çıraklığın olmadığı mesleklerde de durum aynıdır. Ve bu belirli becerilerin edinilmesiyle birlikte topluluğun toplumsal tecrübesi ve ortak aklı da öğrenilir. Her ne kadar toplumsal hayat değişiyor ve mobilite artıyorduysa da, değişim birbirini izleyen her kuşağın ufkunun farklı olacağının kabul edildiği bir düzeye henüz erişmemiştir ya da kültürel ivme (ve yabancılaşma) ve biçimsel eğitimin motoru bu kuşaklar arası iletimde henüz önemli ölçüde devreye girmemiştir.[15]

Hem pratikler hem de normlar, göreneğin kuşaklar boyunca ağır ağır farklılaşan ambiyansı içinde yeniden üretilir. Gelenekler, anekdot ve anlatımsal örneklerin yardımıyla büyük ölçüde sözel iletimle sürekli hale getirilir; sözel geleneğin yerini

(*) Black Country: Staffordshire ve Warwickshire'in kömür ve demir üretimi nedeniyle toz ve dumanın kararttığı kesimleri için kullanılan bir deyim – ç.n.

15 Maddi beklentiler üzerine göreneğin yapabileceği baskılara ilişkin iki ilginç çalışma şunlardır: G.M. Foster, "Peasant Society and the Image of Good", *American Anthropologist*, Nisan 1965; Daniel Vickers, "Competency and Competition: Economic Culture in Early America", *William and Mary Quarterly*, 3. Seri, cilt xlvii, sayı 1, Ocak 1990.

okuma-yazmanın aldığı durumlarda, küçük masal kitapları, almanaklar, destanlar, "son ölüm konuşmaları" ve suç öyküleri gibi en fazla yaygınlık kazanan basılı ürünler, sözel kültüre alternatiflerle meydan okumak yerine onun beklentilerine adeta boyun eğdirilmiş görünmektedir.

Bu kültür, ister eğlence, isterse protesto biçimlerinde olsun, ritüelleştirilmiş ya da stilize edilmiş gösterileri çok etkin bir şekilde iletir - ve belki de ayrıca üretir. Belki hattâ mümkündür ki coğrafi mobilite, artan okur-yazarlıkla birlikte aslında menzili genişletir ve bu tür biçimleri daha da geniş alanlara yayar: Yiyecek ayaklanmalarının merkezi eylemi olan "fiyat belirleme" hemen hemen bütün ülkeye yayılır (Dördüncü Bölüm); "eş satışı" olarak bilinen törensel boşanma, neresi olduğu bilinmeyen ilk çıktığı yerden etki alanını bütün ülkeye yaymış görünmektedir (Yedinci Bölüm). Daha geleneksel topluluklar –bunlar yalnızca kırsal bir profile sahip olan yerler değildi– hoyrat müzik olgusunun (Sekizinci Bölüm), toplumsal ve manevi güçlerin oldukça etkili düzenleyiciliğinin kendi kendini harekete geçiren bir güç olduğunu akla getirmektedir. Bu kanıt, aykırı davranış bir noktaya kadar hoşgrülebilirse de, o noktadan sonra topluluğun aykırı davranana, onaylanmış evlilik rollerine ve cinsel davranış kalıplarına ilişkin kendi tevarüs edilmiş beklentilerini empoze ettiğini gösteriyor olabilir. Bununla birlikte, burada bile, ihtiyatla ilerlemeliyiz: Bu *yalnızca* "geleneksel bir kültür" değildir. Bu şekilde savunulan normlar, Kilise ya da otorite tarafından açıklanmış olanlarla aynı değildir; plep kültürünün kendi içinde tanımlanırlar ve kötü şöhretli cinsel mütecavize uygulanan aynı utandırıcı ritüeller, grev kırıcıya ya da köy eşrafına ya da onun avlak bekçisine, vergi tahsildarına, *JP*'ye* de uygulanabilir.

(*) JP (Justices of the Peace): Ingiltere'de belirli davalara bakmak üzere Lordlar Kamarası Başkanı ve Adalet Bakanı'nca atanan, üç ayda bir kurulan mahkemelerde ve bu mahkemelere yardımcı olmak üzere düzenli aralıklarla iki ya da daha fazla Justices of the Peace'in bir araya gelmesiyle oluşturulan küçük mahkemelerde (petty sessions) görev yapan ve temel işlevi huzur ve barışı sağlamak olan görevliye verilen ad. JP'ler ilk kez 1361 yılında bu adı almışlar ve borough ve countylerde huzuru sağlamak üzere adli yetkilerle donatılmışlardır – ç.n.

O zaman bu, kendi kalıpları içinde, geleneksel uygulamalara başvuran ve onları güçlendirmeyi amaçlayan muhafazakâr bir kültürdür. Ayrıca kalıplar da ussal değildir; broşür, vaaz ya da kürsü yoluyla "akla" hitap etmezler; zor, alay, utanç ve tehdidin müeyyidelerini empoze ederler. Ancak bu kültürün içerik ve anlamları öyle kolayca muhafazakâr olarak da tanımlanamaz. Zira toplumsal realitede işgücü her geçen on yıl, geleneksel *manor*, kilise cemaati, tüzel kişilik ve paternalist kontrollerden giderek bağımsız olmakta ve *gentry* karşısındaki dolaysız geçim bağımlılığından uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla günlük ilişkilerinde yöneticilerin ideolojik tahakkümüne tâbi olmayan göreneksel bir kültür karşısındayız. *Gentry*nin kapsayıcı hegemonyası plep kültürünün içinde hareket etmekte özgür olduğu sınırları belirleyebilir ama bu hegemonya sihirli ya da dinsel olmak yerine seküler olduğu için bu plep kültürünün niteliğini belirlemede az etkili olur. Hegemonyanın kontrol edici araç ve imajları Kilise'nin ya da monarşik karizmanın değil de Hukuk'undur. Ancak Hukuk şehirlerde ne uhrevi hemşireliğin tohumlarını eker ne de günahkârların itiraflarını elde eder; onun hükmü altında olanlar tespih dualarını yapmazlar ya da azizlerin türbelerini ziyaret etmezler; bunların yerine destanları okurlar, tavernalarda kafayı çekerler ve Hukuk'un mağdurlarının en azından bir kısmı dehşet duygusuyla değil de belli belirsiz bir hayranlıkla karşılanırlar. Hukuk yöneticilerin müsamaha gösterdiği sınırları belirleyebilir; ama 18. yüzyıl İngiltere'sinde kulübelere giremez, dulların dualarında yer alamaz, duvarları ikonalarla süsleyemez ya da bir hayat görüşü sunamaz.

O hâlde yüzyılın tipik bir paradoksu: *İsyankâr* geleneksel bir kültür karşısındayız. Pleplerin muhafazakâr kültürü, görenek adına (çitleme, iş disiplini, tahılda tanzim edilmemiş "serbest" piyasalar gibi) yöneticilerin, satıcıların ya da işverenlerin empoze etmeye çalıştığı o ekonomik ussallıklara ve yeniliklere çoğu zaman direnir. Yenilik toplumun yukarısında, aşağısında olduğundan çok daha fazla âşikârdır, ama bu yenilik kuralsız ve tarafsız teknik/sosyolojik bir süreç ("modernleşme, "ussal-

laşma") olmadığı için çoğu kez pleplerin hayatında sömürü şeklinde ya da göreneksel kullanım haklarına el konulması ya da değer verilen boş zaman ve çalışma kalıplarının zorbalıkla kesintiye uğratılması şeklinde tezahür eder (Altıncı Bölüm). Dolayısıyla plep kültürü isyankârdır ama göreneğin savunulması adına isyankârdır. Savunulan görenekler halkın kendi görenekleridir ve bunların bir kısmı aslında oldukça yakın zamanların uygulamalarıyla ilgili taleplerdir. Ancak meşrûiyet ya da protesto arayışında olduklarında daha otoriter bir toplumun paternalist kurallarına geri dönerler ve bunlar arasından mevcut çıkarlarını en iyi savunacak olanları seçerler: Yiyecek için ayaklananlar Emirnameler Kitabı'na (*Book of Orders*) ve engelleyicilere karşı olan yasal mevzuata vs.; zanaatkârlar Tudor çalışma nizamnamesinin belirli bölümlerine (örneğin, çıraklık kuralları) başvururlar.

Çalışan insanların pek çoğunun toplumsal kimliği de müphemdir. Aynı değişken bireysel kimliklerde, çoğu kez biri riayetkâr, diğeri isyankâr özellikler bulunabilir.[16] Bu konu, farklı terimler kullanarak, Gramsci'nin ilgilendiği bir sorundu. Gramsci, folklor geleneğinin "popüler ahlâk"ı ile "resmî ahlâk"ı arasındaki tezatlara işaret etmiştir. Onun "kitle içindeki adamı"nın, birisi praksis yoluyla, diğeri "geçmişten tevarüs edilen ve eleştirilmeksizin kabul edilen", "iki teorik bilinci" (ya da tek bir çelişik bilinci) olabilir. Hapishane defterlerinde ideolojiyi tartışırken Gramsci onu "herkes için uygun olan kendiliğinden bir felsefe" üzerine oturmuş olarak görmektedir. Bu felsefenin üç kaynaktan beslendiği sonucuna varır: Birincisi, "yalnızca dilbilimsel olarak içerikten yoksun sözcüklerin değil fakat belirlenmiş nosyonların ve kavramların toplamı olarak dilin kendisi"; ikincisi "sağduyu"; üçüncüsü "popüler din ve folklor".[17] Pek çok Batılı entellektüel bugün, bu üçlü

16 Bkz. Hans Medick, "Plebian Culture in the Transition to Capitalism", R. Samuel ve G. Stedman Jones (der.), *Culture, Ideology and Politics* (1982) içinde.

17 Bkz. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks* (1971), s. 419-25; Bushaway, *a.g.e.*, s. 11-12; T.J. Jackson Lears, "The Concept of Cultural Hegemony: Problems and Possibilities", *American Hist. Review*, 90, 1985.

içinden duraksamaksızın birincisine (dil), yalnızca taşıyıcı olarak değil fakat bilinç üzerindeki kurucu (aslî) etki olarak kuramsal öncelik verecektir. Gerçekten de dilin kendisi (sözgelemi diyalekt) az araştırılmışken, pleplerin bir anlamda pek çok kaynaktan beslenen, birbirine hiç benzemeyen nosyonların bir *brikolajı* olan, ama patrisyen kategorilerle yerine oturtulan linguistik bir mirasla "konuş"tuklarını varsaymak moda olmuştur. Hattâ plepler linguistik bir hapishanenin içindeki tutuklular gibi, hattâ ayaklanma anlarında bile, anayasacılığın, "Eski İngiltere"nin parametreleri içinde hareket etmeye, patrisyen liderlere ve ataerkilliğe riayete mahkummuş gibi görülmüşlerdir.

Biz bu tartışmayı biraz izleyebiliriz. Ama ihmal edilen şey, Gramsci'nin "kendiliğinden felsefe"nin alternatif kaynakları ve özellikle de "sağduyu" ya da praksis üzerine söyledikleridir. Çünkü Gramsci bu felsefenin bireysel bir edinim değil, ama toplumsal ilişkiler ve çalışma hayatında paylaşılan deneyimlerden elde edilen, "bireyin faaliyetlerinde zımnen var olan ve aslında onu gerçek dünyanın dönüştürülmesinde tüm çalışan arkadaşlarıyla birleştiren..." özellik olduğu konusunda ısrar etmektedir. Böylece "iki teorik bilinç", aynı gerçekliğin iki farklı yönünden türeyen şeyler olarak görülebilir: Bir yanda eğer varlığını sürdürmek istiyorsa *statüko* ile zorunlu uyum, mevcut haliyle dünyada var olma ve de oyunu işverenlerin, yoksulları yönetenlerin, koydukları kurallara göre oynama zorunluluğu vs.;[18] öte yanda diğer işçilerle, sömürülen komşularla paylaşılan baskı, güçlük gibi ortak deneyimlerden elde edilen, paternalist tiyatronun metnini sürekli olarak alaycı eleştiriye (ve daha seyrek olmakla birlikte) isyana açık tutan "sağduyu".

Bu kültürün benim için özel önem taşıyan bir başka özelliği, belirli alanlarda, "ekonomik olmayan" müeyyidelerin doğrudan parasal müeyyidelere, münasebetlere ve güdülere göre önceliğe sahip olmasıdır. Bu özellik şimdi yaygın bir şekilde "ah-

18 Benim, "Folklore, Anthropology and Social History" adlı makaleme bkz. *Indian Hist. Rev.*, cilt III, sayı 2, Ocak 1977, s. 265.

lâki ekonomi" başlığı altında tartışılmaktadır ve Dördüncü ve Beşinci Bölümlerin temasını oluşturmaktadır. 18. yüzyılda çalışan insanların davranışını incelerken insanın tekrar tekrar karşılaştığı, sonraki (yüzyılların) işçi sınıfı tarihçilerinin beklemeye alışık olmadıkları, bu davranışın "kodunun-açılması" ve onun sembolik ifade biçimlerinin ortaya konarak, görülmeyen kurallarının açıklanmasıdır. Protestonun sembolizmini ele alırken ya da hoyrat müzik ya da eş satışının kodu açılırken antropoloji yönelimli 16. ve 17. yüzyıl tarihçilerinin zihinsel meşguliyetlerinin bir kısmını paylaşırsınız. Bir başka anlamda sorunlar farklıdır ve belki de daha ciddidir çünkü kapitalist süreç ve ekonomik olmayan göreneksel davranış, yeni tüketim kalıplarına direnmede ("ihtiyaçlar") ya da teknik yeniliklerde ya da göreneksel uygulamayı ve kimi zaman üretici rollerin ailevi örgütlenişini tehdit eden iş-rasyonalizasyonunda olduğu gibi, etkin ve bilinçli bir çatışma içindedir.[19] Dolayısıyla 18. yüzyıl toplumsal tarihinin büyük bir kısmını, yenilikçi piyasa ekonomisiyle, pleplerin göreneksel ahlâki ekonomisi arasında birbirini izleyen karşı karşıya gelişler olarak okuyabiliriz.

Bu karşı karşıya gelişlerde, daha sonraki sınıf formasyonunun ve bilincinin işaretlerini görmek mümkündür ve eski kalıpların dağınık enkazı, ortaya çıkmakta olan bu sınıf bilincinde bütünleştirilmekte ve yeniden hayata kavuşturulmaktadır. Bir anlamda plep kültürü halkın kendi kültürüdür: *Gentry* ya da ruhbanın müdahalelerine karşı bir savunmadır; kendi çıkarlarına hizmet eden o görenekleri pekiştirir; tavernalar onlarındır, fuarlar onlarındır, hoyrat müzik onların kendi hayatlarını düzenlemede kullandıkları araçlardan birisidir. Bu *herhangi* bir "geleneksel" kültür değil, fakat oldukça özel bir kültürdür. Söz gelimi, bütünüyle önceden belirlenmiş ve sıkıntılarla dolu bir ömür içinde kaderci değildir. Daha ziyade derbederdir; yalnızca bilinen anlamda daha fazla insanın hareketli oluşu, denize açılışı, savaşlara sürüklenişi, yolların tehlike ve ma-

19 Örneğin bkz. Adrian J. Randall, "Work, Culture and Resistance to Machinery in the West of England Woolen Industry", Pat Hudson (der.), *Regions and Industries: A Perspective on the Industrial Revolution in Britain* (1989) içinde.

ceralarını yaşayışı olarak da değil.[20] Daha yerleşik çevrelerde –büyüyen imalat ve "özgür" işgücü alanlarında– hayatın kendisi, tehlikeleri ve kazaları önceden düşünülerek tanımlanamayacak ya da önlenemeyecek bir yolda ilerler; ölüm oranlarındaki, fiyatlardaki, işsizlikteki iniş çıkışlar kontrol edilemeyen kökü dışarıda kazalar olarak yaşanır; genellikle çalışan nüfusun zamanı önceden kestirme şansı çok azdır - "meslek"lerini ya da ailelerini planlamazlar, ya da hayatlarını önlerine konmuş belirli bir şekilde görmezler ya da yüksek kazançların tasarruflarını istif etmezler, ya da *cottage* [kulübe]* satın almayı planlamazlar ya da hattâ tüm ömürleri boyunca "tatil"e çıkmazlar. (Bunun böyle olacağını bilen genç bir adam, hayatında bir kez "dünyayı görmek" için yola düşebilir.) Dolayısıyla fırsat ele geçince sonuçlarını dikkate almaksızın, aynen ahalinin doğrudan kalkışma eyleminde zafer anının yalnızca bir hafta ya da bir gün süreceğini bildiği halde gücünü kabul ettirmesi gibi, bundan yararlanılır.

Daha önce "kültür" terimini, aşırı-karşıhkhhk ve tümü kapsayıcılık (holistik) nosyonlarına yol açtığı için eleştirdim. Ve bununla birlikte aynı eleştirilere açık olabilecek bir "plep kültürü" izahatına kendim de sürüklendim. Eğer "kültür"ü betimleyici geniş bir terim olarak kullanıyorsak bu sorun olmayabilir. Ne de olsa, yaygın olarak kullanımda olan "toplum", "siyaset", "ekonomi" gibi başka betimleyici terimler vardır: Hiç kuşkusuz bunları zaman zaman yakından sorgulamak gerekir ama bu terimlerin kullanıldığı her durumda şiddetli bir tanım tartışmasına girersek, bilgi söyleşisi gerçekten can sıkıcı olur.

Öyle de olsa "kültür"ün, pek çok faaliyeti ve özelliği ortak bir kümede toplayarak bunlar arasında dikkat edilmesi gereken ayrımları fiilen karıştıran ya da gizleyen bohça halinde bir terim olduğunu unutmamalıyız. Bu bohçayı açmak ve içinde-

20 Derbeder hayat tarzının uç örnekleri Marcus Rediker'in *Between the Devil and the Deep Blue Sea* (Cambridge, 1987) ve Peter Linebaugh'un *The London Hanged* (Harmondsworth, 1991) adlı çalışmalarında görülebilir.

(*) *Cottage* [kulübe]: İngiliz hukukunda kendisine ait toprağı olmayan küçük meskenlere verilen ad. Terim, yalnızca bir tek ailenin değil, iki ailenin paylaştığı tek bir meskeni içerecek şekilde de kullanılmaktadır – ç.n.

kileri daha büyük dikkatle incelemek zorundayız: Töreler, sembolik biçimler, hegemonyanın kültürel özellikleri, göreneklerin nesiller-arası iletimi ve göreneğin belirli tarihsel çalışma biçimleri ve sosyal ilişkiler bağlamında evrimi. Newfoundland balıkçı köylerinde yaptığı bir dizi dirayetli çalışmada antropolog Gerald Sider'in göstermiş olduğu gibi:

> Görenekler birşeyler yaparlar - anlam aktarıyor olabilirlerse de soyut anlam formülasyonları ya da anlam arayışları değildirler. Görenekler, gerçekliğin basit bir türevi ya da bu gerçekliğin yeniden ifade edilişi olmasalar da hayatın ve çalışmanın maddi ve toplumsal gerçekliğiyle açıkça ilişkilidirler ve onlar içinde kök salarlar. Görenekler onlarsız daha güç yapılacak işler için insanlara bir bağlam sunabilirler... kollektif eylem, çıkarların kollektif olarak düzenlenmesi ve o göreneğin ortak katılımcılarının oluşturduğu alanda duygu ve heyecanların kollektif olarak ifade edilmesini sağlarlar ve yabancıları dışarıda bırakan bir sınır oluştururlar.[21]

"Popüler kültür"ü oluşturan bohçadaki, bugün en fazla ilgi gerektiren bileşenleri belirtmem gerekirse, bunlar arasında "ihtiyaçlar" ve "beklentiler" yer alacaktır. Sanayi devrimi ve ona eşlik eden demografik devrim, "ihtiyaçları" önemli ölçüde değiştirerek ve göreneksel beklentilerin otoritesini darmadağın ederek tarihteki en büyük dönüşümün arkaplanını oluşturmuştur. "Sanayi-öncesi" ya da "geleneksel"i modern dünyadan farklı kılan en önemli şey budur. Birbirini izleyen nesiller arttır birbirleriyle çıraklık ilişkisi içinde değildirler. Görenek konusundaki tarihsel irdelememize faydacı bir savunma gerekseydi –ki ben gerektiğine inanmıyorum– bu savunma, anılan dönüşümün, "ihtiyacın" yeniden şekillenmesinin ve maddi beklenti (geleneksel kültürel tatminlerin değer yitirmesiyle birlikte) eşiklerinin yükselmesinin, evrensel olarak ulaşılabilen kitle iletişim araçlarının etkisiyle bugün de geri döndürülemez bir baskıyla devam ettiği gerçeğinde bulunabilirdi. Bu

21 Gerald M. Sider, *Culture and Class in Anthropology and History* (Cambridge, 1986), s. 940.

baskılar şimdi bir milyar Çinli arasında olduğu kadar Asya ve Afrika'nın köylerindeki sayısız milyonlar üzerinde de kendini hissettirmektedir.

Bu sorunları, dünyanın bölünmüşlüğü içinde bizim "Kuzey"deki rahat perspektifimizden tartışmak basit bir iş değildir. Herhangi bir emek tarihçisi, yoksulların yoksul kalması gerektiği konusundaki nedenlerin arkasındaki kişisel çıkar ve sınıfsal mazeretlerin çok iyi farkındadır. Bernard Mandeville'i bir kez daha aktarmak gerekirse:

> Bir Toplumun, Üyelerinin pek çoğunun boşta gezip acı çekmesine uzun süre katlanarak varlığını sürdürmesi imkânsızdır ve onların yaratabilecekleri tüm Rahat ve Zevklerdan yararlanılabilmesi bunu gerçekleştirebilecek çok sayıda insanın bunun tam tersine tenezzül etmeleri ve Bedenlerini alışkanlık ve sabırla başkaları, bu arada kendileri için, İşe alıştırmaları ile mümkün olur.[22]

Bu metin gücünü bugün de kaybetmiş değildir: Bu Kuzey ve Güney arasındaki söylemin gizli metnidir. Bununla birlikte ayrıca biliyoruz ki küresel beklentiler Nuh'un tufanı gibi yükselmektedir ve insan türünün ihtiyaçlarını tanımlamadaki istekliliği ve maddi piyasa terimlerinde tatmin arama –ve dünyanın tüm kaynaklarını piyasaya sürme– ekolojik felaketlerle (hem Güney hem Kuzey'deki) türün bizzat kendisini tehdit edebilecektir. Bu felaketin mühendisi ise, ister ortodoks Marksist geleneğin isyankâr ekonomik insanı, isterse klasik para canlısı kapitalist olsun, ekonomik insanın kendisi olacaktır.

Kapitalizm (ya da "piyasa") insan doğası ve insan ihtiyaçları üzerine kurulurken, aynı şekilde ekonomi politik ve onun devrimci hasmı, bu ekonomik insanın ebedi olduğunu sandı. Şimdi bunun sorgulanması gereken bir yüzyılın sonlarında bulunuyoruz. Bir daha asla kapitalizm öncesi insan doğasına geri dönmeyeceğiz; bununla birlikte onun alternatif ihtiyaçlarının, beklentilerinin ve kodlarının hatırlanması, doğamızın

22 Mandeville, *a.g.e.*, 292-293.

olanaklar skalasına ilişkin algılamamızı yenileyebilir. Hattâ bizi hem kapitalizm hem de devlet komünizminin ihtiyaçlarının ve beklentilerinin ayrıştığı ve insan doğasının yeni bir biçimde yeniden şekillendirilebileceği bir zamana hazırlayabilir? Bu belki de, olmayacak duaya amin demektir. Yeni bir tür "göreneksel bilincin", nesillerin birbiriyle bir kez daha çıraklık ilişkisi içinde olacağı, (eğer daha eşit dağıtılırsa) maddi tatminlerin dengeleneceği ve yalnızca kültürel tatminlerin gelişeceği ve beklentilerin göreneksel kararlı bir durumda eşitleneceği yeni biçimleri keşfetmemizi tahrik edebilir. Bunun olabileceğini düşünmüyorum. Ama bu kitaptaki çalışmaların, göreneğin nasıl oluştuğuna ve onun işleyişinin ne kadar karmaşık olduğuna ışık tutacağını umuyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

PATRİSYENLER VE PLEPLER

"Bu ülkenin sefil Koşulları şimdi o haldedir ki, kısaca eğer böyle devam ederse Yoksullar Zenginler üzerinde Hükümran ve Hizmetçiler Efendilerinin Yöneticisi olacaktır, *Plepler* nerdeyse *Patrisyenleri* kuşatmıştır... tek Kelime ile Düzen tersine dönmüştür, astlık üstlük sona ermiştir ve de Dünya Baş aşağı durmaktadır."

DANIEL DEFOE, *The Great Law of Subordination Considered or, The Insolence and Insuffrable Behaviour of SERVANTS in England duly enquired into* (1724)

I

Bu bölümde incelemek istediğim ilişki "*Gentry*" ile "çalışan yoksullar" arasındaki ilişkidir. Ancak her iki terim de muğlaktır. Ama her ikisinin neyi ifade ettiğine ilişkin nosyonlara da sahibiz. 18. yüzyılın ilk altmış yılında *gentry*'yi toprakla ilişkilendiriyoruz. Toprak hâlâ nüfuzun göstergesi, iktidarın üzerinde durduğu kaide idi. Eğer doğrudan toprak zenginliği ve statüye, ya da doğrudan tarımsal çıkarlara hizmet eden endüstri kesimlerini (ulaşım, eyer-semer yapımı, tekerlek imalatçıları vs.) ya da tarımsal ürünleri işleyen (bira yapımı, debbağ-

lık, değirmencilik, büyük yün endüstrisi vs.) endüstrileri eklersek zenginliğin nerelerden beslendiğini görebiliriz. Öyle ki, Londra'nın, Liverpool'un, Manchester'in, Bristol'un, Birmingham'ın, Norwich'in, Leeds'in vs. muazzam büyümesine rağmen İngiltere 1760'lara kadar tarımsal bir profil ortaya koyuyordu ve gelirlerini kentsel, ticari mesleklerden elde edenler hâlâ zenginliklerini toprağa yatırım yapmak suretiyle *gentry* statüsüne tahvil etmek istiyorlardı. Birminghamlı kâğıt imalatçısı William Hutton, anılarında ilk toprak satın alışını (1766) anlatır: "Sekiz yaşından beri toprağa zaafım vardı... ve onun bir parçasının kendimin olmasını istiyordum. Toprağa karşı olan bu ateşli tutku beni hiç terk etmedi."[1]

Buna ek olarak hem "beyefendi" (*gentlemen*) hem de "yoksul" (*poor*), "*gentry*-imalatı terimler"di[2] ve her ikisi de tarihçiler tarafından eleştirilmeden kullanılabilecek normatif bir ağırlık taşıyabilirlerdi. (Örneğin) bize, "şeref, vakar, dürüstlük, düşüncelilik, kibarlık ve mertliğin bir beyefendinin kişiliği için zorunlu erdemler olduğu ve bunların tümünün kısmen kırsal hayatın doğasından kaynaklandığı"[3] anlatılmıştır. Bu bize, aynen pek çok 18. yüzyıl kır resminden çalışanların çıkarılmış olması gibi, biraz mesafeli bir "kır-hayatı" manzarası sunmaktadır." "Yoksullar"a gelince, bu tümüyle rastgele terim, çahşan nüfusun büyük bir kesiminin *gentry*nin lütufkârlığını ve belki de cömertliğini hakettiğini (ve bir şekilde, tam tersi doğru iken, *gentry tarafından* desteklendiğini) ima etmektedir ve hiçbir geliri olmayanlar ve vahşicesine bağımsız rençberler, küçük köylüler, çiftlik hizmetkârları, kırsal zanaatkârlar vs. topluca aynı *gentry*-imalatı terimin içine sokulmaktadır.

Söz konusu iki terim muğlak olsa da, bu bölüm anılan iki kutbu ve bunların birbiriyle ilişkisini ele alacaktır. Ticaret, imalat, Londra'nın lüks meslekleri, denizaşırı imparatorluk gibi ikisinin arasında kalan alanları atlayacağım. Ve benim vurgum, kendini kabul ettirmiş tarihçiler arasında popüler olan

1 *The Life of William Hutton* (1817), s. 117.

2 "Yoksullar" için "*gentry*-imalatı" terimini bana Jeanette Neeson verdi.

3 F.M.L. Thompson, *English Landed Society in the Nineteenth Century* (1963), s. 16.

şeyler olmayacaktır. Bunun belki de bir nedeni vardır. 18. yüzyıl tarihçisi kadar hiç kimse *gentry* hayatının cazibesine kapılmış değildir. Onun başlıca kaynakları *gentry*nin ya da aristokrasinin arşivlerindedir. Muhtemelen kaynaklarının bir kısmını hâlâ eski kır konaklarının senet odalarında bulabilir. Tarihçi kaynaklarıyla kolayca özdeşleşebilir: Kendisini ata binip tazılarla av yapıyor, ya da üç ayda bir toplanan Sulh Mahkemeleri'ne katılıyor olarak, ya da (o kadar iddialı değilse) en azından Rahip Woodforde'un yemek dolu masasında görebilir. "Çalışan yoksullar" işliklerinde tarihçilerin üzerinde çalışabilecekleri belgeleri saklamamışlar ya da bel büken çalışmalarıyla özdeşleşmeyi tahrik edememişlerdir. Öyle ya da böyle, nüfusun çoğunluğu için hayata bakış *gentry*ninki gibi değildi. Daha kuvvetli olarak ifade edebilirdim ama M.K. Ashby'nin gösterişsiz sözlerine kulak vermeliyiz: "Büyük konak bana, en iyi şeylerini kendisine saklayan, ender istisnalar olarak bile köylere ne önderlik ne de merhametini sunan, ama aslında onların insanlığını ve kültürünü baskı altına alan bir yer olarak görünmektedir."[4]

Birkaç yıl önce ben ve bazı meslektaşlarım, büyük Whig *gentry*si ve onların avukatlarına ilişkin biraz kuşkucu bir görüş ortaya atınca tarihçilik mesleği çalkalandı.[5] Bizim tehdidimiz geçiştirildi ve 18. yüzyıl İngiltere'sine ilişkin yeni bir görüş inşa edilerek, birkaç kelimeyle toplumun derin çelişkilerinin üzerinden gidildi. Bize, o dönemin "kibar ve tecimsel insanların" yaşadığı başarılı bir "tüketim toplumu" (her ne demekse) olduğu söylendi.[6] Çok keskin olmayan bir biçimde uyarıldık ki, asalet unvanı olmayanların topraklarını sonunda kaybettikleri bir yüzyıldır bu; ölüm cezası gerektiren suçların sayısı artmıştır, binlerce suçlu sürgün edilmiştir, binlerce insan imparatorluk savaşlarında hayatını kaybetmiştir; tarımsal "devrim"e ve kira sözleşmesi tomarlarının kabarmasına rağ-

4 M.K. Ashby, *Josephy Ashby of Tysoe* (Cambridge, 1961 ve Londra 1974).

5 Bkz. benim *Whigs and Hunters* (Londra ve New York, 1975) ve D. Hay, P. Linebaugh ve E. P. Thompson (der.), *Albion's Fatal Tree* (Londra ve New York 1975).

6 P. Langford, *A Polite and Commercial People: England 1727-1783* ((Oxford, 1989).

men ciddi kırsal sefaletin görüldüğü bir yüzyıldı bu. Bu arada tarihçilik mesleği ılımlı görüşlere sahiptir: 18. yüzyıl sorunları üzerine düzenlenen konferanslar ılımlıların ılımlıları izlediği yerlerde düzenlenmiştir. Daha az inandırıcı bir yeniden inşa girişiminde bulunacağız.

"Feodal", "kapitalist" ya da "burjuva" gibi terimlerin, çok geniş ve birbirinden farklı fenomenleri içeren, ciddi çözümleme hizmeti için çok belirsiz terimler olduğu ortak bir şikâyet konusudur. Bununla birlikte, şimdi biz, "sanayi-öncesi", "geleneksel", "paternalizm" ve "modernleşme" gibi, aynı itirazlara açık olması gereken bir dizi terimin sürekli olarak hizmette olduğunu görüyoruz; kimin teorik babalığı daha az belirgindir?

Birinci grup terim, dikkati sosyal süreç içindeki çatışma ya da gerilimlere yöneltirken, ikincilerin kendi kendini düzenleyen bir toplumsal düzen anlayışına sahip bir topluma doğru insanı ittiği görülmektedir. Kendilerini, sahte bir bilimcilikle, sanki değer-yüklü değillermiş gibi sunmaktadırlar. Ayrıca tekin olmayan bir zamansızlığa sahiptirler. Benim özel hoşnutsuzluğum, geniş katmanlarında İngiltere'nin batısındaki kumaşçıların, İranh gümüşçülerin, Guatemalah çobanların ve Korsikalı haydutların yan yana oturduğu bir çadır olan "sanayi-öncesi"nedir.[7]

Bununla birlikte onları, şaşırtıcı kültürel ürünleri değiş tokuş ederken kendi pazarlarında mutlu bir şekilde bırakalım ve "paternalizm"e daha yakından bakalım. Bazı yazarlarda "patriyarkal" ve "paternal", birisi daha katı, diğeri az çok yumuşatılmış imlemelerle, birbirinin yerine kullanılabilir terimler olarak geçmektedir. Bu ikisi teoride olduğu gibi gerçek hayatta da sahiden birbirine karışabilir. Weber'in "geleneksel" toplumlar tanımlamasında, kabile ya da hane halkının ailevi ilişkileri, çözümleme odağına yerleştirilir ve buradan, "patriyarkal" bir toplumu bütün olarak niteleyen –özellikle antik ve feodal toplumsal düzen biçimleriyle ilintilendirdiği– bağımlılık ve ta-

7 "Proto-endüstriyel" yeni zorluklar ortaya koymaktadır ama "sanayi-öncesi"nden daha açık bir kavramdır ve tanımlama amaçları için tercih edilebilir.

hakküm ilişkileri tahmin ve takdir edilir. 17. yüzyılda ekonomik "hanehalkı"nın merkezi toplumsal konumu konusunda bizi acil olarak uyarmış olan Laslett, bunun toplumun bütününe nüfuz etmiş olan paternal ya da patriyarkal tutumları ve ilişkileri yeniden üretmeye katkıda bulunduğu ve belki de "sanayileşme" momentine kadar devam ettiğini ileri sürmektedir.[8] Marx'ın aşağıdaki sözleriyle, patriyarkal tutumları Ortaçağlar lonca sisteminin özelliği olarak görme eğiliminde olduğu doğrudur:

> Kalfalar ve çıraklar, her zanaatta ustalarının çıkarına en uygun düşen şekilde örgütleniyorlardı. Ustaları karşısındaki evlatlık ilişkisi ustaya ikili bir güç veriyordu - bir yandan kalfaların tüm hayatı üzerindeki etkileri nedeniyle ve diğer yandan aynı usta ile çalışan kalfalar nedeniyle, başka ustaların kalfalarına karşı onları birarada tutan ve onları diğerlerinden ayıran gerçek bir bağa sahip oldukları için.

Marx, "imalat sanayii"nde bu ilişkilerin, "işçi ile kapitalist arasındaki parasal ilişki" ile yer değiştirdiğini; ama bu ilişkinin "kırsal alanlarda ve küçük şehirlerde patriyarkal rengini koruduğunu" ileri sürüyordu.[9] Özellikle 1840'tan önceki herhangi bir tarihte İngiliz halkının büyük kesiminin bu tür yerlerde yaşadığını hatırlarsak bu büyük bir ihtiyat payıdır.

Ve "patriyarkal renge" gelince, onunla daha zayıf bir terim olan "paternalizm"in yerlerini değiştirebiliriz. Küçük işliklerin, ekonomik hane halklarının, topraklı malikanelerin sayısız pınarından her gün beslenen bu büyüleyici toplumsal niceliğin, sanayileşme bütün bunları beraberinde getirine kadar (şurada burada kısa süreli olaylar dışında) sınıf çatışmasını önleyecek güçte olduğu sanılabilir. Sanayileşme olmadan sınıf bi-

8 Bu izlenim Peter Laslett'in, *The World We Have Lost* (1965) adlı kitabında verilmektedir. Patriyarki teorileri konusunda daha katı görüşler için bkz. G. Schochet, *Patriarchalism in Political Thought* (New York, 1975).

9 Bu *The German Ideology* (1845)'den çok genel bir pasajdır. Bkz. Marx ve Engels, *Collected Works* (Toplu Eserler-1976), cilt V, s. 65-67. Patriyarkinin feminist teorideki az çok farklı anlamlarının kullanımı konusunda aşağıdaki VIII. Bölüme bkz.

lincine sahip bir çalışan sınıf yoktu; o türden bir sınıf çatışması yoktu; yalnızca çatışmanın bölük pörçük ilk örnekleri vardı, tarihsel bir etken olarak işçi sınıfı mevcut değildi ve bütün bunlar böyle olduğuna göre hareketsiz çalışan yoksulların gerçek bilincini ortaya koymak için gerekli olan son derece müşkül işe kalkışmak bıktırıcı ve gereksizdi. Bir sınıfın değil, bir Mesleğin bilincini, yatay değil dikey bölünmeleri düşünmeye davet ediliyoruz. Hattâ "tek-sınıflı" bir toplumdan bile söz edebiliriz.

18. yüzyılda toprak sahibi bir beyefendi hakkında aşağıda anlatılanları inceleyiniz. Birincisi:

> Bir mezranın, köyün, kilise bölgesinin, Pazar kasabasının ve onun hinterlandının, tüm bir *county*nin hayatı park alanının* ortasındaki konağın etrafında dönebilirdi. Onun kabul salonları, bahçeleri, ahırları ve köpek kulübeleri yerel toplumsal hayatın merkeziydi; onun emlak bürosu çiftlik, maden ve bina kiralarının düzenlendiği, küçük tasarruflar ve yatırımlar için bir banka; onun merkez çiftliği mümkün olan en iyi tarım yöntemlerinin devamlı sergisi...; onun hukuk odası... kanun ve düzenin ilk siperi; onun portre galerisi, müzik salonu ve kütüphanesi yerel kültürün genel karargahı; onun yemek salonu yerel siyasetin mesnediydi.

Ve bu da ikincisi:

> Mülkünü kendi çıkarı, güvenliği ve rahatı için yönetirken devletin işlevlerinin pek çoğunu yerine getiriyordu. Yargıçtı: Maiyeti arasındaki anlaşmazlıkları çözüyordu. Polisti: Çok sayıda insan arasında düzeni koruyordu... Kiliseydi: Dinsel eğitimi olan ya da olmayan bir yakınını halkına hizmet etmesi için rahip olarak tayin ediyordu. Sosyal yardım kurumuydu: Hastalara, yaşlılara, yetimlere bakıyordu. Orduydu: Ayaklanma durumunda akrabalarını ve hizmetkârlarını özel milis ola-

(*) Park alanı [*park*]: İngiliz hukukunda etrafı çitlerle çevrilmiş, içinde başta geyik olmak üzere bazı yabani hayvanların beslendiği, arazinin sahibi olanın avlanmasına açık ağaçlık ve çimenlik geniş alanlar için kullanılan bir terim – ç.n.

rak silahlandırıyordu. Üstelik, evlilik, akrabalık ve hamilik gibi karmaşık bir sistem aracılığıyla... gerektiğinde kırsal bölgedeki ya da şehirlerdeki kendisi gibi mülk ve iktidar sahibi çok sayıdaki tanıdığını yardıma çağırabiliyordu.

Bunların her ikisi de 18. yüzyıl toprak sahibi beyefendi için kabul gören nitelemelerdir. Bununla birlikte, birisi İngiltere'nin aristokrasisini ya da büyük *gentry*sini tanımlarken diğeri Sömürge Brezilya'sındaki köle sahiplerini anlatmaktadır.[10] Her ikisi de eşit derecede ve küçük değişikliklerle eski Roma'nın *campagna*larındaki bir patrisyeni, Gogol'un *Ölü Canlar*'ındaki toprak sahiplerinden birini, Virginia'daki[11] bir köle sahibini ya da yargılama yetkisinin, ekonomik ve toplumsal otoritenin tek bir yerde birleştiği herhangi bir ülkedeki toprak sahiplerini tasvir edebilir.

Bununla birlikte kimi sıkıntılar yok değildir. Ekonomik ve kültürel otoritenin tek elde toplanmasını, istersek, "paternalizm" olarak niteleyebiliriz. Ancak, bu terimi kabul edersek, terimin ayırt edici bir çözümleme için çok geniş olduğunu da kabul etmemiz gerekir. İktidarın ve Devlet'in niteliği, mülkiyet sahipliği, ideoloji ve kültür konusunda bize çok az şey söylemektedir; hattâ köle ve özgür emek ve sömürü biçimleri arasında ayrım yapmak için çok kısırdır.

Üstelik, toplumsal ilişkilerin yukarıdan görülebileceği şekliyle bir tasviridir. Bu onu hükümsüz kılmaz ama böyle bir tanımlamanın çok aldatıcı olacağı konusunda da dikkatli olmamız gerekir. Eğer ilk tanım bize sunulan tek tanımsa o zaman bundan "tek-sınıflı" bir topluma ilişkin bir görüşe geçivermek çok kolay olacaktır; tepede büyük köşk ve yemek salonuna, emlak bürosuna ya da köpek kulübelerine ulaşan tüm iletişim kanalları. Malikane belgeleri, üç ayda bir toplanan Sulh Mahkemesi kayıtları ya da Newcastle Dükü'nün yazışmaları üstün-

10 Harold Perkin, *The Origins of Modern English Society 1780-1800* (1969), s. 42; Alexander Marchant, "Colonial Brazil", H. V. Livermore (der.) *Portugal and Brazil: An Introduction* (Oxford, 1953), s. 297.

11 Bkz. Eugene D. Genovese, *The World the Slaveholders Made* (New York, 1969), özellikle s. 96.

de çalışan bir tarih araştırmacısı gerçekten de kolaylıkla böyle bir izlenim edinebilir.

Ancak toplumu, iki alıntımızdan birincisinde Harold Perkin'in sunduğundan başka şekilde de tasvir etmek mümkündür. Bir küçük kasabanın hayatı, konağın çevresindeki olaylar kadar, haftada bir kurulan pazar, yılda bir yapılan köy şöleni, yaz ve kış festivalleri ve fuarlar etrafında da dönebilir. İzinsiz avlanma, hırsızlık ve seks skandalları üzerine dedikodular ve yoksulları yönetenlerin davranışları, insanların zihinlerinde uzaktaki park alanına gidip gelişlerden daha fazla yer işgal edebilir. Köyün çoğunluğunun tasarruf ya da yatırım ya da tarımsal yenilikler için pek az olanağı bulunabilir: Ortak alanlarda yakacak odun temini, çayır biçmek ve hayvan otlatmak köylüleri sıra ile farklı ürünler yetiştirmekten daha fazla ilgilendiriyor olabilir.[12] Hukuk onlara bir siper olarak değil bir tehdit olarak görünebilir. Hepsinden önemlisi, yoksullarla o büyüklerin kültürü ve hattâ "siyaseti" arasında radikal bir ayrışma –ve zaman zaman husumet– olabilir.

Çok az kişi bunu tartışma konusu yapabilir. Ancak toplumsal düzenin, yukarıdan görüldüğü şekilde, birinci anlamda tasviri, aşağıdan bakarak onu yeniden kurma girişimlerinden çok daha yaygındır. Ve ne zaman ki "paternalizm" nosyonu devreye sokulur, akla geliveren birinci modeldir. Ve de terim kendisini normatif imalardan kurtaramaz: Karşılıklı rızaya dayanan ilişkide babanın oğluna karşı görev ve sorumluluklarının farkında olduğu, oğulun evlatlık konumunda uysallığı ya da aktif olarak hatırşinaslığı şeklinde insancıl bir sıcaklık ima edilir. Hattâ küçük ekonomik hanehalkı modeli (itiraz edenler bulunmasına rağmen) bir tür duygusal rahatlık ifade eder: Bir zamanlar Laslett'in yazdığı gibi, "hayatın tümünün aile içinde, tanınan, bilinen yüzler, tümü insan boyutlarında sevilen ve okşanan nesneler arasında geçtiği o günler."[13] Bunu, *Rüzgarlı Tepeler*'in (*Wuthering Heights*) işte tam da böyle bir aile duru-

12 "Tüketim toplumu"na mensup olduklarını öğrenmekten şaşırmış olabilirler.

13 Laslett, *a.g.e.*, s. 21.

mundan söz ettiğini hatırlatarak karşılamak haksızlık olabilir. Laslett bize, küçük ölçekli ekonomik ilişkilerin düşünülmesi gereken bir yanını hatırlatıyordu; sıcaklık utanç verici bir bağımlılığa karşı başkaldırıyı âciz kılsa bile, çoğu kez karşılıklı saygının da sıcaklığı olabilirdi. Sanayi devriminin ilk yıllarında işçiler, sık sık kaybedilen paternalist değerleri hatırlıyorlardı. Cobbett ve Oastler kaybetme duygusu üzerine yazıyorlardı ve Engels yakınmaya neden olan durumu onaylıyordu.

Ancak bu daha başka bir sorun yaratır. Paternalizm, mitos ya da ideoloji olarak hemen hemen her zaman geriye dönüktür. İngiliz tarihinde kendisini çoğu kez, bir gerçeklik olarak değil de, içinden bugünkü dejenere olmuş yol ve yöntemlerin çıktığı, kısa süre önce kaybedilmiş altın bir çağ, bir antika modeli gibi takdim eder. Böylelikle Langhorne'un *Kırsal Adalet*'ine (1774) gelmiş oluyoruz:

> Senin güzel baban bu vâsi mülkte yaşarken,
> Kederin sesi hiç matem tutmazdı boşuna.
> Onun merhameti, cömertliği ile beslenen,
> Hastalar ilaç bulurdu, yaşlılar ekmek.
> Onların çıkarlarını terk etmezdi kilise cemaatine,
> Hiçbir papaz orada küçük imparatorluğunu kuramazdı;
> Hiçbir köy tiranı onları aç bırakamaz ya da ezemezdi;
> İhtiyaçlarını öğrenir ve o ihtiyaçları karşılardı...
>
> Yoksullar doğal koruyucularını yanlarında bulurdu,
> Ve yasayı yapanlar yasanın tamamlayıcısı olurdu!

Bu tür ilişkilerin herhangi bir güncel gerçekliği olduğunu inkâr edenlere vb.:

> ... Modanın sınırsız hâkimiyeti
> Koruyucu yöneticiyi alıp götürdü.
> Augusta'nın sokakları, Gallia'nın kıyıları dışında
> Kırsal koruyucu artık görülmüyor...

Gerektiğinde edebi kaynaklarımıza başvuracağız. Altmış ya da yetmiş yıl geriye, hem sevimli hem de gülünç, tuhaf eski

tarzıyla, türünün sonuncusu bir kişi olan Sir Roger de Coverley'e gidebiliriz. Bir yüz yıl daha geriye, *Kral Lear*'a, ya da Shakespeare'in "sevimli ihtiyarı" Adam'a gidebiliriz; bir kez daha paternalist değerler "antika" gibi görünecektir. Genç kapitalizmin doğal insanının rekabetçi bireyciliği karşısında, "baba ile oğulun arasındaki bağların çatladığı" ve tanrıların rezillerin arkasında durduğu yerde o değerler ufalanmaktadır. Ya da bir yüz yıl daha, Sir Thomas More'a geri gidebiliriz. Paternalist gerçeklik her zaman daha da ilkel ve idealize edilmiş bir geçmişe doğru geri çekilecektir.[14] Ve de terim bizi, gerçek ve ideolojik karışıklıklara zorlayacaktır.

Toparlamak gerekirse, paternalizm gevşek bir betimleyici terimdir. Feodalizm ya da kapitalizm gibi terimlere göre çok daha az tarihsel özgüllük taşır; toplumsal düzenin yukarıdan göründüğü şekliyle bir modelini sunmaktadır; değer nosyonları ima eden sıcaklık ve yüz yüze ilişkiler gibi imlemeler içerir; gerçek olanla ideal olanı birbirine karıştırır. Bu, hiçbir işe yaramıyor diye terimi bir yana bırakmayı gerektirmez. Genelleştirilmiş diğer terimler kadar –otoriter, demokratik, eşitlikçi– az ya da çok işe yarar; kendi başlarına bu terimlere önemli eklemeler yapmadan bir toplumsal ilişkiler sistemini nitelemede kullanılamazlar. Aklı başında hiçbir tarihçi tüm bir toplumu paternalist ya da patriyarkal olarak nitelememelidir. Ama paternalizm, Çarlık Rusya'sında, Meiji Japonya'sında ya da köleliğin olduğu herhangi bir toplumda, yalnızca ideolojinin değil fakat toplumsal ilişilerin son derece önemli gerçek kurumsal aracısı olabilir. 18. yüzyıl İngiltere'sinde durum nedir?

II

Tahrik edici ama bütünüyle yararsız bir araştırma çizgisini, yani o büyülü sıvı, "patriyarkal renk"in özgül çekimine yüzyılın farklı momentlerinde ve şu ya da bu bağlamda uhrevilik katma girişimini derhal bir yana bırakalım. İzlenimlerle başlarız:

14 Bkz. Raymond Williams, *The Country and the City* (Oxford, 1973), tümü.

Kamburlarımızı zarif ve uygun alıntılarla süsleriz ve izlenimlerle bitiririz.

Bunun yerine, toplumsal ilişkilerin kurumsal ifadelerine bakarsak o zaman bu toplumun çok az gerçek paternalist özellikler sunduğu görülecektir. Bu konuda insanın ilk başta dikkatini çeken paranın önemidir. Toprak sahibi *gentry*, doğum ya da diğer statü göstergelerinden daha çok rantlara göre derecelendirilir: Yılda şu kadar bin sterlin değerindedirler. Aristokrasi ve hırslı *gentry* arasında aşıkdaşlık babalar ya da onların avukatlarmca, iyi düşünülmüş evlilik anlaşmasıyla sonuçlanacak şekilde düzenlenir. Yer ve makam, ordudaki görevler, Parlamento'daki vekillikler (siyasi çıkar uzlaşmalarıyla ciddi olarak çatışmamak koşuluyla) alınıp satılabilir. Kullanım hakları, ayrıcalıklar, özgürlükler, hizmetler; oylar, kiralama hakları, milis ya da kilise cemaatinin hizmetlerinden muaf olma, ortak alanlardaki kapılar, *borough*'ların özgürlüğü - bunların tümü para cinsinden ifade edilebilir. Bu yüzyıl, paranın "her kapıyı açtığı", özgürlüklerin metalaştığı ve kullanım haklarının maddileştiği bir yüzyıldı. Antik bir yerleşim yerindeki bir güvercin kulübesi satılabilir ve onunla birlikte oy verme hakkı satılırdı; eski bir meskenin harabeleri, ortak bir hakka karşı talepte bulunabilmeyi desteklemek için satın alınabilir ve böylelikle ortak alanın daha fazla bölümünün çitlemeye açılması sağlanırdı.

Hizmetlerin, kullanım haklarının vs. şu kadar sterlin değerle ifade edilen bir servet oluşu söz konusu olsa da, yine de bunlar serbest pazarda herhangi bir alıcının satın alabileceği bir mala dönüşmezdi. Namier'in bize gösterdiğine göre, mülk çoğu kez yalnızca belirli siyasal iktidar, nüfuz, çıkar ve bağımlılık yapıları içinde bir değer kazanırdı. Unvanı olan (Orman Bakıcısı, Korucu, Polis gibi) prestijli makamlar ve bu makamlarla gelen yan gelirler alınıp satılabilirdi ama herhangi birisi tarafından değil (Walpole'un yönetiminde hiçbir Tory ya da Jacobite* soylu, bu pazarda başarılı olamazdı) ve göz kamaştı-

(*) Tahtan indirilen II. James ve soyundan gelenleri destekleyen ve Şanlı Devrim'den sonraki 60 yıl boyunca etkili olanlar için kullanılan jenerik bir terim – ç.n.

rıcı bir makamın sahibi olup da politikacıların ya da Saray'ın gözünden düşen birisi, yasal süreç içinde reddedilme tehdidiyle karşı karşıya kalabilirdi.[15] Kilise, Adliye ve Ordu'daki en yüksek ve kazançlı makamlara tercih edilme ve ilerleme de aynı durumdaydı. Makamlar siyasal etki yoluyla elde ediliyordu ama bir kez elde edildikten sonra, normal olarak ömür boyu bir özellik kazanıyor ve makam sahibi buralardan elde edilebilecek gelirin azamisini elinden geldiğince sağabiliyordu. Yüksek siyasal görevlerle Yargı'daki arpalıklar, hiç de daha az kazançlı olmasa da, daha belirsizdi: Ranelagh earl'ü, Chandos dükü, Walpole ve Henry Fox kısa süreli Başveznedarlık görevlerinde muazzam servetler edinmişlerdi. Ve öte yandan, toprak sahipliği mülkiyeti, mutlak mülkiyet olarak tümüyle güvenliydi ve miras yoluyla intikal edebilirdi; iktidar ve makamın hem sıçrama hem de dönüş noktasıydı; kira gelirleri, bilmiş kâhyalar ve tarımın gelişmesi sayesinde arttırılabilirdi, ama arpalıkların, makamların, ticari spekülasyonun ya da isabetli evliliklerin sağladığı "devlet kuşu" kazançlara hiçbir zaman ulaşamazdı. Siyasi nüfuz, kârı azami kılmak için, örneğin çitlemelerde olduğu gibi özel sözleşmelerin yolunu açarak ya da hak edilmemiş arpalık gelirlerinin senetlerini ipotekli mülklere geri döndürerek, uygun çıkarları birleştirecek bir evliliğin yolunu açarak ya da yeni hisse senedi ihracında tercihli bir konum sağlayarak dört farklı ürün yetiştirmekten daha çok işe yarayabilirdi.

Bu tarımsal ve ticari kapitalizmin talan aşamasıydı ve Devlet'in kendisi de yağmalanan belli başlı hedefler arasındaydı. Savaştaki zaferi çoğu kez siyasal ganimetlerin izlemesi gibi, yüksek politikadaki zaferleri savaş ganimetleri izliyordu. Marlborough'nun savaşlarının başarılı komutanları yalnızca kamusal ödüller kazanmıyor ama aynı zamanda ulaşım, hayvan yemi, teçhizat ve cephane için yapılan askeri ihalelerden muazzam tutarlar ediniyorlardı: Malborough için Blenheim Sarayı,

15 Benim *Whigs and Hunters* adlı çalışmamda (Sekizinci Bölüm) Walpole'un Richmond Park'a girişi ve General Pepper'in Enfield Chase'den tahliye edilişi gibi aydınlatıcı örnekleri görebilirsiniz.

Cobham ve Cadogan için Stowe ve Caversham mini-sarayları. Hanover kralları, bir alay saraylı haydutu da beraberlerinde getirmişlerdi. Ancak büyük ticaret ve finans çıkarları da ayrıca beratlar, ihaleler ve ayrıcalıklar için devlete nüfuz etmek ve diplomasi, ordu ve donanma gücünün ticaret için yolları açmasını gerektiriyordu.[16] Diplomasinin, İspanyol Amerikası'nda köle ticareti için, Güney Denizi Şirketi'ne (*South Sea Company) assiento* ya da lisans sağlaması ve bu imtiyazdan muazzam kârlar beklenmesi üzerine Güney Denizi Baloncuğu* şişirildi. Baloncuğu şişirmek tükürük olmadan olmazdı ve de bu durumda tükürük, yalnızca kralın bakanlarına ve metreslerine değil, fakat ayrıca (muhtemelen) kralın kendisine verilen rüşvetlerdi.

Sömürünün alt düzeyde, üretim düzeyinde olduğunu düşünmeye alışmışızdır. 18. yüzyılın başlarında servet bu alt düzeyde yaratılıyordu ama hızla üst düzeylere yükseliyor ve büyük miktarlar halinde birarada toplanıyor ve asıl büyük vurgunlar dağıtım, mal ve hammaddelerin (yün, tahıl, et, şeker, kumaş, çay, tütün, köle) tek elden satışı, kredi manipülasyonları ve devlet makamlarının ele geçirilmesiyle gerçekleşiyordu. Patrisyen eşkiya iktidarın nimetleri için mücadele ediyordu ve bu durum parlamentodaki yerleri satın almak için harcadıkları büyük paraları tek başına açıklamaya yeter. Bu açıdan bakıldığında Devlet, herhangi bir sınıfın etkili aracı olmaktan çok, 1688'de zafere ulaşmış olan tam da o sınıfın (*gentry*) sırtındaki

---

16 Namier'in parlamenter sistemin niteliğine ilişkin büyük araştırmasının, "Amerikan Devrimi Sırasında İmparatorluk Sorunu" olarak başladığını unutmamalıyız.; bkz. *The Structure of Politics at the Accession of George III*, ilk baskıya Önsöz (1928).

(*) *South Sea Bubble*: Güney Denizi Şirketi'yle ilgili spekülatif bir çılgınlığa verilen ad. Kısaca, 1711 yılında kurulan *South Sea Company*'ye ulusal borçların bir kısmını üstlenme karşılığında İspanyol Amerika'sında ticaret yapma tekeli verildi. Tekel 1720 yılında ulusal borçların tümü karşılığında tüm Güney Denizi'ne yaygınlaştırıldı. Bu durum muazzam spekülasyonlara ve pek çok saçma sapan şirketin hisselerinin piyasayı kaplamasına yol açtı. Bu arada Güney Denizi Şirketi'nin 100 £'lik hissesi 890 ve nihayet 1000 £'e ulaştı. Yolsuzluklara pek çok yöneticinin adı karıştı. Anılan şirket 1856 yılına kadar varlığını sürdürdü – ç.n.

parazitti. Yüzyılın ilk yarısında pek çok küçük *gentry* tarafından olay böyle tahammül edilemez bir şey olarak görülüyordu. Zira onların ödedikleri toprak vergileri en imtiyazlı yollardan saraylıların ve Whig politikacıların, büyük toprakları küçükler aleyhine genişleyen o aristokratik elitin ceplerine aktarılıyordu. Ve hattâ bu oligarşi tarafından, Earl Sunderland zamanında, durumu kurumsal olarak pekiştirmek ve süreklilik kazandırmak için Asilzadelik Yasa Tasarısı* girişiminde bulunulmuş ve Yedi Yıl Yasası** çıkarılmıştı. Oligarşiye karşı bu anayasal savunma, o yıllarda herşeyden önce, kavgacı ve gürültücü kalabalıkların da desteği ile büyük ölçüde Tory, kimi zaman da Jacobite, bağımsız taşra *gentry*sinin inatçı direnişi sayesinde mümkün olmuştu.

Bütün bunlar kral adına yapılıyordu. Arzularına tümüyle boyun eğmeyen en alt düzey görevlinin bile başarılı bakanlarca işten atılması kral adınaydı. 1715 Ağustos'unda Dublin Gümrüğü'ndeki üç dalkavuk Komisyon üyesi Earl Sunderland'a "Mevcut ya da geçmiş davranışına ilişkin elimizde en küçük bir delil olan bütün habisleri bulmak ve işine son vermek için denenmemiş hiçbir şey bırakmadık" diye yazıyordu. "Majesteleri'nin hizmetine ve Hükümeti'ne karşı akla gelebilecek her türlü bağlılık ve gayreti göstermeyen herkesin Majesteleri'nin Ekmeği'ni yememesini sağlamak bizim görevimizdir."[17] Kralın etkisini, *talancılar arasında birinci* duruma getirmek talancı politikacıların büyük önem verdikleri bir şeydi. II. George tahta çıktığında Walpole'dan vazgeçebilecek gibi görünüyordu ama Kral'ın da herhangi bir Whig politikacı gibi, ama daha yüksek bir fiyata, satın alınabileceği anlaşıldı:

(*) *Peerage Bill*: Whig çoğunluğu sürekli kılabilmek için Lordlar Kamarası'na yeni üye alınmasını sınırlandıran bu yasa taslağı, Avam Kamarası'nın karşı çıkmasıyla yasalaşmamıştı – ç.n.

(**) *Septennial Act*: 1716 yılında, normal süresi 3 yıl olan parlamentonun süresini 7 yıla çıkaran yasa. Whig iktidarını pekiştirmek için çıkarılan bu yasa sonuçta Avam Kamarası'nın otoritesini pekiştirdi ve 1911 yılında parlamentonun süresi 3 yıla indirilene kadar yürürlükte kaldı – ç.n.

17 Blenheim MSS (Sunderland), D II, 8.

Walpole görevini biliyordu. Daha önce hiçbir hükümdara ona olduğu kadar cömertçe davranılmamıştı. Kral'a yılda 800.000 £ ve saray ödeneğine tahsis edilen tüm vergilerin, Hervey'e göre bir 100.000 £ daha tutacağı tahmin edilen fazlası; Kraliçe'ye yılda 100.000 £. Pulteney'in daha fazla teklif ettiği dedikoduları dolaştı. Eğer böyle ise, siyasal beceriksizliği şaşırtıcıydı. Walpole'den başka hiç kimse böylesi tahsisatları Avam Kamarası'ndan geçiremezdi... Hükümdarı bu noktayı kavramakta gecikmedi....

Bakanları Avam Kamarası'nın yolunu tutarken "Sir Robert'i düşünün" diyordu Kral, şükranla, kedi gibi mırıldanarak, "beni bu konuda hoşnut eden şey, sizin de yararınıza olacaktır; benim hayatım için düzenlenecek şey sizin hayatınız için de geçerlidir."[18]

Böylelikle Walpole'un "görev"inin, aynı bankanın kasalarına karşı saldırıya geçen iki kasa-hırsızımn karşılıklı saygısı olduğu görülmektedir. Bu onyıllarda, Whig'lerin Taht konusundaki bilinen "kıskançlık"ları, Hanoverli monarkların bir *coup d'etat* yapacakları ve mutlak iktidara yönelerek uyruklarının özgürlüklerini ayaklar altında çiğneyecekleri korkusundan değildi; o söylem kesinlikle seçim kürsüleri içindi. Bu kıskançlık daha gerçekçi bir korkudan, bilgili bir kralın, talan oyununun dışında ve üstünde kalarak, kendisini "tarafsız", rasyonelleştirici bir bürokratik Devlet gücü olarak yüceltme olanağı bulabileceği korkusundan kaynaklanıyordu. Böyle bir vatanperver kralın, yalnızca *gentry*nin alt kesimleri değil fakat halkın geniş kesimleri arasında muazzam cazibesi olacaktı: Büyük William Pitt'i, politikacıların ve Saray'ın muhalefetine rağmen, iktidara taşıyan şey yolsuzluğa bulaşmamış vatansever imajının yarattığı cazibeydi.[19]

---

18 J.H. Plumb, *Sir Robert Walpole* (1960), II, s. 168-169.

19 P. Langford, "William Pitt and Public Opinion, 1757", *English Historical Review*, cccxlvi (1973). Ancak iktidarda olduğu sürece Pitt'in "vatanseverliği" yalnızca hükümetin sağ eliyle sınırlıydı. Sol el, Newcastle, "Hazine, sivil ve dinsel bürokrasi ve o sıralarda Parlamento üyelerine rüşvet vermek için kullanılan gizli servis fonlarının yönetiminden sorumluydu. Pitt, diplomasi ve

"Eski Süvariler'in* halefleri demagog, eski Yuvarlak Kafalılar'ın** halefleri ise saraylılara dönüşmüştü." Macaulay böyle söylüyor ve devam ediyor:

> Pek çok yıl boyunca, Sidney'in köleler olarak hakir göreceği bir Whig nesli, Jeffreys'in cumhuriyetçi diye asacağı Tory nesli ile ölümüne bir savaş sürdürdü."[20]

Bu niteleme yüzyılın ortalarında artık geçerli değildi. Whigler ve Toryler arasındaki kan davası, III. George'un tahta çıkışından ve bunu izleyen "Pelhamcı masumların katliamından" on yıl kadar önce büyük ölçüde yumuşamıştı. Büyük *gentry* olarak kalabilen Tory'ler barış komisyonuna yeniden girdiler, *county*lerdeki siyasal durumlarını yeniden kazandılar, iktidarın ganimetlerinden pay alma umudu elde ettiler. Servet ölçütü olarak imalat, ticaret ve spekülasyona göre güç kazandıkça, kimi ayrıcalık biçimleri ve rüşvetçilik, serbest piyasanın rasyonelleşmiş "tarafsız" arenasıyla uzlaşmış olan paralı adamlara tiksindirici gelmeye başladı: Vurgunlar artık Devlet organları içinde önceden siyasi satın almalara başvurmadan yapılabilecekti. III. George'un tahta çıkışı pek çok yönden siyaset oyununun kurallarını değiştirdi: Muhalefet eski özgürlükçü söylemini yeniden ortaya koydu, tozunu aldı ve (Londra'nın City'sinde olduğu gibi) bu söylem kimileri için gerçek ve yeniden hayata kavuşmuş bir içerik kazandı. Ama Kral, hazindir ki, kendisini bilgili bir monark, tarafsız bürokrasinin tepesinde imparatorluğun en yüksek noktası olarak sunma girişimlerini yüzüne gözüne bulaştırdı. Devlet'in asalak işlevleri (Vergi reformu, *East India Company*'e, arpahklara, kamu arazilerinin kötü kullanımına vs. yönelik saldırılar), artan oranda irdelen-

---

savaşın yönetiminden sorumlu Dışişleri Bakanıydı. Böylelikle hükümetin pis kokulu ve hastalık bulaştırıcı lağımlarının bütün pisliği aynı kanala akıyordu. Öteki kanaldan yalnızca parlak ve lekesiz olanlar akıyordu." (T.B. Macaulay, *Critical and Historical Essays* (1880), s. 747.)

(*) *Cavaliers*: İç savaş sırasında I. Charles yandaşlarına verilen ad – ç.n.

(**) *Roundheads*: İç savaş sırasında Parlamento ve Cromwell taraftarları için kullanılan bir deyim – ç.n.

20 Macaulay, *a.g.e.*, s. 746.

meye ve bölük pörçük saldırılara maruz kaldı; ancak etkin bir gelir yönetimi, işe yarar bir ordu ve donanmaya rağmen Devlet'in asalak rolü devam etti.

"Eski Ahlâksızlık" [*Old Corruption*], siyasi çözümleme için, genellikle sanıldığından çok daha önemli bir terimdir; zira 18. yüzyılın büyük bölümünde siyasi iktidar, herhangi bir sınıf ya da çıkarın doğrudan aracı olarak değil fakat içinden diğer ekonomik ve toplumsal iktidar biçimlerinin elde edileceği ya da güçlendirileceği bir satınalma noktası, ikincil bir siyasal formasyon olarak anlaşılmalıdır. Siyasal iktidar birincil fonksiyonlarıyla pahalı ve büyük ölçüde verimsizdi, yüzyıl boyunca varlığını sürüdürebilmesi *de facto* ekonomik ya da (yerel) siyasal çıkarlara sahip olanların eylemlerini ciddi olarak engellememiş olmasındandır. Gücünün en büyük kaynağı, tam olarak Devlet'in zayıflığından; paternal, bürokratik ve koruyucu gücünün terk edilmiş olmasından; tarımsal, ticari ve imalatçı kapitalizme, *laissez-faire*'in sunduğu verimli toprakta kendi öz yeniden üretimleri için izin vermesinden kaynaklanıyordu.[21]

Bununla birlikte, söz konusu durumun, paternalizm için verimli bir toprak olduğu çok ender olarak görülmektedir. Bu yüzyılı belli başlı aktörlerinin özür dileyen savunmalarıyla görmeyi alışkanlık haline getirmiş tarihçilerin sunduklarından, oldukça farklı bir 18. yüzyıl siyaseti görmeye kendimizi alıştırmışız.[22] Eğer ahlâksızlıkla karşı karşıya geliniyorsa, daha önce-

21 Bunun, "içeriden" bir devlet görüşü olduğunu vurgulamalıyım. "Dışarıdan", etkili askeri, mali, diplomatik ve emperyal varlığı ile, doğrudan ya da dolaylı (*East India Company*'nin devlet-benzeri yapısı) bir şekilde çok daha saldırgan bir açıdan görülmelidir. John Brewer onun askeri gücünü ve ayrıca maliye örgütüyle vergi bürokrasisini –Hazine ve yaygın vergi daireleri, diğer devlet dairelerinde iyice yerleşmiş olan rüşvet ve kayırmacılıktan nisbeten daha uzaktı– *The Sinews of Power*'da (1989) yararlı bir şekilde çözümlemiştir. Bu içsel zayıflık ve dışsal güçlülüğün karışımı ("barış" ve "savaş" politikaları) ve aralarındaki denge, bizi 18. yüzyılın ortalarındaki yüksek politikaya ilişkin gerçek ilke sorunlarının pek çoğuna yönlendirir. İçsel asalaklıkta yapısal olarak var olan zayıflık, dışsal yenilgilerden (Minorca'nın kaybı, Amiral Byng'in törensel feda edilişi, Amerika felaketi) intikamını alıyor; yönetici sınıftaki unsurlar sırf hizipçilik nedeniyle sınıfsal politikanın ilkeleriyle sarsılıyordu.

22 Ancak son zamanların tarih yazımında, politikacılarla, "kapıları olmayan" siyasal ulus arasındaki ilişkileri daha ciddi bir şekilde ele alma yönünde önemli

ki örneklerine işaret edilerek geçiştirilebilir; eğer Whig'ler soyguncu idiyseler, Tory'ler de soyguncuydular. Hiçbir şey aykırı değildir; herşey "çağın kabul edilmiş standarları" içinde ele alınabilir. Ancak benim sunduğum alternatif görüş, bir şaşırma duygusu yaratmamalıdır. Çünkü ne de olsa, *Jonathan Wild* ve *Gulliver'in Seyahatleri*'nde, kısmen Pope'un hicivlerinde, kısmen *Humprey Clinker*'da, Johnson'un "İnsan Arzularının Hiçliği"nde ve "Londra"sında; Goldsmith'in "Yolcu"sunda yüksek politikanın eleştirileri sunulmuştur. Benzer eleştiriler, siyaset teorisi olarak, Mandeville'nin *Arıların Masalı*'nda, "kırsal parti"nin polemikleri şeklinde, Bolinbroke'un düşünceleriyle ve Tory perdahıyla; daha bölük pörçük bir halde ve Whig perdahıyla Burgh'un *Siyasal Tezler*'inde yeniden görülür.[23] Yüzyılın ilk onyıllarında, yüksek politika ile suçlular dünyası arasında karşılaştırmalar yapmak yaygın bir hiciv konusuydu:

> İnsanın asalet sahibi kişilere hoş görünmesi için onları taklit etmeyi öğrenmesi gerektiğini biliyorum ve onların Parayı ve makamları nasıl elde ettiklerini biliyorum. Büyük bir Devlet Adamı olmak için gerekli yeteneklerin bu dünyada pek kıt olduğuna hiç şaşmam çünkü bu yeteneklere sahip olan pek çok kişinin her ay Old Bailey'de* Hayatlarının en itibarlı döneminde nasıl kesildiklerini biliyorum.

Böyle yazıyordu John Gay, 1723 yılındaki özel bir mektubunda.[24] Bu düşünce *Beggar's Opera*'nın başlangıç noktasıydı.

---

bir gelişme olmuştur. Bkz. J.H. Plumb, "Political Man", James L. Clifford (der.) *Man versus Society in Eighteenth Century Britain* (Cambridge, 1968) içinde; John Brewer, *Party Ideology and Popular Politics at the Accession of George III* (Cambridge, 1976) ve Linda Colley, *In Defence of Oligarchy: The Tory Party, 1714-1760* (Cambridge, 1982).

23 "Bizim zamanımızda karşıtlık, kamu parasıyla satın alınmış her rütbe ve konumdan kişiyle birlik halindeki yozlaşmış Saray'la, ulusun bağımsız kısmı arasındaydı." (*Political Disquisitions, or an Enquiry into Public Errors, Defects and Abuses* (1774)). Kuşkusuz bu aynı zamanda o eski "kırsal" muhalefetin Walpole'a muhalefetiydi.

(*) Old Bailey: Londra'nın merkezinde, City'de, ceza mahkemelerinin bulunduğu sokak ve Yüksek Ceza Mahkemesi için kullanılan bir terim – ç.n.

24 C.F. Burges (der.), *Letters of John Gay* (Oxford, 1966), s. 45.

Tarihçiler bu temayı mübalağalı diye genellikle bir tarafa bırakmışlardır. Öyle yapmamaları gerekirdi.

Kuşkusuz, yapılması gereken değerlendirmeler vardır. Bununla birlikte *yapılamayacak* olan bir değerlendirme, bu asalaklığın, ne yaptığını bilen, türdeş, gelişmekte olan profesyonel ve imalatçı orta sınıf insanlarca sınırlandırıldığı ya da dikkatle izlendiği şeklinde olandır.[25] Hiç kuşku yok ki, böyle bir sınıfın tüm unsurları bir araya geliyordu ve son zamanlarda yapılan tarihsel çalışmalar toplumun ticari, profesyonel, tarımsal ve zanaatsal kesimlerinin zenginlik, sayı ve kültürel varlık yönünden gelişmesini;[26] kentsel siyasette fırsat düştükçe görülen bağımsızlık taleplerini;[27] esas itibariyle "orta tabakalar"a hizmet eden boş zaman merkez ve olanaklarının hızlı artışını[28] ortaya koymuştur. Yüzyılın ilk onyıllarında, eğer bu tür gruplar gözle görülebilir bağımlılık ve kayırma yöntemleriyle birarada tutulabiliyorduysa;[29] yüzyılın ortasında artık birkaç koruyucuya ve adı daha da bilinmeyen pazarın bağımsızlığını sağlamaya ihtiyaç duymayacak kadar –kesinlikle Londra'da ve bazı büyük şehirlerde– çok sayıda idiler. Bir orta sınıfın kendi müphem sivil toplumunu ya da kamusal alanını yarattığını söylemek akla yakındır.

Bununla birlikte, bütün bunlar Eski Ahlâksızlığın yöneticilerine kafa tutacak kadar özgüvenini geliştirmiş, kendi öz kurumları ve amaçlarına sahip bir sınıf olma durumundan çok uzaktır. Böyle bir sınıf (belki Londra dışında) yüzyılın son otuz yılından önce kendini keşfetmeye başlamadı. Yüzyılın büyük kısmında bu sınıfın potansiyel mensupları utanç verici bir

---

25 Ancak John Cannon'un *Parliamentary Reform, 1640-1832* adlı çalışmasında (Cambridge, 1973), s. 49, Not 1'deki tartışmaya bakınız.

26 Bu Paul Langford'un ortaya attığı tutarlı ve ikna edici bir temadır. Bkz. *A Polite and Commercial People*, özellikle İkinci Bölüm.

27 Bkz. Nicholas Rogers, *Whigs and Cities* (Cambridge, 1989).

28 Özellikle bkz. P. Corfield, *The Impact of English Towns, 1700-1800* (Oxford, 1982; P. Borsay, *The English Urban Renaissance* (Oxford, 1989); P. Clark (der.), *The Transformation of English Provincial Towns, 1600-1800* (1984).

29 Nicholas Rogers, "Aristocratic Clientage, Trade and Independency: Popular Politics in Pre-Radical Westminster", *Past and Present*, 61, 1973.

bağımlılığa boyun eğmeye razı idiler. (1770'lerin sonundaki Dernekleşme Hareketi'ne kadar) seçimlerde rüşvet ve baskının zincirlerini kırmak için çok az çaba gösterdiler; kendi ahlâksızlıkları içinde ahenk sağlamış yetişkinler olarak kaldılar. Yirmi yıl Walpole'a köle gibi bağlı kaldıktan sonra Dinsel Muhalifler* ödüllerini almak için ortaya çıktılar: Hak sahibi ruhbanın dullarına 500 £ tahsis edilecekti. Elli yıl sonra, hâlâ *Test and Corporation* Yasaları'nı** yürürlükten kaldırtmayı başaramamışlardı. Ruhban olarak, çoğunluğu rütbelerinin yükseltilmesi için yaltaklanıyor, efendilerinin sofralarından yemek yiyor (ıstırıplarla) ilgili şakalar yapıyor ve Rahip Woodforde gibi, bir düğün ya da vaftiz töreninde eşrafın bahşişini kabul etmekten geri durmuyorlardı.[30] Muayene memuru, avukat, özel öğretmen, kâhya, esnaf vs. olarak bağımlılığın sınırları içinde tutuluyorlardı; mevki ya da makam niyaz eden mektupları büyüklerin mektup koleksiyonları içinde saklanmıştır.[31] (Aslında, kaynaklar 18. yüzyıl toplumundaki saygı unsurunu abartarak tarihyazımı açısından bir önyargıya yol açmaktadırlar - iltimas talep etme durumuna zorla sokulan bir kişi gerçek niyetini açıklamaz.) Orta sınıf genel olarak geçimi için başkasına muhtaç olan kişi ilişkisine teslim olmuştur. Şurada ya da burada ki-

(*) Dinsel Muhalif (*Dissenters*): Dinsel Muhalefete mensup olanlar için kullanılan bir terim. Dinsel Muhalefet (*Dissent*) ise İngiltere ve İskoçya'da resmî kiliseden farklı düşünen ve hareket edenler (*nonconformist*) için kullanılan bir terim – ç.n.

(**) *Test and Corporation Acts*: 17. yüzyılda tüm kamu görevlilerinin ve Kral'ın hizmetindekilerin İngiltere Kilisesi'ne bağlı olmaları koşulunu getiren ve 1828 yılına kadar yürürlükte olan yasalar – ç.n.

30 "11 Nisan 1779... Kilise'de kapalı arabalar vardı. Törenden hemen sonra Bay Custance bana geldi ve küçük bir Hediyeyi kabul etmemi istedi; bir parça beyaz kâğıda itina ile sarılmıştı ve açınca içinde 4 £, 4 şilin olduğunu gördüm. Kilise kâtibine de 10 şilin, 6 peni verdi." (*The Diary of a Country Parson* (1963), 3. 152).

31 "Birazcık nüfuz sahibi olan her milletvekilinin mektup-torbası, seçmenlerden kendileri, akrabaları ve çoluk çocukları için talep ve dileklerde bulunan mektuplarla doludur. Gümrük ve Vergi İdareleri'nde, Ordu'da, Donanma'da, Kilise'de, doğu Hindistan, Afrika ve Yakındoğu şirketlerinde, tüm devlet dairelerinde kapıcılıktan kâtipliğe: Gerçek gentry için Saray'da ya da İrlanda'da arpalıklar, diplomasi ya da işi hafif ve ücreti devamlı olan her yer için..." (J.H. Plumb, "Political Man", s. 6.)

şilikli bir adam bu durumdan kurtulabilir ama sanatlar bile hâminin cömertliğine bağımlı olmak gibi bir töhmet altında kalmıştır.[32] Hevesli profesyonel ya da esnaf, haksızlığa maruz kaldığı duygusunu toplumsal örgütlenme yolundan çok, toplumsal ya da (Bengal'e, ya da Avrupa'nın "batı"sına, Yeni Dünya'ya yönelik) coğrafi mobilite ile gidermeyi seçmiştir. Riayetten muaf olmanın yolunu, kendisine daha fazla "bağımsızlık" sağlayacak servet ya da *gentry* statüsü kazandıracak toprak edinerek, satın almayı hedeflemiştir.[33] Bu bağımlı olma statüsünün yarattığı muazzam güceniklik, statüden kaynaklanan aşağılanma ve yeteneklerin önündeki engellerle birlikte, 1790'ların ilk yıllarında entellektüel radikalizmini ateşleyen nedenlerin başında gelmektedir; onun koru Godwin'in nesrinin sakin, akılcı dönemlerinde bile ayakları yakıyordu.

Böylelikle yüzyılın en azından ilk yetmiş yılında, talancı oligarşik iktidarın uygulamaları karşısında etkili engelleme uygulayan endüstriyel ya da profesyonel bir orta sınıf yoktu. Ama hiçbir engelleme olmamış, asalak yönetim hiçbir şekilde sınırlandırılmamış olsaydı, sonuç, bir hizbin hiçbir sınır tanımadan diğerini yağmaladığı, anarşi olabilirdi. Bu yönetimin başlıca dört koşulu vardı.

Birincisi, bağımsız küçük *gentry*nin büyük ölçüde Tory "Taşra" geleneğine daha önce işaret etmiştik. Bu gelenek yüzyılın ilk yarısından şerefle çıkabilecek tek gelenekti; 1770'lerin Dernekleşme Hareketi'yle birlikte Whig hırkasına bürünmüş olarak yeniden ortaya çıkacaktır.[34] İkincisi, diğer açık ifade bi-

---

32 Blake'in Sir Joshua Reynolds'a kızgın anıştırması bu nedenledir: "Cömertlik! Biz Cömertlik istemiyoruz. Biz Değere orantılı Adil bir Fiyat ve Sanat için Genel Talep istiyoruz." Geoffrey Keynes (der.) *The Complete Writings of William Blake* (1957), s. 446.

33 Place'in riayet ve bağımsızlık konusundaki merhametsiz yorumları için bkz. Mary Thale (der.), *The Autobiography of Francis Place* (Cambridge, 1972), s. 216-218, 250.

34 Taşra'nın Walpole'e muhalefetinde yine de biçim olarak demokratik merkezi talepler (yıllık parlamentolar, rüşvet ve kayırılmış memurluklara son verilmesi, muvazzaf orduya karşı çıkılması vs.) vardı. Kuşkusuz toprak sahibi gentrynin (Saray ve paralı çevreler karşısında) talep ettiği demokrasi, milletvekilliği için mülkiyet koşulunu Tory'lerin desteklemeyi sürdürmesinde görüldüğü üzere

çimlerinin önünde ve kendisi de bir tür orta sınıf varlık olan - okur yazarlık arttıkça varlığını geliştiren ve kendi özgürlüklerini koruma ve geliştirmeyi öğrenmiş olan Basın idi.[35] Üçüncüsü, bu yüzyılda İngiliz tarihinin hiçbir başka döneminde olmadığı kadar önemli bir role yükseltilmiş olan ve zayıf ve cahil monarşinin, rüşvetçi bürokrasinin ve geçmişi hakkındaki söylemden öte iktidara hiçbir şekilde engel olamayan demokrasinin karşısında, "tarafsız", arabulucu bir otorite olarak "Hukuk" vardı. Sivil hukuk, birbiriyle yarışan çıkarlara hem mülkiyet konusunda bir dizi savunma mevzii hem de eğer onlar olmazsa herşeyin anarşiye dönüşeceği oyunun kurallarını sunuyordu. Hukukun yüksek kurumları etkiden ve ahlâksızlıktan masun değildi, ama herhangi bir başka meslekte olduğundan daha hatasızdı. Güvenilirliklerini sürdürebilmek için mahkemeler kimi zaman küçük adamları büyüklere, sıradan adamları Kral'a karşı korumak zorundaydı. Üslup açısından performansları mükemmeldi: Ağırbaşlı, nüfuz ilişkileriyle lekelenmemiş, olayların dağdağasından uzak, aydınlık, antikitenin teamülüne olan saygıyı, günün esnek özümseyişiyle birleştirmiş. Para, kuşkusuz en iyi oyuncuları da satın alabilirdi ve büyük para çoğu kez küçük parayı tüketirdi; ama para hiçbir zaman bir hükmün doğrudan satın alınmasına yetmezdi ve kimi durumlarda gözle görülür bir şekilde bozguna uğratılırdı. Sivil hukuk, soyguncuların çeşitli türden ganimetler etrafında savaşabilecekleri hakça bir çerçeve sağlıyordu: Ondalık vergi-

---

genelde sınırlıydı. Quentin Skinner'in (her ne kadar Bolingbroke'un ele aldığı "kapısı olmayan" siyasal ulusun çeşitli yönlerini dikkate almıyor olsa da) yararlı tartışmasına bkz. Ayrıca bkz. "The Principles and Practice of Oppositon: The Case of Bolingbroke versus Walpole", Neil McKendrick (der.) *Historical Perspectives* (1974) içinde; H.T. Dickson, "The Eighteenth Century Debate on the 'Glorious Revolution'", *History*, cilt lxi, 201 (Şubat 1976), s. 36-40 ve (eski Taşra partisi ile yeni radikal Whig'ler arasındaki siyasi tartışmaların devamlılığı konusunda) Brewer, *a.g.e.*, s. 19, 253-255. Hanoverci Whig'ler de milletvekilliği için yüksek oranlı mülkiyet koşulunu desteklediler; Cannon, *a.g.e.*, s. 36.

35 Bkz. Brewer, *a.g.e.*, Bölüm 8 ve yerel basının gelişimi konusunda bir örnek olarak bkz. John Money, "Taverns, Coffee Houses and Clubs Local Politics and Popular Articulacy in the Birmingham area in the Age of the American Revolution", *Historical Journal* (1971), cilt xiv, 1.

ler, ortak araziler ve ormanlardan kereste talepleri, veraset ve miras işleri: Kimi durumlarda daha küçük mağdurlar aynı ortamda kendilerini savunabilirlerdi. Ama esas itibariyle avare ve itaatsiz insanların karşısına çıkan ceza hukuku tamamen farklı bir çehreye sahipti. Üstelik 18. yüzyıl hukuku insanlar arasındaki ilişkilerden çok mülkler arasındaki ilişkilerle ya da mülkiyete ilişkin taleplerle ya da Blackstone'un dediği gibi "Eşya Hakları"yla ilgiliydi (Görenek, Hukuk ve Genel Haklar adlı bölüme bkz.).

Dördüncü ve sonuncusu, kalabalıkların, kimi zaman küçük *gentry* ve profesyonellerden yoksullara kadar genişleyen (bunlar arasında ilk iki grup zaman zaman adsız olarak sisteme muhalefette birleşirdi), ama büyüklere parklarını çevreleyen çayırların sisi arasından "avare ve itaatsiz güruh" olarak görünen ahalinin her zaman var olan direnişiydi. *Gentry* ile ahali arasındaki ilişki, bu tezin özel önem taşıyan ilgi odağıdır.

III

İfade ettiğim talan rejiminde paternal sorumlulukların ya da evlat riayetinin çok sağlıklı olması beklenemez. Ancak bir toplumun tepede çatlamış ve merhametsizce hizipleşmiş ama aşağıda birliğini sürdürüyor olması kuşkusuz mümkündür. Askeri cuntalar darbe ve karşı darbe girişiminde bulunuyor; taht üzerinde hak iddia edenler yer değiştiriyor, savaş lordları yürüyüşler ve karşı yürüyüşler düzenliyor ama toplumun tabanında köylülük ya da plantasyon işçileri pasif kalıyor, alternatif toplumsal ufukların olmayışı nedeniyle yerel paternal kurumların gücüyle edilgen hale getirilmiş olmaları nedeniyle kimi zaman efendi değişikliklerine boyun eğiyordu. 18. yüzyıl devletini ne tür bir asalaklık istila etmiş olursa olsun, *county*lerinde güven içinde olan *gentry* muhtemelen toplumun bütününün üzerine paternalist bir ağ çekiyordu.

Bunun böyle olduğu yolunda görünüm veren büyük malikane ya da kapalı *manor* köyleri örnekleri bulmak zor değildir. Ve bu tür örneklere geri döneceğiz. Bunun kesinlikle geçerli olma-

dığı, yaygınlaşan ev ekonomisi bölgelerinde otlak ve orman bölgeleri bulmak da eşit derecede mümkündür. Örnekleri karşılaştırmak bizi pek fazla bir yere götürmez. Sormamız gereken soru şudur: 18. yüzyılda yöneticilere, *birer birer* emek güçlerini satın almak yerine, doğrudan ya da dolaylı olarak çalışanların *tüm hayatı üzerinde* kontrol kurmaya olanak veren kurumlar nelerdi?

En temel gerçek, sorunun öteki tarafında yatmaktadır. Bu yüzyıl, yarı özgür emek biçimlerinin aşınmasına, çalıştığı yerde barınmanın gerilemesine, angaryanın kesin olarak ortadan kalkmasına, özgür, hareketli ücretli emeğin gelişmesine tanık olan bir yüzyıldı. Bu kolay ya da çabuk olan bir dönüşüm değildi. Christopher Hill, özgür doğmuş İngiliz'in, özgür ücretli emeğin fedakârlıkla elde edilen konforuna karşı uzun süre nasıl direndiği konusunda bizi uyarmıştır. Efendilerinin de bunun kimi sonuçlarına karşı uzun direnişleri eşit ölçüde hatırlanmalıdır. Bunlar, her iki dünyanın da en iyisini, hiçbirinin dezavantajlarına sahip olmadan sofuca istiyorlardı. Emekçinin özgür *olmayan*, bir "hizmetçi"; evde, atölyede, tarımda bir hizmetçi olduğu imajına kuvvetle sarılıyorlardı. (Aynı zamanda özgür ya da efendisi olmayan bir adamın, disiplin altına sokulması, kırbaçlanması ve işe koşulması gereken bir serseri olduğu şeklindeki bir imaja da sarılıyorlardı.) Ancak, ekinlerin hasatı, kumaşın üretimi, eşyanın nakli, evlerin yapılması, parkların genişletilmesi, efendi-hizmetçi ilişkisinin karşılıklı beklentilerini her zaman kabul etmeleri mümkün ve uygun olmayan, el altındaki hareketli işgücü olmaksızın da mümkün değildi. Efendiler paternal sorumluluklarını inkâr ediyorlar; ama yıllarca "büyük tâbilik yasası"nın çiğnendiğinden, riayetin azaldığından şikâyet etmekten de geri durmuyorlardı; inkârlarını aşağıdaki dizeler izliyordu:

> Çalışan Yoksullar, çifte ücrete rağmen
> Küstah, isyankâr ve Yetersizdirler.[36]

36 Defoe, *The Great Law of Subordination Consider'd* (1724), s. 80. Bkz. Christopher Hill, "Pottage for Freeborn Englishmen: Attitudes to Wage Labour in Sixteenth and Seventeenth Century England", C. Feinstein (der.), *Socialism, Capitalism and Economic Growth* (Cambridge, 1964) içinde.

Yüzyılın büyükçe bir bölümünde en tipik şikâyet çalışan insanların disiplinsizliğine, istihdamın düzensizliğine, ekonomik bağımlılıklarının olmayışına ve toplumsal itaatsizliklerine ilişkin olandı. Genellikle kabul gören bir "düşük ücret" kuramcısı olmayan ve "imalatçılar"ın ya da "usta işçilerin" satınalma gücünü arttırdığı için zaman zaman yüksek ücrette erdem görebilen Defoe, *Büyük Tâbilik Yasası Üzerine; ya da İngiltere'deki Hizmetkârların Küstahlık ve Tahammül Edilemez Davranışları Hakkında Layıkıyla Yapılmış Araştırma* (1724)* adlı eserinde bütün meseleyi ortaya koyuyordu. Hizmetkârların itaatsizliği nedeniyle olanları anlatıyordu:

> Hayvancılıkla uğraşanlar mahvoldu, Çiftçiler çalışamaz hale geldi. İmalatçılar ve Usta İşçiler Zanaatın Yıkımına sürüklendiler... ve İş hayatının Akışı içinde Yoksulları istihdam eden hiçbir Adam, Hukuk olmadığı için, İktidar olmadığı için Yoksulları dürüstçe yapmaları gereken işi yapmaya zorlayamıyor... onlarla yaptığı sözleşmelere ya da yapacakları herhangi bir işe, güvenemiyor...
>
> *Zanaatların durduğu* ve genel İşsizlik durumlarında şamatacı ve isyankâr olurlar, Ailelerinden kaçarlar, Karıları ve Çocuklarıyla Mahalle Kiliseleri'ni doldururlar... ve... her türlü kötülük için, ister genel Ayaklanma, isterse kişisel yağma için hazır hale gelirler.
>
> *Zanaatların Piyasayı Mala Boğduğu* durumlarda küstah, tembel, aylak ve sefih olurlar... Haftada iki ya da üç Günden fazla çalışmazlar.

Çalışanların tüm hayatı üzerindeki kontrol aslında aşınıyordu; ücret takdiri terk ediliyordu; işgücünün hareketliliği belirgin hale gelmişti; 18. yüzyılın amele fuarları, "*statute*"ler ya da "*stattie*"ler (teamül ya da parlamento kararıyla oluşmuş yasalar – ç.n.) kırsal (olduğu kadar kentsel) çalışanların eğer isterse efendisini (ustasını) değiştirme hakkını kabul ediyor-

---

(*) *Great Law of subordination Consider'd; or the Insolence and Insufferable Behaviour of Servants in England duly enquir'd into* (1724).

du.[37] Üstelik, yeni kazanılmış olan özgür işçi psikolojisinin (tam da çalışanların kendilerinden beklenen iş disiplinine boyun eğmeyi reddedişlerinde) kanıtları vardır. Defoe'nun ahlâkçı anekdotlarının birinde, *JP*, işini ihmal ettiği için işvereninden gelen şikâyet üzerine bir kumaş işçisini huzuruna çağırır:

JP. Gel bakalım Edmund, Efendinle görüştüm.

Edmund. *Benim Efendim* değil, Saygıdeğer Efendim, siz bilirsiniz, umarım *ben kendi kendimin Efendisiyim.*

JP. Pekala, senin İşverenin, Kumaşçı Bay E-: İşveren sözcüğü uygun mu?

Edmund. Evet, evet, Saygıdeğer Efendim, siz bilirsiniz, *Efendi* sözcüğünün dışında herşey uygun.[38]

Bu, ilişkinin koşullarında büyük bir değişikliktir: İtaat (her ne kadar, büyük ölçüde eşit olmayan taraflar arasında da olsa) pazarlığa dönüşüyordu.

18. yüzyıl, çalışma ilişkilerinde niteliksel bir değişime tanık oldu. Eğer bu değişimi yalnızca imalat ve ticaretin kapsam ve hacminde meydana gelen bir artış olarak görürsek işin doğasını gözden kaçırmış oluruz. İmalat ve ticarette artış kuşkusuz oldu. Ama bu, işgücünün önemlice bir kesiminin günlük çalışmanın disiplininden *çok daha* bağımsız, iş, işveren ve boş zaman seçiminde *çok daha* özgür olduğu, tüm hayatları açısından eskiden olduğundan çok daha az bağımlı bir konumda bulunduğu ya da fabrikanın ve saatin disiplininin ilk onyıllarında olabileceği bir şekilde oldu.

Bu bir geçiş aşamasıydı. Önemli bir özelliği parasal olmayan uygulamaların ve ek gelirlerin kaybedilmesi ya da bunların parasal ödemelere dönüştürülememesiydi. 18. yüzyılın başlarında bu tür uygulamalar hâlâ olağanüstü bir şekilde yaygındı.

37 Bkz. A. Kussmaul, *Servants in Husbandry in Early Modern England* (Cambridge, 1981); R.W. Malcolmson, Life and Labour in England 1700-1780 (1981), s. 71-74: Michael Roberts, "'Waiting Upon Chance': English Hiring Fairs", *Journal of Historical Sociology*, cilt 1, (1988).

38 Defoe, *a.g.e.*, s. 97.

İnsanlar paternal toplumsal kontrolü tercih ediyorlardı çünkü ekonomik ve toplumsal ilişkiler eş zamanlı, hizmetler ya da eşya karşılığı ödemeler şeklinde değil, kişiler arasında ilişkiler olarak görünüyorlardı. Çok açık bir şekilde, kişinin işverenin yerinde yemesi, ambarında ya da atölyesinin üst katında yatması onun denetimine tâbi olması demekti. Konakta, ziyaretçilerin "bahşiş"ine, ev sahibesinin giysilerine, kilerden gizli şekilde çimlenmeye bağımlı olan hizmetkârlar ömürlerini göze girerek geçiriyorlardı. Hattâ sanayideki, giderek "hırsızlık" olarak yeniden tanımlanan, çok değişik biçimlerdeki ek ödemeler bile, evlat bağımlılığına boyun eğen işçilerce lütuf olarak görüldüğü için varlığını sürdürme eğilimindeydi.

Zaman zaman, işverenin kazancıyla orantısız bir şekilde paternal kontrole zarar verdiği durumlarda, bir hizmet ya da ek ödemenin ortadan kalktığının işaretleri görülmektedir. Böylece Winchester Piskoposu Sir Jonathan Trelawney piskoposluğunun gelirlerini arttırmak istediğinde, ekonomik rasyonalizasyona amansız bir şekilde bağlı Heron adlı birini Kâhya olarak istihdam etmişti. Heron'a karşı, 1707'de, kiracılar ve Piskoposluğun Mahkemeleri'ndeki ikinci derecedeki görevliler tarafından ileri sürülen suçlamalar arasmda:

> Lord Hazretleri için az değer taşıyan Önemsiz ve Küçük meselelerde ... eski Görenekleri bozuyor... Waltham'daki Mahkeme Jürisine, ne zamandan beri uygulandığı Akıldan çıkmış bir Görenek olan Lord Hazretlerinin sağlığına içmek için beş şilin vermeyi reddediyor... Lord Hazretlerinin Kâhyasına ve görevlilerine eski bir görenek olan Waltham'da atlarını nallatmak için gerekli olan ve eski uygulamaya göre hiçbir zaman Altı ya da Yedi şilini geçmeyen küçük bir ek geliri vermeyi reddediyor... Lord Hazretlerinin kiracılarına Birkaç Köprüyü ve Ortak Göletleri onarmak için Kereste vermeyi reddiyor...

Heron buna, bir tür onaylar eda ile şu cevabı veriyor:

> Söylediği gibi o önemsiz Göreneklere kimi zaman Ara Verdiğimi kabul ediyorum çünkü Selefinizin lütuflarının Lord Haz-

retlerinin aleyhine işlediğini ve Haklar üzerinde ısrar edildiğini ve ondan sonra bunlar için Lord Hazretlerine teşekkür edilmediğini gözlemliyorum; Üstelik bunlar her ne kadar Önemsiz olsa da pek çok Önemsiz Masraflar... sonuçta bir Meblağ tutmaktadır.[39]

Bu yollardan ekonomik rasyonalizasyon, paternalizmin bağlarını azar azar (ve uzun bir süredir) kemiriyordu. Bu geçiş döneminin bir başka önde gelen özelliği kuşkusuz, ekonominin *gentry* ile bağımlılık ilişkisi olmayan sektörünün gelişmesiydi. "Bağımlı" ekonomi hâlâ çok önemli olmayı sürdürüyordu: Yalnızca konağın dolaysız hizmetlileri, oda hizmetçileri ve uşakları, arabacıları, seyisleri, bahçıvanları, avlak koruyucuları, çamaşırcıları değil, fakat ekonomik bağımlılığın iç içe geçmiş halkaları - atlarla ilgili meslekler ve lüks zanaatlar, elbise imalatçıları ve hamurişi aşçıları ve şarap yapıp satanlar, araba imalatçıları, hancılar ve hanlardaki at bakıcıları.

Ancak yüzyıl, içinde küçük işverenlerin ve çalışanların *gentry* ile olan bağımlılık ilişkilerinin azaldığı ya da hiç kalmadığı genişleyen bir bağımsızlık alanına tanık oldu. Bunlar *gentry*nin "aylak ya da serkeş" olarak gördüğü ve onların toplumsal kontrolünden çıkmış insanlardı; kumaş işçileri, şehir zanaatkârları, maden kömürü işçileri, mavnacılar, kapıcılar, ameleler ve yiyecek sektöründeki küçük tacirler - toplumsal isyancılar, yiyecek ve yol parası için ayaklananlar bunların arasından çıkacaktı. Bunlar, "sanayi-öncesi işgücü"ne atfedilen özelliklerin pek çoğunu hâlâ koruyorlardı.[40] Çoğu kez kendi kulübelerin-

39 Hants CRO, Eccles. II, 415809, E/B12. Ayrıca bkz. *Whigs and Hunters*, s. 126-130.

40 Gwyn Williams, *Artisans and Sanculottes*'da (1968) "sanayi öncesi toplumun kısa, müstehcen, vahşi, renkli, değişken, derbeder dünyasından, nüfusun üçte birinden yarısına kadar olan bir kesiminin geçimini ancak sağladığını ama hukukun dışında ve kimi zaman da karşısında yaşadığı"ndan söz eder. Bu nüfusun bir kısmı böyle görülebilir ve bu durum, P. Linebaugh'un *The London Hanged* (1991) adlı kitabındaki kimi çalışmalarca da desteklenmektedir. Bununla birlikte bu nüfusun bir başka kesimi müstehcen, renkli ve suçlu olarak klişeleştirilmemelidir. Endüstri (kırsal endüstri de dahil) ile meşgul olanların yeniden gözden geçirilmesi konusunda özellikle bkz. P.H. Linden, "English Occu-

de [*cottage*] çalışıyorlar; aletlerine kendileri sahip oluyor ya da kiralıyorlar, genellikle küçük işverenlere çalışıyorlardı, sık sık düzensiz saatlerde ve birden çok işte çalışıyorlardı. *Manor* köyünün toplumsal kontrolünden kaçmışlar ve henüz fabrika çalışmasının disiplinine maruz kalmamışlardı.

Ekonomik ilişkilerinin pek çoğu, ekonomik hiyerarşide kendilerinden biraz daha yukarıda olan kadın ve erkeklerle idi. "Alışveriş"lerini ticaret merkezlerinde değil, pazar tezgahlarında yapıyorlardı. Yolların kötü durumu, birincil üreticilerin ürünlerini hâlâ alışılmadık oranda doğrudan mübadele ettikleri çok sayıda küçük pazarı zorunlu kılıyordu. 1760'larda:

> Çok çalışkan kömür madencileri, Somersetshire ve Gloucestershire'in kadın ve erkekleri, kömür yüklü at katarlarıyla çeşitli komşu kasabalara gidiyorlardı... Bu tür maden kömürcülerinin iki kilelik* kömür torbasını yiyecek maddeleri... sığır eti, koyun eti, yarı sıyrılmış büyük sığır eti kemikleri, bayat ekmek somunları ve peynir parçalarıyla doldurduklarını görmek sıradan bir olaydı.[41]

Bu tür pazarlar, hattâ dahası mevsimlik fuarlar, yalnızca ekonomik ve kültürel bağlantılar değil fakat aynı zamanda haber ve dedikodu değiş tokuşu ve başlıca enformasyon merkezi görevi görüyordu.

Pek çok bölgede, insanlar kabataslak arazi kullanım biçimlerinden bütünüyle silkelenip atılmamışlardı. Zira endüstriyel gelişme büyük üretim birimlerinde yoğunlaşma şeklinde değil de küçük birimlerin yaygınlaşması ve kısmi-istihdam (özellikle iplik üretiminde) şeklinde olduğundan "bağımsız-

---

patıons, 1670-1811", *Journal of Economic History*, 40 (1980); "kulübe ekonomisi [*cottage economy*]"nin ve İngiliz köylülüğünün yeniden keşfi konusunda David Levine, *Reproducing Families* (Cambridge, 1987) ve aşağıdaki Görenek, Hukuk ve Genel Haklar adlı bölüme bkz.; "proto-endüstrileşme" etrafındaki çalışma ve tartışmalar, *gentry* kontrolünden bağımsız olan 18. yüzyıl ekonomisinin önemli ve büyüyen sektörünün vurgulanmasına katkıda bulunmuştur.

(*) İngiltere'de 36.4 litre hacminde bir tahıl ölçüsü – ç.n.

41 J. Mathews, *Remarks on the Cause and Progress of Scarcity and Dearness of Cattle* (1797), s. 33.

lık" için ek kaynaklar vardı. Bu bağımsızlık pek çokları için hiçbir zaman sırf karnını doyurmaktan başka bir şey değildi: Bereketli bir hasat geçici bir bolluk yaratabilirdi; ama uzun, yağışlı bir sezon insanları fakir-fukara fonlarına muhtaç kılabilirdi. Ancak pek çok kişi için, ortak alanlarda, hasatta ve ara sıra yapılan bedeni işlerde, kulübedeki kısmi istihdamda, kızların sundukları hizmette, fakir-fukara fonlarıyla ya da sadaka ile iki yakayı bir araya getirmek mümkündü. Ve hiç kuşkusuz yoksulların bir kısmı, II. George zamanında Enfield, Chase civarında dolaşan ve "karanlık gecelerde Baltalar, Testereler, Harbeler, Arabalar ve Atlarla gidip gelirken dürüst insanların koyununu, kuzusunu, kümes hayvanlarını çalan çok sayıdaki başıboş, aylak ve serkeş kişiler" gibi kendi soygun ekonomilerini işletiyorlardı.[42] Bu tür insanlar suç kayıtlarında, malikâneler arasındaki yazışmalarda, risalelerde ve basında tekrar tekrar görülürler; 1790'larda hâlâ *county* tarım tahrirlerinde görülüyorlardı; bütünüyle yönetici sınıfın bir uydurması olamazlar.

Böylece emeğin (ve küçük ustaların) uşaklık ilişkisinden bağımsızlığı, bir yandan parasal olmayan "lütuf"ların ödemelere dönüşmesi; bir yandan da zanaat ve endüstrinin pek çok küçük üretim birimi temelinde yaygınlaşması, pek çok kısmi-istihdamın (özellikle iplik üretiminde) küçük toprak tasarruf biçimleri (ya da genel haklar) ve arızi pek çok bedensel emek talebiyle eş zamanlı gelişmesiyle teşvik ediliyordu. Bu, rastgele bir tablodur ve bilhassa öyledir. İktisat tarihçileri farklı emekçi grupları arasında titiz ayrımlar yapmışlardır. Ancak bunlar bizim şu andaki incelememiz için uygun değildir. Ayrıca bu ayrımlar genel olarak, emeğin "itaatsizliği" genel sorunuyla ilgilenen *gentry* içinden yorumcular tarafından yapılmamıştır. Onlar daha ziyade park kapılarının, Londra konaklarının demir parmaklıklarının arkasında bir disiplinsizlik –"aylak ve serkeş", "güruh", "yoksullar", "ahali"– görmüşler ve:

42 Enfield manor mahkemesi Kâtibi John Hale'in İkinci George'a Muhtıra'sı, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Cholmondeley (Houghton) MSS, 45/40.

> dinsel olduğu kadar sivil her türlü disipline karşı açık istihzalar: Her türlü düzeni hor görmeler, sık sık her türlü adalete tehdit teşkil etmeler ve en küçük gerekçelerle gürültülü ayaklanmalar için muazzam acelecilikleri...[43]

nedeniyle teessüf etmişlerdir. Bu her zaman olduğu gibi, ahalinin bütününe karşı yapılan gelişigüzel bir suçlamaydı. Özgür emek, toplumsal disiplinin eski araçlarının zayıflamasını beraberinde getirmişti. 18. yüzyıl, güvenli bir patriyarkal toplum olmaktan çok uzak, eski paternalizmin bir bunalım noktasına geldiğini gördü.

IV

Ve yine de insan "bunalım"ın çok kuvvetli bir terim olduğunu düşünüyor. Eğer yoksulların disiplinsiz, suçlu, ayaklanma ve karışıklığa teşne olduğu şikâyeti yüzyılın bütününde devam ediyorsa, insan, Fransız Devrimi'nden önce İngiltere'nin yöneticilerinin tüm toplumsal düzenlerinin tehlikede olabileceğini algıladıklarını hiç düşünemiyor. Yoksulların itaatsizliği bir rahatsızlıktı; ama bir tehlike değildi. Siyaset ve mimarideki üsluplar, *gentry*nin söylemi ve süsleyici sanatları, bunların hepsi bir istikrar, kendine güven, hegemonyaya karşı tüm tehditleri karşılayabilme alışkanlığı sergiliyordu.

Kuşkusuz paternalizmin bunalımını abartmış olabiliriz. Yukarıda Devlet'in asalaklığına, aşağıda özgür emek ve para ekonomisi nedeniyle geleneksel ilişkilerin aşınmasına dikkatleri çekerken, ev ekonomisinin kontrolünün hâlâ güçlü olduğu aradaki düzlemleri gözden kaçırmış ve belki de ekonominin "özne" ya da "geçimi için başkalarına bağlı olma" durumunu hafife almış olabiliriz. İktidar ve para sahibi olan adamların, aşağıdakilerin tüm hayatı ve beklentileri üzerinde hâlâ

43 *Herald or Patriot Proclaimer*, 24 Eylül 1757. Park kapılarının *içinde* bile gentry disiplinsizlikten şikâyet etmiştir. Nitekim, konaktaki hizmetkârlar, eve gelen ziyaretçileri, ayrılışlarında salonda sıra olup sadaka ya da "bahşiş" isteyerek rahatsız etmekle suçlanıyorlardı. Bkz. *A Letter from a Gentleman to his Friend, concerning the Custom of Giving and Taking Vails* (1767).

sürdürdükleri denetim muazzamdı ve eğer paternalizm bunalım içinde idiyse, sanayi devrimi bu bunalımın, tüm inandırıcılığını kaybetmeden önce, birkaç evre –ta Peterloo'ya ve Swing Ayaklanmaları'na kadar– ileriye götürülmesi gerektiğini gösterecekti.

Bununla beraber çözümleme, 18. yüzyıldaki yönetici sınıf denetiminin birincil olarak kültürel hegemonya ve yalnızca ikincil olarak ekonomik ya da fiziki (askeri) güç alanında yer aldığını görmemize olanak vermektedir. Onun "kültürel" olduğunu söylemek, maddi olmadığını, çözümleme için çok kırılgan olduğunu, önemsiz olduğunu söylemek değildir. Kültürel hegemonya bağlamında denetimi tanımlamak çözümleme girişimlerinden vazgeçmek değil; aksine yapılması gereken noktalarda, iktidar ve otorite, tâbi olmanın popüler mantığının görünümleri gibi konularda çözümlemeye hazır olmak demektir.

Defoe'nun hayali kumaş işçisi, kabahati için hesap vermek üzere *magistrate*'in* huzuruna çağrıldığında, bir ipucu sunuyordu: "*Benim Efendim* değil, Saygıdeğer Efendim, siz bilirsiniz, umarım *ben kendi kendimin Efendisiyim*." İşverenine göstermeyi reddettiği riayet, "Saygıdeğer Efendim"in hesaplı dalkavukluğundan taşmaktadır. Bağımlılığın acil, günlük aşağılamalarından kendini kurtarmak istemektedir. Ancak daha geniş iktidar çerçeveleri, hayatta bulunduğu yer, siyasal otorite, gökyüzü ve toprak kadar vazgeçilmez ve karşı konulamaz görünmektedir. Bu türden bir kültürel hegemonya tam tamına yerleşik otorite yapılarının ve sömürü biçimlerinin işin doğasında varolduğu şeklinde bir ruh haline yol açmaktadır. Bu, gücenmeyi ya da hattâ protesto ya da intikam için sinsice eylemleri dışlamaz; onaylayıcı başkaldırıyı dışlar.

18. yüzyıl İngiltere'sinde *gentry* bu tür bir hegemonya kur-

(*) *Magistrate*: İngiltere'de devletin sivil örgütlenmesi içinde yasama, yürütme ve yargıya ilişkin kimi işlevleri olan kamu görevlisi için kullanılan terim. Bununla birlikte terim daha çok düzen ve barışı korumakla yükümlü kamu görevlileri için kullanılmaktadır. *Magistrate* kamusal suç işleyen bir kişi için tutuklama ilamı çıkarabilirse de görevi yalnızca adli işlerle sınırlı değildir; noterlik, tapu kayıt işleri gibi konuları da içerebilir – ç.n.

muştu. Ve bu hegemonyayı çok da etkili bir şekilde yürütüyordu çünkü yöneten yönetilen ilişkisi çoğu kez yüz-yüze değil fakat dolaylıydı. İşinin başında bulunmayan mülk sahipleri, vekilharç ve çiftlik kâhyalarının hiç eksik olmayan aracılığı bir yana, toprak sahibi, kiracı çiftçi ve topraksız amelenin içinde yer aldığı üç katlı bir sistemin ortaya çıkmış olması, kırsal çalışanların kitle olarak *gentry* ile işveren olarak karşı karşıya gelmemelerine ve onları, içinde bulundukları hayat şartlarından, doğrudan sorumlu tutmamalarına yol açıyordu. Zira bir kız ya da oğulun büyük konakta işe alınması bir zorunluluk olarak değil de bir lütuf olarak görülüyordu.

Ve başka şekillerde ekonomik ve toplumsal çelişkilerin kutuplaşmasının dışında tutuluyorlardı. Yiyecek fiyatları arttığında, halkın öfkesi toprak sahibine değil de aracılara, istifçilere, değirmencilere yöneliyordu. *Gentry* yünün satışından kâr edebilirdi ama kumaş işçisiyle doğrudan bir sömürü ilişkisi içinde olduğu görülmüyordu.[44]

Gelişen sanayi bölgelerinde beyefendi *JP*, belli başlı endüstri merkezlerinden uzakta, kırdaki makamında yaşıyor, kendisini bir hakem, bir arabulucu ya da hattâ yoksulların koruyucusu gibi göstermek için epeyce çaba harcıyordu. "Ne zaman bir esnaftan *JP* yapılırsa, bir tiran yaratılır" sözü paylaşılan bir görüştü.[45] Fakir-fukara yasaları eğer çok acımasızlarsa doğrudan *gentry* tarafından uygulanmaz; böylelikle sorumluluk fakir-fukara ödentilerini kesen çiftçilerin ve işleri yönetenlerin arasından çıkmış esnafın üstüne kalırdı. Langhorne idealize edilmiş paternalist tabloyu, yargıca öğüt vererek şöyle sunuyordu:

---

44 Kumaşçıların beyefendiye dönüştüğü İngiltere'nin batısında bile yüzyılın ilk yarısında güçlü bir farklılık duygusu hâlâ hissediliyordu. 1738 yılında bir "İngiliz" Lord Harrington'a, "lüks içinde yaşayan, işlerini ihmal eden, işlerinin yürütülmesini hizmetçilere teslim eden kumaşçılardan, onların gurur ve icadlarından, yoksulların ücretlerini düşük" tutmalarından ve aynı ödeme yapmalarından şikâyet ediyordu. (Önerdiği) çözüm, "büyük servet sahibi adamlar" hakkında, yoksul dokumacıların kanıtlarını dikkate almak için yeterince bağımsız bir araştırma komisyonu kurulmasıydı: PRO, SP 36.47.

45 PRO, SP 36.47.

...düzenbaz, hırsız, zalim yöneticiye
Ciddi olarak çat kaşlarını;
Hiçbir güvene sadık olmayan, sorumluluktan kaçan,
Kaya gibi gaddar, toprak gibi açgözlü çiftçiye.
Zavallı yoksul köylü, çürümüş yılların uzunluğunda,
Bir zamanlar itaat eden beline güçsüz yaslandığında,
Daha güçlü olduğu günlerin hizmetini unutur,
Kârlı çabasının ve dürüst meziyetinin,
Bu kölenin eski hizmetlerinin ekmeğini arttırdığını unutur![46]

Ve bir kez daha, gerçekte fazla bir çaba göstermeden, en azından paternal sorumlulukların hayali görüntüsü sürdürülebilmektedir. Kendi kapalı bölgesinde yoksulluğun sorunlarını ağırlaştıran aynı *JP*, başka yerde iskâna karşı çıkarak, ortak alandaki kulübeleri yıktırarak, başka açık köylerin yöneticilerine yönelik dava başvurularını ara sıra kabul ederek ya da ahlâksız atölye ustasını hizaya getirerek, kendisini muharebe hatlarının dışında tutuyordu.

*Gentry*nin paternalist olarak güvenilirliği, bazı işlevlerinin çok, bazı işlevlerinin ise diğerlerine göre az görünürlüğe sahip olması gibi bir paradoks nedeniyle ortaya çıkıyordu. *Gentry*nin, "yoksul"ların emek değerine el koymasının büyük bir kısmı, kiracıları, ticaret ya da vergi aracılığıyla oluyordu. Köyde ve kasabada fiili yüz yüze ilişkilerden artan oranda kaçınıyorlardı. Geyik parkları konusundaki öfke ve kaçak avlananların tehditleri park alanlarının ortak haklara kapanmasına ve yüksek kazıklı çitler ya da duvarlarla çevrilmesine yol açıyordu; balık göletleri ve süslü sularla bahçe düzenlemeleri, hayvanat bahçeleri ve değerli heykeller, topraklarının tek girilebilecek yeri olan, bekçilerin gözetimindeki yüksek dövme demir kapılarla yalıtlanmasını ve korunmasını pekiştiriyordu. Büyük *gentry* kiracılarına karşı kâhyası, rastgele gelip gidenlere karşı ise arabacısı tarafından korunuyordu. Aşağı tabakadan insanlarla, lütuflarma nail olmak isteyenler, yönetimin formaliteleriyle ilgili olanlar ya da halkın kayrılması için önceden ayar-

46 Langorne, *The Country Justice* (1774).

lanmış olanlarla, esas itibariyle kendi koydukları kurallara göre bir araya geliyorlardı.

Bu tür işlevleri yerine getirirken görünülürlükleri, aynen müthiş malikanelerinin köy ya da kasabanın üzerinde ama ondan ayrı olarak ortaya koyduğu koruyucu görünürlük gibi müthişti. Görünüşleri, halk tiyatrosunun üzerinde çalışılmış rolünü bilme özelliği taşıyordu. Törensel amaçlar dışında kılıç bir yana bırakılmıştı; ama peruka ve pudranın özenle hazırlanışı, süslü giysiler ve baston ve hattâ provası yapılmış patrisyen tavırlar ve de ifade ve davranışın azameti, bunların tümü pleplere otorite göstermek ve onlardan riayet temin etmek içindi. Ve bunların yanı sıra bir dizi ritüel, hal ve tavır: Av ritüeli; vergi mahkemelerinin ihtişamı (ve hukuk mahkemelerinin tüm o tiyatrovari havası); yalıtılmış kapalı dua yerleri; kiliseye geç gelip erken ayrılmalar. Ve zaman zaman daha büyük törenler için, bütünüyle paternalist işlevler yerine getiren vesileler: Düğün kutlamaları, ergenlik törenleri, ulusal bayramlar (taç giyme, jübile ya da deniz zaferleri), cenazelerde yoksullara sadaka dağıtımı.[47]

Burada çalışılmış ve inceden inceye işlenmiş hegemonik bir üslup, büyüklerin daha bebekliklerinde eğitildikleri ve ölene kadar korudukları yapmacık bir rol karşısındayız. Eğer ondan tiyatro olarak söz ediyorsak bu onun önemini azaltmak için değildir. Siyasetin ve hukukun önemlice bir bölümü her zaman tiyatro olmuştur; bir toplumsal sistem bir kez "yerleşti" mi, (her ne kadar sistemin hoşgörüsünün sınırlarını belirtmek üzere ara sıra güç kullanımı işaretleri görülürse de) iktidar gösterileriyle her gün onaylanması gerekmez; daha gerekli olan devamlılığı olan tiyatrovari bir üsluptur. 18. yüzyılla ilgili olarak söylenen, bu üslubun inceden inceye işlenmiş olması ve de rolünün farkında olarak ortaya konmasıdır.

---

47 Bir örnek olarak, Sir William Blacket'in Lady Barbara Vilers ile 1725 yılındaki evliliğinde, Northhumberland'ın büyükçe bir bölümü kutlamalara katılmıştı. Newcastle'da iki gün süreyle şenlik ateşleri yakılmış, çanlar çalınmış, toplar ateşlenmişti. Hexam'daki büyük çan, taşkınlıkla çalındığı için parçalanmıştı. Wellington'da yalçın kayalıklar aydınlatılmış ve kayaların üzerine büyük bir punç tası oyulmuş ve içki ile doldurulmuştu, vs. *Newcastle Weekly Courant*, 2 Ekim 1725.

Gentry ve (sosyal ilişkilerde) hanımefendileri, her durum ve rütbeye uygun olan gösterişi ortaya koymanın püf noktasını biliyorlardı: Hangi araba, kaç uşak, hangi masa ve hattâ "cömertlik" konusunda nasıl bir şöhretin uygun olacağı. Gösteri o kadar ikna ediciydi ki tarihçileri bile yanıltmıştır; "bütün sistemin üzerine oturduğu" aristokrasinin "paternal sorumluluklarının"dan pek çok söz edilir. Ancak şimdiye kadar, gerçek sorumluluklara değil, tavır ve jestlere işaret ettik. Büyüklerin tiyatrosu, (Devlet'in yüce makamlarındakiler hariç; zira 18. yüzyıl aristokrasisinin tüm işlevleri, yüksek *gentry* ve ruhbanın işlevlerinin ise pek çoğu arpalık-benzeri makamlar olarak daha alttakilere istilzama verilirdi) sorumlulukların gün be gün, düzenli olarak yerine getirilmesine değil, fakat öküz kızartması, bir yarış ya da spor için ödül konulması, kıtlık zamanlarında hayır için büyük bağışlarda bulunulması, af başvuruları, karaborsacılara karşı açıklamalar yapılması gibi rastgele dramatik müdahalelere dayanırdı. Adeta paternalizm kandırmacası, sürekli olarak açığa vurulamayacak kadar kırılgandı.

Aristokrasinin ve *gentry*nin kayırıcılığının tezahürleri kesinlikle ilgiyi hak eder: İktidar ve sömürünün mekanizmalarının çok daha rahat işlemesi için bu jestler toplumsal bir yağlayıcı işlevi görür. Değiştirilemez durumlarına alıştırılmış olan yoksullar çoğu kez, kendi iyi tabiatları sayesinde kendi ezilmişliklerine aksesuar yapılmışlardır: Erzakın yetersiz olduğu bir yıl, cömert Noel sadakalarıyla telafi edilirdi. Yöneticiler bu işin çok iyi farkındaydılar. *Londra Magazine*'e katkıda bulunan birisi şu yorumu yapıyordu: "Wake'deki Çayır'da danslara ve Tides'daki eğlencelere yalnızca katılmakla yetinmemeli ayrıca teşvik edilmelidir: Ve Dansta ya da Klarnette başarı gösteren Hizmetçi Kızlara verilen küçük Ödüller, onların günlük İşlerine daha büyük şevkle sarılmasına ve Üstlerine daha minnettar bir İtaatkârlıkla hizmet etmesine yol açacaktır."[48]

Ancak bu tür jestler yapılan harcamalarla oldukça orantısız bir riayet sağlamak üzere düşünülüyor ve kesinlikle "sorumlu-

48 *London Magazine*, viii, 1738, s. 139-140. Robert Malcolmson'a teşekkür ederim.

luklar"ın tanımı içine girmiyordu. Bu büyük kırsal burjuvazi, çok az kamusal ya da hattâ kurumsal sorumluluk duygusu ortaya koyar. Bu yüzyıl, kamusal binalardan çok, özel malikanelerin çapıyla ve yeni kurulan hayır kurumlarından çok önceki yüzyıllarda kurulmuş hayır kurumlarının kötüye kullanılmasıyla dikkat çeker.

*Gentry*nin bütünüyle kendi üstüne düşen görev olarak üstlendiği kamusal bir işlev, adalet yönetimi ve bunalım durumlarında kamu düzeninin korunmasıydı. Bu noktada, yönetsel ve abartılmalı olarak görünülürlük kazanırlardı. Bu, her ne kadar birinci ve ikinci derecede kendi mülklerinin ve otoritelerinin korunması için de olsa bir sorumluluktu kuşkusuz. Toplumsal sistemin hoşgörü sınırları, düzenlilikle ve müthiş bir ihtişamla Londra'daki idam günleri; yolların kenarındaki darağaçlarında çürüyen cesetler; Yüksek Mahkeme Yargıçlarının geçit resimleriyle vurgulanırdı. Her ne kadar (çırakların ve hizmetkârların işten kaytarması, yankesicilerin bayram yapması, suçlu bulunanların alkışlanması gibi) istenmeyen yan etkileri olsa da halkın önündeki infaz ritüeli pek çok şeyin tiyatroya bağlı olduğu bir toplumsal disiplin sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı.

Adaletin yerine getirilmesinde ayrıca, genel çalışılmış paternalist üslubun paylaştığı jestler de vardı. Özellikle, acıma imtiyazının uygulanmasında, aristokrasi ve büyük *gentry* ilgilerinin derecesini, suçluların bağışlanmasını onaylayarak ya da reddederek ortaya koyarlardı. Ve Douglas Hay'in göstermiş olduğu gibi, hayat ya da ölüm gücüne, dolaylı da olsa, müdahale etmeleri hegemonik karizmalarını arttırırdı.[49] Hayat ve ölüm üzerinde iktidar kullanmak, kimi durumlarda, son ayrıntısına kadar düzenlenirdi. Montagu Dükü 1728 yılında Newcastle Dükü'ne asmalarını çalan "adamım John Potter" hakkında, Potter'ın idam edilmek yerine ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmasını istediğini yazıyordu: "İnfaz Yargıcıyla meseleyi görüştüm, yarın [*Privy*] *Council*'de Hüküm Giyen Caniler'in listesi hazırlanırken onun adının infaz emirleri listesine dahil edilmesini ama aynı

49 Douglas Hay, "Property, Authority and the Criminal Law", Hay ve diğerleri, *Albion's Fatal Tree* (1975) içinde.

zamanda, İnfaz Sabahına kadar hakkında hiçbir şey öğrenemeyeceği, bir cezayı erteleme emri hazırlanmasını önerdi." Üç gün sonra Montagu endişe içinde erteleme emrinin zamanında ulaşması gerektiğini, eğer Newcastle bunu unutursa, Potter'la birlikte "kendisinin de asılmasının iyi olacağını çünkü ailesindeki Hanımefendilerin adamın kurtarılması için kendisine aman vermediklerini..." yazıyordu. Burada affın yalnızca Kral'a ait bir yetki olduğu hikâye imiş gibi görünmektedir.[50]

Her halükârda kendi mülklerini ve toplumsal düzenlerini koruma işlevini "paternalist" olarak tanımlamanın ne dereceye kadar yararlı olduğu kuşkuludur. Bu işlevin, darağaçlarının çevresindeki kalabalıklarda ya da mağdurlarda çok az evlat sadakati yarattığına ilişkin kanıtların azlığı ise kesindir.[51] Kanun kitabına 100'den fazla yeni ölüm cezası ekleyen bir yüzyılın acımasız (ya da küstah) bir babalığı söz konusuydu.

V

Büyükler, halkın gözü önünden, kendi parkları ve malikânelerine bu denli çekilmişlerse, plepler de pek çok faaliyetleri bakımından onlardan uzaklaşmışlardı. Etkili paternal tahakküm,

50 Montagu'dan Newcastle'a 19 ve 22 Mart 1727/8, PRO, SP 36.5, yaprak 218-219, 230-231.

51 Bkz. Peter Linebaugh, *The London Hanged*, *a.g.e.* Otoritelerin infazlar üzerinde "yetkiye dayanan" hiçbir denetimleri olmadığı yolunda Laqueur'ın iddiası, *Newgate Calender* gibi anekdot türü (popüler süreli yayınlarda yorulmadan aktarılan Tyburn'daki karışıklık örnekleri gibi) kanıtlarca desteklenirken; (devlet belgeleri, hukuk ve askeri yazışmalar gibi) kaynaklarda yapılan incelemeler bu iddiayı haklı kılmamaktadır. İnfazlar, Laqueur'un sandığı gibi "ağırbaşlı olmaktan daha çok gülünç" değildi ve Tyburn kalabalığını bir "karnaval kalabalığı" olarak sunmak, hem kalabalığı hem de "karnaval"ı yanlış anlamaktır. Tyburn'daki infaz günleri, otoritelerin kaynakları ile kızgın ve gaddarlaştırılmış Tyburn kalabalığının kaynaklarında çoğu kez çelişkili bir şekilde sunulmaktadır. Bu tür bir infaz kalabalığı bir (karnaval değil) *infaz kalabalığı* idi. Tarihteki en gaddarca fenomenlerden birisiydi ve tarihçiler bunu söylemek zorundadırlar: Bkz. Laqueur, "Crowds, carnival and state of English executions, 1604-1868", Beier ve diğerleri, *The First Modern Society* (Cambridge, 1989) içinde. Kimi zaman kalabalık hükümlülerle başka türden dayanışma da gösterirdi: Bkz. Lenebaugh, "The Tyburn Riots against the Surgeons", Hay ve diğerleri, *a.g.e.*, içinde.

yalnızca dünyevi değil fakat aynı zamanda uhrevi ve ruhani otorite de gerektiriyordu. Sistemin en zayıf halkasını işte burada görüyoruz.

Şu ya da bu kilise bölgesinde 18. yüzyıl ruhbanının paternalist işlevleri kendini adamışlıkla yerine getirdiğini görebiliriz. Ancak çok iyi biliriz ki bunlar tipik insanlar değildir. Rahip Adams, ruhbanın uygulamalarına örnek olduğu için değil fakat onları eleştirdiği için seçilmiştir; o aynı zamanda 18. yüzyıl Anglikan Kilisesi'nin Don Kişot'u olarak görülebilir. Kilise kapsamlı bir şekilde Erastus'çuydu,* eğer Kilise etkili ve pisikolojik olarak zorlayıcı paternalist bir rol üstlenmiş olsaydı, Methodist hareket ne mümkün olurdu ne de gerekli.

Hiç kuşkusuz bütün bunlar değerlendirilebilir. Ama bizim amacımız bakımından asıl önemli olan, Kilise'nin halkın üzerindeki "sihirli" buyurganlığının ve ritüellerinin hâlâ varlığını korumakla birlikte giderek çok zayıflamasıydı. 16. ve 17. yüzyıllarda Püritenlik, yol kenarı türbeleri, aşırı süslü kiliseler, yerel keramet kültleri, hurafeler, günah çıkarmacılık gibi, bugün hâlâ İrlanda'da ve güney Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde görülen ve sıradan insanları korku içinde bırakan hurafe ve putperestlik bağlarının çözülmesini başlatmıştı. Restorasyon,** İngiltere'de hiçbir zaman pek de güçlü olmayan papacı putperestliğin dokusunu eski haline getirememişti. Ama Restorasyon onun yerine Püritenizmin getirdiği yeni disiplin bağlarını gevşetti. 18. yüzyıl, ilk yıllarında, Püritenizmde muazzam bir gerilemeye ve İç Savaş tarikatlarını beslemiş olan o zanaatkâr bölgelerinde bile popüler Püriten müritlerin sayısında bir azalmaya tanık olmuştu; bu konuda çok az kuşku duyulabilir. Sonuç olarak, her ne kadar olumsuz türden de olsa, yoksullar için, papazların ya da din adamlarının ruhsal disiplin ve ahlâki denetiminden kurtulma yönünde bir özgürlük kazanımı olmuştu.

(*) Erastus'çu (*Erastian*): İngiltere'de özellikle hukukçular arasında etkili olan bir tarikat. Bunlara göre, din ve ahlâka karşı işlenen suçlar, kilisenin sansürü ya da afarozu yoluyla değil sivil iktidarca cezalandırılmalıydı – ç.n.

(**) Restorasyon: İngiltere'de monarşinin II. Charles'ın şahsında yeniden tesis edilmesi ve bunu izleyen siyasal, dinsel, kültürel düzenlemeler için kullanılan bir terim – ç.n.

Kırsal kaygıları güçlü olan papazlar, cemaatlerinin pagan ya da sapkın hurafeleriyle birarada yaşamanın yolunu bulmuşlardı. Bu tür uzlaşmalar ilahiyatçılara ne kadar esef verici görünse de, papaz, "folklor"un pek çok inanç ve uygulamasının zararsız olduğunu öğrenir ve bunlar Kilise'nin takvimine bağlanabilirse o ölçüde Hıristiyanlaştırılabilirler ve de Kilise'nin otoritesini pekiştirmeye hizmet edebilirler. Folklorun öncüsü Brand, Kutsal Kilise'nin prangalarını sökenlerin, "...etraflarına Çiçekler dikerek, onların sakin oturmalarının yolunu ustalıkla bulduklarını... Bir sürü çocukça Ayin, Anma Töreni ve Merasimle, gerçek durumlarını düşünmekten halkın dikkatini alıkoyarak, onları neşeli tuttuklarını..." söylemektedir.[52] En önemli şey, Kilise'nin ritüellerinde kişisel hayatın dönüm noktalarına egemen olması ve popüler festivalleri kendi takvimine eklemesiydi.

18. yüzyılın Anglikan Kilisesi bu türden bir yaratık değildi. Ona hizmet eden papazlar değil vaizlerdi. Olağanüstü durumlar dışında, günah çıkarma terk edilmişti. Yoksulların az sayıda evlatları papazlığa kabul ediliyordu. Pek çok rahip dünyevi yönetici olarak görev yapınca ve *gentry* ile aynı yasayı uygulayınca, kendilerini alternatif uhrevi bir otoritenin ajanları olarak, pek de ikna edici bir şekilde, ileri süremiyorlardı. Piskoposluklara siyasal atamalar yapılınca ve *gentry*nin kuzenleri, papazlık alanlarını genişletebildikleri ve *gentry* türü bir hayat tarzını benimsedikleri kırsal maişetlere yerleştirilince, Kilise'nin otoritesinin hangi kaynaklardan sağlandığı çok açık bir hale geliyordu. Herşeyden önce Kilise, yoksulların "boş zamanları", şölen ve festivalleri üzerindeki ve bunun yanı sıra plep kültürünün genişçe bir alanı üzerindeki egemenliğini kaybetmişti. Kuşkusuz "boş zaman" teriminin kendisi anakronistiktir. Küçük çiftçilik ve kulübe ekonomisinin varlığını sürdürdüğü kırsal toplumda ve geniş imalat sanayii bölgelerinde, işin örgütlenişi o kadar farklı ve düzensizdi ki, "iş" ve "boş zaman" arasında kesin bir ayrım yapmak yanlıştır. Bir yanda, yıl boyunca süren pazarlama, koyun kırkma ve hasat kaldırma, iş

52 John Brand ve Henry Ellis, *a.g.e.*, cilt I, s. xvii.

malzemesinin temin ve taşınması vs. gibi işle toplumsal durumlar iç içe geçmişti. Öte yanda, yalnızca Cumartesi geceleri ve Pazar sabahlarında bölük pörçük değil, fakat özel ziyafetler ve festivallerde muazzam bir duygusal sermaye yatırımı söz konusuydu. Haftalarca süren ağır çalışma ve yetersiz yiyecekle geçen günler, yiyecek ve içeceğin bol, âşıkdaşlık ve her türlü toplumsal ilişkinin canlı olduğu ve de hayatın zorluklarının unutulduğu durumların beklentisi (ya da hatırasıyla) telafi edilmek isteniyordu. Gençler için yılın cinsel çevrimi bu festivallerde dönüyordu. Bu durumlar, erkek ve kadınların beklediği önemli anlardı ve Kilise'nin onların davranışlarında küçük bir önemi olacaksa, o ölçüde yoksulların duygusal takvimi ile uğraşmaya son vermeliydi.

İnsan bunu gerçek anlamda görebilir. Eski azizlerin günleri takvime cömertçe serpiştirilmişken, Kilise'nin ayine ilişkin takvimi, olayları, kıştan ilkbahara, Noel'den Paskalya'ya, çalışmanın hafif olduğu aylarda yoğunlaştırıyordu. İnsanlar hâlâ, cemaatin en fazla olduğu günler olma özelliğini koruyan Noel ve Paskalya'ya saygı gösteriyorlardı ama, 18. yüzyıl popüler eğlence takvimi tarımın takvimiyle sıkıca çakışıyordu. Kiliselere adanmış şölenler ya da dini festivaller, yalnızca azizlerin günlerinden, ona en yakın olan Pazar gününe kaymakla kalmamış ama çoğu durumda kış gündönümünden (gerektiğinde) yaz gündönümüne kaydırılmıştı. Yaklaşık 1730'da, antikacı Thomas Hearne, Oxfordshire ya da civarındaki 132 köyün ya da kasabanın bayramından söz eder. Bunların tümü Mayıs ile Aralık arasındaydı; 84'ü (ya da beşte üçünden fazlası) Ağustos ve Eylül arasında; en az 43'ü (ya da hemen hemen üçte biri) Ağustos'un son haftası ile (eski takvime göre) Eylül'ün ilk haftasındaydı. Haziran'ın sonu ile Temmuz'un sonu arasına sıkışan ve normal bir yılda kuru ot hasatının sonu ile tahıl hasatının başlangıcı arasında yer alması beklenebilecek yaklaşık 20'lik önemlice bir grup dışında, duygusal eğlence takviminin ağırlığı hemen hasatın toplanmasını izleyen haftalara sıkışıyordu.[53]

53 Bodleian Kütüphanesi, MSS Hearne'nin günlükleri, s. 175.

Dr. Malcolmson, 18. yüzyılın sonları için Northamptonshire bayramlarının takvimini yeniden oluşturmuştur ve aynı şey orada da görülmektedir.[54] Takvimin din etkisinden kurtulmasına paralel olarak bu tür olayların işlev ve üslubu da dinin etkisinden kurtulmaktadır. Eğer putperest değilse, yeni seküler işlevler eski ritüele katıldı; pub sahipleri, işportacılar ve komedyenler, müşterilerinin cebinde olağanüstü hasat kazançları olduğunda, çok sayıdaki işyerlerinde şölenleri teşvik ediyorlar; köy hayır ve yardım kulüpleri *Whitsundite*'in* eski festivallerini devralıyorlardı. Bampton *Whit-Monday*** kulübü şöleni halk dansçıları" "hazine"yi (katkılar için para kutusu) taşıyan balonlu bir soytarı, kekli kılıç taşıyıcısı ile bir boru ve trampet alayından oluşuyordu. Hiç kuşkusuz haç, rahip ya da rahibe, bakirenin ve azizlerin tasvirleri yoktu: Ve bunların yokluğunun belki de çok az farkına varıldı. Saptanmış 17 şarkı ya da melodiden hiçbirinde en küçük bir dinsel ima yoktu:

> Oh Billy, benim vefalı Billy'm,
> Bir daha ne zaman göreceğim Billy'mi?
> Balıklar kavağa çıktığında
> O zaman yeniden göreceksin Billy'ni.[55]

Bampton, folklorun o yaşayan müzesi, öyle tecrit edilmiş kırsal bir köy değildi; Middleton ve Bamford-Ashton'un gelişmelerinin ilk evresinde yerel endüstrinin merkezi olması gibi, deri endüstrisinin güçlü merkeziydi. Bu tür pek çok yerde ve 18. yüzyılda pek çok kırsal yörede açıkça görülen şey, (örneğin) batıdaki 18. yüzyıl Fransız köylüsü için Paul Bois'nın ileri sürdüğü "*c'etait l'eglise, a l'ombre de laquelle se nauaient toutes les relations*"*** türünden bir şeyi bir an bile desteklemediği-

54 R.W. Malcolmson, "Popular Recreations in English Society, 1700-1850" (Doktora tezi, Warwick Üniversitesi, 1970), s. 11-17.

(*) *Whitsundite*: Paskalya'dan sonraki yedinci Pazar günü – ç.n.

(**) *Whit-monday*: Bundan bir gün sonra kutlanan dinsel kökenli, ama zamanla yenilip içilen bayramlara dönüşen tatil günleri ya da festivaller – ç.n.

55 P.H. Ditchfield, *Old English Customs* (1896), s. 125.

(***) "Bu gölgesinde tüm ilişkilerin düğümlendiği kilise idi" – ç.n.

dir.[56] Kuşkusuz dinsel ve din dışı (ya da putperest) olanlar, yüzyıllar boyunca, birlikte zor geçiniyorlar ya da çatışıyorlardı: Püritenler halk dansçılarını kiliseden uzak tutmayı, işportacıların tezgahlarını kilise avlusuna sokmamayı kafalarına takmışlardı. Festivallerin, hayvanların birbirine parçalatılmasıyla kirletildiğinden, danstan ve her türlü "müstehcenlik"ten şikâyet ediyorlardı. Ancak, Kilise'nin bu popüler geleneğin etrafında döndüğü merkez olduğu gerçeği hâlâ bir anlam ifade etmektedir ve Stuart Sporlar Kitabı, Püriten saldırısı karşısında bu ilişkiyi doğrulamaktadır. 18. yüzyılda tarımsal, mevsimsel takvim bu ilişkilerin merkeziydi ve burada Kilise, itici gücü temin etmiyordu. Bu tanımlanması zor bir değişimdir ama hiç kuşku yok ki büyük bir değişimdir.

Reformasyon'un ve Püriten varlığının gerileyişinin ikili deneyimi, Restorasyon sonrası İngiltere'sinde, kibar kültürü ile Plep kültürü arasında, dikkate değer bir farklılaşmaya yol açtı. Aşağıdan gelen, yaratıcı kültür oluşturucu süreci de küçümsememeliyiz. Yalnızca halk şarkıları, esnaf kulüpleri ve tahıl arabaları gibi bilinen şeyler gelmiyordu aşağıdan; fakat aynı zamanda hayatın yorumlanışı, zevk veren ve törensel şeyler de geliyordu. Eş satışı, pervasız ve belki de egzotik biçimiyle, kibar kültürün sunabileceğinden daha yararlı ve daha uygar, ritüel bir boşanma işlevi yerine getiriyordu. Hoyrat müziğin ritüelleri, kimi zaman çok zalimce olabilse de, Oyer ve Terminer Özel Emirnamesi'nin* ritüellerinden ne daha intikamcı ne de aslında daha egzotikti.

Restorasyondan sonra "neşeli İngiltere"nin geri geldiği efsanesi, belki de tarihçilerin incelemek için pek acele ettikleri bir efsaneydi. Kimi çok sansasyonel iddialar (Defoe, iyi bir muhasebeci olarak, Restorasyon'u izleyen beş yıl içinde 6.325 bayram direği dikildiği konusunda bize garanti vermektedir)[57] bir

56 Paul Bois, *Paysans de l'Ouest* (Paris, 1960), s. 307.

(*) Anglo-Norman "dinlemek" ve "karar vermek" [*oyer* ve *terminer*] sözcüklerinden hareketle 13. yüzyıldan kalma bir uygulama çerçevesinde ağır suçların davalarına, Kral adına bakma yetkisi veren bir emirname – ç.n.

57 Defoe, *a.g.e.*, s. 62.

yana bırakılsa bile, genel olarak popüler sporların, dinsel festivallerin, hasır döşeme yarışmalarının ve ayinlerin kimi zaman coşkulu yeniden canlanışından şüphe edilemez. "Tanrım Yardım Et!" diye haykırıyordu Peder Oliver Heywood, işinden azledilmiş rahip, 1680'lerde Halifax yöresindeki salgın haline gelmiş horoz dövüşlerini, at yarışlarını ve krikete benzer ve daha çok kadınlar arasında oynanan bir köy oyununu hatırlayarak; "Ah, ne küfürler edilmiş! Ne kötülükler yapılmış!". Ve 1680 yılındaki Mayıs kutlamalarını sayıp dökerken, "Son elli yıldan önce Halifax'da hiçbir zaman böyle iş olmamıştı. Cehennemin zincirleri boşaldı"diye esef ediyordu.[58]

Çağı, kendi entellektüel tarihi açısından çözümlemeyi ve cehennemin önemini yitirdiğini düşünmeyi âdet haline getirmişiz. Ancak bu cehennemin büyük ölçüde kendi iradeleri dışında plep kültüründen kopuşu, Heywood ve Baxter gibi hayatta kalmış Püritenlerin tahrik edici kabusuydu. Ortaçağlarda (her ne kadar tam başarı ile olmasa da) Kilise'nin kendi takvimine eklemiş olduğu pagan festivalleri, 18. yüzyılda su katılmamış seküler kutlamalara dönüştü. Dinsel festival geceleri sona erdi ama izleyen gün ya da haftaların bayramları, her geçen on yılda daha da güçlendi. Kiliselerde hasır döşeme işi şurada burada devam etti belki ama, hasır döşeme bayramı giderek yaygınlaştı. Bir kere daha Halifax yakınlarındaki görevli (Peder Witter), 1682 yılında bayramı engellemeye kalkıştı. Bu bayramlarda değişik yerlerden gelen insanlar (Heywood yakınıyordu) büyük miktarlarda et ve *ale* temin ediyorlar, "ve yiyor, içiyor, dinsiz barbarlar gibi bağırıp çağırıyorlardı." Bay Witter'in kapısı kırıldı ve kendisi bir "kundura tamircisi" gibi kötü muamele gördü.[59] Hasır döşeme seremonisi bu yörede en azından bir yüzelli yıl daha devam etti. Ama, pek çok başka yörede olduğu gibi, herhangi bir kutsal önemi kalmadı. Zengin bir şekilde süslenmiş arabalar üzerindeki semboller, çanlar ve boyanmış kap kacak olmaya başladı. Erkeklerin pitoresk giysileri ve kadınların be-

58 J. Horsfall Turner (der.), *The Rev. Oliver Heywood, I, B.A.* (Brighouse, 1881), cilt II, s. 294, 271.

59 *A.g.e.*, s. 264, 294.

yaz entarileri ve çelenkleri giderek daha pagan görünüşlü oldu. Temsili törenlerin sembolleri Hıristiyan sembolizmiyle artık yalnızca uzaktan ilgiliydi: Adem ve Havva, Aziz George ve Ejderha, Erdemler, Kabahatler, Robin Hood ve Hizmetçi Marian, oyuncak atlar, domuzlar üzerinde gösteriler ve halk dansçıları. Eğlenceler tuzağa düşürme, güreş, dans ve içki alemi ile sona erer ve kimi zaman *gentry* ve zenginlerin evleri, içki, yiyecek ve para almak için turlanırdı. Shropshire Wakes'den Peder John William de La Fechere, "Bu Ayyaşları zaptedemiyorum" diyordu; "önlerine çıkardığım yetersiz engel yalnızca selin kabarmasına ve köpürmesine yol açtı, durduramadı." Üstelik insanlar Kilise'nin dışında koruyucular bulmuşlardı: Eğer La Flechere ayyaşlığa, gösterilere, boğaların köpeklere parçalatılmasına karşı vaaz veriyor idiyse: "Pub sahipleri ve malt imalatçıları beni affetmeyecektir. Onlar, ayyaşlığa karşı vaaz vermenin, keselerinin ipini kesmekle aynı şey olduğunu düşünüyorlar."[60]

Ancak bu kültürün yeniden canlanması, yalnızca *pub* sahiplerinin teşvik ettiği ticarileşmeye indirgenemez. *Gentry*nin, eğer istemiş olsalardı, Üç Aylık Mahkemeler'de, ruhsatlar nedeniyle onları taciz etmesi mümkündü. Bu şenliklerin çiçeklenmesi, *gentry*nin pek çoğunun hoşgörülü tavrı olmasaydı biraz zor mümkün olurdu. Bir anlamda bu durum, dönemin mantığından başka bir şey değildi. 18. yüzyıl zenginlerinin materyalizmi ve Kiliselerinin Erastus'çuluğu yoksulların materyalizmiyle buluşmuştu. Zenginlerin yarışları, yoksulların popüler tatilleri oldu. *Gentry*nin hoşgörülü izni, adlarının da hâlâ ifade ettiği gibi, kendilerini büyüklerin himayesi altına sokmayı amaçlayan pek çok taverna tarafından da kışkırtılıyordu. *Gentry* gösterişli ve hoş kabahatlerini ıslah etmeyi istemedikçe, yoksulların ahlâkını ve davranışlarını düzeltmek için inandırıcı misyoner seferleri düzenleyemezdi.

Ne ki bir açıklama olarak bu kesinlikle inandırıcı değildir. Yalnızca kendisinin tehdit edildiğini hisseden bir yönetici sınıf

60 J. Benson, *Life of Reverend John William de la Flechere* (1805: 1835 baskısı), s. 78, 1761'deki Madeley Dini Festivalini tasvir ediyor. (Barrie Trinder'e teşekkür ederim.)

çifte standart cakası satmaktan korkar. Mandeville, hicivin sınırlarını zorlayarak, özel kötülüklerin kamusal yararlar olduğu iddiasını ortaya atarken yalnızca gariptir. Daha yumuşatılmış bir biçimde, lüksün yararlı işlevinin yoksullar için istihdam ve seyirlik sağlamak olduğu tezi, dönemin ekonomik riyakârlığının bir parçasıydı. Henry Fielding, aynı noktayı, hiciv niyeti taşımadan ortaya koyabiliyordu:

> Dünyanın nimetlerini tüketmek dışında hiçbir Amacı olmamak üzere doğmak, çok küçük bir azınlığın Ayrıcalığıdır. İnsanlığın büyük kısmı bunları üretmek için çok ter dökmelidir yoksa Toplum yerine getirmekle görevli olduğu o Amacı gerçekleştiremez.[61]

Gerçekten de, lüksün ve "cömertliğin" gösterişli bir şekilde sergilenmesinin büyüklerin tiyatrosunun bir parçası olduğunu gördük. Kimi alanlarda (ücret kuramı, yoksul yasaları, ceza yasası) zenginlerin materyalizmi güçlük çekmeksizin yoksulların disiplinli denetimine refakat ediyordu. Ama başka alanlarda –güçlü olana karşı müsamahakâr tavır, Hıristiyan olmayan popüler kültür, kargaşanın ele alınışında belirli bir dikkat ve hattâ özen ve yoksulların özgürlük ve hakları konusunda ortaya konan belirli bir yaltaklanma– daha derin çözümleme gerektiren bir sorunla karşı karşıyayız. Bu, zenginle yoksul arasındaki ilişkilerde karşılıklılığı; karışıklık ve disiplinsizlik karşısında güç kullanımında bir tür engellenmeyi; (zenginler açısından) yoksulları daha fazla yabancılaştıracak bir temkinliliği ve (zaman zaman yoksulların "Kilise ve Kral" çığlığı arkasında birleşen belirli kesimi açısından) zenginlerin lütfuna nail olarak maddi avantajlar sağlama duygusunu akla getirmektedir. Burada bir tür ilişkilerin karşılıklılığı söz konusudur ve bunu sınıf ilişkileri düzeyinde çözümlememek olmaz.

Hiç şüphesiz 18. yüzyılda hiç kimse kendi toplumunu "teksınıflı bir toplum" olarak tanımlamayı aklından geçiremezdi.

---

61 *An Enquiry into the Causes of the Late Increase of Robbers* (1751), Henry Fielding, *Complete Works* (1967), cilt. xiii, s. 11. Mukayese için bkz. Bernard Mandeville, *The Fable of the Bees* (Penguin baskısı, 1970), s. 257, 292-293.

Yönetenler ve yönetilenler, aşağıdaki ve yukarıdaki insanlar, varlıklı ve bağımsız mal-mülk sahibi kişilerle, gevşek ve başıboş türden insanlar vardı. Arada, profesyonellerin ve orta sınıfların ve varlıklı rençberlerin olması gerekirken, bağımlılık ve başkasına muhtaçlık ilişkisi öylesine güçlüydü ki, en azından 1760'lara kadar bu gruplar asli kutuplaşmadan çok az sapma ortaya koyabilmiş görünmektedirler. Yalnızca koruyucularına boyun eğmek ihtiyacından "bağımsız" olan bir kişi, tam siyasal kimliğe sahip bir kişi olarak düşünülebilirdi: Bu "tek-sınıf" görüşü lehine söylenebilecek en önemli şeydir. Ancak sınıf kendisini yalnızca siyasal kimlikle tanımlamaz. Fielding'e göre, aşağı ve yukarı, tarzı olan ya da olmayan insanlar arasındaki âşikâr bölünme, ülke çapında kültürel bir çatlak olarak duruyordu:

> Tarzı olan kişiler, mahkemeler, meclisler, operalar, balolar vs. gibi çeşitli yerleri kendi kullanımları için ele geçirmişken; tarzı olmayan insanlar Majesteleri'nin Bira-Bahçesi olarak anılan bir kraliyet mekânının yanı sıra, bütün şerbetçi otlarının, fuarların, cümbüşlerin vs. düzenli sahibiydiler... Birbirlerini Hıristiyan dilindeki "birader"ler olarak görmek bir yana, aynı türün mensupları olarak bile görmüyorlardı.[62]

Bu patrisyenler ve pleplerin dünyasıydı; yöneticilerin kendi sosyolojik düzenlerinin modelini antik Roma'da aramaları bir rastlantı değildir. Ancak sınıf ilişkilerinin böylesine kutuplaşması öylece plepleri bütün siyasal varoluşlarından yoksun bırakmaz. Onlar, *res publica*'nın zorunlu denkleminin bir tarafındaydılar.

Plepler, muhtemelen, işçi sınıfı değildi. Plepler, bilinç düzeyinde, istikrarlı bir öz-tanımlamadan, hedef netliğinden; sınıf örgütü yapısından yoksundular. Ancak pleplerin ya da "güruh"un ya da "ahalinin" siyasal varlığı ortadaydı; Sacheverell ayaklanmaları; vergi ajitasyonu, elma şarabı vergisi; yaşlı Pitt'in kariyerini destekleyen vatanperverane ve şovenistik taş-

62 *A.g.e.*, s. 164.

kınlıklar ve Wilkes'ten Gordon ayaklanmalarına ve ötesine geçen bir dizi kritik durumda yüksek politikaya el uzatıyorlardı. Canavarın uyur göründüğü durumlarda bile özgürlükçü kalabalığın hırçın duyarlılıkları, geniş anlamda, siyasal olarak mümkün olanın sınırlarını çiziyordu. Yöneticilerin ve ahalinin birbirlerine ihtiyaç duymaları, birbirlerini izlemeleri; yek diğerinin oditoryumunda tiyatro ve karşı tiyatro sahnelemeleri ve birbirlerinin siyasal davranışını yumuşatmaları anlamlıdır. Bu, "paternalizm ve riayet" formülü altında insanın normal olarak aklına gelecek olandan daha aktif ve karşılıklı bir ilişkidir.

O günlerde, çahşan insanların, kardeşlik sadakati ve de belirli mesleklerin "düşey" bilinci içine sıkışmış oldukları ve bunun daha geniş dayanışmaları ve sınıfın "yatay" bilincini engellediği yolundaki görüşün de ayrıca ötesine geçmek gereklidir. Bunda da kuşkusuz bir şey vardır. Kentli zanaatkârlar lonca anlayışını korumuşlar; her meslek (mesleğin araç-gereçlerini ayrıntılı olarak tasvir eden) kendi şarkısına, kendi küçük masal ya da şiir kitabına ve efsanelerine sahip olmuşlardır. Dolayısıyla ayakkabıcının çırağına ustası tarafından *Soylu Zanaatın, Nefis, Görkemli ve Eğlendirici Tarihi* verilebilirdi ve orada şunları okurdu:

> ...şimdiye dek hiçbir zaman hiç kimse, görmedi
> Bir Ayakkabıcının Dilenci gibi gezdiğini.
> Naziktir onlar birbirine,
> Her yabancı onlara Kardeştir.

Çırak bunu 1725'te okudu ve çok benzer bir şeyi Dekker* zamanında da okumuş olmalıdır. Zaman zaman mesleklerin ayırıcı nitelikleri, festivallere ve toplumsal hayata aktarılırdı. 18. yüzyılın başlarında Bristol, Kül Çarşambası'nda** demirciler, fıçıcılar, marangozlar ve denizciler arasında, kimi zaman

(*) Thomas Dekker (ya da Decker): 1570 (?)-1632 (?) yıllarında yaşamış İngiliz oyun yazarı – ç.n.

(**) Kül Çarşambası [*Ash Wednesday*]: Büyük Perhiz'in ilk günü. Tövbekârların başına kül serpildiği, Papa Büyük Gregory (590-604) döneminden kalma olduğu sanılan Katolik bir gelenek – ç.n.

dokumacıların demircilerin yanında yer aldığı her yıl tekrarlanan yumruk oyununa tanık oluyordu. Ve daha da esaslı bir şekilde, ekonomik çıkarlarını *üreticiler*, zanaatkârlar ve işçiler olarak tanımlayan, Thames kıyısı kömür taşıyıcıları, Londra kapıcıları, Spitalfields ipek dokumacıları, batı İngiltere kumaş işçileri, Lancashire pamuklu dokumacıları ve Newcastleli kömür mavnacıları, meslekleri içinde sıkı bir şekilde örgütleniyorlar ve Devlet'e ve diğer tüzel kişilere yitirilen paternalist lütuflar konusunda dilekçeler veriyorlardı.

Gerçekten de bu yönde ve bir lonca ya da "meslek" anlayışının ve hattâ örgütlenmesinin emare niteliğindeki devamının ilk sendikalara katkıda bulunduğunun Webb'ler tarafından önemsiz gösterilmiş olduğu konusunda ciddi kanıtlar vardır. 1870'te Brentano, loncalar ve ortaklıklar ve ilk sendikalar arasındaki örgütlenme ve gelenek devamlılığının olasılığını araştırmıştır.[63] Ancak Webb'ler, *Sendikacılığın Tarihi* (1894) adlı ağırlıklı çalışmalarında kararlı bir şekilde Brentano'ya karşı hüküm yürütmüşlerdir. Bunu kısmen, (usta ve kalfaların çıkarları arasındaki derin ayrılığın bir sonucu olarak) sendikacılığın yeni kimliğinin farklılığını vurgulamak ve kısmen de 18. yüzyıl kanıtlarının kuşkulu ya da ilgisiz göründüğünü (örneğin, örgütlenme talebinin sürekli ve ulusal boyutları olması gerektiği) anlatmak için tanımlar kabul ettirmek amacıyla yapmışlardır.[64] Bu tür tanımlar uzun süre, ya doğrudan eylem[65] yoluyla toplu pazarlık ya da Newcastle kömür mavnacıları ya da batı İngiltere kumaş işçilerinde olduğu gibi yerel ya da bölgesel örgütlenmeler konusunda sistemli yeni araştırmaların cesaretini kırmıştır.

Bu tür araştırmalar son yıllarda çok arttı ve şimdi [18.] yüzyıl boyunca –ulusal sendikaların süreklilik gösteren örgütleri-

63 L. Brentano, *On the History and Development of Guilds and the Origin of Trade Unions* (1870).

64 Sidney ve Beatrice Webb, *The History of Trade Unionism* (1894/1920), Birinci Bölüm.

65 Bu soru Eric Hobsbawm tarafından yeniden ele alınmıştı. Bkz. E.J. Hobsbawm, "The Machine Breakers", *Labouring Men* (1964) içinde. İlk olarak *Past and Present* 1952'de yayımlandı.

ne ilişkin kayıtlar yoksa da– sendikal faaliyet geleneğinin sürekliliği ve çok muhtemeldir ki (kumaş yörelerinde) kimi zaman kendilerini "hoyrat müzik"[66] olarak gizleyen, kimi zaman dostluk cemiyetlerinin koruyucu maskesini takan devamlı yerel örgütlenme ve kabul edilmiş önderliğin kesin varlığı açıkça bilinmektedir. Bu tür sendikal gelenekler 17. yüzyıla kadar geri gitmektedir ve ne yazık ki birkaç son derece yararlı yeni çalışma aykırı bir izlenim vermektedir.[67] Birkaç yıl önce Devlet Arşivi'nde bir sendikanın (şimdiye kadar) bulunmuş en eski üyelik kartlarından birisine rastladım: 1725 yılında küçük bir kasaba olan Alton'daki (Hants) yün tarama kalfalarının bir dalına aitti; kart Londra'da basılmış olmakla birlikte kulübün ya da "Hayır Deposu"nun kuruluş tarihi olarak 1700 yılı veriliyordu (Bkz. Resim 1). Yün tarayıcıları birkaç yıl süren uzun süreli bir anlaşmazlık nedeniyle (Kral'ın Mahkemesi'nde) kovuşturmaya uğramışlardı. Edward ve Richard Palmer adlı kumaşçılar, yünlü imalathanesinde 150 işçi çalıştırıyorlardı. Yün tarayıcılarından, "Beş Çan" adlı bir *pub*da toplanan onbeş ya da yirmi kadarı, bir Yün Tarayıcıları Kulübü kurmuşlardı. (Yedi tarayıcı) çıraklık kurallarının yerine getirilmesi (ve aslında

66 Yerel ve topluluk sendika örgütlenmesi için bkz. Adrian Randall, "The Industrial Moral Economy of the Gloucestershire Weavers in the Eighteenth Century", John G. Rule (der.) *British Trade Unionism, 1750-1850* (1988), özellikle s. 29-35.

67 Nitekim, John Rule'un *British Trade Unionism: The Formative Years* adlı yararlı derlemesi, başlangıç tarihi olarak 1750'yi almaktadır. C.R. Dobson, *Masters and Journeymen: A Prehistory of Industrial Relations* (1980), 1717-1800 tarihlerini kapsamaktadır. Ayrıca, R.W. Malcolmson'un değerli makalesi "Workers' Combinations in Eighteenth Century England" a, M. ve J. Jacob (der.) *The Origins of Anglo-American Radicalism* (1984) bkz.; s. 160, not 38'de Bristol'de dokumacıların birlikleri için 1707 tarihini vermektedir. John Rule sorunu daha ayrıntılı olarak *The Experience of Labour in Eighteenth Century Industry*'de (1981) özellikle s. 151-154'te incelemektedir. Bu yazarlardan hiçbiri 1715 yılında *Privy Council*'i çok meşgul etmiş olduğu anlaşılan Colchester ve civarındaki Essexli dokumacıların yaygın örgütlenmesinden söz etmiyorlar. Colchester belediye başkanı bunların sözcülerinden birkaçını tutukladığı zaman, arkadaşları bir kurtarma harekâtına girişti̇ler ve "tabancalar, kılıçlar ve sopalarla donanmış yüzlercesi Şehre Yürüdüler..." ve ayrıca talepleri ve açık şikâyetleri konusunuda PRO, PC, 1.14.101 Kısım II ve III'teki sonu gelmez belgelere bakılabilir.

ayrıca) işyerinde yalnızca kulüp üyelerinin çalışabilmesini zorlamak için bir grev başlatmışlardı. Grevi kırmak için tarayıcılar ithal edilmiş ve iki kez dükkânlarına zorla girilmiş, tarakları ve malzemeleri yakılmıştı. Bu olaylardan kısa bir süre önce o zamana kadar kullanılmış olan ortak mühür, sahiplerine "tüm kumaşçı kasabalarında üyelik ya da Kulüpler içinde örgütlenmiş olanlara yararlanma hakkı sağlayan" bir kart ya da "bilet"le değiştirilmişti. Grev ödentisi ya da (Kulübün Tüzük ve Emirlerine göre) düşük ücret ödeyen işverenleri terk etmeleri halinde, üyelerin bir başka kasabaya seyahat edebilmelerini sağlamak için beş şilin ödenecekti. Palmer'lar tarafından Wokingham'dan (Berks) ithal edilmiş olan bir grev kırıcı, Alton'da sokaktan geçerken "sık sık hakaret ve kötü muamele gördüğü" yolunda yazılı ifade vermişti ve sonunda Palmer'lardaki işinden ayrılmıştı. Yün tarayıcılardan sekizi usûle uygun olarak suçlu bulunmuş ve bu dava ülke çapında çok az duyurulmuştu.[68]

Bu olay, sendikacılığın tarihini en azından 1700'e kadar geri götürmektedir ve zanaat derneğinin kabul edilmiş bütün özellikleri ortadadır: Yalnızca üyelerin çalışabilmesini zorlamak, çıraklığın kontrolü, grev tazminatı, seyahat sistemi. Herşeyden önce, (III. George'un Taç Giymesi gibi) sosyal olaylarda yün tarayıcıların, ayakkabıcıların, şapkacıların, dokumacıların vs. ayrıntılı tören alayları boşluktan doğmadı. Manchester'deki tören alayının düzeni şöyle idi:

Yün Tarayıcıların Tören Alayı

> Beyaz asalarıyla iki kâhya. At üstünde bir çift dümbelek çalan, beyazlar giyinmiş, yün perukalı ve kuşaklı bir adam. Bir mızıka takımı. Bir bayrak üzerine işlenmiş Piskopos Blaize'in Arması. Veznedar ve Sekreter. Beyaz asalı bir Kraliyet Uşağı.

68 Yazılı ifadeler ve soruşturma evrakı PRO, KB, 1.3'dedir. Hapishanede birkaç ay geçirmiş olmaları gereken suçlular davacıya (işverenleri) 80 £ ödemeye mahkum edilmişlerdi: *British Journal*, 19 Şubat 1726; *Newcastle Weekly Courant*, 19 Şubat 1726; *Ipswich-Journal*, 7 Ağustos 1725, aktaran Malcolmson, *a.g.e.*, s. 160 (not 39), s. 157.

On Yaya uşak refakatinde at üzerinde Piskopos Blaize. Yün perukaları, kuşakları ve kokartlarıyla ikişerli sıra halinde Üyeler. Herbirinin elinde beyaz asa bulunan iki Kıdemsiz Kâhya.

Yün tarayıcılarının koruyucu azizi olan Piskopos Blaize'in yün taramayı icad ettiği ve keskin dişli yün "kartları"yla lime lime olduğuna inanılırdı. Tarayıcılar topluluğu bu münasebetle aşağıdaki dizeleri ezberden okurdu:

Bize bakan bütün izleyiciler şimdi görün,
Kral ve Kraliçe'nin Taç giymesini kutlamak için
Burada bu dernekte toplanan
Piskopos Blaize'in çocuklarını bir kez daha görün...
Mutlu İngiltere yakında barışa kavuşsun:
Neşe ve bolluk ve ticaretimiz artsın
Tanrı Kral Üçüncü George'u korusun ve onun
Hanedanının her dalında erdem parlasın.[69]

Piskopos Blaize alayları 1825 yılında Bradford'da (York) hâlâ büyük bir canlılıkla kutlanıyordu. Piskopos Blaize, 1838 yılında hâlâ Kidderminster biletinin ortasında yerini alıyordu (Resim 3).

Böyle bir ikonografi ilk sendikacıların geleneğe ısrarla başvurduklarını ve kalfaların kulüp ya da birliğinin, "Mesleğin" çıkarlarını temsil etme hakkını ustaların loncasından ya da topluluğundan ele geçirme girişimini vurgular. Bazı durumlarda, 1748 yılında Glasgow'da balyozcuların yaptığı gibi, kalfalar ustalarından fiilen ayrılıyor, kendi topluluklarını kuruyor, aidat tahsil ediyor ve Ustaların Topluluğu'na benzer şekilde bir pîr ve usta seçiyorlardı. Ayrıca, eski topluluklarla –hasımca olsa da– ilişki içinde yeni işçi örgütlenmelerine ilişkin birkaç ilginç olay vardır. 18. yüzyıl çalışanlarının istikrarlı bir şekilde en militan grubu –Newcastle kömür mavnacıları– hiç kuşku-

69 *A Particular Account of the Processions of the Different Trades, in Manchester, on the day of Coronation of their Majesties, King George the Third and Queen Charlotte* (22 Eylül 1761), ikiye katlanmış tek yapraklı risale, Manchester Araştırma Kütüphanesi.

suz, kendi hayır kurumlarının kontrolünü ele geçirmek için mücadele ettikleri Kömürcüler Loncası'nın yöntemlerinden bütünüyle haberdardılar. Kömür mavnacıları çoğunlukla birarada bulunmayan iki özelliği bünyelerinde toplamışlardı: Bir yandan yıllık yükümlülüğe tâbi ve çok sayıda idiler ve kitle hareketi, grev ve gözdağı verme taktiklerini uygulayabilmek için iyi bir konumdaydılar. Diğer yandan, büyük bir kısmı İskoç olduğu için ve yükümlülükleri Newcastle'da yerleşmelerine izin vermediğinden, hastalık, sakatlık ya da yaşlılık için sistemli bir şekilde önlem almaları kendi menfaatlerineydi.[70]

Webb'ler, 1880 ve 1890'larda gündemde olan, –bazı sendikacıların bizzat kendilerince güçlendirilen– loncalarda sendikacılığın kökenlerine ilişkin kimi mitosları yıkma konusunda haklı olabilirler. Ancak onların önemsiz gösterdiği "Meslek" nosyonu ve ayrıca 17. yüzyılın sonlarından itibaren kalfaların artan oranda Usta İşçiler Yasası'nın çıraklığa ilişkin hükümlerinin yerine getirilmesi talebiyle durumu kendi lehlerine çevirmeye çalışarak eski ve yeni biçimler arasında bir köprü hizmeti gördüğü gerçeği idi. Brentano, "sendikaların 5 Eliz c. 4'ün* uygulanmamasıyla ortaya çıktıklarını" ifade ederken belki de haklıydı. 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar çanak çömlekte, dostluk cemiyetlerinin alametlerinde, ilk birliklerin amblem ve rumuzlarında ve her meslek için yazılmış kısa öykü ve şiir kitaplarında bu zanaat ve meslek gelenek-lerinin devamlılığına ilişkin kanıtlar vardır. Bu meşrûiyet ve (Küçük İşçiler Yasası'ndaki) teamüle başvurma, 17. yüzyıl sonlarının Essex dizelerinde görülebilir:

> Haklarımızın ihlal edilmesi
> Ya da işimize karışılması
> Ya da Kraliçe Betty'nin yaptığı yasanın bozulması,
> Libera nos Domino.[71]

---

70 J.M. Fewster, "The Keelmen of Tyneside in the Eighteenth Century", *Durham University Journal*, cilt 19, 1957-1958.

(*) 5 Eliz. C.4: Kraliçe I. Elizabeth döneminde (1533-1603) çalışma koşullarını, özellikle de çırakların durumunu düzenleyen bir statü – ç.n.

71 *HMC Var. Coll.* (1913), s. 581.

Bunlar ayrıca, 1811 yılında Londra eyercilerini ilgilendiren bir davaya ilişkin rapora yazılan önsözde "Kraliçe Elizabeth'in Anısına Ağıt" şeklinde bulunabilir:

> Onun anısı kalfalar için hâlâ değerlidir,
> Çünkü onun yasalarının korumasıyla şimdi
> Direniyorlar ihlallere karşı, aksi halde:
> Zalim ustalar, yenilikçi aptallar, başka nasıl
> Onun şanlı kuralları olmadan sınırlandırılır ve kontrol edilirdi.
> Bizler, çaresiz, yoksul zavallılar sık sık yürüyüp öteye beriye
> Ve bu liberal ülkeyi düzene koymak için
> Çalışan insanların ve zanaatkârların haklarının
> Korunması ve saklanması için O hâlâ bir garantidir...[72]

Gerçekten de, bir Coggeshall dokumacısının, Kumaşçıların, Çırpıcıların, Keçe Kumaş İmalatçılarının ve Coggeshall'ın Yeni Tuhafiyecileri'nin (?1659-1698) Birlik kurallarını içeren ve, "mesleğimize ve birbirimize, sevgimiz olduğunu meslek adına göstermek için" kurulmuş, açıkça kısa ömürlü yerel bir kulüp olan "Tarayıcılar Kesesi"ne Birlik'ten devredilen günlükten, loncadan birliğe geçişin gerçek momenti hakkında bir bilgi edinebiliriz.[73]

Meslek dayanışması duygusu, böyle güçlü olabiliyordu. Ancak bu tür meslek kardeşliğinin daha büyük amaçlar ya da dayanışmalarla zorunlu olarak çatıştığını sanmak oldukça yanlıştır. 1640'larda Londra zanaatkârlarının meslek bilinci John Lilburne'un desteklenmesini engellemiyordu. Meslek bilincinin engelleyebileceği şey, farklı üretici gruplarla onların işverenleri arasındaki ekonomik dayanışmadır; ancak bu anakronistik önermeyi bir tarafa bırakırsak, 18. yüzyıl çalışan kadın ve erkekleri arasında yatay dayanışma ve bilincin pek çok kanıtını buluruz. Yiyecek ayaklanmaları, yol parası isyanları, özgürlükler konusundaki ayaklanmalar ya da kentsel ortak alanların

72 *Report of the Trial of Alexander Wadsworth against Peter Laurie before Lord Ellenborough, 18 May 1811* (1811), Columbia Üniversitesi Kütüphanesi, Seligman Kolleksiyonu içinde, Place, cilt. Xii.

73 *HMC Var. Coll.* VIII (1913), s. 578-584.

çitlenmesiyle ilgili kalkışmalara katılanların meslek listeleri üzerinde yaptığım çalışmada, dayanışmaların mesleğe göre farklılaşmadığı açıkça görülmektedir. Kumaş işçilerinin, tenekecilerin ya da kömür madencilerinin yoğun olduğu bir bölgede, listelerde doğal olarak bunlar ağırlıktadır ama diğer meslekler dışarıda kalmış değildir. Bir başka yerde göstermiş olduğumu umuyorum ki, yiyecek ayaklanmaları sırasında bütün bu gruplar, hayatın gereklerinin küçük tüketicileri olarak ortak bir bilinci –ideoloji ve hedefleri– paylaşıyorlardı. Ancak bu insanlar ayrıca kültürel değerlerin, özgürlükçü söylemin, vatanseverlik ve yabancı düşmanlığı önyargılarının da tüketicisiydiler ve bu konularda da dayanışma ortaya koyabiliyorlardı. Sakin 1750'lerde, Prenses Amelia, Richmond Yeni Parkı'na girişi engellemeye çahşınca, varlıklı yerel bir biracı olan John Lewis'ten Grub Sokağı risalecilerine kadar ve yerel "ahali"nin tümünü kucaklayan çok canlı yatay bir bilinçle karşılaşmıştı. 1799'da, Shrove Salısı'nda* Kingston sokaklarında yöneticiler ayak topu oyununu yasaklayınca, toplanan "ahali" ve "kalabalık", muzafferane bir şekilde onların emirlerine karşı koydu.[74] Kalabalık dört dörtlük bir sınıf bilincine sahip olmayabilirdi ama İngiltere'nin yöneticileri, bunun yatay türden bir canavar olduğu konusunda hiçbir kuşku duymuyorlardı.

VI

Tartışmayı bu noktada değerlendirelim. Uygulamada, paternalizmin etkili bir sorumluluktan çok bir tiyatro ve jest olduğu; sıcak, evcil, yüz yüze bir ilişki olmaktan ziyade, önceden çalı-

(*) Shrove Salısı [*Shrove Tuesday*]: Kül Çarşambası'ndan önceki "Gözleme Günü". İngiltere'de horoz dövüşlerinin büyük "derby günü" olarak kutlanır – ç.n.

74 Baylar Bytterwood, Cook ve Bradshaw'dan Portland Düku'ne 24 Şubat 1799, PRO, HO 42.46. Yöneticiler (Hampton Court'daki) askerlerin, (önceden haber verildiği halde) birliğin komutanının ortaya çıkmaması nedeniyle ayak topunu yasaklama ya da Ayaklanma Yasası'nı uygulama konusunda kendilerine yardım etmediğinden şikâyetçiydiler. Portland Dükü, şikâyetin yanına not düşüyordu: "Bu Beyefendiler işi olması gerektiği gibi halledememiş görünüyorlar ama Magistrate oluşları onlara önem verilmesini gerektirir."

şılmış bir yönetim tekniği olduğu ileri sürülmüştü. Kendi ritüelleri, festivalleri ve hurafeleriyle farklı bir plep kültürünün varlığı bilinmeyen bir şey değilse de 18. yüzyılda bu kültürün oldukça güçlü, kibar kültüründen büyük ölçüde uzak olduğunu ve üstünkörü kimi durumlar dışında, Kilise'nin hegemonyasını artık kabul etmediğini ileri sürmüştük. Diyalekt ve kibar lisanı birbirinden ayrıldıkça bu mesafe daha da genişledi.

Bu plep kültürü, hiç kuşkusuz devrimci ya da hattâ (toplumsal düzeni sorgulayacak, açıkça ortaya konmamış hedefleri teşvik edici anlamda) proto-devrimci bir kültür değildi; ama onu riayetkâr bir kültür olarak da niteleyemeyiz. Kargaşa yaratmıştır ama isyan yaratamamıştır; doğrudan eylem yaratmıştır ama demokratik örgütlenmeler yaratamamıştır. Kalabalığın ruh halinde eylemsizlikten kalkışmaya, oradan da yılgın itaatkârlığa hızlı geçişler olduğunu gözlemleriz. Bunu "Cesur Doodley Çocukları" adlı hicivli baladda görürüz:

Aşağı yukarı dolanıyoruz
Vah çocuklar vah
Yıkmak için evleri
Ve cesur Doodley çocukları onlar Ey
Vah çocuklar vah
Cesur Doodley çocukları onlar Ey

Kiminin elinde sopalar kiminin elinde taşlar
Vah çocuklar vah
Alçakları ve düzenbazları pataklamak için...

Ama kalkışma izin verilen sınırlarına ulaşır ve:

... Süvariler işte geldiler
Ve sanki şeytan.....

Cesur Doodley çocukları onlar Ey
Vah çocuklar vah
Aklımız yerinden oynayacak gibi korkup
Hepimiz çukurlarımıza kaçtık
Cesur Doodley çocukları onlar Ey

Ondan sonra riayetin otoritesinin pekiştirilmesi:

Tanrı, Lord Dudley'in Mahallesi'ni korusun
Vah çocuklar vah
O işlerin zor olduğunu bilirdi

Süvarileri geri çağırdı
Vah çocuklar vah
Ve biz bir daha hiç baş kaldırmayacağız...[75]

Bu davranışı çocukça olarak nitelemek kolaydır. Kuşkusuz eğer 18. yüzyılla, 19. yüzyıl işçi hareketinin merceğinden bakma konusunda ısrar edersek, yalnızca olgunlaşmamış, siyaset öncesi olanı; bir sınıfın bebeklik halini görürüz. Ve bir açıdan, bu yanlış değildir: İnsan birbiri ardı sıra 19. yüzyıl sınıf tutumlarının ve örgütlenmesinin ön oluşumlarını; baş kaldırmalarda, grevlerde hattâ darağaçlarının önünde dayanışmaların geçici ifadelerini görür. Evrimi, bir tür kendi durumunu dönüştürmenin nafileliği duygusu ile ertelenmiş olan, 18. yüzyıl işçilerini kendi içinde var olan bir sınıf olarak görmek akıl çelicidir. Ancak, kalabalığın kendisinin "ileri geri dalkavukluğu"nun çok eskilere giden kendi tarihi vardır: Bir çağın "ilkel asileri", daha önceki bir çağın çok daha ilkel atalarının dekadan mirasçıları olarak görülebilir. Tarihsel olayın nitelik ve önemini sonradan anlama konusunda çok fazla çaba, kalabalığı olduğu gibi, *sui generis*, kendi hedefleri, kendi bağlamının hassas kutuplaşması içindeki güçlerin karmaşık işleyişi içinde görmekten bizi uzaklaştırabilir.

Dördüncü Bölüm'de ahalinin söz konusu hedeflerini ve davranışının mantığını, belirli bir olayda, yiyecek ayaklanmalarında, yeniden kurmaya teşebbüs ettim. Diğer belli başlı tüm ahali eylem tiplerinin, sabırlı bir çözümleme sonucu benzer bir mantık ortaya koyacağına inanıyorum: Ahalinin patlamalarının "kör" olduğunu düşünen yalnızca kısa görüşlü bir tarihçi-

75 İki farklı metinden, düzensiz bir şekilde dizeler alıntıladım: John Raven, *The Urban and Industrial Songs of the Black Country and Birmingham* (Wolverhampton, 1977), s. 50 ve Roy Palmer (der.) *Songs of the Midlands* (Wakefield, 1972), s. 88.

dir. Burada halk eyleminin üç özelliğini kısaca tartışmak ve sonra bütün bunların içinde yer aldığı *gentry*-ahali bağlamına geri dönmek istiyorum.

Birincisi anonim gelenektir. Anonim tehdit ya da hattâ bireysel terörist eylem, çoğu kez öykünülen riayet madalyonunun öteki yüzü olarak, mutlak bağımlılık ve uşaklık ilişkisinin egemen olduğu bir toplumda görülür. Kesinlikle kırsal bir toplumda, yönetici iktidara karşı herhangi açık, tanımlanmış direnme derhal –eğer yasa önünde suçlanmak değilse, ev, iş, kira süresinin kaybı gibi– bir misilleme ile sonuçlanır: İnsan karanlığın eylemlerini görebilir: Yazarı bilinmeyen mektup, tınazların ya da dışarı evin yakılması, sığırın arka ayaklarının kirişlerinin kesilmesi, pencereye bir tuğla fırlatılması ya da ateş edilmesi, kapının menteşelerinin sökülmesi, meyve ağaçlarının kesilmesi, gece balık göletinin savaklarının açılması. Gündüz efendiye temanna eden –ve tarihe bir riayet örneği olarak geçen– aynı adam, gece onun koyunlarını öldürebilir, sülünlerine tuzak kurabilir ya da köpeklerini zehirleyebilir.

18. yüzyıl İngiltere'sinin günlük terör arenası olduğunu söylemiyorum. Ancak tarihçiler, anonim tehdit mektupları eşliğindeki anonim şiddetin hacmini ölçmeye henüz başlamadılar.

Bu mektupların gösterdiği şey, 18. yüzyıl çalışan insanlarının, anonimliğin güvencesinde, her türlü riayeti ve yöneticilerini tümüyle baba gibi ve duygusal olmayan bir şekilde gördükleri kuruntusunu parçalamaya yeterli olduklarıdır. 1767'de Witney'den bir yazar, muhatabını sıkıştırıyordu: "Avlanabilsinler, at yarışı yapabilsinler vs. diye ve ailelerini Gurur ve israf içinde tutabilsinler diye böyle kahrolası işkembesi yağlı, hırıldayan alçakların Yoksulları şeytanca yollarla kasten aç bırakmalarına katlanma." Gönüllülerin kalabalığa karşı eylem içinde olduğunu gören, Thames üzerindeki Henley'in bir sakini, "Siz Beyefendiler, kendinizi böyle çağırmaya bayılıyorsunuz - her ne kadar kendi suçunuz da olsa, sizler gelmiş geçmiş en Kahrolası Alçaklarsınız" diye hitap ediyordu. (Odiham'dan bir yazar, 1800 yılında benzer bir konuda yazarken, "Kendilerine Beyefendi Askerler diyen o heriflere metelik vermiyoruz.

Bizim gözümüzde onlar Ayılar üzerine binmiş Maymunlardan başka bir şey değildirler" diyordu.) Bazen de beklenen riayetin yokluğu, geçerken söyleniveren kamçılayıcı bir yan söz olarak ifade ediliyordu: "Önceki gün ölen Lord Buckingham", diyordu Norwichli bir el ilanı yazarı 1793'te, "hiçbir şey yapmaksızın Kıçını Lordlar Kamarası'nda yaymak için yılda otuz bin £ alıyordu."[76]

İngiltere'nin pek çok yöresine olduğu kadar Galler'in kimi bölgelerine de dağılmış olan bu mektuplar, aslında riayetin, bir kısmı kişisel çıkar, bir kısmı benzememe ve yalnızca bir kısmı da otorite korkusu olan, son derece kolay kırılır bir şey olduğunu gösteriyordu. Bunlar yoksulların karşı-tiyatrosunun bir parçasıydı. *Gentry*nin, *magistrate*lerin, belediye başkanlarının ödünü koparmak, onlara görevlerini hatırlatmak, kıthk zamanlarında onları yardıma zorlamak amacını taşıyordu.

Bu bizi, benim karşı-tiyatro olarak tanımladığım halk eyleminin ikinci özelliğine götürür. Aynen yöneticilerin hegemonyalarını çalışılmış bir tiyatro üslubuyla ortaya koymaları gibi, plepler de varlıklarını bir tehdit ve fesat tiyatrosuyla ortaya koyuyorlardı. Wilkes'in zamanından bu yana ahali sembolizminin dili nisbeten "modern"di ve kolay anlaşılıyordu: Kukla yakmak, darağaçlarmdan çizme sallandırmak, pencerelerin aydınlatılması (ya da aydınlatılmayanların kırılması), Rude'un işaret ettiği gibi, nerdeyse törensel önemi olan evlerin kiremitlerinin sökülmesi. Londra'da sevilmeyen bakan, sevilen politikacı, ahali nezdindeki itibarını anlamak için herhangi bir anketçiye gereksinme duymazdı; sokaklarda müstehcen küfürlerle karşılanır ya da zafer edasıyla koltuklanırlardı. Hükümlüler Tyburn [darağacı] sahnesini adımlarken, seyirciler bağırıp çağırarak kararı onayladıklarını ya da kınadıklarını açıklarlardı.

Ancak 1760'tan geriye doğru hareket ettiğimizde yorumlaması daha güç olan bir teatral sembolizm dünyasına gireriz: Popüler siyasal sempatiler 1640'ların ya da 1790'larınkinden

76 Benim, Hay ve diğerleri, *a.g.e.*, içindeki "The Crime of Anonimity" adlı makaleme bakınız.

oldukça farklı bir kodla ifade edilir. Bu kurdelelerin, şenlik ateşlerinin, and içmelerin ya da and içmeyi reddetmelerin, kadeh kaldırmaların, kışkırtıcı bilmecelerin, antik kehanetlerin, meşe yapraklarının, fırdöndülerin, *double-entendre*'si [çift anlamı] olan siyasal baladların ve hattâ sokaklarda çalman ıslıkların diliydi.[77] Popüler Jacobitliğin ne kadarının duygu, ne kadarının cevher olduğunu değerlendirebilmek için henüz yeterli bilgiye sahip değilim; ancak pleplerin pek çok durumda, Hanoverli yöneticileri kızdıracak ve korkutacak en uygun şeyin yazılı metin olduğunu bilerek, Jacobite sembolizmini tiyatro olarak, başarıyla uyguladıklarını kesin olarak söyleyebiliriz.[78] 1720'lerde gözü korkutulmuş basının, kamuoyunu aydınlatmak yerine maskelediği dönemde, insan rakip Hanover ve Stuart yıldönümü kutlamalarının canlılığında bir yeraltı havası sezmektedir. *Norwich Gazette*, Mayıs 1723'te, geçen Salı'nın Kral George'un doğum günü olduğunu ve şehirde, "tüm o bilinen neşe ve bağlılık gösterileriyle kutlandığını" belirtiyordu:

> Ve Çarşamba günü Kral II. Charles'ın ve onunla birlikte kraliyet ailesinin, kutsanmış bir tiranlığın çok uzun süreli ve başarılı gaspından sonra, Kutlu Restorasyonu'nun Yıldönümü olduğundan, bu şehirde olağanüstü bir şekilde kutlanmıştır; zira çanların çalınması, topların ateşlenmesi, şenlik ateşlerinin yakılmasının yanı sıra, sokaklar çiğdemlerle kaplanmış, kapı-

77 Popüler siyasal sembolizmin takvimi için (Jacobite ve Hanoverci) özellikle bkz. Rogers, *Whigs and Cities*, s. 354-358.

78 Jacobite tarih araştırmalarında önemli gelişmeler kaydedilmiş olmasına rağmen, halk desteğinin boyutlarına ilişkin kanıtlar hâlâ çok güvenilir değildir. Bu konuda mükemmel bir değerlendirme için bkz. Nicholas Rogers, "Riot and Popular Jacobitism in Early Hannoverian England", Eveline Cruikshanks (der.), *Ideology and Conspiracy: Aspects of Jacobitism 1689-1759* (Edinburg, 1982). Profesör Rogers, (özellikle 1714 ve 1725 arasında) Hanover karşıtı ve Jacobite gösterilerin önemlice bir kısmının, isyankâr bir niyet ya da örgütlü bir katılımın göstergesi olarak alınamayacağını ama Hanoverli yöneticilerin –"kışkırtıcı, küstah, alaylı"– sembolik aşağılanması olduğunu ve bu nedenle de daha az değerli olmadığını göstermektedir. Rogers bu kavrayışı *Whigs and Cities*'de geliştirmiştir ve 1715-1745 yılları arasında İngiliz kentli ahalinin Jacobite sempatizanlığındaki azalmanın nedenleri üzerine (s. 378-382) spekülasyonlarda bulunmaktadır.

> lara meşe dalları asılmış ve bazı sokaklarda çelenkler ve resimler sarkıtılmış, çeşitli antik ve komik danslar edilmiş... II. Charles'ın Şanlı Hatırasına kadehler kaldırılmıştır.

Bu yalnızca Kral'a değil fakat onun kendi ülkesindeki Büyük Adama açıkça vefasızlık olmakla kalmıyor, Krallığın kanun adamlarına bir tutamak da bırakmıyordu.

Bu, bir sinir savaşıydı; kâh tehditkâr, kâh hicvedici. Oklar kimi zaman yerini buluyordu. 1724 yılında kralın bakanları, kralcı Hanover parti kurulunun en nahoş hoyrat müzikle hakarete uğradığı Harwich'den yazılı şikâyetler yağdırıyordu:

> Belediye Başkanı ve Şehir Meclisi'nin diğer Üyeleri, Majesteleri'nin tahta çıkışını kutlamak için Majesteleri'nin ve diğer en Sadık [bendelerinin] sağlığına içmek için Belediye Sarayı'nda toplanmışken, bu tanık... pencereden... kafasında boynuzlar olan bir kişinin kalabalıkça izlendiğini gördü.

Bu "söz konusu rezil kişi", balıkçı John Hart, aynı rezillikte yüz ya da iki yüz kişinin omuzlarında sokaklarda dolaştırıldı. "Yuvarlak Kafalı Boynuzlular vs. diye saçma bir Melodi çalıyorlardı ve Hart Belediye Başkanı'nın ve bu Tanık'ın kapısına geldi ve elleriyle Kıçını öpmemizi taklit eden hareketler yapıyordu."[79]

Kalabalığın eylemlerinin bir kısmı karşı tiyatro olarak görülebilirse de, bu hiçbir şekilde tümü için geçerli değildir. Zira halk eyleminin üçüncü özelliği kalabalığın hızla doğrudan eyleme geçme kapasitesinin olmasıydı. Kalabalığın ya da güruhun bir parçası olmak anonim kalmanın bir başka yolu iken; devamlı bir örgütün mensubu olmak kişiyi tanınma ve cezalandırılmayla karşı karşıya bırakıyordu. 18. yüzyıl kalabalığı eylem konusundaki kapasitesini ve kendisi için mümkün olanı iyi biliyordu. Başarıları çok ani olmalıydı ya da hiç olmamalıydı. Askeri birlikler olay yerine gelmeden önce, bu makineleri parçalamalı, şu işverenlere ya da satıcılara gözdağı vermeli, o değirmeni tahrip etmeli, efendilerini iane olarak

79 PRO, SP 44.124, varak 116-132'deki sorgu ve yazılı ifadeler.

ekmek vermeye zorlamalı, şu evin kiremitlerini sökmeliydi. Bu tarz o kadar tanıdıktı ki, devlet belgelerinden bir iki alıntı yapmak, bunları kafalarda canlandırmaya yeter. 1772'de Coventry'de:

> Sah akşamı... halkın en aşağı sınıflarından, sayıları 1.000'e yakın bir güruh... boru ve trampet sesleri eşliğinde, önde gelen kurdela imalatçılarından birinin Muhasebesi'nin önünde toplanmış, ücretlerin düşürüldüğünü iddia ediyorlardı... Eğer onu bulabilirlerse evini yıkıp, onu silip süpürmek niyetlerini açıklıyorlardı... Onları dağıtmak için her türlü ılımlı tedbire başvuruldu, ama sonuç alınamadı ve taşlar atarak, camlarını kırarak Amaçlarını yürürlüğe koydular.[80]

1740'ta, Tyne üzerindeki Newcastle'da, yiyecek ayaklanmalarının başarılı olduğu günlerde:

> Perşembe sabahı saat iki sularında çok sayıda Kömür Madencisi ve Arabacılar, Demirciler ve diğer sıradan işçiler [yine yatay canavar] Köprü boyunca yürüdüler, hapistekileri serbest bıraktılar ve kasabanın içinde, tulumlar öttürüp, davullar çalarak, flama yerine kirli giysilerini değneklerin ucuna asarak büyük bir intizamla ilerlediler. Sonra sayıları birkaç bine yükseldi ve şehrin belli başlı sokaklarını ele geçirdiler. Yöneticiler Belediye Binasında toplandılar ve ne yapacaklarını bilemediler.

Sonunda panikleldiler, Belediye Binası'nın merdivenlerinde kalabalıkla itiştiler ve kalabalığa doğru bir yaylım ateşi başlattılar ve birden çok kişiyi öldürdüler. Buna misilleme olarak:

> Pencerelerden üzerimize top gülleleri gibi taşlar uçuştu ve sonunda güruh korkunç bir öfkeyle içeri girip üzerimize geldi. Aslında hayatımızı bağışladılar ama orayı terk etmemizi istediler ve daha sonra yağmaya ve çevrelerindeki herşeyi tahrip etmeye giriştiler. Adliyenin bir iki kürsüsü derhal ve tamamen parçalandı. Şehir Kâtibi'nin bürosuna girildi ve şehrin ve

80 Belediye Başkanı ve Meclis'ten "Lord'um"a, 7 Temmuz 1772, PRO, WO 40.17.

mahkemenin tüm kitapları, tapuları ve kayıtları pencereden aşağı fırlatıldı.[81]

Depoya girdiler ve onbeş bin sterlin aldılar... süsleme kabilinden herşeyi, Kral İkinci Charles'la, İkinci James'in büyük boy tablolarını parçaladılar, yüzleri dışında her yerini yırttılar ... ve daha sonra bir tür Alaycı bir Zafer edasıyla Yöneticileri kendi evlerine gönderdiler.[82]

İnsan bir kere daha, öfkenin en kabarık olduğu sırada bile tiyatro duygusunu fark ediyor: Adalet kürsüsünün sembolik yıkımı, Kâtip'in kitapları, Tory meclisin Stuart portreleri, yöneticilerin evlerine alaylı zafer yürüyüşü ve bununla birlikte yürüyüşlerinin düzenliliği ve (üzerlerine ateş edildikten sonra bile) can almaktan onları alıkoyan itidal.

Kuşkusuz ahali, yöneticiler gibi, aklını yitirebiliyordu. Ancak ilginç olan nokta her iki tarafın da bunu çok sık yapmamasıydı. Kalabalık "kör" olmak bir yana çoğu kez disiplinliydi, açık hedefleri vardı, otoriteyle nasıl pazarlık edileceğini biliyorlardı ve hepsinden önemlisi güçlerini hızla harekete geçiriyorlardı. Otoriteler çoğu kez kendilerini, kelimenin tam anlamıyla anonim bir kalabalık karşısında kalmış hissediyorlardı. "Bu adamların hepsi tenekecidir," diyordu bir gümrük memuru 1766 yılında St. Austel'den yerel kaçakçılık çeteleri hakkında yazarken, "bunlar gündüz nadiren yer üstüne çıkarlar ve bizim tarafımızdan tanınmaktan korkmazlar."[83] "Elebaşılar" yakalandığında, çoğu kez onlardan yeminli yazılı ifade almak olanaksızdı. Ama dayanışma çok ender olarak bunun ötesine geçebiliyordu. Kalabalığın önderleri, eğer yakalanırlarsa, hemen –yirmi dört saat içinde– kurtarılmayı bekliyorlar, ama bu süre geçince terk edildiklerini tahmin edebiliyorlardı.

Başka özelliklere de işaret edilebilir ancak bu üçü; anonim gelenek, karşı-tiyatro ve gelip geçici hızlı eylem, önemli gö-

81 Tyne üzerindeki Newcastle Belediye Başkanı'ndan Newcastle Dükü'ne 27 Haziran 1740, PRO, SP 36.51.

82 Belediye Meclisi Üyesi Ridley, "An Account of the Riots", Northumberland CRO, 2 RI 27/8.

83 PRO, WO 1.988.

rünmektedir. Her üçü de, dikkatleri sınıf ilişkisinin bölünmez niteliğine çekmektedir. Ahalinin ve yöneticilerin birbirine ihtiyaç duymasında, birbirini izlemesinde, karşısındakinin oditoryumunda tiyatro yapmasında ve yek diğerinin siyasal davranışını yumuşatmasında bir mantık vardır. Özgür emeğin itaatsizliğine hoşgörüsüz olan İngiltere'nin yöneticileri, herşeye rağmen, uygulamada ahalinin çalkantısına şaşılacak derecede müsamaha göstermiştir. Burada, kökleri çok derinde olan "yapısal" bir karşılıklılık mı söz konusudur?

"Paternalizm-riayet denkliği"ndeki (eşitliğin her iki tarafındaki tarafların, bir dereceye kadar yek diğerinin mahkumu olduğu) *gentry*-ahali karşılıklılığı nosyonunu, "tek-sınıf toplumu" ya da sınıfların ve çıkarların çoğulculuğu ya da konsensusu (*consensus*) nosyonlarına göre daha yararlı buluyorum. Bizi ilgilendirmesi gereken, birbiriyle zıt çıkarların kutuplaşması ve kültürün buna tekabül eden diyalektiğidir. 17. ve 19. yüzyıllarda egemen fikirler ve kurumlara karşı çok açık-seçik bir direnme söz konusudur: Dolayısıyla tarihçiler bu toplumları bir çeşit toplumsal çatışma terimleri içinde çözümlemeyi beklerler. 18. yüzyılda direnme, sık sık çok belirgin, doğrudan ve çalkantılı olsa da, daha az açık-seçiktir. Bu nedenle, açık-seçiklik, kısmen davranış kanıtlarının kodlarının açılması ve kısmen de egemen otoritenin ılımlı kavramlarını tersine çevirerek onların alt taraflarına bakılarak sağlanabilir. Eğer bunu yapmazsak, yöneticilerin varsayımlarının ve öz imgelerinin esiri olma tehlikesiyle karşılaşırız: Özgür işçiler, "gevşek ve düzensiz takımı"; ayaklanma kendiliğinden ve "kör" görünür ve de toplumsal protestonun önemli türleri "suç" kategorisi içinde kaybolur. Ancak, bu diyalektik sınava tâbi tutulduğunda yeni bir anlam kazanmayan çok az toplumsal fenomen vardır. Büyüklerin cakalı gösterişleri, pudralı perukları ve giysileri, sınıf hegemonyasının ve denetiminin tiyatrosunda, aşağıdan da böyle görünmüş olmalıdır; zira öyle görünmeleri isteniyordu. Hattâ "cömertlik" ve "hayırseverlik" bile, kıtlık zamanlarında sınıfsal yatıştırmanın önceden hesaplanmış eylemleri ve ahali tarafından da (ayaklanma tehdidi altında) zorla birşeyler koparmanın ön-

ceden hesaplanmış eylemi olarak görülebilir: (Yukarıdan) "verme eylemi" olan bir şey, (aşağıdan) "alma eylemi"dir. "Hırsızlık" gibi çok basit bir kategori bile, belirli koşullar altında, köylülerin eski genel hak uygulamasını ya da işçilerin göreneksel ek gelirleri savunmalarının, zaman içinde sürdürülen eyleminin kanıtları olarak görülebilir. Ve bu ipuçlarının her birini, kesiştikleri noktaya kadar izleyerek, kibar kültürününkinden çok farklı deneyimlerle beslenen, (belki de yüzyıl ilerledikçe artan oranda yazılı biçimde ifade edilen) örneklerle yeniden üretilen, ritüel içinde sembollerle ifade edilen ve İngiltere'nin yöneticilerinin kültüründen çok uzak mesafede bulunan, göreneksel bir popüler kültürü yeniden inşa etmek mümkün olur.

Ben bunu, 19. yüzyılda çocukların, belirgin sınıf simgeleriyle bir değerler sistemi içinde toplumsallaştırıldığı anlamda, bir *sınıf* kültürü olarak tanımlamadan önce duraksarım. Ama insan bu kültürü, deneysel tabanı, dinsel öğütlere direnişi, ihtiyatlı burjuva erdemlerini çapkın küçümseyişi, düzensizliğe teşne oluşu ve yasaya karşı ironik tutumu bağlamında, sınıf uyum ve (kimi zaman) uzlaşmalarının, diyalektik zıtlıkları kavramını kullanmadan anlayamaz.

Gentry-plep ilişkilerini çözümlerken insan, uzlaştırılamaz zıtlar arasındaki karşılıklı inatçı bir savaşın toplumsal "kuvvet alanı" ile karşı karşıya değildir. Okul deneyi olarak (hiç kuşkusuz yanlış yapmışımdır) elektrik akımı ile mıknatıslanan, üzerinde demir tozlarının bulunduğu bir levhayı düşünüyorum. Eşit dağıtılmış olan demir tozları, bir ya da diğer kutupta toplanıyorlardı ve bunların arasında yerlerinde kalan demir tozları ise sanki zıt çekim kutuplarına yönlendirilmiş gibi kabataslak sıralanıyorlardı. Pek çok açıdan 18. yüzyıl toplumunu ben böyle görüyorum: Ahali bir kutupta, aristokrasi ve *gentry* diğer kutupta ve yüzyılın sonlarına kadar yöneticilerine manyetik bağımlılık bağlarıyla bağlanmış ya da kimi durumlarda ahali ile ortak eylemde yüzlerini gizleyen profesyonel ve ticari gruplar ortalarda. Bu mecaz, yalnızca çok sık olan ayaklanma durumlarının (ve onun yönetiminin) değil, fakat ayrıca mümkün olanın pek çoğunun ve de üstelik iktidarın ötesine

geçmeye cesaret edemediği o mümkün olanın sınırlarının anlaşılmasını sağlar.

Dolayısıyla *bir* sınıfa özdeşlik atfetmeyi reddetmekle birlikte, sınıf mücadelesinin terminolojisini kullanıyorum. Bana öyle geliyor ki, "kuvvet alanı" mecazı, Marx'ın *Grundrisse*'deki görüşüyle verimli bir şekilde barış içinde yaşar:

> Her toplum biçiminde, belirleyici üretim ve onun ilişkileri, diğer her türlü üretim ve ilişkinin mertebe ve etkisini belirler. İçine tüm diğer renklerin karıştırıldığı ve her birinin özgül tonunu değiştiren genel bir aydınlatmadır bu. İçinde bulunan herşeyin özgün ağırlığını tanımlayan özel bir tür lokman ruhudur.[84]

Bu plep kültürü, sonuçta *gentry* hegemonyasının parametreleri içine sıkışmıştır: Plepler bu sıkışmışlığın çok iyi bilincindedirler, *gentry*-ahali ilişkilerinin karşılıklılığının farkındadırlar, kendi yararlarına olacak noktalar konusunda dikkatlidirler. Plepler ayrıca *gentry*nin retoriğinin bir kısmını kendi çıkarları için kullanırlar. Çünkü, bir kere daha, bu "özgür" emeğin ileri harekâtının görüldüğü bir yüzyıldır. Ve imalat sisteminin, pek çok işteki, ayırıcı özelliği, emekçilerin (küçük ustalar, kalfalar ve bunların aileleri) bir dereceye kadar hâlâ kendi acil ilişkilerini ve çalışma biçimlerini denetleyebilirken, kendi ürünleri için pazarda ya da hammaddelerin ya da yiyecek maddelerinin fiyatları konusunda çok az denetim sağlayabilmeleriydi. Bu durum, endüstriyel ilişkilerin yapısını ve karşı çıkışları olduğu kadar kültürün insan eliyle yapılmış yanlarının bağlayıcılığı ve denetimden bağımsızlığı konusunda pek çok şey açıklar.[85] Bu durum ayrıca, yöneticilerinin anayasal retoriğinin bir kısmını benimsemiş ve kanun önündeki ve beyaz ekmek ve ucuz *ale* konusundaki haklarını inatla savunan "özgür doğmuş İngiliz"in bilinçliliği hakkında da

---

84 Biraz farklı bir çeviri için bkz. *Grundrisse* (Penguin, 1973), s. 106-107. Bununla birlikte burada bile, Marx'ın mecazı, bir sınıf ya da toplumsal biçimlerle değil fakat onunla birlikte var olan egemen ve bağımlı ekonomik ilişkilerle ilgilidir.

85 Burada, Gerald M. Sider'in, "Christmas Mumming an the New Year in Outport Newfoundland", *Past and Present* (Mayıs 1976)'daki tezini destekliyorum.

çok şey söyler. Plepler, meşrûiyet iddiasını kural ve yasalara dayandıran bir yönetici sınıfın kendi görenek ve haklarını çiğneme yetkisinin çok az olacağını biliyorlardı.

Bu ilişkilerin karşılıklılığı, hegemonyanın sembolik ifade biçimlerinin önemini ve 18. yüzyıldaki karşı çıkışları açıklar. Tiyatro nosyonuna bu kadar fazla dikkat çekmemin nedeni budur. Kuşkusuz her toplumun kendine göre bir tür tiyatrosu vardır; çağdaş toplumların siyasal hayatındaki pek çok şey yalnızca sembolik otorite için verilen mücadele olarak anlaşılabilir. Ama ben bundan biraz daha fazlasını, 18. yüzyıldaki sembolik mücadelenin o yüzyıla özgü olduğunu ve daha fazla araştırmayı gerektirdiğini söylüyorum. O yüzyıldaki sembolizmin, diğer denetim organlarının zayıflığı nedeniyle özel bir önemi olduğunu düşünüyorum: Kilise'nin otoritesi veda etmektedir, okulların ve kitle iletişim araçlarının otoritesi ise henüz zuhur etmemiştir. *Gentry*nin belli başlı dört denetim kaynağı vardı: Tercih edilmeyen yoksulları nadiren içeren bir etki ve ilerleme sistemi; hukukun hükümranlığı ve terörü; yerel düzeyde lütuf ve yardım uygulaması ve de hegemonyanın sembolizmi. Bu zaman zaman, yöneticilerin taviz vermeye zorlandığı çok hassas bir toplumsal dengeydi. Dolayısıyla sembolik otorite iddiası, gizli tutulan "gerçek" iddiaları ortaya koymanın aracı olarak değil, fakat kendi başına gerçek bir iddia olarak görülebilir. Kimi durumlarda pleplerin protestolarının, *gentry*nin hegemonik güvenine kafa tutmak, iktidarı o sembolik gizemliliğinden soyutlamak ve hattâ sırf saygısızlıkta bulunmaktan öte başka bir amacı yoktu. Bu, "görünüş" için bir üstünlük mücadelesiydi ama bu mücadelenin sonucunun, yoksul yasasının nasıl uygulanacağı, fiyatların yüksek olduğu dönemlerde *gentry*nin almak zorunluluğunu hissettiği önlemler, Wilkes'in hapse mi atılacağı yoksa serbest mi bırakılacağı gibi maddi sonuçları olabilirdi.

En azından 18. yüzyıla geri dönmeli ve sokaklardaki sembolik mücadele kadar Avam Kamarası'ndaki oylara da dikkat etmeliyiz. Bu üstünlük mücadeleleri en olmadık şekillerde ve en olmadık yerlerde kendini göstermektedir. Kimi zaman *gentry*nin kuyruğu-

nu sıkıştıran, Jacobite ya da Hanover karşıtı sembolizmin nükteli kullanımıdır. 1718 yılında Dr. Stratford, Berkshire'dan yazıyordu:

> Bu ülkedeki bizim hödüklerimiz çok küstah ve şakacıdırlar. Bir kısım dürüst yargıç Taç Giyme gününü kutlamak için Wattleton'da buluştular ve akşama doğru yargıç hazretleri kıvamını bulunca bir şenlik ateşi yakmak istediler. Bunun üzerine bazı hödükler kocaman bir şalgam aldılar ve Chetwynd'in evinin üzerine üç mum diktiler... Gelip yargıç hazretlerine Kral George'un taç giyme gününü onurlandırmak üzere Bay Chetwynd'in evinin üzerinde parlak bir yıldızın göründüğünü söylediler. Yargıç hazretleri atları alıp bu mucizeyi görmeye gidecek kadar akıllıydılar ve büyük bir şaşkınlıkla yıldızlarının şalgamın üzerinde olduğunu gördüler.[86]

Şalgam, elbette, Jacobite ahalinin, mizaçları iyi iken I. George için uygun gördüğü özel amblemdi; mizaçları kötü iken boynuzlu kral olurdu ve şalgamın yerini boynuzlar alırdı. Ama bu yıllardaki diğer sembolik karşı karşıya gelişler gerçekten çok öfkeli olabiliyordu. 1724 yılında Somerset köylerinden birinde (bu tür olaylardan birisi olarak) bir şenlik direğinin dikilişi sırasında anlaşılması güç bir olay meydana geldi. Anlaşılan yerel toprak sahiplerinden biri (William Churchey), çiçeklerle ve dallarla yeni süslenmiş "Eski Şenlik Ağacı"nı söktürdü ve yeni bir direk için karaağaç kesmek üzere ıslahaneye iki adam gönderdi. Buna karşılık olarak Churchey'in elma ve kiraz ağaçları kesildi, bir öküzü öldürüldü ve köpekleri zehirlendi. Mahpuslar serbest bırakılınca direk yeniden dikildi ve "Mayıs Günü", yöneticilere karşı alaycı hakaretler ve "isyankâr" baladlarla kutlandı. Şenlik direğini süsleyenler arasında iki işçi, birer malt imalatçısı, marangoz, demirci, keten dokumacısı, kasap, değirmenci, hancı, seyis ve iki beyefendi vardı.[87]

---

86 HMC, *Portland MSS*, vii, 245-246.

87 PRO, KB 2 (1), Somerset, Henstridge'le ilgili, Paskalya 10 G I, Yeminli Yazılı İfadeler, 1724. George'un tahta çıkışında Bedford'un sıradan insanları "Mayıs-direğini yasa büründürdüler" ve bir subay direği söktü. Ağustos 1725'te Barford'da (Wilts.), yöre sakinleriyle, direğin kendi ormanından kesildiğinden

Yüzyılın yarısı aşılırken, Jacobite sembolizmi zayıflar ve zaman zaman ortaya çıkan kibar saldırgan da (belki de kendi çıkarlarını kalabalığın içine gizleyerek) onunla birlikte ortadan kaybolur.[88] 1760'tan sonraki popüler protestonun sembolizmi zaman zaman otoriteye çok dolaysız kafa tutar. Üstelik bu sembolizm, hesaplanarak ya da titiz uzak görüşlülükle uygulanır. 1768'de Thames'deki denizcilerin, birkaç bin kişinin parlamentoya yürüdüğü büyük grevinde, talih eseri günümüze ulaşmış olan bir belge bunu görmemize olanak verir.[89] Grevin en hararetli anında (7 Mayıs 1768), grevcilerin hiçbir tatmin elde edemediği bir sırada, önderlerinden bazıları iskele yakınındaki bir *puba* giderler ve *pub* sahibinden, bütün iskelelere ve nehir çıkışlarına asmayı planladıkları bir açıklamayı uygun şekilde ve güzel bir elyazısıyla yazmasını isterler. *Pub* sahibi onların kâğıdını okur ve içinde "pek çok Haince ve İsyankâr İfadeler" ve sonunda da "W Yok - K Yok (yani Wilkes Yoksa Kral da Yok) yazılmış olduğunu görür. *Pub* sahibi (kendi ifadesine göre), onlara itirazda bulunur:

> *Pub Sahibi*: "Yalvarırım baylar, zor kullanmaktan söz etmeyin aksi halde son Karışıklıklar nedeniyle siz suçlanırsınız."
>
> *Denizciler*: "Efendim siz ne diyorsunuz? Eğer biz hızla tazmin edilmezsek, orada el altında Gemiler ve Büyük Toplar var ve eğer gerekirse kendi kendimizi tazmin etmek için bunları kullanacağız ve üstelik Nehir'deki her gemiye el ko-

---

kuşkulanan bir beyefendi arasında arbede çıktı. Beyefendi bir müfrezeyi yardıma çağırdı ama yöre sakinleri kazandılar: Bedford için bkz. *An Account of the Riots, Tumults and other Treasonable Practices since His Majesty's Accession to the Throne* (1715), s. 12; Badford için bkz. *Mist's Weekley Journal*, 26 Ağustos 1725.

88 Bununla birlikte, Şenlik Direği olayları bize, maziye doğru Stuart "Sporlar Kitabı"na bakan ve koruyuculuğunu ya da halkın eğlencesi konusundaki sıcak musaadekârlığını oldukça hararetli bir şekilde 19. yüzyıla aktaran Tory paternalist geleneğini hatırlatır. Bu tema bu bölümde ele alınamayacak kadar genişletir, ancak bkz. R.W. Malcolmson, *Popular Recreations in English Society 1700-1850* (Cambridge, 1973); Hugh Cunningham, Leisure in the Industrial Revolution (1980), Birinci ve İkinci Bölümler.

89 William L. Clement Kütüphanesi, Ann Harbor, Michigan, *Shelburne Belgeleri*, cilt 133; "Memorials of Dialoges betwixt several Seamen, a certain Victualler, & a S–l Master in the Late Riot".

yup size ve Koca İngiltere'ye hoşçakal deyip bir başka ülkeye yelken açmakta kararlıyız..."

Burada denizciler, ikide bir ölüm cezaları yaratan ve yasal ölümleri abartan yasa koyucu ile aynı oyunu oynuyorlardı; ilişkinin her iki tarafındakiler de yapabileceklerinden daha fazla tehdit savurma eğilimindeydiler. *Pub* sahibinde umduklarını bulamayan denizciler kâğıtlarını, böyle kâtiplik işleri yapan bir öğretmene götürdüler. Bir kez daha sorun olan konu, açıklamanın sonundaki ifadelerdi; sağda "Denizciler", solda "W Yok - K Yok". Öğretmen böyle bir kâğıdın yazarı olmaktansa, kendi boynunu kurtarmaktan yanaydı. Öğretmenin ifadesine göre aralarında (her ne kadar Shadwell merdivenlerinde yapılmış olması olasılığı biraz zor olan bir konuşma olsa da) aşağıdaki diyalog yer aldı:

Denizciler: Siz Denizci'nin Dostu değilsiniz.

Öğretmen: Beyler ben Sizin o kadar Dostunuzum ki, sizleri Korku ile karışık saygı uyandıran Hükümdarımız, Efendimiz Kral'a karşı Hain ve diğer uyruklar arasında Ayaklanma ve Nifak çıkaranlar olarak İlân edip, zira sizin bu Kâğıdınızın İçeriğinin böyle olduğunu tevazu ile görüyorum... size en büyük Kötülüğü yapmanın hiçbir şekilde aracı olmayacağım.

Denizciler: Pek çoğumuz hayatlarımızı Majesteleri'nin Şahsı, Tac ve Asalet ve doğduğumuz ülke için feda ettik ve düşmana cesaret ve Kararlılıkla saldırdık ve Muzaffer olduk. Ama Savaşın bitiminden bu yana Biz Denizciler küçümsendik ve ücretlerimiz öylesine düşürüldü ve İhtiyaçlarımız öylesine Pahalı oldu ki kendimiz ve ailelerimiz için Hayatın en sıradan ihtiyaçlarını temin edemez hale getirildik ve size açık söylemek gerekirse, eğer şikâyetlerimiz acil bir şekilde karşılanmazsa, Deptford ve Woolwich'de yeterince Gemi ve Büyük Top var, Nehir'de Londralıların şimdiye kadar görmediği öylesine bir patırtı çıkaracağız, Tacirlere öldürücü bir darbe vuracağız ve çok içten bir kabul göreceğimize inandığımız Fransa'ya yelken açacağız."

Bir kere daha denizciler hayal kırıklığına uğradılar; çizgiden çıktılar, "Böylesi bir İngiliz Denizci Topluluğu, Eski Kafalı Yaşlı Bir Öğretmenin emrine uyar mı sanıyorsunuz?" Bir yerlerde kendilerine bir kâtip buldular ama bu kâtip bile istediklerini tam yapmadı. Ertesi sabah açıklama, sonunda, nehir çıkışlarında göründü, sağ tarafında "Denizciler", sol tarafında "Sonsuza Kadar Özgürlük ve Wilkes!" diye imzalanmıştı.

Bu anekdotun püf noktası, denizciler grevinin en güçlü anında, hareketin liderlerinin *pub*dan öğretmene, oradan kâtibe, onların hayaline gelebilen en büyük hakareti, "Kral Yok" sloganını yazabilecek birisini bulmak için saatler harcamış olmalarıdır. Denizciler herhangi bilinçli bir şekilde cumhuriyetçi olmayabilirlerdi ama patlatabilecekleri sembolik en büyük "Büyük Top" buydu ve bu top birkaç bin İngiliz bahriyelisinin görünen desteği ile patlatılabilirse gerçekten de büyük bir top olurdu.[90]

Baştacı edilen efsanelerin aksine, 18. yüzyılda İngiltere hiçbir zaman muvazzaf bir ordudan yoksun değildi.[91] Walpole'un iktidar yıllarında bu ordunun idame ettirilmesi Hanoverci Whig'lerin özel davasıydı. Ancak iç düzeni koruma nedeniyle bu çoğu kez küçük ve olağanüstü durumlara uygun bir güçtü. Örneğin 1766 ayaklanma yılı boyunca durumun gerekleri karşısında yetersiz kalmış ve ciddi olarak zorlanmıştı. Nüfusu yoğun olan yörelerde birliklerin sürekli olarak konuşlandırılması her zaman isabetsiz olmuştu. Karışıklıkların başlaması ile askerlerin oraya ulaşması arasında her zaman gecikmeler, çoğu kez birkaç gün süren gecikmeler olmuştu. Askerler ve eşit ölçüde (sivillere karşı davranma yetkileri mahkemelerde sorgulanabilecek olan) subaylar bu hizmeti "iğrenç" buluyorlardı.[92]

---

90 El ilanını hazırlayan denizcilerin, silah arkadaşlarının gerçek temsilcisi olup olmadıkları açık değildir. Denizcilerin gösterilerinin bir başka görgü tanığı, *Kral ve Parlamento*'yu övdüklerini kaydetmektedir: P.D.G. Thomas, "The St. George's 'Massacre' on 10 May 1768", *London Journal*, cilt 4, sayı 2, 1978. Ayrıca bkz. G. Rude, *Wilkes and Liberty* (Oxford, 1962), s. 30; Brewer, *a.g.e.*, s. 190; W.J. Shelton, *English Hunger and Industrial Disorders* (1973), s. 188, 190.

91 Bkz. John Brewer, *The Sinews of Power*, *a.g.e.*, s. 44-55.

92 Bkz. Tony Hayter, *The Army and the Crowd in Eighteenth-Century England* (1978), Bölüm iki ve üç, ayrıca s. 52-53.

Tac'ın kıskançlığı, aristokrasinin tamahkârlığı ile desteklenince, düzeni sağlamak için gerekli tüm etkili organların zayıflığı doğmuştu. Devletin zayıflığı, uyrukların özgürlüklerine karşı ideolojik bir zayıflık ve beleşçilik, asalaklık ve uşaklıkla paçavraya dönmüş ve bağımsız bir varlık olmaktan nerdeyse çıkmış bir bürokrasi nedeniyle, iktidarın gücünü hızlı bir şekilde kullanma yetersizliği şeklinde kendini ortaya koyuyordu.[93]

Böylece aristokrasi ve *gentry*nin, sınırlı bir monarşi ve zayıf bir devlet için ödediği fiyat, zorunlu olarak, ahalinin serbestliği idi. Bu durum, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkinin karşılıklığının merkezi yapısal bağlamını oluşturuyordu. Yönetenler, kuşkusuz bu fiyatı ödemek istemiyorlardı. Ancak ahaliyi disipline sokmak, yalnızca iktidarın ganimetlerini barışçı bir şekilde kendi arasında bölüşmeye ve hayatın kaynakları üzerindeki muazzam ağırlıklarına dayanarak yönetmeye razı, birleşmiş ve tutarlı bir yönetici sınıfla mümkündü. 1790'dan önce, hiçbir dönemde, birbirini izleyen kuşaklardan değerli tarih bilginlerinin göstermeye çok gayret ettikleri, böyle bir birlik hiç var olmamıştı.

Sarayla taşra, parayla toprak, hiziplerle aileler arasındaki gerginlikler çok derinlere gidiyordu. 1750'ye ya da 1760'a kadar "*gentry*" terimi, bizim çözümleme amacımız açısından çok belirsizdir. Ahali ile ilişkilerde, Whig ve Tory geleneklerinde belirgin bir farklılık söz konusudur. Anılan onyıllarda Whig'ler, hiçbir zaman paternalist olarak inandırıcı değillerdi.[94] Ancak aynı onyıllarda Tory'ler ile ahalı arasında çok daha etkin ve uyumlu bir ittifak kuruldu. Arazi vergisinin mağduru olan ve büyük mülklerin küçükler aleyhine birleştirilmesi kar-

93 İngiliz "mali-askeri devleti"nin gücü konusundaki ikna edici tezine rağmen, John Brewer, "İngiltere'de silahlı kuvvetlerin otorite sağlama konusunda çok sınırlı bir değeri olduğunu" kabul etmektedir. Brewer, *a.g.e.*, s. 63.

94 Bununla birlikte çatışmaları sınırlı tutmak için büyük bir gayret sarf edilmiş olsa da; Ocak 1726/7'de İngiltere'nin batısındaki dokumacıların ayaklanması konusunuda Townshend'in Vaughan ile yazışmalarına bakılabilir; PRO, SP 44.81 varak 454-458: "Majesteleri bu karışıklıkların bastırılması için En Ilımlı Yöntemlerin uygulanmasına taraftardırlar"; dokumacılara karşı askerlerin istihdam edilmesi "Kral'ın eğilimine çok terstir". "Kral Halkın sakinleştirilmesi için hiçbir ılımlı yöntemin atlanmamasını tercih etmektedir" vs.

şısında kaybeden pek çok küçük *gentry* saraylılardan ve zenginlerden plepler gibi şiddetle nefret ediyordu. Ve buradan Tory paternalizminin belirli geleneklerinin pekişmesini görebiliriz; zira 19. yüzyılda bile paternalizmi düşündüğümüzde onunla birlikte aklımıza gelen Whig'ler değil, Tory'lerdir. Bu en yüksek noktada, ilk iki Georgu'un saltanat yıllarında, bu ittifak popüler Jacobitliğin teatral etkilerinde ifadesini buldu.

Elliler'e gelindiğinde bu moment aşılmaktadır ve III. George'un tahta çıkmasıyla farklı bir iklime geçilmektedir. Sarayla taşra arasındaki kimi zıtlaşmalar öylesine yumuşamıştır ki, bir bütün olarak *gentry*nin hesaplı paternalist tarzından söz etmek bile mümkündür. Karışıklık anlarında, ahaliye karşı davranışlarda, insan şimdi, Whig ve Tory arasındaki farklılıkları –en azından JP'lerin uygulamalarıyla ilgili olarak– unutabilir ve bir bütün olarak yargıçların, yerleşmiş bir gelenek içinde hareket ettiklerini görebilir. Yoksulları kontrol altında tutabilmek için kendilerini ne püriten ne de papacı olarak göstermemek zorundalardı. Kendilerini, en azından görünüşte, arabulucu olarak göstermek durumundaydılar. Ayaklanma durumlarında, *JP*'lerin pek çoğu, hangi inanışta olurlarsa olsunlar, çatışmadan uzak durdular, güce başvurmadan önce moral ikna yolunu tercih ettiler. Gerçekten de bir ayaklanma sırasında bir *JP*'nin rolü bir formüle indirgenebilirdi: "Eminim ki *Sıkı bir Magestrate* ayaklanmaya her an bir son verebilirdi," diye yazıyordu bir Quaker tüccar, 1792 yılında North Shields'deki denizcilerin isyanı hakkında bir arkadaşına:

> Önce Denizcilerle bir *Magistrate*'in böyle bir Durumda konuşması gerektiği gibi konuşarak ve daha sonra duygu ve İnsanlık sahibi Adama yönelerek ve bütün şikâyetlerini Parlamento'ya ileteceğine söz vererek...[95]

Bu tutum, kimi zaman ahaliye karşı duyulan, özellikle *gentry*nin, kendilerinin ve kiracılarının tahılı üzerinden kâr ettiği için aracılara hınçlandığı durumlarda, etkin bir sempatiden

95 Friends House Library, Gibson MSS, Cilt ii, s. 113. Henry Taylor'dan James Philips'e, 27 Kasım 1792. Malcolm Thomas'a teşekkür ederim.

kaynaklanıyordu. 1753 yılında Taunton'daki bir ayaklanma (Newcastle'a bildirildiğine göre), "kasabadaki değirmenlerin sahibi olan ve tahılı öğütmek yerine yoksulları öğüten, Burcher adlı biri, kısaca bu türden kötü davranışlar nedeniyle yasal yoldan cezayı hak eden birisi..." tarafından kışkırtılmıştı.[96] Somerset'in en üst yönetcisi [*Lord Lieutenant*] olan Earl Poulett, açıkça Burcher gibi adamları tam bir başbelası olarak görüyordu. Ona ve mahkemeye iş çıkarıyorlardı; hiç kuşkusuz düzen sağlanmalıydı. Genel bir "kalkışma" ya da ayaklanma hali beraberinde başka kötü sonuçlar getiriyordu - ahali terbiyesizleşiyor, kışkırtıcı düşüncelerin ve hainçe konuşmaların odağı haline geliyordu, çünkü "bir kere ayağa kalktılar mı beyefendileri dinlemek yerine hep birbirlerini izliyorlardı." Gerçekten de, bu olayda, "en azından bir kısmı eşitlikten yana sözler etmeye başlıyorlar, yani niye bazılarının zengin, bazılarının yoksul olduğunu anlamadıklarını söylüyorlardı". (Hattâ Fransa'dan yardım geleceği konusunda gizli saklı mırıldanmalar bile oluyordu.)

Ancak düzenin korunması kolay bir iş değildi:

> İsyancıların cezadan Muaf olması... kendilerinden sonra gelecekleri teşvik ediyordu. Komisyondaki beyefendiler harekete geçmekten korkuyorlardı ve Taunton, Ilminster vs. vs. yerlerde askeri birlik olmaması, yalnızca Crewkerne'de başlarında subay bulunmayan haberci muhafızların bulunması onlar için güvenli bir durum değildi. Fakat o kasabaların eğilimi ve bu beyefendilerin heyecanın yatışmasına izin vermeleri ve sonuçlarından korktukları için onları kışkırtmamaları genel bir durum gibi görülüyordu.

Korkulan sonuçlar âcil sonuçlardı: Mala mülke daha fazla zarar verilmesi, daha fazla düzensizlik ve belki de yargıçlara fiziki tehdit. Açıkça Earl Poulett'in kendisi de sorun hakkında ikilemdeydi. Ekselanları eğer tavsiye ederse, "elebaşlarından bazılarını tutuklatabilirdi! Ama kasabanın ve civardaki beyefendilerin eğilimi buna karşı" (idi). Her halükârda ne burada

96 British Library, Newcastle MSS, Add. MSS 32, 372, Poulett'ten Newcastle'a, 11 Temmuz 1753.

ne de 1740, 1753, 1756, 1760'lar ve sonraki benzer durumlarda, toplumsal düzenin bir bütün olarak herhangi bir anlamda tehlikeye girdiği düşüncesi yoktu: Korkulan şey yerel "anarşi", yörede prestij ve hegemonya kaybı, toplumsal disiplinin gevşemesi endişesiydi. Genellikle işin sonuçta yatışacağına ve gösterilecek sertliğin –bir ya da iki suçlunun darağaçlarından sallandırılıp sallandırılmayacağı– hesap edilmesi gereken bir ibret ve etki meselesi olduğuna inanılırdı. Bir kez daha tiyatroya geri dönüyoruz. Poulett, bu "küçük karışıklıklar" nedeniyle kendisine zahmet verdiği için Newcastle'dan özür diliyordu. Otuz yıl sonra, müstehcen Jacobite bir tavır ortaya koyan Harwichli bir balıkçı, birkaç yüzden fazla adam ve kadın, değirmenleri tahrip ederek, tahıla el koyarak memlekette dolaşmaya başlayınca Kral'ın bakanlarını endişelendirmişti.

Bu gibi durumlarda ahaliyi yatıştırmanın tecrübe edilmiş bir tekniği vardı. Güruh, diye yazıyordu Poulett;

> ahalinin arasına karışıp ne istediklerini, neyi kabul edebileceklerini öğrenmek isteyen, sonuçlar hakkında kendilerine bilgi veren ve değirmencilerin ve fırıncıların kovuşturulacağına söz veren, tahılı kendileri satın alıp pazara bizzat getirebileceklerini ve istedikleri gibi küçük miktarlarda alabileceklerini söyleyen beyefendiler tarafından... yatıştırılmıştı.[97]

Ama ahalinin *gentry*nin kendisine daha doğrudan bir tehdit teşkil ettiği durumlarda, tepki çok daha sertti. Aynı yıl, 1753'te, batı Yorkshire turnike [*turnpike*] isyanlarıyla sarsılmıştı. Henry Pelham, kardeşine Bay Lascelles'in ve turnikesinin, "yalnızca kendi adamlarının ve kiracılarının başındayken" doğrudan saldırıya uğradığını yazıyordu. Lascelles isyancılara karşı durdu ve "onları kahramanca patakladı ve onunu esir aldı". Leeds Yargıcı "ve yöneticilerin faal olanları, evlerinin yıkılacağı ve hattâ canlarının alınacağı yolunda tehdit" edildi. Buna karşı, üst düzeyde yönetici sınıf dayanışmasının ortaya konması yeterliydi:

97 British Library, Newcastle MSS, Add. MSS 32, 372, Poulett'ten Newcastle'a, 11 Temmuz 1753.

> Daha aktif olduklarını gördüğüm birkaç beyefendiyi ikna etmeye çabaladım... Bu olay bana çok önemli görünüyordu ve bu ülkedeki birinci sınıf insanlar yasaların savunması yolunda aktif bir rol almazlarsa bundan iyi hiçbir şey hasıl olmayacağına inanıyordum; zira bu insanlar yalnızca askeri birliklerce yenilgiye uğratılırlar ve davranışlarının bu ülkenin birinci sınıf insanlarının davranışlarıyla çelişkili olduğuna inandırılmazlarsa, askeri birlikler ayrıldıktan sonra çatışmalar yeniden başlar.[98]

Bu incelenmeye layık bir metindir. Bir kere bunu yazan insanın İngiltere'nin Başbakanı olduğunu ve İçişleri Bakanı'na yazdığını anlamak zordur. Tartışılan şeyin, büyük mülk sahibi, resmî unvan ya da görevi olmayan insanların kendi düzenlerine yönelik saldırı karşısında benimsemeleri gereken üslup olduğu görülmektedir; Başbakan "görmüş olduğum birkaç beyefendi"yi daha "aktif" olmaya ikna etmek için çalışmaktadır. İkinci olarak, olay, kültürel hegemonyanın fiziki hegemonyaya olan üstünlüğünü mükemmel bir şekilde gözler önüne sermektedir. Askerler, paternalist otoritenin yeniden tesis edilmesine göre daha az güven duygusu veriyorlardı. Herşeyden önce, *gentry*nin ve yargıçların itibarı sürdürülmeliydi. Karışıklıklardaki ilk aşamalarda, plepler *herşeyden önce* itaatsiz bir konumu terk etmeye, taleplerini meşrû ve saygılı bir şekilde ifade etmeye ikna edilmeliydiler: Bir kraliyet buyruğu ile muhtemelen bir ayaklanmadan çok daha fazla şey elde edebileceklerini öğrenmeliydiler. Ancak eğer otoriteler ahaliyi sopalarını bırakmaya ve durumun düzeltilmesini beklemeye ikna edemezlerse, o zaman kimi durumlarla onlarla baskı altında pazarlık yapmaya razı oluyorlardı. Ancak bu gibi durumlarda Hukuk'un tüm ve korkunç tiyatrosunun tüyler ürpertici matinelerinin daha sonra bu sorunlu yörelerde sahneye konması çok daha olasıydı. Cezai emsallere, düzenin itibarını yeniden tesis etmek için başvurulmalıydı. O zaman, *gentry*nin kültürel hegemonyası, bir kez daha, sürdürülebilirdi.

98 British Library, Newcastle MSS, Add. MSS 32, 372, Poulett'ten Newcastle'a, 11 Temmuz 1753, H. Pedham'dan Newcastle'a, 7 Temmuz 1753.

VII

Bu sembolik mücadele, toplumsal ilişkilerin belirli bir dengesinde önem kazanır. Plep kültürü bu dengeden bağımsız olarak incelenemez; onun tanımları, kısmen, kibar kültürünün tanımlarının antitezidir. Benim, belki de tekrar tekrar, göstermeye çalıştığım şey, tek başına alındığında bu toplumun her unsurunun öncesi ve sonrası olabileceği; ama hepsi birden ele alındığında parçalarının toplamından daha büyük bir toplama ulaşılacağı; içinde devlet, hukuk özgürlükçü ideoloji, ahalinin taşkınlık ve doğrudan eylemlerinin yer aldığı, her birinin o sisteme özgü ve o sistemin izin verdiği, aynı zamanda siyasal olarak "mümkün olanın" sınırları da demek olan ve de şaşılacak ölçüde aynı zamanda entellektüel ve kültürel olarak da mümkün olanın sınırları içinde kalan, roller yerine getirdiğidir. Ahali, en ileri halinde bile, radikal Whig geleneğinin özgürlükçü retoriğini çok nadiren aşabilir; şairler insancıl ve cömert paternalistin duyarlılığını aşamazlar.[99] Toplumun aşağıdaki derinliklerinden fışkıran öfkeli anonim mektuplar, *gentry*nin hegemonyasına karşı küfürler savurur, ama onun yerini alacak hiçbir strateji ortaya koyamaz.

Bir anlamda bu oldukça muhafazakâr bir sonuçtur çünkü 18. yüzyıl toplumunun söylemsel öz-imgesini –onun biçimini ve karekteristik ilişkilerini– 1688 Uzlaşması'nın tanımlamış olduğu görüşünü onaylamış oluyorum. Bu Uzlaşma'nın, tarımsal burjuvazi[100] için yönetim biçimi olduğu kabul edilirse,

---

99 *Gentry* ve profesyonel gruplar arasında gerçek ve önemli bir paternalist geleneğin var olduğu konusunda kuşku duymam. Ancak o farklı bir konudur. Benim buradaki konum, paternalizmin sınırlarını tanımlamak ve 18. yüzyıl toplumsal (ya da sınıfsal) ilişkilerinin, paternalizmin kendi kavramlarıyla, paternalizm tarafından aktarıldığı nosyonuna itirazlar ileri sürmektir.

100 1976 yılında Princeton'da Davis Center'daki seminerde ben bu uygunsuz çiftleşmeyi ("tarımsal burjuvazı") telaffuz edince Profesör J.H. Hexter çok şaşırmıştı. Perry Anderson da ayrıca bir on yıl kadar önce, çok şaşırmıştı: "Socialism and Pseudo-empricism", *New Left Review*, xxxv (Ocak-Şubat 1966), s. 8, "Burjuvazi şehir temellidir, sözcüğün anlamı budur." Tartışmadaki benim görüşüm için bkz. Genovese, *The World the Slaveholders Made*, s. 249 ve konu hakkındaki çok aklı başında bir yorum için bkz. Richard Johnson, *Working Papers in Cultural Studies*, xi (Birmingham, Bahar 1976). Bu (bir şekilde

bunun Devlet iktidarının biçimi olduğu kadar, gelecek yüzyılın siyasal ve kültürel ifadelerini de belirleyecek olan üretim biçimi ve üretim ilişkileri olduğu da görülmektedir. Gerçekten de, bürokratik ve ussallaştırıcı işlevlerinde zayıf olsa da Devlet, üretimin bir yardımcı aracı olarak, ticari emperyalizmin yollarını açmada, kırsal alanlarda çitlemeleri yürürlüğe koymada, hem vergi, bankacılık ve destekleme işlevleriyle ve hem de daha açık bir biçimde kendi görevlilerinin asalakça sızdırmalarıyla, kendi başına muazzam güçlü ve etkiliydi. İşte bu zayıflığın ve güçlülüğün özel bileşimi, yargıçlara ve yöneticilere rollerini dağıtan; kültürel hegemonya tiyatrosunu zorunlu kılan ve onun paternalist ve özgürlükçü metnini yazan; ahaliye protesto ve baskı uygulama fırsatı sağlayan; otoritelerle plepler arasındaki pazarlığın koşullarını ve bu pazarlığın ötesine geçilemeyecek olan sınırlarını belirleyen, yüzyılın bütün renklerinin içine katıldığı o "genel aydınlatma"yı sağlıyordu.

Son olarak, "kültürel hegemonya" kavramını nereye kadar ve ne anlamda kullanıyorum? Bu pratik ya da teorik düzeyde cevaplanabilir. Pratik düzeyde, 1790'lara kadar ülkenin siyasal hayatında *gentry*nin etkin hegemonyasının olduğu çok açıktır. Ne (kutsal bilinen şeylere karşı) saygısızlık ne de ara sıra görülen kundaklama olayları bunu sorgulamamıza yol açamaz; bu tür olaylar *gentry*nin yönetimini değiştirmeye değil, onu cezalandırmaya yöneliktir. Siyasal olarak mümkün olanın sınırları (Fransız Devrimi'ne kadar) dışsal olarak anayasal biçimlerde, içsel olarak ise insanların kafalarında, tabularında,

genellikle kabul edilmiş) Marksist tartışma etrafındaki benim bildirim, "The Peculiarities of the English", *Socialist Register* (1965), özellikle s. 318'de görülebilir. Ben burada yalnızca tarımsal kapitalizmin ekonomik mantığını açıklamakla kalmıyorum fakat 18. yüzyıl gentrysinin hayat tarzı içinde belirli kentsel ve kırsal özellikler karışımını vurguluyorum: Sulama yerleri, Londra ya da şehir sezonları, eğitimde ya da çeşitli evlilik pazarlarındaki geçiş törenleri, tarımsal-kentsel karma kültürün diğer belirgin özellikleri . (Dobb tarafından başarılı bir şekilde ortaya konmuş olan) ekonomik tartışma Brenner tarafından da desteklenmiştir: "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe", *Past and Present*, lxx, Şubat 1976, özellikle s. 62-68. Gentrye açık olan kentsel olanaklar konusunuda ek kanıtlar için bkz. Peter Borsay, "The English Urban Renaissance: The Development of Provincial Urban Culture, c. 1680-1760", *Social History*, v (Mayıs 1977).

sınırlı beklentilerinde ve geleneksel protesto biçimlerinde, çoğu kez *gentrye* paternalist görevlerini hatırlatan bir eğilim şeklinde ifade ediliyordu.

Ancak bu hegemonyanın neyi *gerektirmediğini* de söylemek zorunludur. Bu, yoksulların, *gentry*nin paternalizmini, *gentry*nin koyduğu kurallar ya da onların onaylanmış öz-imgesi içinde herhangi bir şekilde benimsemelerini gerektirmez. Yoksullar yalnızca bir fiyat karşılığında *gentrye* riayetlerini arzetmeye razıdırlar. Bu fiyat önemlidir. Ve de bu riayet çoğu kez hiçbir hayale kapılmadan gösterilir: Bu aşağıdan, kısmen varlığını sürdürmek için bir zorunluluk, kısmen de ne koparılabilecekse onun azamisini koparmak için hesaplı bir sızdırma olarak görülür. Bu açıdan bakıldığında yoksullar, nasıl onlardan riayet bekleniyorsa, onlar da paternalizmin görev ve işlevlerini zenginlere empoze etmektedirler. Sorunun her iki ucundaki taraflar, ortak bir kuvvet alanı içine sıkışmışlardır.

İkinci olarak, kibar ve plep kültürleri arasındaki muazzam farklılığı ve ikincisinin gerçek öz-deviniminin zindeliğini bir kez daha hatırlamamız gerekir. Bu hegemonya ne olursa olsun, yoksulların hayatını ihata etmemiş; kendi öz çalışma ve boş zaman biçimlerini savunmaktan, kendi öz ritüellerini oluşturmaktan, hayattan kendi tatminlerini elde etmekten onları alıkoymamıştır. Dolayısıyla bu açıdan, hegemonya nosyonunu çok ileriye ve uygun olmayan yerlere götürmemek konusunda uyarılıyoruz.[101] Böyle bir hegemonya siyasal ve toplumsal olarak uygulanabilir olanın sınırlarını tanımlamış ve dolayısıyla uygulananın biçimini etkilemiş olabilir: Hükmet-

101 Hegemonya kavramının çeşitli kullanımlarıyla ilgili değerlendirmesinde R.J. Morris, kavramın, "işçi sınıfının ya da onun örgütlü kesimlerinin radikal... egemen ideolojiden bağımsız fikirler üretmesinin neredeyse imkânsız olduğunu" ima edebileceğine dikkat çekiyor. Kavram, bu konuda entellektüellerin yardımına gerek olduğunu ima etmekte ve egemen değer sisteminin, bağımlı grup ya da sınıflar için "bağımsız olarak yaratılan, dıştan türeyen bağımsız bir değişken" olarak görülmesine yol açmaktadır ("Bargaining with hegemony", *Bulletin of Society for the Study of Labour History* (Güz 1977), s. 62-63). Ayrıca bu konuda Genovese'nin eleştirilere karşı keskin tepkisi için bkz. *Radical History Review*, Kış, 1976-1977, s. 98 ve T.J. Jacakson Lears, "The Concept of Cultural Hegemony!", *American Hist. Rev.* xc, 1985.

me ve bağımlılık ilişkilerinin yapısının çıplak mimarisini sunmuş olabilir ama bu mimari süsleme içinde, farklı dramlar oynanabilir, farklı sahneler sergilenebilir.

Eninde sonunda, böylesine güçlü bağımsız bir plep kültürü, bu hegemonyaya kafa tutan alternatif beklentileri bile beslemiş olabilir. Olup bitenleri benim okuyuşum böyle değildir, çünkü 1790'larda, paternalizmle ideolojik kopuş gerçekleştiğinde, bu kopuş aslında, plep kültüründen daha çok, muhalif orta sınıfların entellektüel kültüründen kaynaklandı ve oradan kentsel zanaatkârlara taşındı. Ancak bu zanaatkârlarca plep kültürünün daha geniş alanlarına aktarılan Paineci fikirler, derhal orada kök saldı ve belki de bu gürbüz ve bağımsız kültürce orada sağlanan himaye, Fransa Savaşları sonundaki büyük ve riayetkâr olmayan halk ajitasyonuna kadar, onların gelişmesine ve kendi kendilerini yaymasına olanak verdi.

Teorik olarak şunu söylüyorum. Hegemonya kavramı son derece değerlidir ve o olmadan 18. yüzyıl toplumsal ilişkilerinin nasıl yapılandığını anlamak mümkün değildir. Ancak, böyle bir kültürel hegemonya, mümkün olanın sınırlarını tanımlarken ve alternatif ufukların ve beklentilerin gelişmesini sınırlandırırken, bu süreçte otomatik ya da belirlenmiş olan hiçbir şey yoktur. Böyle bir hegemonya yöneticilerce yalnızca sürekli maharet, tiyatro ve tavizlerle sürdürülebilir. İkincisi böyle bir hegemonya, başarılı olarak kabul ettirildiğinde bile, her alanı kucaklayan bir hayat görüşü empoze etmez; bunun yerine kimi yönleri açık bırakan kimi yönleri kapatan at gözlükleri empoze eder. Bu hayat görüşü (18. yüzyıl İngiltere'sinde olduğu gibi) halkın kendi deneyim ve kaynaklarından beslenen çok canlı, kendi kendini harekete getiren bir halk kültürüyle birarada yaşayabilir. Pek çok noktada dıştan gelecek her türlü tahakküme direnebilecek olan bu kültür, keskin deneyim çatışmaları, "isyankâr" propagandacıların müdahaleleri, Kilise ve Kral kalabalıklarının Jacoben ya da Luddcu olabildiği, Çar'a sadık donanmanın isyancı bir Bolşevik filosuna dönüşebileceği dikkate alınırsa, gerçekliğin resmî tanımına karşı sürekli bir tehdit teşkil eder.

Demek oluyor ki, batı Avrupa'nın kimi Marksist ve yapısalcı çevrelerinde popüler olan, hegemonyanın yönetilenler üzerinde –ya da entellektüel olmayan herkes üzerinde– onların deneyimlerinin kapı eşiğine kadar uzanan ve daha doğumda kafalarına, deneyimlerinin değiştirmekte yetersiz kalacağı bağımlılık kategorileri aşıladığı şeklindeki görüşü kabul etmiyorum. Bu belki şurada ya da burada olmuş olabilir ama İngiltere'de, 18. yüzyılda olmadı.

VIII

Şimdi bu tezin kimi yönlerini yeniden ifade etmek ve ayrıca değerlendirmek yararlı olabilir. Ben bunu, 1970'lerde ilk kez ortaya attığım zaman, kimilerince patrisyenler ve plepler arasında, ciddi etkisi olabilecek herhangi ara güçlere yer vermeyen, benim kastettiğimden çok daha keskin bir ikilik yaratmış bir tez olarak algılanmıştı. Ve de eleştiri, benim çözümlememde orta sınıfın hiçbir rolü olmadığı noktasında odaklanmıştı. Böyle bir okumayla, 1790'larda ortaya çıkan orta sınıf varlığı ve de entelijensiyanın geniş kesimlerinin radikalleşmesi, *deus ex machina*,* izah edilemez görünüyordu.[102] Ve de eleştirmenler "ikilik"ten ve bundan kaynaklanan can sıkıcı kutuplaşmadan, benim orta tabakaları tarihsel aktörler olarak görmediğimden ve "kentsel kültürün ve burjuva muhalefetinin rolünü görmezlikten" geldiğimden şikâyet etmişlerdi.[103]

İki kutuplu modelimin, kırsal bölgeler, küçük kasaba ve özellikle herhangi bir tüzel kişiliğin kontrolü dışında kalan

(*) *Deus ex machina*: Klasik dramada olağanüstü kudretiyle içinden çıkılmaz bir sorunu çözen tanrı, ya da bunalım anında imdada yetişen ve içinden çıkılmaz duruma son veren kişi ya da şey ("Hızır") anlamında latince bir deyim – ç.n.

102 Geoff Eley'in yararlı eleştirisi için bkz. "Re-thinking the Political: Social History and Political Culture in 18 th and 19th Century Britain", *Archiv für Sozialgeschichte* (Bonn) xxi, 1981. Ayrıca bkz. Eley, "Edward Thompson, Social History and Political Culture", Harvey J. Kaye ve Keith McClelland (der.), *E.P. Thompson: Critical Perspectives* (Oxford, 1990) içinde.

103 Linda Colley, "The Politics of Eighteenth-Century British History", *Journal of British History*, 24, 1986, O.366.

imalatçı yörelere ("proto-endüstrileşmenin" odağı), büyük kentler ve kesinlikle de Londra için olduğundan daha uygun düştüğünü kabul ederim. Orta tabakaların, yüzyıl boyunca sayı, zenginlik ve kültürel varlık açısından (Jürgen Habermas'ın sözcükleriyle)[104] bir "kamusal alan" yaratıp burayı işgal etmelerinin önemini küçük göstermek gibi bir niyetim yoktu. Bu orta tabakalar John Brewer'ın tanımladığı grupları içerir:

> ... avukatlar, arazi simsarları, eczacılar ve doktorlar; kömür, tekstil ve tahıl ticaretindeki aracılar; arabacılar, nakliyeciler, hancılar: Kitapçılar, matbaacılar, öğretmenler, eğlence sektöründekiler ve kâtipler; kumaşçılar, manavlar, eczane sahipleri, kırtasiyeciler, hırdavatçılar, her türden dükkân sahipleri; porselen ve oyuncak imalatındaki küçük işverenler ya da büyükkentin çeşitli lüks eşya üretimindeki herkes.[105]

Liste çok genişletilebilir ve kesinlikle büyük kiracı çiftçilerle tuzu kuru mülk sahiplerini de içermesi gerekir. Ve bu tür orta gruplar içinde Eley, "yeni ve öz bilinç sahibi burjuva topluluklar"ın ortaya çıkışını ve güçlenmesini görmektedir:

> Sonunda toplumsal dönüşüm ve kapitalist gelişme süreçleriyle ilgili olarak... yeni ortaya çıkmakta olan siyasal kimliği taraflı bir şekilde destekleyen ve en sonunda yerel siyasal şebekelerle ilintili kentsel kültürel oluşum süreçleri; basın ve diğer edebî üretim biçimlerini de içerecek şekilde yeni bir iletişim alt yapısı... yeni bir gönüllü dernekler evreni ve son olarak da yeniden hayata kavuşmuş bir parlamentarizm...[106]

Ben bunların hepsini onaylayabilirim. Ancak bu ortaya çıkış ve güçlenme süreci karmaşık ve de yüz yıl hattâ daha uzun bir sürede gerçekleşen çok yavaş bir süreçti. Profesör Cannon'un işaret etmiş olduğu gibi:

---

104 Jürgen Habermas, "The Public Sphere", *New German Critique*, 3, Güz, 1974.

105 John Brewer, "English Radicalism in the Age of George III", J.G.A. Pocock (der.) *Three British Revolutions* (Princeton, N.J., 1980), s. 333.

106 Eley, "Re-Thinking the Political", *a.g.e.*, s. 438

> Her ne kadar tacirlerin ve sermayedarların, öğretmenlerin ve gazetecilerin, avukat ve mimarların, dükkân sahiplerinin ve sanayicilerin Hanover İngiltere'sinde refaha kavuştukları konusunda pek çok kanıt varsa da, bana göre açıklanması gereken soru Marksist tarihçiliğin hemen hemen tam tersidir - bunların hükümeti nasıl kontrol edecek hale geldikleri değil fakat yüzyılın sonlarına kadar aristokrasinin tahakkümüne niçin kafa tutmadıklarıdır.[107]

Bence soruların aranacağı yer, herhangi bir tarihyazımı çeşitlemesinde değil gerçek tarihsel belgededir. Ve farklı inançlardaki tarihçileri şaşırtmaya devam etmektedir. Kuşkusuz kentsel siyasette orta sınıfın "ortaya çıkışı"nın pek çok ön tasarımı mevcuttur. Ancak John Brewer'ın iddia ettiği gibi orta sınıfın bağımsızlığı, bağımlılık ilişkisinin güçlü kontrol mekanizmalarınca sürekli olarak sınırlandırılmakta ve yeniden bağımlılık kanallarının içine alınmaktadır:

> Lüks eşya üreticileri –mobilya, araba ve giysi–, her türden perakendeciler, fahişelerden dans ustalarına zenginlere hizmet sağlayanlar, bütün bu insanlar (ve bunlar büyükşehir işgücünün önemli kesimini oluşturuyordu) geçimleri için Saray, Parlamento ve Londra modası etrafında odaklaşan bir kültüre dayanıyorlardı.[108]

Bu durum riayeti teşvik etmez: Dargınlık ve düşmanlık yaratabilir. Piyasa arenası çok daha anonim bir hale gelinceye kadar yapamayacağı şey, bağımsızlık üretmekti.

Bağımlılık ilişkilerinin, hâmiliğin ve "çıkar"ın o her zaman var olan kontrol mekanizmalarını dikkate aldığımızda, aynen tarihsel aktörlerin kendilerinin ağızlarından düşmeyen iki kutuplu sözcükler gibi, iki kutuplu kuvvet alanı modeline geri dönmek durumunda kalırız. Gerçekten de böyle bir toplumsal

---

107 John Cannon, *Aristocratic Century: The Peerage of Eighteenth Century England* (Cambridge, 1984), s. ix.

108 Brewer, *a.g.e.*, s. 339. Ayrıca bkz. Brewer, "Commercialization and Politics", N. McKendrick, John Brewer ve J. Plump, *The Birth of a Consumer Society* (Bloomington, 1982).

ve siyasal düzen modeli kendi başına ideolojik bir güçtü. Patrisyenlerin, orta sınıfın gerçek iktidar içinde herhangi bir paya sahip olmasını reddetme yollarından birisi, onların siyasal söylemin sözcükleri içinde bir yer edinmelerine izin vermemekti. Patrisyen kültür, yüzyılın sonlarına kadar, "orta sınıf" nosyonuna herhangi bir hayatiyet kazandırmayı inatla reddetmiştir.[109] Üstelik, "orta tabakalar"ın sayıca ve servet açışından büyümesinin bir bütün olarak toplumdaki sınıf kutuplaşmasını yumuşattığını sanmak da yanlıştır. Kimi durumlarda, düşmanlıkları başka yöne kanalize etmenin, daha önce görmüş olduğumuz gibi, toprak sahibini ve büyük kumaşçıyı perdelemek gibi hizmetleri olmuştur. Ancak memuriyetlere, iltimaslara ve ihalelere açılan yolların pek çoğu eski ve kokuşmuş kayırma yöntemlerince denetlendiği sürece, orta tabakaların sayılarındaki artış yalnızca onların arasındaki rekabeti yoğunlaştırıyordu.[110]

Dolayısıyla benim tezim orta sınıfın sayısal büyüklüğü, zenginliği ya da hattâ kültürel varlığı ile ilgili değil, fakat onun özerk, kendi kendini güdüleyen bir siyasal aktör oluşu, iktidar üzerinde etkili olan varlığı ve patrisyen-plep dengesindeki herhangi ciddi bir değişiklikle ilgiliydi. Her ne kadar orta sınıf kurumları ve kentsel siyasal hayata ilişkin mevcut araştırmaların önemini saygı ile karşılıyorsam da bu bölümdeki önermelerden geri adım atacak değilim.

Tartışma kısmen iktidarla, kısmen de kültürel yabancılaşmayla ilgilidir. (Yukarıda s. 18'e bkz.) Eleştirmenler, benim ve

---

109 Paul Langord, *a.g.e.*, s. 653'te "orta sınıf"ın genel kullanıma girişteki gecikmesine işaret etmektedir ve şu yorumu yapmaktadır: "Orta sınıfın, mensuplarının kendilerini beyefendiler ve hanımefendiler haline getirme ve böylelikle kendilerini yukarı sınıfla özdeşleştirme kararlılığından başka hiçbir konuda birleştiği bir nokta yoktu". Princeton Üniversitesi'nden Dror Wahrman'a, "orta sınıf"ın genel kabul görmesindeki açık ve siyasal olarak güdülenmiş dirence ilişkin yayınlanmamış çalışmasının bir kısmına göz atmama olanak sağladığı için teşekkür ederim.

110 Bkz. Linda Coley, *a.g.e.*, s. 371: "18. yüzyılın sonlarında toplumsal-siyasal zıtlıklar yoğunlaşıyor idiyse (ki ben yoğunlaştığı kanısındayım), insanı hem pleplerin bilinçlenmesinde bir artış ve sertlik hem de memuriyet, paye ve zenginlik ile daha mütevazi bir kültürel kimlik için daha hırslı bir yönetici grup görmeyi bekleyebilir."

eski kuşaktan "ahali tarihçileri"nin, esas itibariyle ayaklanmalara ve protestolara dayanarak, kralcı ve vatanperver taşkınlıklar, seçim partizanlıkları ve daha çirkin olan yabancı düşmanlığı ya da dinsel yobazlık gibi diğer pek çok popüler ifade biçimini gözden kaçırdığımızı ileri sürmüşlerdir.[111] Bu sorunların beni ilgilendirmediğini ve bu boşlukların başkaları tarafından doldurulduğunu görmekten mutlu olduğumu zevkle kabul etmeye hazırım.[112] Kuşkusuz ahali hakkında daha olgun bir görüş ortaya çıkmaktadır. Ama insan bu görüşün çok olgun olmamasını umuyor. "Plepler"in 18. yüzyıldaki hâkim siyasal tutumlarına ilişkin, ahalinin bir hayli kararsız ve parlamaya hazır olduğu dışındaki pek az genelleme, geçerli olabilir. 18. yüzyıl kalabalıkları çok değişik şekillerde, her biçim ve büyüklükte olabilirdi. Yüzyılın ilk yıllarında maşrapa meyhaneleri* çeteleri vardı ve politikacılar tarafından rakiplerinin üzerine saldırtılırlardı. "Ayak takımına bayılıyorum" diyordu Newcastle Dükü son yıllarında, "bir keresinde ben de ayak takımına liderlik ettim. Hanoverliler'in tahta çıkışını ayak takımına borçluyuz."[113] Bu kararsızlık ve parlamaya hazır olma hali hiçbir zaman yüzyılın sonlarında olduğu kadar belirgin değildi. Ahalinin siyasal mizacına ilişkin genellemeler Priestley Ayaklanmaları (1791)** sırasında bize bir şey söylerse; iki

---

111 Mükemmel bir çalışma için bkz. John Walsh, "Methodism and the Mob in the Eighteenth-Century", G.J. Cuming ve D. Baker, *Studies in Church History* (Cambridge, 1971), cilt 8 içinde.

112 Örneğin, Linda Colley, "The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation, 1760-1820", *Past and Present*, 102, Şubat 1984.

(*) Mughouse: 18. yüzyılda aralarından birini başkan seçen grupların, ale içmek, şarkı söylemek ve nutuk atmak üzere bir araya geldikleri, herkese kendi maşrapasıyla servis yapılan ve maşrapaların masa üzerindeki yeri tebeşirle işaretlenen meyhanelere verilen ad – ç.n.

113 James L. Fitts, "Newcastle's Mob", *Albion*, cilt 5, sayı 1, Bahar, 1973.

(**) Priestley Ayaklanmaları (*Priestley Riots*): Görünüşteki nedeni orta sınıf reformcuların 14 Temmuz 1791'de Bastille'in düşüşünü kutlamak üzere düzenlediği bir yemeğin çeşitli taşkınlıklar, şehir hapishanesindeki mahpusların salıverilmesi, ev ve işyerlerinin yakılıp yıkılmasına dönüşmesiyle meydana gelen ayaklanmalar. Daha ayrıntılı bilgi için E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 114-118 – ç.n.

ya da üç yıl sonra, Tom Paine ve Reform'un popülaritesinin en yüksek olduğu dönemde başka bir şey söyler. Devrimci duygular, birahane söyleminde ve 1797 ile 1801 arasındaki anonim tehdit mektuplarında (denizci isyanlarının, İrlanda ayaklanmasının, vergilere karşı direnişin ve şiddetli ekmek ayaklanmalarının olduğu yıllar); coşkulu popüler kralcılığın ve anti-Gallicanizmin* görüldüğü 1803 ve 1805 yılları arasındaki dönemde (istila tehdidinin olduğu, eski İngiliz "Jakoben"lerinin bile itirazına yol açan Napolyon'un yayılmasının, yoğun askere almaların ve Nelson'un Trafalgar'daki hem acı hem tatlı zaferinin yılları) görülebilir.

Bu hızlı dönüşümler, kuşkusuz bireylerde olduğu kadar kalabalıkların ruh halinde de görülüyordu. Gloucestershire-Wiltshire sınırındaki bir işçi ailesinden gelen Allen Davenport, 1794 yılında, 19 yaşında iken Bristol'a gelişini anlatır:

> Ben biraz vatanperverdim ve o yıllarda, İngiltere tarafından yapılan herşeyin doğru, adil ve uygun olduğunu ve ona karşı çıkan her ülkenin yanlış yaptığını ve cezalandırılmayı hak ettiğini düşünürdüm. Ve kısa bir süre önce kralım öldürmüş, soylularım sürgüne göndermiş, Hıristiyan dinine küfretmiş ve onu kirletmiş olan Fransa gerçekten de çok kötüydü ve de ben, ülkedeki herhangi bir papaz ya da lord kadar yüksek sesle ve uzun süre "Kilise ve Kral" diye bağırırdım. Ve İngiltere'nin, eşitlikçi, saygısız ve kral katili böylesine umutsuz bir ülkeyi sadece susturmaya değil fakat eğer mümkünse ortadan kaldırmaya yalnızca hakkının olduğuna değil, bunun zorunlu bir görev olduğuna inanırdım! Ve 1794 yılında İngiltere halkının onda dokuzunun duyguları böyle idi.[114]

Davenport daha sonra önde gelen Spencecilerden, cumhuriyetçilerden ve Chartistlerden birisi olacaktı.

(*) *Gallicanism*: Papanın yetkisini kısıtlama doktrini ya da bu görüşten yana olanlar için kullanılan bir deyim. Anti-Gallicanizm Papa'nın yetkisinin kısıtlanmasına karşı çıkanların görüş ve eylemleri için kullanılan bir deyim. Burada daha ziyade Fransa/Fransız karşıtı anlamında kullanılmaktadır – ç.n.

114 *Life of Allen Davenport* (1845), s. 18-19.

18. yüzyıl ahalisi dönek karekterli idi: Kâh Jacobite sembolizmine tutunur, kâh Wilkes'i yüksek sesle destekler, kâh Dinsel Muhaliflerin toplantı yerlerine saldırır, kâh ekmeğin fiyatını belirlerdi. Yabancı düşmanlığı (özellikle anti-Gallicanizm) temasının yanı sıra, Papa (Katoliklik) karşıtı ve özgürlükçü retoriğin ("özgür doğmuş İngiliz") benimsenmesi anlamında kimi temaların kendi kendilerini tekrarladıkları doğrudur. Ancak kolay genellemeler bu noktada durmalıdır. Belki de benim kuşağımdaki ahali tarihçilerinin savunmacılığı ve göstermiş oldukları aşırı sempatiye bir reaksiyon olmak üzere kimi genç tarihçiler ahalinin neye inandığını bize anlatmaya hevesli görünüyorlar ve (görünüşe bakılırsa) bu inanış her zaman milliyetçi ve genellikle kralcı ve emperyalist oluyor. Ancak bu tarihçilerin tümü, esrarengiz ve çelişkili kanıtların bulunabileceği arşivleri taramaya çok fazla zaman harcamamışlar ve bizim gibi bunu yapanlar da daha temkinli olmuşlardır. Üstelik insan "kamuoyu"nu doğrudan basından okuyamaz, çünkü bunlar orta tabakalar tarafından ve onlar için yazılmıştır ve o okuyucular arasında ticari gelişmeye karşı gösterilen ilgi, bu gelişmeyi sağlamak üzere karada ve denizde hizmet etmiş olanlarca zorunlu olarak paylaşılmamıştır. 1960'ların popülist havasının aksine günümüzdeki entellektüeller için, çalışan insanların o zaman (ve halen) bağnaz, ırkçı, cinsiyet ayrımı güden fakat/ve içten içe aşırı muhafazakâr, Kilise ve Kral'a sadık insanlar olduklarını keşfetmek bir moda haline gelmiştir. Ancak geleneksel ("muhafazakâr"), göreneksel bir bilinç, belirli konjonktürlerde isyankâr bir bilinç olarak görülebilir; öyle basit bir şekilde sınıflandırılamayacak kendi mantığına ve kendi öz dayanışmalarına sahip olabilir. "Vatanperverlik", ahalinin yönetici Hanover iktidarının ahlâksızlığına karşı bir saldırı gerçekleştirirken, aynen bir sonraki yüzyılda Kraliçe Caroline ajitasyonunun Kral IV. George ve sarayına saldırmak için kullanacağı savaş hilesi gibi, söylemsel bir manevranın ta kendisi olabilir. Ahali popüler amiralleri alkışlarken Walpole ve Pitt'e ulaşmanın bir yolunu arıyordu.[115]

115 Gerald Jordan ve Nicholas Rogers, "Admirals as Hereos: Patriotism and Liberty in Hanoverian England", *Journal of British Studies*, cilt 28, sayı 3, Tem-

Özellikle dağdağalı 1760'larda cumhuriyetçi fikirlerin bile ne kadar açık seçik olduğunu bilemeyiz. Bu genellikle incelenmiş olmak yerine tersine çevrilmiş bir konudur. Ancak Sir John Plump'ın *caveat*'ına* sahibiz: "Öyle hissediyorum ki tarihçiler 1760'lar ve 1770'lerdeki keskin monarşi karşıtı ve cumhuriyet yanlısı duyguların yaygınlığına hiçbir zaman yeterli vurgu yapmamışlardır."[116] Benzer bir düşünce, 1775 yılında Dartmouth Earl'üne yazan John Wesley'den "ülkenin her yerinde, gördüğüm her şehirde, kasabada, köyde", "tehlikeli bir şekilde hoşnutsuzluk olduğunu" aktaran, çok daha coşkulu bir tarihçinin, Bay J.C.D. Clark'ın kafasında da dolaşmıştır. Halk krahn "kendisini" hedef almaktadır: "Majestelerini samimiyetle küçümsemekte ve tam bir nefretle ondan tiksinmektedir. Ellerini onun kanına bulaştırmak istemektedirler; cinayet ve isyan ruhuyla doludurlar..."[117] İnsan, 1760'lar ve 1770'lerde İngiliz halkının bir kısmının Kral'dan kopmaya, Amerikah kolonistlerden daha hazır olduğu anlar yaşadığından ama onları bundan Atlantik Okyanusu gibi bir talihsizliğin alıkoyduğundan kuşkulanmaktadır.

Dolayısıyla ben, gerek iktidarın yapılanışı gerekse ideoloji savaşının diyalektik çekişmeleri açısından patrisyen/plep modeli ve kuvvet alanı mecazında ısrar ediyorum. Ancak bu formüllerin ahalinin her eyleminin anlamını açıklamak için hazır bir çözümleme kaynağı sağladığı düşünülmemelidir. Her ahali eylemi belirli bir bağlamda yer almıştır, yerel güçler dengesinden etkilenmiştir ve çoğu kez fırsatlarını ve metnini yönetici gruplar arasındaki hizipsel bölünmelerden ya da ulusal siyasal söylemde ortaya atılan sorunlardan elde etmiştir. Bu sorun, Nicholas Rogers tarafından *Whigler ve Kentler*'de ikna edici bir şekil-

---

muz 1989; Cathleen Wilson, "Empire, Trade and Popular Politics in Mid-Hanoverian Britain: The Case of Admiral Vernon", *Past and Present*, 121, 1988.

(*) Caveat: Yanlış yorumu önleyici açıklama – ç.n.

116 Plump, "Political Man", *a.g.e.*, s. 15.

117 J. Telford (der.), *Letters to the Rev.* John Wesley (1931), cilt vi, s. 178, aktaran J.C.D. Clark, *English Society, 1688-1832* (Cambridge, 1985), s. 236. Bay Clark'ın Wesley'in ortalığı telaşa vermesini ne kadar onayladığı açık değildir.

de tartışılmıştır. Rogers (belki yanılıyorum) bende "özcü"* çözümleme yöntemleri kullandığı kuşkusu uyandırmaktadır. Eğer öyle ise kaynaklara hâkimiyeti mükemmel olan ve bulguları yıllar süren araştırma ve kentsel kalabalıkların çözümlenmesine dayanan Rogers haklıdır, ben haksızım.[118] Rogers'in görüşüne göre, kentsel ahali eylemlerinin çoğu, "ideoloji, kültür ve iktidarın kesiştiği bir alanda" yer alan olgular olarak görülmelidir. 18. yüzyılın başlarında yöneticilerin kendileri, kendilerine özgü nedenlerle, bu alanı ahaliye açmışlar ve ona bağımlı ve mertebece aşağı bir rol atfetmişlerdir. Yüksek kilise ruhbanı ve sivil hizipçiler bu alanı genişletmişlerdir. Siyasal yıldönümlerinin ve kutlamaların takvimi –yürüyüşler, fener alayları, seçimler, kukla yakmalar, karnaval taşkınlıkları– hepsi ahaliye roller tahsis ediyor ve onların katılımını sağlıyordu. Bu şekilde 1680'den sonraki kırk yılda, "çalışan nüfusun geniş kesimleri" ulusal siyasal söylemin içine çekilmiş oldu:

> Sıradan insanlara daha fazla kültürel bir alan yaratan toplumsal bir bağlamda yıllar süren şiddetli parti çekişmeleri, halkın kendisinin canlı bir şekilde katıldığı, krallığa ve ülkeye ilişkin kutlamalar etrafında dinamik ve iddialı bir siyasal kültür yaratmıştı.

Yalnızca bu vesayet altındadır ki ahali kendi özerkliğini talep etmeyi ve kimi durumlarda kendi hedeflerini seçmeyi öğrendi. Ahali şimdi, eğer mertebece aşağı rollerinden kurtulmamaları isteniyorsa, "yetiştirilmesi, beslenmesi ve kontrol altında tutulması gereken" bir fenomendi.[119]

(*) *"Essentialist"* (özcü): "Bilimsel kuramın doğruluğunu kesin olarak ortaya koymanın mümkün olduğunu ve de bilim adamlarının bir fenomenin görünüşünün arkasında yatan özü ya da gerçekliği ortaya çıkararak eksiksiz açıklamalara ulaşabileceklerini" savunanlar için kullanılan bir terim. Bkz. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözcüğü* (çev. O. Akınhay, D. Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat, 1999, s. 569 – ç.n.

118 İnsan onun, önceki çalışmaların yerine geçeceği umudu veren çalışması *Crowds, Politics, and Culture in Eighteenth Century England*'ın yayınlanmasını merakla beklemektedir. İnsan ayrıca, Kathleen Wilson'un *"The Sense of the People": Urban Political Culture in England, 1715-1785* adlı çalışmasını da dört gözle beklemektedir.

119 Rogers, *Whigs and Cities*, özellikle s. 351, 368-372.

Profesör Rogers'in yaklaşımını ve bunun kentsel araştırmalarda kullanılmasını kabul edebilirim ve alkışlarım. Bu yaklaşım, ikili patrisyen/plep kutuplaşması gibi basit bir indirgemeye tercih edilebilir ve ahaliye (örneğin, taşradaki yiyecek, ya da turnike, ya da endüstri ya da zorla askere alma ya da milis karşıtı eylemler) benim gördüğümden daha az özerklik sağlarken, kentsel kalabalık eylemlerini daha karmaşık siyasal ve kültürel bir bağlama yerleştirir. Ancak bütün bu karmaşıklıklar içinden temel teşkil eden iktidar kutuplaşmasını –yönetici gruplar ihtilafa düştüklerinde açılan boşluklara girmek ve işgal etmek için bastıran güçler– varsaymak zorundayım. Kalabalıklar, açıkça yönlendirildiği ve ast konumunda tutulduğunda bile, yöneticiler tarafından hep endişeyle karşılanmışlardır. Her zaman sınırlarını aşabilirler ve de izin verilmemiş olan kalabalıklar, "resmî takvimi bir ihanet ve isyan karnavahna dönüştürerek",[120] "özcü" kutuplaşma içine düşebilirler. İnsan bütün kalabalık eylemlerinin altında, benim çözümleme nesnem olan patrisyen/plep dengesinin oluşumunun yattığını sezebilir.

Bunun bir bileşeni olan eski paternalizm sahtekârlıkları ve riayet, insanlar her ne kadar doksanların başında Kilise ve Kral güruhlarının geçici olarak canlanışını, savaşların anti-Gallicanizm'ini ve askerî teşhirciliğini görmüş olsalar da, Fransız Devrimi'nden bile önce gücünü kaybediyordu. Gordon Ayaklanmaları* pleplere gösterilen hoşgörünün en yüksek noktasını ve de ayrıca yüceltilmesini gördü ve yöneticiler üzerinde, seksenlerin artan disiplinci havasında görüldüğü gibi, bir travmaya neden oldu. Ancak o zamana gelindiğinde, *gentry* ve plepler arasındaki karşılıklı ilişki, kâh bir yana, kâh diğer yana meylederek yüz yıldan beri devam ediyordu. Bu büyük ölçüde eşit olmayan bir ilişki olduğu için, *gentry* ne de olsa yoksullardan *bir tür* desteğe ihtiyaç duyuyordu ve de yok-

120 *A.g.e.*, s. 372.

(*) Gordon Ayaklanmaları (*Gordon Riots*): Londra'da 2-9 Haziran 1780 tarihinde yaklaşık 300 ila 450 kişinin ölümüyle sonuçlanan Katolik karşıtı ayaklanma – ç.n.

sullar kendilerine ihtiyaç duyulduğunu hissediyorlardı. Bir yüz yıl kadar hepten kaybedenler de olmadılar. Geleneksel kültürlerini koruyorlar; erken endüstrileşmenin iş disiplininin kısmen engellenmesini sağlıyorlar; belki de yoksul yasalarının kapsamını genişletiyorlar; kıtlık yıllarının hayatta kalma krizine tırmanmasını engelleyecek yardımları zorluyorlar ve de sokaklarda yaşa varol diye bağırarak, itişip kakışarak, iğrenç fırıncıların ya da Dinsel Muhaliflerin evlerini yıkarak, yabancı gözlemcileri şaşırtan ve genellikle isyankâr ve kontrol edilemez bir temayül ortaya koyarak, belki kendi kendilerini de "özgür" olduklarına inandırarak yanıltıyorlardı. 1790'lar bu yanılsamayı dağıttı ve o yılların deneyimlerinin sonucu olarak karşılıklılık ilişkisi çatırdayarak parçalandı. Çatırdayıp parçalanırken, aynı anda da *gentry* kendi öz güvenli kültürel hegemonyasını kaybetti. Bir anda, dünyanın herşeye rağmen, her noktada yöneticilere bağımlı olmadığı ve onların iktidarınca kuşbakışı gözetlenmediği anlaşıldı. İnsan insandı "ve hepsi bu"ydu. 18. yüzyıl kuvvet alanından çıkıyor ve sınıf ilişkilerinin ve ideolojinin yapısal olarak yeniden düzenlendiği bir döneme giriyoruz. Tarihsel süreci, 19. yüzyılın sınıfsal imlemeleriyle çözümlemek, ilk kez mümkün oluyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖRENEK, HUKUK VE GENEL HAKLAR

I

Tarımsal çalışma ile hukukun kesiştiği arayüzde göreneği buluruz. Göreneğin kendisi arayüzdür; çünkü hem praksis, hem de hukuk olarak görülebilir. Göreneğin kaynağı praksiste yatar; 17. yüzyılın sonlarında arazi mülkiyeti kaydına ilişkin bir risaleden öğreniyoruz: "Görenek halkın anlayışına göre yorumlanır, çünkü Görenekler genellikle sıradan-beyefendiler arasında büyütülür ve yetiştirilir ve bu nedenle de *Vulgares Consuetudines* (Halka Mahsus Görenekler – ç.n.) diye adlandırılır." Sir Edward Coke'a (1641) göre göreneğin "iki temel direği" vardı - genel örf ve hatırlanamayacak kadar eski bir geçmiş. Carter'a göre ise, *Lex Custumaria*'da* (1696) temel direklerin sayısı dört olmuştur: Eskilik, devamlılık, kesinlik ve sağduyu:

> Zira bir Görenek bu şekilde başlar ve mükemmelliğe erişir. Makul bir Edim bir kez yapılıp da Halkın yararına ve iyiliğine ve onların tabiatına ve mizacına uygun bulundu mu, Halk onu tekrar tekrar kullanır ve uygular ve çoğu kez Edim'in

(*) Görenek Hukuku

tekrarlanması ve çoğalmasıyla Görenek oluşur ve hatırlanamayacak kadar eski bir tarihten başlayarak kesintisiz olarak uygulanırsa Yasa kuvvetini kazanır.

Görenek yereldir, *lex loci* ve "*Borough-English*"e* göre küçük oğulun miras edinebilmesi örneğinde görüldüğü gibi, genel-hukukun** yerelliğine istisna teşkil edebilir. "Kişi değil manor hak sahibidir" (Fisher): "Böylelikle Görenek Toprağa aittir" ve "Toprağı bağlar" (Carter).[1]

Göreneğin ait olduğu toprak bir *manor*,*** bir *parish*,**** bir nehir kıyısı, bir haliç ya da nehir ağzındaki istiridye yatağı, bir park alanı, dağ yamacındaki bir çayır, ya da orman gibi daha büyük bir yönetsel ünite olabilir. Bir uçta, istisnai görenek çok kesin bir şekilde tanımlanır, yasa gibi uygulanır ve (çitlemelerde olduğu gibi) bir mülktür: Bu mahkeme sicillerinin,

---

(*) *Borough-English*: İngiltere'nin bazı kesimlerinde, küçük çocuğun büyük kardeşlerine tercihen mülkü miras yoluyla elde edebilmesine olanak veren bir göreneğe verilen ad – ç.n.

(**) Genel-Hukuk (*Common-law*): Roma Hukuku'ndan, modern medeni hukuktan, kilise hukukundan farklı olarak, İngiltere'de doğan, gelişen ve uygulanan hukuk için kullanılan jenerik terim – ç.n.

1 Sir Edward Coke, *The Complete Copy-Holder* (1641); S.C. [S. Carter], *Lex Custumaria: Or A Treatise of Copy-hold Estates*, (2. baskı, 1701), özellikle 1700 civarında yasayı yararlı bir şekilde özetleyen 4. bölüm. Göreneğe ilişkin hukuk kuşkusuz 18. yüzyıl telakkisine göre değişikliğe uğramıştı ve 1800'ler civarında R.B. Fisher, *A Practical Treatise on Copyhold Tenure*'da (1794; 2. baskı, 1803) altıncı bölümde yararlı bir şekilde özetlenmiştir. 19. yüzyılda görenek hukuku üzerine güvenilir bir risale için bkz. John Scriven, *A Treatise on the Law of Copy-holds*, (7. baskı, 1896). 19. yüzyıl sonları için J.H. Balfour Browne, *The Law of Usages and Customs* (1875), Birinci Bölüm.

(***) *Manor*: İngiliz hukukunda kral tarafından bir lord ya da başka önemli kişiye belirli hizmet ya da yükümlülükler karşılığında verilen arazi. Bunlara "baronluk" ya da "lordluk" da denir ve mahkeme kurma hakkını içerir. Bir manor iki kısma ayrılırdı, *terrae tenementales* yani kiraya verilen arazi ve *terrae dominicales* yani demesne (lorda ait özel mülk). Birincisi lord tarafından köylülere ya da geçimiyle yükümlü olduğu kişilere mülk olarak tahsis edilirdi. İkincisi yani *demesne* lordun kendi kullanımına tahsis edilirdi – ç.n.

(****) *Parish*: Bir *parson* ya da *vicar* ya da diğer bir din adamının yönetimine bırakılan yer ya da bir kentin ya da bölgenin ruhban yönetimine bırakılmış bir kesimi için kullanılan bir terim – ç.n.

manor mahkemelerinin, göreneklerin kaydedilmesinin, tahrirlerin ve köy kural ve nizamlarının söz konusu olduğu alandır. Ortalarda görenek, daha az kesindir: *Parish*in sınırlanmış arazisinin yıllık ya da düzenli olarak teftiş gezilerinde olduğu gibi sözlü geleneklerin sürekli yenilenmesine dayanır:

> .... altmışyedi ya da daha yukarı yaştaki Gervas Knight yeminle teyid eder ki, hatırlayabildiği tarihten beri... Farming Woods Walk'm Rockingham Ormanı içinde olduğunu biliyordu... ve o zamandan beri yeterince büyük olduğunu söylüyordu... demek oluyor ki 1664 yılından yaklaşık 1720'lere kadar her yıl ya da iki yılda bir Brigstock kilisesinin papazı ve *parish* ahalisiyle birlikte söz konusu arazinin aynı *Parish*'e ait olduğunu teyid etmek ve sınırlarını belirlemek için alenen teftiş gezisine katılıyordu...[2]

Teftiş gezileri eski su yollarını, özel arazilerin çitlerini izliyor ve her sınır noktasında, yere bir haç ya da işaret konuyordu.[3]

Yalnızca lordun mahkemesi değil fakat kilise de *parish* belleğinin mütevellisiydi ve 18. yüzyıl başlarında bu güvenin hâlâ güçlü bir şekilde korunduğuna ilişkin örnekler bulunabilir. *Whigler ve Avcılar*'da, Windsor Ormanı'ndaki Winkfield'in papazı Will Waterson'un kayıt görevlisi olarak olağanüstü rolünü anlatmıştım.[4] Richmond'un naibi Richmond Park'ın duvarını yıkmak için *parish* ahalisine önderlik etmişti.[5] Birkaç baş-

2 Jarvis Knight'ın yazılı ifadesi, PRO, KB, 1.2 Kısım 2, Trinity Geo. I.

3 Kimi zaman küçük oğlan çocuklara, yeri hafızalarına kazısınlar diye hendeğin suyuna daldırılır ya da bir tokat atılırdı. Benzer uygulamalar her yerde görülür. Shetland'da, "1818 yılında Uist'in *scattald* (ortak otlatmaya açık alanlar) bataklıklarının sınır şeridinde bir keşif gezisi sırasında, Bay Mowat Tonga'nın sınır şeridi olduğu hatırlansın diye Fredman Stickle'ın sırtına at kamçısıyla vurmuştu." Brian Smith, "What is Scattald?", Barbara Crawford (der.), *Essays in Shetland History* (Lerwick, 1984) içinde s. 104.

4 E.P. Thompson, *Whigs and Hunters* (1975), özellikle s. 298-300.

5 Anonim, *Two Historical Accounts of the Making of the New Forest and of Richmond New Park* (1751). 1748 yılında Bainton'un (Yorkshire) *rector*'u manorun lordu tarafından yapılan çitleri yıkmak için parish ahalisine önderlik etmişti; rector, William Territt, sonunda York Yargıçları arasında yerini almıştı. W.E. Tate, *The English Village Community and the Enclosure Movements* (1967), s. 152.

ka *parish*le birlikte Rockingham ormanından yararlanan Weldon'a karşı Brigstock *parish*inin itiraz etmesi üzerine ortaya çıkan anlaşmazlıkta Weldon'un *rector*u* Bay Henry Goode tarafından da benzer bir şekilde etkin rol oynanmıştı. 1724 yılında, bütün orman alanlarında uygulanan kereste ve yakacak odun hakları üzerinde çıkan bir anlaşmazlıkta, ormanda müthiş bir olay başgöstermişti. Whitsun** haftasında Brigstock lordu Gowran'ın hizmetkârları, Farming Woods Walk'daki kimi ağaçları kesmişler ve de Gowran kiracılarını tomrukları araba ile taşımak üzere görevlendirmişti. "Siz pek neşelisiniz" diyordu Weldonlu bir adam, "biz de sizinle birlikte neşeleneceğiz." Kısa süre sonra iki yüzden fazla Weldonlu erkek ve kadın ellerinde nacaklar, çah bıçakları, kazma sapları, sopalarla, "korkunç isyankâr ve tehditkâr bir hava içinde... ormana daldılar ve "Arabaları Kırın, Arabaları Devirin..." diye bağırarak, atları ürküterek, yakacak odunlardan bir kısmını kaçırdılar. Bu arbedenin ardında otlatma hakları ve Lord Gowran'ın Weldonluların sığırlarını ağıla kapatması gibi başka hoşnutsuzluklar vardı. Yazılı ifade verenlerden birisi, Weldon *rector*unun, "Kilise'deki kürsüsünde bir Pazar günü, söz konusu ayaklanmayı kışkırtan ya da başlatan birşeyler okuduğunu ya da vaaz verdiğini ve ayaklanmanın olduğu gün çan kulesindeki çanların, halkı galeyana getirmek üzere düzensiz ve gürültülü bir şekilde çalındığını..." belirtiyordu.[6] Bay Goode, kampanyasını, emsalleri ve teamülleri hatırlattığı "Halktan bir kişinin Rockingham Ormanı'ndaki Kardeşleri'ne Mektubu" ile yirmi yıl sonra da sürdürüyordu. Kilisenin vasilik nosyonu bir derkenarda vurgulanıyordu:

> N.[ota] B.[ene] (Iyice Dikkat Et). Rockingham Ormanı'nda Ortak Alandan Yararlanma Hakkı bulunan her *Parish*'in, iler-

(*) *Rector*: İngiltere'de parish kilisesinin başı olan, parish'in üyelerince seçilen, kilisenin ruhani başı ve en üst yöneticisi kişinin resmî sıfatı – ç.n.

(**) *White Sunday*: Kutsal Ruh'un yeryüzüne inişinin kutlandığı, Paskalya'yı izleyen yedinci Pazar günü için kullanılan bir kısaltma – ç.n.

6 Charles Gray ve Richard Collyer'in PRO, KB 1.2 Kısım 2 (1724)'deki yazılı ifadeleri.

deki yıllarda Ormandaki haklarım nasıl koruyucaklarını Çocuklarına ve onların Çocuklarının Çocuklarına öğretme konusunda yardımcı olabileceği için bu Mektuplardan iki tanesinin *Parish* Sandığı'nda saklamalarını dilerim.[7]

Belki de Henry Goode ve Will Waterson görevlerinin sınırını biraz aşan bir keşif gezisinde bulunuyorlardı. *Rogation Haftası*'ndaki* vaazda okunması tavsiye edilen bir Uyarı, komşularla sürtüşmeyi önlemek ve diğer yanağı uzatmak konusunda pek çok şey söylüyordu. Bununla birlikte, *parish* haklarını ya da genel hakları ihlal edenler açık bir tebliğle uyarılıyordu: "Yüce Tanrı, Musa aracılığıyla, komşunun payını ve işaretlerini yok edenler lanetli olsun dedi":

> Çok eski zamanlarda, sahipleri haklarını bilsinler diye tarlalardaki sürülmemiş yerleri ve çalılıkları bozanlar Tanrı'nın gazabını üzerlerine çekmek için çok şey yapmış oluyorlar. Çok eskilerde çok yaşlı adamların büyük meşakkatle belirledikleri tarlaların eski sınırlarını değiştirerek kötülük yapıyorlar; böylelikle (kiracının kanıtı olan) lordların kayıtları saptırılmış ve kimi zaman yoksul yetimin ya da yoksul dulun ezilmesine, hak sahibinin bundan mahrum edilmesine yol açılmış oluyor.

Ve bu uyarılar genelde, gece sınır işaretlerini değiştiren ya da sürülmemiş ortak alanlardan ya da yollardan sabanıyla birkaç ayak yer tıraşlayan küçük suçlulara yöneliktiyse de tebliğin hükmü zenginlere ve büyüklere de dokunuyordu: "Süleyman böyle tanıklık ediyor. Tanrı kibirli adamın evini yıkacak; ama dulun sınırlarını koruyacaktır." Ve bütün çiftçiler, "yok-

---

7 "Halktan Bir kişi" [Weldon'dan Peder Goode], *A Letter to the Commoners in Rockingham Forest* (Stamford, 1774), s. 18.

(*) *Rogation Week*: Miraç'tan (Hazreti İsanın göğe çıkışı, Kutsal Perşembe'den) sonraki Pazartesi, Salı ve Çarşamba günleri ve bu günlerin içinde yer aldığı hafta için kullanılan bir terim. Rivayete göre Viyana piskoposu Claudius Mamercus, 452 yılında bu günleri oruç günleri olarak belirlemişti. Reformasyondan sonra İngiltere kilisesi bu günlerin (haftanın) törensel özelliğini yadsımış ama oruç tutulan özel günler olarak devamını uygun görmüştü – ç.n.

sul başak toplayıcılar için birkaç tahıl başağı ayırmaları" konusunda uyarılıyorlardı.[8]

Yaşlıların hatırladıkları, teftişler ve uyarılar, göreneğin hukukla praksis arasında yer alan arayüzünün merkezine doğru yöneliyorsa da, görenek öteki uçta büsbütün belirsiz alanlara - yazılı olmayan inançlara, sosyolojik normlara ve uygulamada ortaya çıkan ama hiçbir zaman herhangi bir yazılı kurala dönüşmeyen teamüle geçivermektedir. Bu alan, yalnızca uygulamaya ve sözlü geleneğe ait olduğu için, tam da bu nedenle, ele geçirilmesi en zor alandır. Bu alan köy topluluğunun marjinal insanları ve yoksulların geçimi için en önemli alan olabilir. Toplumsal kuralları içeren yasa hükmündeki belgeler ve yerel kural ve nizamlar özellikle de toprağı olmayan köylülerin ve rençberlerin ortak ve boş alanlardan, yol kenarlarındaki çayırlardan çıkar sağladığı durumlarda, genel hak kullanımının tam anlamıyla bir dökümünü vermez. Çünkü bu belgesel kaynaklar çoğu durumda lordun vekilharcı ya da yeni bir lordun gelmesi halinde belli başlı kiracılar tarafından düzenlenen taraflı yazılı metinler; ya da *manor*da sadakat konusunda hiçbir sözü olmayan topraksızlar ve rençberler dışındaki mülk sahibi taraflar arasında pazarlık ve uzlaşma sonucu ortaya çıkmış belgelerdir. Bilgili bir eski hukuki eserler uzmanının işaret ettiği gibi;

> Lord'un vekilharcının eliyle kaydedilen ve *manor*larm sınırlarını belirleme amacı güden, *Manor* Defterlerindeki ya da *Manor* Mahkeme Tutanaklarındaki bu Kayıtlar, son derece kuşkuya açıktır... Bunlar her zaman mülkün mümkün olan en büyük parçasını ele geçirmekte fiili çıkarı olan Taraflarca hazırlanır.[9]

---

8 "An Exhortation to be spoken to such Parishes where they use their Perambulation in Rogation Week", *Certain Sermons and Homilies appointed to be read in Churches in the time of Queen Elizabeth* (1851), s. 529-530.

9 Stacey Grimaldi, "Report upon the Rights of the Crown in the Forest of Whichwood", 2 cilt (Elyazması benim elimde), sayfa numarası yok, "manorlardaki tomruk ve fidanlar" bölümü.

Diğer haklar ya hiçbir zaman mahkeme önüne çıkarılamaz ya da kanıtlanamaz nitelikte haklardır. Örneğin, Herefordshire, Hope-under Dynemore'de dövülen ve tarladan kovulan başak toplayıcı bir kadın hakkında 1721 tarihli bir Kraliyet Mahkemesi yeminli ifadesi vardır. Çiftçi kendisini savunurken, "kadının küfür ettiği için orada kalmasına katlanamayacağını" söylemiştir.[10] Bu yalnızca komşular arası bir kavga da olabilir, ancak –emin olmak için deliller son derece yetersiz olduğundan– bir başka yazılı olmayan göreneğe de işaret ediyor olabilir. Bir küfür, bugün normal olarak bir küfürün ifade ettiğinden kuşkusuz daha fazla bir şey ifade ediyordu. Hem iftira hem da saldırı toplumsal kontrolün sürekli kullanılan araçlarıydı. Ama küfür iftiradan daha fazla bir şeydi. Herefordshire olayı bir küfürün, çiftçiyi (en azından kendi gözünde) göreneğin toprak üzerinde egemen kıldığı yükümlülükten kendisini kurtaracak kadar güçlü bir bahane olarak gördüğünü de akla getirebilir.

Göreneğin, sosyolojik normlar ve hoşgörüler bağlamında etkili olduğunu söylemeye çalışıyorum. Ayrıca günlük hayat kazanma rutini içinde de etkili oluyordu. Yoksulların göreneksel haklarını kabul etmek ama bunların kullanımında bir sürü engeller çıkarmak da mümkündü. Essex'de Waltham Ormanı yakınındaki Loughton'un yoksul sakinlerinin dilekçesinde ağaçlardan yakacak odunlarını kesme hakları olduğu ileri sürülüyordu. *Manor*un lordu ve hanımefendisi bu hakkı rededetmiyor ama hakkın uygulamasını yalnızca Pazartesi günüyle sınırlandırıyordu. "Ve bu gün onlar için adil görünse de, onların zararınaydı çünkü Pazartesi günü kendilerini bütün hafta kiralayan çiftçiler için çalışıyorlardı." Oysa eskiden işin olmadığı yağışlı günlerde odunlarını topluyorlardı. Bu arada lord ve hanımefendinin ağaçları kesmelerinden, keresteyi satmalarından, ormana çok fazla sığır sokmalarından, çayırlık alanı sürmelerinden ve "yeşil ekinlerini yediği, ça-

10 PRO, KB 2.1 Bölüm 2, Kral John Stallard'a karşı. Elizabeth Blusk, Stallard tarafından dövülmesi sonucu çocuğunu düşürmüştür.

yırlarını zehirlediği" tavşan kümeslerinden (şikâyet ediyorlardı).[11]

Tarımsal görenek hiçbir zaman olgu değildi. Bir ambiyanstı. En iyi bir şekilde Bourdieu'nun "habitus"uyla –uygulamalardan, hem uygulamanın sınırlarını hem de olanakları, normları ve yasanın ve çevresel baskıların müeyyidelerini belirleyen, tevarüs edilmiş beklentiler ve kurallardan oluşan yaşanmış bir çevre kavramıyla– anlaşılabilir.[12] Genel hak kullanımının profili, sayısız değişkene göre köyden köye değişiklik gösterir. Bu değişkenler; ekin ve hayvanların ekonomisi, ortak ve boş arazilerin yaygınlığı, demografik baskılar, kısmi istihdam, toprak sahiplerinin titizlikleri ya da işlerinin başında bulunmamaları, kilisenin rolü, mahkemelerin gevşek ya da titiz davranması, ormanların, bataklıkların ve avlakların bitişik olup olmaması, büyük ya da küçük toprak sahipleri arasındaki denge. Bu *habitus* içinde herkes kendi avantajlarını azami kılmaya çabalar. Herkes başkasının hakkına tecavüz etmeye çalışır. Zenginler zenginliklerini ve yerel otoritenin tüm kurum ve korkularını kullanırlar. Orta çiftçiler ya da rençber takımı, yerel mahkemeleri etkilemeye ve küçük ya da büyük tecavüzlere karşı engel oluşturabilecek kesin kurallar koydurmaya ve ayrıca kendi altlarında olanlara karşı yoksul yasalarının disiplininden yararlanmaya çalışırlar ve kimi durumlarda zengin ve güçlü olanlara karşı haklarını yasa önünde savunurlar.[13] Köylüler ve yoksullar hile ve desise, her çalıyı, her ıssız yolu bilmenin avantajı ve sayılarının gücünden yararlanırlar. Çitleme anına kadar yoksulların her zaman kaybedenler olduklarını sanmak

11 PRO, C 104.113 Birinci bölüm, 1720'ler? Loughton'daki olağanüstü köklü ve ritüelleşmiş orman görenekleri için bkz. Lord Eversley, *Commons, Forests and Footpaths* (1910), s. 88 vd., 106-108 ve aşağıda 142-142.

12 Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge, 1977) Dördüncü Bölüm. Bu, Bourdieu'nun daha katı kavramına benim yaptığım bir perdahtır.

13 Bu durum özellikle göreneksel toprak kullanım biçimlerinin ve arazi mülkiyetinin güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğü yerler için geçerliydi. Bkz. C.E. Searle, "Custom, Class Conflict and Agrarian Capitalism: The Cumbrian Customary Economy in the Eighteenth Century", *Past and Present*, 110, (1986), özellikle s. 121-132.

duygusallıktır. Büyüklerin ve zenginlerin saldırgan olamayacaklarını ve yasalara karşı hareket edemeyeceklerini sanmak ise uysallıktır. Kraliyet ormanları hakkında Arazi Gelirleri Komisyonu'nun birbirini izleyen raporlarına bir göz atmak iki konuda da bize çabucak doğru yolu gösterecektir.

18. yüzyılda ormanlar, avlaklar, büyük park alanları ve bazı balık yetiştirme ve avlama alanları, genel haklar konusunda birbiriyle çelişen taleplerin (ve zorla el koymaların) yer aldığı belli başlı arenalardı. İlk onyıllardaki canlanmadan sonra orman mahkemeleri işlevsiz hale geldi ve böylelikle "Tac"ın bu alandaki doğrudan gözcülüğü geriledi. Ancak kendisine toprak hibe edilenler, işletmeciler, korucular, orman görevlileri, korucu yardımcıları her zamankinden daha haris bir şekilde varlığını sürdürmeye devam ediyordu ve bunların pek çoğu görevlerinin ya da makamlarının kendilerine sağladığı fırsatlarla soygunculuğu sürdürüyorlardı. Büyükler yolları zaptediyor, yeni av kulübeleri kuruyor, *acre*'lerce* ağacı kesiyor, ya da Westmorland earlü gibi kimileri, Whittlewood Ormanı'ndan kendisine 1718'de, *acre*'si bir çeyrek peni karşılığında bağışlanan dört yüz *acre* gibi hoşluklara sahip oluyordu.[14] Hiyerarşinin ortasındaki orman görevlileri ve korucu yardımcıları uzun zamandan beri, az olan ücretlerini, av hayvanlarına tecavüz ederek, karaçalıları ve çalı çırpıyı satarak, han sahipleri, fırıncılar, kasaplar ve debbağlarla özel anlaşmalar yaparak ek gelirlerle destekliyorlardı.[15] Yüzyılın başlarında, Korular ve Ormanlar Genel Müfettişi Charles Withers, birkaç ormana yaptığı gezinin günlüğünü tutmuştu. Wychwood'da:

> Orman berbat bir şekilde istismar edilmektedir. Ağaçlar üstünkörü kesilmekte ve hayvanlara yedirilmekte: Hiç kimse Eğlencelere ve Fidan Dikmeye gelmemekte; yetkili olmayan Korucular tarafından kesilmekte, çevrede satılmaktadır: Özel-

(*) *Acre*: İngiltere ve Amerika'ya özgü ve 0.4047 hektar büyüklüğündeki bir arazi ölçüsü – ç.n.

14 *Commons Journals*, xlvii (1792), s. 193.

15 P.A.J. Pettit, *The Royal Forests of Northamptonshire*, 1558-1714 (Northants. Record Society, 1968), s. 48-49.

likle Burford Kasabası oradan beslenmektedir. Toprak sahibi Nash bu yıl Bull'da On Yük satın almıştır; kısaca rezilliktir!

Benzer şeyler New Forest'ta da görülüyordu. Ama aynı şekilde Withers orman köylerinin çalışan sakinlerinin ve ormanların smırındakilerin sürekli olarak bastırdıklarını ve taleplerini arttırdıklarını görmüştü. Dean Ormanı'nda kömür madencileri, "yetkileri olmaksızın hızla büyüyen Ağaçları Ocakları için kesiyorlardı. Böyle bir görenek olduğunu ileri sürüyorlar ama şimdi öylesine yasa tanımaz bir hale gelmişlerdi ki görenek olmasa da ağaçları alıyorlardı."[16] Withers 1729 yılında Hazine Komisyonu Üyelerine sunduğu bir Muhtıra'da şunları anlatıyordu:

> Her yerde görülen oydu ki, Kırsal ahali Ormanlardaki Ağaç ve Kereste üzerinde bir tür hakka sahip olduklarını sanıyordu ve bu Nosyon ormanlar üzerinde büyük Mücadele ve kavgaların olduğu, Kral tarafından ormanların belirlendiği çok eski zamanlardan kalmış olsa da aslını bilen yoktu. Ama şurası bir gerçek ki birbirlerinin yaptıkları yağmaları titizlikle gizliyorlar ve her zaman Krallığın otoritesi altında yapılan herşeye karşı kıskançlık gösteriyorlardı.[17]

Bu gibi bağlamlarda genel haklar üzerindeki tartışmalar istisnai değildi. Bunlar normaldi. 13. yüzyılda bile genel haklar "zamanın kutsadığı göreneğe" göre kullanılıyordu[18] ama aynı zamanda, zamanın kutsadığı biçimlerde de anlaşmazlıklara neden oluyordu. "*Bote*"ler ya da "*estover*"ler (yakacak, çit yapımı ve binaların onarımı için kullanılan küçük ağaçlar) ya da "*turbary*"ler (yakacak olarak kullanılan çayır ve turba) etrafındaki anlaşmazhklar hiç bitmiyordu; yalnızca arada sırada yasal işleme konu olabilecek kadar görünürlük kazanıyor ya da

16 Earl St. Aldwyn'in Elyazmaları, PDD/7, alıntılar 1830'da kopya edilen 1722 tarihli bir defter ve günlükten.

17 Cambridge Üniv. Kütüp., C(H) Elyazmaları, 62/38/1, Charles Withers'ın Hazine Komisyonu Üyelerine Sunduğu Muhtıra, 10 Nisan 1729.

18 Jean Birrell, "*Common* Rights in the Medieval Forest", *Past and Present* 117 (1987), s. 29 vd.

(Weldon ve Brigstock'ta, (s. 126) görüldüğü gibi) birbirine bitişik *parish*ler arasında yumruklaşmalara ya da "kesilmiş dalları ve çalı çırpı"yı kimin alacağı konusunda güçlü zenginlerle kalabalık "yoksul"lar arasında çatışmaya neden oluyordu.[19] Ancak ülkede, 18. yüzyılda üzerinde genel haklar konusunda dramatik bir anlaşmazlık öyküsü olmayan herhangi bir orman ya da avlak bulmak mümkün değildi. Çiftçileri çıldırtan yalnızca ormandan çıkıp ekinlerini yiyen geyikler değildi. Ayrıca 18. yüzyılın başlarında otlaklarını değil, gelirlerini arttırmak derdine düşen *manor* lordları için bir çılgınlık haline gelen tavşan yetiştirme alanları vardı. Kuzey Leicestershire'deki Charnwood'dan gelen güçlü bir yakınmada, tavşan kulubeleri Stuart tiranlığı ile özdeşleştiriliyordu:

> Katolik Jemmy bu Ülkeyi yönettiğinde
> Bir Kral gibi yönetiyordu.
> Kanlı Jeffreys etrafta dolanıp
> Darağaçları kurup adam asarken.
>
> Tavşan yetiştiriciler Kulaklarını diktiler
> O zamanlar Tanrının bir Lutfuydu,
> Av Yasaları ve Yargıçlar oluşturuldu
> Ve tavşanlar hızla üredi.
>
> Bütün Ortak Alanlarımızı kapladılar
> Ya da hiç kuşkusuz yakında kaplayacaklardı
> Ama şimdi, İkinci George saltanat sürerken
> Haşaratı söküp atacağız...

Bu "Charnwood Operası" (ormandaki Kutsal Çalılıkta sahneye konmuştu) 1753 tarihinden kalma olabilir ve üç ya da dört yıl sonraki olaylara göndermede bulunmaktadır. Lord Stamford, Lord Huntingdon ve üç büyük *gentry* ortak alanlarda verimli tavşan çiftlikleri kurmuşlardı:

> Tavşanların kemirdiği çimen kısa. Ve şimdi
> Koca Karının İneği'nden süt sağılamıyor

19 Örneğin benim *Whigs and Hunters*'da, s. 244, Alice Holt Forest'a bkz.

Tom Threshers'in çocukları mahzun bakıyorlar Ve
Günde üç öğün su lapası yemeleri gerektiğini söylüyorlar

*Derry down.**

1749 yılında çevre köylerden erkek, kadın ve çocuk ve Cole Orton'dan bir grup kömür madencisi de dahil pek çok sakin, ovadan "köylülere yakışır kahkahalar ve gürültüyle... Tehditler ve Şakalarla karışık Hareketli bir Şamata halinde" tavşan kümeslerine yaklaştılar:

İlerideki Tepede Bak, nasıl dikiliyorlar
Köpekleriyle ve ellerinde kazma ve kürekleriyle.
Mars adına! Dehşetli bir Çete!
  Savaşmaya mı eğilimliydiler
Bakın! Nasıl geliyorlar her Kasabadan
Bu türedi Kümesleri yıkmak için.
Ve hepsi dua ediyorlar Kiliseye ve Krala
  Ve de Genel Haklarına.

Bir sonraki sahnede kümeslerin kapıları açılır. "İsyancılar" Kümes Bekçisi ve adamlarıyla çatışırlar ve isyancılardan birisi ölür. Bunu süvari birlikleri, topluca tutuklamalar ve yargılamalar izler. Genel hak, birbirine komşu yirmi altı kasaba ve köy için kanıtlanmıştır ve Charnwood Ormanı bir yarım yüzyıl daha çitlenmeden kalmıştır.[20]

Bu bize genel haklar konusundaki aşırı duyguların ve çıkan

(*) *Derry down*: Eski şarkılarda hoşnutsuzluk ifade etmek üzere tekrarlanan anlamsız bir nakarat – ç.n.

20 Merhum W.E. Tate'e "Charnwood Opera"nın 18. yüzyıl ortalarına ait elyazma bir kopyası Nottinghamlı bir kitapçı tarafından temin edilmişti: Bkz. Tate, *a.g.e.*, Resim XIII ve s. 214; çok yıllar önce büyük bir incelikle bana bir transkripsiyonunu göndermişti. Belgenin orijinali Reading Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Tate Belgeleri arasında bulunmuştur. Bkz. Roy Palmer, *A Ballad History of England* (1979), s. 59-61; John Nichols, *History and Antiquities of the County of Leicester* (1800), iii, s. 131. Charnwood Ormanı'nın çitlenmesini sağlayan yasa 1808 yılında çıkarılmış ama 1829'a kadar yürürlüğe girmemişti. Yetiştirme alanlarına muhalefet konusundaki örnekler için bkz. Douglas Hay, Peter Lenebaugh ve E.P. Thompson, *Albion's Fatal Tree* (1975); Arazi Gelirleri Komisyonu Üyelerine Beşinci Rapor (New Forest) *Commons Journals*, xliv (1789), s. 561, 565. "Charnwood Operası"nın bir edisyonu Roy Palmer ve John Goodcare tarafından baskıya hazırlanmaktadır.

karışıklıkların çitlemelere kadar beklemesi gerekmediğini hatırlatmaya yardımcı olur. Çitlemeler belki de 16. ve 17. yüzyıllardaki hoşnutsuzluk kaynaklarının en görünür olanlarıydı.[21] Ve belki de 18. yüzyılın ilk altmış yılında geyik ve diğer av hayvanları,[22] balık tutma hakları, orman ağaçları, ocakların, kum kuyularının ve turbaların işletilmesi konusundaki anlaşmazlıklar, daha sık ve daha şiddetli olmuştur. Önemsiz ve önemli maddelerin rastlantısal kullanım haklarına ilişkin ekonomi nosyonu daha büyük gerginliklere yol açıyordu. Kısmi istihdamla birlikte nüfus baskısı turbaların, yakıt temininin vs. "fakir-fukara"nın geçim ekonomisinde daha fazla önem taşımasına yol açıyor; aynı zamanda şehirlerin büyümesi ve bununla birarada giden yakacak ve yapı malzemesine olan talebin artışı ocaklar, çakıl, kum çukurları, turbalı bataklıkların, *manor*ların lordları ve büyük toprak sahipleri için pazarlanabilme değerini arttırıyordu. Bunlara paralel bir hareket olarak da hukuk, tarımsal "iyileştirmeler" çağma ayak uyduruyor ve rastlantısal kullanım haklarına ilişkin talepleri düzeni bozan şeyler olarak görmeye başlıyordu. Modernleştirici yönetici kafa da aynı şekilde düşünüyordu. 1783 yılında Salcey Ormanı hakkındaki bir araştırma, "aynı Mülk üzerindeki karşıt çıkarlar Karmaşasının yıkıcı Etkileri"nden söz ediyordu.[23]

İngiltere ve Galler'in tüm tarımsal arazileri kraliyet ormanlarındaki yağmaya ya da Charnwood'da görülen anlaşmazlıklara açık olmuş olsaydı, Garret Hardin'in "Ortak Alanların Trajedisi"ndeki asık suratlı tezini kanıtlamaya yardımcı olabilirdi.[24] Profesör Hardin, ortaklaşa sahip olunan kaynaklar herhangi bir kişi tarafından sahiplenilmez ve korunmazsa, burala-rı aşırı sömürülmeye mahkum eden karşı konulamaz ekonomik bir mantığın var olduğunu iddia ediyordu. Aslında bu iddia, parlamento kararıyla çitlemeleri savunan İngiliz propa-

21 Bkz. Roger Manning, *Village Revolts*, (Oxford, 1988).

22 Bkz. Benim *Whigs and Hunters* ve ayrıca John Broad, "Whigs, Deer-Stealers and Origin of the Black Act", *Past and Present*, 119 (1988).

23 *Commons Journals*, xlvi (1790-1791), s. 101.

24 *Science*, 162 (1968), s. 1343-1348.

gandacılardan ve özel bir Malthusçu varyanttan kaynaklanıyordu.[25] Sağduyuya uygunmuş gibi görünen havasına rağmen, görmezlikten geldiği şey sıradan insanların da sağduyuya sahip olabilecekleriydi. Zaman içinde ve mekân üzerinde ortak alanları kullananlar çeşitli ve çok zengin kurumlar ve teamülü düzenleyen zorlayıcı ve sınırlandırıcı müeyyideler geliştirmişlerdir.[26] 18. yüzyılda bazı İngiliz ormanlarında ekolojik bir krizin işaretleri ortaya çıkmışsa bunun ekonomik ya da demografik olduğu kadar siyasal ve hukuksal nedenleri vardır. Ormanlara ilişkin eski kurumlar gerilerken, bunlar aynı zamanda siyasal etki, piyasa güçleri ve popüler iddiaların ortak kurallar olmadan birbiriyle yarıştığı bir boşluğa düşmüşlerdir:

> New Forest'in mevcut durumu anarşiden başka bir şey değildir [diye yakınılıyordu 1851 yılında]. Haklara kimin sahip olduğu konusunda kayıtlar yetersizdir; hangi yasanın, orman ya da genel hukuk yasalarının, geçerli olduğu konusunda ve dolayısıyla hangi görevlilerin yetki sahibi olduğu ve hangi otoriteye bağlı olarak müdahale edecekleri konusunda kesinlik yoktur.

Halen ormanın "bir sahibi yoktur ve olamaz. Doğulu ve ilkel adetlere dönmüş görünüyoruz." Bununla birlikte (pek çok işgalci de dahil) orman sakinleri, gayrıresmî yollardan kurallar koyarak *kendilerinin* ormanın sahibi olduğunu düşünüyorlardı. 1848-1849 yılında ormanın durumunu incelemek üzere bir müfettiş gönderildiğinde Lyndhurst dışında adamın kuklası yakılmış ve bu ulvi amaç için odunu ormandan Kolcu Yardımcısı temin etmişti.[27]

---

25 W.F. Lloyd, *Two Lectures on the Checks to Population* (1833)'den alınan bölümler G. Hardin ve J. Baden (der.), *Managing the Commons* (San Francisco, 1977)'de yeniden yayınlanmıştır.

26 Bkz. Bonnie M. McCoy ve James M. Acheson (der.), *The Question of the Commons* (Tuscon, 1987). Ortak kullanılan kaynakların kültürü ve ekolojisi üzerine yapılan bu çalışmalar balıkçılık, çayırlar ve ormanlarla ilgilidir ve W.F. Lloyd'un tezini dayandırdığı 18. yüzyıl İngiliz tarımsal bağlamıyla ilgili değildir.

27 "The Office of Woods and Forests, Land Revenue, Works and Buildings", *Law Magazine and Quarterly Review of Jurisprudence*, yeni seri 14/ eski seri 45 (1851), s. 31-33.

Bununla birlikte bu yerler, "vahşi cehalet ve barbarlığın" eline geçmiş karanlık yerlerdi. Tarımsal İngiltere'nin geri kalan yerlerinde gerek yerel hukuk (*lex loci*) gerekse genel hukuk çerçevesinde genel hakların çok daha katı bir düzenlemesi söz konusuydu. Otlakları ortak kullanma hakkı, lordun mahkemesi ya da kimi zaman yüzyıllar boyunca sürekli evrim içinde olan köy yasalarınca sınırlandırılmıştı. Warren Ault[28] tarafından açıklanan ortaçağ İngiltere'sinin köylerdeki düzenli tarımsal uygulamaları, Garret Hardin'in herkese açık ortak alanlar nosyonundan çok farklıydı.[29] Ancak sınırlandırmalar kendi anlaşmazlıklarını da üretebiliyordu. 1689 yılındaki bir davada, Lordlar Kamarası'ndan sonraki en yüksek mahkeme, arazi sahiplerinin büyük kısmının, ortak kullanım alanlarını, "bir ya da iki komik kiracı ortaya çıkıp kabul etmese de" (uygun ve doğal eşitlik adına) düzenleyip smırlandırabileceğine hükmetmişti.[30] Ancak "bir ya da iki komik kiracı" çok belirsiz bir hukuki terimdi. 1706 yılında Glouchestershire'de Bishop's Cleeve'de, arazi sahiplerinin beş bin *acre* ortak alanı sınırlandırmayı kabul ettikleri yeni bir dava ortaya çıkmıştı ama davalı (*parish*in *rector*u) ve diğer dokuz kişi buna karşı çıktılar. Besbelli ki bunlar bir iki komik adamdan daha fazlaydılar, zira mahkeme "ortak kullanım hakkının ilgili tüm tarafların rızası olmadan değiştirilemeyeceğine" karar verdi.[31]

---

28 W.O. Ault, *Open-Field Farming in the Medieval England: A Study of Village By-Laws* (1972).

29 Hardin'in "Ortak Alanların Trajedisi" (Hardin ve Baden, *a.g.e.*) "çayırların herkese açık olduğunu ve her çobanın çayırda elden geldiğince fazla sığır bulundurmaya çahştığını" varsayan, tarihsel olarak aydınlatıcı olmayan bir çalışmadır.

30 *Delabeere karşı Beddingfield* (1689), 2 Vern 103, ER 23, s. 676.

31 *Bruges ve diğerlerine karşı Curwin ve diğerleri* (1706), 2 Vern 575, ER 23, s. 974. Bu hüküm 1772 yılında açık tarlalara sahip parishlerin kullanıcılarının sayıca ve değerce dörtte üçünün karar vermesi halinde kendi tarımlarını düzenlemelerine izin veren 13 Geo. III, c. 81'le değiştirildi: Sir W.S. Holdsworth, *A History of English Law*, xi, s. 454-455. Sheila Lambert, *Bills and Acts* (Cambridge, 1971), s. 143'te, her ne kadar Withernwith-Woodthrope'un (Lincolnshire) 1790'larda bu yasanın hükümlerini etkin bir şekilde uyguluyor olsa da (bilgi Rex Russell'dan), söz konusu yasanın "ölü doğmuş" olabileceğini düşünmektedir.

Çitlemelerle ilgili parlamento sürecinin kökeninde böyle bir şey olup olmadığı bir muammadır. Çünkü "çitlemelerle ilgili ilk özel yasa tasarısı" Parlamento'ya 1710 yılının Şubat'ında geldi. Winchester piskoposluğu içindeki Ropley Ortak Alanı ve artık park alanı olmaktan çıkmış Farnham parkıyla ilgiliydi. Kesinlikle popüler olmayan ve hararetli bir şekilde karşı çıkılmış bir önlemdi ve piskoposun geyiklerine saldırıda bulunulmasına ve sonunda da "karartmaya" yol açan kötü niyete neden oldu. Bir başka şekilde olması çok zor görünüyordu.[32]

Bir kez çitlemelerle ilgili özel yasa yürürlüğe girdikten sonra, bir tek komik arazi sahibi itiraz etse bile gerekli parlamento süreci olmaksızın *çitleme* yapılamayacağı açıklık kazanmıştı.[33] 1760'lara (ve bazı durumlarda daha sonralarına) kadar bu mülk sahipleri için ciddi bir caydırıcı rolü oynayabilirdi. Genç bir beyefendi 1742 yılında, Hampshire'ın Church Oakly *parish*inde annesinin nahoş durumunu soylu bir hamiye şöyle anlatıyordu:

> Annem oradaki en büyük çiftliğe sahiptir ama orası için bir kiracı bulmakta çok büyük güçlük çekmektedir; *parish* çitlenmediği sürece kimse orasını kiralamak istememektedir. Oak-

32 Ropley Ortak Alanları ve Farnham Park çitlemeleri için bkz. benim *Whigs and Hunters*, 133-141; *Lords Journals*, xix, s. 50, 65-66, 77, 80, 83, 108, 111; *Commons Journals*, xvi, s. 374, 381, 385-386, 476, 509. "İlk özel yasa tasarısı" deyimi, yasanın yeniden yayımlandığı *Annals of Agriculture*, xxxvii (1801), s. 226-231'de görülen bir tanımlamadır. Lambert, *a.g.e.*, s. 129-130'da "1706 yılında çitleme yasa tasarıları hemen hemen hiç bilinmeyen bir şeydi" demektedir; ayrıca bkz. E.C.K. Gonner, *Common Land and Inclosure*, 2. Baskı (1966), s. 58. Joan Thirsk (der.), *The Aggrarian History of England and Wales* (Cambridge, 1985), V, Kısım 2, s. 380'de özel bir yasaya başvrulmuş olmasının nedenleri üzerinde şaşkınlık ifade etmektedir. Yasa tasarısı Lordlar Kamarası'nda karşı çıkılmaksızın kabul edildi (25 Şubat-17 Mart 1710) ama Avam Kamarası'nda, mülkiyet ve kiralama hakkı sahiplerininin karşı çıkan dilekçeleri (23 Mart 1710) ve ertesi yıl arazilerin kısmi tahsisi ve karayollarının engellendiği gerekçesiyle yasanın iptal edilmesi için verilen yeni bir dilekçe nedeniyle muhalefetle karşılandı (3 Şubat 1711). Avam Kamarası bu dilekçeyi ve bir karşı dilekçeyi (21 şubat 1711) komisyona gönderdi ve meselenin orada unutulduğu anlaşılıyor.

33 1798 yılında Arthur Young hâlâ şikâyet ediyordu: "Çitlenen alanlarda yenilikleri uyarlamaya istekli on akıllı adamı, büyükbabasının yöntemlerinde ısrar eden bir aptal adam yüzünden göreneğin zincirleriyle bağlamak ne büyük bir saçmalıktır.": "Of Inclosures", *Annals of Agriculture*, xxi (1798), s. 546.

ley'deki Çiftçiler arasında sırf birbirlerine inat en iyi avantajı sağlamak için Ortak Tarlaları işleyip işlememek konusunda çok büyük bir görüş ayrılığı vardır.

Çitleme, "oradaki en büyük Ortak Alana sahip olduğu için" özellikle annesine yarar sağlayacaktır ama, "orada annesinden başka üç kiracı ve Papazın konutu vardır ve hepsi çitlemeye razı olduğu halde bir kişi inatla karşı çıkmaktadır..." Annesi, bir kişi kabul etmese de, "yalnızca büyük Masrafa yol açacağı için değil fakat Avam Kamarası'nda herhangi bir dostu olmadığı için" bu işin Parlamento'dan yasa çıkarılmadan yapılıp yapılamayacağını öğrenmek için yalvarmaktadır.[34] Tarihçiler 1760'la 1820 arasında parlamento kararıyla yürütülen büyük çitleme döneminin, yalnızca iyileştirme tutkusunun değil fakat aynı zamanda "komik" ya da "garezkâr" adamların anlaşarak çitlemenin yolunu inatla nasıl tıkadıkları ve eski göreneksel ekonomiye sonuna kadar nasıl tutunduklarının bir kanıtı olduğuna işaret etmişlerdir.

Dolayısıyla görenek, tarımsal uygulama ve siyasal iktidarın kesiştiği bir arayüz olarak aynı zamanda sınıf çatışmasının alanı olarak da görülebilir. Cumberland'daki Askham manorunda Sir William Lowther'in göreneksel kiracıları, 1803 yılında, "Eski Göreneklerimizin ihlal edilmesi her zaman bizim için çok acı olmuştur ve hayatımızın pek çok saatini daha ağır hale koymuştur" diye yakınıyorlardı. Ve Dr. Searle şu yorumu yapmaktadır:

> Demek ki görenek, her iki sosyal sınıf için aynı anlamı taşıyan sabit ve değişmez bir şey değildir. Tam aksine, onun tanımı sınıfsal konuma bağlı olarak büyük ölçüde değişkendir ve bunun bir sonucu olarak da uzlaşmanın değil, çatışmanın bir aracı olmuştur.[35]

---

34 Henry Worsley'den "Saygıdeğer Beyefendi"ye 8 Temmuz 1742 tarihli mektubunun Earl St. Aldwyn Elyazmaları arasındaki makine ile yazılmış kopyası. batı Oakley anlaşma yoluyla çitlenmiştir ama bu iş Nisan 1773'ten önce olmamıştır.

35 Searle, *a.g.e.*, s. 120.

Bu çatışmanın iktidar koşulları eşit olmamakla birlikte, iktidar yine de, yalnızca göreneğin hukuki bir bağlayıcılığı ve bizatihi kendisinin bir "mülk" olabileceği için değil fakat aynı zamanda göreneksel hakların kötüye kullanılmasının halkı kızdırabileceği ve iktidara tehlike teşkil edebileceği için, bir takım sınırlamalara tâbi idi. Charles I'in krallık ormanlarında zorbalıkla gelir peşinde koşması, tahtını zayıflatmıştı. Hanoverci Whig'lerin en saldırganları bile bu dersi unutmamışlardı. George II'nin karısı Kraliçe Caroline, "St. James Park'ını kapatmak istemiş ve Sir Robert Walpole'a bunun kendisine neye malolacağını sormuştu. Aldığı cevap, 'Yalnızca bir *taca*, Madam' şeklinde olmuştu."[36]

Kral Charles ayrıca, Richmond Park'ını çitleyip etrafına yüksek bir duvar yaptırınca, genel haklar etrafındaki, siyasi olarak en duyarlı, mücadelelerden birini başlatmıştı. Bazı *parishler* ortak alanları kullanma hakkından yoksun bırakılmış ve (Clarendon'un yazdığına göre) "halkın homurtusu ve görültüsü... halkın ortak söylemi olmak için Londra'ya çok yakındı." Homurtu 18. yüzyılda da devam etti ve Sir Robert Walpole'un (oğlu kanalıyla) kralhk orman ve parklarının koruyucusu olduğu, kapıların kilitlendiği, duvar üzerindeki merdivenlerin kaldırıldığı, yolcu ya da arabaların yalnızca biletle içeri alındığı dönemde en yüksek seviyesine ulaştı. Biletlerin [jeton] (ucuz madenlerden yapıldığı için) kolaylıkla sahtesi yapılabildiğinden damga matbaasında üretilen kâğıt (6 penilik) biletlerle değiştirildi (ve biletlerin sahtesinin yapılması idamlık bir suç sayıldı). Her ne kadar *parish* sakinleri *parish* sınırlarını teftiş gezileri sırasında duvarı iki ya da üç kez yıktılarsa da (Bkz. Resim 9), Walpole "hakareti sineye çekerek duvarı yeniden yaptırdı."

Krallık orman ve parklarının Walpole'dan sonraki Koruyucusu, Walpole'dan daha fazla sevilmeyen ama büyük adama göre daha kolay kafa tutulabilen Prenses Amelia idi. Şikâyet-

36 Horace Walpole, *Memoirs of the Reign of King George the Second* (1847), ii, s. 220-221.

ler başlıca, parkın içinden geçme hakkı ve çakıl, çalı çırpı ve karaçalıdan yararlanma hakkının yitirilmesi ve su hakları etrafındaydı. Bu varlıklı çevrede hak sahibi olanlar yalnızca çiftçiler değil fakat *gentry*, tacirler, esnaf ve zanaatkârlardı. Yerel hakların şampiyonluğunu yapanlar arasında bir taş ustası, bir bira imalatçısı ve şiarı "dünyayı bulduğundan daha kötü terk etmemek" olan Timothy Bennet adlı bir ayakkabıcı yer alıyordu. Bira imalatçısı John Lewis, 1750'lerde, John Wilkes'in stratejilerinin bazılarını önceden haber veren bir ajitasyon başlattı: Kamuya açık toplantılar yapıldı, basında muhtıralar yayınlandı (*London Evening Post*), Kral'a sunulan geniş katılımlı bir dilekçe ve son olarak da bir dizi yasal işlem.[37] Bunun gibi kimi olaylarda insan "sivil toplum"un artan kendine güvenini görebilir.

1753'ten 1758'e kadar her yaz Surrey Yargıçları'nın (Kingston) önüne davalar geldi. Richmond ve Croydon arasında (park içinden) araçla geçiş hakkı kaybedildi (1754) ama Richmond'dan Wimbledon'a olan (basamak ya da merdivenleri kullanarak) yaya geçiş hakkı kazanıldı. O sırada (1755) John Lewis park kapısından zorla geçti ve kendisini itekleyen kapıcıyı, birisi East Sheene ve Kingston arasında olmak üzere üç eski yaya yolunu kapattığı (Martha Grey) gerekçesiyle dava etti. Dava Yargıçların yaz mevsiminde yapacakları, bir sonraki, toplantıya ertelendi. O sırada genel haklar savunucuları davada kendi taraflarını tutan bir risaleyi[38] yayınlamış ve dağıtmışlardı ve Lord Mansfield –bunun jüri üyelerini etkileyebileceği gerekçesini mazeret olarak kullanarak– davayı Yargıçların bir sonraki toplantısına erteledi.

37 Anonim, *A Tract on the National Interest, and Depravity of the Times* (1757); E.E. Dodd, "Richmond Park" (daktilo metin, 1963); C.L. Collenette, *A History of Richmond Park* (1937); benim *Whigs and Hunters*, s. 181-184; Michael Dodson, *The Life of Sir Michael Foster* (1811), s. 84-88; Rahip Gilbert Wakefield, *Memoirs* (1792), John Lewis'in kampanyasının s. 243-253'te güzel bir anlatımını içermektedir; Walpole, *a.g.e.*, i, s. 401-402, ii, s. 220-221.

38 *A Tract on the National Interest*. Bunun ve ayrıca *German Cruelty: A Fair Warning to the People of Great Britain*'ın (Alman Zulmü: Büyük Britanya Halkına Dürüstçe bir Uyarı) birer kopyası, Chancery Lane'deki bir matbaacı olan Joseph Sheppard'a krallığın bir notu ile birlikte PRO, TS 11. 347.1083'tedir.

Sonunda dava, 1758'de, Surrey'de Büyük Perhiz'de, o sıralar yetmiş yaşında olan Sir Michael Foster'ın önüne geldi. Mahkemeye davet edilen kırksekiz kişilik jüri üyelerinin pek çoğu Prenses Amelia'ya karşı bir davada karar verecekleri için tedirgindiler ve bu nedenle jüriye bir yedek üye koymak gerekliydi. Sir Michael jüriye katılmayanları derhal adam başına 20 £ cezalandırdı. Savcılık makamı delillerinin bir kısmını ortaya koymuşken kraliyet avukatı (Sir Richard Lloyd), "Tac'ın bunu yargılamaya hazır olmadığı için hakkı irdelemelerinin gereksiz olduğunu", zira Wimbledon *parish*inde meydana geldiği ileri sürelen engellemenin ashnda Mortlake'de meydana geldiğini söyledi:

> Yargıç jüriye döndü ve onların buraya hakla ilgisi olmayan bir kusura itiraz etmek için değil fakat uyruğun Richmond Park'tan geçişini ilgilendiren bir hakkı yargılamak için geldiklerini sandığını söyledi... Bu meselenini üç yargıca bağlı bir işken, seçkin avukatlardan birisinin, hakkı yargılamak için değil de bunun gibi önemsiz bir meseleye takılmak üzere gönderilmiş olmasının Tac'ın onuruyla bağdaşmayan bir şey olduğunu düşündüğünü söyledi.

Yargıç iddia makamı lehine karar verdi ve John Lewis davayı kazandı. Kapı ya da merdivenden birisini seçmesi teklif edildiğinde, daha serbestçe bir erişim yolu olduğu için merdiveni seçti. (Parkta geyikler olduğu için kapılar kapalı tutulacak ve kolaylıkla kilitlenebilecekti.) Lewis, merdivenin basamak aralarının çocuklar ve yaşlı adamlar için çok geniş olduğunu şikâyet etmek üzere mahkemeye döndüğünde Sir Michael Foster şöyle cevap verdi: "Bunu ben de fark ettim ve Bay Lewis, merdivenin basamaklarının yalnızca *çocukların ve yaşlı adamların* değil fakat YAŞLI KADINLARIN da yukarı çıkabilmelerini sağlayacak şekilde yapılmalarına nezaret etmenizi dilerim."[39]

Dava küçük bir sansasyondu. Bir süre için kapıcılara gerçekten sorun yarattı çünkü zafer kazanmış olan yurttaşlar

39 Dodson, *a.g.e.*, s. 86-87; Wakefield, *a.g.e.*, s. 247-248; *Kral Benjamin Burgess'e karşı* (1760), 2 Burr. 908, ER 97, s. 627-628.

merdivenleri tırmanıyorlar ve kendilerini yolları kullanma konusunda sınırlı saymıyorlar, ama "çimenlerin üzerinden canlarının istediği gibi geçiyorlar" ve "parkın ortak bir alan olduğunu, istedikleri yere gitmeye hakları bulunduğunu" söylüyorlardı. Bu durum geyik ve diğer av hayvanlarına zarar veriyordu ve "Kraliyet Ailesi'nin parkı kullanma ve yararlanmasını büyük ölçüde sekteye uğratacaktı."[40] Prenses Amelia sinirlerine hâkim olamayarak Koruculuk görevini bıraktı. Bu meseleler ayrıca Londra söyleminin bir parçası oldu: Özgür-doğmuş yaşlı İngiliz kadını, kraliyet ailesinden hanımefendiye galebe çaldı. Alçakgönüllü yurttaşların büyükler ya da kraliyet ailesinden kişiler üzerindeki bu tür zaferleri pek sık değildi. Ancak bir ya da iki tane bile olsa hukuka popüler meşrûiyet ve toprak mülkiyeti güvenliğinin üzerine oturduğu anayasacılık söylemini güçlendirecek uzun bir mesafe kazanılmış oluyordu.[41] Böyle de olsa, Richmond zaferinin, bir anlamda, soylu olmayan kırsal kişilerden farklı olarak para ve kaynaklara egemen olan burjuvalar için bir zafer olduğunu unutmamalıyız.

II

Bu bölüm çitlemeler hakkında olmadığı gibi, köylülüğün gerileyişi üzerine de değildir. Tarım tarihi konusunda bu niyetle başıboş dolaşırken yakalanan bir acemi, kısa sürede oradan sepetlenecektir. Bu, genele hakların kullanımı ve ayrıca hukuk ve mülkiyet hakları nosyonlarına, ayrıntılarına girmeden, değinen bir çalışmadır. Ancak insan öteki problemleri de büsbü-

---

40 PRO, TS 11.444.1415'deki çeşitli belgeler ve özellikle "An Historical Account of the Inclosing Richmond New Park" adıyla Kraliyet Avukatına bilgi vermek için düzenlenmiş bir elyazması. Richmond halkı geçiş hakkı konusunda alışılmadık ölçüde inatçıydı (ya da kraliyet ailesini ve aristokrasiyi alışılmadık ölçüde engelliyorlardı). 1806 yılında Queensberry Dükü'nün villasının Thames'e bakan demir parmaklıkları, "hakkı kullanmak için varılan bir anlaşma sonucu girişilen bir tecavüz eylemiyle" parçalanmıştı. Jüri hakkın lehine ve Dük'ün aleyhine karar verdi: *London Chronicle*, 1-3 Nisan 1806.

41 *Whigs and Hunters*, s. 258-269'da benim "The Rule of Law" (Hukukun Egemenliği) konusundaki yorumuma bkz.

tün bir tarafa atamaz. Ve 18. yüzyılda, kayıtlı ya da (kiliseden ya da kolejlerden yapılan yararlı kiralamalar gibi) diğer göreneksel toprak kullanma biçimlerinin sayısı konusunda hâlâ çok az sağlam kanıta sahip olduğumuzu kabul etmek gerekir. Uzmanlığı derin olan bir bilimadamı, 17. yüzyıl sonlarında göreneksel toprak kullanma biçimlerine göre toprağa tasarruf edenlerin oranı meselesinin "hemen hemen tümüyle karanlıkta" olduğunu itiraf etmekte ve bunun "en çok üçte bir" oranında olabileceğini ifade etmektedir.[42] Ve bu oran 18. yüzyıl sonunda da, her ne kadar son onyıllarda hızla azalmakla birlikte, önemli bir yer tutuyordu. 18. yüzyılda lordun mahkemesinin (pek çok *county* sicil bürosunun tanıklık edeceği gibi) enerjik çalışmaları çoğu kez kayıtlı mülkiyet biçimindeki toprak kullanımının kalıntılarıyla eşzamanlıdır. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk yıllarında İngiltere'de kesinlikle hatırı sayılır bir köylülük vardı[43] ve iyimser tarım tarihçileri kimi zaman öykülerini iki farklı toplamı birbirine karıştırarak anlatmışlardır: *Acre*'ler ve insanlar.[44] Daha önceki bir çahşmada belirtmiş olduğum gibi, "ekonomi tarihçisi, genişleyen tarım sürecinin ipuçlarının 'özgür' [yani kaydıhayat şartıyla mülkiyet ya da gayrimenkulün tam değeri ya da buna yakın bir değerden ki-

42 Christopher Clay, Thirsk (der.), *Agrarian History*, içinde, V, s. 199 ve 198-208 ve aynı yazarın "Life-leasehold in the Western Counties of England 1650-1750", *Agricultural History Review*, xxix, 2 (1981).

43 Mick Reed'in "The Peasantry of Nineteenth Century England: A Neglected Class"ını, *History Workshop*, 18 (1984) her ne kadar beni bir suçlu gibi azarlıyorsa da saygıyla karşılıyorum. Ancak benim tartıştığım şey ("Land of Our Fathers", *TLS*, 16 Şubat 1967) J.D. Chambers ve G.E. Mingay'in, büyük işverenlerin toplamını köylülükle sulandırarak kapitalist tarımsal süreci küçük gösterdikleri için "istatistiki sulandırma"dan suçlu olduklarıydı: "Etkileyici bir ortalama elde etmek için iki aşırı ucu benzeştirmek aslında her iki aşırı ucu da aydınlatmaz."

44 Christopher Clay, "The Greed of Whig Bishops'?: Church Landlords and their Lessees 1660-1760", *Past and Present*, 87 (1980), bu tür karıştırmaların örneklerini vermektedir: (a) 1720'lerde asıl mesele tam da bu iken kilisenin yararlandırıcı kiralamalarının kayıtlı mülkiyetle aynı göreneksel güvenceye sahip olmasının "yasal geçerliği olmadığını" varsaymaktadır ve (b) kilise arazilerinin kilise mensubu olmayan büyük kiracıları üzerinde yoğunlaşarak çok sayıdaki küçük göreneksel kiracı, ortodoks tarım tarihlerinde pek sıkça yapıldığı gibi, gözden kaçırılmaktadır.

ralanması] sektörde yattığını görürken, sosyal tarihçi tarım kesimi çoğunluğunun psikolojik ufuklarının ve beklentilerinin hâlâ göreneksel sektörde yattığını görebilir".[45]

İkinci olarak, Barbara ve J.L. Hammond gibi iyi tarihçilere ve onların klasik eseri *Köy Emekçisi*'ne (*Village Labourer*) karşı uzun tarihyazımsal tepki sonucu, genel hakların yitirilmesi ya da (aynı şey olmadığını görmüş bulunduğumuz) ortak alanların çitlenmesi karşısında halkın protestosunun boyutlarının ciddi olarak küçümsenmesi eğiliminin (bazı kafalarda ideolojik kararlılığın) varlığı şimdi daha açık olarak görülmektedir. Tarımsal iyileştirmenin toplumsal sonuçlarının muzaffer tasvirine karşı şimdi artık temel bir karşı çıkışın görülmesi sevindiricidir.[46] Öyle bile olsa, 18. yüzyılın, az çok görmezlikten gelinen, çitlemeleri protesto eden belli başlı olaylarla çalkalandığını keşfedecek değiliz. Dikkate değer olan bazı olaylar vardı ama bunların hiçbirisi büyük olay değildi. Direniş çoğu kez coşkulu olmaktan ziyade kasvetliydi. "Isyankâr bir şekilde ölme ya da öldürme tehdidinde bulunan, çitleri ve setleri kesip parçalamaya yardım edecek 500 adam yetiştireceğini söyleyen..."[47] her soylu olmayan bir kişiye karşılık, kapıları menteşelerinden, çit

45 "The Grid of Inheritence", J. Goody, J. Thirsk ve E.P. Thompson (der.), *Family and Inheritence* içinde (Cambridge, 1976), s. 328-329.

46 Genel haklar alanında özellikle J.M. Neeson, "Common Right and Enclosure in Eighteenth-Century Northamptonshire" (Warwick Üniversitesi Doktora tezi, 1883); C.E. Searle, "The Odd Corner of England: Cubria, c. 1700-1914" (Essex Üniversitesi Doktora tezi, 1983). K.D.M. Snell, *Annals of Labouring Poor* (Cambridge, 1985) Bölüm 4, ayrıca memnuniyet vericidir. Çitlenen yerlerdeki küçük mülk sahiplerinin durumuyla ilgili "iyimserler"in metodoloji ve varsayımlarına yönelik en müthiş eleştiri, J.M. Neeson, "The Disappearance of the English Peasantry, Reviseted", G. Grantham ve Carol Leonard (der.) *Agrarian Organization in the Century of Industrialization: Europe, Russia and North America in the Nineteenth Century* (Research in Economic History, Ek 5, JAI Press, 1899).

47 Leighli Thomas Kemp, isyan etmiş adı bilinmeyen oniki kişiyle birlikte, "John Andrews adında birinin çitlenmiş alanın sınırlarını belirlemesine güçlük çıkarmak, engel olmak, ket vurmak"la suçlanmıştı, Worcs. Lent Assize, 1777, PRO, Assi. 4.21. Kemp altı aya mahkum edilmişti. Çitlenmiş alan Malvern Link Ortak Alanı'nının içindeydi ve burada üç yıl sonra (Lent Assize, 1780) 21 amele ve bir amele karısı, 1.100 yardalık çiti yıkmakla suçlanmıştı. Ayrıca bkz. Brian S. Smith, *A History of Malvern* (Leicester, 1964), s. 167.

fidanlarını kökünden söken ya da kilise avlusundaki çitleme ilanını yırtıp atan bir düzine insan bulunacaktır.

Bununla birlikte çitlemelere karşı sanıldığından daha fazla muhalefet vardı.[48] Bunun mertebesini tahmin etme sorunu, kısmen uygun araştırma tekniği, kısmen de kaynakların niteliği ile ilgilidir. Çitlemelere karşı yapılan protestolar merkezi idare arşivlerinde ya da Londra gazetelerinde çok ender olarak yer alır; bunlar, açıkça görülen ve ses getiren yöresel "ayaklanmalar" şeklinde olmamıştır. Bunlar (özellikle 1760'tan önce) daha ziyade mülklerin vekilharçları ile işinin başında bulunmayan efendileri arasındaki mektuplaşmalarda, yöneticilerin kestirme yoldan alacakları önlemlerle baş edilebilecek (yasak avlanma gibi) bir tür iç mesele olarak ele alınmıştır. Daha büyük arbedeler komşuların yardımına, sadık kiracıların ve hizmetçilerin kullanılmasına ya da hattâ *posse comitatus*'a [silahlı müfreze] gerek duyabilir. 1710 yılında Robert Walpole Savaş Bakanı iken, vekilharcı John Wrott'tan (özel işleriyle ilgili) bir mektup aldı. Mektupta, Bedingfield Ortak Alanı'nda haklar konusunda çıkan belli başlı bir çatışma anlatılıyordu. Northamptonshire Yüksek Şerifi Lord Cardigan ve diğer *gentry* bindirilmiş devriyelerle olay yerinde idi. "Kimisi maske ile yüzünü örtmüş, kimisi kadın pelerinine bürünmüş ve diğerleri ellerinde baltalar, beller ve kazmalarla her köşeden çıkan bir güruh toplanmaya başladı." Müfrezesinde görev yapmak üzere Şerif'in topladığı adamlar bile kalabalığa sempati duyuyor ve yakalananların kaçmasına yardım ediyordu. Kalabalık sonunda dağıtıldı ama "Ortak Alandaki Hakkın kendilerinin olduğunda ve gelecek yıl çitlerin kaldırılmış olduğunu görmeyi umduklarında ısrarlıydılar."[49]

---

48 Bilinen karışıklıkların en son kayıtlarından birisi için bkz. Andrew Charlesworth (der.), *An Atlas of Rural Protest* (1983).

49 Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, C(H) MSS, yazışmalar, kalem 608, John Wrott'tan Walpole'a tarih, Oundle 31 Mayıs 1710; Sir J.H. Plumb, *Sir Robert Walpole* (1972), s. 157-158. Wrott'un neden Bedingfield (şimdiki Benefield) Ortak Alanı'nda bulunduğu konusunu anlamış değilim ama mektup ("emirlerinizi alacağımı umuyorum") Walpole'un kişisel olarak çitleme işiyle ilgili olduğunu düşündürmektedir.

Walpole'un siyasi müttefiklerinden birisi olan North Wootton'dan (Norfolk) Lady Diana Fielding'in, emlakiyle ilgili 1728-1729 yılındaki yazışmalar, bir yanda ameleler ve kiracılar, diğer yanda vekilharcıyla *parish* polisi arasında hanımefendi hazretlerinin "Büyük Çayırlık"ta yeni çitlediği alanlardaki "karaçalılar ve sazlar" etrafında dönen tartışmalarla ilgiliydi. Rakip taraflar, karaçalıları taşımak için arabalarla ortak alana toplaşıyor, "Güruh" vekilharcın arabasından karaçalılarını kurtarıyor, etrafa dağıtıyor, atları arabanın tekerleklerine kilitliyor, vekilharca "Barbarca muamele ediyor ve kaburgalarından üçünü kırıyor ve neredeyse onu öldürüyordu". Güruh daha sonra son yapılan çitlemelerin "tüm Kapı ve çitlerini parçalayıp dağıtmaya" girişti. Ameleler ve kiracılar bu eylemlerde ortaktı ama kira naklarını kaybedecekleri tehdidiyle kiracıları disiplin altına almak daha kolaydı.[50]

Mülklerin belge kolleksiyonlarında bunun gibi başka olaylara da rastlanır. Ya da bunlar basında görülebilir. Üç yıl önce (yine Norfolk'da) Stokesby'de pek çok yoksul insan, erkek ve kadın "Bataklık'daki Çitleri, bazı Kapıları ve yeni yapılmış olan bir Değirmeni yıkmışlardı". Bunlardan sekiz ya da onu sorgulanmak üzere Norwich'e götürüldüler: "Haklarını geri almak" amacıyla hareket ettiklerini söylüyorlardı çünkü bataklık, bir beyefendi gelip orasını çitleyinceye kadar ortak yararlanma alanıydı. "Kett'in isyanının da benzer bir başlangıcı vardı" diye yazıyordu gazete muhabiri.[51] Bu saldırganlar Yargıçlara teslim edildiler. Kayıtlarda çitlenen alanları bozan ya da çitleri yıkanlara karşı açılmış davalar az değildir. Ancak bu tür eylemler hiçbir zaman yasanın dikkatini çeken bir şey değildi zira genel hak sahipleri tecavüze karşı durma hakları olduğunu (yasa da ihtiyatlı bir şekilde bunu kabul ediyordu) ileri sürüyorlardı;[52] ve bu "zilyetlik biçimi" aslında *parish* teftişlerinin

50 Norwich and Norfolk RO, HOW 725, 734 (a).

51 *Mist's Weekly Journal*, 24 Temmuz 1725. Ayrıca bkz. R.W. Malcolmson, *Life and Labour in England, 1700-1780* (1981) s. 127 ve ayrıca s. 23-25.

52 Yargıçlar doğrudan eylemi bağışlamadıkları için yasa bu konuda ihtiyatlı ve genelde olumsuzdu: Mağdur hak sahipleri için en uygun yol yeni bir tecavüz ol-

amaçlarından birisiydi. Bir "hak"kın talep edilmesiyle "ayaklanma" arasında iyi çizilmiş bir çizgi vardı;[53] ve kanıtların ve gücün dengesi meseleyi mahkeme dışında halledecek nitelikte olabiliyordu. Richmond Park'ı kullanma hakkı konusundaki

duğunu ileri sürmekti: Bkz. Richard Burn, *The Justice of the Peace and Parish Officer*, 14. baskı (1780), ii, "Forcible Entry" [Zorla Giriş]. Ancak haklarını korumak için hak sahiplerinin doğrudan eyleme geçme hakkı, görmezlikten gelinemeyecek kadar güçlü olan eski hukuk ve teamüle dayanıyordu: Bu konudaki tüm tartışmaları görmek için bkz. *Arlett* Ellis'e *karşı* (1827), 7B&C 347, ER 108, s. 752-764. Henry 7, 15'nci Yıllık, Brook's Abridgement ve Coke's Institutes, otoritelerin göndermede bulundukları kaynaklardı: "Eğer bir Lord herhangi bir kısmı kapatırsa ve yeterli ortak yararlanma alanı bırakmazsa, hak sahipleri kapatılan alanın tümünü yıkabilir". Bu durum 18. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılda çeşitli davalarda (örneğin *Mason Caesar'a karşı* (Hilary 27/28 Car 2), 2Mod 65, ER 86) teyid edildi. Ancak bu durum, çitleri yıkan hak sahiplerine karşı ayaklanma suçlamasını önlemeye yetmedi. 16. ve 17. yüzyıllarda, çitlemelere karşı *ayaklanmalar* eğer olaya 40 kişiden fazla katılan olursa vatana ihanet sayılabiliyordu. 18. yüzyılda yasa (zayıf da olsa) genel hak sahiplerinin engelleri kaldırma, çitleri sökme, sınırları belli bir ortak alanda istenenden fazla sığırlara el koyma hakkını kabul ediyordu (bu konuda bkz. *Hall Harding'e karşı* (1769), 4 Burr 2425, ER 98, s. 271 vd.). Bununla birlikte ağaçları kesme, tavşanları öldürme ve tavşan barınaklarını kazma hakları yoktu: Bu tartışmalı konu birkaç davada yargıçları meşgul etmiştir ve bu konudaki belirleyici karar *Cooper Marshall'a karşı* (1757), 1 Burr 259, ER 97, s. 303-308'de verilmiştir ki bunun için bkz. Hay, *a.g.e.*, s. 234. Lord Mansfield esas sorunun tavşan kümeslerinin yasallığı ya da yasal olmayışı değil ama avam tabakadan insanların "kendi adına adalet dağıtıp dağıtamayacağı" sorunu olduğunu ifade ediyordu ve onun kesin görüşü dağıtamayacağı yönündeydi. Lord Mansfield'in çitler konusunda hiçbir zaman karar mercii olmamış olması belki de avamın hakları için bir talihti. Ayrıca bkz. Halbury'nin *Laws of England*, vi, s. 250-254 özellikle 665. paragraf. Çitler ayrıca *manor* mahkemesinden alınan bir hüküm sonucu da kaldırılabiliyordu. Bkz. Roger B. Manning, *a.g.e.*, s. 40-42.

53 1698 yılında, Edward I ve Edward VI'nın çitlenmiş yerlerin yakılması ya da yıkılmasına karşı olan kanunnamelerini güçlendirmek ve yürürlüğe koymak için bir girişim oldu ve ilk defa olarak bir kanun tasarısı hazırlandı ama Epworth Common'ı civarındaki Lincolnshire *parish*lerinden sert dilekçeler gelmesi üzerine kadük olduğu anlaşılıyor: *Commons Journals*, xii, s. 38, 47 ve 96. Kara Yasa (1723) [*The Black Act*: 9 Geo. I, c.22 olarak bilinen ve 7&8 Geo. IV, c. 27 ile yürürlükten kaldırılan ve bu yasaya karşı olanların yüzlerini siyaha boyayarak ya da başka şekillerde kimliklerini gizleyerek Essex'de Waltham yakınlarındaki Epping Ormanı'nda geyikleri yok etmeleri nedeniyle böyle anılmaktadır – ç.n.] davalarının haklı olup olmamasına bakılmaksızın isyancılara karşı kullanılabilecek pek çok hüküm taşıyordu.. Bkz. benim *Whigs and Hunters*. Parlamento kararıyla yapılan çitlemelerde, 9 Geo. III, c. 29 uyarınca "Parlamento kararı sonucu" kapatılmış alanların çitlerini yıkmak cezası yedi yıl sürgün olan ağır bir suç sayılarak, Kara Yasa'ya kesici bir diş daha eklenmişti. Bu yasaya göre hüküm giymiş herhangi bir kişiye [ilişkin kayda] rastladığımı hatırlamıyorum.

talebinden daha önce söz ettiğimiz Richmondlu bira imalatçısı John Lewis kilitli kapıyla kapatılan bir başka geçiş yolu hakkında bir öykü daha anlatıyordu. Bir arkadaşı ve bazı adamlarıyla, "Richmond'daki yıllık yerel yürüyüşümüzden" bir gün önce oradan geçmişlerdi:

> 'Arkadaşlar' dedim, 'bu kapıyı parçalamak için yarın baltalarınızı yanınızda getirin, çünkü kendi sınırlarımıza oradan geçerek gideceğiz.' 'O kadar sesli konuşma' dedi arkadaşım: 'Prenses Dowager'in ordaki adamları seni duyacaklar'. 'O' diye cevap verdim sesimi yükselterek: 'Duyulmaya bir itirazım olamaz. Ben Richmondlu John Lewis'im ve göreneğe göre geçiş hakkı için yarın bu kapıyı kırmaya kararlıyım.'

Ama ertesi gün "yürüyüşçüler" kapının kilidinin çırakılmış olduğunu gördüler.[54]

Bir *parish* teftişinde işçilerden bazıları yanlarında, ortak ya da boş alanlarda "izinsiz yapılmış herhangi bir bina ya da çiti yıkmak amacıyla... balta, kazma ve demir bir manivela kolu" taşırlardı.[55] Bu uygulama, hakkın yasal yoldan savunulması için inatla sürdürüldü. Ne ki Assize yargıçlarının kayıtlarında bazı kişiler tam da bu nedenle suçlanıyorlardı: 1789 yılında Feckenham'da (Worcestershire) "kürekler, kazmalar, kancalar, baltalar, testereler vs. ile ondört yardalık çit fidanını tahrip etmek";[56] 1807 yılında Culmstock'da (Devon) bir bahçe ve bağa nacaklar, testereler, beller, kazmalar ve küreklerle gelerek çitleri yıkmak, toprağı kazmak ve sahibini sokmamak amacıyla bir çadır kurmak;[57] 1774 yılında Porlock'ta (Somerset) bir bahçeye girerek çit ve darabaları yıkmak, bahçe ürünlerini alıp götürmek ve harap etmek.[58] Bunlar küçük arbedeler ya da "is-

54 Wakefield, *a.g.e.*, s. 251.

55 Bkz. Bob Bushaway, *a.g.e.*, s. 83.

56 PRO, Assi. 4.22, Worchester, Leni 1789. Suçlananlar bir amele, bir çiftçi, bir kasap, bir kunduracı, dört rençber ve dört iğne imalatçısıydı.

57 PRO, Assi. 24.43, Devon, 1807 Yazı. Suçlananlar bir evde kalmış kadın ("ülkeyi terk etti"), dört amele ve bir amelenin karısı.

58 PRO, Assi. 24.42, Somerset, 1774 Yazı, bir dükkancı, bir marangoz, bir rençber ve dört amele suçlandılar ama hiçbiri suçlu bulunmadı.

yan"lar[59] olabilir ya da "hakları"nı tartışmaya açmak için kasıtlı olarak düzenlenmiş eylemler olabilir. Bu ayaklanmalar meydana gelmiş olsa bile bunların tarihçilerce bilinmesi gerekmiyordu. *Magistrate*ler ve *gentry*nin olaylarla, askeri birliklere müracaat etmeden, kendi komşuluk birimleri içinde başetmeleri bekleniyordu. Ayaklanmaları bastırmak üzere 1765 yılında "West Haddon'daki (Northamptonshire) yeni çitlenmiş tarlalara" askeri birlikler gönderildiğinde *magistrate*, "yasal otorite en sonuna kadar kullanılmadıkça, askeri yardıma başvurulmayacaktır" şeklinde uyarılıyordu.[60] Aynı yıl Warkworth'da kırk kadar Banbury isyancısı, yeni çitlenmiş bir mülkün çitlerini yıkarken, bir grup beyefendi akşam yemeğinde durumdan haberdar edilmişlerdi. Beyefendiler derhal olayların önüne geçmek istediler, atlarına bindiler, "*leveller*"lerin tepesine çöktüler ve onları kovaladılar.[61] Maulden'de (Bedfordshire) 1796 yılında, iki yüz yoksul insanın katıldığı daha önemli bir çitleme ayaklanmasına ilişkin bilgi sahibi olmamız, Savaş Bakanlığı'nda bu olaya ilişkin bir mektubun örnek kararlar dosyasında saklanmış olması sayesindedir.[62]

Ancak kanıtları ortaya çıkarmanın tekniği ve sorunları, işin daha önemsiz kısmıdır. Yalnızca yöntemlerimizi değil ama sorunun bütününü gözden geçirmemiz gereken bir araştırmada, Jeanette Neeson, tarihçilerin yanlış şeyler için yanlış yerlere bakıyor olabileceklerini göstermiştir. Çitlemelere karşı çıkmanın bir aracı olarak, "parlamenter muhalefet ve ayaklanmanın,

---

59 Bunlar kesinlikle güçlü duyguları harekete geçirebiliyordu. Kingswinford'daki çivi imalatçısı bir köyde bir kalabalık çivicinin çitlerini yıktı, direklerini söktü ve patateslerini ve baklalarını tahrip etti, kalabalıktan birisi (Elizabeth Stevens) iki kadını öldürmekle ve "ellerini onların kanında yıkamakla" tehdit etti: PRO, Aissi. 4/27,Worchester, Lent 1789. Üç çivici, bir çivici karısı bir amele ve iki amelinin karısı takibata uğradı.

60 PRO, WO 4.172.

61 *Gentleman's Magazine* (1765), s. 441.

62 James Webster, 2 Ağustos 1796, PRO, WO 40.17. Bedford CRO'da o sıralar (1968) Arşivci Yardımcısı görevinde bulunan Patricia Bell'e bu isyan hakkında daha fazla şeyler keşfettiği için müteşekkirim. Öyle anlaşılıyor ki Bedford Dükü de o sırada oradaydı (sanırım isyancı olarak değil): Buna ilişkin belgeler R 341'nci kutudadır.

en az etkili ve belki de en az başvurulan bir yol olduğunu" kabul etmek için ikna edici nedenler ortaya koymuştur[63] Ve ilk ortaya atılışından, çoğu kez gecikmiş uygulamasına kadar, çitleme sürecinin bütününe dikkatleri yeniden yönlendirerek –şimdiye kadar yerel kayıtlarda gizlenmiş bulunan– şaşırtıcı sayıda ve çeşitlilikte, lobicilik, mektup yazma, dilekçe verme, muayene memurlarını taciz etme, kayıtları tahrip etme, kundaklama, ayaklanma, çit parçalama gibi, çitleme sona erdikten sonra bile devam etmiş olabilecek, protesto biçimlerinin varlığını göstermiştir. Bu inatçı direniş işlevsiz de değildi. Kimi zaman onyıllarca, çitlemeleri geciktirmiş olduğu ve kimi zaman da koşulları değiştirmiş olduğu gösterilebilir. "Mülk sahipleri ve çiftçiler sonunda çitleme savaşını kazanmış olsalar bile, kırsal zanaatkârlar ve tarım işçileri teslim olmanın koşullarında az çok söz sahibi olmuşlardır."[64]

Eğer Dr. Neeson'un Northamptonshire için ortaya koyduğu bulgular diğer *county*ler için araştırmalarla desteklenebilirse 18. yüzyıl çitlemelerine ve bunun kırsal toplumun büyük çoğunluğu bakımından ne derin bir husumetle karşılandığına ilişkin anlayışımız değişecektir. Muhalefet genel olarak sonunda aşılmıştır; 1850'ye gelindiğinde açık tarlaların neredeyse istisnasız tümü çitlenmiştir ve direniş, birkaç köyün birlikte kullandığı geniş boş alanlar, ormanlar ve bataklık yerlerle büyük şehir merkezlerine ve pazar kasabalarına yakın yerler dışında çok ender durumlarda ortak ve boş alanların çitlenmesini önleyebilmiştir. Genel haklar konusundaki kentsel protestolar çoğu kez kırsal olanlardan daha yıldırıcı ve görünür olmuştur ve açıkça tarımsal göreneğin bir özelliği olmasa da genel hak sorunlarına genel bir giriş noktası sağlayabilir.

Kentsel başarının en belirgin nedeni basit olarak büyük sayıların söz konusu olması ve sayıların ayaklanmacılara sağlamış olduğu gizliliktir. Etkili olan tüm kentsel çitleme ayak-

63 J.M. Neeson, "The Opponents of Enclosure in Eighteenth-Century Northamptonshire", *Past and Present*, 105 (1984), s. 117.

64 Neeson, *a.g.e.*, s. 131.

lanmaları tüzel kişiliği olan *borough*lardan çıkmamıştır. Ama tüzel kişiliğe sahip olma boyutunun gerçek bir önemi vardır, zira uzun süre kullanımdan doğan haklarla, göreneğin yerleştirmiş olduğu haklar arasında bir ayrım sağlamaktadır. Görenek toprak üzerinde geçerlidir; ama uzun süre kullanımdan doğan haklar "kişiye atfedilmiştir": "Her zaman bilinen bir Kişi'nin Adına ve onun Atalarına ya da Mülküne sahip olduğu kişilere tanınır" ve normal olarak orijinal Bağış ya da Berat'ın zikredilmesiyle oluşur.[65] Beratla tüzel kişilik kazanan *borough*lar tüzel kişi sayılırlar ve dolayısıyla orada yaşayan özgür insanlar, yasanın göreneğe tanıdığından daha cömert haklar talep edebilirler. Gateward Davası'ndaki önemli kararda, "sakinlerin" bir başkasının toprağından, "meğer ki tüzel kişilik kazanmış olsunlar" çıkar sağlamayı talep edemeyecekleri belirtilmiştir.[66] Ortak alanları kullanmak için uzun süre kullanmadan doğan haklar bir tüzel kişiliğe beratla verilmişse o zaman bu hakların kullanılması (ve bunları kullanmaya yetkili olan kişiler) mahkemelerce değil fakat tüzel kişiliğin kurum-içi kurallarınca belirlenir.

Aslında kent topraklarını kullanmak için kentilerin sık sık sözü edilen beratlara dayandırdıkları hakları, çoğu kez *manor* köylerindeki haklar kadar belirsiz ve değişik yorumlara açıktır. Bunu Coventry'de görebiliriz. Hak, köken olarak Sir Roger de Montealto'nun (1249) "communiari"lere, "bu arazi nedeniyle ve görenekten doğan hakları gereği, arazilerini sürebilecekleri ve ürünlerini taşıyabilecekleri hayvanları için, ortak alan olarak sahip olmaları gereken ve örfe uygun makul bir otlak" bağışlamasıyla doğmuştu. Sanırım popüler bir avukat bunu 17. yüzyılın sonlarında ya da 18. yüzyılın başlarında, "Hak olduğu kadar Görenek gereği sahip olmaları gereken ve örfe

65 Carter, *Lex Custumaria*, s. 37-42; Sir W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England* (1765-1769), ii, s. 33.

66 *Smith ve Gateward* (4 Jac.I), Cro. Jac 152, ER 79, s. 133. Bu, *Grimstead Marlowe'a karşı* (1792), 4TR 717, ER 100, s. 1263'de daha da sıkılaştırılmıştır: Uzun süre kullanımdan doğan haklar talep eden bir kiracı ya da sakin, yalnızca bir tüzel kişiliğin üyesi olarak ya da çok eski bir mesken hakkına dayanarak dava açabilir, *alieno solo* [tek başına] yapamaz.

uygun Otlak ve Ortak Alanları, bundan böyle sahip olabilecekleri tüm Hayvanlar için Rençberlere ayırmıştı" şeklinde İngilizleştirmişti.[67] Hem toprak hem de haklar daha değerli oldukça bu hakları sınırlama ya da çitleme girişimlerine karşı 1421, 1430, 1469, 1473, 1495 ve 1509'da isyankâr direnişler oldu;[68] ve 1525'te büyükçe bir ayaklanma ile daha sonraki çitlemelere başarı ile direnildi.[69] Ortak haklara kimin sahip olduğunun tanımı, 17. yüzyılda katılaşmış olabilir. 1663'deki bir *Court Leet** defterindeki, bir kayıt (daha önceki tanımlara göre daha dar olmakla birlikte)[70] "ikamet eden ve *Scot and Lott*"** ödeyen herkesin genel hakka sahip olduğunu düşündürmektedir. Daha da popüler bir nosyon, arazinin, "Belediye Başkanına, [kentte] sınırlı görevleri olan *Bailiff*'lere*** ve Kentin Tüzel kişiliğine" ait olduğu ve "...bir Milyon ve başkalarının söz konusu *Manor*'a tasarruf ettiği" şeklindeydi.[71] 1674 yılında

---

67 W. Reader, *Some History and Account of the Commons and Lammas and Michaelmas Lands of the City of Coventry* (Coventry, 1879), Birinci Kısım, s. 8; Humprey Wanley, *A Particular and Authentic Account of the Common Grounds of... the City of Coventry* (1778), s. 4.

68 *Victoria County History, Warwickshire*, viii, s. 202-203. Orta zamanlar Coventry'sinin tarihçisi bu küçük kent-dışı sorunlar için belki de çok fazla lakaytti ("ayrıntılar bizi ilgilendirmez"): Charles Phythian-Adams, *Desolation of a City* (Cambridge, 1979), s. 183. Coventry'nin takvimindeki ortak alanların Rogation-tide [İngiliz kilesesinde Miraç'ı izleyen Pazar'dan sonraki üç gün boyunca yapılan – ç.n.] teftişleri için onun "Ceremony and the Citizen" adlı çalışmasına bkz.: Peter Clark ve Paul Slack (der.) *Crisis and Order in English Towns 1500-1700*, s. 77-78.

69 Phythian-Adams, *Desolation of A City*, s. 254-257. Ayaklanma çitlenen yerlerin yeniden açılmasını izledi, s. 257. Ayrıca bkz. R.H. Tawney, *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century* (1912, yeni baskı 1967), koyunların salındığı ortak alanlar etrafında, şehirle St. Mary Manastırı ve Baş Rahip arasındaki anlaşmazlık için bkz. s. 250.

(*) *Court Leet*: Yüz kadar lordluk ya da manorun olduğu çevrede yılda bir kez toplanan bir mahkeme ya da divan – ç.n.

70 Coventry Leet Book (özetleyen ve temize çeken Levi Fox ?), Coventry RO, Raf 16.

(**) *Scot and Lott*: İngiliz Hukukuna göre, her uyruğun olanağı çerçevesinde ödemesi gereken göreneksel bir vergi – ç.n.

(***) *Bailiff*: İdari ve adli birtakım işlevler üstlenen yönetici anlamında – ç.n.

71 Bu söylemsel iddia *Bennet Hollbech'e karşı* (22Charles II), 2Wms Saund 317, ER 85, s. 1113-1116, davasında sanık tarafından ortaya atılmıştı.

bu hak sahipleri, tüzel kişiliğe kayıth özgür kişiler [medeni ve siyasi haklara sahip kişiler – ç.n.] olarak açık bir şekilde tanımlandı. 18. yüzyıl boyunca özgür kişilerin hakları, özellikle çıraklık kurumu aracılığıyla kıskançlıkla korundu ve 19. yüzyıla girerken *Lammas Arazileri*'ndeki* haklar (başka şehirlerde olduğu gibi) her yıl Lammas gezintilerinde, şehir meclisi üyeleri ve özgür kişilerin tarlaların sınırlarını dolaşıp, bu sınırlarda üretilen tahılı (ale ve yiyeceklerle kendilerini affettirmedikleri sürece) atlarının ayaklarıyla ezdikleri, kapıları ve diğer engelleri yıktıkları teftişlerde, yıllık olarak belirlendi.[72]

Coventry, şimdi 19. yüzyılda, nüfusun yoğunluğunu arttıran ve her yıl bina inşaatları ilerlediği için arazinin potansiyel değerini yükselten *Lammas* Arazileri'yle her yönden kuşatılmıştı. Sonunda özgür kişiler, pek çok tartışmadan ve uzun ve ayrıntılı görüşmelerden sonra bu haklarını, bu arazilerin önemli bir kısmının tahsisi karşılığında sattılar. Bu zamana gelindiğinde özgür kişi hakları (her ne kadar büyükçeyse de) bir azınlığın elinde kalmıştı. Bir kurdele dokumacısı olan Joseph Gutterridge, yüzyılın ortasında mücadelenin yalnızca imtiyazlı bir grubun haklarıyla ilgili olduğunu düşünmeye başlamıştı. Ama yine de 1820'lerde, içinde çocukluğunun geçtiği, "sahici bir cennet" olan arazilerin kaybına hayıflanıyordu. "Onların üzerinde izinsiz ve engelsiz gezinirdim..."[73]

Burada, uzun süre kullanımdan doğan hak, mitos ve şamatacı sayıların iddialarının bir karışımı ile karşı karşıyayız. Hakların kullanımı konusundaki kurum içi mücadele, özgür kişilerin hakları adına bu hakların daha münhasır ve daha bozulmuş bir hale geldiği sırada, bizzat Şehir Tüzel Kişiliği'nce, kentsel ortak alanların yabancılaşmasının başlatılmasıyla ortaya çıktı. Leicester Şehir Meclisi, 1753 yılında South Fields'ı

(*) *Lammas Lands*: Lammas ya da hasat mevsiminden ekim dönemine kadar sahibinden başka kişilerin otlatma hakkı bulunduğu araziler için kullanılan bir terim – ç.n.

72 Benjamin Poole, *Coventry: Its History and Antiquities* (1879), s. 354.

73 Joseph Gutteridge, *Lights and Shadows on the Life of an Artisan* (Coventry, 1893), s. 5-6; P. Searby, "Chartists and Freemen in Coventry, 1838-1860", *Social History*, 2 (1977).

çitleyip buralarını (aralarında iki tane de şehir meclisi üyesi bulunan) üç kişiye kiralayınca en az üç yıl süreyle ayaklanmalar devam etti. Bu olaylarda, "adı geçen tarlaların çitlenmesi için kullanılan direkler, demir parmaklıklar ve çit fidanları... Çok Sayıda insan tarafından... en isyankâr ve şamatacı bir şekilde kesildi, söküldü ve tahrip edildi". İlk girişimi 1708'de olan çitleme 1803 yılına kadar tamamlanamadı.[74] Altı yüz *acre Lammas* Arazisi ve ayrıca bir üç yüz elli *acre*, Victoria zamanına kadar genel hakka konu olan otlağın bulunduğu Nottingham'da, Ortak Alanların Çitlenmesi Özel Komisyonu'na (1844) ifade veren bir tanık, bu durumun halkın morali üzerinde son derece zararlı bir etki yaptığını belirtmektedir:

> Genel olarak ülkenin yasalarına çok büyük bir saygısızlığı tahrik etmektedir; bir örnek olarak... arazilerin kamusal kullanıma açıldığı gün [genellikle Ağustos'un 12'si]... insanlar zuhur ediyor, çitleri tahrip ediyor, kapıları kırıyor ve bir sürü başka yasadışı eylemde bulunuyor ki sahip oldukları genel kullanma hakkı çerçevesinde bunu yapmaya kuşkusuz hakları vardır... sonuç sürekli şiddet ve suistimaldir.

Tanık, özgür kişilerin "tümünün oy veren kişiler ve bunun da büyük bir talihsizlik olduğunu ve seçim zamanlarında ajitasyona başvuran gruplarca hakları ve bunların değeri konusunda yanlış yönlendirildiklerini" açıklıyordu. *Lammas* Arazileri üzerinde çok uzun yıllardan beri haklarını kullanmışlardı ve "çok kalabalık bir kitle oldukları ve bu kitlenin pek çoğu da toplumun alt sınıflarından geldiği için, tüzel kişiliğe sahip bir grubun başvuramayacağı şiddet olaylarına başvurabilmektedirler..."[75] Uzun süre kullanımdan doğan haklarla teamül gereği sahip olunan haklar artık büsbütün birbirinden ayrılmaz hale gelmişti.

---

74 C.J. Billson, "Open Fields of Leicester", *Trans. Leics. Archaeol. Soc.*, (1925-1926), IV, s. 25-27; Eric Kerridge, *Agrarian Problems in the Sixteenth Century and After* (1969), s. 98; *Records of the Borough of Leicester*, v ve vi; A. Temple Patterson, *Radical Leicester* (Leicester, 1953.)

75 *PP*, 1844, v., s. 223-226.

Matbaacılar, Nottingham ve diğer yerlerdeki hak sahiplerine, belki okunmaktan ziyade şarkı olarak söylenmek üzere "Çitlemeye Hayır" baladları sunuyorlardı: "Nottingham'ın tüm özgür kişileri, gelin Şarkımı dinleyin":

> Haklarınıza ve Özgürlüklerinize saygı göstermenizi isterim,
> Gelecek kuşaklara bakarak onları her zaman değerli sayarım;
> Geçerli olan Berat gereğince bize ve bizim
> Çocuklarımıza verilmiş,
> O zaman çocuklarım, birlik olun ve Direkleri ve
> Parmaklıkları tanımayın...
>
> Bizim olan Yollar üzerinde hiçbir Tecavüze duçar olmayalım,
> Ama böylesi bir Tiranlığı defetmek için şimdi
> her zamankinden daha fazla anlaşalım;
> Her cesur Özgür Adam Arazi Hakkını kullanmalı.[76]

İnsan ne kadar çok bakarsa, büyük ve küçük şehirlerdeki bu tür anlaşmazlıkların normal olduğunu o kadar anlıyor. Anlaşmazlıklar, 1791'de Sheffield'de olduğu gibi kitlesel ve çok şiddetli olabiliyordu. Kentin bitişiğindeki altı bin *acre*'lik ortak ve boş alanı kapatmak ve yoksullara yalnızca iki *acre* bırakmak üzere özel bir yasa çıkarılmıştı. Bu olay, şehir halkının Paineci ya da "Jakoben" eğilimlere yönelmesinde etkili olmuş olabilecek heyecanlı ayaklanmaları başlattı. Çitleme komiserleri tartaklandı; borçluların tutulduğu hapishaneye zorla girildi ve tutuklular salıverildi; "Kral'a Hayır!" ve "Vergilere Hayır!" çığlıkları yükseldi.[77] Ya da olaylar, 1794'te Streatham Common'ında siyahlar giymiş altı adamın kiralık bir paytonla gelip Bedford Dükü'nün zayıf çitlerini yıkması gibi küçük ve sembolik de olabiliyordu.[78]

---

76 *A New Song, entitled No Inclosure! Or, The Twelfth of August* (Tupman, matbaacı, tarih yok), Nottingham Üniversitesi kütüphanesinde; Roy Palmer'a teşekkür ederim.

77 Willliam Eyre, 30 Temmuz 1791, PRO, HO 42.19; Albert Goodwin, *The Friends of Liberty* (1979), s. 164-165; John Bohstedt, *Riots and Community Politics in England and Wales* (1983), s. 199-200.

78 *Gentelman's Magazine*, (1974), s. 571. Aynı zamanda "yoksul bir güruh" ortak alandaki karaçalıları, Dük bunları kendi çıkarı için sattığı gerekçesiyle yaktılar.

Eğer sıradan insanlar haklarını savunmasalardı ve 19. yüzyıla girildiğinde dinlenme ve eğlenme hakkının otlatma hakkından daha değerli olmasıyla bu hak Ortak Alanları Koruma Derneği'nce ateşli bir şekilde savunulmasaydı bugün Londra ve çevresinde hiçbir park olmazdı.[79] Şimdi kentsel ciğerlerimiz varsa bunu o zamanki tam gelişmemiş "Yeşil Alanlar"a borçluyuz.[80] Bundan da öte, Greenham Common'ı için Newbury avamının inatçı savunması olmasaydı, NATO nükleer başlıklarını kimbilir nereye koyardı?[81]

III

Yine de uzun süre kullanımdan doğan haklarla, göreneğin belirlediği haklar arasındaki ayrımı çok da ilerilere götürmemeliyiz. Her ne kadar kentli halktan kişiler "beratlı haklar"a dayanabiliyorduysalar da, başarılı olduklarında bu sırf teamül, sayı çokluğu ve siyasi güç sayesinde mümkün oluyordu. Ve yasa da manipülasyona açıktı; "uzun süre kullanımdan doğan hak" hukuki bir masal, farazi (ama kayda geçmemiş) bir bağış olabiliyordu.[82] Belki de sorunu ters yüz etmemiz gerekir. Şehirler-

79 Ortak alanlar yasası üzerinde, özellikle Londra ve çevresini ilgilendiren, pek çok malumat G. Shaw-Lefevre (der.), *Six Essays on Common Preservation* (1867)'de bulunabilir. Ortak Alanları Koruma Derneği [*Commons Preservation Society*] 1866'da kuruldu. Ortak alanlar, özellikle de Londra çevresindekilerle ilgili bilgi, daha sonra Lord Eversley, *Commons, Forests and Foothpaths* (1910) adıyla gözden geçirilen G. Shaw-Lefevre, *English Commons and Forests* (1894)'te bulunabilir.

80 Ancak bu iki yanlı bir süreç olabiliyordu. Şehirlere bitişik ortak alanlar kötü şöhretli ve "vahşi" marjinal bölgeler haline gelebiliyordu; öte yandan düzenlenmiş kamusal parklar, hakları ihlal etmenin ve toplumsal disiplini uygulamanın bir bahanesi olarak kullanılabiliyordu: Bkz. Raphael Samuel, "Quarry Roughs", *Village Life and Labour* (1975) içinde, özellikle s. 207-227; N. MacMaster, "The Battle for Mousehold Heath", *Past and Present*, sayı 127, Mayıs 1990.

81 "En terk edilmiş ve ahlâksız kişilerden oluşan birkaç yüz kişilik düzenli bir şekilde örgütlenmiş bir güruh", 1842 yılında Newbury'nin ortak alanlarındaki çitleri "en korkunç küfür ve yuhalamalarla" yıktılar: "Newbury Sakinlerine", R.F. Graham tarafından imzalanmış, Greenham, 4 Eylül 1842 tarihli dört sayfalık el ilanı, Berks. CRO D/Ex24123 I.

82 Geç ortaçağların yasası, kullanıcının 1189'dan beri bu durumunu göstermesini gerekli sayıyordu; farazi bağışa ilişkin hayali doktrin 17. yüzyılın başlarında

de ortak alanlar, kırsal alanlarda olduğundan daha büyük bir başarı ile savunulmuştur. Bu bize hak, mülkiyet ve hukuk hakkında bir şey söylemiyor mu?

Tarımsal tarih konusundaki kimi yazıların havası hukuk konusunda çok az şey bilmemiz gerektiğini ima etmektedir. Profesör Hoskins bile, ortak alanlar üzerine sempatik ve bilgilendirici çalışmasında kendisine şunları söyleme hakkını tanımaktadır: "Yaygın olan inanışın aksine... bütün ortak araziler özel mülktür. Kişi ya da kurum olsun birisine aittir ve hatırlanamayacak kadar eski tarihlerden beri böyledir."[83] Bunun hukuki bir haklılaştırması olabilir –kuşkusuz Hoskins meseleyi basitleştiriyordu– ama "aittir"in ve arazide özel mülkiyet kavramlarının bizzat kendilerinin de tarihsel bir evrimi söz konusudur. Feodal göreneğin temel kavramı mülkiyet değil fakat karşılıklı yükümlülüklerdi.[84] Hukuk konusunda otorite olan birisi, ortak haklar üzerine şunları söylemektedir:

> (bunlar) ilkel köy topluluklarında uygulanan komünal tarım sistemi ile ilişkili göreneksel haklar olarak ortaya çıkmışlardır. Çok eski bir tarihte bu tür köyler boş arazilerle kuşatılmış olmalıydı... Böyle arazilerde köylüler, hayvanlarını bir cemaat olarak otlatırlar ve oralardan odun, turba vesaire toplarlardı. Zamanla, nüfustaki artış ve tarıma açılmamış arazinin miktarındaki azalma sıkışıklık ve anlaşmazlıkları başlatınca, hakları daha açık bir şekilde tanımlama eğilimi başladı ama, yine de, esas itibariyle cemaatin kendisinin arazisi sayılan boş alanlardaki haklar, genel haklar olarak kabul görmeyi sürdürdü.

---

ortaya çıktı ama en güçlü bir şekilde ortak kullanmanın koşulları konusunda tartışıldı: *Lewis Price'a karşı* (1761) davasında yirmi yıllık zilyetlik, farazi bağışın kanıtı olarak kabul edildi: Bkz. A.W.B. Simpson, *A History of the Land Law*, 2. baskı (Oxford, 1986), s. 107-110, 266-267. 19. yüzyılda bir araziyi 60 yıl "nizasız ve fasılasız" kullanan, ortak kullanıma engel olabiliyordu - "yasa bir bağış olduğunu kabul ediyordu"; Lord Hobhouse şunları söylüyordu, "Basit İngilizce ile bağışların varsayılması, adalete hizmet etmek üzere başvurulan bir yasal faraziyedir": Eversley, *a.g.e.*, s. 107.

83 Hoskins, *The Common Lands of England and Wales* (1963), s. 4.

84 Bkz. S.F.C. Milsom, *The Legal Framework of English Feudalism* (Cambridge, 1976).

> Toprak kullanım sistemi köylüleri toprağa tasarruf edenlere [*tenants*] dönüştürdü ve ***hukukun teorisi manor***daki arazinin büyük kısmını kaydıhayat şartıyla *manor*un lorduna bıraktı. Toprağa tasarruf edenlerin bir kısmının kaydıhayat şartıyla toprağa tasarruf edecekleri doğrudur, ama çoğunluk serf statüsünde özgür olmayan tasarruf ediciler olarak kaldı ve lordun üstünlüğü, doğal olarak onu boş arazilerin 'sahibi' durumuna getirdi. Böylelikle ***bir bireysel mülkiyet teorisi***, daha önceki eşitlikçi nosyonların yerini aldı.[85] (Altını ben çizdim.)

Bu, pek de öyle "hatırlanamayacak kadar eski bir tarihten" beri "ait olmak" değildir. İnsan Rus serflerinin efendilerine söyledikleri bir sözü hatırlamaktadır: "Biz size aitiz, ama toprak bizimdir."[86]

Ortak otlatma gibi meselelerde, Tawney'in görüşü, "komünal özlemler bir duygu ve görenek meselesidir, ulusal hukuk meselesi değildir" şeklindeydi.[87] Bu "komünal özlemler" köy nizamnamelerinin (ve *manor* mahkemelerinin yerel hukukunun, *lex loci*), kılı kırk yarar bir şekilde düzenlediği genel haklar ve sınırlarla, ulusal hukuk içinde düzenlenmiş (fer'î haklar, asıl mülke bağlı ve onunla birlikte intikal eden haklar, tam haklar ve komşuluk hakları gibi) ödün vermeyen tanımlarla 18. yüzyıla kadar birlikte yaşadı. Yasa ve uygulama çoğu kez birbirine karşıtmış gibi görünebilir. İngiltere'nin ve Galler'in pek çok yerinde toprağı olmayanlar ve *cottage* sakinlerinin, turbalık, yakıt malzemesi ve çoğu kez boş alanlardaki çayırlardan (ve kimi zaman da *Lammas* Arazileri ya da hasatı yapılmış ortak alanlar üzerindeki otlatmalarda) asıl kullanıcının hakkına uygun olarak yararlanabildikleri konusunda otoriteler görüş birliği içindedir. Böylece Gonner: "Denebilir ki ülkenin her yerinde, ortak alanların yakınında yaşayan yoksullar, tümüyle eski *cottage*leri işgal etme sorunu olmaksızın", domuz, kaz ve kimi zaman inekleri otlatma da dahil "ortak alanlarm

85 Simpson, *a.g.e.*, s. 108

86 J. Blum, *Lord and Peasant in Russia* (Princeton, 1971), s. 469.

87 Tawney, *a.g.e.*, s. 246.

küçük haklarından teamül gereği yararlanırlardı" demektedir.[88] Pek çok otorite ortak alanlara ilişkin bu küçük hakların yasada yeri olmadığını, yasadışı olarak kullanıldığını ya da gasp edildiğini açıkça söylemeyi sürdürmüşlerdir. Ve kendi kendini doğrulayan bir tartışma içinde bu ifade çoğunlukla çitleme sonucu bu haklar için herhangi bir tazminat almamış olmaları gerçeği ile kanıtlanmak istenmiştir. Böylelikle Kerridge: "Yoksul yasasının ve diğer yeni yapılmış *cottage*lerin sakinleri ve genel olarak da boş alanlardaki tüm işgalciler ortak alan haklarına sahip değildiler, dolayısıyla onlara herhangi bir pay ayrılmazdı" diyor.[89] Ve aynı şekilde Chamber ve Migney şunları söylüyorlar:

> Genel hak *cottage*lerinin, ... *cottage*lerde *kaydıhayat* şartıyla oturmaları sayesinde ortak haklardan yararlananan *işgalcileri*, herhangi bir tazminat almazlardı zira onlar, kuşkusuz, bu hakların sahibi değildiler. Bu durum, malikle yararlanıcı arasında fevkalade uygun bir ayrımdı ve komisyon üyeleri açısından herhangi bir hile ya da *cottage* sakinlerinin görmezlikten gelinmesi gibi bir şey söz konusu değildi.[90]

Bununla birlikte bu, iki şeyi kabul etmektir: Birincisi, "hukuk teorisinin" teamüle göre önceliğini; ikincisi, hakları kullanıcısından ayırma yöntemini. Ancak, incelenmesi gereken konular, tam da bunlardır. Eğer Coke'un tanımı kabul edilirse, –"Görenekler, uzun zaman ve atalarımızın onayı ile yerleşmiş, günlük olarak uygulanmış ve uygulanmakta olan, yazılı olmayan bir hak ya da yasa olarak tanımlanır"–[91] o zaman pek çok *parish*de ortak alanlara ilişkin pek çok küçük hakkın kullanımı eskilik, süreklilik, kesinlik ve akılla olduğu kadar göreneksel kullanıcıların ve arazi sahiplerinin haklarıyla da kanıtlanmış olmalıdır. Görenek (Coke'un açıklamasına göre) genel huku-

88 Gonner, *a.g.e.*, s. 31.

89 Kerridge, *a.g.e.*, s. 80.

90 J.D. Chambers ve G.E. Mignay, *The Agricultural Revolution 1750-1880* (1966), s. 97.

91 Co. Coph. S. 33.

kun yerini alır ama genel hukuk bu noktalarda ve özellikle de akıl açısından göreneği düzeltir. Kerridge, Tawney'e karşı hiç de ılımlı olmayan saldırılarından birinde şunları yazıyordu:

> Genel hukuk yalnızca makul, kesin, iyi niyetli, zorunlu, krala önyargılı olmayan ve hak talep edenin yararına olan göreneksel yasalara izin verebilir ve onaylayabilir. Tawney, bu bağlamda 'makul'ün gevşek ve genel anlamda kullanıldığını ve lordun çıkarlarının kullanıcılardan daha çok hukukçulara makul görüneceğini varsayıyordu; ancak 'makul' ve 'makul olmayan' sanatlı hukuki terimlerdir ve 'ahenkli', 'uygun', 'istikrarlı', 'bağdaşabilir' ya da bunların zıddı anlamlara gelir. Makul bir görenek o *manor*un diğer göreneksel yasalarıyla ve de genel hukukla bağdaştırılabilir bir şeydi. Böylelikle makul olmayan görenekleri reddetmek, hemen her durumda, düzmece olanları reddetmek demekti.[92]

Genel hukukun görenek üzerindeki gücüne ilişkin, Kerridge'in önemli olanla önemsiz olanı karıştıran, eskilik ve kesintisiz kullanım kıstaslarını yok sayan ve ikisi arasındaki gerçek ilişkiyi karıştıran güvencelerinin hiçbirisini kabul edemem.[93] Genel hukuk, uygun gördüğü göreneklere "yalnızca izin vermek ve teyit etmek için" yukarlarda oturmuyordu; aksine bunlar gibi (ve belirli başka hukuki) gerekçelerle görenekleri kusurlu buluyorsa onlara izin vermiyor ve ancak o zaman bir dava genel hukuk mahkemelerine götürülebiliyordu. Ayrıca, tesadüfe bakın ki, Tawney'in, Kerridge'in kafasına soktuğu görüşlerine de katılamam.

"Makul" ve "makul olmayan", "sanatlı hukuki terimler" olabilir ama içtihat hukukuna kısaca bir göz atılması, bunların, koyun gibi meleyerek ve domuz gibi homurdanarak genel hukukun alanına giren bir sürü başka etkenin dikkate alınması-

---

92 Kerridge, *a.g.e.*, s. 67.

93 Blackstone, *Commentaries*, i, s. 76-78'de göreneği iyi yapan kıstasların listesini şöyle vermektedir: (1) Eskilik (insanın belliğinin aksini hatırlayamayacağı kadar eski); (2)Süreklilik; (3) Barışçı kullanıcı; (4) (yasa karşısında) Makul olmalı; (5) Kesinlik; (6) Zorunluluk, yani isteğe bağlı olmamak ve (7) Istikrar.

na yol açan kapılar olduğunu ortaya koyar. Belki başka hiçbir davada, Gateward Davası'ndaki (1607) köylülerin asıl kullanıcının hakkına uygun olan marjinal kullanım hakları konusuna olduğu kadar atıfta bulunulmamıştır. Bu hem emsal karara göre hüküm vermenin sonu hem de sonraki pek çok hükmün dayandırıldığı bir temel olmuştur. Lincolnshire'deki Stixold kasabasında sanık, "*ratione commorantiae et residentiae suae*" genel hakkını iddia etmiştir. Bu iddia, sanık hiçbir çıkarı bulunmadığı bir evde ikamet ettiği için, reddedilmiştir:

> İkâmetgahı sırasında kesin bir zaman ya da mülk yoktur ve bu şekildeki bir çıkara yasa izin vermez, çünkü görenek kesinlik ve devamlılık taşıyana uygulanmak zorundadır.

Bunlar, her ne kadar asıl kullanıcının hakkına uygun olandan, evin kullanıcısına doğru bizi kaydırırsa da, "sanatlı yasal terimler"di: "Zira hiçbir çıkarı olmadığı bir ev söz konusu ise ortak alanda da hiçbir hakkı olamaz." Ancak bütün "ikamet edenler" ya da "sakinler", daha başka bir temel olan makullük açısından reddediliyordu: "Eğer bu tür genel haklara izin verilirse, herhangi bir boş alanda hiçbir iyileştirme yapılamaz".[94] Mahkeme bunu 350 yıl önce bilemezdi, "iyileştirme" terimi yeni bir yankılanım kazanınca, ortak alanlarda ekonomi politiği taşıyacak bir otoyola ruhsat verdiler.

Gateward Davası, Stixwold ortak alanında hayvanlarını otlatan bir beyefendinin kısıtlanmasıyla ortaya çıktı ama öyle anlaşılıyor ki Gateward daha yoksul sakinlerin asıl kullanıcının haklarına uygun göreneksel kullanma haklarının da şampiyonu oldu.[95] Bir yüz yıl ya da daha fazla süreyle genel hukuk mahkemelerine gelen davalar çok nadiren ortak alanların küçük haklarıyla ilgiliydi. Bunlar daha belli başlı mülkiyet çıkarlarının düzenlenmesi ve uyarlanmasıyla ilgiliydi. Ortak fer'î haklar ve asıl mülke bağlı ve onunla birlikte intikal eden hak-

94 *Gateward Davası* (4 Jas I). 6 Co Rep 59b, ER 77, s. 344-346; *Smith Gateward'a karşı* (4 Jas I), Cro Jac 152, ER 79, s. 133. Ayrıca ilerde benim *Family and Inheritance* üzerine yorumuma bkz.

95 Gateward Davası'nın arkaplanı için bkz. Manning, *Village Revolts*, s. 83-86.

larla ilgiliydiler: Fer'î hak, ekilebilir alanı işgal edenlere (süren ve gübreleyenlere) aitti ve ortak alanlarda otlatılabilir hayvanları lordun boş arazilerine koyabilme hakkını da beraberinde getiriyordu. Başkalarının arazilerine giren hayvanların durumu, ekilebilir mülkte kışlayabilecek hayvan sayısı ile sınırlandırılırdı. Asıl mülke bağlı ve onunla birlikte intikal eden genel hak, toprağa değil fakat kullanılmakta olan mülke bağlanıyordu ve domuz, keçi, kaz gibi diğer sürülere de yaygınlaştırılıyor ve hatırlanamayacak kadar eski teamüle dayandırılıyordu. Kararlar yalnızca bir yönde alınmıyordu. Belirli durumlarda lordun ortak alanları boş tutmak, içinden toprak almak ya da kümeslerde tavşan üretmek hakkı sınırlandırılıyordu. *Cottage* sakinlerini dışlayan, hayvanların başkasının arazisine girmesiyle ilgili aynı kural, büyük mülk sahiplerinin lordu kendi boş arazisinin belirli parsellerinden dışlayabilmelerini sağlayan kararlara bile yol açabiliyordu. Ancak, en azından bir Suffolk lorduna karşı 1654 yılında verilen böylesi bir hüküm, kötü bir yasa olduğu için değil fakat uygulaması mümkün olmadığı için etkisiz kalmıştı. Sir Francis North, 1675 yılında Yüksek Mahkeme'de ilmî bir tartışmada, davaya ilişkin şu gözlemde bulunmuştu:

> Yalnızca lordu kendi masrafları açısından ilgilendiren fazla önemi olmayan bir dava, zira söz konusu karara rağmen o günden beri hayvanlarını beslemeyi sürdürmüştür. Bunu kendi bilgime dayanarak söyleyebilirim çünkü tarafları tanıyorum ve o yeri biliyorum... Bunun, herşeyin avamın ahlâksızlığına uygun olduğu, popüler günlerde meydana geldiğini de ekleyebilirim.[96]

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde yasa hayvanların başkasının arazisine girmesini hem fer'î bir hak hem de asıl mülke bağlı ve onunla birlikte intikal eden genel bir hakkın doğal bir parçası sayıyordu. 1740 yılında Somerset, Mark'da Somer Leaze'e aşırı hayvan sokulmasından kaynaklanan bir davada mahkeme aşağıdaki görüşü bildiriyordu:

96 *Polter, Sir Henry North'a karşı* (26 Charles II), 1 Ventris 383, 397, ER 86, s. 245-254; mekân Burry St. Edmunds yakınlarındaki Elinswell'di.

> Eski kitaplarda gerçekten, *sans nombre* [sayısız] genel haklardan söz eden ve de hayvanlarını başkasının arazisinde otlatmanın genel fer'î haklar durumunda değil de yalnızca asıl mülke bağlı ve onunla birlikte intikal eden genel haklar durumunda zorunlu olduğunu ima eder görünen bazı davalar vardır. Ancak eskiden olduğu genişlikte sayısız genel haklar nosyonu çoktan parçalanmıştır ve bunun bir adamın yalnızca belirli sayıda sığır sokabileceği şeklinde sınırlandırılmış genel haklardan farklı rasyonel bir anlamı olamaz.[97]

Yüzyılın başında mahkemeler asıl mülke bağlı ve onunla birlikte intikal eden genel haklar konusunda cömert yorumlarda bulunmuşlardır. Bir *cottage*in hayvanlarını ortak alanlarda otlatmak talebi, köylünün toprağı olmasa bile: "*Cottage*in kapladığı bir arazi olduğuna ve dolayısıyla hayvanları bulunduğuna göre... bir *cottage*in en azından bir avlusu olacağını farz edeceğiz".[98] Bunun etrafındaki münakaşa ileri geri devam etti. Bodrumunda koyun bulunan bir kasabın hayvanlarını başkasının arazisine sokma hakkı var mıydı? Tartışma sonunda çitlemenin yoğun olduğu dönemde, 1792 yılında sonuçlandırıldı ve söz konusu hak için *cottage*in yeterli toprağı olması gerektiğine karar verildi.[99]

Ortak alanlardaki küçük haklar, gerek pazarda (odun, turba, kil satışı) gerekse çitlemeler karşılığında alınan tazminat olarak yeni bir değer kazanınca, mahkemeler bunlara daha ciddi ilgi göstermeye başladılar. Şimdi Gateward Davası'ndaki hüküm yeni bir anlam kazandı. Cambridgeshire'in bir köyünde 1741 yılındaki bir davada başkasının arazisinden kesek veya turba çıkarma hakkının "yalnızca kaydıhayat şartıyla kullananlara değil fakat o yeri işgal edenlere" görenek tarafından verilmiş bir hak olduğu iddia edildiğinde, mahkeme bunu, "o yeri işgal edenin, isteği ile o yere kaydıhayat şartıyla tasarruf edenden farkı olmadığı ve lordun toprağını alıp götürmeye

97 *Robert Bennet, Robert Reeve'e karşı* (1740), Willes 227, ER 125, s. 1144-1147.

98 *Emerton, Selby'e karşı* (2 Anne), 2 Ld Raym. 1015, ER 92, s175.

99 *Scholes, Hargrave'e karşı* (1792), 5 Term Rep 46, ER 101, s. 26.

hiçbir zaman hakkı olamayacağı gerekçesiyle çok büyük bir saçmalık" olarak değerlendirdi.[100] 1772 yılında Yüksek Mahkeme, Suffolk, Theberton'da karaçalıları kesme hakkından kaynaklanan bir davada daha liberal bir görüş benimsedi ve sözlü ifadeleri kabul ederek, "dünyadaki herkes ortak alandan saz kesebilir" hükmüne vardı.[101] Ancak bu karar iki yıl sonra Norfolk'da Ludham Boş Arazisi'ndeki bir dava nedeniyle tersine çevrildi. Mahkeme kayıtlarına dayanan toprak mülkiyeti nedeniyle, toprakları işgal edenlerin ve eski evler işgal edenlerin saz ya da karaçalı kesmek için bir görenek iddiasında bulunabileceklerine ama "ikamet etme çok belirsiz bir tanımlama olduğu için, sakinlerin bu hakkı iddia edemeyeceği..."ne karar verildi.[102] Aynı gelenekle, Buckinghamshire, Whaddon'dan kaynaklanan "zaruret ve mahrumiyet içinde... hepsi ve herbiri yoksul olan evsahipleri"nin iki çalılıktan çürümüş dalları ağaç kancalarıyla kırıp toplamasıyla ilgili dava, "sınır yoktur... yoksul evsahibi tanımının çok muğlak ve belirsiz" gerekçesiyle reddedildi.[103]

Bu kararların makul olmadıkları ya da "sanath hukuk terimleri"ni görmezlikten geldikleri söylenmeye çalışılmıyor. Kararların pek çoğu, en azından 18. yüzyıl ortalarına kadar, ortak alanlardaki küçük hakların küçük küçük uygulanmasına son vermek niyetiyle değil ama daha büyük işleticiler arasındaki anlaşmazlıklarda, bu hakların işverenler ve mütecavizlerce suistimalini sınırlandırmak amacıyla alındı. Böylelikle 1740'daki *Bennett, Reeve'e karşı* davasında davacı, Old Auster'de ortak fer'î hakka sahip bir yardalık parseli 99 yıllığına kiralamıştı ve yarda kare esasına dayanarak Somer Leaze'e altmış dört koyun sokmuştu. Diğer davalar turba, kereste, kil ya da (Norfolk sazlıklarındaki davada olduğu gibi) bir demircinin sazları araba yüküyle götürmesi gibi farazi hakların suistimalinden kaynak-

100 *Dean ve Ely Keşişleri, Warren'a karşı*, 2 Atk 189-190, ER 26, s. 518.

101 *Rackham, Joseph ve Thompson'a karşı* (1772), 3 Wils KB 334, ER 95, s. 1084-1087.

102 *Bean, Blum'a karşı* (14 Geo III), 2 Black W 926, ER 96, s. 547-549.

103 *Selby, Robinson'a karşı* (1788), 2 TR 759, ER 100, s. 409.

lanmıştı. Gateward Davası'nın kendisi, yoksul bir *parish* sakininin ineği ya da kazını değil fakat mütecaviz bir beyefendiyi hedef alıyordu.

Bununla birlikte, Tawney'in haklı olarak gördüğü gibi, bu rasyonellik içinde mülkiyet haklarının kapitalist tanımlarının kasten gizli tutulan rasyonelliği gelişiyordu. Başlangıçta "lordun boş arazisi"nin ya da "lordun toprağı"nın ne anlama geldiğini tanımlamak için ortaçağ tarihçilerinin alanına izinsiz girmek gibi bir işe kalkışmayacağım. Ancak hem tarım hem de hukuk tarihçileri, genel hakların kökeninde, kraliyet ya da feodal hibelerin bulunduğu yolundaki nosyonun bir masal olduğuna inanır görünüyorlar. Dr. Thirsk çayırlarda ve boş arazilerde otlatma hakkının, Anglo-Saxon ve Norman kralların ve lordların iyilikseverlikle tesis etmiş olmadıkları, aslında düzenledikleri ve sınırlandırdıkları, "hatırlanamayacak kadar eski bir zamandan beri var olan... daha kapsamlı haklar"dan gelen, ortak tarla sistemindeki belki de "en eski unsur" olduğunu ileri sürmüştür.[104] Ve kaydı hayat şartıyla *manor*un tasarruf hakkını lorda veren şeyin "hukukun teorisi" olduğunu daha önce görmüş bulunuyoruz. Ancak bu, daha sonraki "sahiplik" ya da mülkiyet nosyonlarıyla aynı şey değildi; feodal hukuk terimiyle, aslında "basit dirlik"ti.* Boş araziler geniş ve sınırlandırılmamış olduğu sürece arazi sahipleri ve sıradan insanlar hakların kesin tanımları yapılmadan da birlikte yaşayabiliyorlardı. 1620 gibi geç bir tarihte Holme-üzerindeki-Spalding Moor ile ilgili bir davada bir tanık, altmış yıl önce ortak alanda yapılmış bir binanın hakka dayanarak mı yoksa "tasarruf edenin ihmali ya da hoşgörüsü" nedeniyle mi yapıldığını bilmediğini, çünkü yapıldığı sırada, "ortak alana tasarruf edenin, söz konusu ortak alana,

104 Joan Thirsk, "The Common Fields", *Past and Present*, sayı 29, Aralık 1964.

(*) *Fee simple*: Türkçeye basit fiyef ya da dirlik olarak çevrilebilecek olan, *fee simple* eski İngiliz hukukunda, yaptığı hizmetlere karşılık olarak ve yapması gereken birtakım hizmetler karşılığında toprağa mutlak tasarruf etmekti. "Fee" sözcüğünün gerçek anlamı, "fief" ya da "feud"la aynıdır ve özgün anlamında, hiçbir yükümlülüğü olmaksızın toprak üzerinde kesin tasarruf demek olan "çıplak mülkiyet"e karşıt olarak kullanılıyordu – ç.n.

söz konusu kiracılarca kondurulan küçük şeylerin pek sözünü etmediğini" ileri sürdü.[105] 1682'de Chilvers Coton'daki (Warwickshire) bir tahrirde, açık tarlalardaki kayıtlı ve kaydı hayat şartıyla tasarruf edilen mülklerin çok kesin bir listesi verilirken, boş alanlardaki ortak alanlara gelince sadakatin muğlaklaştığı görülmektedir:

> Bu *manor*un Lord'unun ya da onun çiftçisinin, Coton ya da Nuneaton Outwood'da hangi hayvanları, koyunları ya da başka sığırları besleyebileceğini kesin bir şekilde bilmiyoruz, ancak şimdiki Lord... bizim Avamımıza sıkıntı vermeden her türlü sığırı sokabilmeye hakkı olduğunu iddia etmektedir.

"Bizim avamımız" ibaresi dikkat çekmektedir. Göreceğimiz üzere, köy nizamnamelerinde, boş alanlardaki genel haklar, mahkemelere yapılan müracaatlar *dışında* çoğu kez –kimi zaman bütün tasarruf edenler ya da kayıtlı malikler, kimi zaman "*manor*un içindeki herkes" ya da "sakinler", ya da "rençberler", ya da "*parish* ahalisi" gibi– gevşek ve belirsiz terimlerle ifade edilmektedir. Hukuki tanımlar genellikle fiili uygulamalardan daha açıktır ve hukuk merdiveninde yükseklere çıkıldıkça daha da açık olmaktadırlar.

Açıklığı zorunlu kılan iki durum vardı; yasa önünde yargılama ve çitleme süreci. Ve her iki durum da kesesi ve gücü olanları küçük kullanıcılara göre kayırıyordu. Geç 17. yüzyılda ve kesinlikle 18. yüzyılda mahkemeler artan bir oranda lordun boş arazisinin ya da toprağının, her ne kadar göreneğin münasebetsiz uygulamalarıyla sınırlandırılmış ya da engellenmiş olsa da, lordun kişisel mülkü olduğunu ileri sürüyorlardı (ya da tartışmaksızın böyle olduğunu varsayıyorlardı). Eğer lordun "kendi" toprağına tasarrufu herhangi bir şekilde sınırlandırılırsa, "bu durum, oradaki kullanıcıların her türlü iyileştirmeye karşı çıkmalarına olanak verecek kolay bir yol olacaktır."[106]

---

105 Joan Thirsk, *Tudor Enclosures* (Hist. Assn., 1967), s. 10.

106 *Polter, Sir Henry North'a karşı* (26 Charles II), 1 Ventris 397, ER 86, s. 245-254.

"İyileştirme"yi bu ruhla ele alan Gateward Davası ve daha sonraki kararlar, göreneğin cesedi üzerine uzman neşteri vuruyorlar ve asıl kullamcının hakkına uygun hakları kullanıcıdan koparıyorlardı. Bir tek operasyonla bu durum ruhsatsız büyük müdahilleri, otlatıcıları ve benzerlerini, arazi sahiplerinin ve göreneksel kaydı hayat şartıyla kullanıcıların lehine sınırlandırıyordu ve ne toprağı ne de eski *cottage* tasarruf hakları olan müphem küçük kullanıcı kategorilerini tümüyle yetkisiz kılıyordu. Bu durum, köydeki fiili uygulamayı etkilememiş olabilirse de, topraksız avamı, mahkeme önüne gelen bir davada ya da çitleme noktasında her türlü haklarından soyundurmuş olabiliyordu. Kullanma hakkı kullanıcıdan, bir eve ya da eski bir meskenin yerine transfer edilmiş oluyordu. Bir kullanım olmuyor fakat bir mülk oluyordu.

Bu ne bir anda, ne de müphemlikten uzak bir şekilde oldu. Kapitalist rasyonelliğin mantığı, kökleri derinlerde olan göreneksel toprak tasarruf biçimleri ve kayıtlı mülkiyet tarafından geciktirildi.[107] Ortak fer'î hak topraktan ayrılamıyor ve satılamıyordu. Bununla birlikte, çitleme sırasında kuşkusuz toprağın (kaydı hayat şartıyla tasarruf eden kullanıcı ise) kullanıcısı değil, sahibi bu hakkı paraya çevirebiliyordu. Asıl mülke bağlı ve onunla birlikte intikal eden genel haklar *cottage* ya da şu kadar kapısı olan (ya da hayvanlar için otlatma hakları olan) eski bir meskenin yeri ile birlikte satılabiliyordu. Ancak bu yeni bir şey değildi ve hukuk tarihçileri bizi, (kilisenin papazlığa atama yetkisi gibi) belirli gayri maddi hakların, "şeyler" ya da mülk olarak ele alınmaya başlandığı 12. yüzyıla kadar geri götürebilirler. Ancak bu, o şeyin kendisine "sahip olmak" için değil, onu kullanmak ya da ondan yararlanmak için, "şeyler"e tanınan, "halihazır bir hak"tı.

Coke'tan Blackstone'a kadar geçen zaman içinde olan şey,

107 Lordun kayıtlı maliklerin kerestesi üzerindeki hakkına güçlü bir muhalefet oldu ve her ne kadar *Ashmead, Ranger'e karşı* davasında lordun lehine doğru yol alındıysa da kesin olarak 1702'de Lordlar Kamarası'nda, 10'a 11'lik zayıf bir çoğunlukla karara bağlandı. Bu kesin bir zafer değildi: Bkz. Allan Greenbaum, "Timber Rights, Property Law and the Twilight of Copyhold", (Elle yazılmış metin, Osgoode Hall Hukuk Fakültesi, York Üniversitesi, Toronto).

toprakta mülkiyet nosyonunun katılaşması, somutlaşması ve teamüllerin kiralanabilir, satılabilir ya da miras bırakılabilir mülkler halinde şeyleştirilmesiydi.[108] Blackstone *Şerhler*'inin [*Commentaries*] ikinci cildinin başlığını "Şeylerin Hakları" diye boşuna koymadı - bu haklar yeni şeyler olduğu için değil (hukukun eski defterlerinde bunlar vardı) ama bu haklarla ilgili piyasanın, hukuk sınavında hiçbir zaman bu kadar etkin ya da bu kadar doğurgan olmadığı için. Üstelik Blackstone'un "şeylere ait haklar" demeyip, "şeylerin hakları" demesi insanın dikkatini çekiyor. 18. yüzyıl, teamüllerin ve hakların bir yere ya da makama bağlandığı ve daha sonra da sanki insan haklarına kendi başlarına hükmeden şeyler gibi ele alındığı bu garip karma hukuk dönemini gördü. Bir park alanının ya da ormanın Koruyuculuğu, bu makama bağlı yetkiler, ek gelirler ve haklarla birlikte satılabiliyordu.[109] Eski bir mesken (ya da onun yeri) ortak kullanım hakkı kazanmıştı ve bu şey sahipler arasında alınıp satılabiliyordu. Ve çok benzer bir şekilde Avam Kamarası'nın kararları, tartışmalı durumlarda, *borough*larda seçim yetkisi olabilecek kişileri, "sakinler" ya da "genel olarak sıradan kişiler" gibi belirsiz kategorileri, her uyruğun olanağı çerçevesinde ödemesi gereken göreneksel vergileri ödeyen sakinler ve daha sonra eski evlerde, ya da eski evlerin temelleri üzerine kurulmuş evlerde ikamet eden kişeler lehine somutlaştırma eğilimindeydi (Bridport, 1628 ve 1762; Arundel, 1693 ve 1715; Bramber, 1715). 1676'da Seaford'da Yargıçlar, Jüri Üyeleri ve Özgür Kişiler'in "yalnızca söz hakları kalmıyor değil... fakat ayrıca Seçim avamın elinde" oluyordu ama 1761'de "*avam* sözcüğü... geleneksel vergileri ödeyen Ev Sahibi Sakinleri içeriyordu yalnızca"; bu, Gateward geleneği ile aynı doğrultuda bir karardı. Hastings'de, 1715'te seçmenler, "*borough*nun sınırları içindeki evlere ya da arazile-

108 Simpson, *a.g.e.*, s. 103-106; C.B. Macpherson, "Capitalism and the Changing Concept of Property", Kamenka ve Neale (der.), *Feudalism, Capitalism and Beyond* (1975) içinde, s. 110.

109 Güzel bir örnek benim *Whigs and Hunters*'daki Enfield Chase örneğidir, s. 175-181.

re miras ya da kaydıhayat şartıyla sahip olan" kişilerle sınırlandırılmıştı.[110] Bu iş, güvercin kulübelerini, domuz ahırlarını, bir diken ağacını ya da taşocağını seçim bölgesi sayan ve oy hakkının buraların sahipleri tarafından değişik hikâyeler ve stratejilerle kullanıldığı, reformdan önceki Avam Kamarası'nın saçmalıklarına kadar uzandı. "Hakları mekândan bağımsız olarak bir *insana* bağlamak yerine bir *mekâna* ya da başka bir şekilde ifade etmek gerekirse cansız bir maddeye bağlama adeti, rasyonel bir tartışmaya konu olamayacak kadar saçmadır" - böyle söylüyordu Tom Paine.[111]

Teamülün mülk olarak şeyleştirilmesi –ve paraya çevrilmesi– çitleme kertesinde her zaman zirveye çıktı. Toprağı kullananlar (göreneksel kullanıcı olmadıkları sürece) değil de toprağın malikleri, haklarının sona erdirilmesi karşılığında arazi elde ettiler. Ancak çoğunluğun teamülüne izin vermeyen yasa, halen var olmayan varlıkları, hakları ve makamları terfi ettirerek azınlığın "çıkarı" için tanıyabiliyordu. Delamere Ormanı çitlendiğinde (1812) sekiz bin *acre*'nin yarısı, öteki yarısından da 200£ kira geliriyle birlikte Kral'a gitti. Baş Ormancı, Okçubaşı ve Muhafız John Arden, yardımcılarıyla birlikte, aynen "kapatılan Vale Royal Manastırı'nın, çeşitli konut yerlerinin, Arazilerin, Evlerin ve Mirasa konu şeylerin şimdiye kadar Sahibi, Vale Royal Manastırının Reisi" Thomas Cholmondeley gibi, kaybettikleri yan gelirleri için (tavşan üretme hakkı da dahil) cömertçe tazmin edildiler. Ormandaki tüm haklar, otlatmak için fazla ıslak ve kurutulması pratik olmayan bazı "Yosunla Kaplı Yerler ve Turbalıklar" dışındaki haklar, sona erdirildi; Buradaki turbalar hâlâ kesilebilecekti. Her ne kadar (tazminat olarak arazi elde eden) mülk sahiplerine talimat verilmiş olsa da kirasını tümüyle ödeyen kullanıcılara, kaybolan hakları için hiçbir tazminat ödenmedi.[112]

110 Bu emsaller (çoğunlukla *Commons Journals*) Shelburne Belgeleri (Michigan Üniversitesi, Ann Arbor), cilt 167 içinde güzel bir şekilde toplanmıştır, W. Masterman, "Compedium of the Rights and Privileges of Election".

111 Thomas Paine, *Letter Addressed to the Addressers on the Late Proclamation* (1792), s. 67.

112 *An Act for enclosing the Forest of Delamere* (1812), s. 23, 27-29, 33.

Bunların tümü hukuka uygundu; normal prosedür izleniyordu. Ancak, hakların onları kullananlardan alındığı ve eski feodal payelerin, kapitalist mülkiyet haklarına dönüştürülürken cömertçe tazmin edildiğini, tarımsal uygulamaların kökten değiştiğini gösteriyordu.

Kerridge, "makul olmayan görenekleri reddetmek, hemen her durumda, düzmece olanları reddetmek demekti" diye yazdığında, insanı herşeyden önce herşeyi bildiği iddiasıyla şaşırtıyordu. (Büyük Sir Edward Coke bile, "eğer bazı göreneklerin listesini yapacak olsam, bunu Sysiphus'la* birlikte yapmalıyım... sonu gelemeyecek bir iş" demişti.) Kuşkusuz bir kere hukuk, hakkı kullanıcısından ayırdı mı, çok eskilerden beri ve büyük bir kesinlikle var olan teamülü sona erdirmek için akla yakın nedenler bulabilir. Genel hukuk, hukuk terimlerinin kesinliğinden daha ziyade "iyileştirme"nin ekonomi politiği ile ilgili "nedenler"e izin veriyordu. Pek çok yargıç, gelişen toprak sahiplerinin (makul adamlar) mentalitesini paylaşıyordu ve kendilerinden önce gelenlerin ve yasa koyucuların gerçek niyetlerini sezebilmekle övünüyorlardı. "Sakinlerin" iddialarını (bir kere daha) reddeden bir davada Manastır Reisi C.J. şuna işaret ediyordu:

> Parlamento'nun Yasalarındaki belirli sözcüklerin anlamı, diğer araçların yanı sıra, daha ziyade ne dilin etimolojik özelliklerinde, ne de halkın kullanımında değil; bunların kullanıldıkları konu ya da durumda ve de elde edilmek istenen amacın niyetinde aranmalıdır.[113]

Eğer dilin haklara ilişkin "popüler kullanımı" hukuk kafasına mantıksız görünüyorsa, bu kötü talihti. Kerridge'in (ve çitleme üzerine diğer otoritelerin)[114] incelemeyi başaramadıkları

(*) Sysiphus ya da Sisyphus: Büyük bir kaya kütlesini Hades'te bir tepenin başına taşımaya mahkum edilen ve tepeye her yaklaştığında kayanın tekrar aşağı yuvarlanmasıyla işe yeniden başlayan Korint'in efsanevi kralı – ç.n.

113 *Kral, G.W. Hall'a karşı* (1822), 1 B&C 136, ER 107, s. 51.

114 Yazık ki, W.E. Tate, o güzel kitabı *The Parish Chest* (2. baskı, Cambridge, 1951), s. 289'da sonraki mülkiyet kategorilerini kanıtlar karşısında daha da anakronistik bir duruma sokuyordu. Çitlemeler sırasında yoksullara arazi

şey, hakkın bu şeyleştirilmesiyle ve bu "iyileştirme" mantığının işin içine sokulmasıyla hukukun bizzat kendisinin sınıfsal sömürünün bir aracı olup olmadığı idi.

Müphem kullanıcı kategorilerini –işgalciler, sakinler, yerliler, "bütün kişiler" vs.– diskalifiye ederek Gateward ve onu izleyen davalar, ahaliye ya da sakinlere, "kiliseye giden bir yol ya da patikada olduğu gibi" yalnızca geçiş hakkını ya da kolaylığını bırakıyorlardı.[115] Bu büyük bir avanstı. "İyileştirme" sorununu hukuk içinde bir neden haline getirerek, kapitalist Pazar ekonomisinin isterleri ile "sanatlı hukuk terimleri" arasında bir nikah kıymak mümkündü. 1788 yılında hasattan sonra arta kalan başakları toplama konusunda Hukuk Mahkemesi'nin kararı bilinir, ancak onu bir kez daha hukuk anlayışı açısından okumak ilginç olabilir.

Burada hatırlanamayacak kadar eski müeyyidesi olan ve azalmayan bir hayatiyetle 19. yüzyıla kadar devam eden bir görenek söz konusudur. Uygulama görenek tarafından onaylanmış ama ayrıca köy nizamnameleriyle de düzenlenmişti.[116] Bu tür düzenlemeler, her ne kadar başka nizamnamelerde varsayılmış ve sessiz geçilmiş ise de, kimi nizamnamelerin tanıklık ettiği gibi, uygulama 18. yüzyılda devam etmektedir. Raunds'da (Northamptonshire) 1740'ta hiçbir geliri olmayan kimselerle yabancıları yardım almaktan menetmek için daha sıkı kontrol önerileri olmuştur: İkâmetgahı olmayan John Adams ve ailesi hasattan sonra başakları toplamak için öneril-

---

tahsis edilememiş olduğu için şöyle özür diliyordu: "Hukuk açısından... onlara verilecek herhangi bir arazi yalnızca yasal sahiplerinin, diğer maliklerin zararına verilebilirdi. Açık tarlalar ve ortak meralar, en fazla bir Kooperatif Derneği ya da şirket kadar kamuya aitti (hukukçular böyle söylüyordu) ve açık tarlalara sahip bir köy tasfiye edilince, diğer herhangi bir ticari faaliyette olduğu gibi, pay sahipleri arasındaki alacaklılar tatmin edildikten sonra alacakları paylaştırılmış oluyordu."

115 *Smith, Gateward'a karşı* (4 Jas I), Cro Jac 152, ER 79, s. 133. Ayrıca bkz. ER 82, s. 157.

116 Hasattan sonra arta kalan başakları toplama konusunda genel olarak bkz., David Morgan, *Harvesters and Harvesting* (1982); Bushaway, *a.g.e.*, özellikle s. 138-148; P.J. King, "Gleaners, Farmers and the Failure of the Legal Sanctions in England, 1780-1850", *Past and Present*, sayı 125 (Kasım 1989).

miş ve nizamname hatırlatılmıştır: "Kayıtlı olmayan bir kişi ne hasattan sonra başakları toplayabilir ne de ortak alandan karaçalı kesebilir".[117] 1766 yılında Yüksek Mahkeme'de genelde hakkın sorgulandığı bir dava karışıktır. Berkshire'de zindana atılmış olan toplayıcılar, kısmen hasat edilmiş bir arpa tarlasında başakları toplamışlardır. Lord Mansfield, "hasattan sonra başakları toplama rengine bürünmüş hırsızlık haklı görülemez" hükmüne varmıştır. Ama diğer bir bilgili yargıç, "kitaplarımızda hasattan sonra başak toplama hakkı yer almaktadır..."[118] şeklinde görüş beyan etmiştir. Sorun 1788 yılında Suffolk Timworth'da John Houghton'un karısı Mary Houghton'un tarlasına, hasattan sonra başak toplamak üzere izinsiz girildiği iddasıyla bir davada Hukuk Mahkemesi'nin önüne gelmiştir. Davanın görenek açısından tartışılmadığı (muhtemelen Gateward Davası'nın oluşturduğu emsal nedeniyle haksız duruma düşüleceği için) ama ortak alanlardaki hakların evrensel geçerliliği çerçevesinde ele alındığı anlaşılmaktadır. "Adı geçen Timworth *parish*inin sakinleri olan sanıklar, orada yasal olarak yerleşmişlerdir ve yoksul, muhtaç ve mahrumiyet içinde insanlar olduklarından...". Lord Loughborough iddiayı müphem bulmuştur:

> Birinci olarak, mülkiyetin doğasında olan münhasıran kullanma hakkıyla bağdaşmadığı için.
> İkinci olarak, toplumun iyi düzenini ve barışı bozucu olduğu ve genel bir serseriliğe yol açabileceği için.
> Üçüncü olarak, hiçbir şey sürekli bir dere gibi tükenmez olmadığından, her önüne gelen hak kullanamayacağı için bu hakkı kullanmaya yetkisi olmadığından.

İddiayı görenekten koparıp genel hukuka bağlamakla savunma güçlüğü ortadan kaldırmış olmuyordu; zira "eğer bu görenek ülkenin genel hukukunun bir parçası olsaydı, krallığın her yerinde geçerli ve genel ve standart bir uygulamaya tâ-

117 Northants CRO, Kutu 1053/2, Raunds Manoru, Mahkeme Defteri, 27 Kasım 1740.

118 *Kral, John Price'a karşı* (1766), 4 Burr 1926, ER 98, s. 1-2.

bi olurdu", oysaki bazı yerlerde bilinmiyor ve başka bazı yerlerde değişikliğe uğramış bulunuyor ve farklı şekillerde uygulanıyor. Savunmanın Musa'nın yasasından yararlanma çabaları karşısında, "Yahudilerin siyasi kurumları bizler için bağlayıcı olamaz, zira Hıristiyanlıktaki yoksullara yardım dağıtma bile hukuki bir yükümlülük değil, dinsel bir görevdir." Lord Loughborough, buradan doğrudan doğruya ekonomi politikten alınmış bir vaaza geçiyordu:

> Bu göreneğin bir hak olarak tesis edilmesinden doğacak sonuçlar, bizzat yoksulların kendisine zarar verecektir. Onların geçimi ancak üretken endüstrinin yaratacağı fazladan sağlanabilir; endüstriye yüklenecek her yük, onların geçimi için oluşacak fonun çok basiretsiz bir şekilde kısıtlanmasıdır zira çiftçilerin kârları azalırsa, *parishe* yapabilecekleri fakir-fukara fonu katkısı azalacaktır ve böylelikle yoksullar sonbaharda varsayılan bu hakkı kullanmakla, ilkbaharda açlığa duçar olabileceklerdir.

Bay Yargıç Gould, emsalleri aktararak ve oldukça bilgili bir şekilde tam aksi bir görüşü belirtti. Ancak Bay Yargıç Heath ve Bay Yargıç Wilson, Lord Loughborough'nun yanında yer aldılar. Heath müstesna bir enerjiyle kendisini ifade etti: "Bu teamüle destek vermek hile ve yağmacılığı davet edecek ve ülkenin üzerine lanet getirecektir." Geniş ölçüde ekonomi politiğin nedenlerini açıklamaya da girişti:

> Musa'nın kanunu bizim için bağlayıcı değildir. Âciz yoksullara zenginlerin bakması, insanlığa ve Hıristiyan hayırseverliğine gerçekten uygundur; ancak bu bakmanın şekli müsbet olmalıdır. Krallığın bütün toprak malvarlığını, bazı durumlarda bu kaynağı tüketmiş olan yoksulların bakılması için tahsis etmiş bulunuyoruz. Bu göreneğin yoksullar için bir hak olarak ele alınmasından doğan sakıncalar sınırsız olacaktır... Bu, hileye yol açacaktır çünkü ameleler, karıları, çocukları ve komşuları için hasat sonrası daha iyi bir başak toplama temin edebilmek amacıyla tahılı saçmaya tahrik edilmiş olacaklardır... Yoksulların küstahlığını arttıracaktır...

Bay Yargıç Wilson da aynı görüşteydi ama kanaatini biraz daha hukukla temellendirmek için gösteriş yapıyordu:

> Genel hukukta, hakkı talep edenlerle, o hakkın konusu kesin olmazsa hiçbir hak var olamaz. Bu durumda her ikisi de belirsizdir. Konu çiftçinin tarlada bırakmayı seçtiği dökülmüş tahıldır ve bunun miktarı tümüyle onun tercihine kalmıştır. Toprak onundur, tohum onundur ve doğal adalet gereği kâr da onundur.[119]

Hem emeğin hem de insan ihtiyacının ortadan kalktığı ve kârın "doğal adaleti"nin hukukta neden sayıldığı, kapitalist rasyonelliğin bundan daha saf bir örneğini düşünmek zordur. *Steel, Houghton et Uxor'a karşı* davasındaki tartışmalarda, ekonomi politiğin ideolojisi ile hukukun suç ortaklığını, hukukun yoksulların taleplerine kayıtsızlığını ve aynı toprak üzerinde yer alan asıl kullanıcının hakkına uygun olarak hak kullanma konusundaki artan sabırsızlığını olağanüstü bir açıklıkla görürüz. Loughborough'un belirtmiş olduğu gibi, "mülkiyetin doğası... münhasıran yararlanmayı birlikte getirir". Ve bu münhasır yararlanma, mülkün fiziki mekânından küstah aşağı sınıfları dışlama gücüne sahip olmazsa nasıl gerçekleşebilir?

Bu son birkaç sayfada dikkatlerimizi biraz hukuka yöneltik. Ve olası yanlış anlamalara karşı birkaç kelime daha eklemeliyiz. *İngiliz Mahkeme Kayıtları* yoksul avamın lordlara ya da büyük toprak sahiplerine ülkenin yüksek mahkemelerinde meydan okumalarının kayıtlarıyla dolu değildir. Kimi durumlarda mülk sahipleri ya da kaydıhayat şartıyla tasarruf eden göreneksel kullanıcılar, mahkeme masraflarını paylaşmayı birbirlerine vadederek bunu yapmışlardır.[120] Davalarını Hukuk Mahkemeleri'ne ya da Yüksek Mahkeme'ye götürmek ne *cottage* sakinlerine ne de amelelere göre bir "şey"di. Önemlice çıkarı olan bir taraf onlardan yana çıkmadığı süre-

119 *Steel, Houghton et Uxor'a karşı* (1788), 1 H BL 51, ER 126, s. 32-39.

120 Yate'te (Glouchestershire) 1745'te yapılmış böyle bir anlaşma örneği Glos. CRO D 2272'dedir.

ce, hakları herhangi bir mücadele olmaksızın sessizce kaybolmaya mahkumdu.

Meseleyi, "yoksul"ların hakkının söz konusu olduğu iki davaya işaret ederek açıklayabiliriz. Birincisi, hasattan sonra yerde kalan başakları toplamayla ilgilidir. Maharetli bir dedektiflik çalışmasıyla Peter King bu dava hakkında yeni şeyler bulmuştur. Aslında iki dava vardır, birincisi Mary Houghton davasından (1788) iki yıl önce görülen ama hukuki sonuç alamayan *Worledge, Manning'e karşı* (1786) davası. Her iki dava da aynı batı Suffolk *parish*inden geliyordu ve davayı açanlar muhtemelen yerel toprak sahiplerince destekleniyordu. Benjamin Manning ve John Houghton'un her ikisi de kunduracıydılar ve Dr. King, hayırsever bir Suffolklu arazi sahibi ve yöneticinin, Capel Lloft'un desteği sayesinde Houghton'un avukat masraflarını karşılayabildiğini ileri sürmektedir. Davaların kaybedilmesi (ve ilgili tazminat ve masraflar) kuşkusuz her iki davalının kariyerine yararlı olmamıştır. Houghton'lar ipoteğe ve sonra da küçük mülklerini satmaya zorlanmışlar; John'un dul eşi Mary Houghton'a, yılda 6 £ yardım aldığı için son olarak yoksul yasası kayıtlarında rastlanmıştır.[121]

Küçük mülk sahibi, *cottage* sakini ya da küçük avam için hukuk her zaman uzak durulması gereken bir şeydi. Ancak kuşkusuz 19. yüzyılda, en azından 1860'tan sonra, avamdan küçük insanlar, güçlü insanseverlerin ya da Ortak Alanları Koruma Derneği'nin yardımıyla haklarını mahkemelerde dermiyan edebiliyorlardı. Bu da belirli durumlarda geçerliydi. Ama o aydınlık yıllarda bile, Bay Willingale'in davası ile örneklendirilebilecek güçlükler oluyordu. Waltham Ormanı bitişiğindeki Loughton'un yoksul sakinlerinin odun taleplerine daha önce değinmiştik. Kış aylarında ağaçları belirli bir yüksekliğe kadar budama hakkı, kökenini Kraliçe Elizabeth'ten aldığı varsayılan bir görenekti. Bunun etrafında, budamanın 10 Kasım'da, gece yarısı, sakinlerin (genellikle ale ile ısındıktan sonra) ormanı teftiş ederken başlaması gibi bir hayli ritüel oluş-

121 P.J. King, "The Origins of the Gleaning Judgement of 1788", yaymlanacak.

muştu. 1860'ların başında Houghton *manor*unun lordu ormanı çitledi, ahaliyi sokmadı, kaydıhayat şartıyla kullanıcılara kimi tazminatlar ödedi ve ağaçları kesmeye başladı.

1866 yılında "Willingale adında bir amele", iki oğluyla birlikte, çitleri kırarak içeri girdi ve göreneksel teftişe başladı. Her üçü de, kötü niyetle araziye tecavüz suçundan iki ay süreyle kürek cezasına çarptırıldılar. Hapishanede oğullardan biri zatürreye yakalandı ve öldü. Willingale tahliye edildiğinde olay, doğu Londra'nın Radikalleri arasında bir *cause celebre* (ünlü bir dava) haline geldi. Ortak Alanları Koruma Derneği henüz kurulmuştu, bu amaç için 1.000 £ kadar para toplayarak meselenin üzerine gidilmesini önerdi. Yalnızca Loughton'da ikamet eden biri dava edebileceği için Willingale adına bir dava açıldı. Liberal Milletvekilleri, yüksek mahkemelere çıkabilen avukatlar, yayıncılar ve aralarında Sir. T. Fowell Buxton ve John Stuart Mill gibi ünlü kişilerin bulunduğu bir destek lobisi oluştu. Ne ki bu desteğe ve aleniyete rağmen Willingale bir *manor* köyünün amansız toplumsal kontrolüne maruz bırakıldı. *Parish*de kimse onu işe almaya cesaret edemedi, köyde ikamet etme zorunluluğu olduğu için büyük güçlüklerle köyde kalacak bir yer bulabildi. El altından kendisine davadan vazgeçmesi için –belki 500 £'e kadar– rüşvet teklif edildi ama o bütün önerileri geri çevirdi.

Bu olaydan dört yıl sonra yaşlı adam öldü (1870) ve böylelikle dava düştü. Yeni bir biçimde dava, (*manor*da iş ya da kalacak yer bulma sorunu olmayan) Londra Şehir Meclisi'nce yeniden başlatıldı. 1879 yılında esaslı bir zafer kazanıldığında, "sayıları 5.000 ya da 6.000'i bulan yörenin bütün ahalisi, gece yarısı meşalelerin eşliğinde" son bir teftiş başlattı. Willingale'in hayatta kalan oğlu küçük işgalcilerin genel haklarının şampiyonluğunu yapmayı hâlâ sürdürüyordu ve dul eşi Londra Şehir Meclisi tarafından haftada beş şilinlik bir emekli maaşıyla ödüllendirildi.[122]

122 Eversley, *a.g.e.*, Bölüm 4. 1895'te Epping Ormanı'ndaki budanmış gürgenlere ilişkin anlatımlar William Morris'in Daily Chronicle'a gönderdiği iki mektuptandır. *Letters of William Morris*, (Der.) Philip Henderson (1950), s. 363-367.

Bu öyküyü aktaran Lord Eversley ve ona yardım eden birkaç insansever, "yaşlı Willingale"in vaftiz adını unutmuş görünüyorlar. Ancak açık olan şey, orta Victoria İngiltere'sinde bile emekçi bir insanın, lordlar ya da arazi sahipleriyle yasal yoldan genel haklar konusunda mücadele etmesinin kolay bir şey olmadığıydı. Bundan yüz yıl kadar önce ne kadar şansları olabilirdi ki?

IV

Hukuk Mahkemesi'nin 1788'deki kararı, Mary Houghton ve onun Timworth'daki komşuları dışında kuşkusuz hasattan sonra tarlada kalan başakları toplama uygulamasını durdurmadı.[123] Görenek *lex loci* olarak kalıyordu ve içtihat hukuku şimdi artık başak toplamanın görenek hukukundan doğan bir hak olarak ileri sürülemeyeceğine karar verirken, hak yine de *manor*un göreneği ya da köy tüzüğüne dayanılarak yerel bir hak olarak talep edilebiliyordu. Karar, göreneği aşmak isteyen ya da çitlemeden sonra bunu kendi çalışanlarının aileleri ile sınırlandırmak isteyen çiftçilerin ellerini güçlendiriyordu. Ve çitleme, geleneksel olarak muazzam açık tarlalarda yapılagelen hasatı, özel alan ve kontrollü yararlanma duygusuyla, az sayıda çitlenmiş ya da çevrilmiş "kapalı alanlar"a hasrederek, hakkı tehlikeye düşürüyordu. Gerçekten de bu karar, eğer bu yoldaki girişimler, özellikle Peter King'in göstermiş olduğu gibi, fiziki ve yasal saldırılar karşısında haklarını terk etmeyi reddeden çalışan kadınlardan gelen en inatçı bir direnişe yol açmamış olsaydı, başak toplamanın genel olarak yasaklanmasına yol açabilirdi.[124]

Genel hukuk mahkemelerindeki kararların hiçbiri, her ne kadar bu tür kararlar, iş çitleme aşamasına gelince toprak sa-

123 Hukuk Mahkemesi'nin kararmdan bir iki yıl sonra, pitoresk olanı gözleyen birisi, "sayısız çocuk grupları çevrede oynar ya da çalışırken" başak toplayanlarla dolup taşan yüz acre'lik tarlaları şevkle anlatıyordu; burası Timforth'a bir iki mil mesafe uzaklıktaydı: S. Pratt, *Gleanings in England* (1801), ii, s. 271.

124 Bkz. P. King, "Gleaners, Farmers and Failure of Legal Sanctions, 1750-1850", *Past and Present*, No. 125 (Kasım 1989).

hiplerinin elinde *acre*'leri paraya çevirmek için kozların toplanmasına yol açmış olsa da, göreneğin yerel uygulaması üzerinde ani bir etki yapmadı. Kayıtlara dayanan ve diğer göreneksel toprak kullanma biçimlerinin, aslında ortak alanları kullanma hakkının varlığını sürdürdüğü köylerde, kullanımı düzenleyen bir çeşit uygulama bekleyebiliriz. Birkaç yıl önce, kendi saflığımla, varlığını sürdüren 18. yüzyıl göreneklerinin ezber edilmiş ve özellikle de Sicil Mahkemeleri'nce ya da diğer türden *parish* toplantılarında heyecanla ilan edilen köy tüzüklerinin kapısını ülke çapında açacak anahtarı keşfettiğimi sanmıştım. O zamanlar bir alışkanlık edinmiştim, ne zaman bir *County* Sicil Bürosu'nu ziyaret etsem, kartoteksleri karıştırır ve yerel düzenlemelerle ilgili örnekler toplardım. Ama, heyhat, bu yazıyı karalamaya başladığımda ve bu çuval dolusu notları çalışma odamın döşemesine yaydığımda, kendimi çeşitli *county*lerden derlenmiş bu karma karışık başak toplama notlarına tam bir umutsuzlukla bakarken buldum.

En azından biraz tevazu öğrendim. Çünkü, kendisi yalnızca *yerel uygulama*'lara kısmen rehber olabilecek bu *lex loci*, yerel bağlamı içinde disiplinli bir incelemeyle ancak anlam kazanabiliyor. Ekilebilir ve boş arazi dengesini, toprak sahipliğinin dağılımını ya da yoğunluğunu, ürünleri ve hayvanları, toprak verimliliğini, pazarlara ulaşılabilirliği, nüfusu ve fakir-fukara fonlarını ve disiplinli bir tarım tarihçisinin büyük bir sabırla bir araya getirdiği diğer tüm meseleleri bilmek zorundasınız.[125] Olayın içinde bulunduğu çevre ve koşullar böylesine ti-

125 Genel hakların kullanımında (J.M. Neeson'unkine ek olarak) çok değerli bulduğum çalışmalar şunlardır: G.W. Hoskins, *The Medieval Peasant* (1957); C.S. ve C.S. Drwin, *The Open Fields* (1848); A.C. Chibnall, *Sherington: Fiefs and Fields of a Buckinghamshire Village* (Cambridge, 1965); M.K. Ashby, *The Changing English Village: Bledington* (Kineton, 1974); W. Cunningham, *Common Rights at Cottenham & Stretham in Cambridgeshire* (Rosal Hist. Soc., 1910); Joan Thirsk, "Field Systems in the East Midlands", A.R.H. Baker ve R.A. Butlin (der.), *Studies of Field Systems in the British Isles* (Cambridge, 1973) özellikle s. 246-262; E.E. Hallam, "The Fen Bylaws of Spalding and Pinchbeck", *Lincs. Architectural & Archaelogical Society*, (1963), s. 40-56; R.S. Dilley, "The Cumberland Court Leet and Use of Common Lands", *Trans. Cumberland & Westmorland Antiq. & Archaeological Soc.* lxvii (1967), s. 125-151.

tiz bir şekilde temin edilmediğinde benim başak toplamayla ilgili belge dağarım bir zırva çuvalına dönüşüyordu. Yard başına ya da *cottage* başına ne kadar hayvanın otlamasına izin verildiğinin sınırlarını belirtmek, o *cottage* ya da acre'lere kimin ne kadar sahip olduğu ya da kiraladığını göstermeden pek fazla bir yarar sağlamıyordu.

Kendimi savunma makamında şunu söyleyebilirim ki, anti-Hammond ekolüne mensup kimi iyimser tarım tarihçileri bu tür kaynakları okumadan geçmişlerdir. Ancak hiç kimse genel hak uygulaması konusunda toprak, ürünler ya da toprak kullanım biçimlerini fark gözetmeksizin bütün ülkeye genelleme hakkına sahip değildir. Genel hak uygulaması ve de bu haklara ilişkin sözel gelenek, coğrafi özellikler kadar özgül ve yereldir. Muhtemelen bu tür malzemeden, çevre koşullarının disiplinine bağlı olmaksızın birşeyler çıkarsanabilir. Beklenebileceği gibi, boş alanlardaki otlatma haklarının (ya da ortak alanlardaki kapıların) parasal değerlere dönüştürülebilmesi, çevrede sürüp giden kullanımların köylerde maddileştirilmesinin bir tür yankılanması eğilimi olarak görülebilir. Warwickshire'deki iyi kayıtları olan ve sıkı bir şekilde denetlenmiş Ryton-üzerindeki-Dunsmore, 1735 yılında, "hiçbir ortak alan şehir dışından hiç kimseye... ortak alan başına 5 şilinden daha aza kiralanmayacaktır" hükmünü koymuşken, aynı hak için *parish* mensupları yalnızca 4 şilin ödemişlerdir. Ortak alanlara ilişkin daha küçük hakları olağanüstü bir titizlikle düzenleme girişimi olmuştur: "Bir kilise bölgesinde oturmayan hiçbir papaz ortak alandan turba kesemeyecek" ve ortak alanın karaçalısı yalnızca kişilerin sırtında taşınacak ve yalnızca kendi evlerinin ocaklarında yakılacaktır.

Para, burada büyük ölçüde devreye girer:

> Şoselerde ve yollarda bu şekilde büyüyecek olan ot, bundan böyle hayvanlara yedirilmeyecek ve kesilmek üzere satılacak ve bundan yıllık olarak sağlanacak para, adı geçen *manor*un sakinleri arasında herkesin ödediği kiraya göre paylaştırılacaktır.

1735 yılında tüzüğe karşı geldikleri için en az kırk yedi kişi, 1741 ve 1749 yıllarında da kırk sekizer kişi para cezasına çarptırılmıştır ve insan denetimlerin yıllık olarak sürdürüldüğünü düşünmektedir.[126]

Benim topladıklarım, ki esas itibariyle, Orta İngiltere'den derlenmiştir, hakların böylesine parasallaştığı bir *manor*dan farklı bir örnek ortaya koymamaktadır. Bazı yerlerde –doğu ve batı Leake (Nottinghamshire) 1730 ve Towcester 1712– ortak alanlardan yararlananlar ve *cottage* sakinleri, ortak bir haktan yararlanmadıkları sürece parasal bir tazminat almışlardır.[127] Başka yerlerde, ineklerin ortak yayılmasına tahsis edilen yerler için bir kira belirlenmiş ve (Harpole, Northamptonshire'de olduğu gibi) kasaba sakinleri, fundalıkta otlatma konusunda "ihtiyaç duyduklarında ya da gerek gördüklerinde... Harpole'un yoksul sakinlerine" inekleri için altı ortak otlatma alanı ayrılmıştır.[128] Whilton'da aynı *Hundred** içinde 1699 yılında daha olumlu bir tüzük yer alıyordu: "Eğer herhangi bir yoksul kişi... tarlalarda ya da ortak alanlarda bir yere sahip değilse, Mayıs Günü'nde... inekler için ortak alan isterse" tarla bakıcısından 8 şilin karşılığında bunu elde edebilecektir.[129] Böylelikle bazı yerlerde otlatma hakları artık (ama nadiren kasaba dışından kişilere) kiralanabilecekti; başka yerlerde ise bu tür hakların

126 Warwicks. CRO, MR 19.

127 Sidney P. Porter, "East and West Leake", *Nottinghamshire Guardian*, 1 Nusan 1933, Northants. CRO, YZ 4289.

128 Northants. CRO, YZ 6a, Hundred of Norbotte Grove, Court Leet and Baron, "By Laws, Rules and Orders", 12 Ekim 1743. Sınır dört inek ve sığırlara mahsus çitle çevrili alan için dört yetiştirici idi ama kasabalılar bir yerin dörtte birine sahip olan birisine 8 şilin karşılığında (ve dolayısıyla yalnızca bir inek için) daha fazla hak verebilirlerdi.

(*) *Hundred*: İngiltere'de Saxon örgütlenmesine göre *county* ya da shire'ların her biri kaydı hayat şartıyla tasarruf hakkına sahip onarlı on aileden oluşan alt birimleri için kullanılan bir terim. *Hundred*lerin kendi mahkemeleri vardı ve en önemli özelliklerinden birisi bireylerin suç ya da kabahatleri için *Hundred*'in kollektif olarak sorumlu tutulmasıydı – ç.n.

129 Northants. CRO, YZ 1. M14, Norbottle Court, Whilton ortak tarlaları için tüzük. Ayrıca bkz. Hampton-Arden, 22 Ekim 1802: "Mart'ın 1'nde müracaat eden yoksul kişiler... her biri inekler için ortak yayılma alanı elde edebilecektir", Warwicks, CRO, MR 20.

kullanılmaması halinde tazminat söz konusuydu ve kimi zaman da hakkın ve paranın bir karışımı söz konusuydu. Para kimi zaman köy görevlileri, tarla bakıcıları, sürüler vs. ya da yerel iyileştirmeler için bir kenara konuluyor; kimi zaman toprağı kullananlara yeniden dağıtılıyor; kimi zaman da fakir-fukara fonlarını tamamlamak için kullanılıyordu. Northamptonshire'deki Hellidon'da, 1744'te, "Hellidon *parish*inin sakinleri ya da kilise mensupları... tarlalardaki Ortak Kullanıma Açık Yerlerde... her zaman, yoksulları gözeten kişiye yılda on şilin ödeyerek bir At sokma Özgürlüğüne sahipti".[130]

Her türlü düzenlemenin birbirine benzeyen sorunu *parish* dışından olanların ortak alanları kullanmasını önlemeye yönelikti. Bu durum düzenlemelerin kendisi kadar eskidir ama yine de sık sık tekrarlanır: "Sığırtmaçlar ve Çobanların... bu Kasaba'nın sakinleri dışındaki kimsenin davarına bakmaması emredilmiştir."[131] Kayıtlı mülkiyetin ve kâhyalığın yaygın olduğu *manor* köylerinde haklar, genel hukuk mahkemelerini de tatmin edecek bir şekilde hayvanların başkasının arazisinde otlatılmasına göre düzenlenir. Sınırlı ortak alanlardaki haklar, açık tarlalarda sahip olunan paylar oranında hesaplanır. Bununla birlikte diğer *parish*lerde genel hukuka aykırı –"kilise mensupları", "sakinler" ve "herhangi kişiler"– belirsiz terimler sık sık karşımıza çıkar. Kimi tüzükler ortak ya da boş alanlardan yararlanmayı sessiz geçerken, ağırlığı bütünüyle ortak otlatma hakkı ve *Lammas* otlatmasına veriyor; ya da başka *parish*lerde yazılı herhangi bir uyarı gerektirmeyecek kadar iyi bilinen uygulamalara işaret ediliyordu: "Herhangi bir kişi Noel'de, *Candlemas*'a kadar* saz kesme özgürlüğüne sahip olacaktır."[132] Ortak tarlalara izinsiz girenlere, boş alanlara izinsiz girenlerden daha fazla dikkat edilmektedir. Muhtemelen bü-

130 Northants. CRO, D 5.5 (c)Hellidon Manoru baronu ve sicil mahkemesi karar müsvetteleri, 27 Ekim 1744.

131 Cunningham, *a.g.e.*, s. 237.

(*) *Candlemas*: Isa'nın mabede takdimi ve Meryem'in aklanması onuruna 2 Şubat'ta yapılan dini tören ya da "mum ayini" – ç.n.

132 Northants. CRO, F (W.W) 501/1/, Wollaston için emir, 1721.

yük ortak alanları olan *parish*lerde tehdidin *cottage* sakinleri ya da işçilerden değil ama ruhsatsız olarak hayvanları gezdiren otlatıcılardan, celeplerden ve simsarlardan ya da sınırlarını aşan aşırı güçlü toprak sahiplerinden geldiği düşünülmektedir. Ortak alanlar varlıklı insanlar için *azamileri* belirlemek üzere sınırlandırılmıştır.[133]

Eğer (her büyüklükteki ve biçimdeki) çiftçilerle *cottage* sakinleri ve topraksız insanlar arasında bir mücadele varsa, bu belki de ortak tarlaların içindeki ve çevresindeki marjinal otlakları kontrol etme girişimleri etrafında görülebilir. Gonner, bize "tarlalarda karıklar arasındaki otların... kimi zaman sığırlara yedirildiğini ama çoğu kez fazla bir değer ifade etmediğini" söylemekte ve bunu 1773 yılındaki bir iyileştirme broşüründen yaptığı alıntıyla kanıtlamaktadır:

> Bunlar, kelimenin tam anlamıyla, ne kullanana ne de Yoksula bir yarar sağlamamaktadır çünkü ne biçmeye ne de her hayvanın başında yularını tutan bir çocuk olmadan otlatmaya yaramayacak kadar dardır...[134]

Raporunda muhtemelen haklı olarak, tarım tarihinin kahramanları olan iyileştirmeci çiftçilerin bakış açısını doğru olarak yansıtmaktadır. Bununla birlikte, onun marjinal otlakları, aralarında hayvanları yularlarından tutan pek çok kız ya da erkek çocuğun bulunduğu köylüler tarafından, verimli ve ucuz bir kaynak olarak çok farklı değerlendiriliyordu. 18. yüzyıl başlarında Orta İngiltere'deki mera kıtlığı çeken pek çok *parish*de, çiftçilerin bizzat kendileri karıkların arasını ve kesişme noktalarını genişleterek "ortada dolaşan otları" elde edebilmek için ortak tarlalardaki yeşil alanları büyütme konusunda çok önemli çaba sarf ediyorlardı.[135] Eğer köyün küçük insanları ra-

133 Örneğin, Uphaven (Wiltshire), 1742 için, PRO, TS 19.3'deki emir: "Tüm koyun simsarları ve toplancıları... Sözleşmeleri'nden daha fazla koyun bulundurmayacaklar ve Ortak Alanlarda herhangi bir koyun beslemeyecekler... ancak diğer kiracılarla, sözleşmedeki sayıya göre hayvan bulunduracaklardır".

134 Gonner, *a.g.e.*, s. 27.

135 Örneğin bkz. Northants. CRO, YZ 6a, Norbottle Grove Yüzleri için Tüzük Kuralları ve Emirler, 12 Ekim 1743. Ayrıca bkz. J.M. Neeson, "Common

hatsız edilirlerse –ve buna karşılık onların hayvanları büyük çiftçileri rahatsız ederse– bu mücadele yalnızca karıklar arasındaki boşluklarda değil fakat dere kenarlarında, tarlaların başındaki sürülmemiş yerlerde, çayırlar içindeki yollarda, yol kenarındaki otluklarda ve dere kenarlarında suların biriktiği çukurlardaki marjinal yerler etrafında oluyordu. İnsanlar, "hayvanları bakıcısı olmadan yol kenarına salan kişi" olarak teşhir ediliyordu.[136] Bunun yanı sıra, araziye izinsiz girmek, aynı yerlerde atları otlatmak ya da saman derleme bahanesiyle atları beslemek gibi sorunlar geliyordu.[137] (Atlar büyük yiyicilerdir ve bir kez bir at kösteğinden kurtuldu mu ürüne inanılmadık zarar verebilir.) Hoşgörülü *parish*lerde marjinal otlar, hayvanın yularından tutulması koşuluyla kösteklenmeden ya da çatallanmadan otlatılabiliyordu. Yol kenarlarında bir iki koyuna müsaade edilebiliyordu.[138] Gonner'in ve onun broşür yazarının "değeri az", işe yaramaz arazi kullanımı olarak gördüğü şey yoksulların geçimlik ekonomisi için merkezi önemde bir şeydi. *Northampton Mercury*'de bir muhabir ("Apuleius") 1726'da şunları yazıyordu:

> Ortak tarlalarda çiftçinin hiçbir zaman kendi adına yararlanamadığı ya da yalnızca kendi yararına tahsis edemediği Karık-

---

Right and Enclosure in Eighteenth Centur Northamptonshire" (Univ. Of Warwick doktora tezi, 1978) özellikle 2. bölüm; Baker ve Butlin, *a.g.e.*, s. 47-48; H. Beecham, "A Review of Balks or Strip Boundaries in the Open Fields", *Agric. Hist Rev.*, iv (1956), s. 22-44.

136 Hants. CRO, 159, 641, Piskopos Waltham'ın (Hampshire) şikâyeti, 25 Mart 1712 ve (yollarda bakıcısı olmayan ineklerle ilgili olarak) 2 Nisan 1717. Ayrıca Hambledon yakınmaları (159, 613), 29 Eylül 1721. (Pek çok köyde sıkça başvurulan bir çare bu tür başı boş dolaşan hayvanları dövmekti.) Yol kenarındaki otlatmaya ilişkin bir Suffolk deyimi "uzun çayırda otlatmak" idi., George Ewart Evans, *The Days that We Have Seen* (1975), s. 50-51.

137 "Hiç kimsenin kendi otu dışında altı yardadan daha uzun bir yular kullanamayacağına ilişkin bir şikâyet... tayın bir aylık olmasından sonra hiçkimsenin bir Kısrağı dolaştıramayacağına ilişkin bir şikâyet": Atherstone Emirleri, Tüzükleri ve Şikâyetleri, 1745, Warwicks. CRO, L 2/89. ("Dolaştırmak" bir hayvanı yularla otlatmak demekti.)

138 Horbling (Lincolnshire) *cottage* sakinlen göre "kuzulan Nisan'da almak, yazın yollarda koşmalarını görmek" konusunda bkz. *Annals of Agriculture*, xxxvii, (1801), s. 522.

lar Arasındaki Yerler ve Sınırlar ve Çukurlar ve Çöküklükler ve diğer boş Yerler... çünkü pek çok Ülkede, evlerinden başka bir şeyi kiralamadıkları halde ortak kullanma hakkına ya da göreneğine sahip bir tür köylüler vardır. Ve eğer boş alanda bir Baraka inşa edilmiş olsa, yoksul bir adamı bir Kuzu ya da dişi koyun ya da yavrusu olmayan küçük bir inek beslemekten kim alıkoyabilir? Çünkü bunlar ürün devşirilene kadar otlağa girebilir, yollar ve geçitlerde dolaşabilir ve daha sonra ortak tarlalara geçilir... Kimi yerlerde bu Avantaj sayesinde birçok Yoksul aile iyi bir Şekilde desteklenmiş olur.

Ancak çitleme ile (muhabir ileri sürüyordu ki) bu karıklar arasındaki yerler ve sınırlar "diğerleriyle birlikte yalnızca tek bir kişinin İşgâl ve Kullanımına açık tek bir Yer haline gelir."[139]

Yoksul köylü ekonomisinin olduğu yerlerde çocuklar ya da yaşlılar tarafından tarlaların sınırlarında ya da patikalar boyunca güdülen hayvanlara bugün bile rastlanabilir. Wordsworth, Beaupuy ile yaptığı kır gezmelerinde, yoksulluğun görüntüsünü derin bir hakaret olarak görür ve ve arkadaşı Beaupuy "heyecanla, 'Ona karşı *bu* / İşte biz buna karşı savaşıyoruz'" der:

açlık vurmuş bir Kız Çocuğu
Dermansız bedenini yavrusu olmayan küçük bir ineğin
Koluna bağlamış olduğu yularının hareketlerine uydurmuş
Ağır ağır ilerliyor ve hayvan
Patikadan böylece nafakasını çıkarırken
Kız iki eliyle örgüsünü örüyor...

Arthur Young için, *Kuzey Gezisi*'nde (*Northern Tour*) bu durum daha az bir hakaret ve pahalı zamanların ve gelişmenin getirdiği erdemlere karşı daha az bir kışkırtma değildi; "kolay günlerde bütün zamanını ineğini ipinden tutarak karıkların arasındaki otlarla beslerken güneşleyerek geçiren birisi, çetin günlerde kendisini kazma ve küreğe vuruyordu".[140]

---

139 *Northampton Mercury*, 17 Ekim 1726. Ayrıa bkz. Malcolmson, *a.g.e.*, s. 32-33.

140 Arthur Young, *A Six Months Tour through the North of England* (1771), i, p. 175.

Başkasının arazisine hayvan sokulması, hayvan sokulabilir arazinin olduğunu varsayıyordu. Bu varsayım, dört *acre* toprak olmadan *cottage* yapılmasını yasaklayan 31 Eliz., c.7'de (1589) de vardır. 18. yüzyıl ortasında çitlenmemiş pek çok *parish*in sosyo-ekonomik gerçeği birbirinden çok farklıydı. Bir yandan aynı zamanda erkek ve kadın kırsal zanaatkâr ve esnaf olan pek çok küçük çiftçi hâlâ varlığını sürdürürken, pek çok yerde artan sayıda topraksız köylü bulunuyordu. Bunların göreneksel hakları, ulusal mahkemelerce irdelendiğinde ya hiç yoktu ya da –eğer eski *cottage*lerin kiracıları idiyseler– kullanana değil de *cottage* (ya da onun sahibine) bağlıydı. Bununla birlikte, tüzüklerden ve yazılı kanıtlardan benim edindiğim izlenim, praxis olarak göreneğin –kırsal uygulamalar– hukukun resmî görüşünün ötesinde, küçük hakların kullanımı için genellikle daha fazla bir olanak sağladığıdır.

Yoksul insanların kimse fark etmeden birkaç koyun ya da bir ineği ortak alana sokup, meseleyi geçiştirebileceğini söylemiyorum. Herkesin yaptığı herşey köyde birisi tarafından fark edilirdi. Bu olanağı "hırsızlık", "hile" ya da yoksulların gasp girişimi ya da toprak sahiplerinin dikkatle ele alınması gereken paternalist duyarlılığı ile açıklamamız da gerekmez. Hiç kuşkusuz her ikisinin de örnekleri vardır. Ancak köy tüzükleri çoğu kez, dikkafalılıkları ya da hattâ rezillikleri ünlü olan orta ve küçük çiftçilerce belirlenir. Dikkafalılık koşullarında bile olsa küçük genel haklara olanak sağlanmasının sağlam nedenleri vardır. Hasat ve saman derlenmesi gibi ağır, konak, çiftlik evi ve mandıradaki yaygın kadın hizmetleri gibi rastgele işler için işgücünün el altında bulunması ve meskun olması daha iyidir. Yoksullara, yakacak ve süt için inek gibi geçimlik haklar verilmesi aynı zamanda fakir-fukara ödemelerini düşük tutmanın bir yoluydu.[141]

141 Kuşkusuz Arthur Young'un kendisi, 1795 ve 1800-1 yıllarındaki yüksek fiyatlar ve kıtlıktan sonra, yoksulların kulübe bahçelerine ve ortak inek otlatma alanlarına sahip olabilmesinin avantajlarını gecikmeyle de olsa savunan birisiydi: Bkz. "An Inquiry into the Propriety of Applying Wastes to the Better Maintenance and Support of the Poor", *Annals of Agriculture*, xxxvi (1801) ve ayrıca *General Report on Enclosures* (1808; yeni baskı 1971), özellikle s. 150-170. Snell, *a.g.e.*, bu bulguları gözden geçirmektedir, s. 174-180.

Ve bu nedenlere görenek ve komşuluk gibi nedenler de eklenebilir. Toprağı olmayanların bir kısmı çiftçilerin akrabasıydı; başkaları uzun süredir komşuydular ve para söz konusu olmaksızın –bina yapmak, çatıları kaplamak, koyunları kırkmak ve çit yapımı gibi– beceri isteyen ve pek çok köy topluluğunda görülen karşılıklı hizmet alışverişinde ve yardımlarda bulunuyorlardı. Duygusal olmadan, ortak alanların fiilen kullanımını belirleyen ve "hatırlanamayacak kadar eski zaman"dan beri uygulanan cemaat normları, komşuluk yükümlülüklerinin duygu ve beklentilerinin de azimle birer hak olarak anlaşıldığını varsaymak mümkündür.[142]

Ancak bu noktada sosyal tarım tarihçilerinin uzmanlığına yolu açmalıyız. Genel hak, hiyerarşi ve mülkiyet iddiaları, kaynaklara ulaşmada tercih edilme ve ihtiyaçların uyarlanması gibi muğlak ve kimi zaman karmaşık kullanım sözcükleriyle ifade edilir ve *lex loci* olduğu için de her yerellikte ayrı ayrı ele alınmalı ve hiçbir zaman "tipik" olarak görülmemelidir. Alternatif hak iddiaları (örneğin, çitleme yarışında olduğu gibi), yalnızca "zengin" ve "yoksul"lar arasında değil ama küçük mülk sahipleriyle topraksız köylüler ya da yasayla hakları kabul edilmiş köylülerle bu haklardan yoksun bulunan işçiler arasında şiddetli bir bölünmeye yol açabilir. Bu bölümü sonuçlandırmak için, genelin yerine geçebilir olduğundan değil, fakat değişik çıkarların muhalefetlerini ortak hak iddialarına dayandırmalarını gösterebilmek açısından bütünüyle tipik olmayan bir olaya işaret edeceğim.

Kuzey Warwickshire'deki Atherstone, 18. yüzyılın başlarında küçük bir pazar kasabasıydı. III. Henry zamanından kalma bir hakka dayanarak kurulan bir pazarın ve aynı zamanda (yıllık yarışların da yapıldığı) at panayırının kurulduğu bir yerdi.[143]

---

142 H. Homer, *An Essay upon the Inclosure of Common Fields* (Oxford, 1766), s. 23'de çalışanların, ortak alanlarda, "hatırlanamayacak kadar eski görenekler"den yararlandıklarından söz etmektedir.

143 Bu olaydan ilk kez, J.M. Martin'in, "Warwickshire and the Parliamentary Enclosure Movement" adlı Birmingham Üniversitesi'ne sunulmuş (1966) doktora tezi vasıtasıyla haberdar oldum. Atherstone aynı yazarın "Village Traders and the Emergence of a Proleteriat in South Warwick", *Agric. Hist Rev.*, 37, Kısım 2, s. 179-188"deki makalesinde de tartışılmaktadır.

Kasaba yaklaşık yedi yüz *acre*'lik büyük bir açık tarlanın ortasında kurulmuştu ve buna (135 *acre*'lik) Koruluk ve onbeş *acre*'lik sığır otlağı eklenmişti. Yüzyılın ilk yarısında ortada belli başlı üç büyük aktör vardı: 1730'larda açık tarlada yalnızca beş *acre*'ye sahip olan *manor*un lordu; çoğu yüzyılın başından kalma kayıtlara dayalı mülk sahipleri ve çoğu aynı zamanda kayıtlı malik olan ve uzun süre kullanmadan doğan hak iddiasında bulunan köylüler.

1719'da lordla kayıtlı malikler arasında, para cezaları, değirmeni kullanma hakkı, kimi feodal hizmetler gibi bilinen konularda "Hıristiyan anlayışını ve dostluğunu sürekli olarak bozacak" derecede anlaşmazlık çıktı. Müşteriler, Sicil Mahkemesi'nde, lordun kâhyasını her iki tarafı birbirine düşürmekle suçladılar:

> Kâhya... kayıtlı malik olmayan, istediğini yaptırtabileceği kimi yoksul adamları Jüri'ye alıyor ve Duruşma'yı yapmak için özel bir Oda ya da Salon bulunduğu halde görüşmeler özel yerlerde yapılıyor ve eski göreneklere göre Jürinin kayıtlı maliklerin en iyileri arasından seçilmesi ve bütün işlerin herkesin gözü önünde açık Duruşma halinde yapılması gerekirken Jüri bir Odada tutulurken Kahya işlerini özel olarak başka bir odada yapıyor.[144]

1735-1738'de Atherstone açık tarlaları çitleme girişimleri hızlandırıldı. Taraflar şimdi yeniden mevzilenmişlerdi. Lordun feodal hizmetleri ve para cezalarını arttırma girişimleri engellendiği için tarladaki kayıtlı malikler (satınalma yoluyla) şimdi tam malik haline getirilmişlerdi. Topraklar birleştirilmiş, en büyük toprak sahibi (her ne kadar arazisini kiralayan "büyük bir çiftçi değil de tüccar" idiyse de) Bay Abraham Bracebridge çitlemenin baş teşvikçisi olmuştu.[145] Kendisi şimdi *manor*un

144 Warwick *manor* kayıtları. CRO, MR 9, tarihsiz ama 1719 civarı.

145 Bracebridge ailesi şeker tasfiyesi, bankacılık ve kuyumculuk işleriyle uğraşıyordu ve Abraham Bracebridge 1695 yılında Atherstone'da miras yoluyla küçük bir mülke sahip olmuştu. Kendisi ve oğlu Walter, o tarihlerle 1730'lar arasında açık tarlalardaki arazileri satın alıyorlardı. "The case of Atherstone concerning Inclosure of the Com. Fields as drawn by Mr. Baxter & Others in January 1738-9", Warwicks. CRO, MR 9; M.J. Kingman, "Landlord versus

lorduyla ittifak içindeydi. Muhalefet, 160 kadarı, iki at ve iki hayvan için uzun süre kullanmadan doğan genel hak talep eden köylülerdi:

> Bu Kasaba'ya ait eski hibe ve Berat'lar tarandıysa da... Köylüler orada ya da başka bir yerde *yazılı olarak* bu genel hakkın kökenini bulamadılar ama haklarını, uzun süre kullanma ve şarth özgürleşme kanıtlarına dayanarak kolaylıkla ispatlayabilirler. Mülk sahiplerinin tapularında genel hakka ilişkin genel sözler yer alıyor...
>
> Not. Bundan birkaç sene sonra Bay Bracebridge, kasabaya ilişkin bir davaya karıştığı gerekçesiyle kasabadaki tüm kayıtların ve yazıların Teftiş ve korumasını üzerine aldı ve şimdi bunları kasabalılara vermeyi ya da göstermeyi kabul etmiyor.

Ama kasabanın evrak sandığı köylülerin elinde bulunmaya devam etti.[146]

Söz konusu olan büyük ortak tarla idi ve bu davanın olağanüstü yanı, köylülerin toprak sahiplerinden, daha fazla otlatma hakkı talep etmeleriydi. Her biri yılda on ay süreyle iki at ve iki inek için, kasaplar ise her biri on koyun için genel hak talep ediyorlardı.[147] (Hayvanlar farklı zamanlarda ortak tarlanın farklı yerlerinde gezdiriliyor ama "Otla bolca besleniyorlardı".)[148] Arazi sahipleri, açık tarlada 24 1/4 adet bulunan her *yardalık** başına dört at, sekiz inek ve yirmi koyun yaymaya yetkiliydiler. Kaba bir hesaplamayla şu sonuca varırız:

Community: The Bracebridge Family and the Enclosure of Atherstone Open Fields", *Warwickshire History*, vii (1988-9).

146 Warwicks. CRO, HR/35/25.

147 Evli bir kasaba on koyun, bekârlara yalnızca beş koyun izni verildi. Ortak alana sokulan koyunlar, yenileri bunlara eklenmeden kesilmek zorundaydı. Bkz. "Orders, Bylaws and Pains made by the Jury... for the Manor of Atherstone", 3 Ekim 1745, Warwicks. CRO, L 2/89 içinde.

148 Bkz. Martin, "Village Traders", s. 183.

(*) *Yardalık: "Yardland"* karşılığı kullanılmıştır. *Yardland* ya da *virgata terrae* kimilerine göre yirmi *acre*'a kadar, kimilerine göre ise sınırı belirli olmayan büyüklükteki bir arazidir – ç.n.

Arazi sahiplerinin koyunları	500	
*Manor*un Lord'unun koyunları	20	
Arazi sahiplerinin inekleri	192	= 74 kapı
Arazi sahiplerinin atları	96	
	808	
Köylülerin inekleri	320	
Köylülerin atları	320	= 326 kapı
Kasapların koyunları	60	
	700	

Açık tarlalardaki 24 *yarda*lığın yalnızca altı tane sahibi vardı ve bunların yaklaşık onsekizine Bracebridge sahipti. Köylülerin (ya da "*cottage* sakinleri"nin) içinde 160 kişi (uzun süre kullanma hakkına sahip "sakinler" olarak) "*cottage* sakinliği" hakkı talep ediyorlardı.[149]

Bracebridge, *manor*un Lord'u, kilise dışından ondalık sahibi ve birkaç arazi sahibi ile birlikte, önce açık tarlaları köylülerin rızasını almadan "anlaşma" ile çitleme girişiminde bulundu. Bunun yasanın izin veremeyeceği bir şey olduğu anlaşılınca parlamento Kararı ile çitleme şeklinde birkaç taslak yapıldı ve küçük pazar kasabası gizli görüşmelerin ve öfkeli tartışmaların sahnesi haline geldi.[150] Bracebridge köylülere, tarlanın bütünündeki otlatma haklarını kaybetmelerinin karşılığı olarak seksen *acre* (daha sonra bunu yüz *acre*'ye çıkardı) önerdi. Yüz yirmi *cottage* sakini ve bir ya da iki arazi sahibi, evlerinin değerini ve nüfusu azaltacağı, yoksulları arttıracağı, pazarı perişan edeceği ve "köylülerin hakları konusunda kavga ve uyuşmazlıkların temelini atacağı... ve aynı zamanda bir tek kişiyi güçlendireceği ve zengin edeceği..." gerekçesiyle çitlemeye karşı dilekçe verdiler.[151]

149 Rakamlar, çitlemeye karşı olanlarca derlenmiş "The Case of Atherstone" ile yandaş olanlarca derlenmiş bir kaynaktan alınmıştır; Warwicks. CRO, HR/35/7. Sayılarda farklılıklar vardır.

150 Beyefendinin (Bracebridge ?) tehdit edildiği ve kendisi ve ailesi için koruma tutmak zorunda kaldığı iddia edildi. Çitlemeye karşı olanlar, "bizler de onun gibi Güruhlardan ve Güruhların yaptıkları işlerden nefret ediyoruz" demekte gecikmediler: Warwicks, CRO, HR /35/12.

151 "The Case of Atherstone".

"*Cottage* sakini" teriminin birkaç farklı kategoriyi içerdiği açıktır. Kimileri (aralarından kalemi kuvvetli risale yazarlarının da çıkabileceği) profesyonel kişiler, diğerleri dükkân sahipleri, esnaf, hancı ve kasap (yaygın genel haklar çok işlerine gelir) olabilir. Bir başka el yazması protesto –bu sayfalar güzel bir el yazısıyla yazılmış ve belli ki şehirde dağıtılmıştır– esnafın bu haklar nedeniyle Atherstone'da ev satın aldıklarını düşündürmektedir. (İddia edildiğine göre) "daha aşağı düzeyden" esnaf, işleri nedeniyle, kömür taşınması, kiraya verme ya da keçe ve etamin imalatına dayalı yerel ticaret için ata ihtiyaç duymaktadır. Ata ihtiyaç duyan diğer meslekler, demirciler, marangozlar, duvarcılar, fıçı imalatçıları, doğramacılar ve tekerlek imalatçılarıdır.[152] Söz konusu olan "*cottage* sakinleri" olması çok muhtemel 123 Atherstonelu kayıtlı mülkiyet sahibinin açıklamalı listesi, aralarında "Oyuncakçı Dükkânı", iki hancı ve birer tekerlekçi, bahçıvan, ayakkabıcı, tuğlacı, dokumacı, malt imalatçısı, emekli kasap, tesisatçı, berber, tahsildar ve marangoz bulunduğunu göstermektedir.[153]

Diğer *cottage* sakinleri küçük çiftçilerdi ama öyle anlaşılmaktadır ki büyükçe bir grup ise, hayvanı ya da başka kaynakları olmayan köylülerdi. Dolayısıyla (her ne kadar teorik olarak 160 *cottage* sakininin 320 at otlatma hakkı bulunuyor idiyse de) otlatma haklarından yararlanmadılar ve yararlanamazlardı. Aslında çitlemeciler, yalnızca sekiz atın otlatıldığını ve arazinin daha fazlasını kaldırmayacağını iddia ediyorlardı.[154] Ancak hayvan otlatabilecek olan bu *cottage* sakinleri ve açık tarla çiftçileri, hayvanı olmayan *cottage* sakinlerinin, ortak alana açılan kapılardan başkalarının yararlanmasına izin vermemeleri konusunda Sicil Mahkemesi'nde bir karar çıkarttırmışlardı. Her ne kadar bir parça "gizli" izin verme hâlâ devam ediyorduysa da, şimdi artık bu hak teknik olarak onlar

152 "Some of the Grievances that will Result from the Inclosure of the Fields of Atherstone", Warwicks. CRO, HR/35/10.

153 Gözden geçirilmiş ve açıklamalı kayıtlı malikler listesi, Warwicks. CRO, HR/35/39.

154 Warwicks. CRO, HR/35/7.

için bir şey ifade etmiyordu ve bu durum Bracebridge ile çitlemecilerin istismar etmeye çalıştıkları bir anlaşmazlıktı. Kullanamadıkları haklarına karşı tazminat olmak üzere yoksul köylülere senede 20 şilin teklif ederek onları satın almaya çalıştılar. Eğer bu cazip rüşvet yeterince yoksul köylüyü çitlemecilerin yanına çekmiş olabilseydi, o zaman parlamentodan bir Yasa çıkartılabilirdi.

Bu öneri muhalif risalecilerin en belagatlisinden uygun cevabı aldı. "Şimdi bu Beyefendilerin Fakir-fukara hakları konusunda ne kadar da hassas oluverdiklerini görmemezlik edemiyorum" diyordu ağır bir istihza ile. Bracebridge, "daha aşağı ve yoksul olanlara kur yapıp bunları şartları daha iyi olanlara karşı oynamaktadır... Beyefendiler kendi amaçlarına ulaşmak için eşitleyici [*levellers*] oluvermektedirler." Ve ortak alanların tarihsel kökenleri ve mevcut işlevlerini anlatmaktadır:

> Tarlalardaki bu Ortak Alanlar *cottage* sakinlerinin kullanımına tahsis edildiği zaman bizim yoksul dediklerimiz kastedilmiyordu çünkü o çağda bunlar yoktu; yerine *Cottage*leri işgal eden daha yukarı ya da daha aşağı farklı derecelerden insanlar vardı ama asıl niyet yoksulları korumaktı ya da en azından kaderin kaşlarını çattığı insanlara, bir şekilde hepsi çalışabilsin diye güvence olmak ve yardım etmekti.

Yoksul *cottage* sakinlerinin hayvan satın almaya güçleri yetmiyorduysa da, ortak kullanımlar onların ekonomisinin ayrılmaz bir parçasıydı:

> Hasat işinde erkekler haftada 6 şilin ve bira, kadınlar buğday hasatına kadar 2 şilin ondan sonra 3 şilin alacaklar... Tarlalarda hasattan sonra arta kalan başakları toplamak bir mevsimde aile başına 15 şilin sağlayacak...

Hasattan sonra başakları toplamak:

> her ne kadar dünyada Hasat'ın bilindiği tarihten bu yana Aşağı Durumda Olanlara sağlanmış olan bu avantajı kullanmak şimdilerde Bay [?] tarafından hırsızlık olarak anılıyorsa da,

hiç kimseye Zarar vermez. Havadaki Kazları soymanın bundan başka ne olabileceğini göremiyorum.

Buna Dış Korulardan gerek kullanmak gerek satmak üzere yakacak odun kesilmesini de eklemek gerekir: Bu işten ailelerin haftada 6 ya da 8 şilin kazandıkları "bilinmektedir." Erkekler hayvancılık, gübre arabası, hendek kazma ve kışları tokaçlama gibi işlerde geçici istihdam edilebilirler. Ve bunun ayrıntılı bir hesaplaması yapılmıştır:

Kendi ortak alanlarında çalışmayan daha aşağı durumdaki adamlar	£ ş p
Kendi çalışmalarıyla yaklaşık bir Hesaplamayla biraları da dahil Haftada 5 şilin kazanırlar, kimi hafta daha az, kimi hafta daha çok Kazanırlar, bu Ortalamadır	13 00 00
Kadınlar hasat işleri, yabani otları ayıklama, kesekleri kırma, saman Hasatı, Orak işi gibi kendilerine On Hafta istihdam sağlayan işlerden Haftada 2.6 peni	01 05 00
Başka bir işleri ya da eğirme vs. olmadığı kabul edilirse, odun getirerek haftada 1 şilin 6 peni kazanırlar	03 03 00
Her kulübe sakinine her işi yapabilecek bir erkek ve kız çocuk düşsün ...onlar da anneleri kadar kazanırlar	04 03 00
Her Aile Mevsiminde Hasattan Sonra Kalan Başakları toplama ve hasatı yapılan tarlaların kenarlarını temizleme işinden	00 15 00
	22 06 00

Bütün bunlara eğirme ve taraklama dahil değildir.[155]

155 Başlığı olmayan bir rapor ("Karşımızda Çitlemeyi Haklı Gösteren bir Rapor Var", vs. Hesaplamaların yanlış olduğu anlaşılmaktadır: Warwicks. CRO, HR/35/15. Ayrıca bkz. HR/35/14. "Kesek kırma" kesekleri tahtadan bir tok-

(Risaleyi yazanın iddiasına göre) "yararlı ve aşağı durumda olan insanların Hayatlarının Ekonomisini" bu oluşturuyordu. Kendilerine bakabilirler ve "Yukarı durumda olanların, yardımı olmaksızın –Yukarıdakiler Aşağıdakilerin yardımı olmaksızın yaşayamadıkları halde–" yaşayabilirlerdi. "Esas itibariyle yararlı" oldukları için, "koşullarının elverdiği kadar ve en iyi şekilde yaşamalarına müsamaha edilmeli; hırsız olarak damgalanmamalı ve kendilerinin ve Kendilerinden sonra gelenlerin hakları ellerinden alınmamalı"ydı. Çitleme yalnızca yoksul kulübe sakinlerini geçimlerinden etmeyecek fakat aynı zamanda onları beceri kazanmaktan caydıracak ve tembelliği teşvik edecekti. Ortak alanlardaki haklar "onun çalışabileceği sağlam bir temel ve hayvan satın alma olanağını bulduğunda ona kısmetini geliştirebileceği bir alan sağlayacaktı." Bu nedenlerle risale yazarı yoksul *cottage* sakinlerinin (gizil) haklarından vazgeçmemelerini istiyordu:

> Çitleme durumunda Aşağı Durumda Olanlar köle haline getirilecekler ve bulabilecekleri en küçük işe ve şimdi kendilerine Hırsız diyen o Paralı Askerlerin verecekleri ücrete mecbur kalacaklardır.

Tazminat olarak önerilen yılda 20 şiline gelince, bu para "Duvar'a işenmiş haftalık ücretler gibi Ailelerin daha fazla işine yaramayacaktır..."

Öyle anlaşılmaktadır ki *cottage* sakinlerinin pek azı bu 20 şilinlik rüşveti kabule ikna edilebilmişlerdi. Ne de otlatma haklarını kullananlar zorlanabilmişlerdi. Muhtemelen önerilen yüz *acre*'lik tazminatın *parish*deki en kalitesiz toprak olacağından kuşkulanmışlardı ve bu konuda da haklı nedenleri vardı.[156] Önerilen Yasa teklifi geri çekildi. Çitleme konusunda-

---

makla parçalamaktır: "Tarla kenarlarını temizleme" hasattan sonra kalan taneleri toplama ya da hasatı yapılan bir tarlanın kenarlarını temizleme işiydi. Bkz. Joseph Wright, *English Dialect Dictionary*.

156 Yasa için hazırlanan bir madde (Warwicks. CRO, HR/35/33) teklif edilen ortak yerler, "Dikenli Karaçalılar, Dikenler ve Beyaz Fundalarla kaplıydı ve ... diğer kesimlerinde ise Yosun bitiyordu.".

ki anlaşma, bir sonraki nesil *cottage* sakinleriyle 1764'te sağlandı ve kulübe sakinlerine tahsis edilmesi önerilen yüz *acre*'nin ayrıntıları konusunda Bracebridge'in torununa bilgi veren bir sürveyanın raporu günümüze kalmıştır:

> Seksen *acre*'si tarlalardaki en kötü arazi olan iki parsel üzerinde karar kıldık ama bir ya da iki parça halinde olması gerektiğinden onu, Aşağı düzlükteki yaklaşık 20 *acre*'lik iyi arazi ile birleştirmeden olmuyordu.

Sürveyan "Fludgate Nuke" ile "Sorry Midsummer"ı yan yana getirmek için planlar yapmakla meşguldü ama heyhat her bataklık ve yutan bataklık, toplama dahil edilemiyordu.[157]

Atherstone olayı kuşkusuz çitlenmemiş köy için tipik değildir. Komşu Sutton Coldfield'deki olay da aynı şekilde tipik değildir. İkincisinde çitleme girişimleri, "halkın beratlı haklarına" ilişkin yazılar, şarkılarla 1778'de püskürtülmüş ve kısmen papaz John Riland'ın, kasabanın beratının verdiği haklara dayanarak yürüttüğü muhalefet sayesinde 1805'te bir kez daha ertelenmişti:

> *Sakinler, ev sahipleri*, yani *Cottage* Sakinleri, Gündelikçiler, Dükkan Sahipleri ve diğer küçük ev sahipleri, Arazi Sahipleri değil. Berat bunu demek istiyor ve ben de aynı şeyi söylüyorum...
>
> "*Parish*in tüm aşağı sınıflarının büyük bir kısmının onayı alınmamıştır demek istiyorum."[158]

Hem Atherstone hem de Sutton Coldfield uzun süre kullanmadan, berattan ve "yazılı genel haktan" kaynaklanan hak ve ayrıcalıklarını talep ediyorlardı; sanki yazılmış olmasının esrarengiz bir gücü varmış gibi. 17. yüzyılda bataklık arazilerdeki köylüler, ondalık meselesinden kaynaklanan bir anlaşmazlıkta, "kraldan geldiğini söyledikleri... kocaman mühürlü, içinde yazılar olan kara kutuları..." taşıyarak gösteride bulundular. Haxey kilisesinde Lord John de Mowbray'ın ortak alanları daha fazla

157 Thomas Merler'den Bracebridge'e, 1764, Warwicks. CRO, HR/35.

158 Peder W.K. Riland Bedford, *Three Hundred Years of a Family Living, being a History of Rilands of Sutton Coldfield* (Birmingham), 1889, s. 131-133.

iyileştirmeye tâbi tutmayacağına dair söz verdiği, 14. yüzyıldan kalma bir senet (anahtarları önde gelen toprak sahiplerinde bulunan) demir çemberli bir sandıkta korunuyordu ve sandık, Mowbray'nin elinde (sanki bir ikon gibi) "herkes tarafından senedin amblemi olduğu kabul edilen bir yazıyla eski bir vitray üzerine resmedilmiş pencerenin altında duruyordu".[159]

Başka olaylarda kilisenin rolünü görmüş bulunuyoruz ve anlaşma yoluyla pek çok çitleme yapılmış olduğu ya da Yüksek Mahkeme Kararları'na öyle geçtiği için ve lordun ya da belli başlı toprak sahiplerinin ortak alanlar ve boş araziler üzerindeki haklarından, kendi topraklarını çitleme hakkı karşılığında, feragat ettikleri için, bu kararların hatırlanması gerçekten de bir güç kaynağı idi.[160] Mahkeme kayıtları "kaybolabilir" ya da bunlara ulaşılması engellenebilirdi. Haklara ilişkin sözel gelenek, çoktan unutulmuş bir kararın içinde saklı bulunabilirdi. 1880 gibi geç bir tarihte New Forest yakınlarındaki Whigley Ortak Alanı üzerindeki bir anlaşmazlıkta kiracılar haklarını belirten "eski bir belge"yi tartışıyorlardı. Kayıtlı maliklerden birisinin elinde üç kilidi olan ve kiracılar tarafından "canavar" olarak bilinen ağır bir sandık bulunmuştu. Kutunun içinde Büyük Mühürle mühürlenmiş, kayıtlı mülkiyet sahiplerinin göreneklerini belirleyen 1591 Yüksek Mahkemesi'nin bir emsal kararı ortaya çıkmıştı. Daha sonra *manor*un mahkeme kayıtları arasından yaklaşık bir iki yüz sene sonraya ait (1783), söz konusu kararı her biri kilidin bir anahtarına sahip üç kiracının vesayetine terk eden bir biat emri çıkmıştır. "Canavar" (*monster*) hiç kuşkusuz Latince *monstravi*'nin bozulmuş haliydi. Sahibinin tek hatırladığı şey, büyükbabasının kiracı olarak kabul edildikten sonra, "Bak işte canavarı eve getirdim" deyişiydi.[161]

---

159 C. Holmes, "Drainers and Fenmen", Fletcher ve J. Stevenson (der.), *Order and Disorder in the Early Modern England* (Cambridge, 1985), içinde, s. 192-193. Ayrıca bkz. Jacak Goody, *The Logic of Writing and the Organization of Society* (Cambridge, 1986), s. 163-165.

160 Bkz. J.A. Yelling, *Common Fields and Enclosures in England, 1450-1850*, Cambridge (1977), Bölüm 5, "Piecemeal and Partial Enclosures".

161 Eversley, *a.g.e.*, s. 125-128.

V

Ortak alanları, kapitalist kategoriler çerçevesinde açıklamak her zaman bir sorun olmuştur. Onlarda rahatsız edici bir yan vardır. Onların bizzat varlığı mülkiyetin kökeni ve toprağa tasarrufun tarihselliği konusunda soruları akla getirmektedir.

16. ve 17. yüzyılda toprak sahipleri topraktaki tasarruf haklarını kralın hükümranlık hakkıyla, kayıtlı malikler (kiracılar) ise tasarruf haklarını ve göreneklerini lordlarına dayandırarak açıklıyorlardı. Dolayısıyla tasarruf hakkının kökenine ilişkin ilahi hak teorilerini bir tarafa atmış oluyorlardı. Bununla birlikte Hobbescu şiddet ya da fetih hakkı karşısında ricad ettiklerinde Norman-Boyunduruğu karşı söylemine nasıl cevap verebilirlerdi? Locke bir cevap ortaya koymaya giriştiği zaman kafasının içinde bu endişeler vardı. Birinci Tez'inde Baba Adem'den kalan ya da Tanrı'nın bağışlamasından kaynaklanan hak nosyonunu bir tarafa bıraktı. İkinci Tez'indeki, mülkiyet üzerine olan bölüm, genel hak kullanımının genişletilmiş bir mecazıyla başlar. Tanrı dünyayı "insanlara ortaklaşa" verdi ve meyveler ve hayvanlar "doğanın kendiliğinden eli tarafından üretildi." Ancak ortak olanlar olumlu değil de olumsuz bir şey olarak görüldü: Hiç kimseye ait değildi ve isteyenin alabilmesine açıktı.[162] Locke mülkiyetin kökenini (insanın kendinde ve kendi ellerindeki tek özgün "mülkü") emeğinin ortak olanla karışmasının bir paradigması olarak aldı:

> O zaman, herşeyi doğanın onu temin ettiği ve öyle bıraktığı durumdan çıkardı... emeği ile karıştırdı ve böylelikle onu kendi mülkü yaptı.

"Bu emekle ona, başka insanların genel hakkını dışta bırakan bir şey ekledi":

> Böylece atımın kopardığı ot, hizmetçimin kestiği çimen ve de benim herhangi bir yerde kazdığım maden, onlar üzerinde ortaklaşa hak sahibiyken, benim mülküm oldu...

162 Bkz. Istvan Hont ve Michael Ignatieff (der.), *Wealth and Virtue* (Cambridge, 1983), s. 36.

Locke'un bütün güçlükleri aşmış olduğu kesin değildir - niye çimenler onun da, hizmetçisinin ya da aslında atının değil? 18. yüzyıldaki hukuki kararlar, emek açısından argümanları, "iyileştirme"nin genel mantığı çerçevesinde ortaya koyuyordu. Çoğu kez görenek ya da *lex loci* konusunda, göreneksel kullanımların eski zamanların sis perdesi içinde kaybolmuş, bilinmeyen kişilerden elde edilmiş özgün hibeler şeklinde ortaya çıkmış olması gerektiğine ilişkin hukuk masalına bağlı kalınıyordu. Hukuk, ortak alanların alicenap Saxon ya da Norman toprak sahipleri tarafından çok uzun zaman önce hibe edilmiş olduğunu, dolayısıyla bunlardan yararlanmanın haktan ziyade bir lütuf olduğunu iddia ediyordu. Bu masal tamamiyle ideolojikti: Kullanma haklarının kullanıcılara bağlı olduğu, bu durumda *Leveller*'ların* ya da *Digger*'ların** ortaya çıkıp özgün haklarını talep edebilecekleri tehlikesine karşı savunma geliştiriyordu.

Locke'un mülkiyet teorisi, daha katı Avrupa doğal hukuk geleneğine karşı, iki bilimadamının, acımasızca, İngiliz "konuşma dili"nde yazılmış olarak tanımladıkları kavramlarla kaleme alınmıştı. Locke, "Grotius'un ve Pufendorf'un, 'mülkiyet' teriminin münhasır ve mutlak egemenlik hakkı ile sınırlandırılan modern anlamını izlememiştir."[163] İngiliz genel hukukunun esnek geleneği içinde mülkiyetin anlamı değişik olmuştur: Mutlak bir hak, eş zamanlı bir kullanma hakkı, öncelik hakkı, yaşadığı sürece kişinin mülkiyeti ya da ayrıcalıkları. 17. yüzyılda mülkiyetin artan oranda mutlak tanımını ve 18. yüzyılda şeyler üzerinde sınırsız ve satılabilir hak taleplerinin zaferini gösterirken C.B.

(*) *Leveller*: 1645-1649 yılları arasında Parlamento'da etkili olmuş bir grup radikal milletvekiline verilen ad. Anlamı düzleştiren, tesviye eden ya da eşitleyen sözcükleriyle karşılanabilecek söz konusu grup genel oy hakkı, dinsel hoşgörü ve yazılı anayasayı savunmuşlardı. Krallık ve soyluluğa karşı genel oy ve parlamento şiarıyla mücadele etmişlerdi. Hareket 1649 yılında Cromwell tarafından bastırıldıktan sonra da radikal düşünceyi etkilemiştir – ç.n.

(**) *Digger*: Kazıcı, madenci anlamına gelen sözcük 17. yüzyıl ortalarında *Leveller*'lar içinde toprak konusundaki komünistik görüşleriyle bilinen kesimi ifade etmek için kullanılmaktadır – ç.n.

163 *A.g.e.*, s. 35.

Macpherson kuşkusuz haklıydı.[164] Bu süreç belki de Profesör Macpherson'un öne sürdüğü gibi tek yanlı değildi ve aslında iki yanlıydı. Toprak sahipleri için arazi mülkiyeti "artan oranda sözleşmeyle birlikte giden bir şeydi" yani... karmaşık evlilik düzenlemeleri, şartlı miras, emanet ve ipoteklerin çözülmesi gibi yollarla "sermayenin nitelik ve işlevlerini üstleniyordu." "Ama aynı zamanda, bireysel mutlak mülkiyet adına, genel haklar ve 'aşağı tabakaların' kullanma hakları aşındırılıyordu."[165]

Sir William Blackstone uzun spekülasyonlara giriştiğinde, her ne kadar geçerken tarih öncesi dönemlerde toprağın "genellikle herkese ait olduğu ama özel olarak hiç kimseye ait olmadığı" şeklindeki Lockeçu görüşü destekliyor idiyse de, oldukça kesin bir fikre sahipti. Ancak onun temel endişesi, mülkiyete ilişkin hakları, bunları hukukun şimdi haklı gördüğü şekilde tanımlamaktı. Ve mülkiyet hakkının (ve toprak söz konusu olduğunda, fiziki mekânı kontrol hakkının) münhasır ve koşulsuz olduğunu ileri sürüyordu:

> ...bir adamın dünya yüzeyindeki şeyler üzerinde evrendeki herhangi bir başka kişinin hakkını tümüyle dışlayan o yegane ve despotik egemenliği talep etmesi ve uygulaması.[166]

Bu kasvetli ve mutlakçı kavramı (kuşkusuz) daha sonra değerlendirecekti. Onun göreneksel haklar ve kayıtlara dayanan arazi mülkiyeti konusundaki değerlendirmesi çok dikkatliydi ve (hasattan sonra başak toplama gibi) kimi konularda ise liberal görüşe eğilim gösteriyordu. Ancak bu görenekler kullanımdan ziyade *şeylere* bağlanmış varlıklar olarak da anlaşılıyordu. Tarihin kötü manipülasyonu sayesinde bu tür şeyler toprakta birbirine karıştırılmıştı ve her bir özel iyeliği seçip ayırmak hukukun işi olmuştu.

---

164 C.B. Macpherson, "Capitalism and the Changing Concept of Property", E. Kamenka ve R.S. Neale (der.), *Feudalism, Capitalism and Beyond* (1975) içinde.

165 G.R. Rubin ve David Sugarman (der.), *Law, Economy and Society* (Abindon, 1984)'deki değerlendirmeye, özellikle s. 23-42'ye bkz. Ayrıca, P.S. Atiyah, *The Rise and Fall of Freedom of Contract* (Oxford, 1979), s. 85-90.

166 Blackstone, e. g.e., ii, s. 2, 8.

Ekonomi politik hukuka yardım etti ve onu kışkırttı. Adam Smith için "mülkiyet mutlak ve de mükemmel ya da anlamsızdı"[167] ve de hükümetin işlevi mülkiyeti yoksulların öfkesinden korumaktı. *Milletlerin Zenginliği*'nde yazmış olduğu gibi;

> Uzun yılların emeğinin ya da belki birbirini izleyen nesillerin sonucu elde edilen o değerli mülkün sahibi, yalnızca bir sivil yöneticinin koruması altında güven içinde uyuyabilir.

Bir şekilde bu dil akla temel mülkiyeti, yerleşik hakkı, kaydıhayat şartıyla tasarrufu getiriyordu ama sıradan insanların güvenle uyuma hakkını gözlerden kaçırıyordu. (Arthur Young, fikrini değiştirdikten sonra, bir Cambridgeshire köyündeki yoksul köylülerin çitleme yaklaşımını "bir tür dehşetle" karşıladıklarını bildiriyordu.)[168] Klasik ekonomi politiğin oluşturulmasında kurucu unsur olarak "çözümleme birimini hakların dilinden piyasanın diline" değiştirmek Adam Smith'in başarısı olmuştur.[169]

1780'lere gelindiğinde hem hukuk hem de ekonomi politik, aynı toprakta aynı zamanda var olan hakları son derece hoşgörüsüzlükle ele alıyordu. Lord Loughborough'nun, "mülkiyetin doğası... münhasıran kullanma hakkını davet eder" yargısını hatırlıyoruz. Ve bu yargı, çitleme propagandacılarının hiç de mütevazi olmayan ideolojik gayretiyle destekleniyordu. Monoton bir şekilde, broşürlerde, *Tarım Yıllığı*'nda ve tarımsal gözlemlerde aynı sabırsız hava kendini gösteriyordu. Lincolnshire bataklık arazisinin çitlenmesine karşı çıkanlar, "turna balığı gibi birbirine saldırarak yaşamak" istiyorlardı ya da o köylüler, "işlerine geldiği gibi fırlayıveren, kovalayan, boğulan ya da çalan... korsanlar" oluveriyorlardı.[170] "Or-

167 Hont ve Ignatief, *a.g.e.*, s. 25.

168 *Annals of Agriculture*, xlii (1804), s. 497'de o sırada çitlenmekte olan ve köylülerin inek yetiştirmek ve onları haftada 6 peni karşılığında çiftçilerin avlusunda kışlattıkları ve yazları tarlalardaki sürülmemiş vs. yerlerde bulundurmak alışkanlığında oldukları Morden Guildon'u tasvir etmektedir.

169 Hont ve Ignatieff, *a.g.e.*, s. 24-26.

170 W. Pennington, *Reflection on the Various Advantages Resulting from the Draining, Inclosing and Allotting of Large Commons and Common Fields*, (1769), s. 32, 37.

manların tahsisi" diyordu Vancouver, *Hampshire Tarımının Genel Görünümü*'nde (1810),

> ...tüm ortak alanların, boş alanların ve ormanların çevresinde türdeş olarak gözlenen tembellik, sefalet ve ataletin yuvası ve barınağını yavaş yavaş kesip yok ederek tarımsal istihdama yeni yararlı işgücü sağlamanın aracı olacaktır...

Ve de sürveyan içten arzusunu açıklıyordu: "Şimdi çok yaşlı olsa da, her türden ortak kullanılabilen hakkın ve orman hakkının kökünün kazınabileceğini görecek kadar uzun yaşayabilir". "Kovalayan", "korsan", "kesip yok etmek" sözcükleri, alternatif tanımlardan etkilenmeyen bir kafa yapısını ortaya koyuyordu ve de çitlemenin yükselen dalgası 1790'ların siyasal kutuplaşmasıyla çakışırken, mülkiyet ve iyileştirme tartışmaları da sınıf disiplini argümanlarıyla çakışıyordu. Parlamento ve hukuk toprak üzerindeki münhasır mülkiyete kapitalist tanımlar empoze ediyordu.

Eğer parlamenterler, toprak sahipleri, yargıçlar ve çok sayıda çitleme komiseri, çitleme konusunda muazzam haksızlıklar yapmışlarsa, ne yaptıklarının açıkça farkında olduklarını söylemek istemiyorum. Kendi yapmış oldukları kuralları uyguluyorlardı. Yoksulların adetlerini arazi sahiplerinin mülkiyet hakkına dönüştürmeye kendilerini öylesine kaptırmışlardı ki meseleye bir başka şekilde bakmayı gerçekten çok zor görüyorlardı. (Önemle kaydedilmesi gerekir ki, kendi saflarında bile her zaman karşı sesler olmuştur.) Bu meseleye daha büyük önem kazandırabilecek olan şey bu yasanın ve bu kafa yapısının zaman ya da mekânla sınırlı olmamasıdır. Toprakta, diğer uygulamaların ona uyarlanması gereken bir norm olarak, münhasır mülkiyet kavramı, herşeyi ortak bir ölçüye indirgeyen para sistemi gibi şimdi bütün dünyaya yayılıyordu.

Kavram yerel göreneklerin ve toprak sisteminin gücünün farkında oldukları halde bunları kendi mülkiyet ölçüleriyle anlamlandırmak için mücadele eden Britanyalı koloniciler, yöneticiler ve hukukçularca Atlantik'in ötesine, Hindistan alt kı-

tasına ve Güney Pasifik'e taşındı. Bu durum, "toplumsal varlık" ile "toplumsal bilinç" arasındaki mütekabiliyetin Marksist gelenekte "alt yapı ve üstyapı" terimleriyle ifade edilen, beklenen ardışıklığının, ilginç bir tersine çevrilmesiydi. Kuşku yok ki, mülkiyet haklarının kapitalist imlemeleri, arazi kullanımı yaşam için gerekli belirleyicilerden uzaklaştırılıp, toprak piyasaya açıldığmda, tarımsal değişimin uzun maddi süreçlerinden çıktı. Ancak şimdi bu kavramlar ve bu yasa (ya da İngiltere diye anılan bir Avrupa adasında *lex loci*), evrimin değişik aşamalarında olan uzaktaki ekonomilere taşınıyor ve empoze ediliyordu. Şimdi artık o, yabancı tarımsal üretim biçimlerine yeni bir düzen veren (ya da düzenini bozan) ve kimi durumlarda da maddi altyapıyı tamamen değiştiren, yasa (ya da "üstyapı") oluyordu.

Dünya ölçeğinde ekolojik tarih yazılabilirse, bunun merkezi olaylarından birisi, arazi mülkiyeti konusunda İngiliz ve yabancı kavramlarının ve çevrilmekte olan emperyalist makalelerin ahenksizliği olarak ortaya çıkabilir. Britanya'nın esas adasında bile, birbirini izleyen göçler ve İskoçya dağlarındaki yeni toprak açmalar, hatırlanamayacak kadar eski tarihten beri kendi klanlarınca ortak olarak sahiplenildiğini sandıkları arazilerden zorla çıkarılan nüfusa hiçbir sığınak sağlamayan bir hukukun kararlarına tanıklık eder. Ama hukuk böyle bir komünal kişiliği idrak edemez. Ne de onun kategorileri, avcı-toplayıcı halkların komünal pratiklerine cevap verebilir. Locke, mülkiyet üzerine yazdığı bölümde, "hiçbir çitleme bilmeyen ama yine de ortak alana tasarruf eden... yabani Kızılderili" üzerine tefekkür eylemişti. Bu kızılderili, mülkiyetin bireyselleştirilip güvenceye alınmadan önceki özgün durumunun bir paradigmasıydı: "Başlangıçta bütün dünya Amerika idi." Locke, Amerikalı Kızılderili'nin arazisini emek harcayarak "iyileştirmek istemediği için" yoksul kaldığına karar vermişti. Emek (ve iyileştirme) mülkiyet hakkını oluşturduğuna göre, Kızılderilileri avlaklarından çıkarmak Avrupalılar için daha kolay oldu. Püriten kolonistler Kızılderililerin arazilerine el koymanın haklılığını Tanrı'nın buyruklarına, Tekvin 1, 28'e göndermede

bulunarak gerçekleştirmeye hazırdılar: "Yeryüzünü doldurun ve onu tâbi kılın".[171]

Avlanma, balık tutma ve hattâ çitlenmemiş bir iki parsele buğday ve kabak ekmek dünyayı "tâbi kılmak"tan çok uzaktı. (Ne de olsa bu iş kadınlara bırakılmıştı.) Buna "iyileştirme" denilemezdi ve dolayısıyla da bunun üzerinde mülkiyet hakları tesis etme iddiaları zayıftı. Aynı iyileştirmeci kafa yapısı, ister Eski İngiltere'de isterse Yeni İngiltere'de, kötü yönetilen ormanlarda ya da boş arazilerde ya da Kızılderililer'n avlanma alanlarında, nerede olursa olsun yararlı üretici işgücünün yokluğunu suçlanabilir bir şey olarak görüyordu. Fark gözetmeksizin İngiliz *cottage* sakininin ya da Kızılderilinin derbeder, düzensiz ya da avare yaşam kazanma şekli alçaltıcı bir boyun eğiş olarak görülüyordu. "Ormanlar ve büyük Ortak Alanlar" diye yazıyordu John Bellers, "onların üzerindeki Yoksulları çok fazla *Kızılderililer*'e benzetiyor..." Ortak Alanlar, "Endüstriye engeldir ve tembellik ve edepsizliğin yuvalarıdır".[172] Mülkiyetin güvenliği ancak ortak alanlar ortadan kalkınca sağlanmış olacaktır.

Mülkiyet-hakkının aynı nosyonları Güney Pasifik'teki ilk Britanyalı kolonicilerin peşinden gitmiştir. 1770 yılında Yeni Güney Galler'in doğu sahilinde Kral adına hak iddia eden Cook, bunu oralarda yerliler olmadığı için değil ama, "tüm ülkede ekili-dikili bir inç yer görmediği" için yapıyordu. Öyleyse tasarruf hakkı "keşfe" ya da *vacuum domicilium*'a (boş alan) dayanabilirdi. Hem yerleşmenin hem de ekip biçmenin aşikâr olduğu Yeni Zelanda topraklarında tasarruf hakkı öyle pek kolay talep edilemezdi. Sorun oydu ki, Maoriler arasında mülkiyet hakları yeterince bireyselleştirilmemişti ve mutlaktı. Oraya yerleşmiş Britanyalı James Busby, 1835 yılında şunları söylüyordu:

---

171 Hukuksal ve ekolojik temaları bir araya getiren mükemmel bir çalışma William Cronon'un *Changes in the Land: Indians, Colonists and the Ecology of New England*'dır (New York, 1983). Connecticut'daki Mohikanlar'la ilgili bu tür sorunları ele alan bir çalışmayı sürdürüyorum ve kısa sürede tamamlayacağımı umuyorum.

172 A. Ruth Fry, *John Bellers, 1674-1725* (1935), s. 128.

> Anlaşılabildiği kadarıyla bu ülkedeki her *acre* farklı kabileler arasında paylaşılmıştır ve kabiledeki her bireyin, hakkı her zaman aynı olarak tanımlanamasa da, mülkiyet konusunda kesin bir çıkarı vardır.[173]

Yeni İngiltere'de olduğu gibi, araziyi piyasaya başıboş salıverme, mülk üzerindeki komünal haklar nedeniyle karmaşık bir işti. Amerikalı öncülleriyle karşılaştırıldığında Maoriler, kolonizasyon başladığında "Pakeha" sakinlerinin toprağa tasarruf süreçleri biraz daha titizce olduğu için şanslıydılar. Maoriler aynı zamanda kalabalık ve savaşta yenmesi güç türdendiler. Waitangi Anlaşması (1840), toprakta kapitalist ve komünal mülkiyet kavramlarını birbiriyle çakıştırma girişimlerinin en ciddisiydi ve bu işin karmaşıklığı, anlaşmanın yorumu üzerindeki tartışmaların Yeni Zelanda'nın siyasi hayatında bugün bile merkezi bir yer tutmasından anlaşılır.

Ancak, sömürgeci gücün (Kuzey Amerika'da da pek çok durumda olduğu gibi) yerel uluslar ya da kabilelerle anlaşmalar yapması olanaklıyken, işin içine mülkiyet haklarının kanun nezdinde paraya dönüştürülmesi girdiğinde iş değişiyordu. Bir *hupa* ya da alt-kabilede yüzlerce insan toprakta komünal hakları paylaşırken, o arazi piyasa için nasıl serbest bir hale getirilebilirdi? Çözüm ya siyasi ve sosyolojik ya da hukuki olmak zorundaydı. Birincisi için;

> Yerlilerin kabile yapısını bozmak - eğer mümkünse bütün kurumlarının içine yerleşmiş olan... ve Yerli ırkı bizim kendi sosyal ve siyasal sistemimiz içinde birleştirmenin önünde bir engel teşkil eden komünizm prensibini yok etmek[174]

gerekiyordu. İkincisine gelince, Yeni Zelanda hukuku, topraktaki yerel hakları, "mümkün olduğu kadar Britanya hukukunun toprak sahipliğine göre" asimile etmek amacı güden 1865 tarihli Yerel Arazi Kanunu ile bunu gerçekleştirme girişiminde

173 Claudia Orange, *The Treaty of Waitangi* (Wellington, 1987), s. 38.

174 Henry Sewell, *New Zealand Parliamentary Debates*, 9 (1870), s. 361: Bkz. Keith Sorrenson "Maori and Pakeha", W.H. Oliver (der.), *The Oxford History of New Zealand* (Oxford, 1981), s. 189.

bulundu. Britanya hukuku hiçbir zaman komünist hukuki bir kişiliği kabul edemeyeceği için, söz konusu Yasa'nın 23'ncü bölümü, komünal hakların 10'dan daha fazla kişiye verilemeyeceğini buyuruyordu. Bir Maori tanıklık ediyor: "Krallığın görevlisi ayarlandığında Mahkeme bize dışarı çıkıp kimlerin isimlerinin verileceğini kararlaştırmamazı söyledi. Dışarı çıktık, belki yüz kişiydik. Hak sahibi olacak kişileri tesbit ettik." Bu hileli tertip daha sonra, "Maori göreneğine göre" diye kayıtlara geçti.[175]

18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de zafere ulaşan toprakta mutlak mülkiyet kavramının hem yasal hem de siyasal bir yanı vardı. Toprakta mülkiyet için bir sahip, araziyi iyileştirmek için ise işgücü gerekliydi ve dolayısıyla arazinin tâbi kılınması emekçi yoksulların da tâbi kılınmasını gerektiriyordu. Sömürgeler Bakanı Lord Goderich'in 1831 yılında (Yukarı Kanada'ya ilişkin olarak) söylediği gibi:

> Bir tür işbölümü olmadan, ücret için çalışmaya razı bir sınıf insan olmadan toplum neredeyse ilkel bir basitliğe düşmekten nasıl alıkonabilir ve uygar hayatın konfor ve incelikleri nasıl elde edilebilir?[176]

Dolayısıyla mülkiyet –artı– iyileştirme, çalışanların üzerinde ekonomik, sosyal ve hattâ hukuksal otoriteye sahip, İngiliz taşra beyefendisi modeline (ve belki de bir JP) ihtiyaç gösteriyordu.

Hem mülkiyet hukukunu ve hem de sosyolojik mülk sahipliği modelini karşılıklı olarak değiştirme konusundaki en iddialı projeler, Hindistan'da Britanyalı yöneticilerce empoze edilen birbirini izleyen arazi düzenlemeleriydi. Bunların ilki, Bengal Kalıcı Çözümü* benim temamı oluşturan kafa yapısının

---

175 Bkz. D. Williams, "The Recognition of 'Native Customs' in Tanganyika and New Zealand-Legal Pluralism or Monocultural Imposition", Sack ve Minchin (der.), *Legal Pluralism* (Canberra Law Workshop, VII, ANV, 1985) içinde, s. 139-154: Anlamlı ve yararlı bir çalışma.

176 Aktaran Bryan D. Palmer, "Social Formatian and Class Formatin in North America, 1800-1900", *Proletarianization and Family History* (1984) içinde.

(*) Kalıcı Çözüm (*Permanent Settlement*): 1793 yılında Bengal, Bihar ve Benares'de arazi vergisinin takdirini belirli yeni kurallara bağlayan, böylelikle ge-

paradigmasını ortaya koymaktadır. Her ne kadar Çözüm, son şeklini Genel Vali Lord Cornwallis'in (22 Mart 1793) duyurusuyla almış olsa da, Ranajit Guha'nın göstermiş olduğu gibi çok gerilere giden bir tarihi vardır.[177] Merkantilist, fizyokrat ve Smithçi siyasal ekonomistlerin önerileri, aynı şekilde, mülkiyet güvencesinin sağlanması ihtiyacı ve bu kalıcı mülkiyet haklarının *zemindar*lara* verilmesini öngören çözümler üzerinde görüş birliği içindeydiler. *Hindistan Tarihi*'nin (1768) yazarı Alexander Dow, varsayılan zemindarlık haklarının mülkiyet hakkı olacağından kuşkuludur. Toprak (onun görüşüne göre), "Tac" ya da Moghul imparatoruna aittir ve aslında imparatorluğun birer memur ve yöneticisi, gelirlerin toplayıcısı ve garantörü olan zemindarlara verildiğinde, onlar tarafından mutlak ve münhasır bir şekilde malik olunacağı anlamına gelmeyecektir. En azından teorik olarak bu hak geri alınabilecektir. Bununla birlikte Dow, (pek çok gözlemcinin 1770'deki korkunç kıtlığa katkıda bulunmuş olduğuna inandığı) kokuşmuş ve baskıcı gelir "iltizamı" sistemine alternatif olarak toprağın zemindarlara verilmesinden yanadır. "Sağlam bir mülkiyet düşüncesi bireyler arasındaki her türlü çalışmanın kaynağı ve kuşkusuz kamusal refahın temelidir."

Bu tartışma, Moghul iktidarının *East India Company*'e (Doğu Hindistan Kumpanyası) yapacağı gerçek ya da varsayılan arazi bağışından toprağa tasarruf hakkı ve ona bağlı gelirleri türetti. Philip Francis –belki bu tasarruf hakkının güvensiz olduğunu hissettiğinden– Moğul imparatorluğunda yönetici iktidarın toprağın sahibi olduğu "yanlış kanaat"ına karşı çıktı. O, zemindarların mülkiyet haklarını yüceltmeyi tercih ediyor-

---

leneksel irsi vergi tahsildarlarlarını (*zemindar*), vergileri zamanında ödemek koşuluyla toprak sahibine dönüştüren uygulamaya verilen ad – ç.n.

177 İzleyen bir ya da iki sayfada Ranajit Guha'dan bolca yararlandım, *A Rule of Property for Bengal* (Paris, 1963) ve ayrıca R.B. Ramsbotham, *Studies in Land Revenue: History of Bengal 1769-1787* (Oxford, 1926).

(*) *Zemindar* ya da *zamindar*: Hindistan'da hükümetçe bir yörenin arazilerinin mali yönden denetlenmesi, üreticilerin korunması ve elde edilecek hasıladan aynî ya da nakti olarak hükümetin payının ayrılmasından sorumlu görevliler – ç.n.

du ve karıt olarak da "arazinin miras yoluyla geçebilir niteliği"nden söz ediyordu. Burada zemindarlık *görevinin* –araziyi yönetmek ve gelirleri toplamak– mirasla geçebilme özelliğini, arazinin *sahipliği* ile karıştırıyordu. Eğer Francis isteseydi, toprak üzerinde mutlak mülkiyet hakkı olmadığı halde İngiliz hukukunun kabul ettiği mirasla geçebilir haklar ve talepler bulunduğunu ve bunların da en yaygın olanının kayıtlara dayanan arazi mülkiyeti olduğunu görürdü.

Bu tartışmacıların kendi nitelemelerini, modernleştirici ya da "iyileştirici" İngiliz maskesine sokmak istediklerini görmek için Güney Asya tarım sisteminin karmaşıklıkları konusunda uzman olmak gerekmez. Kafasında İngiliz toprak sahibi ve JP olduğu halde, Francis, "zemindarlarm sivil yönetimin hemen her dalında hükümetin ajanı olduğunu ya da olması gerektiğini" yazıyordu. Hattâ zemindarı *manor*un lorduyla karşılaştırıyordu. Bir kez Bengal *gentry*si oluşturuldu mu, ondan sonra istenen sosyolojik model –"bütün büyük medeni toplumları birarada tutan, rütbe, otorite ve sorumluluğun birbirini izlediği o aracı itaat mertebeleri"–, ondan hareketle elde edilebilirdi.[178] Bu ayrıca tüm Britanyalı tarafların kabul edilmiş retoriğinin bir parçası idi. Bu sesler arasında yalnızca Warren Hastings ve onun yakın çevresi ki bunlar iyileştirmeciler tarafından Kumpanya'nın gelirlerinin iltizamı yoluyla kendilerini zenginleştiren haydutlar ve parazitler olarak niteleniyordu, toprağın gerçek üreticiler olan rençberlere (*ryot*) verilmesini öneriyordu. Hastings'in bir tartışma başlatmış olduğu ve ciddi olmadığı da düşünülebilir.

Charles Cornwallis Bengal'deki görevine Fransız İhtilali'nden hemen önce geldi. Arazi mülkiyetine uygun olan nosyonlarım nasıl bir araya getirdiğini öğrenmek ilginç olur. Babası, Townshend-Walpole klanına talihli bir evlilik sonucu girmişti ki kuşkusuz genç Charles bu klandan yalnızca şalgamlar hakkında değil, mertebesi yüksek hakları patrisyence haksız yere kendine maletmeyi de öğrenmişti. Trent'in güne-

178 *A.g.e.*, s. 105-122. Philip Francis'in planı (kabul edilmemişti) 1776 yılında, *The Wealth of Nations*'ın yayınlandığı yılda, sunulmuştu.

yindeki Eyre'de kısa süre Baş Yargıç olarak sürdürülen görev ona belirsiz orman haklarından nefret etmeyi öğretmiş olmalıdır. Amerikan Savaşları sırasındaki hizmetleri, iyileştirilmiş ve iyileştirilmemiş topraklar arasındaki fark üzerinde yeterince düşünme olanağı sağlamıştır. "İyileştirme, onun raporlarında ve yazışmalarında sık sık göze çarpan anahtar bir sözcüktü."[179] Görevleri arasındaki boşluklarda ikamet ettiği yer Suffolk'daki Culford'du. Cornwallis'in Bengal'e gidişinden bir yıl sonra, 1787'de Culford'a iki mil uzaklıktaki Timworth'ta Mary Houghton'un mülkiyet haklarını açıkça küçümseyişi, hasattan sonra başak toplamaya karşı ünlü davayı başlattı. Peter King Cornwallis mülküne ilişkin belgeleri incelemiştir ve mütecaviz Houghtonlar'm gerçekten de büyük değer verilen toprakların reorganizasyon ve çitlenmesine engel olmayı başaran ve Cornwallis arazisinde genel haklar çerçevesinde bir *cottage*de yaşayan kişiler olduklarını ve arazi sahibinin kâhyasına ya da emlak yöneticisine tecavüzde bulunduklarını saptamıştır. Hasat sonrası başak toplama davasında Mary Houghton'un suçlanmış olmasının nedeni muhtemelen bu olabilir.[180]

Dr. King, Cornwallis'in günümüze kalan yazışmalarında, huysuz Mary Houghton'a ilişkin herhangi bir referans bulamamıştır. Ancak Bengal Genel Valisi'nin uzaktaki Suffolk malikanesinin her ayrıntısını mazur gösterme konusunda bir nedeninin olmadığını varsayabiliriz. Dünyevî kararları, Lichfield piskoposu olan kardeşine bırakmıştır. Kardeşlerin, Whigci ıslahatçı kafayı paylaştıklarına kuşku yoktur. Profesör Guha, fizyokratik düşüncedeki Kalıcı Çözüm'ün entellektüel kökenlerinden birini göstermiştir ama patrisyenlerin daha az teorik

179 *A.g.e.*, s. 172.

180 Timworth'daki Mary Houghton davası ile Culford'daki Cornwallis malikanesi arasında bir ilişki olabileceğini, 1986 Mart'ında Past and Present Derneği'nin Halka Açık Toplantısı'na sunduğum "Toprakta Hukuk, Kullanma Hakları ve Mülkiyet" başlıklı bildirimle ilk kez ortaya atmıştım. Bu yalnızca tahmine dayanıyordu. Dr. Peter King, şimdi böyle bir ilişkinin var olduğunu saptamış bulunuyor ve "The Origins of the Gleaning Judgement of 1788" adlı ayrıntılı çalışması yakında yayınlanacaktır.

alışkanlıkları da aynı derecede önemlidir.[181] Babamın neslinden bir tarihçi –aslına benim kendi babam– şunları yazıyordu: "İngiliz köylüsünün kendi ortak arazilerinden çıkarıldığı aynı çağ, Bengalli köylünün de kendi ülkesinde bir parazit haline getirilişine tanık oldu"[182] ve bu aynı kafa yapısına, mutlak mülkiyet hakkının aynı hukuki hükmüne bağlı adamlar ve kimi zaman da aynı adamlar tarafından yapılmıştı.

Kalıcı Çözüm'ün ilk amacı geliri toplamada kolaylık sağlamak ve bu sırada ortaya çıkan yolsuzlukları önlemekti. Ancak bunun arkasında sınıf ilişkilerinin Whigci bir modeli yatıyordu ki bunda –Locke'un yazmış olduğu gibi– "dünyayı zapt etmek ya da sürüp, ekmekte ve dominyon sahibi olmakta birleşmiş olduğumuzu görüyoruz." Dominyon mülkte münhasır haklara güvenlik sağlıyordu ve de arazi mülkiyeti yalnızca şalgam değil fakat aynı zamanda siyasal çıkarların ekildiği uygun bir istasyon vazifesi görüyordu. Sir Henry Strachey, 1802 yılında "mülk sahibi insanların yardımını ve ülke çapında barışın korunması için etkilerini kullanmalarını istiyoruz" diye yazıyordu; ama bu tür mülkiyet hakları, "yalnızca belirli bir büyüklükte olan mülklere tanınmalı"ydı:

> Onur ya da dürüstlüğüne, ruhuna ve faaliyetine hükümetin güvenmeyeceği hiçbir beyefendi yoktur. Sıradan insanlarla yöneticiler arasında, yöneticilerini sayan ya da onlar tarafın-

181 James Mill, *The History of British India*'da (1817), Cornwallisler'in "aristokratik önyargıları"na göndermede bulunarak faydacı tepkiyi seslendirmiştir. Dr. Guha'nın, bunun "abartılı bir dil" olarak (*a.g.e.*, s. 170-171) aksini kanıtlamaya neden giriştiğini anlamak zordur. Gerçekten de doğru bir tanımlama değil midir?

182 Edward J. Thompson, *The Life of Charles, Lord Metcalfe* (1937), s. 268. "Kalıcı Çözüm, bu gibi gelir ve toprak tasarruf haklarını kalıcı bir sessizlik içinde çok sıkı kontrol altına almak için temel gerçeklere rağmen yapılmıştır ve bu düzenlemeler böyle bir mutluluğun tadını çıkaran İngiltere'nin sayısız Tolpuddleları'nın (Burada Tolpuddle Şehitleri'ne göndermede bulunuluyor. Tolpuddle Şehitleri adı verilen altı tarım işçisi 1834 yılında Dorset'in aynı adlı kasabasında bir Emekçiler Birliği kurmuşlardı. Çiftçilerin harekete geçmesi üzerine yargılanmış, 1797 yasasına aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle yedişer yıl sürgün cezasına çarptırılmışlardı. Kamuoyunun baskısı karşısında hükümet bunları 3-4 yıl içinde affetti – ç.n.) yaptıkları düzenlemeden daha iyisini kavrayamayan adamlarca yapılmıştır."

dan sayılan, kamu yararı için her biri kendi alanında içtenlikle ve etkili bir şekilde kendisini ifade edebilen bir orta sınıf yoktur. Bu tür adamlar bu toplumda bilinmiyor.[183]

Kalıcı Çözüm'ün niyeti bir Whig *gentry* oluşturmaktı ve "uygar toplumda düzeni koruma" görevi zemindarlara veriliyordu.[184] Önlem, "Bengal yerlileri arasında İngiltere'nin toprakla ilgili kurumlarını yerleştirerek uygulama alanına sokulacak"tı.[185] Zemindarların statüsünü, "irsî vergi tahsildarları" olarak tanımlamak yetersizdir. Bu bile, toprak tasarruf biçimleri birbirinden kökten farklı olan iki sistem arasmda bir tür etkileşim olduğunu ima etmektedir. Bengal, Bihar ya da Orissa'nın uygulama ve göreneklerini İngiliz genel hukuk ve uygulamalarına dönüştürmenin basit bir yolu yoktu. Daha sonra Sir William Hunter'm yazacağı gibi:

> Benim kendi araştırmalarım toprakla ilgili değişik sınıflar arasında sonsuz tedrici aşamalar bulunduğunu göstermektedir. Bazı yörelerde toprak sahibi, Müslüman genel validen hemen hemen bağımsızdır... diğer bazılarında vergileri toplamak için atanmış yalnızca bir kâhyadır. Bazı yörelerde, aynı şekilde, köylü hakları tanınmıştır ve eski komünal sistem kesinlikle etkisini sürdürmektedir; diğerlerinde yetiştiriciler serften başka bir şey değildir. Lord Cornwallis'in arazi kanununun yorumuna karşı ileri sürülen itirazların sırrı buradadır... Toprağa tasarruf edenlerin gerçek mülk sahibi olduğu yörelerde iş yapmak zorunda olan tahsildarlar, Kalıcı Çözüm'ün onları haklarından mahrum bırakmasından ve mahvetmesinden şikâyet ediyorlardı; oysa deneyimlerini, İslami sistemin eski hanedanları kökünden söküp attığı yörelerden elde etmiş olanlar, Lord Cornwallis'in Hükümet'in iddialarını

183 *Fifth Report from the Select Committee of the House of Commons on the Affairs of the East India Company* (1812), (Der.) W.K. Firminger (Calcutta, 1917), ii, s. 109-110.

184 Cornwallis, aktaran Eric Stokes, *The English Utilitarians and India* (Oxford, 1959), s. 5

185 Sir Richard Temple, aktaran Edward J. Thompson ve G.T. Garratt, *Rise and Fulfilment of British Rule in India* (1935), s. 191.

ve halkın haklarını, bir grup vergi tahsildarını ve arazi kâhyasını, yapmacık bir *gentryye* dönüştürmek uğruna feda edişine itiraz ediyorlardı.[186]

Bu kırsal Bengal'le ilgiliydi. Hunter daha sonraki Orissa[187] düzenlemesini ele aldığında anlattıkları daha da nüanslıydı. "Gelişmemiş Mülkiyet Hakları"nı tema olarak alıp, Hindu hanedanlarca prense verilen "sahiplik" hakkı ile üreticiler ya da köy cemaatine verilen "zilyetlik" hakkı arasındaki ayrımı daha bir açıklıkla ortaya koyuyordu. Arada karmaşık bir tahsildarlar hiyerarşisi vardı ve bunların statüsü Moğul yönetimi ve gelirleri yararına pekiştiriliyordu:

> Soyut sahipliği elinde bulunduran Yönetici Güç ile fiili zilyetlikten yararlanan Üreticiler arasında uzun bir zilyetler zinciri vardı. Böylelikle toprağa tasarruf eden daha güçlü kişi (*zemindar*) rantı kendi altındaki kullanıcıdan (taluqdar) elde ediyordu; ikinciler de söz konusu rantı Köy Muhtarları'ndan topluyorlardı, bunlar ise çoğu kez Köy Muhasebecileri kanalıyla rantı topluyorlardı ki onlar da tek tek üreticilerden topluyorlardı. Bunların her birinin kendi başına ayrı ayrı tasarruf hakları vardı... Bu haklar, en büyüğünden en küçüğüne kadar, onlara arazi vergisine müdahale etme ve başkasına devretme hakkı veriyordu.[188]

Ancak bu anlatılanlar bile (Hunter uyarıyordu) onun kanıtlarının ortaya koyduğundan "daha açık ve daha sistemli"ydi; "çünkü toprakla ilgili hakları ifade eden İngilizce kelimeler kesinlik ve açıklık kazanmışlardı ki tamamlanmamış bir gelişmede aynı niteliklere sahip olmaları düşünülemezdi". Kalıcı Çözüm'ün (Bengal örneğinden sonra) Orissa'da yapmaya kalkıştığı, *zemindar*'ın "*yarı*-irsi, *yarı*-devredilebilir araziyi yönetme ve gelirleri aktarma görevini, tam anlamıyla mülkiyete dayalı bir

186 W.W. Hunter, *The Annals of Rural Bengal* (1883), s. 373-374.

187 W.W. Hunter, "*Annals of Rural Bengal*'in ikinci cildi olarak" *Orissa* (Calcutta, 1872), özellikle 9. bölüm. Orissa düzenlemesi Bengal'dekinden daha dikkatle yapılmıştı ve 1804'ten 1815'e, 1836'ya ve 1866'ya ertelenmişti (s. 257).

188 *A.g.e.*, s. 214, 221-227.

toprak tasarruf biçimine dönüştürmekti". Ancak bu mülkiyet hakkı bir anlamda "soyut" kalıyordu, çünkü "sahiplik" bile yeni "sahiplere" arazinin sahipliğini ya da zilyetliğini vermiyordu "çünkü bunlar çoğunlukla fiili üreticiye aitti".[189] 1770'lerden 1790'lara yapılan tartışmaların hepsinde, Britanyalı Whigci kafa, rençberlerin (ryot) ya da toprağın gerçek sahiplerinin haklarını dikkate almayı büyük ölçüde atlamıştı.[190] Britanyalı yöneticiler "Toprak sahipliği hakkını tanımladılar ve vurguladılar ama Üreticilerin haklarını belirsiz bıraktılar. Birinciler yasal bir *statü* kazanırken, ikinciler kazanamadılar".[191]

Sir Charles Metcalfe, Bengal Kalıcı Çözüm'ünü, "herhangi bir ülkede şimdiye kadar gerçekleştirilmiş, ülkenin tüm arazi mülkiyetini onun üzerinde hak sahibi olan sınıflardan, servetlerini rüşvet ve ahlâksızlıkla elde etmiş bir takım *Baboo*'lara (Efendi) transfer eden en kapsamlı zulüm girişimi" olarak niteliyordu. Lord Cornwallis (ona göre) "Hindistan'da toprak üzerinde özel mülkiyetin en büyük yaratıcısı"ydı. "Onun... Devlet gelirleri üzerinde özel mülkiyetin yaratıcısı ve karşılıksız yarattığı her bir mülk sahibi için binlercesini yok eden, Hindistan'da özel mülkiyetin büyük yıkıcısı olduğunu söylemeliyim..."[192]

Metcalfe iddia ediyordu ki;

> Topraktaki gerçek mülk sahipleri, çoğunlukla aynı zamanda Toprağın doğal sakinleri ve üreticiler olan, köy Cemaati içindeki Bireylerdi.

Adaletsizlik, "İngiliz fikirlerini ve sistemlerini Hindistan'a uygulayan" ve "yoksul ama toprağa Irsen ve yasal olarak sahip olan Hindistan'ın üreticilerini İngiltere'nin emekçileriyle aynı sınıfa sokan" özel mülkiyet hakları savunucuları tarafından

---

189 *A.g.e.*, s. 227-228, 255-256, 260-261.

190 John Shore gibi yetenekli bir yöneticinin Raporları bir istisnadır, bkz. Guha, *a.g.e.*, s. 192-194. Ayrıca bkz. Charles William Boughton Rous, *Dissertation Concerning the Landed Property of Bengal* (1791).

191 Hunter, *Orissa*, s. 264-265. Bengal olayında bile "Zilyetlik Haklarını" tanımak geç kalmış bir zorunluluktu (Yasa X, 1859), s. 228.

192 Thompson, *Metcalfe*, s. 267-268.

yapılmıştı.[193] Metcalfe'nin görmediği, İngiltere'deki avamın mülksüzleştirilmesi ve İngiliz genel hukukunun "mülkiyetin doğası... münhasıran yararlanmayı beraberinde getirir" şiarındaki ısrarının, Bengal düzenlemesinin şablonu olmasıydı.

Corwallis'in önlemlerine, Eric Stokes'un tanımıyla, paternalist ya da Burkecü romantik tepki gösterenlerin belki en insancıl olanı Metcalfe'tı. (Zira Burke ekonomi politiğin avukatıydı ve sıradan insanların haklarını savunmasıyla tanınmıyordu; paternalist sıfatı yanlış kullanılmış olabilir.) Britanya yönetici grupları arasındaki ideolojik savaşlar, Hindistan toprakları üzerinde yapılıyordu. Sonraki Çözümlerk son derece basit Whig modelinden uzaklaşmıştı. Madras ve Bombay'da Munro'nun *köylüsavaşı* (*ryotwar*) modeli rençberlere ya da orta köylülüğe toprak vermeyi hedefliyordu.[194] Metcalfe köyün ortak mülkünü desteklemeyi bile hedefliyordu. Ancak yönetimin gelir konusundaki amansız talepleri ve borcunu ödemeyenlerin malını elinden alması bütün hesapların çökmesine yol açtı. Bundan sonra, bireyciliğin modernleşmeci kentsel liberalizmi, para ve piyasa, "Gothic" ya da Hindu göreneklere yukarıdan bakan ve (Bentham ve James Mill ile) Doğu'ya, Doğu tarzı despotik bir yönetim empoze etmeye hevesli faydacılar geldi. Yine daha sonra Burma'da başlayarak bu yüzyılda batı Afrika'ya yayılacak olan, Whig ideolojisinden bir dizi önemli gerilemeyi ifade eden, toprakta özel mülkiyetin gelişmesini engelleyen önlemlerle birlikte geniş arazileri Devletin daha üst mülkiyetine devreden düzenlemeler oldu.[195]

Ancak bütün bunlar, toprak mülkiyetinden çok parasal haklarla daha fazla meşgul olan emperyalizmin farklı bir dönemine aittir. Afrika'da sömürgecilik, kabilesel toprak kullanımları ve göreneksel hukukla birlikte yaşamayı, aslında yeni ve daha biçimsel bir yönetim yapısı oluşturacak şekilde görenek huku-

193 *A.g.e.*, s. 130-140.

194 Bkz. Stokes, *a.g.e.*, s. 15, 18-22.

195 Bürokrasinin (elverişli vergi), ticari sermayenin ve "Tek Vergi" sosyalist idealizminin ortak baskılarının yol açtığı bu gerileme için özellikle Robert Shenton, *The Development of Capitalism in Northern Nigeria* (Toronto, 1986), Bölüm 3'e bkz.

kunu icad etmeyi ya da onu yasa haline getirme ve kurumlaştırmayı öğrendi.[196] Bunun bir sonucu, birincisi tamamen "modernleşmiş" ve tümüyle pazara açık hale gelmiş; diğeri (dolaylı yönetim) "görenek" içinde tecrit edilmiş, işgücünü, komünal ya da ailevi geleneksel mülkiyet statüsüne piyasa güçlerinin nüfuzuyla topraktan daha nazikçe koparmak için oluşturulmuş ikili bir ekonomi ve ikili bir rejim olabilir. Süreç tek yönlü olmamıştır (ve değildir) ve görenek hukuku üzerine, acemiler için uyarıcı olacak, gelişmekte olan uzmanca bir literatür söz konusudur. Toprak mülkiyeti tarihinin, yüzyıllara ve kıtalara yayılmış tahakküm edici bireyciliğin zaferi gibi, bir tek herşeyi kapsayıcı tema altında yazilabileceğini de sanmamalıyız. Bengal'deki Kalıcı Çözüm, uzun süredir yükselen patrisyen Whig ideolojisinin ve benim hâlâ tarım burjuvazisi olarak görmekte ısrar ettiğim büyük *gentry*nin doruk noktasıydı. Ve çok aşırı ve uygulanamaz derecede doktriner olduğu için de, aynı zamanda, o ideolojinin abese ircasıydı (*reductio ad absurdum*).

VI

Bu deneme, bir yandan hukuk ve egemen ideoloji ve diğer yandan genel hak kullanımları ve göreneksel bilinç arasındaki arayüzeyi araştırmayı amaçlamaktadır. Çitlemenin proletaryanın yaratılması üzerindeki etkisi gibi belirli tartışmaları, eski biçimleriyle yineleme gibi bir amacı yoktur. Bu tür konuların (yeni biçimleriyle) bir kez daha ele alınıyor olmasından kıvanç duyuyorum ama benim kendi kanıtlarım bu tartışmaya çok fazla bir şey katabilecek türden değildir.[197]

196 Bkz. Terence Ranger, "The Invention of Tradition in Colonial Africa", Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (der.) *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983) içinde, özellikle s. 251-262. Göreneğin yazılması bile onu resmileştiriyor ve yeni anlam ve dalaveralara açık hale getiriyordu: Bkz. Goody, *a.g.e.*, s133-156; Don E McKenzie, "The Sociology of a Text: Oral culture, literacy and Print in Early New Zealand", P. Burke ve R. Porter (der.), *The Social History of Language* (Cambridge, 1987) içinde.

197 "Tarım Devrimi" tarihçilerinin zaferlerini ilan etmelerine en esaslı itiraz, bir tarihçiden değil fakat Raymond Williams'dan, *The Country and The City*, gelmiştir.

18. yüzyılda görenek, içinde pek çok çıkarın avantaj sağlamak için mücadele ettiği bir alandı. Sonunda, ortak alanların çitlendiği noktada, uygun nitelikte olmayan bir sınıf çatışmasının alanı oldu. Yasa, iyileştirmenin "gerekçelerini" daha da ileriye götürmek için tarımsal kapitalizmin bir aracı olarak kullanıldı. Eğer, kurallarını bizzat kendi değerlendirmelerinden alan yasanın tarafsız olduğu iddia edilirse, o zaman bu kandırmacaya sınıf sahtekârlığı diyeceğiz.[198]

Çitlemenin ateşli taraftarları, inatçı *cottage* sakinlerini, küçük mülk sahiplerini, fuzuli işgalcileri, ormanın ve bataklıkların "korsanları"nı "ilerleme"nin düşmanları ve caniler olarak bir tarafa atıyorlardı. Ancak toplumsal sınıflar ikili bir rol oynarlar ve kişiler son yıllarda farklı bir tiyatronun kahramanları olarak geri dönmektedirler. Çünkü bu caniler, "ön-endüstrileşmenin" ya da "*cottage* ekonomisi"nin gelişmesinde devrimci bir rol oynayan kişiler olarak görülebilirler. Yoksullukları ve toprağa sahip olma konusundaki marjinallikleri, ortak alanların kıyısında kırsal zanaatları ve endüsriyel yan-istihdamı geliştirme konusunda onlar üzerinde teşvik edici muazzam bir baskı yapıyordu. Ve onlar şimdi muzaffer bir şekilde, iplik ya da kordon yaparak, kentsel pazarlara süt ve piliç, tereyağ ve peynir taşıyarak, boş alanlarda yük hayvanlarını otlatarak, örgü makinesini ve dokuma tezgahını devreye sokarak, ayakkabı ya da kumaş ya da mobilya ya da çivi yaparak ve ortak alanlara yalnızca zarar vermek istediklerinde giderek ve genel olarak akla gelebilecek her türlü ön-endüstriyel erdemi uygulayarak, bilimsel makalelere seller gibi geri dönmektedirler.

Neyle alay ettiğimi bilmiyorum - her bir ya da iki onyılda tarihçilik mesleğinin modayı tersine döndürmedeki ciddiyetiyle belki de. Zira hiç kuşkusuz gözden geçirme yararlıdır ve hiç kuşkusuz genel hakkın kaynaklarının büyük önem taşıdığı

198 Bu eski işçi-sınıfı hareketinde açıklıkla ifade edilmiştir. *The Poor Man's Guardian* 1835 yılında şunları yazıyordu: "Mülkiyet, hukukun yarattığından başka bir şey değildir. Yasayı kim yaparsa, ulusal zenginliğe el koyma gücüne o sahiptir. Eğer hukuku yaratmamış olsalardı, mülkiyete sahip olamazlardı."; Malcolm Chase, *'The People's Farm'* (Oxford, 1988), s. 180.

yer *cottage* ekonomisidir.[199] 1767'de Orta İngiltere'den bir risaleci şunları yazıyordu:

> Hemen hemen tüm açık *parish*lerde evleri, açık tarlalarda küçük bir parsel toprakları olan, üç ya da dört koyunla bir ineği ortak alanda otlatma hakları bulunan ve bunların yardımı ile ve küçük bir zanaatın kân ya da günlük işler ile çok rahat bir hayat elde edebiliyorlardı. Arazileri onlara ekmeklik buğday ya da arpa temin ediyor ve pek çok yerde et için bir iki domuz beslemelerine olanak verecek fasulye ya da bezelye; samanla kulübelerinin çatılarını kaplıyorlar ve kışın yılda aileleri için dokuz ya da on ay kahvaltıda ve yemekte onlara sütlü yiyecek sağlayan ineklerini besliyorlar. Bunlar hemen hemen tümüyle çitlemeye karşı çıkıyorlar.[200]

Hiç kuşkusuz Atherstone'un sıradan insanlarının bir kısmı da bu durumdaydı. Diğerleri kasaplık, birahane işleticiliği, malt imalatçılığı, demircilik, tekerlek imalatı, taşçılık, inşaatçılık, marangozluk, terzilik, ayakkabıcılık gibi değişik türden köy zanaatlarıyla uğraşıyorlardı. J.M. Martin, güney Warwickshire'de çitlemeden zarar görenler arasında böylelerini bulmuştur[201] ve aynen bu şekilde Northamtonshire'le ilgili çalışmasında Neeson "tarımcı ve imalatçı karma köylerin" çitlemeye en fazla direnç gösterenler olduğunu görmüştür.[202]

Gerçekten de yaygın bir ortak alana sahip olma pek çok köylünün geçimi için, genel hakları olmasa bile canahcı olabiliyordu çünkü o alan üzerinde bir inek otlatmak için yer kiralayabi-

199 Özellikle yararlı kaynaklar: David Levine, *Reproducing Families* (Cambridge, 1987) ve Pat Hudson, "Proto-industrialisation: The Case of the West Riding Wool Textile Industry in the 18th and early 19th Centruies", *History Workshop*, 12 (1981), s. 38-45.

200 Anonim [S. Aiddington ?], *An Enquiry into the Reasons for and Against Inclosing the Common Fields* (Coventry, 1768). Mukayese ediniz: John Cowper, *An Essay Proving that Inclosing Commons and Common-field-lands is Contrary to the Interest of the Nation* (1732), s. 8'de, çitlemenin "Marangozlar, Tekerlekçiler, Değirmenciler, Demirciler, Ayakkabıcılar, Terziler ve diğer Zanaatkârlar gibi Dükkan sahiplerine" de zarar verdiği belirtiliyor.

201 Martin, "Village Traders", *a.g.e.*

202 Neeson, "The Opponents of Enclosure", *a.g.e.*

lir, zorunlu ulaşımları için, örneğin at otlatmak için yer ya da yakıt elde edebilirlerdi. Geniş ortak alanı 1797'de çitlenen Maulden'de (Bedfordshire) bir ayaklanma sırasında bir *cottage* sakini Young'a 1804 yılında şunları söylemişti: "Çitleme İngiltere'yi mahvedecektir; bu on savaştan daha beterdir... *Parish* çitlenmeden önce ben dört inek besliyordum ve şimdi o kadar kazı bile besleyemiyorum". Arthur Young Eaton'da (Bedfordshire), 1796 çitlemesinin "en fazla etkilediği ve zarar verdiği" insanların, "seyyar satıcılar - zencefilli çörek, elma, balık satanlar, kiralık yük taşıyanlar vs. olduğunu... bunların hiçbir hakları olmadığı halde atlarını ortak alanlara soktuklarını... hakları olmadığı halde şikâyet ettiklerini" kaydediyor. 1793 yılı Mart ayındaki (Cambridgeshire) çitlemede, "tüm geçimlerini sağlayan, ailelerini doğru düzgün geçindiren; çitlemeden sonra gündelikçiliğe ya da göçe zorlanan" yirmi mandıracı aile vardı. "Bu insanlar yalnızca kiracıydılar, kendilerinin genel hakları yoktu."[203] Bu tür insanlar, ne tarımcı, ne de doğmakta olan proletarya olmadıkları ve de kendilerinden başka hiç kimse için önem taşımadıklarından tarihçilerin gözünden kaçmıştır.

Ben bu denemeyi, yirmi yıldan daha eski, ilk kez kaleme aldığımda, iyileştirmecilerin ve modernleştiricilerin muzaffer öykülerini reddettim ama, parlamento kararıyla çitlemeye çok fazla önem verdiği için ve dolayısıyla bize bir felaket paradigması aktardığı için hatalı olsa da o radikal tarih yazımını özellikle de Hammondlar'ınkini dikkate aldım. Ancak bu tür çitlemeler, arazi sahipleri arasındaki anlaşmalı yaygın çitlemeler de dahil, tarımsal kapitalizmin birkaç yüzyıl süren eylemlerinin sonuncusuydu. Çitleme vurmadan çok önce, köylerin pek çoğundaki ilişkiler çoktan parasallaşmış ve piyasanın isterlerine tâbi olmuştu. Genel hak kullanımı, görenek ağacına iplikle bağlıydı ve pek çoğu düşmek için olgunlaşmıştı. Eşekarısı çoktan içlerine girmişti. Kayıtlara dayanarak araziye tasarruf edenler, çok yüksek kira bedelleriyle kiracı haline gelmişlerdi;

203 *Annals of Agriculture*, xlii (1804), s. 27, 39, 323. Young ekliyor: "Ancak bunların avantajlarının hesabı, özellikle gitmiş oldukları için, tutulmak durumunda değildir."

pek çok kulübe sakini belki de ücretlerini biraz eğirme, birkaç çiftlik hayvanı ile takviye eden gündelikçiler olmuştu. Otlatma hakları ticarileşmişti ve ortak alanlar üzerindeki kapılar çoktan beri kiralanıyordu. 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, çitlenmemiş köylerin komünal biçimlerinin yalnızca bir kabuk olduğunu, yenebilen yumuşak kısımlarının içerideki para tarafından yenmiş olduğunu derste anlattığımı hatırlıyorum.

Bununla birlikte benim kendi araştırmalarım ve diğer bilim adamlarının araştırmaları beni meseleye bir kere daha bakmaya ikna etti. Genel hak pratiğinin biçimden çok daha fazla bir şey olduğu pek çok köy vardı. Yalnızca ortak alanların ve boş alanların kaynakları değil, belirli dönemlerde sahibinden başka kişilerin ve yol kenarlarında otlatma haklarının, hasatta ve işlerin yoğun olduğu dönemde ücretli işgücünün ve zanaatlar ve yan istihdamın herbiri yek diğerini destekleyerek geçim sağlamak söz konusuydu. Geçim mütevazi olmaktan öte değildi, yaşam biçimi istikrarsız olabilirdi ama beşikten mezara yabancı bir iş-disiplinine tâbi değildi.[204] "Yoksullar" hayatlarının bir döneminde hâlâ kendilerini irade sahibi ve bu anlamda da "özgür" görebiliyorlardı. Gerçekten de "yoksul", kimi zaman sağlam bünyeli köylülüğü dikkatlerden kaçırmak için *gentry*nin ürettiği bir terimdir. John Clare için çitlenmemiş fundalık boş arazi, aynı zamanda yoksulların "özgürlüğü" idi:

> Başıboş manzarada egemendi sınırsız özgürlük
> Girmiyordu araya çitleri mülkiyetin
> Muhtemel bakacak gözlerden saklamak için
> Çevreleyen gökyüzüydü tek gözeticisi...[205]

Üstelik, çitlenmemiş köyün komünal formu yalnızca bir kabuk olsa da, biçimin kendisi de hiçbir şey değildi. Biçim göreneğe, içinde çıkarların birlikte yaşamayı ve mücadele etmeyi bildikleri o *habitus* ya da oyun ve olanak alanına mesnet teşkil

204 Kırsal ekonomilerin geliştiği yerler aynı zamanda yoğun ailevi sömürünün geçerli olduğu yerler olabilir: Bkz. J. de Vires, "Labour /Leisure Trade Off", *Peasant Studies*, i (1972).

205 John Clare, "The Mores".

ediyordu. Ve içinde hakların benim ya da senin diye değil, "bizim" diye sahiplenilen sözel bir geleneği, göreneksel bilinci yeniden üretiyordu. Hiç kuşku yok, bu bir tür cömert ve evrenselci komünist ruh değildi. "Geniş doğa ve ortak gökyüzü"[206] aynı zamanda "çevreleyen gökyüzü"ydü: *Parish*in sınırlı, dairevi, kıskançlıkla tahakküm edici bilinci.[207] Komünal ekonomi sınırlı ve münhasırdı; eğer Weldon'un hakları "bizim"se, o zaman Brigstocklu kadın ve adamlar dışarıda tutulmalıdır. Ancak *parish*e "mensup olanlar" için ona "sahip oldukları" ve onun yönetiminde söz hakları bulunduğu şeklinde bir duygu vardı.[208] Bu anlamda çitleme, köye geldiğinde göreneksel kültüre felaket getiren bir şey olarak yaşanmıştı. Bir ya da iki yıllık bir zaman süresi içinde emekçilerin dünyası aniden, "bizim" *parish*ten kendilerinin bile olmayabilecek *cottage*a daralıverdi:

> Bahçe arazisi gibi büyük tarla ve otlakta sahiplerin
> Küçük sınırları içinde şimdi çit çitle buluşuyor
> Küçük parsellerde küçük kafaları memnun etmek için
> İnsanlar ve hayvanlar huzursuz hapsediliyor.[209]

Çitleme, özel mülk sahibinin, emekçilere (diğer yabancılar gibi) kendi ortak alanlarına "girilemez" diyen "nefret edilen işareti" ile duyuruldu.

Genel haklar pratiğinin uzun süredir aşınmış olmasına ve köylü ekonomisine kapitalist tesirlerin uzun bir ön-tarihi bulunmasına rağmen, parlamento kararıyla yapılan çitlemeler yine de "pek çok İngiliz köyünün sosyal tarihinde bir dönüm noktasına işaret eder". Bu dönüm noktası en açık bir şekilde Dr. Neeson tarafından ortaya konmuştur:

> Çitleme değişik meşgalelere dayanan ekonominin temellerine vurdu ve küçük köylülüğe sınıf ilişkilerinin yeni gerçeğini

206 John Clare, "Emmonsales Health".

207 Bkz. John Barrel, *The Idea of Landscape and the Sense of Place, 1730-1840: An Approach to the Poetry of John Clare* (Cambridge, 1972).

208 "Gerçek" sahipler –uzun süredir orada ikamet eden ailele– için bkz. Marilyn Strathern, *Kinship at the Core* (Cambridge, 1981).

209 John Clare, "The Mores".

öğretti. John Clare'in onun sembolüne –toplumsal olarak hevesli yeni zengin çiftçiye– karşı olan nefreti, çitlemenin iç içe geliştirdiği sınıfların artan farklılaşmasının göstergesidir... Bu farklılaşma belki uzun süredir meydana geliyordu. Ancak çitlemeye kadar, göreneksel tarımsal düzenlemeden ve toprak üzerindeki ortaklaşa kullanım haklarından kaynaklanan ilişkilerce maskelenmişti. Açık tarla sisteminde iş organizasyonu işbirliğini teşvik ediyordu ve genel hakların savunulması büyüklerin olduğu kadar daha küçük hakların da savunulmasını gerektiriyordu. Çitleme, yalnızca küçük ve büyük toprak sahiplerinin farklı çıkarlarını daha açık bir şekilde ortaya koyarak değil fakat aynı zamanda birinin çıkarının ötekininkine rağmen olduğunu göstererek bu maskeyi yırttı... Çitlemenin korkunç ama öğretici bir görünürlüğü vardı.[210]

John Clare'in yazılarında bu göreneksel bilincin, ıstırapla kıvrandıran bir baskı altına girerken kaydedilmiş olması büyük bir talihtir. Helpston'daki çitlemenin daha az ya da daha çok küçük çiftçi yaratmış olması önemli değildir. Clare'in şiirsel endişesinin merkezinde (her ne kadar onu unutmasa da) kırsal işçilerin sefilleştirilmesi yoktu. Onu daha fazla endişelendiren şey, yalnızca ("zenginlik ve gururun o zorunlu aleti") emeğe karşı değil, fakat aynı zamanda doğaya karşı olan o yeni araçsal ve sömürücü duruştu. Bu köylü şair, (kimi eleştirmenlerin sandığı gibi) toplumsal protestodan daha çok "estetik"ten etkilenmiş değildi. Clare, (olup bitenleri görmüş olmanın etkisiyle değil) ekolojik protestonun şairi olarak tanımlanabilir: Şurada insanlar, orada doğa hakkında yazmıyordu; fakat her ikisinin de tehdit altında bulunduğu denge için yas tutuyordu:

Ah zalim düşmanlar pek çok kahrolası
  Öylece kanca atmış daha fazlasına
Çayırları, otlakları viraneye çevirmek için
  Eskiden yararlı olan.[211]

210 Neeson, "Opponents of Enclosure".

211 John Clare, "The Lamentations of Dound-Oat Waters".

"Eskiden" çayırların ve otlakların ve onların üzerindeki çiftçilerin karşılıklı yararından söz edilmektedir; şimdi bunlar sırf çitlemecelerin çıkarı için viraneye döndürülmüştür.

Helpston, Clare'in delikanlılık yıllarında çitlenmiştir ve o andan itibaren çitleme öncesi Helpston, yitirilmiş çocukluk masumiyetinin dünyası, Cennet'miş gibi hatırlanmaktadır. Hiç kuşkusuz tezatlar anılarını tatlandırmaktadır:

> Hiçbir zaman rahat değildim ama Pazar günümü geçirmek için tarlalara gittiğimde ve çobanlar ve sürü güdenlerle aklımıza geldiği gibi koyunların yumuşatmış olduğu yollarda kimi zaman misket ya da kekikli köstebek yuvalarının üzerinde birdirbir oynar, askercilik oynarken kokartlara takılan kırmızı ve mavi çiçekleri toplamak için ekinin içinde koşturur ya da çilek bulmak için ormanın içlerine girer ya da kilise saatinde bezelye çalmak için...[212]

Bu onun çocukluktan beri –belki de özellikle çocukluğunda– çitleme ile özel mülkiyetin çitli sınırları içinde büzüşmeden önce, paylaşılan ve özgür komünal alandaki ait olma duygusunu aktarmaktadır.

John Clare'i desteklemek için başka kanıtlar aramamıza gerek yoktur; çünkü onun şiirleri, ıstırap içindeki göreneksel bilincin kanıtının *kendisidir.* Eğer Clare yörenin bir şairi olarak tanınmışsa bu da ayrıca göreneksel bilince ait bir şeydir. Burada birlikte giden bir dizi göreneksel normlar ve pratikler söz konusudur. Manzaranın yerel özelliklerinin hatırlattığı, hizmetlerin ve yardımların önemini sürdürdüğü bir ekonomi söz konusudur. Clare'in şiirlerinde çok etkili olarak kullanılmış –(aldatıcı bir şekilde) standartlaştırılmış İngilizce'den daha çok "toplumsal" bir ürün olarak görünen– yerel şive deyimleri yer alır. Bu şive 18. yüzyılda yerel ya da bölgesel konuşmanın bir aracı değil fakat bölgesel *plep* dilinin bir ifadesidir ve bizzat kendisi geleneksel bilincin bir tür işaretidir.[213] Cema-

212 *The Prose of John Clare*, (Der.) J.W. Ve Anne Tibble (1951), s. 12.

213 Bu noktaların pek çoğunda, Johanna Clare, *John Clare and the Bounds of Circumstance* (Kinston ve Montrealy 1987)'yi özellikle yararlı buluyorum.

atin durumu düzenleyen yerel kurumları vardır. Çitleme öncesi günlerde kaba pratik yöntemlerle yürütülen fakir-fukara yasaları da bunlar arasındadır. Ancak bunlar, "iyileştirme"nin devreye girmesinden sonra, yüzyıl sonlarında aşağılama, bağımlılık ve disiplin karışımı bir özellik kazanmıştır. Bir zamanlar ev ve güvenliği akla getiren "*parish*" terimi utanç ve adiliği akla getirecek şekilde "*parish*de" şeklini almıştır. Ve son olarak, "insanların bir cemaat olarak eğlenmek için eğlencede kendilerini kaybettikleri" göreneksel zaman geçirme ve ritüel biçimleri vardır.[214]

Kuşkusuz, kendine özgü darlığın, acımasızlığın ve hurafelerin vektörü olan bu çitleme öncesi göreneksel bilinci duygusallaştırmama konusunda uyarılacağız. Bu doğrudur ama kimi zaman, şimdi hatırlanan tek gerçeğin bu olması da kaçınılmazdır. Ortak alanlar ve boş alanlar 19. yüzyılda küçülerek (eğer böyle bir şey kalmışsa) köy meydanına dönüşmüştür ve ortak olarak paylaşılan görenek ise folklorcuların topladıkları kahntılarla "takvim görenekleri"nden ibaret kalmıştır. Göreneksel bilinci geniş anlamda, topluluğun fiili kaynaklar ve pratiklerle desteklendiği şekliyle canlandırmaya çalışıyorum. Young Clare, kamusal bir pompayı fiilen kilitleyen bir çiftçi tarafından deliye döndürülmüştü:

> Suya kilit vurmak, şüphesiz yer alıyordur
> Hıristiyan bir Ülkenin Görenekleri arasında
> Oldukça Görülmemiş bir Eylem...[215]

Kuşku yok "Görülmemiş" sözcüğünün iki anlamının da tadını çıkarıyordu. Doğal dünyanın, çitlemenin temsil ettiği özel kullanımı, (Clare için) hem "doğa"ya, hem de insan topluluğuna bir saldırıyı temsil ediyordu ve bugün hâlâ bizimle olan fabrika tarımı ve suyun özelleşmesi mantığını düşman olarak ilan ediyordu.

---

214 *A.g.e.*, s. 99; Robert W. Malcolmson, *Popular Recreations in English Society* (Cambridge, 1973), özellikle Bölüm 4 ve Hugh Cunningham, *Leisure in the Industrial Revolution* (1980), Bölüm 2.

215 John Clare, *The Parish*, (Der.) Eric Robinson ve David Powell, notlar, s. 90.

Clare'in harikulade ağıtları "*The Mores*" (Töreler) ve "*Remembrances*" (Hatıralar) bizi "kanunsuz kanunlarla çitlemenin gelmesi"nden önceki o kavramsal evrene geri götürüyor. Ortak alanlarda çocukluğunun oyun anılarından sonra bizi umulmadık bir şekilde avlak bekçisinin teşhiri ile sarsıyor:

> Rüzgarda sallanan küçük köstebekleri görüyorum
> Tüm tarlada tek başına kalmış yaşlı söğüt ağacında
> Onlar zincirlerinde sallanırken, doğa yüzünü kapatıyor
> Ve sessiz bir mırıldanmayla şikâyet ediyor
> Hâlâ özgürlüğü aradıkları tepecikleri için
> burada ortak alanlar vardı
> Bütün ortak alanlar gitmiş ve tuzaklar hâlâ
> öldürmek için kurulmuşsa da
> Küçük evsiz madencileri ...

Bunlar gerçek köstebeklerdi ama görüntü aynı zamanda yerlerinden edilmiş ortak alan sakinlerinin görüntüsüdür. İnsani olanla doğal olanın ekolojik üst üste binişi öylesine iç içeydi ki biri diğerini temsil edebilirdi. Ve Clare, sınır işaretleri özel olarak belirlenmemiş ama yine de (ortaklaşa anlamda) yoğun bir şekilde *sahiplenilen* bir yöre için "kafiye yapan bir köylü"nün[216] güçlü duygularını aktarmak için kendini zorlar:

> Langley çalılığında geziniyorum ama çalılar tepeleri terk etmiş
> Cowper çayırında dolaşıyorum, garip ve soğuk, terk edilmiş
> Ve meranın sonuna yayılmış meşe, çürümeden önce
> yazmış vasiyetini
> Yağmacının baltasına ve kişisel çıkara mağlup olmuş
> Ve yabani çilekler ve ihtiyar yuvarlak meşeler yolu daraltmış
> Minber gibi içi boşalmış ağaçları bir daha hiçbir zaman
> görmeyeceğim
> Bir Bonaparte gibi çitleme, hiçbir şeyi bırakmadı geriye
> Her çalıyı ve ağacı dümdüz etti ve dümdüz etti her tepeyi

216 Clare, "Köy Ozanı"nın, "kafiye yapan bir köylünün duygularını yeterince yerel ya da güçlü bir şekilde anlatamadığı" için kendisini memnun etmediğini yazar, *Selected Poems and Prose of John Clare*, (Der.) Eric Robinson ve G. Summerfield (Oxford, 1967), s. 67.

Ve hainler için astı köstebekleri - ama dere yine de akıyor
Soğuk ve ürpermiş çıplak bir çay akıyor.[217]

Parish teftişlerinin eski sınır işaretleri kaybolmuştur ve tüm görenek evreni şimdi ozanın kafasında yalnızca bir anıdır. *Gentry* en kesin ve en hızlandırılmış çitleme olayını Fransa Savaşları sırasında, "Bony [Bonaparte] Geliyor" çığlıkları arasında gerçekleştirdi ve ülkedeki hasımlarına *Levellers* ve Cumhuriyetçilere Karşı Mülkiyeti Koruma Dernekleri'yle eziyet etti. "Dümdüz etti" sözcüğü ile Clare, dünyayı tersine çeviriyor ve gentrynin açgözlülük ve baskısını gösteriyor. 1804 yılında Maulden köylüsünün Arthur Young'a söylediği gibi, "çitleme on savaştan daha kötü"ydü. Asılmış ve "rüzgarda sallanan" köstebekler –zira *Anılar* 1832'de yazılmıştı– belki 1830 yılındaki Swing ayaklanmalarına ve darağaçlarına çekilen kurbanlara bir göndermedir.

John Clare –ya da adına konuştuğu insanlar– ilkel komünistler değildi. Onların açısından bakıldığında, komünal biçimler belirli ve küçük haklar ve pratikler konusunda göreneğin, yoksulun *hakları* olarak yansıttığı alternatif bir sahiplik nosyonunu ortaya koyuyordu. Gevşek anlamda yerleşme ile sınırdaş olan genel hak, *yerel* bir haktı ve bu nedenle yabancıları dışarıda bırakma gücüydü. Çitleme, ortak alanları yoksulların elinden alarak, onları kendi topraklarında yabancılar haline getirdi.

217 John Clare, "Remembrances".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

18. YÜZYILDA İNGİLİZ HALKININ AHLÂKİ EKONOMİSİ

> Buğdayı tutan, kavim ona lanet eder; fakat satanın başına bereket vardır.
>
> *Süleymanın Meselleri*, Bab xi, 26

I

Son yıllarda George Rude ve diğerleri tarafından "güruh" [mob] teriminin olur olmaz kullanımına karşı uyarıldık. Bu bölümde ben aynı uyarıyı "ayaklanma" [riot] terimi, özellikle 18. yüzyıl İngiltere'sindeki yiyecek ayaklanmaları konusunda yapmak istiyorum.

Bu basit dokuz harfli sözcük, popüler tarihin gelip geçici görüşü olarak tanımlanabilecek olan bir şeyi içinde saklıyor olabilir. Bu görüşe göre sıradan insanlar Fransız Devrimi'nden önce tarihin etkin ajanı olarak çok nadir dikkate alınabilirler. Bu tarihten önce ara sıra ve gelip geçici olarak, ani toplumsal karışıklık dönemlerinde tarihin tuvalinde kendilerini gösterirler. Bu kendini gösteriş, bilinçli ya da kendi kendini harekete geçirir olmaktan ziyade zorlayıcıdır; ekonomik uyaranlara karşı basit tepkilerdir. Kötü bir hasat ya da zanaatlarda bir gerilemeden söz etmek, tarihsel açıklamanın bütün gereksinmelerini tatmin etmek için yeterlidir.

Maalesef, bu tür popüler eylemlere ilişkin bilgimize katkıda bulunmuş az sayıda Britanyalı tarihçi arasında bile kimileri bu gelip geçici görüşe destek vermişlerdir. Bunu kendi açıkladıkları malzemede bile üstünkörü bir şekilde yansıtmışlardır. Böylece Beloff, 18. yüzyıl başı yiyecek ayaklanmaları için şu yorumu yapar: "İşsizlik ve yüksek fiyatlar bir araya gelip koşulları katlanılamaz kılınca, bu güceniklik hububat simsarlarına ve değirmencilere yönelik, çoğu zaman cinayet işlemeye bahane oluşturacak şekilde dejenere olan, saldırılar şeklinde kendisini gösterdi."[1] Ancak bu "dejenerasyon"un sıklığı konusundaki delillerini, onun yazdıkları içinde boşuna ararız. Wearmouth, karışıklıklara ilişkin yararlı kroniğinde, bir açıklayıcı kategori ortaya atar: "Istırap".[2] Ashton, kömür işçilerinin yiyecek ayaklanmalarına ilişkin araştırmasında paternalisti yardıma çağırmaktadır: "Kömür işçilerinin çalkantısı, kuşkusuz, politikadan daha temel bir şeye bağlanmalıdır; bu açlığın gücüne karşı içgüdüsel bir tepkiydi."[3] Ayaklanmalar, "midelerin isyam"ydı ve bunun böyle olması sanki rahatlatıcıydı. Çözümleme çizgisi şöyledir: Temel –içgüdüsel– açlık. Charles Wilson geleneği sürdürür: "Yiyecek fiyatlarındaki gelip geçici artışlar, 1709'da, Tyne'daki mavnacıları ayaklanmaya, 1727'de Falmouth'daki çinko madencilerini hububat ambarlarını yağmalamaya kışkırttı." Bir spazm bir diğerine yol açtı ve sonuç "yağmalama" oldu.[4]

Onyillar boyunca sistemli sosyal tarih, ekonomik tarihin gerisinde kalmıştır çünkü ikinci disiplinin ehliyetinin bu güne

---

1 M. Beloff, *Public Order and Popular Disturbances, 1660-1714* (Oxford, 1938), s. 75.

2 R.F. Wearmouth, *Methodism and the Common People of the Eighteenth Century* (1945), özellikle 1. ve 2. bölüm.

3 T.S. Ashton ve J. Sykes, *The Coal Industry of the Eighteenth Century* (Manchester, 1929), s. 131.

4 Charles Wilson, *England's Apprenticeship*, 1603-1763 (1965), s. 345. Falmouth yöneticilerinin Newcastle Dükü'ne, "azılı çinkocuların birkaç tahıl ambarı ve kilere zorla girdiklerini" bildirdiği doğrudur. Raporları, madencilerin doğrudan hareketinin nedenini, modern tarihçilerden daha iyi anlayamadıklarını düşündürmektedir: "Ayaklanmacıların bu tecavüzlerinin nedeni ülkedeki tahıl kıtlığı olarak gösterilmiştir ancak bu iddia muhtemelen yanlıştır çünkü tahılı alıp götürenlerden çoğu bunu dağıtmışlar ya da dörtte bir fiyatına satmışlardır." PRO, SP 36/4/22.

kadar birinciye, otomatik olarak uzmanlığı bağışladığı varsayılmıştır. Dolayısıyla insan son zamanlardaki bilimsel araştırmaların, ancak yetersiz bir şekilde kavranabilen kanıtları ayrıntılandırmak ve bilgiçleştirmek eğiliminden şikâyetçi olamaz. Gelip geçicilik okulunun dekanı hiç şüphesiz, ham vaziyetteki "sosyal gerilim çizelgesi"ni ilk kez 1948'de ortaya koyan Rostow'dur.[5] Ona göre, sosyal karışıklıkların yolunu gösterecek bir çizelge yapabilmek için yüksek yiyecek fiyatlarıyla, işsizlik serilerini bir araya getirmemiz gerekir. Bu apaçık bir gerçeği (insanlar aç kalınca protesto ederler) içerir ve aynı şekilde "cinsel gerilim çizelgesi", cinsel erginliğin başlaması ile cinsel faaliyet sıklığının artışı arasındaki ilişkiyi ortaya koyacaktır. Şu itiraz ileri sürülebilir ki, böyle bir çizelge, eğer akıllıca kullanılmazsa, tam da ciddi bir sosyolojik ya da kültürel ilgi yarattığı noktada, araştırmayı sonuçlandırabilir: Aç olunca (ya da seksi olunca) insanlar ne yapar? Onların davranışları, görenek, kültür ve mantıkla nasıl değiştirilebilir? Ve ("ıstırap"ın başlıca uyaran olduğu kabul edildiğinde) onların davranışları, daha karmaşık, kültürel olarak aktarılan ve (istatistiki çözümlemenin ateşinde ne kadar pişirilirse pişirilsin) bir kez daha uyarana indirgenemeyecek olan bir işleve katkıda bulunamaz mı?

Bizim büyüme tarihçilerimizin pek çoğu, saik, davranış ve işlevin karmaşıklıklarını yok ederek kaba bir ekonomik indirgemecilikten suçludurlar; aynı şeyi Marksist benzerlerinin eserlerinde görseler onları protesto ederlerdi. Bu açıklamaların paylaştığı zaaf, kırpılmış bir ekonomik insan görüşüdür. Belki de şaşılacak bir durum, bu niceliksel tarihyazımının, Durkheim, Weber ya da Malinowski'den esinlenen bir sosyal antropoloji ile (aynı yerlerde ve kimi zaman aynı kafalarda) yaşamasına izin veren içe kapanık entellektüel iklimdir. Trobriand ada-

5 W.W. Rostow, *British Economy in the Nineteenth Century* (Oxford, 1948), özellikle s. 122-125. Fiyatlar, hasat ve sosyal karışıklıklar hakkındaki ilginç araştırmalar üzerine bkz. E.J. Hobsbawm, "Economic Fluctuations and Some Social Movements", *Labouring Men* içinde (1964) ve T.S. Ashton, *Economic Fluctuations in England, 1700-1800* (Oxford, 1959).

lılarının hayatını düzenleyen sosyal norm ve karşılıklılığın hassas dokusunu ve Malinezya'daki kargo kültlerinde* görülen ruhsal enerji hakkında çok şey biliyoruz; ama bir noktada bu sonsuz derecede karmaşık yaratık, Malinezya adamı, (bizim tarihlerimizde) ara sıra elini midesine bastıran ve ilkel ekonomik uyaranlara tepki gösteren 18. yüzyıl İngiliz kömür işçisi oluverir.

Bu gelip geçiciliğe karşı görüşümü ortaya koyacağım.[6] 18. yüzyıldaki hemen hemen her ahali [crowd] eyleminde meşrûlaştırıcı bir nosyon bulunur. Meşrûlaştıcı nosyonla kastetmek istediğim, ahali içindeki kadın ve erkeklerin geleneksel hakları ya da görenekleri savunduklarına ve genelde toplulûğun daha geniş kesiminin onayına sahip olduklarına ilişkin inançtır. Kimi durumlarda bu popüler konsensus, yetkililerin verdiği bir tür izinle desteklenir. Daha yaygın olan, konsensusun korku ya da riayet saiklerini aşacak kadar güçlü olmasıdır.

İngiltere'de 18. yüzyıldaki yiyecek ayaklanmaları doğrudan halk eyleminin disiplinli ve açık hedefleri olan karmaşık bir biçimiydi. Bu hedeflere ne kadar ulaşıldı, yani yiyecek ayaklanması ne derece "başarılı" bir eylem biçimiydi sorusu, bir bölümün sınırları içinde cevaplandırılamayacak kadar karmaşık bir konudur. Ancak en azından, (incelemeden olumsuz cevap verme şeklindeki adetin aksine) soru ortaya konabilir ve bu da ahalinin kendi hedeflerini tanımlamadan yapılamaz. Ayaklanmanın yükselen fiyatlar, simsarların uygunsuz davranışları ya da açlık tarafından tetiklendiği kuşkusuz doğrudur. Ancak bu hoşnutsuzluklar, pazarlamada, değirmencilikte, fı-

(*) *Cargo Cult*: Malinezya'da görülen kimi dinsel (protesto) hareketler için kullanılan bir terim. Bu dinsel hareketlerin inanışına göre, Batı'nın mamul eşyası ("kargo") aslında Malinezyalılar için imal edilmişti. Ölülerin ruhları Binyıl'da geri dönecek ve beraberlerinde bu inanışa sahip olanlara dağıtılmak üzere modern eşyalar getirecekti. Kült bir yandan eski güzel günlerin geri getirilmesi bir yandan da "beyaz"ların ülkeden atılması gibi iki temele dayanır – ç.n.

6 R.B. Rose'un öncü çalışması, "Eighteenth Century Price Riots and Public Policy in England" *International Review of Social History*, vi, 1961 ile G. Rude'un *The Crowd in History* (New York, 1964) eserini çok yararlı buldum.

rıncılıkta vs. neyin meşrû, neyin meşrû olmadığı konusundaki popüler konsensus içinde hareket ediyordu. Bu ise topluluk içindeki değişik grupların esas ekonomik işlemlerine dair toplumsal normlar ve yükümlülükler konusunda geleneksel istikrarlı bir görüş üzerinde temelleniyordu ki bunların tümünün birarada yoksulların ahlâki ekonomisini meydana getirdiği söylenebilir. Bu ahlâki varsayımlara yönelik bir tecavüz, fiili yoksunluk kadar, doğrudan eylemin olağan nedeniydi.

Bu ahlâki ekonomi, gelişmiş anlamıyla "siyasal" olarak tanımlanamazken, herşeye rağmen siyasal değildir diye de nitelenemez çünkü ortak gönenç için belirli ve tutkuyla sahiplenilen nosyonları ifade ediyordu. Bu nosyonlar ki, aslında, otoritelerin paternalist geleneğinden destek görüyordu; buna karşılık insanlar da güçlü bir şekilde mukabele ediyorlar ve bu bir ölçüde otoriteleri insanların tutsağı yapıyordu. Dolayısıyla bu ahlâki ekonomi, yalnızca karışıklık anlarında devreye girmiyor; ama 18. yüzyıl yönetimi ve düşüncesi üzerinde çok genel bir etki yapıyordu. Bütün bunları kapsamak için "ayaklanma" kelimesi çok küçük gelir.

II

Sanayi devrimi boyunca ortaya çıkan para-bağından söz ettiğimiz gibi, 18. yüzyılda ekmek-bağından söz etmemizde de bir anlam vardır. Şehirle kır arasındaki çatışmaya ekmeğin fiyatı aracılık ediyordu. Gelenekçilikle yeni ekonomi politik arasındaki çatışma Tahıl Yasaları'na yansıyordu. 19. yüzyıl İngiltere'sindeki ekonomik sınıf-çatışması, tipik ifadesini ücretler meselesinde buluyordu; 18. yüzyıl İngiltere'sinde insanları eyleme en kolay kışkırtan şey ekmek fiyatlarıydı.

Bu oldukça duyarlı tüketici bilinci, doğu ve güneyin tahıl kuşağındaki büyük tarımsal iyileştirme ile aynı çağı paylaşıyordu. İngiliz tarımını yeni bir mükemmellik temeline ulaştıran o yıllar, ayaklanmalarla –ya da çağdaşların çoğu kez tanımlandığı gibi "isyanlar" ya da "yoksulların kalkışmaları"yla– 1709, 1740, 1756-7, 1766-7, 1773, 1782 ve hepsinden

önemlisi 1795 ve 1800-1'de kesintiye uğramıştı. Yükselen kapitalist endüstri, her an yağmalayıcı çetelere dönüşebilecek, kırsal alanları sopalarla baştan başa dolaşan ya da ihtiyaç maddelerinin fiyatını halka göre "belirleyecek", öfkeli bir piyasa üzerinde yüzüyordu. O en gayretli kapitalist sınıfların servetleri, son tahlilde, hububat, et, yün gibi şeylerin satışından kaynaklanıyordu ve bunlardan ilk ikisi, tüketici milyonlara en az aracı müdahalesiyle satılmalıydı. Böylelikle piyasadaki sürtüşmeler bizi ulusun hayatındaki merkezi bir alana götürüyor.

18. yüzyılda çalışan insanlar yalnızca ekmekle yaşamıyorlardı ama (Eden ve David Davies tarafından derlenen bütçelerin gösterdiği üzere) pek çoğu esas itibariyle ekmekle besleniyordu. Bu ekmek tümüyle buğday ekmeği değildi; bununla birlikte buğday ekmeği 1790'ların başına kadar diğer çeşitlere göre yavaş yavaş ağırlık kazanmıştı. 1760'larda Charles Smith, İngiltere ve Galler'de tahmin edilen yaklaşık altı milyon nüfusun 3.750.000'inin buğday ekmeği, 888.000'inin çavdar ekmeği, 739.000'inin arpa ve 623.000'inin yulaf ekmeği yediğini tahmin etmişti.[7] 1790'a gelindiğinde nüfusun üçte ikisinin buğday ekmeği yediğine hükmedebiliriz.[8] Tüketim kalıbı, kısmen, yoksulluğun görece durumunu ve kısmen de ekolojik koşulları yansıtıyordu. Buğdayın olgunlaşmadığı toprağı verimsiz olan yörelerle (Pennines gibi) yüksek yöreler diğer tahılların yaygın olduğu yörelerdi. 1790'larda Cornwall tenekecileri hâlâ arpa ekmeği ile besleniyorlardı. Lancashire ve Yorkshire'de –yalnızca yoksullar tarafından da değil– yulaf unu tüketiliyordu.[9] Northumberland'dan gelen kayıtlar çelişkilidir ama Newcastle ve çevredeki madenci köylerinin pek çoğu o zamana ka-

7 C. Smith, *Three Tracts on the Corn-Trade and Corn Laws*, 2. baskı (1766), s. 140, 182-185.

8 Bkz. Fitzjohn Brand, *A Determination of the Average Depression of Wheat in War below that of the Preeceding Peace etc.* (1800), s. 62-63, 96.

9 Bu genellemeler, kasabalardan 1796 yılında Privy Council'e gönderilen "tüketilmekte olan ekmeğe ilişkin cevaplar"ca da desteklenmektedir. Bkz. PRO, PC 1/33/A.87 ve A.88.

dar buğdaya geçmişlerken kırsal kesimler ve küçük kasabalar yulaf unu, çavdar ekmeği, *maslin*[10] ya da arpa ve "boz bezelye" karışımı ile besleniyorlardı.[11]

Yine de yüzyıl boyunca beyaz ekmek esmer ekmek türlerine göre yaygınlık kazanıyordu. Bu kısmen beyaz ekmeğe atfedilen statü-değeriyle ilgiliydi ama tümüyle de öyle değildi. Sorun çok karmaşıktır ama birkaç nokta kısaca belirtilebilir. Beyaz ekmek ya da has un satmak fırıncıların ve değirmencilerin yararınaydı çünkü bu tür satışlardan sağlanacak kâr, genellikle, daha yüksekti. (Gariptir ki bu kısmen tüketiciyi korumaya yönelik paternalist endişenin bir sonucuydu çünkü Ekmek Yönetmeliği, fırıncıların yoksulun ekmeğinden çıkar sağlamasını önlemek amacıyla yapılmıştı; dolayısıyla elden geldiğince az "ev" ekmeği ve onu da biraz çirkin yapmak fırıncıların işine geliyordu.)[12] Saflığın bozulmasına karşı duyarlı olan şehirlerde esmer ekmek sağlığa zararlı katkı maddelerini kolayca gizlemenin bir yolu olarak kuşku altındaydı. Yüzyılın son onyıllarında, pek çok değirmenci makinesini ve eleğini daha kaliteli beyaz ekmekler yapacak ve "artıklar"la da bir gözlemcinin "öylesine küf kokulu, mideye sancı veren ve sağlığı tehlikeye atacak kadar zararlı"[13] diye tanımladığı kahverengi ekmek yapacak şekilde öyle ayarladı ki aradaki "ev" ekmeği yapılamaz oldu. Kıtlık dönemlerinde otoritelerin kalitesiz ekmeğin üretimini engellemek (ya da 1795'te olduğu gibi, "ev" ekmeğinin genel kullanımını zorunlu kılmak) için yaptıkları girişimler

10 Çeşitli tahılların karışımından yapılan maslin için bkz. Sir William Ashley, *The Bread of Our Forefathers* (Oxford, 1028), s. 16-19.

11 Bkz. Smith, *a.g.e.*, s. 195 (1765 için). Ancak Newcastle Belediye Başkanı "çavdar ekmeğinin Kömür İşi'nde istihdam edilen işçilerce çok tüketildiğini" bildiriyordu (4 Mayıs 1796) ve Hexam Manastırı'ndan haber veren birisi, arpa, arpa ve boz bezelye ya da bezelyenin "çahşan yoksulların ve çiftçilerin hizmetkârlarının ve hattâ çiftçilerden pek çoğunun yegâne ekmeği" olduğunu, çavdar ya da maslin'in kasabalarda tüketildiğini belirtiyordu: PRO, PC/1/33/A.88.

12 Nathaniel Forster, *An Enquiry into the Cause of the High Prices of Provisions* (1767), s. 144-147.

13 J.S. Girdler, *Observations on the Pernicious Consequences of Forestalling, Regrating and Ingrossing* (1800), s. 88.

pek çok güçlükle ve çoğu kez hem değirmencilerin hem de fırıncılarm direnciyle karşilaştı.[14]

Yüzyılın sonlarına gelindiğinde buğday ekmeğinin geçerli olduğu ve kalitesiz karışımın onu tehdit ettiği yerlerde statü duygusu ileri derecede söz konusuydu. Buğday ekmeğine alışmış işçilerin daha kalitesiz karışımları yemeye zorlanması halinde –zafiyet, hazımsızlık ve mide bulantısı nedeniyle– aslında çalışamadıkları yolunda bir iddia da vardır.[15] 1795 ve 1800-1801'in dehşet verici fiyatları karşısında bile çalışan insanların pek çoğunun direnişi su sızdırmıyordu.[16] Calne kasabasının Lonca Kethüdası 1796 yılında *Privy Council*'e "itibarlı" kişilerin, otoritenin gerekli kıldığı arpa ve buğday karışımını kullandıklarını ve imalatçı ve emekçi yoksul büyük ailelerin;

> genellikle yalnızca arpa ekmeği tükettiklerini, yoksul imalatçılar ve diğerlerinin muhtemelen üçte birini teşkil eden daha küçük ailelere sahip geriye kalanların, kıtlıktan önce olduğu gibi, buğday ekmeğinden yapılan ve tapon adı verilen, fırıncıların yaptığı ekmekten başka bir şey yemediklerini [17]

14 Sorun [Vali] Pownall'ın, *Considerations on the Scarcity and High Prices of Breadcorn and Bread* (Cambridge, 1795), özellikle s. 25-27'de kolay anlaşılabilecek bir şekilde tartışılır. Ayrıca bkz. Lord John Sheffield, *Remarks on the Deficiency of Grain occasioned by the bad Harvest of 1799* (1800), özellikle "Londra'da ev ekmeği yapılmıyor"un kanıtı için s. 105-106'ya bkz. 1766'da Honitonlu bir muhabir ev ekmeğini "ince öğütülmüş ve elenmiş fermante kepeğe en kötüsünden sıyrılandırılmamış un katarak yapılmış adi bir karışım" diye tanımlıyordu. HMC, *City of Exeter*, Seri lxxiii (1916), s. 255. Bu çok karmaşık sorun hakkında bkz. S. ve B. Webb, "The Assize of Bread", *Economic Journal*, xiv (1904), özellikle s. 203-206.

15 Bkz. Lord Hawkesbury'den Portland Dükü'ne, 19 Mayıs 1797 tarihli mektup, PRO, HO, 42/34.

16 Bkz. R.N. Salaman, *The History and Social Influence of the Potato* (Cambridge, 1949) özellikle 493-517. Direniş, buğday-yiyen güney ve orta İngiltere'den yulaf-yiyen kuzeye yayıldı; 1795 yılında Stockport'daki bir muhabir "yoksullar arasında yulaf ve diğer yiyecek maddelerinin dağıtımı için çok cömert bir yardım başlatıldı - Bu önlem, üzülerek söyleyeyim ki, hâlâ şikâyet eden ve buğday ekmeğinde ısrar eden avamı çok az memnun ediyor" diye yazıyordu: PRO, WO 1/1094. Ayrıca bkz. J.L. ve B. Hammond, *The Village Labourer* (1966), s. 119-123.

17 PRO, PC 1/33/A.88. Epsom Papazı J. Boucher'in, "Bizim yoksullarımız yalnızca en kaliteli buğday ekmeği yemiyor ama nerdeyse yalnızca ekmek yiyor" şeklindeki mesajı ile karşılaştırın. 8 Kasım 1800, HO 42/54.

bildiriyordu. Reigate Kethüdası benzer şeyler yazıyordu:

> ekmekten başka pek az maişeti olan ve yörenin göreneği icabı yalnızca buğdaydan yapılmış ekmekten başka bir şey yemeyen yoksul emekçilere gelince; işlerini yapabilecek kadar beslensinler diye bunlar için karışık ekmeği ne istedim ne de zorladım.

Az sayıda karışık ekmeği deneyen emekçiler "kendilerini güçsüz, sıcak ve herhangi bir şevkle çalışamayacak durumda hissettiler".[18] Aralık 1800'de, hükümet (halk arasında Kahverengi Ekmek Yasası ya da "Zehir Yasası" olarak bilinen) değirmencilerin has undan başka un yapmasını yasaklayan bir Yasa çıkardığında, halkın tepkisi çok ani oldu. Horsham'da (Sussex);

> Bir grup kadın... Gosden yel değirmenine yürüdüler ve değirmenciyi kendilerine kahverengi un verdiği için tartakladılar, Ekmek Yasası'nın emirlerine göre hamuru pişirmeye hazırladığı bezleri ellerine geçirdiler ve binlerce parçaya ayırdılar; aynı zamanda ilerde aynı şeyleri kullanırsa aynı şeyleri yapacaklarını söyleyerek tehdit ettiler. Kadınların yönettiği bu şamatalı gösterinin amazon lideri, daha sonra arkadaşlarına Crab Tree *pub*'ında bir *guinea* değerinde içki ısmarladı.

Bu tür eylemlerin bir sonucu olarak, Yasa iki aydan az bir süre içinde yürürlükten kaldırıldı.[19]

Fiyatlar yüksek olduğunda emekçi ailelerin haftalık bütçelerinin yarıdan fazlası ekmeğe harcanıyordu.[20] Bu hububat, tarla-

---

18 PRO, PC 1/33/A.88.

19 PRO, PC 1/33/; a. 88; *Reading Mercury*, 16 Şubat 1801. 1800 tarihli Yasa ile (Geo.III, c.16) değirmencilikte meydana gelen bu değişikliklere karşı olan öfke özellikle Surrey ve Sussex'de çok büyüktü. Şikâyetçiler yeni ekmeğin kimi örneklerini Surrey JP'sine sundular: "Tadının iyi olmadığını (gerçekten de öyleydi) günlük çalışmaları için onlara kesinlikle yarar sağlamayacağını, özellikle çocuklarda olmak üzere barsak şikâyetlerine yol açtığını ileri sürdüler." Thomas Turton'dan Portland'a 7 Şubat 1801 tarihli yazı, HO 42'61. Yasa 1801'de ilga edildi: 42 Geo. III, c. 2.

20 Özellikle D. Davies'deki bütçelere bakınız, *The Case of Labourers in Husbandry* (Bath, 1795) ve Sir Frederick Eden, *The State of the Poor* (1797). Ayrıca D.J.V. Jones, "The Corn Riots in Wales, 1793-1801", *Welsh Hist. Rev.*, ii, 4 (1965), Ek. I, s. 347.

da büyüyen ekinden emekçilerin evine nasıl geliyordu? İlk bakışta basit görünebilir. İşte buğday: Hasat yapılır, harmanda dövülür, pazara götürülür, değirmende öğütülür, pişirilir ve yenir. Ancak bu süreç içindeki her noktada yakıcı karmaşıklıklar, kötüye kullanma fırsatları, ayaklanmalara yol açabilecek alevlenme noktaları vardır. Ve şematik bir biçimde paternalist imalat ve pazarlama sürecinin –Yasa, broşür ya da protesto eyleminde kendini gösteren geleneksel platonik idealini– ve onunla sürtüşme içinde olan ticaret ve tüketimin garip gerçekliklerinin ana hatlarını ortaya koymadan devam etmek çok zordur.

Paternalist model aşınmış bir şekilde yazılı hukuk kadar genel hukuk ve görenekte ifadesini bulur. 1770'lere kadar olağanüstü hallerde hükümetin faaliyetlerini çoğu kez oluşturan modeldir ve pek çok yerel yönetici bunlara başvurmayı sürdürür. Bu modelde pazarlama, mümkün olduğunca *doğrudan*, çiftçiden tüketiciye olmalıdır. Çiftçiler tahıllarını büyük miktarlarda yerel tenteli pazara getirecekler; tarlada iken satmayacaklar ya da fiyat artışı beklentisiyle saklamayacaklar. Pazarlar kontrol edilecek, belirlenen saatten önce hiçbir satış yapılmayacak. Çan çalınca önce yoksullar usûlünce sıkı kontrol edilmiş ölçü ve tartılarla küçük miktarlarda tahıl ve un satınalma şansına sahip olacaklar. Onların ihtiyaçları giderildikten sonra, belirli bir saatte ikinci bir çan çalacak ve usûlünce ruhsat verilmiş daha büyük simsarlar satın almalarını yapabilecekler. Simsarlar, küflü parşömenlere yazılmış mal kapatmak, istifçilik vs. gibi Edward VI'nın saltanatı sırasında çıkarılmış bir sürü sınırlama ile kuşatılmışlardır. Örnekleme usûlüyle satın almamaları (çiftçilerin de satmamaları) gerekir. Tarladaki ürünü satın alamazlar; üç ay içinde aynı pazarda ya da komşu pazarlarda kâr amacıyla yeniden satmak için mal alamazlar, vs. Gerçekten de 18. yüzyılın büyük kısmı için aracı, yasal olarak kuşku duyulan biriydi ve faaliyetleri, teorik olarak, çok ciddi bir şekilde sınırlandırılmıştı.[21]

21 18. yüzyıl tahıl pazarlaması konusundaki en iyi çahşma R.B. Westerfield, *Middlemen in English Business 1660-1760* (New Haven, 1915) Bölüm 2. Ayrıca bkz. N.S.B. Gras, *The Evolution of the English Corn Market from the Twelfth to*

Piyasanın düzenlenmesinden tüketicinin korunmasına geçiyoruz. Değirmenciler –ve daha büyük ölçüde– fırıncılar, kâr için değil fakat adil bir gelir için çalışan toplumun hizmetçileri olarak görülürlerdi. Yoksulların pek çoğu tahılını doğrudan pazardan alır (ya da ücretine ek olarak ya da hasattan sonra başak toplayarak elde ederdi); öğütülmek için (değirmencinin göreneksel olarak belirli bir hak alabileceği) değirmene götürür ve sonra da kendi ekmeğini kendisi pişirirdi. Bunun kural olmaktan çoktan beri çıktığı Londra ve büyük şehirlerde, fırıncının geliri ya da kârı Ekmek Yönetmeliği'ne göre, bir somun ekmeğin fiyatı ya da ağırlığı, buğdayın cari fiyatına göre katı bir şekilde belirlenirdi.[22]

Bu model, kuşkusuz, 18. yüzyıl gerçeklerinden pek çok noktada ayrılıyordu. Ama daha da şaşırtıcı olan bazı yönlerinin bir ölçüde hâlâ işliyor olmasıydı. Böylece Aikin, 1795'te Preston piyasasının düzenli işleyişini tarif edebiliyordu:

> Haftalık pazarlar... mal kapatma ve istifçiliği önlemek üzere son derece iyi düzenlenmişti. Sabah saat sekizden dokuza. birinci saat içinde yalnızca şehir sakinlerinin satın almasına izin veriliyordu; ancak, balık dışında, saat bire kadar pazarda satılmayan hiçbir şey geri çekilemiyordu...[23]

---

the Eighteenth Century (Cambridge, Mass., 1915); D.G. Barnes, *A History of the English Corn Laws* (1930); C.R. Fay, *The Corn Laws and Social England* (Cambridge, 1932); E. Lipson, *Economic History of England*, 6. baskı (1956), ii, s. 419-448; L.W. Moffitt, *England on the Eve of the Industrial Revolution* (1925); Bölüm 3; G.E. Fussell ve C. Goodman, "Traffic in Farm Produce in Eighteenth Century England", *Agricultural History*, xii, 2 (1938); Janet Blackman, "The Food Supply of an Industrial Town (Sheffield)", *Business History*, v (1963).

22 S. ve B. Webb, "The Assize of Bread".

23 J. Aikin, *A Description of the Country from thirty to forty Miles round Manchester* (1795), s. 286. 18. yüzyılda iyi düzenlenmiş pazarlara ilişkin belgeleri çok iyi saklanmış olan yer Manchester'di. Burada et, balık, tahıl ölçü ve tartıları, beyaz etler, Ekmek Yönetmeliği, ale tadıcıları için gözlemciler ve "mal kapatmayı, istifçiliği ve alıp-satmayı" önlemek için yüzyıl boyunca görevliler atanmıştı ve eksik tartı ve ölçüler, pazarlanamaz etler vs. için 1750'lere kadar para cezaları uygulanmıştı; bu tarihten sonra denetim (her ne kadar devam etmiş olsa da) çok daha üstünkörü olmuş ve 1790'daki hareketlenmede yeniden canlanmıştır. 1734, 1737 ve 1748'de (William Wyat "çan çalmadan satış yaptığı ve Manor'un lorduna ya da herhangi başka bir kişiye rağmen Günün her

Aynı yıl, (gelenekçiliği ile ünlü bir başka yöre) güneybatıda Exeter şehir otoriteleri, "ayak satıcısı, işportacı ve perakendecileri" Belediye'de çanın çalınacağı saat sabahın sekiziyle öğle arasında pazara sokmayarak denetlemeye kalkmışlardı.[24] 18. yüzyılda Londra ve diğer pek çok pazar kentinde Ekmek Yönetmeliği hâlâ yürürlükteydi.[25] Eğer örneğe göre satış olayını izlersek, göreneksel sınırlamaların kaldırılmış olduğunu vaktinden önce varsaymanın ne kadar tehlikeli olduğunu görürüz.

Best'in Yorkshire'deki uygulamayı[26] anlattığı 17. yüzyılın ortalarında ve Defoe'nun tahıl ticaretiyle ilgili ünlü öyküsündeki gibi kesinlikle 1725 yılında, örnek yoluyla tahıl satışının, 17. yüzyıl ortalarına kadar yapıldığı çoğu zaman kabul edilmiştir.[27] Ancak bu tarihe kadar *county*lerin çoğunda pek çok büyük çiftçi hiç şüphe yok ki örnek yoluyla satış yaparken, eski tenteli pazarlar hâlâ yaygındı ve Londra ve çevresinde bile varlığını sürdürüyordu. 1718 yılında bir risale yazarı kırsal pazarların gerileyişini yalnızca son yıllarda meydana gelmiş gibi anlatıyordu:

> İnsan değersiz eşyalar ve ıvır zıvır satan oyuncakçı dükkânları ve tezgahlarından başka bir şey görmüyor... Geçiş yerleri yok olmuş ve kasabaya bir günde bir, iki, belki üç ve kimi *borough*larda dört yüz yük tahıl geldiği yalnızca pek çok sakinin belleğinde... şimdi pazar yerinde otlar bitiyor.

Çiftçiler (diye yakınıyordu) pazar yerinden uzak duruyorlar ve kapılarına gelen komisyoncular ve diğer ruhsatsız çalışanlarla iş yapıyorlar. Öteki çiftçiler "pazarda görünmek ve Fiyat

---

Saatinde satış yapacağını açıkladığı için 20 şilin cezaya çarptırıldığında" ve yine 1766'da çan çalmadan satış yapanlar için para cezası uygulanmıştı. *The Court Leet Records of the Manor of Manchester*, (der.) J.P. Earwaker (Manchester)1888/1889) vii, viii ve ix.

24 Exeter belediye Kâtibinin Açıklaması, 28 Mart 1795, PRO, HO 42/34.

25 Bkz. S. ve B. Webb, *a.g.e.* ve J. Burnett, "The Baking Industry in the Nineteenth Century", *Business History*, v. (1963), s. 98-99.

26 *Rural Economy in Yorkshire in 1641* (Surtees Society, xxxiii, 1857), s. 99-105

27 *The Complete English Tradesman* (1727), ii, kısım 2.

öğrenmek için" hâlâ pazara bir yük getiriyorlar ama asıl iş "bir torba ya da mendil içine konmuş, adına *örneklem* denen çıkınlarla yapılıyor".[28]

Gerçekten de işlerin sürüklendiği nokta buydu. Ancak pek çok küçük çiftçi hâlâ tahılını eskiden olduğu gibi pazarda satmaya devam ediyordu ve eski model insanların kafasında bir içerleme kaynağı olarak duruyordu. Birbiri ardı sıra yeni pazarlama süreçleri için mücadele edildi. 1710 yılında Stony Stratford'un (Buckinghamshire) yoksul halkı adına kaleme alınmış bir dilekçe, çiftçilerin ve simsarların "çiftlik avlularında ve ambar kapılarında alıp sattıklarından ve şimdi yoksul sakinlerin parasıyla uygun fiyattan öğütülecek zahire bulamadığından ve bunun Büyük bir Felaket olduğundan" şikâyet ediyordu.[29] 1733'te birkaç *borough* bu uygulamaya karşı Avam Kamarası'na bir dilekçe verdi: Haslemere (Surrey), istifçilik yaptıkları için değirmenci ve unculardan şikâyet ediyordu: "Küçük örnekler yoluyla büyük miktar tahıl alıyorlar, açık pazarda sergilenenleri almayı reddediyorlar."[30] Insan, bu uygulamanın altında birşeyler olduğunu ve pazarlama sürecinde şeffaflığın kaybolduğunu düşünüyor.

Yüzyıl ilerledikçe şikâyetler, kuzeye ve batıya doğru yayılmakla birlikte ortadan kalkmıyor. 1756 kıtlığında *Privy Council*, yüksek fiyata satmak için önceden mal kapatmaya karşı eski yasaları harekete geçirmenin yanı sıra, "tahılını açık pazara getirmeyen ve kendi yerlerinde örneklem ile satan çiftçilerin ağır cezalara" çarptırılacağını buyuran bir kararname yayınladı.[31] Ancak otoriteler bu noktada çok fazla baskı altında kalmaktan hoşlanmıyorlardı. 1766'da (bir başka kıtlık yılı) Surrey yöneticileri örneklem yoluyla satın almanın hâlâ cezalan-

---

28 Anonim, *An Essay to prove that Regrators, Engrossers, Forestallers, Hawkers and Jobbers of Corn, Cattle and other Marketable Goods are Destructive of Trade, Oppressors to the Poor and a Common Nuisance to the Kingdom in General* (1719), s. 13, 18-20.

29 Bucks. CRO, Quarter Sessions, Michaelmas 1710.

30 *Commons Journals* [Avam Kamarası Tutanakları], 2 Mart 1733.

31 PRO, PC 1/6/63.

dırılabilir bir suç olup olmadığını sordular ve uyarıcı mahiyette baştan savma bir cevap aldılar: Majestelerinin Bakanı, görevi gereği, Yasaları yorumlamak yetkisine sahip değildi.[32]

Batıya doğru yaygınlaşan uygulamalara iki mektup epeyce ışık saçmaktadır. 1766 yılında Lord Shelburne'a yazan bir muhabir, Chippenham'daki değirmenci ve simsarları "fesat birliği" yapmakla suçluyordu:

> Bizzat kendisi bir çeyrek buğday için pazara gönderdi ve orda pek çok yük olduğu halde ve pazar çanı çaldığı halde, adamı nereye başvurduysa, "Satıldı" cevabını aldı. Dolayısıyla, yasanın cezasından kurtulmak için buğdayı pazara getiriyorlar, oysa pazarlık önceden yapılmış oluyor ve de pazar farstan başka bir şey değil...[33]

(Bu tür uygulamalar gerçek bir ayaklanma nedeni olabilirdi: 1757 Haziran'ında "Oxford'da nüfusun ayaklandığı ve birkaç zaptın ele geçirildiği, örnek yoluyla ve yalnızca zevahiri kurtarmak için pazara getirildiğinden kuşku duyulan bir yükün paylaşıldığı"[34] bildiriliyordu.) Dorchester'deki bir muhabirden 1772 yılında gelen ikinci bir mektup pazarı ayarlamanın farklı bir uygulamasını aktarmaktadır: Büyük çiftçilerin fiyatı belirlemek için pazardan önce bir araya geldiklerini iddia etmektedir;

> ve bu adamların pek çoğu kırk kileden* daha az satmıyorlar ki bunu da yoksullar alamıyor. Dolayısıyla çiftçinin düşmanı olmayan değirmenci, onun istediği fiyatı veriyor ve yoksul da onun şartlarına uymak zorunda kalıyor.[35]

Paternalistler ve yoksullar, bizim geriye doğru baktığımızda kaçınılmaz ve "doğal" olduğunu varsaymak eğiliminde olduğumuz piyasa uygulamalarının yaygınlaşmasından yakınmayı

---

32 *Calendar of Home Office Papers* [İçişleri Bakanlığı Belgeleri Ruznamesi] (1879), 1766, s. 92-94.

33 *A.g.e.*, s. 91-92.

34 *Gentleman's Magazine*, xxvii (1757), s. 286.

(*) *Bushel*: Kile. İngiltere'de 36.379 litre hacmindeki hububat ölçüsü – ç.n.

35 Anonim bir mektup, PRO, SP 37/9.

sürdürüyorlardı.[36] Ancak şimdi kaçınılmaz olarak görülebilen, 18. yüzyılda zorunlu olarak onaylanacak bir şey değildi. Tipik bir risale (1768), her çiftçinin kendi ürünüyle istediğini yapabileceği konusundaki varsayılan özgürlüğe öfkeyle karşı çıkıyordu. Bu "doğal" bir özgürlük olabilirdi ama "sosyal" bir özgürlük değildi.

> O zaman bunun bir yurttaşın ya da herhangi bir topluluğun koruması altında yaşayan kişinin özgürlüğü olduğu söylenemez; aksine bu bir gaddarın özgürlüğüdür; dolayısıyla bundan yararlanan bir kişi, Toplumun gücünün sunduğu o korumadan yararlanamaz.

Çiftçinin pazarda görülmesi, "onun görevinin maddi kısmıdır; mallarını başka yerlerde ya da gizlice elden çıkarmak zorunda bırakılmamalıdır."[37] Ancak 1760'tan sonra tenteli pazarlar, güneyin ve orta İngiltere'nin pek çok yerinde öylesine önemsiz bir rol oynadılar ki, bu yörelerde, her ne kadar yoksulların küçük miktarlarda alım yapamadıkları yakınmaları yüzyılın sonuna kadar devam ettiyse de, örnekleme yoluyla satışlara karşı şikâyetler daha az duyulur oldu.[38] Kuzeyin kimi kesimlerinde iş büsbütün başkaydı. 1795'te Leedsli emekçilerin dilekçesi, "tahıl aracıları ve değirmenciler ve bizim uncu ve ayak satıcısı dediğimiz bir grup insan, tahılı ellerine geçirmişler, onu saklıyorlar ve onu orda kendi istedikleri fiyata sa-

---

36 Çok bol olan malzeme içinden kimi örnekler *Gentleman's Magazine*, xxvi (1756), s. 534'de bulunabilir; Anonim [Ralph Courteville], *The Cries of the Public* (1758), s. 25; Anonim [C.L.], *A Letter to a Member of the Parliament proposing Amendments to the Laws against Forestallers, Ingrossers and Regraters* (1757), s. 5-8; *Museum Rusticum et Commerciale*, iv (1765), s. 199; Forster, *a.g.e.*, s. 97.

37 Anonim, *An Enquiry into the Price of Wheat, Malt, etc.* (1768), s. 119-123.

38 1795'te Cornwall'dan bildirildiğine göre, "pek çok çiftçi, yoksullara küçük miktarlarda [arpa] satmayı reddediyor ve bu büyük homurdanmalara yol açıyordu": PRO, HO 42/34 ve 1800 yılında Essex'ten: "Alıcı ile satıcıların (başlıca Değirmenciler ve Aracıların) birlikte yemek yedikleri yerler dışında kimi yerlerde hiç satış olmuyor... Pazar'ın çevreye yararı hemen hemen yok olmuştur"; bu tür uygulamalardan "aşağı sınıflarca büyük öfke ile söz edilmektedir.", PRO, HO 42/54.

tıyorlar ya da satmıyorlar" şeklindeydi. "Çiftçiler pazara hiç tahıl getirmiyorlar ama ceplerinde örnek getiriyorlar... bu da yoksulların çok fazla homurdanmasına yol açıyor."[39] Bir sürecin sonuçlanması, sık sık tarihlendiği gibi, en az yüz yıl sürdü.

Bu örnek, yerel pratiğin ayrıntılarının yoğunluğunu ve özgüllüğünü ve çeşitli eski piyasa uygulamalarının değişmesine bağlı olarak halkın kızgınlığının nasıl arttığını göstermek bakımından izlendi. Aynı yoğunluk ve aynı çeşitlilik pazarlamanın daha seyrek olarak gösterilebileceği yerler için de geçerliydi. Kuşkusuz paternalist model, pek çok başka noktada da çöküyordu. Her ne kadar fırıncıların kârlarını sınırlandırmada etkili olsa da, Ekmek Yönetmeliği sadece buğday ya da unun cari fiyatını yansıtıyordu ve bunları hiçbir şekilde etkileyemiyordu. Hertfordshire ve Thames Vadi'sinde değirmenciler şimdi çok önemli girişimcilerdi ve büyük çaplı un üreticisi olmalarının yanı sıra kimi zaman tahıl ve malt simsarlığı da yapıyorlardı.[40] Belli başlı tahıl üreticisi yörelerin dışında, eğer istifçilere yönelik mevzuat sıkı bir şekilde uygulansa faaliyetleri sona erecek olan aracılar olmadan şehir pazarları beslenemiyordu.

Modellerinin gerçeklikten gitgide uzaklaştığının otoriteler ne kadar farkındaydı? Buna verilecek cevap, ilgili otoritelere ve zamanın ilerlemesine göre değişecektir. Ama genel bir cevap önerilebilir: Paternalistler, normal uygulamaları olarak, değişikliğin çoğunun farkındaydılar ama ne zaman bir olağanüstü durum ortaya çıksa bu eski modele başvuruyorlardı. Bu şekilde kısmen, bu modelin kimi kısımlarını hakları ve töreleri olarak kendisine mal eden halkın tutsağıydılar. Aslında, belirsizliğin iyi karşılandığı yolunda bir izlenim bile vardır. Huzursuz yörelerde bu durum yöneticilere, kıtlık zamanlarında, manevra alanı ve fiyatları ikna yoluyla düşürme girişimleri için destek sağlıyordu. *Privy Council*, okunmaz bir Gotik hurufatla (1709, 1740, 1756 ve 1766'da yapmış olduğu gibi) istifçilere, tacizcilere, komisyonculara, yüklenicilere, madrabazlara vs. dehşetli ce-

39 PRO, HO 42/35.

40 Bkz. F.J. Fisher, "The Development of the London Food Market, 1540-1640", *Econ. Hist. Rev.*, v (1934-1935).

zalar uygulanacağı gözdağını verdiğinde, yöneticilerin yerel değirmenci ve simsarların kalbine Allah korkusunu sokmalarında bu durum onlara yardımcı oluyordu. 1772 yılında istifçilere karşı olan yasanın yürürlükten kaldırıldığı doğrudur; ancak öncekini yürürlükten kaldıran yasa iyi hazırlanmamıştı ve izleyen ilk büyük kıtlıkta (1795), Baş Yargıç Lord Kenyon, istifçiliğin genel hukukta suç olmaya devam ettiğini açıklamak zorunda kaldı: "Her ne kadar Edward VI'nın yasası (akıllıca bir iş olup olmadığını söylemek bana düşmez) ilga edilebilirse de bu hâlâ anayasa ile yaşıt genel hukuka karşı bir suç olarak kalır..."[41] Yüzyıl boyunca –genellikle kıtlık yıllarında ve küçük suçlar için– görülen yasal kovuşturma sızıntıları durmadı: Aslına bakılırsa 1795 ve 1800-1'de son yirmi beş yıldakinden muhtemelen daha fazla oldu.[42] Ancak bunların sembolik etkileri yoluyla, otoritelerin yoksulların çıkarını kararlı bir şekilde koruduklarını onlara gösterebilmek için düzenlenmiş oldukları açıktır.

III

Yeni ekonomi politiğin yandaşlarının, dahili tahıl ticaretinin düzenlenmesi konusunda kazanmış oldukları zafer kadar görkemli pek az entellektüel zafer söz konusudur. Gerçekten de, bazı tarihçilere bu zafer o kadar kesin görünmüştür ki kaybeden tarafla ilgili sabırsızlıklarını gizleyememişlerdir.[43] Yeni ekonomi politik

41 Lord Kenyon'un Shropshire Duruşması'nın Büyük Jürisini ithamı, *Annals of Agriculture*, xxv (1795), s. 110-111. Ancak yasanın yeni bir yorumunu yapmıyordu: Burn'ün *Justice*'ının 1780 baskısı (ii, s. 213-214), (1663 ve 1772 Yasalarına rağmen) "genel hukukta, ister yanlış haberler yayarak, isterse pazardan alışılmış saatten önce birşeyler alarak ya da aynı pazarda aynı şeyin alış ve satışını yaparak... her ne şekilde olursa olsun, herhangi bir malın genel fiyatını arttırmaya yönelik çabaların" suç olmaya devam ettiğini belirtiyordu.

42 Girdler, *a.g.e.*, s. 212-260 1795 ve 1800'deki birkaç hükmün listesini verir. Birkaç countyde istifçileri kovuşturmak üzere özel dernekler kurulmuştu: Bkz. Peder J. Malham, *The Scarsity of Grain Considered* (Salisbury, 1800), 35-44. İstifçilik vs. 1844 yılına kadar genel hukukta suç olarak kaldı: W. Holdsworth, *History of English Law* (1938) xi, s. 472.

43 Bkz. Gras, *a.g.e.*, s. 241 ("...Adam Smith'in göstermiş olduğu gibi..."); M. Olson, *Economics of Wartime Shortage* (North Caroline, 1963), s. 53 ("Halk bir günahkeçisi bulmakta gecikmedi").

modelinin, Adam Smith olduğu haksızlık etmeden söylenebilir her ne kadar *Ulusların Zenginliği* yalnızca bir ayrılma noktası değil fakat aynı zamanda 18. yüzyılın ortalarındaki önemli tartışmaların (Charles Smith'in, özellikle eski paternalist piyasa düzenlemelerinin ortadan kaldırılmasıyla ilgili parlak risalesi, *Tahıl Ticareti Hakkında Risaleler* 1758-1759, gibi) kesiştiği bir büyük varış noktası olsa da. İstifçiliğe karşı yasanın ilga edilmesi sonucunu doğuracak olan 1767 ve 1772 yılları arasında yer alan tartışma, bu alanda, Adam Smith'in eseri yayınlanmadan dört yıl önce *laissez-faire* adına bir zafere işaret ediyordu.

Bu yeni bir model olmaktan ziyade, –Tudor'ların "erzak" konusundaki dağılan politikalarının doğrudan zıddı olan– bir anti-model anlamına geliyordu. "Tahıl yasalarıyla ilgili her hüküm ilga edilsin" diye yazıyordu Arbuthnot 1773 yılında; "Bırakalım tahıl su gibi aksın ve seviyesini bulsun".[44] "Tahıl ticaretinin sınırsız, koşulsuz özgürlüğü" aynı zamanda Adam Smith'in de talebiydi.[45] Yeni ekonomi, tüketim ve ticaret teorisinin, yaygın olarak tartışılmış olan aşırı faiz üzerindeki sınırlamaların kaldırılması tartışmaları kadar etkili, bir tür ahlâksızlaştırılmasını gerektiriyordu.[46] Buradaki "ahlâksızlaştırma" ile Smith ve mesai arkadaşlarının ahlâksız olduğu ya da ortak yararı görmezden geldikleri* ima edilmek istenmiyor.[47] Aksine, denmek isteniyor ki, yeni siyasal ekonomi, uyulması gere-

---

44 J. Arbuthnot ("A Farmer"), *An Inquiry into the Connection between the Present Price of Provisions and the Size of Farms* (1773), s. 88.

45 *The Wealth of Nations*'ın IV'ncü kitabının 5. bölümündeki "Tahıl Ticareti ve Tahıl Yasaları'yla ilgili ara söz".

46 R.H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism* (1926) kitabında bu soruyu ele alır ama tartışmasının merkezi bu değildir.

(*) *Niyet* açısından Profesör A.W. Coats, "The Classical Economists and the Labourer", E.L. Jones ve G.E. Mingay (der.) *Land, Labour and Population* (1967) içindeki tartışmaya karşı çıkmak için bir neden göremiyorum. Ama niyet, ideolojik ilgiler ve tarihsel sonuçlar için kötü bir ölçüdür.

47 Bununla birlikte bu ima, Smith'in karşıtlarından birisi tarafından yapılmıştı. Onu iyi tanıdığını iddia eden bir risale yazarı, Adam Smith'in "Hıristiyanlığın insan beynini aşağıladığını" ve de "kulamparalığın umarsanmadığını" kendisine söylemiş olduğunu iddia ediyordu. Tahıl ticareti konusunda insafsız görüşlere sahip olmasına şaşmamalı: Anonim, *Thoughts of an Old Man of Independent Mind though Dependent Fortune on the High Prices of Corn* (1800), s. 4.

ken ahlâki müdahaleleri yok ediciydi. Eski risaleciler önce ahlâk hocasıydılar, daha sonra iktisatçıydılar. Yeni ekonomik teoride, başta ve sondaki tumturaklı sözler dışında, piyasanın ahlâki düzenlenişine ilişkin sorular yer almaz.

Pratik bir anlatımla yeni model şöyle çalışıyordu. Serbest piyasada arz ve talebin doğal işleyişi, bütün tarafların tatminini azamileştirecek ve ortak yararı sağlayacaktı. Piyasa kendi kendisini düzenlemeye terk edildiği zamana kadar, hiç böylesine iyi düzenlenmemişti. Normal bir yıl boyunca, tahıl fiyatı piyasa mekanizmasına kendini uyarlayacaktı. Hasattan hemen sonra küçük çiftçiler ve hasat ödemesi ve *Michaelmas* rantı* ödemesi bulunan herkes, harmanını kaldıracak ve tahılını pazara getirecek ya da daha önce sözleşmesini yapmış oldukları kısmı serbest bırakacaktı. Eylül'den Noel'e fiyatların düşük olması beklenir. Orta büyüklükteki çiftçiler, piyasanın yükseleceği umuduyla baharın ilk aylarına kadar tahıllarını tutarlarken, en zengin çiftçiler ve çiftçilik yapan *gentry* piyasayı en yukarıda yakalamak umuduyla kendi ürünlerini daha da fazla, Mayıs'tan Ağustos'a, tutacaklardır. Bu şekilde ülkenin tahıl rezervleri, fiyat mekanizması sayesinde, Devletin herhangi bir müdahalesi olmadan elli iki hafta boyunca en uygun bir şekilde dağılmış olacaktır. Aracılar işin içine girer ve çiftçilerin ürününü önceden kapatırlarsa, bu dağıtım işi daha da etkin bir şekilde yerine getirilecektir. Kıtlık yıllarında tahıl fiyatları rahatsız edici büyüklüklere ulaşabilir; ancak bu (ithalatçıya teşvik sağlamanın dışında) Tanrı'nın lütuf ve inayetine bağlı bir şeydir çünkü eğer o olmasa tüm stoklar yılın ilk dokuz ayında tükeneceği ve geri kalan aylarda kıtlığın yerini fiilen açlığa terk edeceği için yine de etkili bir dağıtım biçimidir.

Bu kendi kendini düzenleyen ekonomiyi çökertebilecek tek yol Devlet'in müdahalesi ve popüler önyargıdır.[48] Tahılın, fazla

(*) Rantların ödendiği Kasım'ın 2'si ile 25'i arasındaki dönem – ç.n.

48 Smith her ikisini de birarada giden şeyler olarak görüyordu: "Tahılı ilgilendiren yasalar, her yerde, dini ilgilendiren yasalarla karşılaştırılabilir. İnsanlar ya bu dünyadaki maişetleri ya da öteki dünyadaki mutluluklarıyla çok ilgilidirler ve yönetimin bu önyargılarına boyun eğmesi gerektiğini düşünürler..."

olduğu yörelerden kıt olduğunu yörelere özgürce akabilmesi için serbest bırakılması gerekir. Dolayısıyla aracılar gerekli, yararlı ve övgüye değer bir rol oynamaktadırlar. İstifçilere karşı önyargıları Smith cadılıkla aynı düzeyde bir hurafe olarak kısaca dışlamaktadır. Ticaretin doğal akışına yönelik müdahale yöresel kıtlıklara yol açabilir ve çiftçilerin üretimlerini arttırma konusundaki şevklerini kırabilir. Eğer kıtlık zamanlarında zamanından önce satış yoluna gidilirse ya da kıtlık zamanlarında fiyatlar sınırlandırılırsa aşırı stoklar oluşabilir. Eğer çiftçiler ürünleri çok uzun süre elden çıkarmazlarsa, fiyatlar düştüğü zaman zarar edebilirler. Diğer halk kesimlerine –değirmenciler, uncular, simsarlar, fırıncılar– gelince, aynı mantık büyük ölçüde bunlar için de geçerlidir. Bunların meslekleri rekabetçidir. En çok, kısa dönemlerde fiyatları normal seviyelerinden saptırabilirler ve çoğu kez de bu kendi hezimetleriyle sonuçlanır. Yüzyılın sonunda fiyatlar yükselmeye başladığında çözüm ticaretin düzenlenmesinde değil fakat daha fazla çitleme, boş arazilerin daha fazla tarıma açılması ve daha fazla iyileştirmede görülmüştü.

Tanrının lütuf ve inayetiyle herkesin iyiliği için işleyen doğal ve kendi kendini düzenleyen bir ekonomi, paternalist modelin nosyonları kadar hurafedir. İlginçtir ki bu hurafeyi en son terk edenler bazı iktisat tarihçileri olmuştur. Bazı açılardan Smith'in modeli, 18. yüzyılın gerçeklerine paternalistlerinkinden daha iyi uyuyordu ve entellektüel inşasının kapsamı ve simetrisi bakımından daha üstündü. Ancak modelin sahip olduğu ampirik onaylamanın aldatıcı havası gözden kaçırılmamalıdır. Birincisi ahlâki bir norma –insanların karşılıklı görevleri ne *olmalıdır*– başvururken, ikincisi şunu söyler görünmektedir: "İşler böyle yürür ya da Devlet araya girmezse böyle yürüyecektir." Ve eğer insan *Ulusların Zenginliği*'nin bu kısımlarını dikkate alırsa bundan ampirik araştırmaya ilişkin bir yazı olarak değil, fakat kendi kendini doğrulayan mükemmel bir mantık denemesi olarak etkilenecektir.

18. yüzyıl tahıl ticaretinin gerçek örgütlenişini ele aldığımızda her iki modelin ampirik delilleri de bir işe yaramaya-

caktır. Pazarlamanın ayrıntılı incelenmesi konusunda çok az şey vardır;[49] o temel aktör değirmenci üzerine belli başlı hiçbir çalışma yoktur.[50] Smith'in alfabesinin ilk harfi bile –yüksek fiyatların etkili bir düzenleme aracı olduğu varsayımı– bir iddiadan öte bir şey değildir. Buğday ya da ekmeğe olan talebin çok az esnek olduğu herkesçe bilinir. Ekmek pahalı olduğu zaman yoksullar (çok yüksek yerlerdeki bir gözlemcinin bir zamanlar buyurduğu gibi) pasta yemezler. Kimi gözlemcilere göre, fiyatlar arttığı zaman emekçiler aynı miktar ekmeği yerler ama bütçelerindeki başka şeylerden fedakarlık ederler; hattâ kıstıkları başka şeyleri telafi edebilmek için *daha fazla* ekmek bile yiyebilirler. Normal bir yılda bir şilinden 6 peni ekmeğe, 6 peni "düşük kaliteli et ve bolca bahçe ürünü"ne harcanır; ama fiyatların yüksek olduğu yılda şilinin tümü ekmeğe gider.[51]

Ne olursa olsun, tahılda fiyat hareketlerinin, basitçe arz-talep mekanizmasıyla incelenemeyeceği iyi bilinir ve de tahıl ihracatını teşvik etmek için ödenen primler işi daha da karmaşıklaştırmaktadır. Hava ve sudan sonra hayat için en gerekli şey, arzdaki bir azalmaya anormal derecede duyarlı olan tahıl-

---

49 Bununla birlikte bkz., A. Everitt, "The Marketing of Agricultural Produce", Joan Thirsk (der.), *The Aggrarian History of England and Wales, 1500-1600*, cilt iv (Cambridge, 1967) içinde ve D. Baker, "The Marketing of Corn in the First Half of the Eighteenth Century: North-east Kent", *Agric. Hist. Rev.*, xviii (1970).

50 R. Bennett ve J. Elton, *History of Corn Milling*, 4 cilt (Liverpool, 1898) içinde kimi yararlı bilgiler vardır.

51 Emanuel Collins, *Lying Detected* (Bristol, 1758), s. 66-67. Bu durum Davies ve Eden'in bütçeleri ve 19. yüzyıl gözlemcilerince de doğrulanmaktadır: Bkz. *The Unknown Mayhew*, (der.) E.P. Thompson ve E. Yeo (1971), Ek. II. E.H. Phelps Brown ve S.V. Hopkins, "Seven Centuries of The Prices of Consumables Compared with Builders' Wages Rates", *Economica*, xxii (1956), s. 297-298'de tüm hanehalkı bütçesinin yalnızca %20'sinin nişastalı yiyeceklere harcandığını belirtirse de Davies ve Eden bu oranın (fiyatların yüksek olduğu yıllarda) ortalama %53 olduğunu belirtirler. Bu bir kere daha böyle yıllarda ekmek tüketiminin değişmediğini ve diğer şeylerden tümüyle feragat edildiğini düşündürür. 1790'lara gelindiğinde Londra'da besinler daha o zamandan farklılaşmış olabilir. P. Colquhoun 9 Temmuz 1795'te Portland'a Spitalfields pazarında pek çok sebze, özellikle "Ekmeğin yerine en çok kullanılan" patates, havuç ve şalgamın çok bol olduğunu yazıyordu: PRO, PC 1/27/A.54.

dı. 1796 yılında Arthur Young, buğday hasatındaki genel düşüşün %25, ama buğday fiyatlarındaki yükselişin %81 olduğunu ve (onun hesaplamasına göre) normal bir yılda tarım kesimine sağlanan kârın 20 milyon £ olduğunu tahmin etmiştir.[52] Gelenekçi yazarlar çiftçilerin ve simsarların "tekel" gücüyle hareket etmelerinden şikâyet etmişlerdir; birbirini izleyen risalelerde, "ciddiye alınmayacak kadar saçma: Ne! İki yüz binden fazla insan...!" diyerek çürütülmüştür.[53] Bununla birlikte asıl mesele, bu çiftçinin ya da şu simsarın "tekelci" gibi hareket edip edemeyeceği değildi; asıl mesele bir bütün olarak üretim ve ticareti yapan çevrelerin, uzun süren avantajlı koşullar altında, hayatın bu başlıca ihtiyacının, aynen bugün kimi ileri sanayi ülkelerinin belirli mamül maddeleri daha az avantajlı ülkelere satarken yaptıkları gibi, fiyatını arttırabilmeleriydi.

Yüzyıl ilerledikçe ve tahıl daha karmaşık bir aracılar şebekesinin elinden geçmeye başladıkça, pazarlama süreçleri daha az şeffaf oldu. Çiftçiler, açık, rekabetçi (yerel ve bölgesel anlamda *laissez-faire* modelinin değil, paternalistlerin hedeflediği) bir pazardan çok, piyasayı yüksek tutmak için stok yapma açısından daha iyi durumda olan simsarlara ya da değirmencilere satış yapıyorlardı. Yüzyılın son onyıllarında, nüfus artarken, tü-

52 *Annals of Agriculture*, xxvi (1796), s. 470, 473. Davenant 1699'da, hasattaki onda bir oranındaki azalmanın fiyatları onda üç arttırdığını tahmin etmişti: Sir C. Whitworth, *The Political and Commercial Works of Charles Davenant* (1771), ii, s. 244. Sorun, W.M. Stern, "The Bread Crisis in Britain, 1795-6", *Economica*, yeni seri, xxxi (1964) ve J.D. Gould, "Agricultural Fluctuations and the English Economy in the Eighteenth Century", *Jl. Econ. Hist.*, xxii (1926)'da tartışılmıştır. Örneğin *Farmer's Magazine*; ii (1801), s. 81'den hareketle Dr. Gould o dönemde fiyatların yüksekliğini ele ahrken bir noktaya ağırlık veriyor. Küçük yetiştiricilerin, kıtlık dönemlerinde, ellerindeki mahsulün tamamını kendi ihtiyaçları ve tohumluk için ayırmaları. Kendisi bu faktörlerin "errken modern dönemdeki aşırı fiyatlanmanın teorik açıklaması" olduğunu iddia ediyor. Bu tür suçlayıcı açıklamalardan önce, o pazardaki hareketlilik hakkında daha fazla araştırma yapması gerekirdi.

53 Anonim ["A Country Farmer"], *Three Letters to a Member of the House of Commons... concerning the Prices of Provisions* (1766), s. 18-19. Diğer örnekler için bkz. Lord John Sheffield, *Observations on the Corn Bill* (1791), s. 43; Anonim, *An Inquiry into theCauses and Remedies of the Late and Present Scarcity and High Prices of Provisions* (1800), s. 33; J.S. Fry, *Letters on the Corn-Trade* (Bristol, 1816), s. 10-11.

ketim sürekli olarak üretim üzerinde baskı yaptı ve üreticiler genellikle satıcı piyasası oluşturdular. Aslında savaş koşulları, tahılın ithalatını kıtlık zamanlarında büyük ölçüde engellemezken, yine de psikolojik gerginliği arttırdı.[54] Hasat sonrası fiyatı belirlemede önemli olan şey, hasat miktarı konusundaki beklentiydi; ve yüzyılın son onyılları için, hasat sonrası fiyat düzeyleri açısından psikolojik faktörlerin çok iyi farkında olan çiftçi lobisinin gelişmesi, kıtlık beklentilerini sürekli olarak teşvik etti.[55] Kıtlık yıllarında çiftçilerin yüzlerinin gülücüklerle taçlandırılmış olduğu ünlüdür;[56] oysa ki hasatın bol olduğu yıllarda Tabiat Ana'nın düşüncesiz cömertliği tarımda "ıstırap" çığlıklarına yol açıyordu. Ve ürün şehirli insanın gözüne ne kadar bol görünürse görünsün, her hasata, küf, sel, harman işi başladığında toz haline gelen kavrulmuş kulak öyküleri eşlik ediyordu.

Serbest piyasa modeli, küçükten büyüğe sıralanmış, tahılını yıl boyunca pazara götüren çiftçiler olduğunu varsayar; oysa yüksek fiyatlı yılların birbirini izlediği yüzyılın sonunda, daha fazla küçük çiftçi, piyasa beklentilerini karşılayana kadar ürününü tutabiliyordu. (Bu, netice itibariyle, onlar için sıradan bir pazarlama işi değil fakat yoğun, yakıcı çıkar meselesiydi: Yıllık kârlarını belirleyecek olan fiyat, üç ya da dört tahıl çuvalının belirleyeceği bir fiyat olabilirdi.) Eğer rantların ödenmesi gerekiyorsa, kırsal bankacılığın gelişmesi çiftçiyi koşullara uyma konusunda rahatlatmıştı.[57] Eylül ya da Ekim ayaklanması,

---

54 Bkz. Olson, *Economics of the Wartime Shortage*, Bölüm 3; W.F. Galpin, *The Grain Supply of England during the Napoleonic Period* (New York, 1925).

55 Bkz. Anonim ["A West Country Malster"], *Considerations on the present High Prices of Provisions and the Necessities of Life* (1764), s. 10.

56 "Umuyorum" diye yazıyordu 1708 yılında Yorkshireli bir toprak sahibi, "birkaç yıl daha sürmesi beklenen tahıl kıtlığı, yeni arazilerimizin açılıp iyileştirilmesini sağlayarak hayvancılığı bizler için çok kârlı bir hale getirecektir." Aktaran Beloff, *a.g.e.*, s. 57.

57 Bu noktaya şu kaynakta işaret edilmiştir: Anonim, *A Letter to the Rt. Hon. William Pitt... on the Causes of the High Price of Provisions* (Hereford, 1795), s. 9; Anonim, ["A Society of Practical Farmers"], *A Letter to the Rt. Hon. Lord Somerville* (1800), s. 49. Karşılaştırınız L.S. Pressnell, *Country Banking in the Industrial Revolution* (Oxford, 1956), s. 346-348.

oldukça verimli görünen bir hasattan sonra fiyatların düşmemesiyle çoğu kez ateşlenmiştir ve gönülsüz üretici ile kızgın tüketici arasındaki bilinçli bir karşı karşıya gelişin işaretidir.

Bu söylenenler, Adam Smith'i yalanlamak için değil fakat basit olarak, bilgilerimiz artana kadar dikkatli olunması gereken noktalara işaret etmek için önerilmektedir. *Laissez-faire* modeli için şu kadarını söylemeliyiz ki, ampirik olarak ispatlanmış değildir; doğası gereği bunun olması zordur ve de öteki tarafta da bazı kanıtlar vardır. Son zamanlarda, "tüccarın 18. yüzyılda para kazandığı" ve tahıl tüccarının da parayı "piyasayı işleterek" kazandığı konusunda uyarıldık.[58] Bu tür işlemler zaman zaman kaydedilmiştir ama Whitlesford (Cambridgeshire) çiftçi ve tahıl tacirinin 1802 yılında günlüğüne yazmış olduğu içtenlikle çok ender kaydedilmiştir:

> Bu sefer Çavdarı, Oniki Ay, Çeyreği* 50 şilinden aldım. Çeyreği 122 şilinden satabilirdim. Yoksullar unun ya da iyi çavdarın çeyrek kilesini 2 şilin 6 peniden aldılar. Aradaki farkı bana *Parish* ödedi ki çeyrek kile başına 1 şilin 9 peni tutuyordu. Bu Yoksullara bir lütuftu benim için de iyiydi. 320 Çeyrek saun aldım.[59]

Bu ticaretin kârı 1.000 £'in üzerindeydi.

IV

Gelenekçilerin ve ekonomi politikçilerin politikalarının dışında, alternatif açık bir model inşa edilebilirse, halkın ahlâki ekonomisi için de aynı şey inşa edilebilir mi? Bu daha zordur. İnsan, rasyonel çözümleme, önyargı ve kıtlığa gösterilen geleneksel tepki kalıplarının karmaşık yapısıyla karşı karşıya kalır. Ayrıca herhangi bir anda, ahalinin teorilerini destekleyen

58 C.W.J. Grainger ve C.M. Elliott. "A Fresh Look at Wheat Prices and Markets in the Eighteenth Century", *Econ. Hist. Rev*, ikinci seri, xx (1967), s. 252.

(*) Çeyrek (*Quarter*): İngiltere 28 libre tutarında bir tahıl ölçüsü. Libre ise yaklaşık yarım kiloluk bir ağırlık birimi – ç.n.

59 E.M. Hampson, *The Treatment of Poverty in Cambridgeshire, 1597-1834* (Cambridge, 1934), s. 211.

grupları açıkça tesbit etmek de mümkün değildir. Bu gruplar kolay anlaşılan ve anlaşılamayan insanlardan oluşur ve aralarında eğitimli ve maharet sahibi olanlar da vardır. 1750'den sonraki kıtlık yılından itibaren her yıl, birbirinden farklı değerde risale yazılmış ve basına mektuplar gönderilmiştir. Tahılda serbest ticaret taraftarlarının ortak bir şikâyeti, yanlış yönlendirilen *gentry*nin kalabalığın hoşnutsuzluğu konusunda yangına körükle gittiği yolunda olmuştur.

Bunda gerçek payı vardır. Ahali meşrûiyet duygusunu, aslında, paternalist modelden alıyordu. Pek çok beyefendi aracıyı hâlâ başkasının işine burnunu sokan birisi olarak iyi gözle görmüyordu. *Manor*ların lordları, pazar haklarını korudukları durumlarda (örneklemli-satışlar vs.) pazar haracını alamadıkları için güceniyorlardı. Eğer toprak sahibi çiftçiyse, simsarlardan kendi aldıklarından çok daha yüksek fiyatlarla piyasaya et ya da unun sürülmesine tanık oluyor, bu sıradan tacirlerin kârlarına daha fazla öfkeleniyordu. 1718'in risalecisi bu durumu çok iyi ifade eden bir başlık seçmiş: *Tahıl, Sığır ve Diğer Pazarlanabilir Malların Alıp-Satıcıları, İstifçileri, Aracıları, Pazarlayıcıları, İşportacıları ve Toptancılarının Ticarete Zararlı, Yoksula Zulm Eden ve Genel Olarak Krallık için Ortak Bir Baş Belası olduğunu Kanıtlamak için Yazılmış Risale.* Gözlem gücü fena olmayan bu risalenin yazarına (erzakı bir noktadan diğerine ulaştıran basit taşıyıcı ya da arabacılar dışındaki) bütün satıcılar "bir grup rezil ve zararlı adam" olarak görünüyordu ve yerleşik varlığa sahip insanların burjuvaziye karşı takınmış oldukları klasik serzeniş terminolojisiyle;

> onlar serseri türünden insanlardır... Herşeylerini yanlarında taşırlar ve bütün sahip oldukları sıradan bir binicilik alışkanlığı, iyi bir at, pazarların ve fuarların bir listesi ve muazzam bir küstahlıktır. Onlarda Kabil'in damgası vardır ve onun gibi bir yerden diğerine dolaşarak fuar simsarıyla dürüst tüketici arasına başkasının işine müdahale eden bir ticareti sokarlar.[60]

60 Adam Smith yaklaşık altmış yıl sonra "kıtlık yıllarında, çok kârlı olabildiği yegane yıllarda, popüler nefret... kişilik ve varlık sahibi insanların bu işe girme-

Simsara karşı bu husumet, bazıları yönetimleri altındaki bölgede halkın huzursuzluğu yaygınlaşınca harekete geçmemeleriyle ünlü pek çok kırsal yöneticide de vardı. Bunlar Quaker ya da dinsel muhalif tahıl aracılarına yönelik saldırılardan memnuniyetsizlik de duymuyorlardı. Kesinlikle bir tahıl komisyoncusu olan, Bristollu bir risaleci, 1758 yılında, Severn ve Wye vadilerinden tahıl ihracını önleyen "sizin o adalet dağıtıcı güruhunuz"dan ve pek çok JP'ye yapılan "semeresiz başvurudan" acı acı yakınıyordu.[61] Gerçekten de istifçilere karşı halkın homurdanmasının otoritelerden bazılarınca fena karşılanmadığı yolunda bir inanç gelişiyordu. Bu dikkatleri çiftçilerden ve rantiyelerden uzaklaştırırken; Üç Ayda Bir Toplanan Mahkemeler'in istifçilere yönelik tehditleri, yoksullarda, yetkililerin kendilerini düşündüğü yolunda bir nosyon geliştiriyordu. 1766 yılında bir satıcının yakınmasına göre, istifçiliğe karşı eski yasalar,

> her gazetede yazılıdır ve haklarında bir sürü dedikodu yayılan istifçilerin gözünü korkutmak için yargıçların emriyle her köşeye asılmıştır. Sıradan insanlara bu yasalara saygı duymaları ve inanmaları öğretilir...

Gerçekten de yargıçları, "yasaları geçerli kılmak için kalabalığın gücü ve ruhu gerekliymiş gibi olağanüstü bir iddia"yı desteklemekle suçluyordu.[62] Eğer yasalar gerçekten yürürlüğe

---

sini şiddetle engeller. İş daha aşağı düzeyde bir grup simsara terk edilir." diye yazıyordu. Yine yirmi beş yıl sonra, Earl Fitzwilliam şunları yazıyordu: "Tahıl işindeki simsarlar, kendilerini pek çok iftira ve karalamaya maruz bırakan bir maddenin alışverişine aracılık etmekten çekindikleri ve daha aydınlanmış olanların korumasına güvenemedikleri için cahil bir kalabalık tarafından saldırıya uğrayacakları korkusuyla bu işten uzaklaşıyorlar": Fitzwilliam'dan Portland'a 3 Eylül 1800 tarihli mektup, PRO, HO, 42/51. Ancak, Howard'lar, Fry'lar, Gurney'ler gibi ailelerin varlıklarının incelenmesi bu tür yazılı kanıtları sorgulamayı gerektirebilir.

61 Collins, *a.g.e.*, s. 67-74. 1756'da bazı Quaker toplantı evleri, Orta İngiltere'deki yiyecek ayaklanmaları sırasında saldırıya uğradı: *Gentleman's Magazine*, xxvi (1756), s. 408.

62 Anonim, *Reflections on the High Price of Provisions, and the Complaints and Disturbances arising therefrom* (1766), s. 26-27, 31.

konuluyorsa, hemen hemen hiç istisnasız küçük suçluların –önemsiz ticari muamelelerden küçük kârlar elde edenlerin– yakasına yapışılıyor büyük satıcılar ve değirmenciler bunlardan etkilenmiyordu.[63]

Böylece son bir örnek olmak üzere, Middlesex'teki eski kafalı ve aksi bir JP, J.S. Girdler, bu tür suçluların kovuşturulması için 1796 ve 1800'de, basına mektupların yazıldığı, ödüller

63 Genel varsayımın aksine, istifçiliğe karşı yasa 18. yüzyılın ilk yarısında henüz yürürlükten kalkmamıştı. Kovuşturmalar azalmıştı ama açık pazarlarda küçük işlemleri düzenlemede etkili oldukları yeterince açıktı. Manchester'de istifçilik ya da alıp satmaya karşı para cezaları kimi zaman senelik ve kimi zaman da 1731'den 1759'a kadar her iki ya da üç yılda bir alınmıştı. Söz konusu olan mallar arasında tereyağı, peynir, süt, istakoz, balık, et, havuç, bezelye, patates, şalgam, hıyar, elma, fasülye, bektaşi üzümü, kuş üzümü, kiraz, güvencin, kümes hayvanları, ama çok nadir olarak yulaf ve buğday yer alıyordu. Para cezaları 1760'tan sonra seyrekti ama 1766 (buğday ve tereyağı), 1780 (yulaf ve yılan balığı), 1785 (et) ve 1796, 1797 ve 1799 (tamamen patates) yıllarında da görüldü. Sembolik olarak istifçilikle mücadele edecek Mahkeme'ye, 1730-1795 arasında her yıl atanan 3-4 görevli sayısı 1795'te 7, 1796'da 15, 1797'de 16'ya fırlamıştı. Buna ek olarak (1757'de olduğu gibi) kimi durumlarda yasaya karşı hareket edenler Üçaylık Mahkemeler'de yargılanıyordu. Bkz. Earwaker, *Court Leet Records* (s. 195'te zikrediliyor), vii, viii ve ix ve *Constables' Accounts* (s. 212), ii, s. 94. Diğer suçlar konusunda örnekler için bkz. Essex Quarter Sessions, suçlamalar, 2 Eylul 1709, 9 Temmuz 1711 (yulaf istifleme) ve ayrıca bahk, buğday, çavdar ve tereyağı saklama olayları konusunda 1711'e ve yine 13 Ocak 1729/30'a bkz.: Essex CRO, *Calendar and Indictments*, QR 541, Q/SR 548, Q/SPb b 3; domuz eti saklama konusunda Yönetici sunuşları için, Ekim 1735 ve Ekim 1746: Bury St. Edmunds ve West Suffolk CRO, DB/1/8 (5); aynı şekilde tereyağını önceden satma konusunda Nottingham, 6 Ocak1744/5, *Records of the Borough of Nottingham* (Nottingham 1914), vi, s. 209; kümes hayvanları konusundaki hüküm için (13 şilin 4 peni para cezası) Atherstone Court Leet ve Court Baron, 18 Ekim 1748: Warwicks. CRO, L2/24 23; tereyağı vs.yi önceden satma konusundaki uyarılar için Woodbridge pazarı, 30 Ağustos 1756: Ipswich ve East Suffolk CRO, V 5/9/6-3. Pek çok Üç Aylık Mahkeme ve pazar kayıtlarında 1757'den önceki tek tük kovuşturmalara rastlanır. Daha önce anılan *Reflections*'ın yazarı, 1766'da "kimi boyun eğen ayak satıcılarının ve yoksul ve gözü korkmuş toptancılar"ın kovuşturulması için "neredeyse unutulmuş ve dikkate alınmaz olmuş yasaların" kullanıldığını söylüyor ve "belli başlı aracılar"ın bu tehditlere, onların kötü yasalar olduğuna inandıkları için (s. 37) dudak büktüğünü ima ediyor. 1795 ve 1800 için Girdler, *a.g.e.* bkz. Büyük satıcıların kovuşturulduğu en önemli davalar Rushby'de 1799'da yulafı ahp yeniden satma konusundaki davalardı: Bkz. Barnes, *a.g.e.*, s. 81-83 ve şerbetçi otunu pahalıya satmak için kapatmaktan Worcester Mahkemesi'nde suçlu bulunan Waddington için bkz. *Times*, 4 Ağustos 1800 ve (temyiz edilmesi üzerine hükmün onaylanması konusunda) I East 143, *ER*, cii, s. 56-68.

vaat eden el ilanlarının dağıtıldığı vs. genel bir kampanya başlatmıştı. Bazı Üç Aylık Celseler'de suçlamalar ele alınmış ama spekülatörlerin kazandığı paraların yalnızca on ya da onbeş şilinden öteye geçmediği görülmüştür. Kovuşturmacının ne tür bir suçluyu kovuşturduğunu, almış olduğu bir anonim mektubun edebî tarzından tahmin edebiliriz:

> Senin Çiftçilerin, Uncuların ve Fırıncıların ve Mesleğimizin düşmanı olduğunu biliyoruz; eğer bana kalsaydı seni orospu çocuğu, Bizim Mesleğimizi kovuşturduğun ve pörsümüş ödüllerini sunduğun için sen çoktan öldürülmüş olurdun, Tanrı senin belanı versin ve kurutsun, bir başka hasatı görecek kadar yaşamayacaksın...[64]

Girdler gibi merhametli gelenekçilere, çeşitli mertebelerden şehirliler de katılıyordu. Londrahlar'ın çoğu, tahıl, un, ekmek işiyle ilgili haksız kazanç elde ettiklerini düşündükleri için herkesten kuşkulanıyorlardı. Kentsel lobi, hiç şüphesiz yüzyılın ortalarında özellikle güçlüydü; ihracat cömertliğine bir son verilmesi ya da kıtlık zamanlarında her türlü ihracatın yasaklanması için bastırıyordu. Ancak Londra ve büyük şehirler tükenmeyen bir öfkeyi barındırıyor ve en acımasız suçlamalar bu çevrelerden geliyordu. 1750'lerde Dr. Manning adında birisi, ekmeğin yalnızca şap, tebeşir, kireç taşı ve bakla unuyla değil fakat aynı zamanda sönmüş kireç ve beyaz kurşun katılarak saflığının bozulduğu yolunda iddialar yayınlıyordu. İddiaları arasında en sansasyonel olanı, değirmencilerin unlarına "çuvallar dolusu öğütülmüş kemik" kattıklarıydı: "Cesetlerin konulduğu mahzenler, yaşayanların yiyeceğine pislik eklemek için kazınarak temizlenmektedir" ya da başka bir risalecinin belirttiğine göre, "şimdiki nesil, bir önceki neslin kemiklerinden iştahlı yemekler yapmaktadır."

Manning'in suçlamaları inanılırlık sınırlarının çok ötesine geçiyordu. (Bir eleştirmen, kirecin bu iddiadaki gibi kullanılmış olması halinde, Londra'daki inşaat endüstrisinin tüketti-

64 Girdler, *a.g.e.*, s. 295-296.

ginden daha fazla kireç tüketilmiş olması gerektiğini hesaplamıştı.)[65] Ancak kentli nüfus, saflığı bozan çok daha çirkin işlerin yapıldığına inanmaya hazırdı[66] ve bu tür inançlar, Manchester'de 1757'deki "Shude Tepesi Dövüşü"ne katkıda bulunmuştu. Burada saldırıya uğrayan değirmenlerden birisinin, "Meşe palamudu, Bakla, Kemik, Kireç taşı, Öğütülmüş saman ve hattâ kurumuş At Gübresi"ni ununa karıştırdığına inanılıyordu. Bir başka değirmende ise siloların yakınındaki (kalabalığın keşfettiği) kuşkulu karıştırma maddeleri, elek makinelerinin ve süzgeçlerin yakılmasına ve değirmen taşlarıyla tekerlerinin kırılmasına yol açmıştı.[67]

Ahalinin şikâyetlerinin, gelenekçilerin ya da kentli profesyonel insanların şikâyetleriyle beslendiği, aynı derecede hassas, başka konular da vardı. Gerçekten de eğer birisi, ayaklanmış ya da fiyatları belirlemek isteyen kalabalığın herhangi bir istikrarlı teorik modele göre hareket ettiğini ileri sürerse, o zaman bu model paternalist modelin, yoksulları en çok kollayan ve ucuz tahıl öneren tüm özelliklerinin içinin boşaltıldığı seçici bir yeniden inşasından başka bir şey olmayacağını ileri sürebilir. Bununla birlikte paternalistlerin bakış tarzından daha az genelleştirilmiş bir yeniden inşa olacaktır. Yoksullara ilişkin kayıtlar daha fazla ayrıntılar ortaya koyar: Şu değirmencinin, bu simsarın, oradaki çiftçinin tahıl istiflediğini ve öfke ve eylemi kışkırttığını gösterir. Bununla birlikte bu ayrıntılar, kendilerini en açık bir şekilde ahalinin eylem içinde incelendiği zaman ortaya çıkan, haklara ilişkin genel nosyonlarca anlam kazanırlar. Zira bir bakıma halkın ahlâki ekonomisi paternalistlerin ahlâki ekonomisinden kesin bir şekilde kopmuştur; çünkü popüler ahlâk ahalinin doğrudan eylemini onaylar, oysa

65 Collins, *a.g.e.*, s. 16-37. P. Markham, *Syhoroc* (1758), i, s. 11-31; *Poison Detected: Or Frightful Truths... in a Treatise on Bread* (1757), özellikle s. 16-38.

66 Bkz. John Smith, *An Impartial Relation of Facts Concerning the Malepractices of Bakers*, (t.y. [1740?]).

67 Bkz. J.P. Earwaker, *The Constables' Accounts of the Manor of Manchester* (Manchester, 1891), iii, s. 359-361; F. Nicholson ve E. Axon, "The Hatfield Family of Manchester, and the Food Riots of 1757 and 1812", *Trans. Lancs. And Chesh. Antiq. Soc.*, xxviii (1910/11), s. 83-90.

paternalist modeli alttan alta destekleyen düzene ilişkin değerler, duygusal olarak bunu yapmaz.

Yoksulların ekonomisi geçimlik ekonominin bir türevi olarak hâlâ yerel ve bölgeseldir. Tahıl, özellikle kıtlık dönemlerinde, yetiştirildiği yörede tüketilmelidir. Birkaç yüzyıl boyunca, kıtlık zamanlarında ihracat yapılması muazzam duyarlılık yaratmıştır. Suffolk'da 1631 yılında ihracatla ilgili bir ayaklanma konusunda bir yönetici, "böylece ekmeklerinin ellerinden alınıp yabancılara gönderilmesi yoksulların tedirginliğini azgın bir öfkeye ve umutsuzluğa dönüştürmüştür" diye yazıyordu.[68] Aynı *county*de, yetmiş sekiz yıl sonra (1709) bir ayaklanmanın canlı anlatımında bir satıcı, "birkaç yüz kişi olduklarını sandığı güruhun ayaklandığını ve tahılın şehir dışına çıkarılmaması gerektiğini" nasıl ifade ettiklerini anlatmaktadır: "Güruh içinde kimilerinin elinde teberler, kimilerinde bir tür mızraklar ve kimilerinde sopalar vardı...". Norwich'e doğru giderken, yol üzerinde birkaç yerde:

> Tahılın da onunla birlikte gideceğini duyan Güruh, ona tahılın şehirden geçirilmemesi gerektiğini çünkü onun bir Dolandırıcı ve Tahıl Toptancısı olduğunu ve kiminin onu taşlayın, kiminin atından çekin, kiminin Yere Yıkın, vurun ve vurduğunuza emin olun diye bağırdığım ve o ...sizi böyle insanlık dışı bir şekilde kendinize ve ülkenize önyargıyla ayaklandıran nedir diye onlara sordu, ama onlar hâlâ onun bir Dolandırıcı olduğunu ve tahılı Fransa'yla götüreceğini haykırıyorlardı...[69]

Westminster, dağlık yerler ya da büyük koyun üreticisi yöreler dışında insanlar hiçbir zaman tahıldan uzak değillerdi. İmalat endüstrisi kırsal alana dağılmıştı. Kömür madencileri işlerine tarlaların yanından geçerek gidiyorlardı; evde çahşan işçiler hasat için tezgahlarını ya da atölyelerini bırakıyorlardı. Duyarlılık yalnızca denizaşırı yapılan ihracat konusunda de-

68 *Calendar State Papers, Domestic*, 1631, s. 545.

69 PRO, PC 1/2/65.

gildi. Normal yıllarda çok az tahılın ihraç edildiği, ama kıtlık yıllarında simsarların Londra'da umulmadık fiyat bekleyip yerel kıtlığı daha da arttırdıkları durumlarda marjinal ihracatçı yöreler özellikle duyarlıydılar.[70] Kingswood, Forest of Dean, Shropshire, kuzeydoğu gibi yerlerdeki kömür madencileri özellikle böyle durumlarda eyleme yatkındılar. Cornwall tenekecilerinin çabuk öfkelenen bir tüketici bilinci vardı ve güce başvurmaya hazırdılar. "Padstow'da şeytan ve tam bir ayaklanma vardı", diye yazıyordu bir Bodmin beyefendisi 1773 yılında hayranlığını çok fazla gizlemeden:

> Bazı kişiler tahıl ihracında çok ileri boyutlara varmışlar. Yedi ya da sekiz yüz tenekeci oraya gittiler ve aracılara 24 galon buğday için onyedi şilin teklif ettiler; ama hiçbir şey alamayacaklarının söylenmesi üzerine derhal ambarların kapılarını kırdılar ve oradaki tahılın tümünü para ya da bedelini ödemeden çekip aldılar.[71]

En büyük öfkeyi, yüzyılın ortalarında, hiçbir prim ödenmeden yabancı ülkelere ihracat yapılması kışkırttı. Yabancıların, İngiliz vergilerinden ödenen primlerle, İngiliz pazarlarından daha ucuz tahıl satın aldıkları düşünülüyordu. Dolayısıyla aşırı öfke kimi zaman, kendi insanlarının zararına özel ve şerefsiz bir kazanç sağladığı düşünülen ihracatçıya yöneliyordu. 1740 yılında nehirde suya daldırılarak cezalandırılan kuzey Yorkshireli bir aracıya, "bir isyankârdan daha iyi olmadığı" söylenmişti.[72] 1783 yılında Carlisle'de pazar meydanına şöyle başlayan bir duyuru asılmıştı:

> Peter Clemeseson ve Moses Luthart bu size yasadışı Satışlarınızı bırakmanız için son uyarıdır yoksa Lanetlenip Öleceksiniz Carlisle Şehrinin ve varoşlarının Yoksul Sakinlerini açlığa mahkum ederek tahılı topluyor ve Fransa'ya gönderiyor ve

70 Bkz. D.G.D. Isaac, "A Study of Popular disturbance in Britain, 1714-1754" (Edinburgh Univ. doktora tezi, 1953), Bölüm I.

71 *Calendar of Home Office Papers*, 1773, s. 30.

72 PRO, SP 36/50.

> Tahılı ülkeden dışarı çıkarmak için Yasanın verdiği Primi alıyorsunuz ama Herşeye Kadir Yüce Tanrı adına Hayatınız karşılığında biz size prim vereceğiz, sizi Lanetli Dolandırıcılar...

"Ve Carlisle'deki Herhangi bir *Pub* [duyuru devam ediyordu] sana ya da Luthart'a Tahılı işyerlerine koyma izni verirlerse, onlar da cezalarını çekecekler."[73] Bu duygular yüzyılın son yıllarında, özellikle 1795'te, ülkeden Fransa'ya gizli ihracat yapıldığına ilişkin dedikodular yayılınca, yeniden canlandı. Üstelik 1795 ve 1800 yılları, yöresel bilincin, yüz yıl önce olduğu kadar canlı bir şekilde bir kez daha çiçeklendiğini gördü. *Parish*ten ihracat yapılmasını önlemek için yollara barikatlar kuruldu. Arabalar geçtikleri şehirlerde durduruldu ve yükleri boşaltıldı. Gece konvoylarıyla tahıl taşıma işi askeri harekât boyutlarına ulaştı:

> Havaleli yükleriyle arabaların derin iniltileri,
> Karanlığın rotası gibi yollar boyunca bükülüyorlar;
> Ağır ölümcül geçit törenlerinde tekerlek tekerleği izliyor,
> Hasatın yarısıyla varış noktalarına gidiyorlar...
> Gizli bir sevkiyat, gece gibi
> Niyeti saklarsa da, ışık yine de parlıyor...
> Yoksul pullukçu, yatağından çıktığında,
> Görür koca ambarı kendi kulübesi gibi boş.[74]

Kanalların yıkılacağı yolunda tehditler savrulmuştu.[75] Limanlarda gemilere saldırılmıştı. Haverfordwest yakınlarındaki Nook Kömür Madeni'ndeki madenciler, en dar yerinde halici kapama tehdidinde bulunmuşlardı. Severn ve Wye'daki mavnalar bile saldırıdan masun kalmamıştı.[76]

---

73 *London Gazette*, Mart 1783, No. 12422.

74 S.J. Pratt, *Sympathy and Other Poems* (1807), s. 222-223.

75 Birkaç yıl önce Wedgewood da bunları duymuştu: "Kanallarımızı yıkıp suları bırakmakla... tehdit ediliyor" çünkü erzak East Anglia'dan Staffordshire ve oradan Manchester'e götürülüyordu: J. Wedgewood, *Address to the Young Inhabitants of the Pottery* (Newcastle, 1783)

76 PRO, PC 1/27/A.54; A.55.7; HO 42/34; 42/35; 42/36; 42/37; ayrıca bkz. Stern, *a.g.e.* ve E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Penguin, 1968), s. 70-73.

Dışarıdaki bir pazara olan taahhütleri nedeniyle yerel topluluğun gerekli geleneksel ihtiyaç maddelerini kesen satıcılara karşı da öfke oluşabiliyordu. Tiverton yakınlarındaki önemli bir çiftçi ve *pub* işleticisi 1795 yılında Savaş Bakanlığı'na, "komşu çiftçi ve Mandıracıların tereyağını, kapısı önünden geçen arabalara, Londra'ya ulaştırılmak üzere teslim ettiği için... evini yıkmak ya da ateşe vermekle tehdit eden isyankâr toplulukları" şikâyet ediyordu.[77] Aynı yıl Chudleigh'da (Devon) ahali, Bahriye Bakanlığı'nın Levazım Dairesi'ne, gemilerin ihtiyacı olan bisküvide kullanılan unu taahhüt ettiği için yerel cemaate un vermeyen bir değirmencinin makinelerini kırmıştı: Bu durum (açıklayıcı bir ifadeyle belirttiğine göre) "benim Cemaate çok kötülük yaptığım fikrine" yol açmıştı.[78] Otuz yıl kadar önce, Londralı bir grup tüccar, Trent nehri kıyısındaki peynir depoları için askeriyenin korumasını istemek zorunda kalmışlardı:

> İsyankâr madencilerin tehdidi altında olan depolar... herhangi bir tekelcinin değil fakat bir grup peynir tüccarının malıdır ve peynirlerinin toplanması, Hull'a nakledilmesi ve oradan da Londra'ya ulaştırılması için kesinlikle gereklidir.[79]

Bu hoşnutsuzluklar, daha önce işaret edilmiş bulunulan, malların açık pazardan çekilmesi ile ilgili şikâyetlerdir. Simsarlar Londra'dan ne kadar uzaklaşırlar ve taşradaki pazarları ne kadar sık ziyaret ederlerse çiftçilere, yoksulların küçük siparişlerine karşılık veremeyecek fiyat ve miktarlar önerebiliyorlardı. "Şimdi çiftçinin şu ya da bu yoksul adama özel yerler dışında, kendi işçilerine bir lütuf olarak kile ile perakende tahıl satması söz konusu değildir" diye yazıyordu Davies 1795'te. Ve yoksulların taleplerini tahıldan una kaydırdıkları yerlerde hikâye hemen hemen aynıydı:

> Ne değirmenci ne de uncu, işçiye dükkânlardaki perakende fiyatından bir *çuvaldan* az un satmıyor ve de yoksul adamın

77 PRO, WO 1/1082, John Ashley, 24 Haziran 1795.

78 PRO, HO, 42'34.

79 PRO, WO 1/986 folyo 69.

cebi bütün bir çuvalı bir kerede satın almaya çok nadiren elveriyor.[80]

Dolayısıyla emekçi, fiyatların arttırılmış olduğu küçük perakendeci dükkânlara yönlendiriliyordu.[81] Eski pazarlar gerilediklerı, ya da korunmaya devam edildikleri yerlerde işlevlerini değiştirdiler. Eğer bir müşteri bir tek peynir ya da yarım dilim domuz pastırması almak isterse, "bir hakaretle karşılaşacağı kesindir" diye yazıyordu Girdler, "ve kendisine malın tümünün Londralı bir müteahhit tarafından satın alındığı söylenecektir."[82]

Kimi zaman bir kalkışmaya yol açan bu hoşnutsuzlukları ifade eden ve 1795 yılında Salisbury belediye başkanının kapısına bırakılan yazarı bilinmeyen bir mektubu örnek alabiliriz:

> Şehir Meclisinin beyefendileri, pazarlarda Rook ve diğer nakliyeciler tarafından adet haline getirilmiş, onlara Pazar'daki herşeyi silip süpürme Özgürlüğü veren ve o kadar ki Simsara gitmeden ve onların uygun gördüğü olağanüstü fiyatı ödemeden bir tek Nesne alınamayan ve hattâ Halk üzerinde o nesnelere bakacak değerde bile olmadıkları konusunda Tahakküm kuran bu uygulamaya son vermeniz konusunda size yalvarırım. Aslında, Askerlerin kulakları kasabadan çekildiğinde, çok yakında onların sonları da gelecektir.

Şehir meclisinden, nakliyecilerin, kasaba halkı alışverişini yapıncaya kadar, "pazardan uzak tutulması ve bütün Kasapların eti bütün olarak göndermeyip, önce Pazar'da kesip Kasaba'ya servis yaptıktan sonra başka yerlere göndermesi" konusunda emir vermesi talep edilmektedir. Mektup, Belediye Başkanına, üç yüzden fazla vatandaşın, "Nakliyecilerin İmha Edilmesi için aralarında kesinlikle and içtikleri"ni de bildiriyordu.[83]

---

80 Davies, *a.g.e.*, s. 33-34.

81 "Bir *parishe* geldiği zaman fırıncı tarafından ortaya konan ilk ilke, bütün yoksulları kendisine borçlandırmaktı; daha sonra ekmeği işine geldiği kalite ve ağırlıkta yapardı...": *Gentleman's Magazine*, xxvi (1756), s. 557.

82 Girdler, *a.g.e.*, s. 147.

83 PRO, HO42/34.

Çalışan insanların erzağı küçük miktarlarda satın alabildiği yerlerde, ölçü ve tartılar konusunda yoğun duygular ortaya çıkabiliyordu. Luka tarafından uyarılıyoruz: "Verin, size de verilecektir; sizin kucağınıza güzelce basılmış ve silkelenmiş, taşkın, iyi ölçekle verilecektir; zira hangi ölçekle ölçerseniz, o ölçekle size de ölçülecektir."* Bu, heyhat, protestan İngiltere'deki tüm çiftçilerin ve simsarların uygulaması değildi. Charles II'nin bir yasası yoksullara ölçüleri *silkeleme* hakkı veriyordu; yoksul insanın tahılı o kadar değerliydi ki ölçüdeki bir gevşeklik, onun bütün bir gün ekmeksiz kalmasına yol açabilirdi. Aynı Yasa, tam bir başarısızlıkla, Winchester ölçeğini ulusal standart olarak kabul ettirmeye girişmişti. *County* sınırları içindeki bir pazar kasabasından diğerine ölçülerdeki büyük farklılık bile küçük vurgunculuklara olmadık olanaklar sağlıyordu. Eski ölçüler, Winchester ölçüsünden genellikle daha büyüktü - kimi zaman epeyce büyüktü. Kimi zaman çiftçiler ve simsarlar bunu tercih ediyorlardı; ama daha çok müşteriler onu tercih ediyordu. Bir gözlemci, "aşağı tabakaların ondan [Winchnester ölçüsü] içeriğinin küçüklüğü nedeniyle nefret ettiğini ve de simsarların onları buna kışkırttığını, çünkü ölçü ve tartılardaki her türlü belirsizliğin onların işine geldiğini" belirtiyordu.[84]

Ölçüleri değiştirme girişimleri sık sık direnişe ara sıra da ayaklanmaya neden oluyordu. Clee Hillli (Shropshire) bir madenciden "Acı Çeken Kardeş"e gönderilen bir mektup şöyle iddia ediyordu:

> Parlamento iyiliğimiz için bizi aç bırakmaya yardım ediyor. Ölçü ve Tartılarımızı daha aşağı bir Standarda indirecekler. Biz yaklaşık on bin yemin etmiş kişiyiz ve her an hazırız ve

(*) *İncili Şerif yahut Isa Mesih'in Yeni Ahit Kitabı*, İstanbul, 1949, s. 64'ten aktarılan çeviri – ç.n.

84 *Annals of Agriculture*, xxvi (1976), s. 327; *Museum Rusticum et Commerciale*, iv (1765). Kileler arasındaki farklılık oldukça büyük olabiliyordu: 8 galonluk Winchester kilesine karşılık, Stamford'un 16 galon, Carlisle'nin 24 galon ve Chester'in 32 galonluk kileleri: Bkz. J. Houghton, *A Collection for Improvement of Husbandry and Trade* (1727), No. Xlvi, 23 Haziran 1693.

> sizin de Silah ve Kılıç kuşanmanızı ve birbirinize sadık olmanız için yemin etmenizi istiyoruz. Bizim hayatımızdan başka kaybedecek bir tek şeyimiz yok ve açlıktan ölmeyeceğiz...[85]

Northiam'da (Sussex) çiftçilere hitap eden bir mektup, uyarıyordu:

> Beyler, küçük Kileyi bir yana bırakıp eski ölçüye yeniden dönmek için bunu tümünüze yönelik bir uyarı olarak alacağınızı umarız, çünkü eğer öyle yapmazsanız hepiniz oturur ve uyurken küçük ölçüyü yakacak ve onunla birlikte tahıl ambarlarınızı ve tahıl yığınlarınızı da yakacak büyük bir topluluk var...[86]

Annals of Agriculture'a Hampshire'den katkıda bulunan birisi, 1795 yılında, "yoksulların, dokuz galonluk kileden Winchester'e geçilmesiyle ilgili son değişiklikler yüzünden piyasanın yükseldiği bir sırada tahıl fiyatının arttığını, böylelikle dokuz galona ödenen paranın sekiz galona ödendiği şeklinde bir fikre, yanlış olarak kapıldıklarını" açıklamaktadır. "İtiraf ediyorum" diye devam etmektedir;

> Dokuz galonluk ölçüye taraftar olmaya karar vermiştim, çünkü yaklaşık bir kile un veren ölçü oydu; bu nedenle yoksul adam bir kile un için ne ödemesi gerektiğini kestirebiliyordu oysa bu mevcut ölçüyle bu iş onun payına düşenden daha fazla aritmetik gerektirmektedir.[87]

Böyle bile olsa yoksulların aritmetik nosyonları o kadar da yanlış olmayabilir. Ölçülerdeki değişiklikler, para küsüratlarındaki değişiklikler gibi, esrarengiz bir şekilde tüketicinin zararına işleme eğilimindedir.

Eğer (yüzyılın sonuda) açık pazarda, yoksullarca daha az tahıl satın alınabiliyorduysa, bu aynı şekilde değirmencinin daha önemli bir yere geldiğine işaret eder. Değirmenci halkın

85 *London Gazette*, Mart 1767, No. 10710.

86 Kasım 1793, PRO, HO 42/27 içinde. Söz konusu ölçüler malt ölçüleriydi.

87 *Annals of Agriculture*, xxiv (1795), s. 51-52.

folklorunda, yüzyıllar boyunca hem imrenilecek hem de imrenilmeyecek bir yer işgal eder. Bir yandan akıl almaz derecede başarılı bir zampara olarak görünür ki bu olağanüstü yeteneği günlük dildeki "öğütmek" sözcüğü ile belki de hâlâ devam etmektedir. Belki nehrin gizli bir köşesine kurulmuş köy değirmeninin elverişliliği, belki köyün kadın ve kızlarının unlarını öğütülmek için değirmene götürüyor olmaları, belki ayrıca yaşam araçları üzerindeki egemen konumu, belki de onu uygun bir eş konumuna yükselten köydeki statüsü - bunların tümü efsaneye katkıda bulunmuş olabilir:

> Körpe bir genç kız, o kadar körpe ve neşeli ki
> Günlerden bir gün değirmene gitti...
> Çeyrek kile tahıl, tümü öğütülecek
> Yalnızca kısa bir süre kalabilirim,
>
> Buyur otur benim tatlı güzel sevgilim
> Korkarım senin buğdayını öğütemeyeceğim
> Taşlarım yüksek, suyum ise düşük
> Öğütemem çünkü değirmen çalışmıyor.
>
> Sonra kız oturdu çuvalın üstüne
> Ondan konuştular, bundan konuştular
> Aşktan konuştular, muhabbetli aşktan
> Kız çok geçmeden anladı ki değirmen öğütecek...[88]

Öte yandan değirmencinin şöhreti gıpta edilen türden değildi. "*Sevmek*" diye haykırıyordu Nellie Dean, *Rüzgarlı Tepeler*'de: "*Sevmek!*" Hiç kimse şimdiye kadar böyle bir şey duydu mu? Yılda bir kez tahılımızı almak için gelen değirmenciyi sevmekten de söz edebilirim". Eğer bu yıllarda onun hakkında yazılanlara inanacak olursak, değirmencinin öyküsü Cha-

88 James Reeves, *The Idiom of the People* (1958), s. 156. Ayrıca bkz. Brit. Lib. Place MSS, Add MSS 27825'de "Güzel bir genç kız gidiyordu değirmenciye"den, ikinci kıta:

> Ve sonra değirmenci, yasladı onu değirmenin deposuna
> Şehvet düşkünü keyifli bir adam
> Çıkardı elbiselerini, koydu tapanın üzerine
> Diyordu kız, ince ve bedava öğüttüreceğim tahılımı

ucer'in Vekilharç'ın Öyküsü'nden bu yana çok az değişmişti. Ama küçük köy değirmencisi tuhaf ortaçağ görenekleri –gereğinden fazla hak almalar, değirmen taşlarının çerçevesinde saklanan un vs.– nedeniyle suçlanıyorduysa, daha büyük meslektaşı yeni ve çok daha cüretkâr hırsızlıklarla suçlanıyordu:

> Çünkü eskiden kibarca çalıyordu,
> Ama şimdi rezil bir hırsız olmuştu.

Bir uçta, kendi göreneğine göre hak alan küçük köy değirmeni bulunuyordu. Hak un olarak (her zaman "deponun merkezindeki daha ince undan") alınabilir ve fiyattaki oynama ne olursa olsun oran değişmeyeceği için, fiyatların yüksek olması değirmencinin avantajınadır. Hak alan küçük değirmenler etrafında (hak para ödemesiyle değiştirilse bile) hoşnutsuzluklar artıyordu ve bunların düzenlenmesi için gayri muntazam girişimler oluyordu.[89] Ancak değirmenciler artan oranda satış işine girdikleri ve kendi adlarına fırıncılar için un öğuttüklerinden, (hasattan sonra tarlalardan toplanan bir ya da iki çuvallık) küçük müşteriler için az zamanları kalıyordu; dolayısıyla uzun gecikmeler oluyor ve yine dolayısıyla un teslim edildiği zaman, başka, daha kalitesiz bir tahılın ürünüyle yer değiştiriyordu. (Bazı değirmencilerin kötü kalite unu yarı fiyatına aldıklarından ve sonra bunu müşterilerinin unlarıyla karıştırdıklarından şikâyet ediliyordu.)[90] Yüzyıl ilerledikçe pek çok değirmenin başka endüstriyel amaçlara tahsis edilmesi, varlığını sürdüren küçük tahıl değirmenlerini daha avantajlı bir duruma getirdi. 1796'da bu tür hoşnutsuzluklar yeterince etkili olmuştu ki, Sir Francis Bassett, ölçüler, tartılar ve diğer uygulamaları yeniden daha titiz bir şekilde düzenlemek amacıyla Değirmencilerin Hak Yasası'nı hazırladı.[91]

89 Bkz. Markham, *Syhoroc*, iig, s. 15; Bennett ve Elton, *a.g.e.*, iii, s. 150-165; Millbrig Değirmeni'nin değirmencisi hakkında, 1740'ta kimi zaman 1/6, 1/7 ve kimi zaman 1/8 değirmenci hakkı aldığı konusunda bkz. West Riding Sessions Papers, County Hall, Wakefield.

90 Bkz. Girdler, *a.g.e.*, s. 102-106, 212.

91 *Annals of Agriculture*, xxiii (1975), s. 179-91; Bennett ve Elton, *a.g.e.*, iii, s. 166; 36: Geo III, c. 85.

Ancak bu küçük değirmenciler, kuşkusuz, 18. yüzyılın yavru balıklarıydı. Thames Vadisi'nin ve büyük şehirlerin değirmencileri, un ve malt üzerine yaygın bir şekilde ticaret yapan, farklı türden girişimcilerdi. Değirmenciler büyük ölçüde Ekmek Yönetmeliği'nin dışındaydılar ve tahıl fiyatlarındaki herhangi bir artışı derhal tüketiciye yansıtabiliyorlardı. İngiltere'nin 18. yüzyılda aralarında Manchester, Bradford, Leeds gibi belli başlı üretim merkezleri de bulunan kentlerinde tahılın öğütülmesi (ve unun satılması) tekelini kesinlikle elinde bulunduran imtiyazlı değirmenler gibi, şarkısı söylenmemiş *banalite*'ler (senyör hakkı) de vardı.[92] Çoğu durumda bu imtiyazlara sahip olan dirlik sahibi, bu hakları özel spekülatörlere satar ya da kiralardı. Manchester'deki Okul Değirmenleri'nin tarihi bu açıdan en fırtınalı olandı. Burada imtiyazlar aynen bir hayır kurumunda olduğu gibi bir ortaokula vakfedilmişti... İmtiyazların sevilmeyen iki müsteciri, 1737 yılında, Dr. Byrom'a şu kafiyeleri ilham etmişti:

Deri ve Kemik, sıska iki değirmenci,
Öldüreceklerdi açlıktan kasabayı az kaldı;
Ama *Deri ve Kemik* bilmeli ki,
Kan ve Can buna katlanamaz.

1757 yılında yeni müstecirler, gelişmekte olan kasabaya un ithalatını yasaklamaya çalışınca ve aynı zamanda (iddiaya göre) kendi değirmenlerini zorbalık ve gecikmeli olarak işletmeye kalkınca, kan ve can gerçekten de buna daha fazla katlanamadı. O yılın ünlü "Shude-Tepesi Savaşı"nda tüfek kurşunlarıyla en az dört adam ölmüş ve imtiyaz hakları sonunda bozulmuştu.[93] Ancak bu tür imtiyazların gerçekten olmadığı yerlerde bile, kalabalık bir topluluğa tek bir değirmen hizmet verebiliyor ve un fiyatındaki ani bir yükselme ya da kalitesindeki gözle görülür bir düşüş insanları küplere bindirebiliyordu. De-

92 Bkz. Bennett ve Elton, *a.g.e.*, iii, s. 204; W. Cudworth, "The Bradford Soke" *The Bradford Antiquary* (Bradford, 1888), i, s. 74.

93 Earwaker, *a.g.e.*, s. 359-361; Nicholsun ve Axon, *a.g.e.*, s. 83-90; Bennett ve Elton, *a.g.e.*, iii, s. 274.

değirmenler, yüzyılın kentsel ayaklanmalarının pek çoğunun gözle görülür, elle dokunulur hedefleri arasındaydı. Blackfriars Köprüsü'ndeki (Londra'nın buharla işleyen ilk değirmeni) Albion Değirmenleri, yarı-hayırsever bir heyet tarafından yönetiliyordu; ama 1791 yılında yandığı zaman Londralılar sokaklarda şarkılar söyleyip dans ederek eğlenmişlerdi.[94] Birmingham'daki ilk buharlı değirmenin de (Snow Hill) 1795'da büyük bir saldırıya uğradığında durumu pek farklı değildi.

Hem simsarların hem de değirmencilerin, yüzyılın sonlarında ayaklanma saikleri arasında yer alıyor olması ilk bakışta garip görünebilir. Çünkü bu zamana gelindiğinde orta İngiltere'nin ve güneyin pek çok kısmında (ve kesinlikle kentsel bölgelerde) çalışan insanlar, pazardan tahıl ya da un almaktansa, fırınlardan ekmek almaya alışmışlardı. Bu değişikliği tam sağlıklı olarak gösterecek yeterli şey bilmiyoruz ama kuşkusuz ekmeği evde pişerme işi hâlâ devam ediyordu.[95] Ancak değişimin tamamlanmış olduğu yerlerde bile, durumun ve ahalinin hedeflerinin karmaşıklığı hafife alınmamalıdır. Kuşkusuz ekmekçi dükkânlarının dışında da çok sayıda küçük ayaklanma olmuştur ve ahali çoğu kez "ekmeğin fiyatını belirlemiştir". Ancak, (fiyatların yüksek olduğu dönemlerde mesleği hiç de imrenilmeyecek birisi olan) fırıncı, halkın ihtiyaçlarıyla ilgili olanlar (toprak sahibi, aracı, nakliyeci, değirmenci) arasında tüketiciyle her gün, diğerlerinden çok daha fazla temasta olan ve paternalizmin gözle görülür teçhizatı ile korunan tek kişiydi. Ekmek Yönetmeliği onların yasal kârla-

94 Bennett ve Elton, *a.g.e.*, iii, s. 204-206.

95 1796 yılındaki *Privy Council* soruşturmasına kasabalardan gelen cevaplar PRO, PC 1/33/A.88'dedir. Örneğin York belediye başkanı, 16 Nisan 1796'da "yoksullar ekmeklerini genel fırınlarda pişirtebilmektedirler.."; Lanchaster belediye başkanı 10 Nisan'da, "her aile kendi ununu alıp kendi ekmeğini yapıyor..."; Leeds belediye başkanı, 4 Nisan'da, "tahıl ya da un almak, kendi ekmeklerinin malzemesini hazırlamak ve onu kendilerinin pişirmesi ya da para karşılığı pişirttirmesi" görenektir diye yazıyordu. Curby'deki idari birimde (Northamptonshire) 1757'de yapılan bir araştırmada, 31 *parishten*, birinde (Wilbarston) dört, birinde üç, üçünde iki ve sekizinde de bir fırıncı olduğu, ondördünde yerleşik fırıncı bulunmadığı (dördü cevap vermemiştir) anlaşılmıştır. Northants. CRO, H (K) 170.

rını açıkça sınırlandırmış (böylelikle fırıncılık mesleğini az sermayesi olan küçük esnafın çok sayıdaki ellerine bırakma eğilimi göstermiştir) ve böylelikle de onları, bir dereceye kadar halkın gazabından korumuştur. Serbest ticaretin yetenekli savunucu Charles Smith bile, "büyük Kasabalarda ve Şehirlerde Fırıncıların talep ettikleri fiyatın, *Magistrate*'lerin uygun gördüklerinden daha fazla olmadığı konusunda halkı tatmin etmek için, Yönetmeliğin devamının her zaman gerekli olacağını" kabul etmektedir.[96]

Dolayısıyla Yönetmeliğin psikolojik etkisi epeyce büyüktü. Fırıncının, Yönetmelikte belirlenenin dışında kârını arttırma umudu, noksan gramajlı ekmek satmak, saflığını bozmak, ucuz ve bozuk un kullanmak gibi yalnızca küçük oyunlarla, kalabalığın ani tepkisine ya da yasal işleme yol açabilecek yöntemlerdi. Gerçekten de, fırıncı kendi halkla ilişkilerini zaman zaman kalabalığı da yanma alacak şekilde kendisi yapmak zorundaydı: Ketteringli Hannah Pain, yargıçlara eksik gramajh ekmekten şikâyet ettiği zaman, "fırıncı ona karşı bir güruhu harekete geçirdi... ve onun kamçılanmayı hakettiğini, dünyada yeterince böyle düzenbaz pislikler olduğunu" söyledi[97] Yüzyıl boyunca pek çok belediye, ölçü ve tartıları denetleme ve aykırı hareket edenleri cezalandırmayı büyük bir gösteriş meselesi yaptılar.[98] Ben Johnson'un "Abartılı Adalet"i (*Justice Overdo*) Reading, Coventry ya da Londra sokaklarında hâlâ çok faaldi:

---

96 Smith, *Three Tracts on the Corn Trade*, s. 30.

97 Hannah Pain'in Yargılanması, 12 Ağustos 1757, Northants. CRO, H (K) 167 (1).

98 Bu tür suçlar için verilen cezaların kıtlık yıllarında daha sık görüldüğü ve hiç kuşkusuz bunların sembolik bir gücü olması istendiği dikkate alınmalıdır: Bury St. Edmuns'daki celsede yanlış ya da eksik tartı konusundaki altı suçlama yazısı, Mayıs 1740: Bery St. Edmuns ve batı Suffolk CRO, D8/1/8 (5); Maidland'deki eksik tartıyla ilgili para cezası, Ekim 1766: Berk. CRO, M/JM1. Bununla birlikte Reading'de denetleme, kötü yıllarda olduğu kadar iyi yıllarda da, oldukça düzenli bir şekilde yapılmış görünmektedir: Merkez Halk Kütüphanesi, Reading, R/MJ Acc. 167, *Court Leet* (Sicil Mahkemesi) ve *Frankpledge*'in (Ondalık Vergi Mahkemesi) görüşü. Manchester'de Pazar görevlileri 1750'lere kadar çok dikkatliydi, bu tarihten sonra oldukça gevşekti ama 1796 Nisan'ında çok aktiftiler: Earwaker, *Court Leet Records*, ix, s. 113-4.

> Mary, her birahaneye git, her kilere in; her tatlının uzunluğunu ölç... onun orta parmağındaki ekmek somunlarını tart... tatlıları yoksullara, ekmeği açlara, yumurtalı kremaları çocuklara ver.

Bu gelenek içinde, 1795 yılında, Seven Dials'da, ahali eksik gramajlı ekmek satmakla suçlanan bir fırıncının dükkânını yıkmak üzere iken, olayın üstüne gelen Londralı bir yöneticinin, araya girip, fırıncının stoklarına el koyduğunu, somunları tarttığını ve bunların gerçekten eksik gramajh olduğunu görerek, ekmekleri halka dağıttığını görürüz.[99]

Hiç kuşkusuz müşterilerini tanıyan fırıncılar, fiyatları düşürme konusundaki çaresizliklerinden şikâyet ediyorlar ve ahaliyi değirmene ya da tahıl pazarına yönlendiriyorlardı. "Pek çok fırıncının dükkânını yağmaladıktan sonra" diye aktarıyordu Birmingham, Snow Hillli bir değirmenci, "büyük bir kalabalık halinde bizim üzerimize geldiler..."[100] Ancak pek çok durumda ahali, bilerek fırıncıları atlayıp kendi hedeflerini seçiyordu. Böylelikle 1740 yılında Norwich'de halk, "Şehir'deki her Fırıncıya gitti ve Kapısına, Buğday *Comb'u** *Onaltı Şilinden* bir yazı astı". Aynı yıl Wisbech'de "Ekmeğin Fiyatını ve Ağırlığını düzenledikleri yerlerde, Tüccarı kilesi 4 peniden, yalnızca kendilerine değil fakat aynı zamanda Fırıncılara da Buğday satmaya zorladılar".[101]

Ancak açıktır ki bu noktada, ahali ile bazı değirmenciler, simsarlar ya da fırıncılar arasında, yüz yüze mücadele olarak, tatmin edici bir şekilde açıklanabilecek bir şeyden çok daha

---

99 *Gentleman's Magazine*, lxv (1795), s. 697.

100 Edwar Pickering'in elyazması defteri, Birmingham Şehir Referans Kütüphanesi, M 22.11.

(*) *Comb*: İngiltere'de eskiden kullanılan, dört kile ya da çeyreğin yarısına eşit bir tahıl ölçüsü – ç.n.

101 *Ipswich Journal*, 12 ve 26 Temmuz 1740. (Ontario Queens Üniversitesi'nden Dr. R.W. Malcolmson'a bu kaynaklar için müteşekkirim.) Ahali hiçbir şekilde esas hasımlarını fırıncılarla karıştırmadı ve baskının aldığı biçimler çoğu kez oldukça karmaşıktı; nitekim Tenterden civarında (1768) düzenlenen "tahrikçi" raporlar nedeniyle insanlar harekete geçip çiftçilerin buğdaylarını değirmencilere ya da yoksullara yükü 10 £'ten satmaya zorladılar ve çiftçilere daha fazla fiyat teklif eden değirmencileri yerlerini yıkmakla tehdit ettiler: Shelburne, 25 Mayıs 1768, PRO, SP 44/199.

karmaşık bir eylem kalıbı karşısındayız. Ahalinin eylemlerine daha geniş bir açıdan bakmak zorunludur.

V

"Ayaklanma" teriminin pek çok özel uyuşmazlık ve durumun analizi için körleşmiş bir alet olduğuna değinilmişti. Bu ayrıca halk eylemlerini tanımlamak için belirsiz bir terimdir. Eğer doğrudan eylemin karekteristik biçimlerini arıyorsak, Londra fırınlarının önündeki itişmeleri ya da hattâ daha büyük değirmencilere olan hoşnutsuzluğun kışkırttığı büyük arbedeleri değil, (en belirgin olarak 1740, 1756, 1766, 1795 ve 1800'de meydana gelen) kömür madencileri, tenekeciler, dokumacılar ve çorap işçilerinin öne çıktığı "halkın kalkışması"nı ele almalıyız. Bu "başkaldırma"larda dikkat çeken, birincisi disiplin ve ikincisi kökenleri için birkaç yüz yıl geriye gitmemiz gereken, 18. yüzyılda daha az değil, daha karmaşık hale gelen bir davranış kalıbı ortaya koymuş oldukları gerçeğidir. Bu kalıptaki merkezi eylem ambarların yağmalanması, tahıl ya da unun hırsızlanması değil, fakat "fiyatı belirleme" eylemidir.

Bu kalıpta olağanüstü olan şey, 1580 ve 1630 yılları arasında *Emirnameler Kitabı*'nda düzenlenmiş olan kıtlık zamanlarında alınması gereken acil önlemleri, kimi zaman büyük bir kesinlikle yeniden üretiyor olmasıdır. Bu acil önlemlere Elizabeth'in son yıllarındaki kıtlık döneminde başvurulmuş ve 1630 yılında, I. Charles'ın saltanatında biraz değiştirilmiş bir şekilde yeniden yürürlüğe konmuştu. Elizabeth'in saltanatında yöneticilerin yerel pazarları denetlemesi gerekiyordu,

> söz konusu pazarları ve özellikle de yoksul olanları doldurmak üzere nerede yetersiz olarak getirilmiş miktarlar görürseniz, derhal Çiftçilerin ve çift süren başkalarının evlerine gidecek... ve harmanlanmış ya da harmanlanmamış ne kadar tahılları olduğuna bakacaksınız...

Daha sonra çiftçilere, "makul bir fiyattan" satılmak üzere pazara "uygun miktar" göndermelerini emredebilirlerdi. Yar-

gıçlar ayrıca, "her türlü tahılın kilesine belirli bir fiyat tayin etme" yetkisiyle de donatılmışlardı.[102] Kraliçe ve Danışmanları, yüksek fiyatların nedeninin kısmen istifçiler, kısmen de "herhangi makul kazanca razı olmayan, ama yoksul tayfasının açıkça ezilmesine yol açacak fiyatları yüksek tutabilmek için yollar arayıp bulan" üreticilerin "tamahkâr arzuları" olduğu düşüncesindeydiler. Emirnameler, "hiç kimseyi kayırmadan tam bir tarafsızlıkla" uygulanacaktı.[103]

Demek ki, esas itibariyle *Emirnameler Kitabı* yöneticilere (yerel jürilerin yardımıyla), ambar ve kilerlerdeki tahıl stoklarını inceleme;[104] pazara gönderilecek miktarları belirleme ve pazarlama, ruhsat verme ve istifçiliğe ilişkin mevzuatı kesin bir şekilde uygulama yetkisi veriyordu. Açık pazarlar dışında, "Pazar Kasabalarına gelmesi mümkün olmayan yoksul zanaatkâr ya da gündelikçilere meskun oldukları *parish* içinde satılanlar hariç" tahıl satılmayacaktı. 1630 Emirnameleri, fiyat belirleme konusunda yargıçları açıkça yetkilendirmiyordu ama onlara, pazara gitmelerini emrediyor ve "yoksulların gerekli tahılı... ikna yoluyla sağlayabilecekleri en uygun fiyattan almalarını temin etmekle" görevlendiriyordu. Acil durumlarda tahıl ya da unun fiyatının belirlenmesi, ikna etme ile zorlama arasında bir yerde duruyordu.[105]

---

102 "A Coppie of the Councells her[e] for graine delyv(rd) at Bodmyn the xith of May 1856 (Bodmyn'de 11 Mayıs 1856'da tahıl teslimatı için gönderilmiş Emrin Bir Kopyası), Bodleian Kütüphanesi, Rawlinson MSS B 285, folyo 66-67.

103 *Emirnameler Kitabı*'nın uygulanışına ilişkin kimi anlatılar, E.M. Leonard, *Early History of English Poor Relief* (Cambridge, 1900)'de; Gras, *a.g.e.*, s. 236-242'de; Lipson, *a.g.e.*, iii, s. 440-450'de; B.E. Supple, *Commercial Crisis and Change in England, 1600-1642* (Cambridge, 1964), s. 117'de vardır. Bu uygulamalar hakkında bilgi veren kimi belgeler *Official Papers of Nathaniel Bacon of Stiffkey, Norfolk* (Camden Society, 3. Seri, xxvi, 1915), s. 130-157'dedir.

104 Bir örnek için bkz. *Victoria County History, Oxfordshire*, (der.) W. Page (1907), ii, s. 193-194.

105 1534 Yasası'yla (25 Henry VIII, c. 2) Privy Council acil durumlarda tahılın fiyatını belirleme yetkisine sahipti. Biraz yanıltıcı bir notta Grass (*a.g.e.*, s. 132-133) 1550'den sonra bu yetkinin hiç kullanılmadığını düşünmektedir. Her halde unutulmamalıdır: 1603'teki bir beyanname fiyatları tesbit eder görünmektedir (Seligman Collection, Columbia Univ. Lib., Proclamations, Ja-

Bu acil durum mevzuatı İç Savaş sırasında kullanılmaz bir hale gelmiştir.[106] Ama popüler bellek, özellikle okuma-yazma öncesi bir toplumda olağanüstü güçlüdür. 1630'un *Emirnameler Kitabı*'ndan 18. yüzyılda doğu Anglia ve batıdaki giyim işçilerinin eylemlerine uzanan doğrudan bir geleneğin varlığından kuşku duyulamaz. (Okur-yazar olanların da bellekleri güçlüydü: *Emirnameler Kitabı*'nın kendisi de, gayrıresmî olarak 1662'de ve yeniden 1758'de, o sırada "kıtlık yaratmak için kötü oyunların" varlığına işaret eden okuyucuya giriş niteliğinde bir yazıyla yeniden yayınlanmıştı.)[107]

Emirnamelerin kendileri de kısmen yoksulların baskısına bir tepkiydi:

> Tahıl öylesine pahalı ki
> Korkarım pek çok kişi açlıktan ölecek bu yıl

Wye (Kent) *parish*inin kilise avlusuna 1630 yılında asılmış komik şiir şöyle diyordu:

---

mes I, 1603); 1630 *Emirnameler Kitabı* şu uyarıyı yapmaktadır, "Tahıl Eminleri ve diğer Erzak Sahipleri... bu emirleri gönül rızası ile yerine getirmezlerse" Majesteleri "makul fiyatların belirlenmesi için emir vereceklerdir"; 1709'da *Privy Council* fiyatları bir Beyanname ile sınırlandırma girişiminde bulunmuştur, Liverpool Belgeleri, Brit. Mus., Add. Ms. 38353, folyo 195 ve mesele 1757'de etkin bir şekilde tetkik edilmiştir - Bkz. Smith, *Three Tracts on the Corn Trade*, s. 29, 35. Ve (Ekmek Yönetmeliği'nden ayrı olarak) diğer fiyat belirleme yetkileri devam etmiştir. 1681 yılında (Üniversite'nin kontrolünde olan) Oxford pazarında, tereyağı, peynir, kümes hayvanları, et, domuz sucuğu, mum, yulaf ve bakla için fiyatlar belirlenmiştir: "The Oxford Market", *Collectanea*, 2. Seri (Oxford, 1890), s. 127-128. Öyle anlaşılmaktadır ki Ale Yönetmeliği Middlesex'te 1692'de terk edilmiş (Lipson, *a.g.e.*, ii, s. 501) ve 1762'de bira imalatçıları (2 Geo. III, c. 14 ile) makul bir ölçüde fiyatları arttırmaya yetkili kılınmış ama 1773'te fiyatların *quart* (1.13 litre) başına yarım peni arttırılması önerilmiş ve Sir John Fielding, Suffolk Earl'üne "ne artışın makul kabul edileceği ne de tebanın buna uyacağını" yazmıştır: *Calendar of Home Office Papers*, 1773, s. 9-14; P. Mathias, *The Brewing Industry in England, 1700-1830* (Cambridge, 1959), s. 360.

106 Bkz. G.D. Ramsay, "Industrial Laissez-Faire and the Policy of Cromwell", *Econ. Hist. Rev.*, 1. Seri, xvi (1946) özellikle s. 103-104; M. James, *Social Problems and Policy During the Puritan Revolution* (1930), s. 264-271.

107 *Seasonable Orders Offered from former Precedents Whereby the Price of Corn... may be much Abated* (1662) Elizabeth'in Emirnamelerinin yeniden baskısı; J. Massie, *Appointed by His Majesty King Charles I* (1758).

Eğer bunu görmezseniz
Kiminiz çabuk yanılacaksınız.
Ruhlarımız, onlar değerlidir,
Çünkü vücutlarımız özenlidir
Biz ayağa kalkmadan
Çok az kişi doyacak
Siz yerinde oturanlar
Dikkat edin, mesleğinizi lekelemeyin...[108]

Yüz otuz yıl sonra (1768) Kent'deki Scray *parish*lerinin yoksullarını ayaklanmaya teşvik etmek için kilise kapılarına bir kez daha tahrik edici kâğıtlar çivileniyordu.[109] Her ne kadar doğrudan eylem kalıpları 18. yüzyılda yeni yörelere kuşkusuz yayılmış olsa da pek çok başka devamlılıklar da gözlemlenebilir. Özellikle doğu ve batının eski imalatçı bölgelerinde, pek çok eylemde ahali, otoriteler "yasaları" uygulamadığı için onları kendilerinin uygulaması gerektiğini öne sürüyordu. 1693'te Banbury ve Chipping Norton'da ahali "istifçiler tarafından alıp götürülürken, yöneticiler yapmadığına göre yasayı kendilerinin uygulamaya kararlı olduklarını söyleyerek, arabalardan tahılı zorla indirdi.[110] Batıda 1766'daki yoğun karışıklıklar sırasında Glouchestershire şerifi, kumaş imalatçısı bir beyefendi, ayaklanmacılara saygısını gizleyemiyordu:

> bir çiftlik evine gittiler ve medeni bir şekilde buğdaylarını harmanlayıp pazara getireceklerini ve orada kilesi beş şilinden satacaklarını ifade ettiler ve kendilerine söz verilince ve istemedikleri halde biraz da azık verilince, en küçük bir saldırganlık ve şiddet göstermeden ayrıldılar.

Eğer şerifin anlattıklarının diğer pasajlarını da izlersek, bu eylemlerde görülen özelliklerin pek çoğu ile karşılaşabiliriz:

---

108 *Calendar State Papers, Domestic*, 1630, s. 387.

109 *Calendar of Home Office Papers*, 1768, . 342.

110 Westerfield, *a.g.e.*, s. 148.

> Geçen Cuma günü, buralarda Borular öttürülerek, dokumacı, makinacı, amele, çırak ve oğlanlar vs. gibi tamamen halkın en aşağı tabakalarından meydana gelen bir Güruh oluşturuldu...

"Kasabanın yakınındaki bir zahire değirmenine yürüdüler... Un Torbalarını kestiler ve dağıttılar ve alıp götürdüler ve buğdayı vs.'yi mahvettiler." Daha sonra belli başlı pazarlara gittiler ve tahılın fiyatını belirlediler. Üç gün sonra başka bir rapor gönderiyordu:

> Çiftçileri, Değirmencileri, Fırıncıları ve Gezginci esnafı ziyaret ettiler ve kendi fiyatlarından un ekmek, peynir, tereyağ ve domuz pastırması sattılar. Genel olarak hasılayı [yani parayı] işlerin sahiplerine verdiler ya da onlara verilmek üzere bıraktılar ve kendilerine karşı gelinmediği sürece büyük bir düzenlilik ve olgunluk içinde, kendilerine karşı çıkıldığında ise öfke ve şiddetle hareket ettiler: Ama çok az hırsızladılar ve bunu önlemek için de Kadın ve oğlan çocuklarının onlarla birlikte gitmesine izin vermediler.

Gloucester, Stroud ve Cirencester'deki değirmenleri ve pazarları dolaştıktan sonra ellilik, yüzlük gruplara ayrıldılar köy çiftliklerini ziyaret ederek, tahılın adil fiyatlardan pazara getirilmesini istediler ve ambarlara girdiler. İçlerinden büyükçe bir grup bizzat şerifin kendisine gittiler, kabahatleri konusunda şerif onlarla konuşurken sopalarını yere koydular, sabırla dinlediler, "Tanrı Kralı Korusun diye coşkuyla bağırdılar" ve sonra yerden sopalarını alarak hayırlı fiyat belirleme işine devam ettiler. Hareket tüm kumaş imalatçısı yörede genel bir grev niteliği kazandı: "Ayaklanmacılar dükkânlarımıza geldiler... ve kendilerine katılmak isteyen ya da istemeyenleri dışarı çıkmaya zorladılar."[111]

Bu olağanüstü boyutlarda geniş çaplı ve disiplinli bir eylemdi. Ancak anlatılanlar bizi birbiri ardı sıra karşılaşılan özelliklere yönlendirmektedir. Böylelikle ahalinin pazar yerinden dı-

111 W. Dalloway'in mektupları, Brimscomb, 17 ve 20 Eylül 1766, PRO, PC 1/8/41 içinde.

şarıya doğru hareketi bizi değirmenlere, sonra (*Emirnameler Kitabı*'nda olduğu gibi) stokların denetlendiği ve çiftçilere ahalinin belirlediği fiyattan pazara ürün göndermelerinin emredildiği çiftliklere götürmektedir. Bunların hepsi sık rastlanan şeylerdi. Kimi zaman bu eylemler, zorla ya da gönüllü olarak katkıda bulunmaları için büyüklerin evlerine yapılan geleneksel ziyaretlerle birarada görülmektedir. 1740 yılında Norwich'de ahali, şehirde fiyatları düşürdükten ve nehirde buğday ve çavdar yüklü bir mavnayı ele geçirdikten sonra şehrin zenginlerinin katkılarını talep etmeye giriştiler:

> Perşembe Sabahı erkenden, Boru Sesleriyle yeniden buluştular ve kısa süren bir Sohbetten sonra, Gruplara ayrıldılar ve farklı kapılardan geçerek, önlerinde uzun bir flama, komşu köylerdeki Çiftçi ve Beyefendileri ziyaret edip, onlardan Para, Sert Ale vs. koparmak amacıyla şehirden çıktılar. Halkın Cömertliğinin onların Beklentilerini karşılamadığı pek çok yerde deniyor ki Tarlalardaki Ekini çigneyerek Kızgınlıklarını gösterdiler...

O yıl, başta Durham ve Northumberland, West Riding ve kuzey Galler'in kimi yerleri olmak üzere teftişçi kalabalıklar aktifti. Dewsbury'de (Nisan 1740) ihracat karşıtı göstericiler, bir davul ve "bir çeşit sancak ya da arma"nın arkasından gidiyorlardı; yerel değirmenleri düzenli bir şekilde turladılar, makineleri kırdılar, çuvalları kestiler ve tahıl ve unu alıp götürdüler. 1766'da Thames Vadisi'ndeki bir teftişçi kalabalık kendilerine "Düzenleyiciler" adını takmışlardı ve korkuya kapılan bir çiftçi avludaki samanlar üzerinde yatmaları için onlara izin vermişti ve "Odasından, aralarında, kimleri en çok korkuttuklarını ve en büyük başarıyı nerede elde ettiklerini tartıştıklarını duyabiliyordu.." Bu kalıp 1790'larda da devam eder: Ellesmere'de (Shropshire) ahali değirmene giden buğdayı durduruyor ve tek tek çiftçileri tehdit ediyor; Dean Ormanı'nda değirmenleri ve çiftçilerin evlerini ziyaret eden madenciler, "yolda karşılaştıkları insanlardan para alıyorlar"; batı Cornwall'da tenekeciler, bir ellerinde kement bir ellerinde

düşük fiyattan pazara tahıl getirme anlaşması çiftlikleri ziyaret ediyorlar.[112]

Düzensizlik değil de bu ölçülülük çok dikkat çekicidir ve hiç kuşku yok ki bu eylemler halkın büyük bir çoğunluğunun oybirliği ile onaylanıyordu. Kıtlık zamanlarında, fiyatlarm düzenlenmesi *gerektiği* ve de vurguncunun kendini toplum dışında bulması konusunda çok derinden hissedilen bir inanç vardı. Kimi durumlarda ahali, ikna ederek ya da zor kullanarak, bir yönetici, *parish* güvenlik görevlisi ya da otorite sahibi herhangi birisinin, *popüler vergilendirme* toplantılarına başkanlık etmesini sağlamaya çalışıyordu. 1766'da Drayton'da (Oxfordshire) ahalinin temsilcileri John Lyford'un evine gittiler "ve ondan bir Güvenlik Görevlisi olup olmadığını sordular; 'evet' demesi üzerine Tezahüratla onlarla birlikte Dört Yol Ağzına gelmesi ve Betty Smith adlı birinden aldıkları ve Kilesi 5 şilinden pazarda satacakları üç çuval unun parasını teslim almasını istediler"; aynı ahali Abingdon güvenlik görevlisini de aynı hizmete koştu. Handborough (burası da Oxfordshire'dedir) güvenlik görevlisi, benzer şekilde 1795'te görevlendirilmişti; ahali bir fiyat –ve de esaslı bir fiyat– belirledi. Bir arabadan el konulmuş olan unun çuvalı 40 şilin olacaktı ve onbeş çuvaldan az olmayan unun fiyatı adamın eline sayıldı. Aynı yıl, Isle of Ely'de, "ahali *pound*'u 4 peniden et satın almakta ısrar etti ve bir Yönetici'nin, Bay Gardner'ın, Cambridge'de Cumartesi gecesi Belediye Başkanının yapmış olduğu gibi, satışa nezaret etmesini istedi". Yine 1795'te milislerin ya da nizami askerlerin zorunlu satışlara, subayları kararlı bir şekilde başka tarafa bakarken, süngülerin ucuyla nezaret etmesinin söz konusu olduğu durumlar ortaya çıktı.

---

112 Norwich, 1740 - *Ipswich Journal*, 26 Temmuz 1740; Dewsbury - J.L. Kaye ve beş *magistrate*, Wakefield, 30 Nisan 1740, PRO, SP 36/50; Thames Vadisi, 1766 - Bisham çiftliğinden Bartholomew Freeman'ın tanıklığı, 2 Ekim, 1766, PRO, TS 11/995/3707; Ellesmere, 1795 - PRO, WO 1/1089, folyo 359; Dean Ormanı - Gloucester belediye başkanı John Turner, 24 Temmuz 1795, PRO, WO 1/1087; Cornwall - bkz. John G. Rule, "Some Social Aspects of the Cornish Industrial Revolution", Roger Burt (der.), *Industry and Society in the South-West* (Exeter, 1970) içinde s. 90-91.

Ahalinin ve askerlerin ortak bir operasyonu, Chichester belediye başkanının ekmek fiyatını belirlemesini sağladı. Wells'de 122'nci Alayın askerleri;

> tereyağı istifçisi ya da toptancı diye niteledikleri kişileri Şehrin değişik yerlerinde yakaladıkları adamları, yuhalayarak topladılar, tereyağını ele geçirdiler - bir araya topladılar, başına nöbetçi diktiler sonra bir kabın içine atıp karıştırdılar ve daha sonra terazilerde tartıp, toptancıların verdiği fiyat 10 peniden fazla olduğu halde, pound'u 8 peniden sattılar...[113]

Riayetin tahkimatında böylesine büyük bir yarık açıldığı zaman, pek çok kişinin de parasını ödemeden birşeyleri götürme fırsatından yararlanmadıklarını söylemek aptallık olur. Ancak, aksi yönde çok bol kanıt vardır ve bunların bir kısmı çarpıcıdır.1766'da, çiftçilerden tahıl alan ve bunu pazarda halk için uygun bir fiyattan satan Honiton kordon işçileri, yalnızca parayı değil çuvalları da çiftçilere geri getirmişlerdir; 1800'de Oldham ahalisi tahıl satışını kişi başına yarım kile ile sınırlandırmış ve arabaların yollarda durdurulup içindekilerin satıldığı durumlarda parayı arabacılara teslim etmişlerdir.[114]

Üstelik, parası ödenmeden birşeylerin alındığı ya da şiddete başvurulduğu durumlarda, koşulları kötüleştiren herhangi bir şeyin devreye girip girmediğini araştırmak akıllıca olur. Bu fark, 1795'te Portesa'daki (Hampshire) bir eylemde kendini gösterir. Ahali uygun fiyatı ilk önce fırıncılara ve kasaplara önermişti: "Bu isteklere uyanlara kuruşuna kadar ödenmişti". Ama reddedenlerin dükkânları yağmalanmış, "ve kalabahğın

---

113 Drayton, Oxon-Wm. Renley ve diğere üç kişi hakkında iddianame, PRO, TS 11/995/3707; Handborough, güvenlik görevlisi Robert Prior'un verdiği bilgi, 6 Agustos 1795, PRO, Yönetmelikler 5/116; Isle of Ely, Lord Hardwicke, Wimpole, 27 Temmuz 1795, PRO, HO 42'35 ve H. Gunning, *Reminscences of Cambridge* (1854), ii, s. 5-7; Chischester, Richmond Dükü, Goodwood, 14 Nisan 1795, PRO, WO 1/1092; Wells, "Verax", 28 Nisan 1795, PRO, WO 1/1082 ve Peder J. Turner, 28 Nisan, HO 42/34. St Austell'de 1729'da tenekecilerin isyanındaki rolü nedeniyle idam edilen bir güvenlik görevlisi için bkz. Rule, *a.g.e.*, s. 90.

114 Bkz. Rose, *a.g.e.*, s. 435; Edwin Butterworth, *Historical Sketches of Oldham* (Oldham, 1856), s. 137-139, 144-145.

uygun gördüğünden başka para alamamışlardı". Yine, Port Isaac'daki (Cornwall) taşocağı işçileri aynı yıl ihraç edilecek arpa ambarlarını ele geçirmişler, kilesi 11 şilin gibi oldukça yüksek bir fiyat ödemişler ama aynı zamanda arpanın sahibine, "eğer geri kalanı ihraç etmeye kalkarsa, gelip hiçbir para ödemeden ona el koyacaklarını" bildirmişlerdi. Çoğu kez ceza ya da intikam saiki devreye girer. 1740'ta, mavnacıların ve madencilerin Belediye'ye doluştukları, şehrin kayıtlarını tahrip ettikleri ve de kasabanın ambarlarını üleştikleri ve şehir meclisi üyelerini çamur ve taş yağmuruna tuttukları Newcastle'daki büyük ayaklanma, yalnızca durumu kötüleştiren iki aşamadan sonra meydana gelmişti: Birincisi, madencilerin liderleriyle tüccarlar arasındaki fiyatları belirleyen (şehir meclisi üyelerinden birinin hakemlik ettiği) bir anlaşmanın bozulması; ikincisi panikleyen otoritelerin Belediye'nin merdivenlerinden ahaliye ateş açtırması. 1766'da Glouchestershire'deki bir evde ahalinin üzerine ateş açılması, (şerifin yazdığına göre);

> eve zorla girip ve bütün mobilyaları, pencereleri vs. parçalayıp ve kiremitlerini kısmen kırdıkları için çok pişman olmuşlardı; yaptıkları işten, üzerlerine ateş açan kişinin (evde olmadığından) evin sahibi olmaması nedeniyle nadim olduklarını etrafa söylüyorlardı.

1795 yılında tenekeciler, kendilerine arpa göndermek için sözleşme yapan ama bozulmuş ve çimlenmiş arpa gönderen Penyrnli (Cornwall) bir tacire karşı saldırıda bulunmuşlardı. Değirmenler saldırıya uğradığında ve makineleri hasar gördüğünde bu uzun süredir yapılan uyarıyı bir adım daha ileri götürmek ya da çok kötü bir uygulamaya karşı ceza olmak üzere yapılıyordu.[115]

Gerçekten de bu gelip geçici ve basitten karmaşığa doğru

115 Portsea-*Gentleman's Magazine*, lxv (1795), s. 343; Port Isaac-Sir. W. Molesworth, 23 Mart 1795, PRO, HO 42/34; Newcastle-*Gentleman's Magazine*, x, (1740), s. 355 ve PRO, SP, 36/51'deki, Northumberland CRO, PC 1/8/41'deki çeşitli belgeler; Penryn, 1795-PRO, HO 42/34.

gelişen yiyecek ayaklanmalarını sorgulamak istersek, açlık sınırına gelmiş erkek ve kadınların herşeye rağmen değirmenlere ve ambarlara yiyecek çalmak için değil fakat sahiplerini cezalandırmak için saldırdıklarına, halkın bu devam eden gözdağı verme öğesine işaret etmemiz yeterlidir. Tekrar tekrar tahıl ya da un yollara ve çitlere saçılmış; nehirlere dökülmüş; değirmenlerin makineleri tahrip edilmiş ve suları bırakılmıştır. Bu gibi davranış örnekleri karşısında otoriteler hem şaşkınlık hem de hiddetle hareket etmişlerdir. Bu durum (onlara göre) beyinleri açlıktan tahrik olmuş insanların "çileden çıkmış" ve hasta mizaçlarının belirtisiydi. 1795 yılında hem Baş Yargıç hem de Arthur Young, tahılı yok etmenin ekmek arzını arttırmak için en iyi yol olmadığı konusunda yoksullara nutuklar atıyorlardı. Hannah More buna Yarım-penilik Vaaz ekliyordu. 1800 yılının anonim bir manzumecisi, aşağı tabakalara yapılan bu uyarıların bize daha canlı bir örneğini vermektedir:

> Ülkenizde Dostlar ne zaman saatleriniz geçse,
> Ve, çoğu kez yapamadığınız gibi, büyük bir kadeh alsanız,
> Herkes olgunlaştığı zaman olabilir ki duyarsınız
> "İşte bu İstifçiler tahılı böyle pahalı hale getiriyor;
> "Ekmek lazım onlara ve alacaklar, yetti artık
> "Yedikleri Pirinç ve Çorba ve benzer *peltemsi* şeyler:
> "Kendi işlerine bakacaklar: Ve var güçleriyle
> Tahıldaki bu dolandırıcılardan öçlerini almak için":
> John and içiyor nefes aldığı sürece savaşacağına,
> "Açlıktan ölmektense asılmak yeğdir:
> Efendi Hoardum'un* ambarını yakacağına ve de,
> Moruk Filchbag'i** katlayacağına ve yıkacağına değirmenini."
> Şimdi ne zaman Yaba ve Çatal'ı ve
> Eski savaşların tüm araçlarını hazır ederlerse...
> Söyleyin onlara yasadışı işlerin ne kötülükler getireceğini,
> Gazapla başlayıp kederle biten işlerin ki

(*) *Hoardum*: İstifçi sözcüğüne;

(**) *Filchbag*: Yankesici sözcüğüne göndermede bulunuluyor – ç.n.

Ambarları yakmak ve değirmenleri yıkmak,
Ne tahılı üretir, ne de doldurur mideleri.[116]

Ancak, yoksullar gerçekten bu kadar aptal mıydılar? İnsan, birisi halkı uyanık bir gözle izleyen, diğeri kârını azamileştirmek isteyen değirmenci ve simsarın, *yazı masalarında* oturan şair bozuntularından daha iyisini bildiklerinden kuşkulanıyor. Çünkü yoksulların da kendi bilgi kaynakları vardı. Doklarda çalıyorlardı. Kanallarda mavnaları yüzdürüyorlardı. Arabaları sürüyorlar ve turnike kapılarında çalışıyorlardı. Tahıl ambarlarında ve değirmenlerde çalışanlar onlardı. Yerel gerçekleri çoğu zaman *gentry*den çok daha iyi biliyorlar ve pek çok eylemde, JP'lerin varlığını iyi niyetle inkâr ettikleri gizlenmiş erzakı elleriyle koymuş gibi buluyorlardı. Eğer dedikodular her türlü ölçüyü aşıyorsa, bunlar her zaman gerçeğin sığ toprağında kök salmış oluyordu. Yoksullar, zenginleri yola getirmenin tek yolunun onların bileğini bükmek olduğunu biliyorlardı.

VI

Çoğu kez ayaklanmaların başlatıcısı kadınlardı. 1693'te, "tahılın fiyatını kendi istedikleri düzeye çekmek için kuşaklarının altına sakladıkları bıçaklarla" Northamton pazarına giden çok sayıda kadının varlığını öğreniyoruz. 1737'de Poole'daki (Dorset) bir ihracat ayaklanmasında, "Kalabalığın çoğunun kadınlardan ve Eylemlerinde kadınları rahatsız edecek herhangi birisi çıkarsa çok sayıda adamı toplayıp hem gemileri hem de kargoyu tahrip etmeye yemin etmiş, onları destekleyen erkeklerden" söz ediliyordu. 1740 yılında Stockton'da (Durham) güruh, "elinde bir boru ve sopa olan bir hanım" tarafından bir araya getirilmişti. 1795'de Haverfordwest'te (Pembroke), yardımcısının gayretiyle madencilerle mücadele etmeye kalkan *JP*, "erkekleri kadınların kışkırttığını ve tam birer çılgın olduklarını söylüyor ve bazıları benim de Sırtıma bir iki değnek

116 Anonim, *Contentment: Or Hints to Servants, on the Present Scarcity* (1800).

vurdular..." diye şikâyet ediyordu. Bir Birmingham gazetesi, Snow Hill ayaklanmalarını, "çılgına dönmüş kadınların kışkırttığı, ayaktakımının" işi olarak niteliyordu. Düzinelerle olayda hep aynıydı - kadınlar sevilmeyen bir satıcıya kendi patatesleriyle hücum ediyor ya da otoritelerin misillemesi karşısında erkeklerden biraz daha fazla korunmalı oldukları düşüncesini, öfke ile zekice birleştiriyorlardı: Haverfordwest *magistrate*'i, askerlerden söz ederken, "kadınlar, askerlerin onların kalbinde yer aldığını ve onlara kötülük etmeyeceklerini bildiklerini" söylüyordu.[117]

Bu kadınlar sanki kendi cinslerinin sukûtundan önceki bir tür tarih öncesine aitmiş ve Özgürleşmeleri için iki yüz yıl daha beklemeleri gerekmeyecekmiş gibi görünüyorlardı. (Southey, 1807'de sıradan bir şeymiş gibi yazıyordu: "Kadınlar isyankâr olmaya daha yatkındırlar; kısmen cahillikten, kısmen de cinsiyetlerinin ayrıcalığından, yasadan daha az korkarlar ve dolayısıyla da her türlü kamusal hareketlilikte şiddet ve yırtıcılık açısından önde giderler".)[118] Kadınlar, kuşkusuz ayrıca, yüz-yüze pazarlama işiyle daha fazla meşguldüler, fiyatların anlamı konusunda daha duyarlıydılar ve düşük kalite ya da eksik tartıyı fark etmede daha deneyimliydiler. Kendiliğinden eylemleri çoğu kez kadınların başlatmış olması çok muhtemeldir. Ancak diğer eylemler çok dikkatli bir şekilde hazırla-

---

117 Northampton-*Calendar State Papers, Domestic*, 1693, s. 397; Poole-Holles, Newcastle'de mahsur kalan tacirler Chitty ve Lefebare'nin anıları, 26 Mayıs 1737, PRO, SP 41/10; Stockton-Edward Goddard, 24 Mayıs 1740, PRO, SP, 36/50 ("Erkekleri ayaklandırmak için Norton'a doğru giden sopalı ve borulu bir kadına rastladık... elinden boruyu aldık, bu sırada çok kötü bir dil kullanıyordu ve ayaklandırabileceği kadar erkeği ayaklandırmak için Kasaba'ya yürüdü... Kadının alınmasını emrettik... Yol boyunca, Allah Hepinizi Kahretsin, Benim Acı Çektiğimi mi yoksa Zindan'a gönderildiğimi mi seyredecesiniz diye bağırıp duruyordu."); Haverfordwest-PRO, HO 42/35; Birmingham-J.A. Langford, *A Century of Birmingham Life* (Birmingham, 1868), ii, s. 52.

118 *Letters from England*, (1814), ii, s. 47. Kadınların yırtıcılıktan başka kaynakları da vardı: Gönüllülere komuta eden bir albay, "Kadın şekline girmiş olan İblis, şimdi askerlerin Subaylarıyla bağlarını koparmaları için tüm etkisini kullanmaktadır" diye hayıflanıyordu: Yarbay, J. Entwisle, Rochdale, 5 Ağustos 1795, PRO, WO 1/1086.

nıyordu. Kimi zaman, kilise ya da han kapılarına duyurular asılıyordu. 1740 yılında, "Ketring'de bir tarafta Beş Yüz adamın olacağı bir Ayaktopu Maçı için çağrı yapılmıştı ama asıl niyet Betey Jasmaine Hanımefendi'nin Değirmenini tahrip etmekti". Yüzyılın sonlarında elle yazılmış duyuruların dağıtımı daha da yaygınlaşmış olabilir. 1795'te Wakefield'den (Yorkshire) bir örnek:

> Duyurulur
>
> Wakefield'in tüm Kadın ve sakinlerine, gelecek Cuma saat Dokuz'da... tahılın fiyatını belirlemek üzere... Yeni Kilise'de buluşmaları istenmektedir.
>
> Onları Orada Karşılayacak olan Halifax sakinlerinin İsteği Üzerine.

1801'de Stratton'dan (Cornwall) bir örnek:

> Stratton *Hundred*'inin, Karılarını ve Çocuklarını duygusuz ve Tahakküm Edici Çiftçinin elinde Korkunç AÇLIKTAN ÖLME durumundan kurtarmaya istekli çalışan insanlarına ve Zanaatkârlarına... Hepiniz derhal toplanın ve Tahakküm Edici Çiftçi'lerin Oturdukları Yerlere Ürkütücü Saflar halinde yürüyün ve onları Tahıllarını adil ve makul bir Fiyatla Pazarda satmaya Zorlayın ...[119]

Küçük çaplı kendiliğinden eylem, perakendeci dükkânlarının[120] önündeki bir tür ritüelleşmiş yuhalama ya da homurdanmadan, kasabanın kalabalık merkezinden geçen bir araba tahıl ya da una el konulmasından; ya da yalnızca tehditkâr bir kalabalığın toplanmasından kaynaklanabilirdi. Kısa süre-

---

119 Kettering-PRO, SP 36/50: Kalabalığı toplamak futbolun kullanılmasının başka örnekleri için bkz. R.M. Malcolmson, "Popular Recreations in English Society, 1700-1850" (Warwick Üniv. Doktora Tezi, 1970); Wakefield-PRO, HO 42/35; Stratton-8 Nisan tarihli ve "Cato" imzalı el yazısı ilan, PRO, HO 42/61 folyo 718 içinde.

120 Rosemary Lane'den (Londra) bir muhabir 2 Temmuz 1795'te saat sabahın beşinde uyandırılmaktan şikâyet ediyordu: "Korkunç bir (ahalinin söylediği şekliyle) homurdanma ama benim Haykırma diyebileceğim bir sesle uyandırıldım": PRO, WO 1/1089, folyo 719.

de bir pazarlık durumu ortaya çıkar, erzağın sahibi eğer kalabalığın empoze ettiği fiyata gönüllü olarak rıza göstermezse (ve göstereceği rızanın sonradan yapılacak herhangi bir kovuşturmayı çok güçleştireceğini), elindeki malın tümünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu çok iyi bilirdi. 1795 yılında Handborough'da (Oxfordshire) buğday çuvallarıyla dolu bir arabanın yolu kesilmiş, bazı kadınlar arabaya çıkmış ve çuvallardan bazılarını yola fırlatmışlardı. "Toplanan kişilerden bazıları Unun çuvalına kırk şilin vereceklerini, bundan fazla vermeyeceklerini ve eğer bu da işe yaramazsa kuvvet kullanarak alacaklarını söylemişlerdi." Unun sahibi ("bir rençber") sonunda razı oldu: "Eğer fiyat buysa, fiyat odur". Zorla yapılan pazarlık süreci, Hadstock'ta (Essex) küfelerinde ekmekle at üstünde köye giren bir fırıncı, Thomas Smith'in attan indirilmesi olayında açıkça görülebilir. Köyün sokağında kırk ya da daha fazla kadın ve çocuk tarafından yolu kesilmişti. Kadınlardan birisi (bir işçinin karısı) atını tuttu:

> Ekmek fiyatını düşürüp düşürmediğini sordu; fiyatı düşürmek için Değirmencilerden talimat almamıştı ve o zaman kadın dedi ki, "Tanrı adına, eğer fiyatı düşermezsen, Kasaba'ya bir tek ekmek bırakamazsın"...

Kalabalık içinden bazıları onun talep ettiği 19 peniye karşılık, dört librelik (1.8 Kg.) ekmek için 9 peni teklif ettiler. Daha sonra, "eğer somunu 9 peniden vermezse zorla alacaklarına yemin ettiler ve başka bir Cevap vermesine fırsat vermeden, etrafındaki bazı kişiler küfelerdeki birkaç Somunu kaptılar...". Ancak o noktada Smith somunları 9 peniden satmaya razı oldu. Pazarlık her iki tarafça da iyi kavranmıştı ve iyi yıllarda olduğu kadar kötü yıllarda da müşterilerine dayanmak zorunda olan perakendeciler, çoğu kez kalabalıktaki ilk hareketlenme işaretlerini görünce teslim oluyorlardı.[121]

Daha büyük çaplı karışıklıklarda, bir kez kalabalığın çekir-

121 Brosely-T. Whitmore, 11 kasım 1756, PRO, SP 36/136; Gateshead-Newcastle şehir arşivindeki John Todd'a ait bilgiler; Haverfordwest-PRO, HO 42/35.

değı oluştu mu, geriye kalanlar çoğu kez borular ve trampetlerle toplanıyorlardı. "Geçen Pazartesi" diye başlıyordu 1756 yılında Shropshire yöneticisinden gelen bir mektup, "Brosley vs.'den gelen kömür madencileri, borular öttürerek toplandılar ve Wenlock Pazarı'na yürüdüler..." Canalıcı olan nokta, kararlı nüvenin oluşumuydu. Yalnızca kömür madencilerinin "erkekliği" ve tüketicilerin sömürülmesine özellikle maruz kalışları, onların göze çarpan rollerini açıklamaya yetmez; ayrıca sayıları ve madenci topluluğunun doğal disiplini de dikkate alınmalıdır. "Sah günü sabahı" diye ifade veriyordu Gateshead, Heaton Madeni'ndeki bir maden işçisi (1740), "gece vardiyasının devam ettiği bir sırada, sayıları 60 ya da 80 kadar olan" işçi arkadaşlar, "ocaktaki maçunayı durdurdular... ve tahıl fiyatlarını belirlemek üzere Newcastle'a gidilmesi kararlaştırıldı..." 1795 yılında Nook Madeni'nden Haverfordwest'e gelen maden işçileri, daha sonra, tek başlarına fiyatları belirlemeye moralleri yetmeyen yoksul kasaba ahalisinin isteği üzerine gelmiş olduklarını açıklıyorlardı. (*Magistrate*, yardımcısının kendisine, 'Doktor işte maden işçileri geliyor'... dediğini anlatacaktı; Kafamı kaldırıp baktım ve erkek, kadın ve çocuklardan oluşan, ellerinde meşe sopalar, 'Hepimiz birimiz - hepimiz birimiz' diye haykıran büyük bir kalabalık gördüm").[122]

Ahalinin mesleki yapısı bazı sürprizler ortaya koyar. Ahali, ayaklanan bölgelerdeki "aşağı tabakalar"ı (öyle görünüyor ki) mesleki açıdan oldukça iyi temsil ediyordu. Witnhey'de (Oxfordshire) bir battaniye dokuyucusu, terzi, lokantacının karısı ve bir hizmetçi aleyhine bilgiler; Saffron Walden'da (Essex) iki yaka imalatçısı, birer kunduracı, tuğlacı, marangoz, bıçkıcı, yün ipliği eğiricisi ve dokuz işçiye karşı suçlamalar; kimi Devonshire köylerinde (Sampford, Peverell, Burlescomb, Culmstock) bir ip eğiren kadın, iki dokumacı, bir yün taraklayıcısı, bir yün ipliği yapımcısı, bir sazdan çatı imalatçısı ve on işçinin suçlandığını görüyoruz; Handborough olayında bir marangoz,

122 Brosley-T. Whitmore, 11 kasım 1756, PRO, SP 36/136; Gateshead-Newcastle şehir arşivindeki John Todd'a ait bilgiler; Haverfordwest-PRO, HO 42/35.

bir taşçı, bir bıçkıcı ve yedi işçiden söz edilmektedir.[123] Rude ve diğerlerinin Fransa için[124] gözlemlemiş oldukları gibi, hayatın daha yüksek mertebelerinde bulunan insanlar için daha az sözde suçlama yer alıyordu ama işçilerin çiftçilere ve aracılara karşı kendilerinden daha yüksek mevkilerdeki kişilerce kışkırtıldığı ima ediliyordu. 1801 yılında güneybatıdaki bir gözlemci, isyanların, "kesinlikle kendileri uzak duran ama sözleri ve şu andaki etkileri 'aşağı sınıfları' yönlendiren ikinci sınıf zanaatkârlar, Yün Taraklayıcıları ve Dinsel Muhaliflerce yönetildiğini" iddia ediyordu.[125] Zaman zaman büyük çapta işgücü istihdam eden işverenlerin kendi işçilerini eylem için teşvik ettikleri de iddia edilmiştir.[126]

Fransa ile karşılaştırıldığı zaman bir başka önemli farklılık, İngiltere'deki çiftlik amelelerinin, *vigneron*'ların (bağcı) ve küçük köylülüğün eylemlerine kıyasla görece hareketsizliğidir. Tahıl üreten pek çok çiftçi, kuşkusuz, kendi amelelerine ucuz tahıl satma geleneğini sürdürürken, çiftlikte yaşayan çiftlik hizmetkârları da çiftçinin iaşe-ibate olanaklarından yararlanmıştır. Başka gruplar (kömür madencileri gibi) ilk nüveyi oluşturduğu ya da başka bir etkinlik onları yeter sayıya ulaştırdığı zaman kırsal ameleler, ayaklanmalara katılmışlardır.

---

123 Witney-Thomas Hudson'un 10 Ağustos 1795 tarihli ihbarı, PRO, Yönetmelikler 5/116; Saffron Walden-27 Temmuz 1795 tarihindeki saldırılara ilişkin suçlama, PRO Yönetmelikler 35/236; Devonshire-Summer Circuit'le ilgili bir yıllık, 1795, PRD, Yönetmelikler 243; Handborough-James Stevans'ın, ondalıkçı, ihbarı, 6 Ağustos 1795, PRO, Yönetmelikler 5/116. 1766'da, Berkshire'da Özel Komisyon tarafından yargılanan isyancıların 13'ü; 1766'da Gloucester'de Özel Komisyon önüne çıkarılan 66 kişiden 51'i "işçi" olarak tanımlanıyordu; 10 kişi "işçi" karısıydı, 3'ü ip eğiren kadındı: Bu nitelemeler çok fazla bir şey açıklamıyor: G.B. *Deputy Keeper of Public Records*, 5. Rapor (1844), ii, s. 198-199, 202-204. Galler için, 1793-1801, bkz. Jones, "Corn Riots in Wales", Ek.III, s. 350. Dundee için (1772) bkz. G.E. Lythe, "The Tayside Meal Mobs", *Scot. Hist. Rev.*, xlvi (1967), s. 34: Bir kapıcı, bir cak işçisi, üç dokumacı ve bir denizci suçlanmıştı.

124 Bkz. Rude, *The Crowd in History*, s. 38.

125 Korgeneral Jb Gb Simcoe, 27 Mart 1801, PRO, HO 42/61.

126 Nitekim Flint'deki (1740) bir ihracat ayaklanmasında Sir Thomas Mostyn'in kâhyasının kendi maden işçileri için silah bulduğu iddia edilmiştir: PRO, SP 36/51'deki çeşitli yazılı ifadeler.

1766 yılında büyük bir işçi grubu Thames Vadisi'nde dolaşırken, turnikeli bir yolda, "tek bir Sesle, Ekmeği daha ucuz Yapmak için tek tek ve birlikte Newbury'e gelin" diyen topluluklar oluşmuştur. Kasabaya girdiklerinde, kasabanın meydanında gösteri yaparak ve üç kez Yaşa-Varol diye bağırarak daha da fazla destek sağlamışlardır. 1795 yılında East Anglia'da "bentçiler" (bentleri ve Lağımları temizlemek üzere tutulmuş topluluklar) arasında benzer bir nüve oluşmuştu. Bentçiler de hemen tanınıp cezalandırılmaya ya da tarla amelelerine göre köy paternalizminin intikamına daha az maruz kalan gruplardı çünkü "başka ülkelerden gelmiş, genellikle yabancılar ve o yerde yaşayanlar gibi kolay sakinleştirilemeyen" kişilerdi.[127]

Aslında yiyecek ayaklanması ileri derecede örgütlenme gerektirmiyordu. Topluluk içinde bir destek konsensusu ve kendi hedefleri ve sınırlılıkları olan tevarus edilmiş bir eylem kalıbı gerektiriyordu. Ve de bu yapıdaki bir eylemin devamlılığı ilginç bir soru ortaya çıkarmaktadır; her anlamda, nereye kadar başarılı olabiliyordu? Eğer sürekli olarak hedefe ulaşmakta başırısız olunmuşsa, onlarca, aslında yüzlerce yıl devam eder ve yıkılmış birkaç değirmen ve darağaçlarmda birkaç kurbandan başka geriye bir şey bırakmamış olur muydu? Bu cevaplandırılması özellikle zor ama sorulması gereken bir sorudur.

VII

Kısa dönemde ayaklanma ve fiyat belirlemenin kendi hedeflerine yenilmiş olması mümkündür. Çiftçilerin gözü kimi zaman öylesine korkutulmuş oluyordu ki birkaç hafta boyunca pazara mal getirmeyi reddediyorlardı. Ülke içinde tahılın hareketine ilişkin ileri geri söylenenler yalnızca başka yörelerdeki kıtlığı şiddetlendirmeye yarıyordu. Her ne kadar ayaklanmanın fiyatların düşmesine yol açmış göründüğü durumlar bulunabilirse de, aksi yönde durumlar da bulunabilir ve üstelik

127 Newbury-PRO, TS 11/995/3707'deki özet; East Anglia-B. Clayton, Boston, 11 Ağustos 1795, PRO, HO 4235.

ayaklanma olan ya da olmayan pazarlardaki fiyatların hareketinde, herhangi bir farklılık olmadığı durumlar da görülebilir. Bütün bunlar, ister ortalamaları alınsın isterse toplamları alınsın, genel piyasa-durumunda ayaklanma *beklentisinin* zorunlu olarak etkili olduğunu göstermeye yetmez.[128]

Savaştan bir benzetme yapabiliriz. Savaşın kısa süreli fiili yararları yenen ya da yenilen için çok ender olarak önemlidir. Ama savaş *tehdidinin* sağlayabileceği yararlar önemli olabilir ve bununla birlikte tehdit, eğer savaş hiçbir zaman yapılmazsa, herhangi bir şiddet içermez. Eğer pazar yeri, sanayi devriminde fabrika ve madenin olduğu gibi sınıf savaşının bir arenasıysa o zaman ayaklanma tehdidi, yalnızca kıtlık yıllarında değil fakat hasatın normal olduğu yıllarda ve yalnızca ayaklanmaya eğilimli olmalarıyla şöhret bulmuş şehirlerde değil fakat otoritelerin barış geleneğini sürdürmek istedikleri şehirlerde de bütün piyasa durumunu etkileyecektir. Elde mevcut verileri ne kadar dikkatle sayılara dökersek dökelim, bunlar bize eğer ayaklanma tehdidi hepten ortadan kaldırılmış olsaydı fiyatların hangi seviyeye yükseleceğini göstermez.

Ayaklanma eğilimli bölgelerde otoriteler, karışıklıklarla başetmede çoğu kez serinkanlı ve becerikliydiler. Bu insanın bazen ayaklanmanın bir felaket olduğunu, topluluktaki sosyal ilişkilerin, sonuçlarının yıllarca devam edecek muazzam altüst oluşlara yol açacağını unutmasına yol açar. Taşra yöneticileri çoğu zaman son derece yalnızdılar. Eğer talep edilirse askeri birliklerin gelmesi iki, üç ya da daha fazla gün gerektirebiliyordu ve ahali de bunu çok iyi biliyordu. Gloucester şerifi 1766 "ayaklanma"sının ilk günlerinde hiçbir şey yapamamış; yalnızca "kargılı adamları"yla Stroud pazarına ulaşabilmişti. 1709 yılında Suffolk *magistrate*'i, "eğer yoldaşlarından herhangi birine herhangi bir ceza verilirse evini ve Bridewell'i yıkma

128 Hiç kuşku yok ki, ayaklanma ile kısa dönemli fiyat hareketlerinin ilişkisinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, sorunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır; ancak değişkenler pek çoktur ve (ayaklanma *beklentisi*, kiracılar, simsarlar vs. üzerindeki ikna çabaları, hayırsever yardımları, fakir-fukara ödemeleri uygulaması vs.) gibi kanıtlar çoğu kez anlaşılması ve sayılara dökülmesi güç kanıtlardır.

tehdidinde bulunan" kalabalığın elebaşılarını tutuklamaktan kaçınmıştı. 1740 yılında kuzey Yorkshire'den Durham'a kadar, paçavralar içinde ve askeri olmayan bir *posse comitatus*'a (silahlı müfreze) komuta ederek, yollarda insanları tutuklamış olan bir başka *magistrate*, Durhamlı hemşehrilerin zindanın kapısında iki tutukluyu serbest bıraktıklarını görünce umutsuzluğa kapılmıştı. Aynı yıl Flyintli bir tahıl ihracatçısı daha da nahoş bir deneyim yaşamıştı. Ayaklanmacılar evine girmişler, mahzenindeki bira ve şarabı içmişler ve;

> Çekilmiş bir kılıcı gelinimin göğsüne dayayarak dikilmişlerdi. Pek çok ateşli silahları, Kargıları ve Palaları vardı. Kargılardan dördüyle benim vücudumun dört parçasını diğeriyle de başımı muzafferane dolaştıracaklarını söylüyorlardı...[129]

Düzen sorunu hiçbir şekilde basit bir şey değildi. Sivil güçlerin yetersizliği, askeri güçleri kullanma konusundaki isteksizlikle birleşiyordu. Subayların kendileri yeterince insancıldılar ve sivil arbedelerde yetkilerinin ne olduğuna ait belirsizliklerle kuşatılmış olmaları bu "İğrenç Hizmet"te istihdam edilme konusunda belirgin bir isteksizlik göstermelerine yetiyordu.[130] Şayet yerel yöneticiler askeri birlikleri davet eder ya da ateşli silah kullanma yetkisi verirlerse, askeri birlikler ayrıldıktan sonra da, yerel nüfusun nefretini çekerek, belki tehdit mektupları alarak ya da kırılan camların ya da hattâ kundaklamaların kurbanı olarak o yörede yaşamaya devam edeceklerdi. Bir kasabada konaklayan askeri birlikler, ilk başta onları çağıranlar da dahil olmak üzere, kısa sürede sevilmeyen kişiler oluyorlardı. İçişleri ya da Savaş Bakanlığı belgelerindeki askeri birlik taleplerini, beş ya da altı hafta geçtikten sonra, olağanüstü bir düzenlilikle, birliklerin çekilmesi konusundaki di-

---

129 "...Ihtiyaçtan başka hiçbir şeyin haklı gösteremeyeceği çok İğrenç bir Hizmet", Viscount Barrington'dan Weymouth'a 18 Nisan 1768, PRO, WO 4/83, folyo 316-317.

130 "...Ihtiyaçtan başka hiçbir şeyin haklı gösteremeyeceği çok İğrenç bir Hizmet", Viscount Barrington'dan Weymouth'a 18 Nisan 1768, PRO, WO 4/83, folyo 316-317.

lekçeler izliyordu. 1800 yılında *Rector*'larının öncülüğünde Sunderland sakinlerinden gelen merhamet uyandırıcı bir dilekçe, 68'nci Alayın geri çekilmesini talep ediyordu:

> Başlıca hedefleri hırsızlıktır. Birkaç kişi yerlere yıkılmış ve saatleri alınmıştır ama bu her zaman en kaba ve vahşi bir şekilde yapılmıştır.

Bir genç adamın kafası yarilmış, bir başkasının üst dudağı kesilmişti. Wantage, Farringdon ve Abingdon'un sakinleri de dilekçe vermişlerdi:

> Tanrı adına... Lord Landaff'ın alayına ait olan bölümü buradan çekin, yoksa sonuç Cinayet olacak; zira bu kasabaya daha önce böylesine bir Cani takımı hiçbir zaman girmemişti.

Dilekçeyi destekleyen yerel bir *magistrate*, "askerlerin vahşi davranışları... halkı ileri derecede öfkelendirmektedir. Çiftçilerin fuar ve pazarlardaki olağan işleri büyük ölçüde sekteye uğramaktadır." diye ekliyordu.[131]

Ayaklanma bir felaketti. Ayaklanmadan sonra kurulacak "düzen" daha da büyük bir felaketti. Dolayısıyla yöneticilerin gerek olaydan önceki endişelerinin, gerekse olayı erken aşamalarında kişisel ağırlıkları, öğüt ya da taviz yoluyla çözmek istemelerinin nedeni buydu. 1773 yılında öfkeli teneke madencileri tarafından kuşatılmış bulunan Penryn belediye başkanı, "görüşmek ve tahıllı Müteşebbislere olan maliyetinin üçte biri fiyatla satınalmalarını sağlayan bir anlaşma yapmak zorunda bırakıldığımız bu Haydutların" üç yüz kadarının kasabayı ziyaret ettiğini yazıyordu. Az çok gönülsüz de olsa bu tür görüşmeler yaygındı. Deneyimli bir Warwickshire yöneticisi, Sir Roger Newdigate, 27 Eylül 1766'da günlüğüne şunları yazıyordu:

> Saat 11'de Nuneaton'a gittim... ve kasabanın önde gelenleriyle birlikte Bedworth madencileri ve sopalarla silahlanmış bağıra-

131 Sunderland-PRO, WO 40/17'deki dilekçe; Wantage ve Abingdon-Sir G. Young ve C. Dundas'a sunulan dilekçe, 6 Nisan 1795, PRO, WO 40/17.

rak gelen bir güruhla buluştum, ne istediklerini sordum, eğer ellerindeki sopaları bırakırlarsa, ki hepsi Çayır'a bıraktılar ve sakin olurlarsa makul taleplerinin tümünü yerine getireceğime söz verdim, daha sonra onlarla birlikte istifçilik yapıldığını sandıkları bütün evleri dolaştık, 5 ya da 6 kişinin içeri girip aramasına izin verdik ve bulunan peynirleri satmaları için ev sahiplerini ikna ettik...

Her birine Sir Roger Newdigate ve diğer iki kişi tarafından yarım *guinea* verildikten sonra madenciler şehri sessizce terk ettiler. Aslına bakılırsa, *Emirnameler Kitabı*'na göre hareket etmişlerdi.[132]

Ayaklanmanın ilk başlangıcında bu tür pazarlık çoğu kez ahali için birtakım ayrıcalıklar sağlıyordu. Ancak, *magistrate* ve toprak sahiplerinin bir ayaklanma beklentisi karşısındaki baskılarını da dikkate almalıyız. Nitekim 1756 yılında Shropshireli bir *magistrate*, "çiftçiler tahıllarını pazara getirmezlerse, biz onların evlerine gider ve kendi adımıza alırız" diyen kömür madencilerini anlatıyordu:

> Daha büyük karışıklıkları önlemek için düşünebildiğim tek yol olarak, kiracılarıma, Cumartesi günü her birinin pazara bir miktar tahıl götürmesi için haber gönderdim.

Aynı yıl Devon'daki *magistrate*'lerin de aynı şekilde hareket ettiklerini görebiliriz. Ottery'de ayaklanma başgöstermişti ve çiftçinin tahılına el konulmuş ve kilesi 5 şilinden satılmıştı ve kimi değirmenlere saldırı düzenlenmişti. Sir George Yonge, pazar yerinde uyarıcı ve yatıştırıcı bir ilan asılması için hizmetçisini göndermişti:

> Güruh toplandı, Hizmetçime hakaret etti ve Tellal'ı tehdit etti... Yazıyı okuduktan sonra bunun yeterli olmayacağını söylediler, Beyefendilerin kendilerini üzmelerine gerek yoktu, çünkü bir sonraki Pazar Günü *Kendileri* Fiyatı 4 şilin 9 peni

132 Penryn-PRO, WO 40/17; Warwickshire-H.C. Wood, "The Diaries of Sir Roger Newdigate, 1751-1806", Trans. *Birmingham Archaeological Soc.*, lxxviii (1962), s. 43.

olarak belirleyeceklerdi. Bunun üzerine dün ben Kasabaya gittim, hem ayak takımına hem de da yukarı düzeylerden insanlara eğer işler sakinleşmezse asker çağırmak gerekeceğini söyledim...

Kendisi ve komşu iki *gentry* daha sonra kendi tahıllarını yerel pazarlara gönderdiler:

> Ben benimkinin kilesinin, yoksul takımına 5 şilin 3 peni ile 5 şilin 6 peniden satılması talimatını verdim çünkü Güruh'un zorladığı Fiyatın biraz üstünde fiyat vermeyi kararlaştırmıştık. Biraz un ayırıp ayıramayacakları konusunda Değirmencilere haber yollayacağım...

Exeter belediye başkanı Yonge'a şehir otoritelerinin tahılın kilesi 5 şilin 6 peniden satılması konusunda talimat verdiklerini yazdı: "Çiftçiler fiyatı düşürdükten sonra herşey bir anda sakinleşti..." Benzer önlemler Devon'da 1801 yılında hâlâ alınıyordu, "Exeter çevresindeki en saygıdeğer kişilikli kimi Beyefendiler... Kiracılarına... aksi halde kira sözleşmelerinin yenilenmeyeceği tehdidi altında tahılı pazara getirmeleri talimatını veriyorlar". 1795 ve 1800-1'de başka *county*lerde de geleneksel toprak sahipleri tarafından kiracılarına benzer talimatlar veriliyordu. Warwick *earl*ü (ileri derecede paternalist ve istifçilere karşı yasanın ateşli taraftarı) arazilerini bizzat dolaştı ve kiracılarına benzer talimatlar verdi.[133]

Ayaklanma beklendiği durumlarda, bu gibi baskılar; tahılı pazara götürmek; artan fiyatları sınırlı tutmak ve çeşitli biçimlerdeki vurgunculukları caydırmakta sanıldığından daha fazla etkili olmuş olabilir. Üstelik, ayaklanma eğilimi, hayır ve yardım makinesini –yoksullara ekmek ve tahılın sübvansiyonu– iyi durumda harekete geçirme konusunda zenginlere etkili bir uyarı oluyordu. 1757 Ocak'ında Reading Şehir Meclisi;

133 Shropshire-T. Whitmore, 11 Kasım 1756, PRO, SP 36/136; Devon-HMC, *City of Exeter*, Seri lxxiii (1916), s. 255-257; Devon 1801-Korgeneral J.G. Simcoe, 27 Mart 1801, PRO, HO 42/61; Warwick-T.W. Whitley, *The Parliamentary Representation of the City of Coventry* (Coventry, 1894), s. 214.

> Yoksullara dağıtılmak üzere mevcut ekmek fiyatının çok altında fiyatla Ekmek Satın alınması amacıyla Bağış toplanması için yaya olarak birisinin gönderilmesini...

kabul ediyordu. Meclisin kendisi de 21 £ bağışta bulundu.[134] Bu tür önlemlere, kimi zaman bir tüzel kişiliğin, kimi zaman birey olarak *gentry*nin, kimi zaman Üçayda bir Toplanan Meclisler'in, kim zaman *parish* otoritelerinin, kimi zaman da özellikle (kurşun madencileri gibi) ücra yörelerde hatırı sayılır miktarda işgücü istihdam eden işverenlerin inisiyatifiyle çok sık başvuruluyordu.

1795'te alınan önlemler özellikle yaygın, değişik ve iyi belgelenmiş önlemlerdi. Doğrudan bağışlardan, ekmek fiyatının indirilmesine; fakir-fukara fonlarındaki ayarlamalardan, *Speenhamland* sistemine değişiklik gösteriyordu. Bu önlemlerin incelenmesi bizi niyetimizin ötesinde fakir-fukara fonlarının tarihine sokar.[135] Ancak sonuçlar kimi zaman meraka değer. Bağışlar bir yöreyi sakinleştirirken, bitişik bir başka yörede, derin bir eşitsizlik duygusu yaratarak ayaklanmayı tahrik edebilir. 1740 yılında Newcastle'da, tacirlerle gösteri yapan madencilerin temsilcileri arasında (şehir meclisi üyelerinin aracılığı ile) fiyatları düşürmek üzere varılan bir anlaşma, çevredeki köylerden "kırsal insanların" şehre akın etmesi sonucunu doğurmuş ve "bir Kömür Tellalı'ndan, Kilise Yöneticisi'nden, Kömür Nakliye Nezaretçisi'nden ya da Miras/İntikal İşlerinin Düzenleyicisi'nden vs." yazılı belgesi olan kişilerle sınırlı tutulması girişimi başarısız kalmıştı. 1795 yılındaki fiyat belirleme ayaklanmalarında işe askerlerin karışması, Richmond dükü tarafından benzer başka bir eşitsizlikten kaynaklanan bir olay olarak açıklanmıştı: Askerlerin iddiasına göre, "Kırsal İnsanların imdadına *Parish*leri ya da Bağışlar yetişirken, Askerler böy-

134 Reading Şehir Meclisi'nin elyazması ruznamesi, Merkez Halk Kütüphanesi, Reading: 24 Ocak 1757 tarihli kayıt. 12 Temmuz 1795 tarihinde, "Ekmeğin mevcut yüksek fiyatı karşısında" 30 £ tediye edilmişti.

135 Özellikle muhabirlerden gelen cevaplar ilginçtir bkz. *Annals of Agriculture*, xxiv ve xxv (1795. Ayrıca bkz. S. ve B. Webb, "The Assize of Bread", *a.g.e.*, s. 208-209; J.L. ve B. Hammond, *a.g.e.*, Bölüm vi; W.M. Stern, *a g.e.*, s. 181-186.

le bir Yardım alamıyorlardı." Üstelik bu tür Bağışların (fiili ya da potansiyel) ayaklanmaları önlemek için rüşvet niyetiyle verilmiş olmaları, ekmeğin fiyatının, Bağışlardan yararlanma imkânı bulamayanlar için *arttırılması* sonucunu doğuruyordu.[136] Otoritelerin 1801 yılında hâlâ 1757 geleneği ile hareket ettikleri güney Devon'da bu süreç görülebilir. Exeter ahalisi, kilesi 10 şilinden buğday için pazarda gösteri yapıyordu:

> Beyefendiler ve Çiftçiler bir araya geldiler ve Halk onların kararını bekledi... Onlara dendi ki, sizin söyleyeceğiniz ya da belirleyeceğiniz herhangi bir fiyat kabul edilmeyecektir çünkü ilke olarak fiyatları belirleme ilkesine karşı çıkılacaktır. Daha sonra Çiftçiler 12 şilinde ve her Sakinin Ailesinin büyüklüğüne orantılı bir şekilde buğday alması noktasında anlaştılar... Exmouth'da memnun olmayanların iddiaları çok ikna ediciydi. "Bize Eldeki Stokların olanak verdiği *miktarda* ve bizim alabileceğimiz fiyatlardan verin, biz tatmin olacağız; *Gentry*den harhangi bir Bağış kabul etmeyeceğiz çünkü bu fiyatları arttırıyor ve onlara da güçlük yaratıyor".[137]

Burada önemli olan nokta, kıtlık zamanında fiyatların, yalnızca piyasa etkenleri dışında pek çok başka etken tarafından belirleniyor olması değildir; pek kötü niyetli "yazılı" kaynaklar konusunda en küçük bir bilgisi olanlar bile bunun farkındadırlar. Daha önemli olan, piyasanın içinde işlediği sosyoekonomik bağlam bütünü ve ahalininin baskısının mantığıdır. O zaman kadar ayaklanma görmemiş piyasadan bir başka örnek bu mantığın işleyişini gösterebilir. Öykü, Sherborne'da (Dorset) önemli bir çiftçi olan John Toogood'a aittir. 1757 yılı, yüsek fiyatlardan ve başka yerlerde sık sık görülen ayaklanma şikâyetlerine ilişkin "genel bir yakınma" ile başlamıştır:

---

136 Niceliksel bir analizde dikkat edilmesi gereken bir nokta, bir ayaklanmadan sonra resmen belirlenen fiyatın, her ne kadar ayaklanma ya da ayaklanma tehdidi sonucu yükseliyor olsa da, yoksulların tahılı sübvanse edilmiş oranlardan temin ediyor olmalarıdır.

137 Newcastle-Şehir Arşiv Bürosu'ndaki 24 Haziran 1740 tarihli ilan; Richmond Dükü, 13 Nisan 1795, PRO, WO 1/1092; Devon-James Coleridge, 29 Mart 1801, HO 42/61.

Borsa-Günü olan 30 Nisan'da bizim pek çok aylak ve küstah, erkek ve kadın yoksulumuz toplandılar ve Borsa Evi'nde ayaklanma başlattılar, Oborn Değirmeni'ne gittiler ve birkaç Çuval Unu dışarı çıkarttılar ve burada ganimeti muzaffer bir şekilde paylaştılar.

Ertesi Pazartesi (kısa süre önce kilesi 14 şilin 10 peniden –değirmenci için "büyük bir fiyat gerçekten"– on kile buğday satmış olan) Toogood'un kardeşine hitap eden, yazarı bilinmeyen bir mektup, manastırda bulundu: "Efendim, eğer Buğdayınızı Pazara getirmez ve makul bir fiyattan satmazsanız, Ambarlarınız yıkılacaktır..."

Shereborne'da Ayaklanma oldukça yeni Şey olduğu için... ve komşu *Parish*ler de bu Spora katılma konusunda olgunlaşmış göründükleri için, kaybedecek zaman olmadığını ve bu Kötülüğü henüz Tomurcuk halinde iken ezmenin uygun olduğunu düşündüm ve bu Amaçla aşağıdaki Önlemleri aldık.

Yoksullar Evi'nde yapılan Toplantıdan sonra Bay Jeffry ve benim Kasaba'daki en fazla ihtiyaç sahibi ailelerin bir Araştırmasını yapmamız kararlaştırıldı, bu yapıldı ve Bağış yoluyla 100£ topladık ve bir sonraki Pazar Gününden önce *JP*'miz ve önde gelen Sakinlerimizden bazıları Kasaba içinde bir Yürüyüş düzenlediler ve kasaba tellalı vasıtasıyla aşağıdaki Duyuruyu ilan ettiler.

"Bu Kasaba'nın Yoksul Ailelerine Hasata kadar kilesi 8 şilin fiyattan her hafta Geçimlerine yetecek Miktarda buğday temin edilecektir ve bu açık duyurudan sonra her kim herhangi tehdit edici İfadeler kullanırsa ya da bu Kasaba'da Karışıklık ya da İsyan çıkarırsa, Suçlu derhal Hapishaneye konulacaktır."

Daha sonra kilesi 10 şilin ve 12 şilinden buğday almak ve "Adı Belirlenmiş Olan Yoksullara", bir dahaki hasata kadar kilesi 8 şilinden satmak üzere mukavele yaptılar. (Bu süre zarfında haftada altmış kileden toplam 100 £ ila 200 £ bir sübvansiyon gerekiyordu.) "Bu yolla Barışı koruduk ve komşu *Parish*lerin Para vermeden Tahıl almayı uman, boş Çuvallarla Pa-

zar'da dolaşan pek çok serkeş ve başıboş Herifini hayal kırıklığına uğrattık." Bu olayı oğullarına yol rehberi olsun diye anlatan John Toogood, şu öğüdü veriyordu:

> Bundan sonra sizin Zamanınızda da benzer Durumlar ortaya çıkarsa, içinizden birisi Çiftçilik Mesleği ile uğraşırsanız, Tahılın Fiyatını arttırmak için önde gelen birisi olmaya Tamahkâr bir Göz sizi kışkırtmasın ve aksine, Davranışlarınız Fakir-fukaranın durumuna Cömertlik ve Merhamet göstersin..."[138]

Ayaklanmanın işlevi böyle bir bağlamda açıklanabilir. Ayaklanma, kısa dönemde, her ne kadar şimdiye kadar kanıtlanmamış olsa da, amaca ulaşmayı zorlaştırabilir. Ancak, bir kez daha ayaklanma, uzak durmanın maliyeti yüksek de olsa, uzak durulması gereken toplumsal bir felaketti. Maliyet, pazarda yükselen "ekonomik" fiyatla, ahalinin belirlediği geleneksel "ahlâki" fiyat arasında bir ortalama sağlayabilmekti. Bu ortalama, paternalistlerin müdahalesi, çiftçilerin ve simsarların kendi kendilerini sınırlandırma basireti ya da ahalinin bir kısmını sübvansiyonlar ve hayırseverlikle satın alma yoluyla bulunabilirdi. Tom Hod'u ayaklanmadan caydırırken, veciz Jack Anvil'in şahsmda, Hannah More'un türküde söylediği gibi:

> Demek gün boyu çalışacağım ve Pazar günleri arayacağım
> Kilise'de bütün haftanın yoksunluklarma nasıl katlanacağımı.
> Kibar insanlar da bize erzak sunacaklar,
> Bağışla bulunacaklar ve kendi pastalarından ve
> puddinglerinden vazgeçecekler.
> *Nakarat.*[139]

Gerçekten de nakarat ve hattâ tray lay lay lom! Bununla birlikte kibar insanların ne olduklarının doğası, yandaki bir *parish*de hayırseverliğin işini, Jack Anvil'in kilisede diz çökmüş görüntüsünden daha fazla kolaylaştıracaktı. 1630'da Kent'te

138 John Toogood'un elyazması günlüğü, Dorset CRO, D 170/1.

139 "Ayaklanma: Ya da, Yarım Somun Ekmek Hiç Yoktan İyidir vs.", 1795 Hannah More, *Works* (1830), ii, s. 86-88.

kilise kapısının *dışındaki* vezinsiz basit manzumenin veciz bir şekilde ifade ettiği gibi:

> Biz ayağa kalkmadan
> Çok az şey elverecek.

VIII

Kıtlık zamanlarında kamu yararının ahlâki ekonomisi konusundaki konsensustan kaynaklanan bir sosyal protesto biçimini inceliyoruz. Genellikle bunu açık ifade edilmiş siyasal niyetler bağlamında incelemek, her ne kadar zaman zaman bunlar rastlantısal olarak ortaya çıkarsa da, genellikle yararlı olmaz. İsyankâr ifadeler, (denebilir ki) genellikle dramatik etkileriyle zenginlerin kanını dondurmak için kullanılır. Belediye binasını ele geçirmelerinin başarı duygusuyla galeyana gelen Newcastlelı madencilerin, "eski *Leveller* prensiplerini uygulamaya koydukları" söylenmiştir; en azından II. Charles ve II. James'in portrelerini yırtmışlar ve çerçevelerini parçalamışlardır. Karşılaştırmak için, 1743 yılında Henley'deki (Oxfordshire) mavnacılar "Çok yaşa Düzmece" diye bağırmışlar ve 1766 yılında Woodbridge'de (Suffolk) birisi pazar yerine, yerel *magistrate*'in "dikkat çekecek kadar cesur ve kışkırtıcı ve yüksek, hassas bir öneme sahip" bulduğu bir bildiriyi asmıştı: "Biz istiyoruz ki (deniyordu bildiride) sürgündeki Kralımız buraya gelebilsin ya da kimi Subaylarını gönderebilsin." 1753'te güneybatıda, "yakında Fransızlar buraya gelecek" korkutmacasıyla belki de aynı tehdit ifade edilmek isteniyordu.[140]

En yaygın olan şey, genel "*levelling*" tehditleridir; zenginleri lanetlemedir. Litney'de bir mektup (1767) kasabanın şerif yar-

---

140 Newcastle-Şehir Arşivlerindeki ayaklanmaya ilişkin elyazması notlar; Henley-Isaac, *a.g.e.*, s. 186; Woodbridge-PRO, WO 1/873:1753-Newcastle Elyazmaları, Brit. Lib. Add. MS 32732, folyo 343. Earl Poulet, Somerset'in Yöneticisi Lord, Newcastle dükûne bir başka mektupta güruhun bir kısmının "Levelling lisanıyla konuşmaya geldiklerini, yani başkaları yoksulken kimilerinin niye zengin olduğunu anlamadıklarını" ifade ettiklerini yazıyordu: *Aynı yerde*, folyo 214-215.

dımcısına halkın "böylesi lanet olası hırıldayan şişman göbekli Haydutların kendileri avlansın, at yarıştırsın vs. diye ve ailelerini Kibir ve israf içinde tutabilsinler diye Şeytanca yollarla Yoksulları Kasten Açlıktan Öldürmesine" katlanamayacakları konusunda teminat veriyordu. Birmingham Snow Hill'deki Gold Cross'da (1766), "Kidderminster & Stourbridge" imzalı bir mektup belki kafiyeli basit manzume havasına uyuyordu:

> ...bizim üç binlere varan hepsi savaşmaya hazır
> küçük bir Ordumuz var
> ve eğer Kralın Ordusu'nu sıçtırmazsam kahrolurum
> Eğer o Kral ve Parlamento daha iyisini emretmezlerse
> İngiltere'yi çöplüğe çevireceğiz
> Ve böylece eğer, şeyler ucuzlamazsa
> O Parlamento Binasını yakmaz ve herşeyi düzeltmezsek
> kahrolurum...

1772 yılında Colchester'de bütün çiftçilere, değirmencilere, kasaplara, dükkâncılara ve tahıl tacirlerine hitap eden bir mektup, bütün "kahrolası Haydutları" dikkatli olmaları konusunda uyarıyordu:

> çünkü şimdi Kasım ve bizim ne Kral ne Parlamento, ama ülkenin her yerinde Değirmenciler için Hazırlanan, barutlu tertiplerimiz olacak.

1766 yılında Fareham'ın (Hampshire) beyefendileri, "George'u tahtından indirecek, Haydutları pataklayacak ve Kanun yapanların sandalyelerini parçalayacak Ayak Takımına ya da İç Savaşa" hazır olmaları konusunda uyarılıyorlardı. "Böylesine kullanılmaktansa yabancı Boyunduruğu altına girmek daha iyidir" diye yazıyordu Hereford yakınlarındaki bir köylü ertesi yıl. Ve Britanya'nın pek çok bölgesinde aynı şeyler. Bu, her ne kadar George dönemi İngiltere'sinin riayet ve sosyal dayanışması konusunda tarihçilerin söylemini perişan edici bir bir söylem olsa da, esas itibariyle bir söylemdi.[141]

141 Witney-*London Gazette*, Kasım 1767, sayı 10779; Birmingham-PRO, WO 1/873; Colchester-*London Gazette*, Kasım 1772, sayı 11304; Fareham, *Lon-*

Yalnızca 1795 ve 1800-1'de, bu tür mektuplarda ve el ilanlarında Jakoben bir renk görülmeye başladığı zaman açıkça ifade edilen gerçek bir siyasal güdülenmenin alttan alta geliştiği izlenimini edinebiliriz. Bunun keskin bir örneği, Maldon (Essex) *magistrate*'ini telaşa düşüren "Çorba Yapanlara ve Çiçek Yetiştirenlere" hitap eden manzumedir:

> Domuz yemi ve Tahılla istiyorsunuz beslensin yoksullar
> Ve giyotinin altında biz de görmek isteyebiliriz sizin başlarınızı
> Çünkü yoksullara böyle hizmet etmek büyük bir utançtır
> kanımca
> Ve sizin kafalarınızdan birkaçı, sanırım olacaktır çok güzel
> bir gösteri.

O yıllarda bu türden onlarca, yüzlerce mektup etrafta dolaşıyordu. Uley'den (Gloucestershire), "Kral yok ama Anayasa var, tüm şişkolar aşağı, aşağı aşağı ve yüksek şapkalar ve mağrur başlıklar ebediyyen aşağı, aşağı..." Lewes'de (Sussex), bir iki milis fiyat belirleme işindeki rolleri nedeniyle idam edildikten sonra şöyle bir ilan asılmıştı: "Askerler Silah Başına!":

> Ayağa kalkın ve davanızın öcünü alın
> O kahrolası mankafalar Pitt ve George'dan
> Çünkü artık sizi Fransa'ya gönderemezler
> Domuzlar gibi boğazlanmak ya da parçalanmak için mızraklarla,
> Acele geri dönmeniz için Ekspresle çağrılıyorsunuz
> Karga gibi vurulmak ya da asılmak için sıranız geldiğinde...

Ramsbury'de (Wiltshire) 1800 yılında bir ağaca şu duyuru asılmıştı:

> Hem Dünyevi hem Uhrevi Lüks Hükümetinizin Tanrı Cezasını versin Ya da açlıktan geberin. Sizi ekmeğinizden, peynirinizden, etinizden vs. vs. vs. vs. vs. ettiler. Yok Hayır, Seferlerinde binlerce hayat aldılar, bırakın Burbon Ailesi kendi davasını gütsün. Ve biz gerçek Britonlar Kendimize bakalım, biri-

---

don Gazette, Ocak 1767, sayı 10690; Hereford - *London Gazette*, Nisan 1767, sayı 10717.

lerini Aşağıya, geldikleri yere, Hannover'e sürgün edelim ve Anayasamızla bir cumhuriyet kuralım Ya da sizler ve sizlerin zürriyetiniz Geriye kalan Günlerde açlıktan ölecekler sevgili kardeşler İnsan yiyicilerin altına yatıp ölecek misiniz ve zürriyetinizi, şimdi sizi yiyen o Rezil Hükümetin Ağırlığı altında mı bırakacaksınız.

Tanrı Yoksulları Korusun ve III. George'u kahretsin.[142]

Ancak savaşın (1800-1) neden olduğu bu kriz yılları, farklı bir şekilde el almayı gerektirir. Bir geleneğin sonuna geliyoruz ve yeni gelenek henüz yeni ortaya çıkmaktadır. Bu yıllarda ekonomik baskının alternatif biçimleri –ücretler üzerindeki baskı– daha şiddetli olmaya başlamıştır ve isyana teşvik dilinin arkasında retorikten öte birşeyler de vardır: Yeraltı sendikal örgütlenme, yeminler, belli belirsiz "Birleşik İngilizler". 1812'de geleneksel yiyecek ayaklanmaları Luddculukla çakışır. 1816'da East Anglia Emekçileri yalnızca fiyatları belirlemekle kalmazlar asgari ücret talep ederler; *Speenhamland* yardımlarına son verilmesini isterler. 1830 yılında işçiler çok farklı nitelikteki ayaklanmaların sabırsızlığım gösterirler. Eski eylem biçimi 1840'lara hattâ daha sonralarına kadar azalarak sürer; özellikle güneybatıda derin bir kök salmıştı.[143] Ancak yeni sanayi devrimi bölgelerinde aşamalı olarak başka eylem biçimlerine dönüştü. Savaş sona erdikten sonra buğday fiyatlarındaki düşüş bu geçişi kolaylaştırdı. Kuzeydeki kasabalarda tahıl toptancılarına karşı verilen kavga yerini Tahıl Yasaları'na karşı verilen kavgaya bıraktı.

1795'le 1800-1'in bizi farklı bir tarihsel harekât alanına getirmesinin bir başka nedeni daha vardır. İncelemekte olduğumuz eylem biçimleri toplumsal ilişkilerin belli bir durumuna,

142 Maldon-PRO, WO 40'17; Uley-WG. Baker, Ekim 1795, HO 42/36; Lewes-HO 42/35; Ramsbury-Peder E. Meyrick'in 12 Hazıran 1800 tarihli yazısına ek, HO 42/50.

143 Bkz. A. Rowe, "The Food Riots in Cornwall", *Report of Royal Cornwall Polytechnic Society* (1942), s. 51-67. 1847'de İskoçya'nın yüksek kesimlerinde yiyecek ayaklanmaları vardı ve Norwich'de 1886 gibi geç bir tarihte ilginç bir olay ("Domuz Budu Koşusu Savaşı") meydana geldi.

paternalist otorite ile ahali arasındaki özel dengeye, dayanıyordu. Bu denge, savaş sırasında iki nedenle bozuldu. Bir kere, *gentry*nin ileri anti-Jakobenizmi halkın herhangi bir kendiliğinden eylemi konusunda korkuya yol açtı; *magistrate*'ler, hiç böyle bir şey yokken, fiyat belirleme eylemlerinde isyana teşvik işaretleri aramaya başladılar; istila korkusu Gönüllüleri arttırdı ve böylelikle sivil otoritelere ahaliye karşı çok daha çabuk, yalnızca konuşarak ya da tavizler vererek değil, fakat baskıyla, hareket etme imkânı verdi.[144] İkinci olarak, bu tür baskı, merkezi ve pek çok yerel otoritenin kafasında, ekonomi politiğin yeni ideolojisinin zaferi sayesinde meşrûiyet kazandı.

Bu ilahi zaferde, İçişleri Bakanı, Portland dükü, Dünyevi Vekil olarak hizmet etti. 1800-1'de yalnızca huzursuzlukları ele alış tarzında değil fakat hâlâ o eski paternalizme sadık kalan yerel otoriteleri çiğneme ve azarlamada oldukça yeni bir kararlılık sergiledi. Eylül 1800'de Oxford'da önemli bir olay meydana geldi. Pazarda tereyağının fiyatını belirlemek için kimi olaylar olmuştu ve şehirde (sonradan anlaşıldığına göre Üniversite Rektörü'nun talebi üzerine) süvariler görülmüştü. Belediye Kâtibi, belediye başkanının ve yöneticilerin isteği ile Savaş Bakam'na bir yazı göndererek, "atlı askerlerden oluşan bir birliğin bu sabah erkenden ortaya çıkmasına şaşırdıklarını" bildiriyordu:

> Büyük bir memnuniyetle size bildirmek isterim ki Oxford ahalisi şimdiye kadar, birkaç sepet tereyağını pazara getirip yarım kilosu bir şilinden satmak ve bunu kabul edenlere tereyağınının parasını teslim etmek dışında herhangi bir isyankâr tavır ortaya koymamıştır...

"Zamanın olağanüstü baskısına rağmen", Şehir otoriteleri, özellikle "pahalılığın önde gelen nedenlerinden birisi saydıkları istifçilik, mal toplama ve yeniden satma suçlarını" bastırmada *magistrate*'ler son derece etkin oldukları için, "bu şehirde muvazzaf askerlerin bulundurulması için herhangi bir durum" olmadığı konusunda, "kesin bir kanaata" sahiptirler.

144 Bkz. J.R. Western, "The Volunteer Movement as an Anti-Revolutionary Force, 1793-1801", *Eng. Hist. Rev.*, lxxi (1956).

Belediye Kâtibi'nin mektubu Portland düküne iletilmiş ve ondan ağır bir azar işitilmesine neden olmuştur:

> Dük Hazretleri... sizden Belediye Başkanı ve *Magistrate*'lere, resmî konumunun kendisini, Krallığın bazı bölgelerindeki mevcut Erzak sıkıntısının isyankâr hareketlere yol açtığını, dolayısıyla halkın ziyankârlığının boyutlarını çok özel bir şekilde bildiğini, bu nedenle böyle tehlikeli hareketlerin anında ve etkili bir şekilde bastırılması için kendi kanaat ve bağımsız karar verebilme gücüne sahip olduğunu bildirmenizi talep etmektedir. Dük Hazretleri, bu ayaklanmaların nedenleri konusunda büyük üzüntü duymakla birlikte, bu tür hareketlerin, kötülüğü hesaplanamayacak boyutlarda arttırmaktan başka bir işe yaramayacağı konusunda kuşku duymamaktadır. Dük Hazretleri, dolayısıyla, mektubunuzda yer alan "Oxford ahalisi şimdiye kadar, birkaç sepet tereyağını pazara getirip yarım kilosu bir şilinden satmak ve bunu kabul edenlere tereyağınının parasını teslim etmek dışında herhangi bir isyankâr tavır ortaya koymamışlardır" şeklindeki ifadeler karşısında sessiz kalma imkânı bulamamaktadır.
>
> Bu olayı, sizin mektubunuzda takdim edilen şekilde (benzer ve daha tehlikeli türden diğer hareketlerle ilişkisi olmadığı kabul edilse bile, korkulması gereken şeyler oldukları bir yana) önemsiz görmekten çok öte, Dük Hazretleri bunu, Oxford Şehri ve onun her kesimden sakini için son derece vahim sonuçlar doğurmaya gebe, mülkiyete karşı haklı gösterilemeyecek vahşi bir saldırı olarak görmektedir ve Dük Hazretleri Belediye Başkanı ve *Magistrate*'lerin, Suçluların derhal yakalanıp kapatılmak suretiyle bastırılıp cezalandırılmasını, yükümlü oldukları görevin icabı olarak düşünmeleri gerektiğini itirazsız kabul etmektedir.[145]

145 W. Taunton, 6 Eylül 1800; I. Kral'dan Taunton'a 7 Eylül 1800: PRO, WO 40/17 ve HO 43/12. Özel mektuplarında Portland, Jesus College'den Dr. Hughes'e, "Üniversitenizin gayri adil ve basiretsiz işleri" diyerek kendisini daha güçlü bir şekilde ifade etmiştir: Nottingham Univ., Portland MSSS, PwV III

1800 ve 1801 yılları boyunca Portland dükü aynı doktrinleri hayata geçirme işiyle meşgul oldu. Karışıklıkların çaresi asker ya da Gönüllülerdi; ucuz tahıl konusundaki liberal bağışlar bile, stokları tüketeceği için caydırılmalıydı; çiftçiler ve simsarlara fiyatları düşürme telkinlerinde bulunmak ekonomi politiğe karşı bir suçtu. 1801 Nisan'ında Earl Mount Edgcumbe'a şunları yazıyordu:

> Lord Hazretleri, Cornwall'daki Çiftçilerin Piyasalara Tahıl ve diğer Gıda Maddelerini düşük Fiyatlarla sunmaları konusunda gönüllü olarak kabul ettikleri, söz konusu anlaşmayı dikkate almadan geçemeyeceğim için beni mazur görmelidirler...

Dük, çiftçilerin *county* otoriteleri tarafından baskıya maruz bırakıldıklarını öğrenmiştir:

> ...benim sahip olduğum tecrübe... beni, bu türden her türlü girişimin, işlerin doğası gereği haklı gösterilemeyeceği ve kaçınılmaz olarak, iyileştirme iddiasında olduğu sıkıntıları kısa sürede ve büyük ölçüde arttıracağını söylemek zorunda bırakmaktadır ve ayrıca ileri sürmek cesaretini göstereceğim ki bu ne kadar genel olursa, kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak sonuçları o kadar tahripkâr olacaktır çünkü Çiftçilik Alanında Sermayenin Kullanılmasını engelleyecektir...[146]

Bir zamanlar, kıtlık zamanlarında, yöneticilerle yoksullar arasında en azından sembolik bir dayanışmayı zorunlu kılan "işlerin doğası", şimdi yöneticilerle "Sermayenin Kullanılması" arasında bir dayanışmayı emrediyordu. İsterik bir anti-Jakobenliği, paternalizmin ölüm fermanıyla sentezleyen ideologun, belki de, retoriğinin kimi pasajlarında o paternalizme övgüler düzen kişi olduğunu söylemek uygun olacaktır. "Emekçi *Yoksullar*"a diye haykırıyordu Burke, "eylemde merhamet gösterilsin",

---

146 Portland, 25 Nisan 1801, PRO, HO 43/13, s. 24-27. 4 Ekim 1800'de Portland Oxford Üniversitesi Rektörü'ne (Dr. Marlow), "sıkıntılarının nedeni onların hırs ve açgözlülüğü olan gösterilenler, İstifçiler olarak nitelenmek yerine, doğrusunu söylemek gerekirse, Halkın ihtiyaçlarını sağlayan basiretli Vekilharçlandır" diye yazıyordu: Nottingham Univ. Portland MSSS, PwV III.

> ...ama onların durumuna ağıt yakılmasın. Bunun onların feci durumuna bir faydası yoktur; bu yalnızca onların bedbaht kavrayışına bir hakarettir... Onlara yalnızca sabır, çalışma, ayıklık, tutumluluk ve din tavsiye edilmelidir; gerisi baştan aşağı *sahtekârlıktır.*[147]

Bu ifadelere verilebilecek tek olası cevap Ramsbury'deki o duyuruydu.

IX

Umarım bu anlatılanlardan, alışılagelmiş olandan az çok farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Tasarlanmadan vuku bulan bir kasılmayı değil ama Trobriand adasından birisinin utanç duymayacağı bir davranış kalıbını anlatmaya çalıştım.

Farklı bir toplumsal yapının ahlâki varsayımlarını yeniden hayal edebilmek zordur. Daha küçük ve daha bütünleşmiş bir cemaatte, bir adamın başkalarının zorunlu ihtiyaçlarından kâr sağlamasının "gayri tabii" göründüğü ve kıtlık zamanlarında "zorunlu ihtiyaç maddelerinin" fiyatlarının, hattâ bunlar azalmış bile olsa, göreneksel bir düzeyde kalması gerektiğinin kabul edildiği bir dönemin var olduğunu algılamak bizim için kolay olmayabilir.

"Ortaçağ *borough*sunun ekonomisinde" diye yazıyordu R.H. Tawney, "tüketimin, halkın kafasında, 19. yüzyılda ekonomik faaliyetlerde kâra verilen önceliğe benzer tartışmasız bir hakemlik önceliği vardı".[148] Bu varsayımlara, hiç kuşkusuz 18. yüzyıldan çok önce güçlü bir şekilde karşı çıkılmaya başlanmıştı. Ancak çoğu kez tarihlerimizde büyük dönüşümlerin boyutlarını kısaltıyoruz. İstifçiliği ve adil fiyat doktrinini 17. yüzyılda bırakıyoruz. Serbest piyasa ekonomisinin öyküsünü 19. yüzyılda ele alıyoruz. Ancak geçimin eski ahlâki ekonomisinin

147 E. Burke, *Thoughts and Details on Scarcity, originally presented to the Rt. Hon. William Pitt in... November, 1795* (1800), s. 4. Hiç kuşkusuz bu risale hem Pitt hem de Portland üzerinde etkili olmuştur ve 1800'lerin daha katı politikalarına katkıda bulunmuştur.

148 R.H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism* (1926), s. 33.

ölümü, endüstri ve ticarette paternalist müdahalenin ölümü gibi uzun zaman almıştır. Tüketici eski hak nosyonlarını, bir zanaatkâr (kimbilir başka bir rolde aynı adam) olarak mesleki statüsünü koruduğu kadar büyük bir inatla savunmuştur.

Hak nosyonu açık bir şekilde ortaya konmuştur. Uzun bir süre kilisenin onayı ile hareket ettiler. 1630 tarihli *Emirnameler Kitabı* ahlâki hüküm ve örneği olağanüstü önlemlerin ayrılmaz bir parçası olarak görüyordu:

> Yargıçlar tarafından kendi Bölgelerinde her türlü iyi Vasıta ve İkna ve Kiliselerdeki Vaazlarda her türlü Tenbihat ve Nasihat kullanılsın... ki yoksullara Tahıl uygun ve merhametli Fiyattan verilebilsin. Ve bunun daha da ileri götürülmesi için zengin makulesi, yoksullara tahıllarını Pazarın herkesçe bilinen Fiyatından satmaları için Hıristiyan Yardımseverliği ile samimi olarak etkilensin: Merhametli bir davranış, hiç şüphesiz Yüce Tanrı tarafından ödüllendirilecektir.

Bodwin ve Fowey'de (Cornwall) 1630 Toplantılarından önce Peder Charles Fitz-Geffrey tarafından verilen bu türden en az bir vaaz, 18. yüzyıl okuyucuları tarafından hâlâ biliniyordu. Tahıl istifleyenler şöyle kötüleniyordu:

> Sanki dünya yalnızca onlar için yapılmış, toprağı ve onun ürünlerini bütünüyle kendilerine maledeceklermiş gibi Ortak iyiliğe karşı olan bu insandan nefret edenler... Başka yaratıklara zehir olan baldıranla beslenen Bıldırcınların yağlanması gibi bunlar da Kıtlıkla şişmanlıyorlar...

Onlar "hem Tanrı'nın hem insanın düşmanıdırlar, hem Tanrıya hem Doğaya karşıdırlar". Kıtlık zamanında tahıl ihraç eden simsarlara gelince, "Kazancın hazzı, Avrupa'daki en pis meseleğin kirli su birikintisinden geliyor olsa da, onlara çok tatlı geliyor..."[149]

17. yüzyıl ilerledikçe bu türden uyarılar, özellikle Püritenler arasında sesini kaybetmeye başladı. Baxterle ahlâki hüküm,

149 C. Fitz-Geffrey, *God's Blessing upon the Providers of Corne; and God's Curse upon the Hoarders* (1631); yeni baskısı 1648, s. 7, 8, 13.

kısmen iş hayatının basireti kısmen de genel ahlâk kurallarının kendi çıkarlarına göre yorumlanıp kötü uygulanmasıyla sulandırılmaya başlandı: "Hayırseverlik de adalet gibi uygulanmalıdır" ve fiyatların artacağı beklentisiyle şeyler saklanabilirken, bu iş "onu kıtlığın nedeni yapacak şekilde... Toplumu incitmek için" yapılmamalıdır.[150] Eski ahlâki öğreti, bir yanda paternalist *gentry* diğer yanda isyankâr plepler arasında artan oranda bölünmeye maruz kaldı. Stoneleigh'deki (Warwickshire) kilisede, 1688'de ölen Lady Leigh'in kapıcısı Humprey How'un mezar kitabesinde şunlar yazılıdır:

> Burada Yoksulların Sadık bir Dostu Yatıyor
> Lordunun ambarından Büyük Hayırlar İşleyen
> Ağlamayın Yoksul İnsanlar, Her ne kadar Hizmetkârınız ölmüşse de
> Lordun kendisi size günlük ekmeğinizi verecek
> Eğer Piyasa yükselirse onların fiyatlarından Şikâyet etmeyin
> Fiyat Stone Leigh Kapılarında Hâlâ Aynı Fiyattır.[151]

Eski ahlâki kurallar 18. yüzyıl boyunca tınlayıp durdu. Zaman zaman hâlâ minberden de duyulabiliyordu:

> Haraç almanın her türü alçaklıktır; ama Tahıl İşindeki, alçaklıkların en kötüsüdür. En ağır darbeyi Fakir-fukaraya vurur, Onları soymaktır çünkü... Zaten yarı ölü buldukları *Onları* büsbütün öldürmektir ve kazaya uğramış Gemiyi yağmalamaktır... Bunlar, *Muhtaç Olanların Ekmeği onların Hayatıdır: Bu konuda onları aldatan Kan Dökücü bir adamdır* diyen Siraç'ın Oğlunun suçladığı katillerdir... Bu tür Sömürücüler haklı olarak '*Kan Dökücüler*' olarak nitelenebilir ve onların elinde yok olanların Kanı, hiç şuphesiz onlardan sorulacaktır.[152]

Bu tür şeyler broşür ve gazetelerde daha da sık görülür:

150 Tawney, *a.g.e.*, s. 222. Ayrıca bkz. C. Hill, *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England* (1964), özellikle s. 277-278.

151 Bu bilgi için Profesör David Montgomery'ye müteşekkirim.

152 Anonim ["Taşralı Bir Din Adamı"], *Artificial Dearth: Or the Iniquity and Danger of Witholding Corn* (1756), s. 20-21.

> Hayatın Temel Direğinin fiyatını Fakir-fukara onu satın alamazken böyle Pahalı Satışlarla yüksek tutmak, bir İnsanın işleyebileceği en büyük Suçtur; Cinayetten daha az değildir, hayır, en vahşiyane Cinayettir.[153]

Kimi zaman baladlarda ve basılı el ilanlarında ve sık sık isimsiz mektuplarda karşımıza çıkar;

> Gidin şimdi siz katı-yürekli zengin adamlar
> Ağlayıp uluyun kendi sefilliğinizde
> Pis kokulu altınlarınız size karşı duracak
> Ve tanıklık edecek ruhlarınız aleyhine...[154]

"Paranızı tanrılaştırmayın" diye uyarılıyordu Newbury'nin Beyefendileri 1772'de:

> ama yoksulları düşünün, siz büyük adamlar cennete mi yoksa cehenneme mi gideceğinizi sanıyorsunuz. Mart'ın 15'indeki vaazı düşünün sizi yapmazsak Allah bizi kahretsin orospu çocukları, yoksulları öyle açlıktan öldüreceğinizi mi sanıyorsunuz...[155]

1795 yılında Cornwall'da bir tahıl istifçisi, tenekeciler tarafından "Tamahkâr Kadın" diye başlayan bir mektupla uyarılıyordu: "Toplanıp derhal, İdolüne ya da Tanrına ya da Musa'na (?), o çok değer verdiğin şeye gelene ve onu ve aynı zamanda Evini yıkana kadar yürümeye kararlıyız...".[156]

Bugün düzenlenmemiş bir piyasa ekonomisinin insafsız mekanizmalarına aldırış etmeyiz çünkü bunlar pek çoğumuza yalnızca dikkat çekmeyen sıkıntılar, rahatsızlıklar verir. 18. yüzyılda durum böyle değildi. Kıtlıklar gerçek kıtlıklardı.

---

153 *Sherborne Mercury*'e mektup, 5 Eylül 1757.

154 "Yiyecek Maddelerinin Şu Anki Fahiş Fiyatları Karşısında Çiftçi Beyefendilere Ciddi Bir Çağrı", basılı el ilanı, tarih yok, Seligman Koleksiyonu içinde (Basılı El İlanları - Fiyatlar), Columbia Üniversitesi.

155 *London Gazette*, Mart 1772, sayı 11233.

156 28 Aralık 1795 tarihli ve "Cüretli, Sebatlı, Delillere Dayanan ve Korkusuz Önderler" imzalı, "Polgooth ve diğer madenler"den Bayan Herring'e gönderilmiş mektup, *a.g.e.*, 1796, s. 45.

Yüksek fiyatlar, bayat undan yapılmış kötü ekmekleri yiyen hasta çocuklar ve şişkin karınlar demekti. 18. yüzyılda İngiltere'de klasik *crise des subsistances* (yiyecek krizi) türü bir şey meydana geldiğini gösteren herhangi bir kanıt henüz yayınlanmamıştır:[157] 1795'teki ölümler kesinlikle aynı yıl Fransa'daki ölümlere yaklaşamamıştır. Ancak *gentry*nin "gerçekten acı veren" bir ıstırap olarak nitelediği bir şey söz konusudur: Yükselen fiyatlar (diye yazıyordu birisi) "sırtlarından giysilerini almış, ayaklarındaki çorap ve ayakkabıları parçalamış ve ağızlarından lokmalarını çekip almıştır."[158] Cornwall tenekecilerinin ayaklanmasından önce feci sahneler görülmüştür; erkekler işlerinde bayılmışlar ve kendilerinden pek farklı durumda olmayan arkadaşları tarafından evlerine taşınmak zorunda kalmışlardır. Kıtlığı, "Sarı Humma" diye nitelenen, çok muhtemeldir ki açlıkla ilgili sarılıktan kaynaklanan bir salgın hastalık izlemiştir.[159] Böyle bir yılda Wordsworth'un "seyyar satıcısı" kulübeler arasında dolaşmış ve aşağıdakileri görmüştür:

> O mevsimin zorlukları; pek çok zengin
> Rüyada gibi yoksulların arasında dibe çöktü,
> Ve yoksullardan pek çoğu yok oldu,
> Ve yerleri onları tanımadı...[160]

Ancak eğer pazar, çahşan insanların kendilerini sömürüye en açık hissettikleri yer idiyse, aynı zamanda –özellikle kırsal ya da dağınık imalatçı yörelerde– en kolay örgütlenebildikleri yerlerdi. Pazarlama (ya da "alışveriş") gelişmiş endüstriyel toplumda artan oranda kişisel olmaktan çıkmaktadır. 18. yüzyıl Britanya'sında ya da Fransa'sında (ya da bugün İtalya'nın

157 Bu, yerel ya da bölgesel demografik krizlerle ilgili olarak bu tür kamtların ortaya çıkmayacağı anlamına gelmez.

158 *Annals of Agriculture*, xxiv (1795), s. 159 (bulgular Dunmow, Essex'ten).

159 24 Haziran 1795 tarihli bir mektup, PRO, PC 1/27/A.54; özellikle 29 Mart 1795'te çeşitli mektuplar, HO 42/34.

160 W. Wordsworth, *Poetical Works*, (der.) E. de Selincourt ve Helen Darbishire (Oxford, 1959), v, s. 391.

güney kesimlerinde ya da Haiti'de, ya da Hindistan'ın kırsal kesimlerinde ya da Afrika'da) Pazar, ekonomik olduğu kadar toplumsal bir nüve teşkil ediyordu. Yüz bir tane toplumsal ve kişisel muamelenin olduğu yerdi; haberler aktarılır, rivayet ve dedikodu etrafta dolaşır, (eğer varsa) pazarın etrafındaki hanlarda ve şarapçı dükkânlarında siyaset tartışılırdı. Pazar yeri, sayıca çok oldukları için, insanların güçlü olduklarını hissettikleri yerdi.[161] "Sanayi-öncesi" bir toplumda pazardaki karşı karşıya gelişler, herhangi bir ulusal deneyimin ortaya koyduğundan kuşkusuz çok daha evrenseldir. Ve de "makul fiyat"ın temel ahlâki kuralları da eşit derecede evrenseldir. Gerçekten de Britanya'da Hiristiyan sembolizminden çok daha muğlak bir pagan tahayyülünün varlığından söz edilebilir. 18. yüzyılın sonuna kadar, büyüleri, yemekleri, fuarları, festivalleri ile hasat evinin donanımı kadar varlığını sürdürebilen çok az sayıda halk ritüeli vardır. İmalatçı yörelerde bile yıl, hâlâ, bankaların değil mevsimlerin ritmine göre akar. Kıtlık bu tür topluluklara her zaman muazzam fiziki bir şok olarak gelir. Bu şok eşitsizlik bilgisiyle de birlikte oldu mu ve kıtlığın kasıtlı yaratıldığı kuşkusu uyandı mı, öfkeye dönüşür.

Yeni yüzyıl başlarken, insan, artan kan mecazı ve bunun ekmek talebiyle ilintilendirilmesi karşısında hayrete düşer. 1812 yılında Nottingham'da, "Sackecloth'u yerle bir eden kanlı açlık" anlamına gelen, siyah bir örtüye sarıp, kırmızı kurdelalar bağlayarak bir sırığın tepesine taktıkları bir somun ekmekle yürüyüş yapmışlardı. 1816 yılında Yeovil'de (Somerset) yazarı belli olmayan bir mektup yazılmıştı: "Kan ve Kan ve Kan, Genel bir Devrim Olmalıdır..." ve mektup kanlar damlayan kaba bir kalp resmiyle imzalanmıştı. Aynı yılın East Anglia ayaklanmalarında şöyle ifadeler görülmüştü: "Akşam yemeğinde kan içeceğiz." Plymouth'da *kana batırılmış* bir Somun ve yanında bir kalple sokaklarda bulunmuş"tu. 1831 yılının büyük

161 Bkz. Sidney Mintz, "Internal Market System as Mechanisms of Social Articulation", *Intermediate Societies, Social Mobility and Communication* (American Ethnological Society, 1959) ve aynı yazarın "Peasant Markets", *Scientific American*, cciii (1960), s. 112-122.

Merthyr ayaklanmalarında bir dana kurban edilmiş ve onun kanma batırılmış bir somun ekmek, bayrak direğine takılarak ayaklanmanın amblemini oluşturmuştu.[162]

Tahıl konusundaki bu öfkenin, tarımsal iyileştirme çağının en yüksek noktasında görülmesi ilginçtir. 1790'larda *gentry*nin kendisinin de kafası biraz karışıktı. Kimi zaman zengin yiyecek fazlasıyla[163] zor durumda kalan *magistrate*'ler zaman zaman, Sir Lewis Namier'in çömezleri için arşiv düzenleme konusundaki gayretlerini bir yana bırakırlar ve parklarından amelelerinin açlık çektiği ekin tarlalarına bakarlardı. (Bu kritik dönemeçte, gut hastalığı nedeniyle evine kapanmak zorunda kalmamış olsaydı ayaklanmacılara karşı alacağı önlemleri anlatacak birden fazla yönetici vardır.) Cambridgeshire'in en yüksek yöneticisi (*Lord Lieutenant*), ülkenin hasat sırasında "askerler olmadan" güvenli olmayacağını, "zira Halkın ekinler olgunlaşınca kendi işini kendisinin göreceğini duyduğunu" yazıyordu. Bunu "gerçekten de çok ciddi bir endişe" olarak görüyor ve "bu açık arazide pek çok kişinin, en azından sinsi hareketlerden etkileneceğini" düşünüyordu.[164]

"Ekini çiğneyen öküze gem vurmayacaksın." Serbest piyasa ekonomi politiğinin büyük atılımı, aynı zamanda eski geçimlik ekonominin ahlâkının da yıkımıydı. Savaşlardan sonra ondan geriye kalan tek şey sadaka - ve *Speenhamland*'dı. Halkın ahlâki ekonomisinin çökmesi daha uzun zaman aldı: Kimi Owenci sosyalistlerin ilk kooperatif un fabrikaları tarafından devralındı ve yıllarca Toptancı Kooperatif Derne-

162 Nottingham-J.F. Sutton, *The Date-Book of Nottingham* (Nottingham, 1880) s. 286; Yeovil-PRO, HO 42/150; East Anglia-A.J. Peacock, *Bread or Blood* (1965); Merthyr-G.A. Williams, "The Insurrection at Merthyr Tydfil in 1831", *Trans. Hon. Soc. Of Cymmrodorion*, 2 (Session 1965), s. 227-228.

163 1795 yılında sübvanse edilen kara ekmek kendi parishinin yoksullarına dağıtıldığında, Peder Woodforde, kendi yemeği konusundaki görevlerini aksatmamıştı: Mart'ın 6'sı, "...akşam yemeği için bir çift haşlanmış tavuk ve Domuz Kellesi, çok güzel bezelye çorbası, çok kaliteli bir haşlanmış dana budu, harikulade ince kıyılmış, büyük ve çok yağlı kızartılmış bir erkek hindi, makarna, pasta hamurunda kremalı pudding" v.s.: James Woodforde, *Diary of a Country Parson*, (der.) J. Beresford (Dünya Klasikleri, 1963)

164 Lord Hardwicke, 27 Temmuz 1795, PRO, HO 42/35.

gi'nin* kalın bağırsakları içinde varlığını sürdürdü. Onun kesin olarak çöküşünün göstergelerinden birisi, çok uzun bir süre yiyecek ayaklanmalarının "ekonomistik" ve kısaltılmış bir resmini, açlığa karşı, doğrudan, gelip geçici ve akıldışı bir tepki olarak kabul etmiş olmamızdır. Bu resmin bizzat kendisi de ücret-nüvesi karşısında her türlü insancıl alışverişi küçük gören ekonomi politiğin bir ürünüdür. 1766 yılında Gloucestershire şerifinin değerlendirmesi daha cömert ve aynı zamanda daha güvenilirdi. O yıl güruhlar (diye yazıyordu)

> kimisi haksız, kimisi aşırı ve diğer olaylarda da kimi cesaret, basiret, adalet ve elde etmek istediklerine karşı tutarlılık gösteren[165]

pek çok şiddet olayı yaratmışlardı.

(*) İngiltere'de 1852 yılında kooperatiflerin yasallaşmasından sonra, kooperatifleri bünyesinde toplayan ulusal ticaret ve bankacılık örgütü. Toptancı Kooperatif Derneği (Cooperatif Wholesale Society-CWS) 1863 yılında kuruldu – ç.n.

165 W. Dalloway, 20 Eylül 1766, PRO, PC 1/8/41.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AHLÂKİ EKONOMİNİN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

I

Önceki bölüm bir makale olarak ilk kez 1971'de *Past and Present*'ta yayınlanmıştı. Değiştirmeden yeniden yayınladım. Vardığı sonuçlardan geri adım atmak için bir neden olduğunu sanmıyorum. Ve şimdi ilk yayınlanışını izleyen tarihsel tartışmaların akımında yerini almış bulunuyor; eleştirildi ve tezlerinin uzantıları konusunda öneriler yapıldı. Üzerine yorum yapılan bir metni değiştirmiş olsam, kayıtlar karışmış olurdu.

Ancak eleştirmenlerim üzerine kimi eleştiriler gereklidir. Ve ayrıca benimkiyle çok az ilgili olsun ya da hiç olmasın, aynı porblemleri ele alan önemli çalışmalara da değinilmelidir. Bu basit bir iş değildir. Zira "piyasa", sosyal, ekonomik ve entellektüel tarihlerin kesişme noktasında yer almaktadır ve pek çok türden değişim için hassas bir metafor oluşturmaktadır. "Ahlâki ekonomi" bizi tek bir tartışmaya değil fakat tartışmaların kesiştiği alana götürmektedir ve her sesin hakkını vermek mümkün olmayacaktır.

Önce benim makalem hakkında bir söz. Her ne kadar 1971 yılında ilk kez yayınlanmış olsa da üzerinde çalışmaya 1963 yılında *İngiliz İşçi Sınıfı'nın Oluşumu*'nun düzeltmelerini bek-

lerken başladım. O zaman proje, güzel çalışması *Terör ve Yiyecek* (*Terreur et Subsistances*) 1964 yayınlanan Richard Cobb'la birlikte 1790'lardaki İngiliz ve Fransız tahıl ayaklanmaları üzerine ortak bir çalışma olarak başladı. O sıralarda o Leeds'de ben ise Halifax'taydım ve (o sırada Aberystwyth'te olan) Gwyn A. Williams da projeye yardımcı olmak üzere listeye alındı. Projenin ne zaman ve nasıl bozulduğunu hatırlamıyorum; ancak üçlünün her biri bir yöne, Richard Cobb Oxford'a, Gwyn Williams New York'a ben de Warwick Üniversitesi'ne gittik. 1970'te Cobb *Polis ve Halk*'ı yayınlayınca planımız kesinlikle suya düşmüştü. Projede benim payıma düşenin gerçekleşmemiş olmasına hayıflanmak gerekmez, zira Roger Wells, *Perişan Yüzler*'de (1988) 1790'lar İngiltere'sindeki yiyecek sorununun ve uzlaşmanın her yönünü çok bol ayrıntıyla ortaya koydu.

Ancak bu açıklama, yaklaşık on yıldır araştırmalarımda marjinal bir girişim değil fakat merkezi bir yer tutan makalemin yerine oturmasına yardımcı oluyor. Dosyalarım değirmenler, pazarlama ve yiyecek ayaklanmaları vs. üzerine toplanmış malzeme ile kabarmış durumdadır; ancak bunların çoğu makalemde delil olarak ortaya konanları tekrar ettiği için şimdi onların yeniden devreye sokulması gerekmez. Ancak bulgularımın arkasında pek çok çalışma vardır ve önemsiz itirazlar konusunda sabırsızlık gösterirsem bağışlanabilirim.

II

Makalemin ne hakkında olduğunu yeniden belirtmek gerekli olabilir. *Her* türden ahali ile ilgili değildi; böyle olduğunu sanan okuyucu olağanüstü kalın kafalı olmalıdır.[1] Makale, kendi

1 Mark Harrison, "kitle formasyonlarının çok özgül bir kategorisi" için "ahali" terimini kullandığımdan dolayı beni azarlıyor: *Crowds and History: Mass Phenomena in English Towns 1790-1835* (Cambridge, 1988), s. 13. Ben "ahali" terimini daha önce kimi tarihçilerin kullanmış olduğu pejoratif "güruh"a tercih ederken George Rude ve Eric Hobsbawm'un izinden gittim. Hiç kimse, hiçbir zaman bütün kalabalıkların isyankâr olduğunu düşünmemiştir. Bununla birlikte Harrison'un bunların çeşitliliğine dikkat çekmiş olması yararlıdır. Harrison ayrıca, makalemin "bazı eksiklikleri olduğunu ve bunların altıncı bölümde

içinde sınırları çizilen bir bağlamda ahalinin "ahlâki ekonomisi" hakkındaydı. 18. yüzyıldaki İngiliz ve Galli yiyecek ayaklanmalarının, her ne kadar kuşkusuz onlarla ilintili olsa da, nerede, neden ve ne zaman olduğu hakkında da değildi. Benim hedefim, çalışan insanların, çoğu kez pazardaki eylemleriyle ilgili olan *mentalite*, daha tercih ettiğim şekliyle siyasi kültür, beklentiler, gelenekler ve aslında hurafelerin ve ahali ile yöneticiler arasındaki, uygun olmayan "ayaklanma" terimiyle birlikte giden, ilişkilerin ve kimi zaman pazarlıkların çözümlenmesiydi. Benim yöntemim, koruyucu kurumsal ifade biçimleriyle ve kıtlık zamanlarındaki, kısmen daha önceki Edward ve Tudor yiyecek ve piyasa düzenleme politikalarından devralınmış olağanüstü usûllerle yiyecek pazarlamasının paternalist bir modelini yeniden inşa etmek; bunları tahıldaki, herşeyden önce *Ulusların Zenginliği* ile özdeşleşen serbest piyasa ekonomi politiği ile karşılaştırmak ve fiyatların yüksek olduğu zor zamanlarda ahalinin, güçlü doğrudan eylemle, kimileyin paternalist modelin meşrûiyetine başvurarak koruyucu piyasa kontrolü ve fiyat düzenlemeleri yapabileceğini göstermekti.

Herhangi belirli bir ahalinin eylemlerini anlamak, belirli pazar yerlerine ve belirli alım-satım uygulamalarına dikkat etmeyi gerektirebilir. Ama ahalinin içinde hareket edebileceği ve yöneticilerle pazarlık yapabileceği "siyasi" alanı anlamak için her ikisi arasındaki ilişkilerin daha geniş bir çözümlemesi gerekli olabilir. "Ahlâki Ekonomi"nin vardığı sonuçlar, doğrudan herhangi bir "köylü pazarı"na, ya da tüm proto-endüstriyel pazar yerlerine, ya da Devrimci Fransa'daki II ve II Yıllarına, ya da 19. yüzyıl Madras'ına götürülemez. Yetiştiriciler, satıcılar ve tüketiciler arasındaki anlaşmazlıkların bir kısmı çok benzer görülebilir; ancak ben onları 18. yüzyıl İngiliz ilişkilerinin verili güç-alanları içindeki işleyiş biçimleriyle tanımladım.

Makalem, o yüzyılda İngiltere'deki yiyecek ayaklanmalarının ayrıntılı bir değerlendirmesini ortaya koymuyordu; (örne-

---

ayrıntılı bir şekilde inceleneceğini" açıklıyor. Altıncı Bölüm benim makalemin sözünü etmediği ve eksiklikler kitabının herhangi bir başka yerinde belirtilmediği için darbenin inmesi için hâlâ bekliyorum.

gin) ayaklanma olaylarıyla fiyat hareketleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi ya da ayaklanmanın kimi yörelerde neden daha yaygın olduğunu açıklamıyor ya da bir düzine başka değişkeni saptama girişiminde bulunmuyordu. Son yıllarda bu sorunlar üzerine pek bol yeni kanıt ortaya konmuştur ve bunların da pek çoğu Andrew Charlesworth'un *Britanya'da Kırsal Protestonun Atlası, 1548-1900*'de (1983) yararlı bir şekilde incelenmiştir. Dr. John Stevenson, "Ahlâki Ekonomi"nin bize "niye kimi yörelerin hemen hemen sürekli olarak karışıklıklara maruzken, başka yerlerin hemen hemen tümüyle sakin oluşu hakkında hemen hemen hiçbir şey" söylemediğinden şikâyet etmektedir[2] ama makalenin teması bu değildi. Ne de bu temaları işleyen (Dr. Stevenson gibi) bilim adamlarının benim temalarımla zorunlu olarak rekabet etmeleri ya da karşı çıkmalarında herhangi bir anlam vardır. İktisadi ve sosyal tarihçiler, her ne kadar insan zaman zaman aksini düşünse de, rakip parti politikası performansları ortaya koymazlar. Ücretlerin ve fiyatların incelenmesi, normların ve beklentilerin incelenmesi ile birbirlerini tamamlayabilir.

Etrafta hâlâ, sosyal tarihçinin bulgularına karşı çıkmaktan çok sorduğu soruları önlemek isteyen birkaç eğitim kabul etmez pozitivist dolaşmaktadır. Bunlar, yiyecek ayaklanmalarının - tahıl ticareti, hasat, piyasa fiyatları vs. gibi sorunlara ilişkin doğrudan ekonomik bir tek açıklaması olabileceğini önermektedirler. Tipik bir örnek 1976 yılında Dale Williams tarafından yayınlanan, "'Açlık' Ayaklanmacıları Gerçekten Aç mıydılar?" başlıklı kısa makaledir.[3] Burada, benim "ahlâki ekonomi"mi, ekonomik ya da niceliksel yaklaşıma "bir ikame" olarak tanımlıyordu. Kafasına her nasılsa, ayaklanmaların *ya* açlıkla ilgili *ya da* "yerel uygulamaları ilgilendiren sosyal sorunlar ve gelenek-

2 J. Stevenson, "Food Riots in England, 1792-1818", R. Quinault ve J. Stevenson (der.), *Popular Protest and Public Order* (Londra, 1974) içinde, s. 67. Ayrıca J. Stevenson, "The 'Moral Economy' of the English Crowd: Myth and Reality", Antony Fletcher ve J. Stevenson (der.), *Order and Disorder in Early Modern England* (Cambridge, 1985 içinde tartışmaya çok fazla bir şey katmayan bir makale.

3 ["Were 'Hunger' Rioters Really Hungry?"], *Past and Present*, sayı 71, Mayıs 1976.

sel haklar"la ilgili olabileceği fikrini sokmuştu. Ancak hatırlanacaktır ki ben makalemin en başında, tam da bu türden karışıklıklara karşı, cinsel gerilim çizelgesi benzetmesiyle uyarıda bulunuyorum: "Şu itiraz ileri sürülebilir ki, böyle bir çizelge, eğer akıllıca kullanılmazsa, tam da ciddi bir sosyolojik ya da kültürel ilgi yarattığı noktada, araştırmayı sonuçlandırabilir: Aç olunca (ya da seksi olunca) insanlar ne yapar?" *Kuşkusuz* yiyecek ayaklanmacıları açtı - ve kimi durumlarda açlıktan ölecek duruma geliyorlardı. Ancak bu durum bize onların davranışının "görenek, kültür ve akılla nasıl değiştiğini" göstermez.

Bununla birlikte, itirazsız kabul ettiğimiz bir durumu da gözler önüne sermektedir. Yiyecek ayaklanmalarının karşılaştırmalı tetkiki, kaçınılmaz olarak, ayaklanmaların *olduğu* ülkelerin tarihiyle ilgilidir. Kıtlığın açlığa dönüştüğü yolunda kanıtlar sunan –ve hazindir ki pek bol sunan– ama batı Avrupa türünden ayaklanmaların herhangi bir aşamasından geçmeyen ülkelerle ilgili daha az karşılaştırmalı düşüncelere rastlanır. Geçmişte (Irlanda ve İngiltere'de olduğu gibi) ve günümüzde televizyon ekranlarımızın gözler önüne serdiği gibi, kimi zaman miskinlik ya da tevekkülle karıştırılan bir kadercilikle Afrika'nın çeşitli bölgelerinde de açlıklar yaşanmış ve yaşanmaktadır. Mesele yalnızca, yetersiz beslenenlerin bir noktadan sonra ayaklanmak için yeterli fiziki ve duygusal gücünün kalmamasıyla ilgili değildir. (Bu nedenle ayaklanma, insanlar bu kadar zayıf düşmeden *önce* meydana gelmelidir ve ileriye yönelik olarak piyasa fiyatları ve arz konusunda tedbirli bir öngörüyü de önceden varsayabilmelidir.) Ayaklanma ayrıca, bir krize karşı bir grup, cemaat ya da sınıfın tepkisidir; ayaklanma birkaç kişinin iktidarı içinde olan bir şey değildir. Üstelik kollektif eylemin tek ya da en aşikâr biçimi olmak zorunda da değildir; otoritelere kitlesel olarak dilekçeler vermek, oruçlar tutmak, kurbanlar kesmek ve dualar etmek, zenginlerin evlerinin etrafında dolaşmak ya da köyün tümüyle göç etmesi gibi alternatifleri de olabilir.

Ayaklanmanın yoksulların kültürü içinde üstün tutulan bir şey olması da gerekmez. (Bir "takdiri ilahi" olarak kıtlığı göndermiş olan) tanrıları kışkırtabilir ve küçük bir yardımın gel-

mesi ihtimali bulunan yöneticileri ve zenginleri kuşkusuz kendilerinden uzaklaştırabilir. Yaklaşmakta olan bir hasat başarısızlığı korku ve huşu ile beklenir. "Açlık kendi yol gösterici-lerini kullanır. Onu daha önce yaşamış olanlar, geleceği anın haberini yalnızca göklerde değil, tarlalarda da, her yıl sıcak yaz aylarında hafta be hafta büyük bir dikkatle izleyerek, artan bir endişe içinde beklerler..."[4] 18. yüzyıl Britanya'sı, açlık ve vebanın periyodik ziyaretleri, asırlık kıtlık anı ve korkularının yeniden canlandığı, "demografik *ancien regime*"den yeni çıkıyordu. Açlık bütün toplumsal düzeni ıstırap ve acı içinde bırakabiliyordu ve de yöneticiler ona karşı gösterdikleri tepkiyle sınavdan geçiriliyorlardı. Gerçekten de, John Walter ve Keith Wrightson'un 17. yüzyıl örneklerinden hareketle ileri sürmüş oldukları gibi, yöneticiler, görülebilir ve reklamı iyi yapılmış çabalarla kıtlık sırasında otoritelerini fiilen güçlendirebiliyorlardı. Merkezi hükümet bildiriler yayınlayarak, *Emirnameler Kitabı* olarak bilinen birbirini izleyen kuralların yürürlükte olduğunu ilan ederek, ulusal perhiz günleri ilan ederek ve yerel otoriteler, tacizcilerden, istifçilere, sarhoşlardan fırsatçılara, küfürbazlardan dini tatil günlerine uymayanlara, kumarbazlardan serserilere karşı yürürlüğe konan, kolaylıkla görülebilen kısa süreli eylemlerle, kıtlığın Tanrı'nın ilahi bir takdiri olduğuna inandırılmış nüfusun belli kesimi içinde aslında itibar da kazanabiliyorlardı.[5] En kötü ihtimalle, otoriteler endişeleri-

4 R.C. Cobb, *The Police and the People* (Oxford, 1970), s. 323. Karşılaştırmalı bir değerlendirme için bkz. David Arnold, *Famine: Social Crisis and Historical Change* (Oxford, 1988).

5 John Walter ve Keith Wrightson, "Dearth and the Social Order in Modern England", *Past and Present*, 71 (1976). Ayrıca (otoritenin daha keskin iddiaları konusunda) bkz. John Walter, "Grain Riots and Popular Attitudes to the Law: Maldon and the Crisis of 1629", John Brewer ve John Styles (der.), *An Ungovernable People* (1980). Emirnameler Kitabı için bkz. A. Everitt, "The Marketing of Agricultural Produce", J. Thirsk (der.), *The Agrarian History of England and Wales*, cilt iv, 1500-1640 (Cambridge, 1967), s. 581-586; P. Slack, "The Book of Orders: The Making of English Social Policy, 1577-1631", TRHS, xxx (1980); R.B. Outwaite, "Food Crisis in Early Modern England: Patterns of Public Response", *Proceedings of the Seventh International Economic History Congress* (Edinburgh, 1978) s. 364-374; R.B. Outwaite, "Dearth and Government Intervention in English Grain Markets, 1590-1700", *Econ. Hist. Rev.* xxxiii, 3 (1981); Buchanan

ni halka açıklamış oluyorlardı. En iyi ihtimalle, artan fiyatları sınırlandırmayı ya da stoklarını açık pazara arzetmeleri konusunda çiftçileri ikna etmiş oluyorlardı.

Ayaklanma, *ancien regime*'in sona erdiğinin bir işareti de olabilirdi zira kilerlerde, ambarlarda ya da mavnalarda pazara götürülecek ya da el konulacak ve fiyatı hakkında pazarlık edilebilecek tahıl vardı. (Yiyecek stoklarının hiç olmadığı) gerçek açlıkta çoğu kez ayaklanma olmuyordu çünkü ayaklanıcılar için çok az ussal hedef vardı. İngiltere'nin kırsal kuzeybatısında 1590'lar ve 1620'ler gibi geç tarihlerde nüfus açlığa bağlı ölümlerle karşı karşıya gelmişti. Ama "yoksullar... sessizce ölmüşler ve yöneticileri için düzen sorunları yaratmamışlardı".[6] 1845-1847 yıllarında İrlanda'daki açlıkta ilk aşamalarda yalnızca birkaç ihracat karşıtı ayaklanma görülmüştü,[7] ve Kraliçe'nin 1847 yılı nutkunda İrlandalılar "sabır ve tevekkülle" sıkıntıya katlandıkları için tebrik edilebilirlerdi. Ayaklanma genellikle ussal bir tepkidir ve umutsuz ya da çaresiz insanlar arasında değil, fakat temel yiyecek maddelerinin bölgeden ihraç edildiğini gören ve yükselen fiyatlar, düşen istihdam karşısında çaresiz kaldıklarını hisseden gruplar arasında başgösterir.

Açlık kurbanlarının pasifliğine Asya'da da rastlanır. Doğuda (1770 yılındaki korkunç Orissa açlığında olduğu gibi) açlığın *ancien regime*'inde ölüm ve kaçışlar nedeniyle bölgelerin nüfusu azalmıştı. Hintli rençberler bağlı oldukları toprakları terk etmişlerdi. "Açlık ve hastalık kurbanı zavallılar gece ve gündüz büyük şehirlere sel gibi akmışlardı." Topraklarında kalanlar;

Sharp, "Popular Protest in Seventeenth Century England", Barry Reay (der.) *Popular Culture in 17th Century England* (1985), özellikle s. 274-289. Sharp, (s. 279) 17. yüzyıl yiyecek ayaklanmalarının "çoğu kez resmen kabul edilmiş olan piyasa kurallarının uygulanmasını zorlamaya yönelik girişimler olduğunu ve pek çok durumda, kurulu düzene karşı bir saldırı olarak değil fakat onu güçlendirmeye yönelik çabalar olarak görülebileceğini" iddia etmektedir.

6 Sharp, *a.g.e.*, s. 275; A.B. Appleby, 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında Cumberland ve Westmorland'daki açlıktan kaynaklanan ölümler konusundaki klasik çalışmasında, karışıklıklar olmadığını belirtmektedir: Bkz. *Famine in Tudor and Stuart England* (Liverpool, 1978).

7 Cecil Woodham Smith, *The Great Hunger* (1970), s. 120-121; James S. Donnelly, Jr., *The Land and the People of Nineteenth Century Cork* (1975), s. 89-91.

> Sığırlarını sattılar; tarım aletlerini sattılar; tohumluk tahıllarını yiyip bitirdiler; artık çocuk satın alan birileri çıkmayana kadar kızlarını ve oğullarını sattılar; ağaçların yapraklarını ve tarlaların otlarını yediler...

Ama (bizim kullandığımız anlamda) ayaklanmadılar. 1866'da, "pek çok kırsal hane halkının tek bir şikâyet sözü ya da işareti ortaya koymadan sessizce öldükleri" Bengal'deki açlıkta da, tıpkı 1847'de İrlanda'nın batısında ailecek *cottage*'lerine kapanıp ölümü bekleyenler gibi, ayaklanmadılar.[8]

1873-1874'te Bengal'deki açlıkta, insanlar tek çare olarak hükümete yöneldiler. Yardım ve iş için yalvaran 400.000'den fazla kişi yardım sağlanan yollar üzerindeki yerlere yerleştirildi: "Yiyecek birşeylerin bulunabileceği tek yerler olarak düşündükleri yollardan uzaklaşmaktan korkuyorlardı." Bunlardan birisinde köylerdeki felaketzedeleri taşıyan arabaların oluşturduğu kuyruk 20 mile yaklaşmıştı. Önce kadın ve çocuklardan çığlıklar, para ya da tahıl için yalvarmalar duyuldu. Daha sonra, insanlar "binlerle, sıra halinde, sessizce yere oturdular..."[9]

Açlığa karşı, basit "hayvani" bir tepki yoktur. Bengal'de bile kanıtlar aykırı ve yorumlanması zor türdendir. Kimi erkek hane reislerinin evlerini terk ettiği ve kimi yerlerde de kendini feda etme ve aile içi dayanışmanın güçlendiğine ilişkin kanıtlar vardır. 1915 yılında Bengal kırsalında yardım çalışmalarına katılmış birisi sık sık rastlanan bir öykü anlatmaktadır:

> Öğle vakti bir ağacın dibine bir parça azığımı yemek için oturdum... İnsanlar beni gördüler ve yemeğimi bitirmeden çok önce etrafımda bir aç insan kalabalığı oluştu. Yemeğimi bitiremedim. Yanımda bir somun ekmek alıkoydum... geri kalanını onlara verdim. Küçük bir oğlan çocuğu kendi payına

8 W.H. Hunter, *The Annals of Rural Bengal* (1833), i, s. 26-27. İrlanda'nın batısındaki countylerde, pek çok yoksul insan kendi evlerinde hummaya yenik düşmüşlerdi: Bkz. Sir W.P. MacArthur, "Medical History of the Famine", R.D. Edwards ve T.D. Williams (der.), *The Great Famine* (Dublin, 1956), özellikle s. 270-289.

9 Sir Richard Temple, Bengal Yüksek Yöneticisi, 1873-4 kıtlığı üzerine muhtıra, *Extra Supplement of the Gazette of India*, 26 şubat 1875, s. 25, 56-57.

düşeni annesi, iki kız kardeşi ve kendisi için hemen dörde böldü ve küçük parçayı kendine ayırdı.[10]

Bu en küçük çocukların bile bildiği, açlığa karşı, öğrenilmiş bir tepkidir. Yine küçük çocukların rolüne düşen bir başka öğrenilmiş tepki ya da strateji de dilenmektir. Ayrıca aynı şekilde zenginlere yönelik tehditler ya da yiyecek maddelerinin çalınması da söz konusu olabilir.[11]

Kendisi de, açıkladığından daha fazlasını gözden kaçıran hantal bir terim olan "ayaklanma", açlık karşısındaki "doğal" ya da "bariz" bir tepki değil fakat karmaşık bir kollektif davranış kalıbı, varolma konusundaki bireysel ya da ailesel stratejilere bir alternatiftir. Kuşkusuz açlık nedeniyle ayaklananlar açtılar; ama açlık onların ayaklanması gerektiğini belirlemediği gibi ayaklanmanın biçimlerini de belirlemez.

1984'te Dale E. Williams, *Past and Present*'daki "*Morals, Markets and the English Crowd in 1766*" [Ahlâk, Piyasalar ve 1766'da İngiliz Ahalisi] başlıklı makalesinde "Ahlâki Ekonomi"ye doğrudan bir saldırı başlattı.[12] Makale bir parça, 1978 yılında sunulan "1766'daki İngiliz Açlık Ayaklanmaları" adlı kendi doktora tezine dayanıyor. Ancak niyeti büyük ölçüde polemiktir ve yaklaşık yirmi yıl sonra insanın herşeye sıfırdan başlayıp yeniden tartışmaya davet ediliyor olması sıkıcıdır.

Anrew Charlesworth ve Adrian Randall, Williams'ın kendi iç çelişkilerine işaret etmek ve meseleyi doğru koymak konusunda büyük incelik göstermişlerdir.[13] Onların eleştirilerine yalnızca, Williams'ın saldırılarından bazılarının doktora tezin-

---

10 J. Mitchell, *Bankura Wesleyan College Magazine*, Ocak 1916.

11 Açlık karşısındaki tepkiler konusunda çok garip çelişik kanılar için bkz. Robert Dirks, "Social Response During Severe Food Shortages and Famines", *Current Anthropolgy*, xxi (1980), s. 21-44.

12 *Past and Present*, 104 (1984).

13 A. Charlesworth ve Adrian Randall, "Morals, Markets and the English Crowd in 1766", *Past and Present*, 114 (1987), s. 200-213. 1766 ayaklanmaları konusunda ayrıcı bkz. A.J. Randall, "The Gloucestershire Food Riots in 1766", *Midland History*, x (1985); W.J. Shelton, *English Hunger and Industrial Disorder* (1973) ve Shelton üzerine benim yazım, *Econ. Hist. Rev.* 2. Seri, xxvii (1974), s. 480-484 ve Peter Linebaugh, *Bull. Soc. Lab. Hist.*, 28 (1974), s. 57-61.

deki kendi bulgularına yöneltilmiş gibi göründüğünü söyleyerek bir eklemede bulunacağım. Benim normlar ve davranışlar konusundaki anlattıklarımı delillerle çürütmek bir yana, Williams'ın tezindeki ahali, "Ahlâki Ekonomi"de anlatılanlarla uyum içinde hareket etmektedir. Yüksek fiyatlar ve ileri boyutlarda kıtlık işaretleri karşısında İngiltere'nin batısındaki kumaş işçileri bölgeden daha fazla tahıl ihracını önlemişler, olağanüstü bir disiplinle piyasaları düzenlemişler, çiftçileri ürünlerini pazara gönderme konusunda zorla ikna etmişler, –Gloucestershire Yüksek şerifi Mr. Dalloway da dahil olmak üzere– otoritelerden bazılarını bir süre taleplerinin "esiri" yapmışlar, yerel yardım ve hayır işlerini harekete geçirmişler ve (eğer Dr. Williams'ı doğru anlamışsam) kıtlığın açlığa dönüşmesine engel olmuşlardır. Ve eğer Dale Williams, ahalinin "yerel uygulamalar ve geleneksel haklar" konusundaki endişelerinin bilincine örnek arıyorsa, yalnızca Dale Williams'ın tezindeki, makinelerinin mekanizmasını kırarak değirmencileri cezalandıran ahali; Ekler'deki istifçilere, karaborsacılara, piyasadan mal çekenlere, örneklem yoluyla satış yapanlara ve diğerlerine yönelik anonim tehdit mektupları gibi yeterince bol olan örneklere başvurması yeterli olabilir.[14]

Dr. Williams'ın tartışmaya ilkesel bir katkısı yoktur, en basitinden sorduğu sorular konusunda kafası karışıktır. Ayrıca bu polemiğin arkasında biraz ideolojik baskılar da söz konusu olmuş olabilir. Ben "Ahlâki Ekonomi"yi ilk kez yayınladığımda, "piyasa", bugünlerde olduğu gibi ideolojik semalarda o kadar yüksekten uçmuyordu. 1970'lerde adına "modernleşme kuramı" denen bir şey, Batı akademilerindeki kimi savunmasız kafaların içine işledi ve bundan sonra da "piyasa ekonomisi"nin kutlama töreni muazzam ve nerdeyse evrensel oldu. "Piyasa" konusundaki bu tazelenmiş güven, benim "zenginliği meydana getiren *sistemlere* yeterli ilgiyi" göstermediğim için azarlan-

14 Wales Üniversitesi Doktora Tezi, 1978. Dale Williams'ın, *Midland History*, iii, 4 (1976)'daki "Midland Hunger Riots in 1766" başlıklı mükemmel makalesi belki de ahlâki ekonomi tezini gözler önüne sermek için bile yazılmış olabilir. 1766'daki olayları değiştirmek için 1976 ile 1984 arasında ne olmuştur?

dığım Dr. Williams'ın makalesinde görülebilir. "1766'nın ayaklanan grupları... 1760'lara gelindiğinde dünyanın başka herhangi yerinde görülmedik ölçüde bir olgunluk derecesine erişmiş olan kapitalist piyasa sisteminin katılımcılarıydılar." "Ahlâki Ekonomi" kapitalist piyasa "sistemi"ne şefkatle alternatif ekonomik zorunluluklar aradığı için suçlu duruma düşmüş... ve Adam Smith'in yanılmazlığı konusunda bir iki kuşkulu yorum ortaya atmıştır.

Benzer sorunlar "Ahlâki Ekonomi" yayınlandıktan hemen sonra daha kibar eleştiricileri de rahatsız etmişti: Profesörler A.W. Coats ve Elizabeth Fox-Genovese. Oklar kulağımın yanından geçtiği için her iki yoruma da cevap vermedim. Profesör Coats[15] yorumunu, dahili tahıl ticaretinde Smithçi ilkeleri tekrarlayarak (ama ampirik kanıtlara başvurmaksızın) kendi mantıksal tutarlılığı açısından değerlendirme işine hasretmiş ve irdelemeksizin "yüksek fiyatlar esas itibariyle fiziki sıkıntılardan doğmuştu" ifadesini, sanki fiyat hareketlerinin bu açıklaması bütün durumlar için geçerli olabilirmiş gibi tekrar tekrar belirtmiştir. Ancak ilerde göreceğimiz gibi geçerli olamaz. Coats benim nosyonumu, yeni ekonomi politik modelinde zımnen var olan "ticaret ve tüketim kuramının moralini bozan" bir şey olarak tartışmıştır. Benim söylediğim şudur:

> Buradaki "ahlâksızlaştırma" ile Smith ve mesai arkadaşlarının ahlâksız olduğu ima edilmek istenmiyor. Aksine, denmek isteniyor ki, yeni siyasal ekonomi, uyulması gereken ahlâki müdahaleleri yok ediciydi. Eski risaleciler önce ahlâk hocasıydılar, daha sonra iktisatçıydılar. Yeni ekonomik teoride, başta ve sondaki tumturaklı sözler dışında, piyasanın ahlâki düzenlenişine ilişkin sorular yer almaz.

Coats bunun, normlardan türemiş bir bilim olarak "pozitif" ekonominin kimlik belgelerini benim kabul ettiğim anlamına geldiğini benim adıma söylüyor ve beni "Smith'in ekonomik analizinin ahlâki arkaplanı ve bunun mantıksal sonuçları" ko-

15 A.W. Coats, "Contrary Moralities: Plebs, Paternalists and Political Economists", Past and Present, 54 (1972), s. 130-133.

nusunda uyarıyor. Ancak ben, Smith'in aynı zamanda *Ahlaki Duyguların Teorisi*'ni [Theory of Moral Sentiments] (1759) yazmış olduğunu unutmamıştım. Coats'un ileri sürdüğü noktanın, Smith'in kamu yararına hizmet etme niyetini kabul ettiğim, ama "niyet, ideolojik çıkarlar ve tarihsel sonuçlar için kötü bir ölçüdür" diye eklediğim bir dipnotunda ele alınmış olduğunu varsaymıştım. *Laissez-faire* doktrininin yiyecek ticareti konusunda *hem* niyet olarak normatif (yani Adam Smith bunun ucuz ve bol yiyeceği teşvik edeceğine inanıyordu) *ve hem de* sonucu bakımından ideolojik (yani sonuçta, onların ahlâktan arındırılmış olduğunu varsaydıkları bilimcilik '*scientism*' kendi çıkarlarıyla ilgili diğer operasyonları maskelemek ve savunmak için kullanılmış) olması mükemmelen mümkündür.

Ben kendi görüşlerimin harcıâlem olduğunu düşünüyordum. "Erzak" konusundaki Tudor politikaları, modern anlamda, yalnızca bir ekonomik "strateji" olarak görülemez; bunlar ayrıca bir Devlet teorisine, kıtlık zamanlarında yönetenlerin ve yönetilenlerin karşılıklı yükümlülüklerine ve paternalist toplumsal kontrole dayanıyorlardı: 17. yüzyılın başlarında hâlâ güçlü dinsel ve sihirsel unsurlara sahiptiler. 1700-1760 tarihlerinde merkantilist teorinin egemenliği ile, bir tür, teorinin orta yerindeyiz. Tudor teorisinin sihirsel unsurları çok zayıflamıştır. Ve teorinin toplumsal mekânı daha belirsiz bir hale gelmiştir; kimi gelenekçi *gentry* ve *magistrate*'ler kıtlık zamanlarında onu imdada çağırırlarken, normal bir pazarlama pratiğinin kabul edilebilir herhangi bir ifadesi olarak teorinin otoritesi hızla zayıflamıştır. "Erzak" konusundaki paternalist yükümlülükler, ihraç edilen tahıl miktarını azamileştirmek şeklindeki merkantilist buyrukla çelişki halindeydi. Aynı zamanda teorinin yöneticilerden ahaliye doğru bir tür göçü de söz konusuydu.

Bununla birlikte, ekonomik tartışmanın biçimi (her iki taraf için de) ahlâki olma özelliğini sürdürüyordu: (Devletin, büyük arazi sahiplerinin ya da simsarların boyun eğmek *zorunda* oldukları) ahlâki emredicilerle ilgili olarak kendini teyid ediyordu. Bu tür zorunluluklar çok genel bir şekilde ekonomik

düşüncenin her yanına nüfuz etmişti ve bu durum iktisadi düşünce ile ilgili herkesin bildiği bir şeydir. Bir tarihçi şunları yazmıştı:

> Ekonomi teorisi mevcut gelişmişliğini, kimi adamların, ekonomik olguları her türlü teoloji, ahlâk ve adalet düşüncesini kararlı bir şekilde askıya alıp, ekonomiyi karmaşık bir mekanizmadan başka bir şeye benzetmeyerek ve bu arada mekanizmanın iyiye mi kötüye mi çalıştığı sorusunu dikkate almayarak düşünmüş olmaları gerçeğine borçludur.[16]

Joyce Appleby, 17. yüzyıl ortalarında ahlâki ekonominin "gerilemeye" başladığını göstermiştir ama normlarla "mekanizma"lar arasındaki gerilim 18. yüzyılda bir kez daha belirgin hale gelmiştir. Mandeville'in *Arıların Fabl*'nın kışkırttığı skandal bir *locus classicus*'tur (açıklayıcı örnek); özel ahlâksızlıkları kamusal yarara eşitleyerek bir yandan ahlâki bağlayıcılıkları diğer yandan ekonomik süreçleri birbirinden ayırmak istemiştir. Bu kimileri tarafından, ekonomik süreci gizemlilikten kurtarıp onu paternal meşrûiyetinden arındırarak resmî ahlâka yapılmış büyük bir saldırı olarak algılanıyordu ve 1723 yılında kitap, Middlesex Büyük Jürisi tarafından, toplumun huzurunu bozan bir şey olarak sunulmuştu.

Böylece ahlâki bağlayıcılıklardan bağımsız nesnel mekanizması olan ve normatif olmayan bir inceleme nesnesi olarak "ekonomi" nosyonu, merkantilist dönemdeki gelenekçi teoriden büyük güçlüklerle kendisini ayırıyordu. Bazı alanlarda bunu (ulusal muhasebe, ticaret ve altın/gümüş külçesi) daha az güçlükle yapıyor ama yaşam için birinci derecede gerekli maddelerin dahili dağıtımıyla ilgili alanlarda güçlük muazzam boyutlara ulaşıyordu. Zira eğer yönetenler, kıtlık zamanlarında yoksulları korumak için kendi görevlerini ve işlevlerini inkâr edecek olurlarsa, o zaman yönetimlerinin meşrûiyetini azaltabiliyorlardı. Bu görüş öyle güçlü ve inatçı bir şekilde benimse-

16 W. Letwin, *The Origins of Scientific Economics* (1963), s. 147-148. Bununla birlikte değerlendirmeler için bkz. Joyce Appleby, *Economic Thought and Ideology in Seventeenth-Century England* (Princeton, 1978), s. 258-259.

niyordu ki 1800 gibi geç bir tarihte Başyargıç Lord Kenyon, istifçiliğin Genel Hukuk'a göre bir suç olmaya devam ettiği gerçeğini, "ülkenin varlığı için en gerekli olan bir şey" olarak ifade ediyordu. "İnsanlar başvuracakları bir yasa olduğunu bildiklerinde kafaları sakinleşiyordu" ve "ayaklanma" tehdidi uzaklaşmış oluyordu.[17] Bu, ekonomi ve hattâ hukuk açısından bile değil, Devletin yüce varlığı açısından bir tartışmaydı.

Adam Smith'in "ahlâkiliği", hiçbir zaman asıl tartışılan şey değil, ama –tahıldaki dahili ticaret açısından– tartışmanın terimleri ve sözcükleri ve aslında problematiği idi. "Piyasa ekonomisi yeni ahlâki sorunlar yaratmıştır" diye yazıyordu Profesör Atiyah ve "o zaman, daha sonra olduğu kadar bunun farklı bir ahlâk ve ekonomi olduğu, belirli bir ekonomi tipinin çıkarlarına uygun belirli bir ahlâk tipini benimseyecek kadar aşikâr bir şekilde görülmemiş olabilir."[18] Klasik ekonomi politikçilerin niyetlerinde "ön ve son sözlerin" gerçekten önemli bir yeri olduğunu daha açık bir şekilde belirtmem gerekirdi belki de; bunlar retorik araçlardan daha öte şeylerdi. Profesör Coats'un, Smithçi ekonominin "18. yüzyıl aydınlanmasının liberal-ahlâki felsefesinde sağlam bir şekilde temellenmiş olduğu yolundaki hatırlatması, son yıllarda yoğun akademik ilgi odağı olmuştur ki buna sonra döneceğiz.

Belki de sorun "ahlâki" sözcüğünden kaynaklanmaktadır. "Ahlâki", akademik kafaya polemik kanı fışkırmasının bir işaretidir. Beni eleştirenleri, bir yiyecek ayaklanmacısının, Dr. Adam Smith'in bir çömezinden daha "ahlâki" olabileceği nosyonu kadar kızdıran başka hiçbir şey olmamıştır. Benim söylemek istediğim (Tanrı'nın gözünde hüküm ne olursa olsun) bu değildi. Ben iki farklı varsayım seti, iki farklı diskur arasındaki farkları ortaya koyuyordum ve bu fark konusundaki kanıtlar ise pek boldur. "Cemaat içindeki değişik grupların esas ekonomik işlemlerine dair toplumsal normlar ve yükümlülükler konusunda temellenen geleneksel istikrarlı bir görüş ki bunla-

17 Douglas Hay, "The State and the Market: Lord Kenyon and Mr. Waddington", *Past and Present* (yayınlanacak).

18 P.S. Atiyah, *The Rise and Fall of Freedom of Contract* (Oxford. 1979), s. 84.

rın tümünün birarada yoksulların ahlâki ekonomisini meydana getirdiği söylenebilir" diye yazdım. Buna yiyecek pazarlamasının teamül ve uygulamalarının yoğun dokusu eklenmişti. Bunu belki de "bir sosyolojik ekonomi", hane halkının gerekli örgütlenmesi demek olan özgün anlamında da (*oeconomy*) kullanabilirdim. Aslında o, en az ekonomi politik kadar ya da daha fazla politiktir; ama klasik iktisatçılar alışkanlık yoluyla terimin hakkından gelmişlerdir.

Elizabeth Fox-Genovese'nin okları da büyük ölçüde aynı nedenle kulağımın yanından geçti.[19] O, hem geleneksel hem de klasik ekonominin (en azından öz algılayışları açısından) "ahlâki" sayılabileceğini ve ayrıca her ikisinin de "daha büyük yönetici sınıf ideolojilerinin bir parçası" olduğunu düşünüyor. Burada, benim söylediklerimle çatışan ya da hattâ ilgili olan pek fazla bir şey yok ve belki Fox-Genovese'nin vurgudaki asıl farkı, "benim gelenekçilere ilişkin romantik bir eğilim içinde olduğum" şeklindeki duygularında yatmaktadır. Benim "paternalistlere iltimas etme" eğilimim, "eğer piyasa ekonomisinin yükselişi tartışılmaz acılar getirmişse, aynı zamanda bireysel seçme özgürlüğü, kendi kendini ıslah etme hakkı ve nihayet siyasal katılım fırsatı getirdiğini" görmezden gelmeme yol açmış.

Bu ayrıca bize modernleşme teorisyenleri tarafından garanti edilen –ya da bir zamanlar edilen– bir şeydir. Ve *hiç şüphesiz* ayaklanmacılar, hayatlarının herhangi bir kısmında, piyasa ekonomisinin işgücü, hizmet ve mal değişimi ile çok derinden ilgileniyorlardı. (Kendi mahcubiyetlerini örtmek için, ahlâki ekonomi ile piyasa ekonomisi arasında tam bir ayrım önerildiği şeklindeki iddiaların sahibi kalın kafalı eleştirmenlerden söz etmeyeceğim.)[20] Ancak hiç kuşkusuz insani nesnelerin tümü-

19 Elizabeth Fox-Genovese, "The Many Faces of Moral Economy", *Past and Present*, 58 (1973).

20 İnsan David Thorner'ın akıllı uyarısını hatırlıyor: "Eğer köylü ekonomisini, bütünüyle bir 'geçimlik' ekonomi olarak görürsek ve nerede pazara yönelik köylüleri görürsek orada kapitalizm olduğu vehmine kapılırsak kesinlikle yanlış yol tutmuş oluruz. Belki de bir başlangıç noktası olarak yüzyıllardır köylü ekonomilerinin her ikisine karşı çifte yöneliş içinde olduklarını doğru kabul etmek daha sağlıklı bir yol olacaktır. Böylelikle sözde "geçimlik" ekono-

nü ele almadan önce, benim temamla ilgili olan, kıtlık zamanlarında yiyecek maddelerinin dağıtıcısı olarak piyasa ile biraz zaman geçirmemiz gerekir. "Piyasa" ya da "piyasa ilişkileri" hakkındaki tüm söyleme rağmen, tahıl, un ya da ekmeğin fiilen pazarlanmasıyla ilgili tarihyazınsal merak, bugün 1971'de olduğundan daha belirgindir.[21]

Piyasa *bir* piyasa mıdır, yoksa piyasa bir mecaz mıdır? Kuşkusuz her ikisi de olabilir ancak "piyasa" hakkındaki söylem çoğu zaman belirli bir şey hissi –bir mekân ya da değişimin yapıldığı kurum (Market Lane'deki Londra Tahıl Borsası)– vermektedir ama aslında, zaman zaman terimi kullananın da farkına varmadığı, ekonomik süreçle ilgili bir mecaz ya da o süreçle ilgili bir soyutlama ya da idealleştirme olarak kullanılmaktadır. Belki de bu ikinci kullanımı vurgulamak için Burke zaman zaman sözcüğü belirli harfitarife başvurmadan kullanmaktadır:

> Piyasa, *tüketici* ile *üreticinin* karşılıklı olarak birbirlerinin ihtiyaçlarını keşfettiklerinde bir araya gelmeleri ve görüşmeleridir. Öyle sanıyorum ki hiç kimse, piyasanın ne olduğunu, ihtiyaçların dengelenişindeki gerçeklik, doğruluk, uygarlık ve

milerin doğası etrafındaki pek çok yararsız tartışma önlenebilir." "Proto-ekonomiler" etrafındaki tartışmalarda aynı uyarı dikkate alınmış olsaydı! Bkz. "Peasant Economy as a Category in History", Teodor Shanin (der.), *Peasants and Peasant Societies*, 2.baskı (Oxford, 1987), s. 65.

21 Önemli bir istisna Wendy Thwaites'in, "The Marketing of Agricultural Produce in Eighteenth Century Oxfordshire" adlı (Birmingham Üniversitesi Doktora Tezi, 1980) çalışmasıdır. Ayrıca bkz. aynı yazarın "Dearth and the Marketing of Agricultural Produce: Oxfordshire, c. 1750-1800", *Agric. Hist. Rev.*, xxxiii (1985) Kısım ii; John Chartres, "Markets and Marketing in Metropolitan Western England in the Late Seventeenth and Eighteenth Centuries", Michael Havinden (der.), *Husbandry and Marketing in the South-West* (Exeter, 1973), s. 63-74 ve John Chartres, "The Marketing of Agricultural Produce", John Thirsk (der.), *The Agrarian History of England and Wales*, cilt v, Kısım 2 (Cambridge, 1985), Bölüm 17. Tahılın öğütülmesine ilişkin suskunluk nihayet John Orbell tarafından bozulmuştur: "The Corn Milling Industry, 1750-1820", C.H. Feinstein ve S. Pollard (der.), *Studies in Capital Formation in the United Kingdom* (Oxford, 1988); sayfa 162'de, 1761'den kıtlığın (ve ayaklanmanın) en büyük olduğu 1801 yılına kadar değirmenciliğe yapılan yıllık yatırım oranının hızla arttığını göstermektedir.

> genel hakkaniyete hayret etmeden, herhangi bir şekilde ele alabilmiş değildir... Devlet piyasada göründüğü an, piyasanın bütün ilkeleri altüst olacaktır.[22]

Bu kaçamak bir dildir, bütünüyle kendi kendini tatmindir. Ve bu kaçamak dil, piyasa ilişkilerinin yüksek teorisini yaparken bugün de büyük ölçüde kullanılmaktadır. Ekonomi politiğin, kendine özgü karmaşık entellektüel şeceresi vardır ve ekonomi politiğin tarihi, değişikliklerin Pufendorf, Erdem, doğal hukuk, Pocock, Grotius, Fizyokratlar, Adam Smith gibi kabul edilmiş temalar etrafında çınlayan, dergileri, tartışmaları ve konferansları olan canlı akademik bir söylemdir. Bu ahenkli seslerin bir büyüsü vardır ve çanları çalanlar için takdire şayan zihinsel bir alıştırmadır, ama sürekli çan sesleri öyle güçlüdür ki diğer sesleri boğar. Entellektüel tarih, kendinden önceki iktisat tarihi gibi, emperyalist olur ve diğer tüm sosyal bilimlerin yerine geçmeye çalışır. Zaman zaman durup, insanların kendi zamanlarını hatırlamalarının o zamanların nasıl oluştuğu ile aynı şey olmadığını düşünmek bir zorunluluktur. Ve insanların "piyasa"yı ne olarak düşündükleri, piyasanın o şekilde oluştuğunu kanıtlamaz. Çünkü Adam Smith'in, "zaruri yiyecek maddeleri ve işgücü piyasasının, insanlığın doğal yasasıyla uyumlu bir şekilde kesin bir adelet içinde kendi kendilerini nasıl dengeye getireceklerinin çok açık bir analitik kanıtını" sunmuş[23] olması ampirik olarak gözlenebilecek herhangi bir piyasanın öyle işlediğini göstermez. Ne de mülkiyet haklarına ilişkin kesin adaletin çalışan insanların doğal insanlığı ile nasıl dengelendiğini gösterir.

Baylar Hont ve Ignatieff, Cambridge Üniversitesi, King's College'de yürüttükleri, "Ekonomi Politik ve Toplum 1750-1850" adlı prestijli araştırma projesinde benim "Ahlâki Ekonomi" makaleme rastlıyorlar ve makale Cambridge siyasal dü-

22 Edmund Burke, "Thoughts and Details on Scarcity" (1795), *Works* (1801), vii, s. 348-351.

23 Istvan Hont ve Michael Ignatieff, "Needs and Justice in *The Wealth of Nations*", Hont ve Ignatieff (der.), *Wealth and Virtue* (Cambridge, 1983), s. 43.

şüncesinin parametrelerine uymayı beceremediği için beni azarlıyorlar:

> Yoksulların ahlâki ekonomisini ve onların diledikleri düzenleyici sistemi tekrar ele alarak Thompson, Smithçi pozisyonun keskin bir rölyefinin ikonasını oluşturuyor ve ona mülkiyetle ilgili geleneksel toplumsal sorumluluk teorisine ilk karşı çıkma onurunu veriyor. Bununla birlikte –ahlâki ekonomi ile ekonomi politik– arasındaki çelişiklik her iki pozisyonu da karikatürize etmiş oluyor. Birisi, dumura uğramış, geleneksel bir ahlâkçılık; diğeri 'müdahaleci ahlâki zorunluluklardan temizlenmiş' bir bilim oluyor. Yoksullar için yeterli yiyecek maddelerinden yana olmanın ahlâki bir zorunluluk olarak nitelenebildiği ölçüde, bu hem paternalistler hem de politik iktisatçılar tarafından paylaşılan bir şeydir... Öte yandan, ahlâki ekonomiyi gelenekçi diye nitelemek onu, piyasaların işleyişi hakkında temel bir tezden mahrum, yalnızca bir dizi müdahaleci ahlâki tercihler seti olarak tanımlamaktır. Aslında, sözde gelenekçiler kendi pozisyonlarını siyasal iktisatçılarla aynı düzlemde savunma konusunda oldukça yetenekliydiler. Gerçekten ve bu en can alıcı noktadır, yoksullar için zorunlu yiyecek maddelerinin sağlanmasında piyasa ya da "polis" stratejilerinin savunulması tartışması, düşünürlerle siyasal iktisatçıları, kendi aralarında, Smith ile ahali arasındaki ayrım kadar derinden ayırmaktadır. Gerçekten de Smith'i Avrupa Aydınlanma kampındaki görüşler skalasının tipik bir temsilcisi olarak almak anlamlı değildir. Thompson'un tartışmasını sınırlandırdığı İngiliz bağlamının dışına çıkılır ve tartışma bütün Avrupa sahnesine yaygınlaştırılırsa bu apaçık görülür. Smith'in 'Tahılda Konu Sınırından Ayrılma' [*Digression* (istitrat)] ile ilgili canalıcı bağlam, İngiliz ya da İskoç ahali ile karşı karşıya gelmesi değil, fakat kendisinin de Fransa'da bulunduğu sırada, 1764-6 yıllarında, bu ülkede iç ticaretin liberalleştirilmesi için yapılan tartışmalarla ilgiliydi.[24]

24 *A.g.e.*, s. 14-15.

Burada kimi kasıtlı şaşırtmalar vardır. Bu pasajla ilgili olarak, ileri sürülebilecek ilk nokta, eğitilmesi olanaksız pozitivistlerde de olduğu gibi, benim görüşlerimi tartışmaktan çok sorularımı engellemeye yönelik oluşlarıdır. Hont ve Ignatieff, siyasi fikirler ve retorik gibi ayrı bir disiplinde hareket etmeyi tercih etmektedirler. Fikirlerin pazar-yerinde kendilerini üretici, aracı ve tüketici aktörler olarak nasıl ortaya koyduklarını bilmek istememekte ve bunun onları incelemenin uygun yolu olmadığını ima etmektedirler. Piyasa stratejileri hakkındaki tartışmanın düşünürlerinin, kendi aralarında, ahalinin Smith'den ayrıldığı kadar derinden ayırmış olması Hont ve Ighnatieff için "canalıcı nokta" olabilir; ancak benim makalem düşünürler üzerine değil, ahali üzerinedir. Hont ve Ignatieff beni, onaylanmış Cambridge temaları yerine toplumsal tarih ve popüler kültür üzerine bir makale yazdığım için azarlıyorlar. Bir çan ipi ele geçirip Quesnay, Pufendorf, Pocock, Grotius, Hume ve diğerlerinin çanlarını çalmış olmam gerekiyordu.

Öyle de olsa Hont ve Ignatieff'in sansürü, konunun gerektirdiğinden daha baştan savmadır. Adam Smith'i "mülkiyetle ilgili geleneksel toplumsal sorumluluğu yürürlükten kaldıran ilk teorinin" (benim değil onların sözcükleri) sahibi gibi görmek bir yana, tam aksini yapmaya büyük gayret sarf ediyordum ve *Ulusların Zenginliği*'ni "yalnızca bir ayrılma noktası değil fakat aynı zamanda 18. yüzyılın ortalarındaki önemli tartışmaların kesiştiği bir büyük varış noktası" olarak tanımlıyordum. Aslına bakılırsa, "1776'ya gelindiğinde tahılda 'doğal serbestliğin' bayraktarlığını yapan tek kişi olarak Smith kalmıştı" diye yazan[25] Thompson değil Hont ve Ignatieff'ti ve bu onların *guerre des farines* [un savaşı] sonrasında Britanya bağlamı ile Fransa bağlamını karıştırmalarından kaynaklanan görülmeye değer yanlış bir beyandı. "Ahlâki ekonomi"yi, "piyasaların işleyişi hakkında temel bir tezden mahrum yalnızca bir dizi müdahaleci ahlâki tercihler seti" olarak niteleme meselesine gelince, sorun bir kere daha ahalinin bayağılığı idi. Onlar düşü-

25 *A.g.e.*, s. 18.

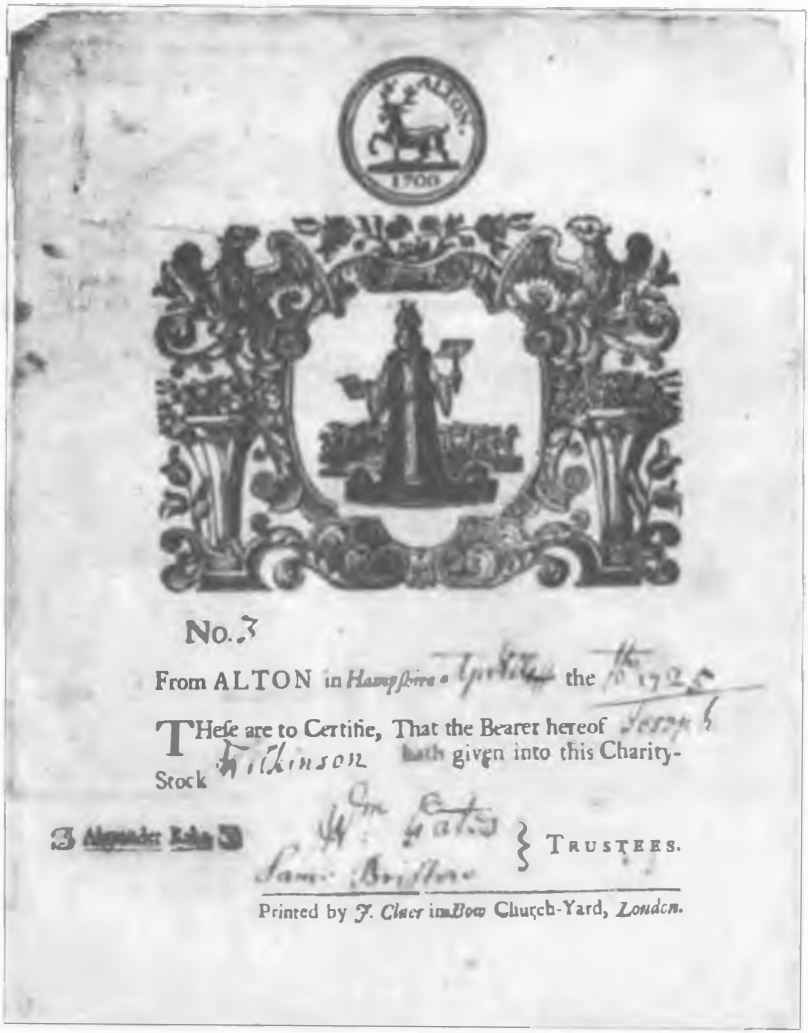
nür değillerdi. Onlar, benim makalemin gösterdiği gibi, piyasaların işleyişi, ama kuramsal piyasa ilişkilerinin değil, gerçek piyasaların işleyişi hakkında gerçek ve bilgili tezlere sahiptiler. Hont ve Ignatieff'in, ahalinin ilişkileri şöyle dursun, bu tartışmaların bulunabileceği gazete ve risaleleri çok fazla okuduklarına ikna olmuyorum ve beni ya da ahaliyi neden sindirmek istediklerini anlamıyorum.

Ben, hiç kuşkusuz Smith'i, "Avrupa Aydınlanma kampındaki görüşler skalasının tipik bir temsilcisi olarak" almadım. Smith'in *Ulusların Zenginliği*, Dördüncü Kitap 5'nci Bölümdeki "Tahıl Ticaretine İlişkin Olarak Konu Sınırından Ayrılma"sını [*Digression*], yeni siyasal ekonominin zaruri yiyecek maddeleri konusundaki pazar ilişkilerinin İngilizce'deki en parlak ifadesine örnek olarak aldım. Böyle olduğu için Britanya yönetim çevrelerinde son derece etkiliydi ve çok az bölüm, politikalar üzerinde ya da zaten yürürlüğe konulmuş olan politikaları haklı kılmak için kullanılmada bu kadar etkili olabilirdi. Pitt ve Grenville 1780'lerde bunu birlikte okumuşlardı ve bütünüyle ikna olmuşlardı; 1800 kriz yılında Pitt kararsızlık gösterdiğinde Grenville onu eski inançlarına dönmeye çağırıyordu.[26] Burke ateşli taraftarlardan biriydi ve benzer pozisyonlara bağımsız olarak ulaşmıştı; 1772 yılında eski istifçiliği önleme yasasının yürürlükten kaldırılmasının başlıca teşvikçilerinden birisi olmuş ve ekonomi politiğin "yasa"larına moral sağlamaya çalışmış ve bunları kutsallığa aday göstermişti.[27] 19. yüzyılda, Haileybury Koleji'nde Smith'in "[*Digression*]"ı kafalarına zorla sokulmuş ve kıtlığın zorunluluklarına, piyasanın serbest işleyişine uygun olmayan harhangi bir müdahaleyi önlemekte kararlı sınıflar dolusu yönetici Hindistan'a gönderilmişti. 1805 yılında Haileybury'de Ekonomi Politik Profesörlüğüne atanan T.R. Malthus, ilk ve yetenekli eğitmenlerden birisiydi.

---

26 Bkz. Roger Wells, *Wretched Faces* (Gloucester, 1988), s. 88.

27 Bkz. Douglas Hay, "The State and the Market", *a.g.e.*; C.B. Macpherson, *Burke* (Oxford, 1980); Burke, "Thoughts and Details on Scarcity", s. 354: "Doğanın kanunları ve dolayısıyla Tanrı'nın kanunları olan ticaretin kanunları".

Resim 1: Bilinen en eski sendika kartlarından birisi. 1725 yılında Hands, Alton'da yün taraklayıcılarının kovuşturmaya uğradığı sırada İddia Makamı'nın yazılı delilleri arasında yer alıyordu (bkz. s. 80). Birliğin (ya da "Hayır Kurumu"nun) 1700 yılında kurulduğu belirtilen bir matbaasının olduğuna dikkat edilmelidir. Yün taraklayıcılarının piri Piskopos Blaize ortada görülmektedir.

Resim 2: Yün Ayırıcıları Dostluk Derneği'nin biletinde, 1785, sanayi ile değil de zanaat ve kır hayatı ile yakınlık ifade ediliyordu.

Resim 3: 1838 tarihli yün taraklayıcıları sendika kartının üzerinde hâlâ Piskopos Blaize figürü yer alıyordu.

THE

PILLORY

IN ITS

GLORY,

With the Eloquent Speech it made ſoon after WILLIAMS had left it.
To which is added, an Antient Prophecy of MERLIN's
On the JACK-BOOT.

We hear that WILLIAM's Pillory (ſuppoſed to be made of the Defcendants of the Oaks of Dodona, which formerly ſpoke Prophetic) made a Speech as ſoon as he had left it to the following Purport:

"THE very favourable Treatment I have juſt now met with from you calls immediate Thanks. I have been accuſtomed to ſtrange a different nature: for ſeldom have I ſhewn my Face but Filth of every kind hath been thrown againſt it.—But ſuch is the preſent Occaſion, and ſuch your juſt Opinion of it, that now you have been pleaſed to decorate me with Laurels, and honour me with your Acclamations. Such univerſal Applauſe makes me ſomething proud of myſelf and induces me to think I am not unworthy of having Perſons of higher Rank ſtand upon me. Perhaps I ſoon may, as Matters go on; And I muſt own to you, I ſhould be glad to experience your Behaviour towards me, when Criminals of a ſuperior Station neen thro' my wooden Windows. Indeed I heartily wiſh they ſoon may: Such with Gentlemen is no Libel; nor can the DOUBLE FED Advocate by all his Art in Inuendo's, make it ſo. Why ſhould not great Villains ſtand upon me as well as little ones? If any Lawer, in that place I now look upon, ſhould dare to attempt to pervert the Laws of this Land, and undermine the Liberties of the People, why ſhould not I expoſe him to your View and Contempt? or if any Perſon ſhould take a private Bribe to betray a public Truſt, why ſhould not I lift up the Raſcal to your Reſentment? I would have every Man meet with his due Reward: or if he deſerves Halters or Axes let them have them: or, if any ſhall merit only a Poſt upon me, your grateful Servant is very ready to exalt them, tho' loads of Dirt and rotten Eggs, inſtead of Laurels and Acclamations ſhould be my Lot."

An antient Prophecy of MERLIN's

WHEN from the North a cruel Bird call'd --,
Shall fly o'er ENGLAND and devour its Fruit,
Shall o'er this Land his baneful Pinions ſpread.
And from their Months ſhall take the Children's Bread;
Shall, Cuckoo-like, make other Neſts his own,
And caſt his filthy Eggs behind the --
Then Magna Charta to Exciſe ſhall turn;
The Apple be caſt off, the Merchant mourn;
Then ſhall pack'd Juries try the Fact alone,
And under J-- the Bench ſhall groan,
Then Pillories into Repute ſhall come,
And the Preſs, ENGLAND's Bulwark, be ſtruck dumb,

Resim 4: Bu el ilanı kafiyeli "kehanetler"in eski sözel formunu görsel ve edebi formlarla bir araya getirmektedir. Williams adlı bir kitap satıcısı, Wilkes'in *North Briton*'unun 45. sayısını yeniden yayımlamak suçundan teşhir cezasına çarptırılmıştı. "Merdivenli bir darağacı kuran ve üzerine [Kral'ın gözdesi Bute Earl'ünü simgeleyen] bir çizme, bir balta ve bir İskoç bonesi koyan ve bir süre sonra bu nesneleri alıp çizmenin tepesini kesen ve daha sonra hem çizmeyi hem de boneyi büyük bir meydan ateşine fırlatan" kalabalık tarafından, Wilkes'e tezahürat yapılmıştı. (Thomas Wright, *Caricature History of the Georges*, Londra, 1867, s. 300).

ANTICIPATION
OF THE
Death-bed Confession.
OF A
NOTORIOUS SINNER.

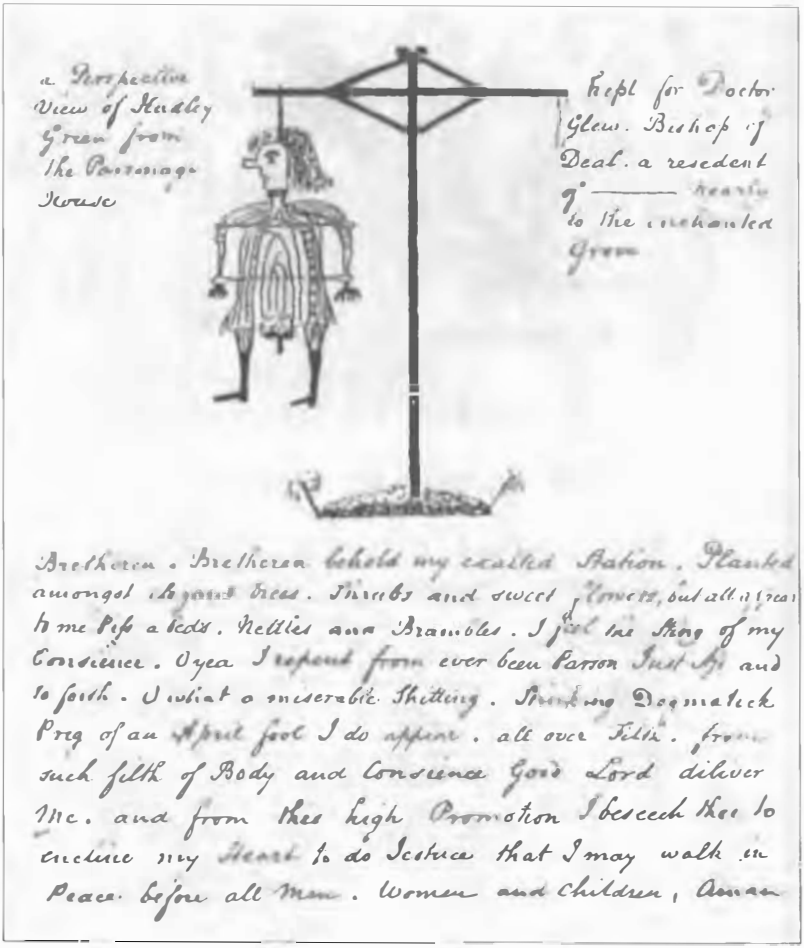
MY Father was a celebrated Cocker, my Mother the Daughter of a Fiddler, and previous to her Marriage, had employed her Charms to ſome advantage. By theſe laudible means my Parents were poſſeſſed of ſome wealth: no expence was ſpared to give me an Education, and the accompliſhment of a Gentleman; but alas, my ſteril nature was never able to abide the firſt rudiments of a ſcholar, and all my attempts at gentility only ſerved to make me rediculous.

How I have fulfilled the duties of the cloth, my Charity towards the poor Cottagers will evince, and having obtained the rank of a Magiſtrate, I unbluſhingly firſt exerciſed my authority in convicting and ſending to priſon a poor honeſt man, the father of a large family, for ſelling ale without a licence; though all my neighbours knew it was through my influence alone that a licence had been refuſed him; I was induced to commit this act of meanneſs and wanton cruelty, only becauſe he was the Tenant of a reſpectable gentleman, richer and more reſpectable than myſelf, whom I hated for obliging me ſtrictly to obſerve the pious duties I had undertaken, and was amply paid for, but had no inclination to perform.

Manifold have been my Sins, and at the awful moment of diſſolution their horrid deformity preſents itſelf to my diſturbed mind. I humbly aſk forgiveneſs of the numbers I have oppreſſed, and hope theſe my laſt words may be publiſhed as a warning to thoſe of mean extraction, who, like me, may become poſſeſſed of ſome little power, and employ it to the injury of their fellow-creatures.

A Penitent SINNER.

Resim 5: Dinsel bir *magistrate* üzerine bir taşlama. Staffordshireli iki beyefendi, John Gough, Esq. ve, Handsworth'un Bölge Papazı, Peder Thomas Lane, *JP*, 1796-1800 yıllarında kavgalıydılar ve ölüm döşeğinde söylenen sözler Peder Thomas Lane'e atfedilmişti. John Gough bu kavgaya kiracılarını da sokmaya çalışıyordu ve görsel taşlamayı en popüler yazılı form olan suçlunun "ölüm döşeğinde söylediği sözler"le maharetli bir şekilde birleştirmişti.

Resim 6: Bir fidanlık bahçıvanı olan Isaac Emmerton, bu tür taşlamalar ve üç metre yüksekliğinde bir darağacı dikip üzerine yerel Vergi Komitesi'nin başkanı, Middlesex, Handley Bölge Papazı, *JP*, Peder C.J. Cottrell'in kuklasını asarak alay ettiği için 1800 yılında kovuşturmaya uğramıştı (bkz. s. 580).

THE PLURALIST AND OLD SOLDIER

A Soldier once and in the Beggar's list
Did thus addreſs a well-fed Pluralist

Soldier.

At Guardalupe my Leg, and Thigh I loſt,
No Penſion have I, tho' its right I boaſt.
Your Reᵒ please, some Charity beſtow.
Heaven will pay double when you've there, you know.

Pluralist.

Heav'n pay me double — Vagrant, know that I
Never give to Soldiers, they're ſo apt to lie.
Your Pariſh and ſome work would you become,
So haſte away — or Conſtables your doom.

Soldier.

May't please your Reᵒ hear my caſe, and then,
You'll ſay I'm poorer than the moſt of Men.
When Marlbro Sieged Liſle I firſt drew breath,
And there my father met with timely Death:
My Mother follow'd of a broken heart
So I've no friend or Pariſh for my part.

Pluralist.

I say begone — with that he loudly knocks
And Timber-toe, began to ſmell the Stocks:
Away he ſtumps - but in a Rood or two
Thrice clear'd his Weaſon, and his thᵒ broke thro

Soldier.

This 'tis to beg of thoſe who (Sometimes) Preach
Up Charity, and all the Virtues teach:
But their diſguiſe, to Common-Senſe is thin,
A Pocket button'd — Hypocrite within ..
Send me kind Heaven the well-tann'd Cap & Face
Who gives me Twelvepence, and a Curſe with Grace
But let me not, in Houſe, or Lane, or Street
Theſe Treble-penſion'd Parſons ever meet:
And when I die, may I all numberleſs be
With the rough Soldier to eternity.

Resim 7: Lancashireli ünlü karikatürist John Collier (ya da "Tim Robbin") tarafından hazırlanmış 1766 yılına ait bu el ilanı, popüler vatanseverlik duyguları ile ruhbana karşı olan popüler nefreti birleştirmektedir.

Resim 8: J. Penketham, *Artachthos: Authentic Accounts of the History and Price of Wheat, Bread, Malt &c* 1638'de yayınlanmış ve 1765'te yeniden basılmıştı. Bu kapak sayfasının altında şunlar yazılıdır: "Eskiden Hazine'de, Kral'ın Westminster'deki Maliye Nazırı'nın sonradan Saygıdeğer Oxford Earl'ü Edward'ın elinde bulunan Orijinal Tablolardan". Ölçü ve tartıların titiz bir şekilde denetlenmesini ve istifçi ve vurguncuların teşhir direğinde cezalandırılmasını göstermektedir.

Resim 9: Papazlarının önderliğinde *parish* sınırlarını geçen ve duvarı yıkmak suretiyle Richmond Park'ından geçiş hakkı talep eden *parish* sakinleri (bkz. s. 140).

Resim 10: 1801 yılında fiyatlar düşmeye başlayınca karikatüristler, malları ellerinde kalan tahıl istifçilerini alaya alıyorlar. Tarım amelesi (sağda) masum olarak gösterilmektedir.

Resim 11: Ağustos 1800'de, Devon, Bishop's-Clyst'da meydana gelen bir olayla ilgili. Devon'da, kırsal alanları dolaşıp, tahıl sakladığı bilinen çiftçileri ziyaret ederek, onları iple tehdit etmek şeklinde eski bir gelenek vardı. Bu eylemde kadınların öne çıkmış olduklan görülüyor.

Resim 12: "Tahıl Harmanlamanın Yasal Yöntemi" - Yulaf sakladığı (Temmuz 1800) için tahıl simsarı Rusby'nin yargılanması ve hüküm giymesini sağlayan mahkemeye başkanlık eden ve istifçilik vs.'ye karşı –yürürlükten kaldırılmış olmalanna rağmen– genel hukuk tarafından kabul edilen eski yasaların yürürlüğe konulmasını öngören Başyargıç Lord Kenyon'a övgü.

Resim 13: 1800-1801 zahire krizi sırasında İçişleri Bakanı, Portland dükü, etkin bir şekilde *laissez-faire*'i desteklemiş ve Mart 1801'de, örneklem yoluyla satışa karşı olan eski yasaları canlandırmaya çalışan yerel otoriteleri uyarmaları konusunda Yüksek Yöneticilere (*Lord Lieutenant*) hitaben bir tamim yayınlamıştı.

Resim 14: 1801 yılındaki zahire krizi sırasında fiyatları arttırmak için fesat düzenleyen bir arazi sahibi ve çiftçiye kentlilerin bakışı.

Resim 15: Mayıs 1801'de tekelciler ellerinde satılmamış tahılla kalıyorlar. Belediye Başkanı Ekmek Yönetmeliği'ni belirliyor. Pencereden bakan tarım amelesi, "Keşke sonunda bunun böyle olacağını bilebilseydim!"

Resim 16: 1801 güzünde fiyatlar gerçekten düşüyor.

Resim 17a (sağda): Oxon, Witney'deki Tereyağı Kapanı 1863 yılında yapılmış ve 1811 yılında onarılmıştı. Pek çok borsa binası 17. yüzyılda inşa edildi ve piyasa kontrollerinin canlılığı konusunda hâlâ tanıklık etmektedir.

Resim 17b (altta): Herefordshire, Ledbury'deki Tahıl Borsası, 1617'den hemen sonra inşa edilmişti. Yaklaşık bir elli yıl kadar sonra, satılmayan tahılın bir sonraki pazar gününe kadar bekletilmesini temin etmek amacıyla üst kata tahıl depolama odaları yapılmıştı. Bir sonraki yüzyılda tahıl örneklem yoluyla satılmaya başlandığı için bu odalar kiraya verilmişti ve alt kattaki kümes hayvanları ve yağ pazarı kullanılmaya devam edildi.

Resim 18: Newcastle-üzerindeki-Tyne, Walker'daki Neptune Avlusu, zaman, iş ve fâniliğin varlığını ilan ediyor.

Resim 19: Somerset, Yeovil yakınlarındaki Montacute Evi'nin Büyük Salonu'ndaki bu alçı panel, *circa* 1601 tarihinden kalmadır. Bebeğe bakmakla görevlendirilen koca, gizlice fıçıdan bira çekerken karısı tarafından yakalanır. Kadın kocasının kafasına bir ayakkabı ile vurur ve bu olay (gerideki) bir komşu tarafından görülür.

Resim 20: Bu Montacute panelinin sağında ya koca, ya da onun yerine geçen birisi direğe bindirilmiştir. Bu çoğu kez *skimmington*'a binmek şeklinde tanımlanmaktadır ama "gerçek" *skimmington*'da iki kişi direğe bindirilir, birisi atın ya da eşeğin kuyruğuna yüzü dönük olarak oturur ve kocasına ihanet eden karıyı temsil eder (bkz. Hogarth'ın *Skimmington*'u, Resim 22). Montacute'deki biniş, (İngiltere'nin kuzeyindeki) Direğe Bindirme ya da ülkenin batısındaki *cool-staffing* olabilir.

Resim 21: "Hudibras"dan Temple Bar'daki kimi kalıntıların yakılmasını gösteren Hogarth'ın illüstrasyonu, Londra siyasetinin sokak tiyatrosunu ve meydan ateşlerinde yakılacak kuklaların hazırlanışını göstermektedir.

Resim 22: "Hudibras"tan Hogarth'ın bir *Skimmington* illüstrasyonu.

Resim 23: Rowlandson'un ("Dr. Syntax"e yaptığı illüstrasyonlardan) *"Skimerton"*u, bir boynuzlama karnavalının tüm sembolizmini ve takım taklavatını göstermektedir ve Hogarth'a göre kadınların katılımı daha aktiftir.

Resim 24: Charlton'daki (Blackheath'in kuzeyi) bir Boynuz Fuarı'na davetiye. Çok eski olduğu iddia edilen bu boynuz karnavalı, 18. yüzyılda, boynuzlann ortalıkta pek bol olduğu, maske takmış ve karşı cinsin elbisesini giymiş kibar takımından gençlerin destekledikleri bir karnavaldı.

Resim 25: Matbaacı, T. Batchelar, 1817 ile 1828 arasında burasını (Roy Palmer'ın verdiği bilgiye göre), söz konusu davetiyelerin boynuzlama ve skimmington'ların ikonografisinin 19. yüzyıla kadar devam etmesini sağlayacak şekilde kullanmıştır.

Resim 26: "Ooser" olarak bilinen bu şeytani maske, Dorset, Melbury Osmond'daki bir çiftlikte korunuyordu ama şimdi kaybolmuştur. Alt çene hareket edebilir bir düzenekteydi ve bir iple hareket ettirilirdi; kullanıldığı son yıllarda, yaramaz çocukları korkutmak için kullanılmış olmalıdır.

CHAPTER VIII.

OLD SHOPS, OLD HOUSES, AND OLD INHABITANTS.

As a picture of the past, and one that had never been altered for many long years, I shall now endeavour to bring before the eye the trades and shops, odd characters, and old houses, ancient lanes, yards, and 'twitchells,' in some such order as they stood, and with the old names by which the trades were

Resim 27: Direğe bindirmenin bu yeni kurgusu, 1857 yılında yayınlanmış bir Grimsby yerel tarihinden alınmadır. Kabahatlinin yerine geçen (ya da bir komşu?) konforlu bir şekilde bindirilmiştir ve kabahatli endişe içinde pencereden bakmaktadır.

Resim 28: Hoyrat müziğin son günleri: 1909 yılında bir Warwickshire köyünde (Brailes) bir "*lewbelling*". Bando doğru yoldan sapan çiftin, kadının evinin önüne yerleştirilen, kuklalarının önünde resmî geçit yapmaktadır. Üç gece geçtikten sonra kuklalar yakılır. Bu bandonun bütünüyle erkeklerden oluştuğuna ve "tarihsel aletlerin" yerlerini çaydanlıklar, yayıklar ve dalgalı saç levhalara bırakmış olduğuna dikkat edin.

JOHNY HOBBS, JOHNY HOBBS.

A [illegible] John Hobbs, John Hobbs,
A jolly shoe-maker, John Hobbs.
He married Jane Carter,
No damsel look'd smarter,
But he caught a Tartar, John Hobbs, John Hobbs,
He caught a Tartar, John Hobbs.

He tied a rope to her, John Hobbs, John Hobbs,
He tied a rope to her, John Hobbs:
To [illegible] from hot water
To Smithfield he brought her,
But nobody bought her,
Jane Hobbs, Jane Hobbs,
They all were afraid of Jane Hobbs.

Oh, who'll buy a [illegible] Hobbs, John Hobbs,
A scold pretty wife, says Hobbs,
But somehow they tell us,
The [illegible] fellows
Were all of them [illegible]
John Hobbs, John Hobbs,
And none of 'em wanted Jane Hobbs.

The rope it was ready, John Hobbs, John Hobbs,
Come, give me the rope, says Hobbs,
I won't stand to wrangle,
Myself I will strangle,
And hang dingle dangle,
John Hobbs, John Hobbs,
He hung dangle dangle, John Hobbs

But down his wife cut him, John Hobbs, John Hobbs,
But down his wife cut him, John Hobbs;
With a few bubble bubbles
They settled their troubles,
Like [illegible] married couples,
John Hobbs, John Hobbs,
Oh, [illegible] shoe-maker John Hobbs

Resim 29: John Hobbs: Pek çok sıradan balad söyleyicisinin malzemesinde olduğu gibi, bunun amacı yalnızca eğlendirmektir; herhangi bir kanıtsal değeri yoktur.

A FULL ACCOUNT of the EXTRAORDINARY CIRCUMSTANCE OF

A MAN
SELLING HIS WIFE
In the Market-place, Thetford,

On Saturday last, for the sum of £5. together with a true and laughable Dialogue which took place between the man & his wife after she was sold, when she was returning with her late husband.

On Saturday last the Market-place of Thetford was thrown into a state of excitement, seldom witnessed there, by a man about forty years of age, in a shabby-genteel dress; leading a smart-looking woman, with a handkerchief round her neck, and shouting with a loud voice, "who'll buy a wife!" After arriving at the centre of the Market, he mounted a chair, and offered her for sale. She was good looking, but that was all he could say for her. A young man of plausible appearance offered 10s. for her; but he was immediately opposed by an old gentleman bidding 5s. more. Afterwards the young man became the purchaser for £5. The money was paid down and the husband on handing over the handkerchief to the purchaser, began to dance and sing, declaring he had got rid of a troublesome noisy wife, which caused much merriment in the crowd. The young woman turned sharply round and said, you know you old rascal you are jealous—you are no man, and have no need of a young wife, and that is the reason you sold me, you useless old dog. Here the laugh was turned against him, and the women began to clap their hands at him. He then said she was a gormandizing woman, and would eat any man's substance up: and declared if he had kept her another year, she would have eaten him out of house and harbour. Here the woman looked blue, but soon turned round, nothing daunted, and said, "swallow your substance indeed, that might soon be swallowed by any lady present for what there is of it. Only think, he wished half a pound of sugar and one ounce of tea to serve us both the whole blessed week; and as for dinners, fresh meat we never saw, but a half-penny worth of onions and a small quantity of bread & cheese were our dinners for days together." Here the women became uproarious, but he walked off singing, "I fairly got rid of her." The fortunate purchaser led her away in loud huzzas. The seller's name is John Simpson, of Brandenham, and the purchaser's name is John Hart, of whom he had been jealous, having lodged in his house.

You married men and women too,
Of every degree,
If you wish to live contented,
Pray be advis'd by me;
Take caution from this man and wife,
Who did in Brandenham dwell—
And what between them did take place
I unto you will tell

CHORUS.

So man look out what you are about
For your wives do all you can,
For a woman is a blessing,
And a comfort to a man.

It happened in that neighbourhood,
Upon the other day,
A man resov'd to sell his wife,
Through jealousy they say;
To part it was agreed it seems,
To Thetford market they went.

And for five pounds he sold her,
And half-a-crown was spent,

This man was worth some money.
And a miser did appear,
He kept his wife on bread and cheese,
With alluwance of small beer;
Besides he kept her from her tea,
Woman's comfort and delight,
Likewise he was so jealous,
He lay grunting every night.

Oh, jealousy is a cruel thing,
I'd have you push it out,
It is worse than Itch, Stitch, Palsy,
The Rheumatism or Gout;
So you that feel those cruel pains,
Think on this man and wife,
Be sure you have convincing proof,
Before you blame your wife.

Printed for, and Sold by Joseph Bamfylde, Thetford.

Resim 30: Thetford'da yerel olarak bastırılmış bir eş satışı ilanı belki de gerçek bir olaya dayanıyordu ve eğlence olsun diye biraz süslenmişti.

nerai à observer qu'une coutume aussi infâme s'est conservée sans interruption, qu'elle est mise chaque jour à exécution ; que si quelques magistrats des comtés, informés que de semblables marchés allaient se faire, ont cherché à les empêcher en envoyant sur les lieux des constables ou huissiers, la populace les a toujours dispersés, et qu'elle a maintenu ce qu'elle considère comme son droit.

Resim 31: Bu vinyet, bir Fransız seyahat kitabında, Londra'daki bir eş satışı öyküsünü aktarmaktadır ve pek çok başkaları gibi göreneğin devamı konusunda mübalağa etmektedir (*"que'elle est mise chaque jour a execution"*).

Resim 32: *Punch*'ın, "kur yapmanın fizyolojisi": "Fransız ve Almanların gözüyle İngiliz tarzı kur yapmayı simgeliyor. Sahne Smithfield pazarıdır: Sağda Saygıdeğer Lord Sir Brown (Belediye Başkanı'nın en büyük oğlu) vatandaşlarının soğuk ve resmi edasıyla, bir dükün kızı olan genç bayana duygularını ifade etmektedir..." Solda, "kilisenin saygıdeğer kişilerinden birisi, bir öfke anında, kuru para karşlığı karısını bir mareşala satarak ondan kurtulurken görülmektedir - Mizaç Uyuşmazlığımızın hazin ama çok görülen bir sonucu".

Hont ve Ignatieff, Smith'in [*Digression*]'ının "can alıcı bağlamının", "İngiliz ya da İskoç ahali ile karşı karşıya gelmesi değil, fakat 1764-6 yıllarında bu ülkede [Fransa'da] iç ticaretin liberalleştirilmesi için yapılan tartışmalarla" ilgili olduğunu biliyorlardı. Nasıl bildiklerini merak ediyorum. Fransız felsefi etkisi İngiliz ya da İskoç ahaliden daha saygındı ve hiç kuşkusuz Adam Smith fizyokratik düşünceden büyük ölçüde etkilenmişti. "Fransız tartışmaları"mn etkisi üzerine tahminde bulunulabilirler ama Smith'in birkaç sayfalık [*Digression*]'mda bu görülemez. Ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin tartışmalar İngiltere ve İskoçya'da da devam ediyordu ve 1756-7'deki kıtlıkta, pek çok İngiliz yerel yönetici, kimi eski koruyucu yasaları sembolik olarak devreye sokunca çok daha ateşli bir hal almıştı.[28] İşe bakılmalı ki Smith'in [*Digression*]'ı konusunda göndermede bulunduğu tek otorite Fransız fizyokratları değil fakat *Tahıl Ticareti Üzerine Üç Risale*'si 1758'e geri giden Charles Smith'tir. Adam Smith, piyasa teorileri konusunda İskoçya deneyiminden olduğu kadar Fransızlardan da muhtemelen etkilenmiştir ama tartıştığı [*Digression*], bütünüyle İngiliz pratiği ve yasaları çerçevesinde ele alınmaktadır.[29]

Benim makalem bugünlerde pek büyük şahsiyetler olan kimileri tarafından hem Adam Smith'i hem de "serbest piyasa"yı karalayıcı olarak görülmüştür. Ancak benim yorumlarım saygılı, ılımlı ve şüpheciydi. Bu söylenenler;

---

28 Adam Smith'in Fransız düşünürlerle "gerçek temasları" Aralık 1765'le Ekim 1766 arasında Paris'i ziyaret ettiğinde meydana gelmişti: Bkz. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (der.) R.H. Campbell ve A.S. Skinner (Oxford, 1976), i, s. 22-23, not 8. Dolayısıyla 1766 ayaklanmalarının en güçlü olduğu dönemde kendisi Britanya dışındaydı. Ancak Smith'in kendisi *laissez-faire* konusundaki görüşlerinin 1749'da zaten oluşmuş olduğunu söylemektedir: Bkz. Jacob Viner, *The Long View and the Short* (Glencoe, Illinois, 1958), s. 215.

29 Hattâ Smith'in halkın istifçilere karşı önyargılarını "cadılık" konusundaki inançlarla karşılaştırdığı ünlü pasaj, daha önceki bir risale yazıcısından ödünç alınmış bile olabilir: Bkz. *Reflections on the Present High Prices of Provisions; and the complaints and disturbances arising therefrom* (1766), s. 39. Burada cadılığa temas edilmekte ve yöneticileri tayin eden Komisyonda "büyü, afsun, büyüleme teknikleri, istifçilik, toplayıcılık, aynı türden suçlar olarak sıralanmıştır çünkü bu suçları, hem bilinmeyen hem de şaşırtıcı biçimlerde aynı kişiler işlemektedir".

> Adam Smith'i yalanlamak için değil fakat basit olarak, bilgilerimiz artana kadar dikkatli olunması gereken noktalara işaret etmek için önerilmektedir. *Laissez-faire* modeli için şu kadarını söylemeliyiz ki, ampirik olarak ispatlanmış değildir; doğası gereği bunun olması zordur ve de öteki taraftа da bazı kanıtlar vardır.

Adam Smith tam rekabet durumunun teorisini kurduğu için ve aradan geçen iki yüz yıldan fazla sürede dünya hâlâ bu tam rekabeti beklemekte olduğu halde, kesin tarihsel bir karar yoktur.

Ancak, daha mükemmel piyasa koşullarını varsaysak bile, zorunlu yiyecek maddeleri için pazarda kendi teorik sorunlarını yaratan özellikler söz konusudur. Sorun, uzun dönemde, iletişimin iyileşmesi ve ulusal ve sonunda da uluslararası tahıl ya da pirinç piyasalarında bütün taraflara avantajlı bir durumun oluşup oluşmaması değildir. Böyle bir soru ileri sürüldüğünde cevabı bellidir... ve biz bir geribesleme döngüsüne gireriz. Bu akışın, ister yerel otoriteler isterse ahali tarafından doğrudan engellenmesi açıkça gerici bir şey olabilir. Ancak kıtlık ve açlık her zaman uzun süreli değil kısa süreli bir şeydir. Ve Adam Smith'in kısa süreli krizler için yalnızca uzun dönemli çözümleri (yüksek fiyatların yeni tahıl alanlarının açılmasını teşvik etmesi gibi) vardır. *Ulusların Zenginliği*'nin yayınlandığı 1776'ya gelindiğinde tahılda daha akışkan bir ulusal ticaretin istenirliği herkesçe bilinen bir şey olmuştu. (Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de) tartışılan, yüksek fiyat ve kıtlık zamanlarında otoritelerin alabileceği ya da alması gerektiği önlemlerdi. Bu noktada, yalnızca gelenekçiler (ve hiç kuşkusuz ahali) ile siyasal iktisatçılar arasında değil, fakat aynı zamanda –Hont ve Ignatieff'in çok yararlı bir şekilde göstermiş oldukları gibi– siyasal iktisatçılarm kendi saflarında da büyük görüş ayrılıkları vardı.[30]

Adam Smith, kıtlık zamanlarında bile *laissez-faire*'in ihlal edilemeyeceği konusunda meslektaşlarının pek çoğuna göre

30 Hont ve Ignatieff, *a.g.e.*, s. 16-19.

daha katı ve doktriner bir pozisyon almıştı. "*En büyük kıtlık yıllarında bile*" (dahili) simsarların çıkarları ile "halkın büyük çoğunluğunun çıkarları"nın "tam tamına aynı" olduğunda ısrar ediyordu. "Açlığı önleyecek yegane etkili önlem olduğu için, kıtlığın güçlüklerini hafifletecek en iyi önlem, tahıl ticaretinin koşulsuz, sınırsız serbestliğidir".[31] Smith, "tahılda 'doğal serbestliğin' tek sancaktarı" değildi ama bu serbestliğin en büyük kıtlık zamanlarında bile kontrol edilmemesinin aşırı sancaktarlarından birisiydi. Ve en tartışmalı olan noktanın da bu kıthk zamanlarında alınan olağanüstü önlemler olduğunu çok iyi biliyor olmalıdır. *Political Oeconomy*'yi geliştirmede öncülü olan Sir James Steuart, bu kaçamağı kabul etmemiş ve kıtlık zamanlarında satılmak üzere kamusal silolarda tahıl stoku yapılmasını savunmuştur.[32] Smith'in halefi ve biyografi yazarı, Dugald Stewart, "tahıl ticaretinin sınırsız serbestliği"ni kriz yılı olan 1800'e kadar yetkin olmayan bir şekilde savunmakla gerçek bir infazcı olmuştur.[33] Bu konuda Adam Smith ne "yanlış anlaşılmış" ne de "vulgarize" edilmiştir.

Ulusların Zenginliği'nin (kimi anlatılanların ima ettiği gibi) konu olan yanı toplam teorik yapısı değil fakat o tezde tahıl ticareti konusundaki birkaç sayfalık konu sınırından ayrılmasıdır [*Digression*]. Bu sayfalar kâhince bir otoriterlik kazandı ve her kıtlık döneminde –İngiltere'de 1795 ve 1800, İrlanda'da, Hindistan'da ve Sömürge İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl boyunca– politikacıların ve yöneticilerin tekrarladıkları tezler bunlar oldu. Britanya'da 1790'larda hem Hükümet hem de Foxçu muhalefet bu tezleri savundu ve İçişleri Bakanı, Portland Dükü, gelenekçi *Lord Lieutenant*'a, yöneticilere ve yerel otoritelere ekonomi politik konusunda ahlâki öğütlerle saldırınca ve onlara piyasaların serbestliğini sağlama konusunda talimatlar ve-

31 Bu pasaj vurgulamak amacıyla Salim Rashid tarafından seçilmiştir: "The Policy of Laissez-faires during Scarcities", *Economic Journal*, 90 (1980), s. 493-503.

32 Sir James Steuart, "A dissertation on the policy of grain", *Works* (1805; yeni baskısı 1967), v. s. 347-377. Steuart'ın önerisi ilk kez 1757'de yapılmış ama sonraki yıllarda da sürdürülmüştü.

33 Dugald Stewart, *Lectures on Political Economy* (Edinburg, 1855, yeni baskı 1968), ii. s. 52.

rince, Dr. Smith'in görüşlerini vülgarize etmiş olmuyor, fakat onları kesinlikle yürürlüğe sokmaya çalışıyordu.

Böylece Nottingham Şehir Meclisi ahalinin tavan fiyatları konusundaki zorlamasını destekleyince ve yerel çiftçilere piyasaya bu fiyatlardan mal getirmeleri konusunda baskı uygulayınca Portland, Smithçi terimlerle, direniyordu:

> Bir Malın fiyatında ne zaman zorlama yoluyla herhangi bir indirim sağlandıysa bu hiçbir zaman kalıcı olmamıştır ve üstelik işleri doğal ve düzenli mecrasından çıkararak hemen hemen her zaman kötülüğün, ortadan kaldırılması bir yana, artan bir şiddetle geri dönmesine yol açmıştır.[34]

Portland buna, kendi özel öfkesiyle, Smith'in mülkiyet haklarına doğal adalet sağlama tezini ekliyordu: Özel mülkiyete... hakkı olan saygı dinsel bir itaatla uygulanmalıdır ve Oxfordshire *Lord Lieutenant*'ı –bir gelenekçi ve paternalist olan– Marlborough düküne şu talimat veriliyordu:

> Eğer Mülkiyetin kullanımı güven altına alınmazsa, eğer her Adam elinde olanı istediği kadar koruma ve ona biçtiği fiyat ve şekle göre elinden çıkarma gücünü hissetmezse, Endüstri ve Ticarete ve her türden erdemli ve değerli Çabaya olan Güven sona erer... işlerin bütün Düzeni altüst olur ve yıkılır.

Herkes, "Mülkiyet'in tam Serbestliği İlkesini korumalıdır."[35]

1812'de batı Hindistan'daki açlık koşullarında müracaat edilen de aynı otorite ve ilkeydi. Kaira yargıcı ve *magistrate*'i, tahıl ithal edip perakendecilere maliyet fiyatının biraz üstünde satma konusunda hükümetin müdahale etmesini istemişti. Öneri reddedildi:

> Toplantı halinde bulunan Sayın Hükümet... tahıl ticaretinde sınırsız ve tam bir serbestliğin olmasını öngören... herhangi bir mevcut kıtlık ve açlığı hafifletmeye yönelik... o onaylan-

34 Wells, *Wretched Faces*, s. 238.

35 Roger Wells, "The Grain Crisis in England, 1794-96, 1799-1801", (York Üniversitesi Doktora Tezi, 1978). Ayrıca bkz. Wells, *Wretched Faces*, s. 238-239.

mış ve kabul edilmiş ilkelerin, özellikle Goozerat eyaletindeki tahıl simsarlarına uygun olduğu... *Ulusların Zenginliği*'nin tanınmış yazarının tahıl ticaretiyle ilgili, özellikle *Dahili Taciri* ilgilendirecek şekilde konu sınırının dışına çıkarak [*Digression*] söyledikleri, tahıl işindeki tüccar ya da simsarlar topluluğunun her durumuna zorla ve karşı konulmaz bir şekilde uygulanması gerektiği yolunda düşünme eğilimindedir.[36]

1833 yılında Madras Hükümeti'nin emirnamelerinde de, yüksek fiyatların açlığa karşı en iyi güvenceyi teşkil edeceği yolunda benzer nasihatler yer alıyordu: "Böyle olağanüstü durumlarda Hükümet'in müdahalesi... (ticaretin serbest olduğu yerlerde, herhangi bir malın talebinin, koşullar elverdiği ölçüde, kesinlikle mukabil bir arzla karşılandığı) doğal akışı bozar ve bir kıtlık mevsimini mutlak bir açlığa dönüştürme eğilimi taşır".[37]

Büyük İrlanda açlığının ortaya koyduğu korkunç örneklere rağmen Smithçi buyruklar, Hindistan'da 1860'lar ve 1870'lerdeki açlıklardaki politikalara ilham vermeyi sürdürdü. Baird Smith, 1860-1 açlığı ile ilgili bilgi verirken, *Ulusların Zenginli-*

36 Srinivasa Ambirajan, "Economic Ideas and Indian Economic Policies in the 19th Century" (Manchester Üniversitesi, Doktora Tezi, 1964), s. 363-364. *Ulusların Zenginliği*'nden neredeyse kelimesi kelimesine aynı alıntıları yapan benzer bir sirküler, 1811 yılında Madras'daki Gelirler Dairesi'nden neşet etti: Arnold, *Famine*, s. 113. Ayrıca bkz. Ambirajan, S., *Classical Political Economy and British Policy in India* (Cambridge, 1978).

37 *A.g.e.*, s. 366. Açlıkların her zaman ticaretin "doğal" akışını bozan iyi niyetli müdahalelerin bir sonucu olduğu şeklindeki görüş, Adam Smith'in en az desteklenmiş iddialarından birisidir: "Mevcut ya da önceki iki yüzyılda Avrupa'nın herhangi bir yerinde etkili olmuş olan kıtlıkların ve açlıkların tarihini dikkatle inceleyen herhangi birisi", kıtlıkların kimi durumlarda savaşların yıkımından, ama daha fazla durumda, "mevsimlerin kusurundan kaynaklanmış olduğunu ve de *açlığın, kıtlığın güçlüklerini gidermek için hükümetlerin, uygun olmayan yollara başvurmalarından başka hiçbir nedene dayanmadığını görür*". (İtalikler bana ait.) Bu herşeyi bilme iddiasıyla Smith ve çömezleri, koruyucu önlemleri adaletsiz olduğu için reddederler. Smith ayrıca, "Bengal'deki kuraklığın, birkaç yıl önce, East India Company'nin görevlilerinin uyguladığı kimi uygunsuz düzenlemeler, kimi haksız sınırlandırmalar nedeniyle, muhtemelen çok büyük bir kıtlığa yol açtığını; belki de, o kıtlığın açlığa dönüşmesine katkıda bulunduğunu" ileri sürmüştür. Bu iddiaya H. Sur, "The Bihar Famine of 1770", *Indian Econ. & Social Hist. Review*, xiii, 4 (1976)'da karşı çıkmış ve geleneksel Mugal yönetiminin çöküşü ve onu izleyen boşluk konusunda daha iyi bir açıklama getirmiştir.

ği'nin müdahaleye karşı çıkan ilkelerini alkışlıyor ve kıtlığın çözümünün, "kimi zaman korkunç acılara yol açsa da genellikle aynı zamanda onların çözümü için gerekli araçları da sunan doğanın düzenine" bırakılması gerektiğini tavsiye ediyordu.[38] (1860'ta yalnızca Orissa'da açlıktan ölenlerin sayısı 1.364.529 olarak tahmin edilmişti.)[39] Kimi yöneticilerin Malthusçu doktrinlere körü körüne bağlı müdahale etmeme politikalarıyla güçlendirildikleri ileri sürülmüştür.[40] Patna'daki yönetici, Genel Vali tarafından, "talihsiz tahıl kıtlığının çaresinin kamu otoritelerinin gücünü aştığı..." bununla birlikte yöneticilerin "halkın öfkesini yumuşatmak ve huzursuzluğunu yatıştırmak için çok şey yapabileceği" yolunda uyarılıyordu:

> Acılarına sempati göstererek, şikâyetlerini sabırlı, insani ve hoşgörülü bir şekilde dinleyerek, onları bir sonraki hasadı beklemeye teşvik ederek... içinde bulundukları kaçınılmaz felaketlere tevekkülle katlanmaya ikna edilebilirler.[41]

Bunlar insanı yalnızca Smith ve Malthus'a değil fakat aynı zamanda Edmund Burke'ün *Kıtlık Üzerine Düşünceler*'ine götürmektedir.

Ekonomi politiğin yasakladığı, vurguncu ve istifçilerin kovuşturulması, tavan fiyatların belirlenmesi ve hükümetin tahıl ya da pirinç satışına müdahale etmesi de içinde olmak üzere "ticaretin akışına zorla yapılan müdahaleler"di.[42] Yardım uygulamaları, ihtiyaçları, kamusal yardım çalışmalarını yürütenlerin sınavından geçenlere ("doğanın düzeni" fiyatları hangi seviyelere çıkarmış olursa olsun) kıt kanaat geçinebilecekleri kadar para yardımında bulunmak şeklinde olmalıydı.[43] Bu politikalar

38 B.M. Bhatia, *Famines in India* (Bombay, 1967), s. 105.

39 Ambirajan, anılan tez, s. 367.

40 Bkz. S. Ambirajan, "Malthusian Population Theory and Indian Famine Policy in the 19th Century", *Population Studies*, xxx, 1 (1976).

41 Ambirajan, anılan tez, s. 366-7.

42 Bkz. Bhatia, *a.g.e.*, s. 105.

43 Her ne kadar tahıl ticaretine müdahale etmeme genel ilkesi "İkinci Dünya Savaşı'na kadar dokunulmaz" olarak kalmışsa da ekonomi politiğin kesinlikleri 1880 tarihli Açlık Kanunnamesi ile değiştirilmişti.: Arnold, *a.g.e.*, s. 114.

ya da politika yerine geçen olumsuzluklar, başka yazarlar tarafından ne kadar ayrıntılandırılırsa ayrıntılandırılsın, Adam Smith'in birkaç sayfalık [*Digression*]'ınına dayanıyordu.

O zaman bu sayfalar, kimi zaman öldürücü de olsa, dünya ölçeğinde etkili olmuş, en önemli yazılar arasında yer alıyordu. Tezleri, kıtlık zamanlarında geleneksel koruyucu müdahalelere izin vermiyor ya da karalıyor ve doğru ekonomik politika olarak hareketsizliği emrederek, vurgunculuğu ve istifçiliği haklı kılmada ve otoritelerin endişeli vicdanlarını yatıştırmada mazeret olarak kullanılabiliyordu. Smith'in tahıl ticaretine ilişkin görüşleri hakkında mesleklerinin alışılmış kendini beğenmişliğini sorgulama basireti gösteren iki Hintli iktisatçı, Hont ve Ignatieff'ten büyük bir azar işitiyorlardı: Onlar "kıtlık ve açlık zamanlarında zorunlu yiyecek maddelerinin serbest ticareti konusunda Smith'in söylemini çerçeveleyen adalet teorisini görmezlikten gelmişlerdi". Ve [*Digression*]'dan şu pasajı aktarıyorlardı:

> Çiftçinin ürününü her zaman en iyi pazara göndermesini... engellemek, apaçık bir şekilde adaletin olağan yasalarını, bir kamu yararı, bir tür devletin hikmeti düşüncesine feda etmektir; yalnızca en acil zorunluluklar karşısında uygulanması gereken, yalnızca o zaman hoşgörülebilecek olan yasama otoritesini kullanmaktır.

Ve şu veya bu şekilde Hont ve Ignatieff, bu pasajın; "Smith'in söylemi, 'her türlü yasayı bozan' şiddetli ihtiyaç söylemiyle ilgiliydi, fiilen açlık koşullarıyla ilgili değildi" şeklindeki yargılarının onaylanması olarak görüyorlar. Ancak herhangi birisi, *Ulusların Zenginliği*'nin herhangi bir yerinde ya da [*Digression*]'da, "şiddetli ihtiyaç söylemi"ni boşuna arar. İddialı bir şekilde "söylem" olarak adlandırılan şey, en çok, (yalnızca en acil zorunluluklar karşısında hoşgörülebilecek olan) kısa bir kurtarıcı önerme ve bu önlemlerin ne olacağı konusunda uzun süren bir suskunluktur.[44]

---

44 Hont ve Ignatieff, *a.g.e.*, s. 20. Adam Smith, *Ahlaki Duyguların Teorisi*'nde, (der.) D.D. Raphael ve A.L. Macfie (Oxford, 1976), s. 27, "şiddetli açlığı"

"Smith'in serbest ticaret söylemini çerçeveleyen geleneksel adalet teorisi"ne gelince, adalet mülkiyet hakkına ilişkindir. Hont ve Ignatieff'in başka bir yerde teslim ettikleri gibi, Smith, "tahıl tüccarlarının ve çiftçilerin mülkiyet haklarının yoksul çalışanların ileri sürdüğü ihtiyaç iddiaları karşısında kesin önceliği olduğunda ısrar etmektedir". Bu pozisyon diğer pek çok siyasal iktisatçı ve fizyokratın tutumundan daha katıdır; gerçekten de Diderot kıtlık zamanlarında özel mülkiyete ihtiyaçların üzerinde ayrıcalıklı bir yer vermenin "yamyamca bir ilke" olduğunu düşünmektedir.[45]

Benim tezim (aksiliğe bakın ki) Dr. Adam Smith'in bir yamyam olduğunu göstermeye çalışmak değildir. Tahılda serbest ticaretin Smithçi savunusunun uzun dönemde açık bazı erdemleri vardı ama kriz dönemlerine uygunluğu yalnızca olumsuzdu çünkü onun –tahıl üretimini arttırmak– gibi çözüm önerileri uzun dönemli ya da –çok yüksek fiyatlar– gibi önerileri zaten çözüm değildi. Smithçi doktrinin eksiklikleri arasında 1) doktriner *olması* ve olgulara karşı olması geliyordu. Piyasaların gerçekten nasıl işlediğini, bugünkü çömezlerinin yaptığı gibi, öğrenmek istemiyordu. 2) Yüksek fiyatların, arzın kıtlık çeken bölgelere akışını sağlayacağı için, kıtlıkta (acı veren) bir çözüm olduğu nosyonunu öne sürüyordu. Ancak arzı çekecek olan yüksek fiyatlar değil, keselerinde yüksek fiyatları ödemeye yetecek kadar parası olan insanlardı. Kıtlık zamanlarında tipik bir olgu kıtlığın işsizlik yaratması ve keseleri boşaltmasıdır; yüksek fiyatlarla ihtiyaç maddelerini karşılamaya çalışırken insanlar zorunlu olmayan maddeleri satın almaktan vazgeçerler ve ayakkabıcı, dokumacı, çorapçı, balıkçı, berber, ulaşım işçisi ve diğer pek çokları zor duruma düşerler.[46] Dolayısıyla kıtlıktan etkilenen bölgelerde yük-

"muaşeret"e karşı bir saldırı olarak görüyordu. Her ne kadar kimi zaman "kaçınılmaz"sa da "her zaman ahlâka aykırı"ydı.

45 *A.g.e.*, s. 22.

46 Böylece 1873'te Bengal'de açlığa ilk maruz kalanlar "tarım-dışı sınıflar"dı - dokumacılar metal işçileri, marangozlar, balıkçılar, hizmetçiler. Tarlalarda çalışanlar ve küçük üreticiler onları izliyordu: *Extra Supplement to the Gazette of India*, 26 Şubat 1875, s. 33.

seltilmiş fiyatları ödeyebilecek olanların sayısı azalır ve yiyecek maddeleri çevredeki, istihdamın devam ettiği ve tüketicilerin hâlâ ödeyecek paralarının olduğu daha az etkilenmiş bölgelere ihraç edilir. Bu akış içinde yüksek fiyatlar aslında en fazla etkilenen bölgelerden arzın çekilmesine yol açar. Son açlıklar konusunda önde gelen bir otorite olan Dr. Amartya Sen, işlerin kötü gitmesine bağlı açlıkta ve hattâ aşırı açlıkta "az bir piyasa çekimi" olduğuna ve pek çok açlık durumunda yiyecek maddelerinin açlık çeken ülke ya da bölgelerden ihraç edildiğine işaret etmektedir. Bu durum 1840'larda Irlanda'daki o kötü şöhretli durumdu ve Hindistan'daki açlıklarda da görülmüştür:

> Adam Smith'in önerisi aslında piyasa talebini karşılamadaki etkinlikle ilgilidir ama satınalma gücünün yetersizliği ve piyasa temelli tahsisatın olmaması nedeniyle efektif talebe dönüşmemiş ihtiyaçlar konusunda hiçbir şey söylememektedir.[47]

3) En talihsiz yanlış Smith'in fiyatı, yiyeceklerin dağılımını sağlayan bir mecaz olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Smith yüksek fiyatların tüketimi caydıracağını ve "herkesi az ya da çok ama özellikle de aşağı düzeydeki insanları, tutumluluk ve iyi yönetime" zorlayacağını söylemektedir. Fiyatları yükselten simsarı, tayfasına yiyecek dağıtan "geminin basiretli kaptanı"na benzeterek, sınırlı kaynakların adil dağılımı konusunda ikna edici bir imada bulunmaktadır. Bu kaynaklar yalnızca bireysel tüketiciler arasında değil fakat ayrıca zaman içinde, kıtlığın "sıkıntılarını, mümkün olduğu kadar eşit" bir şekilde yılın bütün değişik ay, hafta ve günlerine dağıtacaktır.

Mecaz ne kadar etkileyici olsa da fiyatın belirleyeceği gerçek ilişkiyi, ideolojik bir el çabukluğu ile gözden kaçırmaktadır; zira bu iddia o zamandan beri sürekli tekrarlanmış ve bugün de hâlâ duyulabilmektedir. Fiyat yoluyla yiyecek dağıtımı, kaynakları ihtiyaç duyanlar arasında eşit bir şekilde dağıtmaz;

---

47 Amartya Sen, *Poverty and Famines* (Oxford, 1981), s. 161-162. Açlık çeken bölgelerden yiyecek maddelerinin ihraç edilmesi, pazarın, ihtiyaçları değil yetkiyi esas alan 'doğal' bir özelliği olabilir.

arzı, fiyatım ödeyebilenlere tahsis ederken ödeyemeyenleri dışarıda bırakır. 18. yüzyılda İngiltere nüfusunun beşte ya da dörtte biri ancak geçinerek durumunu idare ediyordu ve ne zaman fiyatlar yükselse bunun altına düşme tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyordu. Yakın zamanlarda yapılmış yetkin bir çalışmada gösterilmiştir ki;

> Zor yıllarda nüfusun belki yüzde 20'si, diğer bütün harcamalardan vazgeçse bile, yardım görmeksizin ekmek alamıyordu ve... çok zor bir yılda tüm nüfusun yüzde 45'i böyle bir çaresizliğe itilmiş oluyordu.[48]

Hay'in 18. yüzyıl İngiltere'si için buldukları, Sir William Hunter ve diğer gözlemciler tarafından da 19. yüzyıl Hindistan'ı için bulunmuştur. Normal yıllarda bile nüfusun beşte biri "hayatını yetersiz yiyeceklerle geçirmektedir".[49] Kıtlık sırasında fiyatların yükseltilmesi, onların büsbütün piyasa dışına atılması şeklinde bir "dağıtım" olur.

Bu insanın daima göz önünde bulundurması gereken bir şeydir. Yüksek ekmek fiyatları zenginlere çok az şey ifade eder, orta tabakalara sıkıntı, sürekli istihdam edilen işçilere acı verir ama yoksulların yaşamını tehdit edebilir. O nedenle bir anda "politika" konusu olur. Bu toplumsal bakımdan eşitsiz, keseye göre "dağıtım"a karşı yiyecek ayaklanması bir protesto ve belki de çareydi.

Bu bize dünyanın henüz kıtlık ve açlıkla işinin bitmediğini hatırlatmalıdır. Bu sorun pek çok yetenekli kafayı meşgul etmektedir ve beklenebileceği gibi, en ilgili çalışmalar, açlığın kendileri için çok uzak bir problem olmadığı ama aynı zamanda Britanya ile kimi ortak yönetim, hukuk ve ideolojinin tarihini paylaşan Hindistanlı iktisatçı ve tarihçilerden gelmektedir.

Kavrayıcı yaklaşımlardan birisi, *Yoksulluk ve Açlık* (1981) adlı çalışmasında "istihkak teorisi"ni [*entitlement theory*] ve

48 Douglas Hay, "War, Dearth and Theft in the Eighteenth Century", *Past and Present*, 95 (1982), s. 132.

49 Bkz. Bhatia, *a.g.e.*, s. 39.

ileri istatistik aletleri kullanan Amartya Sen'inkidir. "İstihkak", insanların zorunlu yiyecek maddeleri arzına ulaştıkları çeşitli araçları ifade etmektedir. Bu doğrudan geçimlik tarım ya da bir işverenin ya da efendinin (kendi hanesindeki) tedariki ya da piyasadan satınalma şeklinde olabilir. Bir açlık durumu, bu tür tedarik mekanizmalarının çöküşünün tetiklenmesiyle oluşur ve bu yaklaşımın erdemi bize yalnızca var olan yiyecek miktarındaki azalmadan söz etmemekte fakat ayrıca "niçin bazı gruplar açlıktan ölürken diğerleri kendilerini besleyebilmektedir... bir grubu değil de diğerini ortada mevcut olan yiyeceğe sahip kılan nedir?" sorusunu da incelemektedir.[50]

Dr. Sen, bizim 18. yüzyıl için sahip olduğumuzdan çok daha fazla güvenilir istatistiki verinin bulunduğu Asya ve Afrika'daki 20. yüzyıl açlıklarını incelemekte ve incelenen olayların pek çoğunda açlığın basit olarak "yiyecek miktarındaki azalma"ya indirgenemeyeceği sonucuna varmaktadır. Hasattaki bir azalma, "*üretimdeki* ılımlı bir düşüş", "*piyasaya sunulanda* olağanüstü bir azalmaya dönüşmektedir". Piyasa, içinde yer aldığı siyasal, sosyal ve hukuksal ilişkilerden ayrı tutulamaz ve soyutlanamaz. Bir kez açlık döngüsüne girildi mi süreç yığılmalı bir hale gelebilir ve "açlığa her ne *yol açmış* ise, onu *kırmanın* yöntemi kamusal dağıtım sistemi içinde büyük miktarda yiyecek arzını gerektirir".[51]

Bu yaklaşım 18. yüzyıl Avrupa'sındaki kıtlıklara da uygulanabilir,[52] ve hasattaki yetersizlikleri, sanki daha sonra olanların zorunlu ve ayrıca yeterli açıklamasıymış gibi kabul eden yaygın yaklaşıma tercih edilir. Dr. Sen, bu "yiyecek miktarındaki azalma" yaklaşımının;

> açlığın nedensellik mekanizması hakkında çok az fikir verdiğini, çünkü insanların yiyecekle olan *ilişkisine* girmediğini;

50 Sen, *a.g.e.*, s. 154.

51 Sen, *a.g.e.*, s. 75, 79.

52 Bkz. Louise Tilly, "Food Entitlement, Famine and Conflict", R.I. Rotbergve Theodore K. Rabb (der.), *Hunger and History* (Cambridge, 1985), s. 135-152.

> yiyecek miktarındaki azalma görüşünün kehanet gücü ne olursa olsun suskunluğu ile kesinlikle Muğlak[53]

olduğunu tartışmaktadır.

Genel olarak 18. yüzyılda İngiliz yoksulları, açlıktan ölmekten fakir-fukara fonları ve yardımlarla uzak tutulmuştur ama Dr. Sen'in tezi geçerliğini korumaktadır. Kıtlık yıllarına ilişkin Smithçi ve Malthusçu açıklamalar ağırlıklı olarak hasattaki yetersizliklere dayanır ve insanların yiyecekle olan ilişkisi ve toplumsal olarak farklılaşmış istihkaklar konusunda Muğlak kalır.

"İnsanların yiyecekle olan ilişkisi" iktidar, mülkiyet ve hukuk sistemlerini ilgilendirir. Piyasada yiyecek üzerinde istihkak sahibi olmak, her ne kadar pek çok tarihçi şimdilerde bu terimi kullanmamak için pek fazla titiz davransa da, sınıf mücadelesinin forumunu oluşturur. Bu ayrıca, simsarlara ve çiftçilere karşı çıkan imalat işçileri, yünlü işçileri ve kömür madencileri olarak, "Kent"e karşı "kır" arasında bir çıkar çatışmasının da forumu olur.

Her iki çatışma biçimi Napolyon Savaşları'nm yüksek fiyatlı yıllarında İngiltere'de görülebilir ve hükümet doktrin ve silahlı kuvvetlerle tarımsal kapitalizmin engelsiz işlemesi amacıyla devreye girdiği için hangi çıkarların ve sınıfların kazançlı çıktığı konusunda kuşkuya yer yoktur. Profesör Mingay, araştırdığı bölgelerde rantların 1750 ile 1790 arasında %40 ve %50 arttığını ve 1790'la 1815 arasında ayrıca bir %80 ile %90 arasında daha arttığını tahmin etmiştir.[54] Aynı zamanda (o zamandan kalan tarımsal binaların tanıklık ettiği gibi) orta ve büyük çiftçiler artan rantları pekâlâ karşılayabilmişler; varlık ve toplumsal statü beklentileri yönünden ilerleyebilmişlerdir. Rantlar, toprak sahiplerinin, tarımsal kârlardan paylarına düşeni geri alabilmelerinin aracı olmuştur. Bu rantlar tarımdaki kapitalist sınıfların zenginlik yönünden hatırı sayılır bir yük-

53 Bkz. Sen, *a.g.e.*, s. 154. Ve bkz. A.K. Ghose, "Food Supply and Starvation: A Study of Famines with Reference to the Indian Sub-Continent", *Oxford Economic Papers*, xxxiv (1982)

54 G.E. Mingay, "The Course of Rents in the Age of Malthus", Michael Turner (der.), *Malthus in his Time* (Basingstoke, 1986), s. 90-91.

seliş gösterdiklerini (bu refahtan tarım işçilerinin hiç pay alamadığını) ve bunun ayrıca, "Kent"deki tüketiciye yiyecek maddeleri –özellikle tahıl– satışıyla desteklendiğini göstermektedir. Toprak sahiplerinin zenginliği, savaş yıllarında üç milyon *acre* ya da İngiltere arazisinin %9'unun parlamento kararıyla çitlenmesi ve buraların tahıl üretimi için ekime açılması yoluyla daha da güçlenmiştir.[55]

Bu refah, bu refahı artan tarım alanlarına yakın yaşayan yünlü işçileri, kömür madencileri ve "proto-endüstri" imlatçılarının dikkatlerinden kaçmamıştır. 1795-6 ve 1800-1 çatışmaları işte bu bağlam içinde görülmelidir. Dr. Roger Wells'in *Perişan Yüzler*'i (1988) bu kıtlık yıllarının her yönünü, sahip olduğumuz ya da olabileceğimiz, en ayrıntılı bir şekilde belgeleyen bir çalışmadır ve kendisine arşivdeki çalışkanlığı ve sayfalarının pek çoğundan taşan aydınlatma için müteşekkir olmalıyız. Bununla birlikte vardığı sonuçlardan bazıları yanlış ve kendi kanıtlarıyla çelişir görünmektedir ve bu da Dr. Wells'in bile Smithçi "yiyecek miktarındaki azalma" sözde sağduyusundan ister istemez etkilenmiş olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Kuşkusuz bu yıllarda hasatta ciddi düşüşler olmuştu ve eğer ülke dışından önemli miktarda ithalat yapılmamış olsa, ülke gerçek açlık koşullarıyla karşılaşabilirdi.[56] Ancak Roger Wells, "ahlâki ekonominin" yürürlüğe konulmasının, "felaket için bir reçete" olduğunu yazdığında, sorunu çok dar bir açıdan almaktadır.[57] Çalışması boyunca otoritelerin ya da ahalinin tü-

55 Michael Turner, "Corn Crisis in Britain in the Age of Malthus", Turner, *a.g.e.*, s. 1120.

56 Adam Smith'in tahıl ticaretine müdahale edilmemesi doktrini, *Digression*'ında, *dahili ticarete* sınırlıydı. Wells (örneğin *Wretched Faces*, s. 7'de olduğu gibi) kıtlık sırasında hükümetin tahıl ithalatı konusundaki enerjik faaliyetlerinin, Smithçi ilkelere aykırı olduğunu sanmaktadır. Ancak (Smith'in doktrininde) hükümet ithal ettiği tahılı, piyasada kendi kendine oluşan fiyatın altında satarak bir müdahalede bulunmamalıydı ve buna çoğu kez ülke içindeki kasaba ve köylerden gelen satış mümessillerinin hazır bulunduğu varış limanlarında gemilerin kargosunun derhal satılması yoluyla uyulmuştur.

57 Roger Wells, "The Revolt of the South-West, 1800-01", *Social History*, 6 (1977), s. 743; Wells, *Wretched Faces*, s. 230.

keticiyi korumak için aldığı piyasaları düzenleyici ya da fiyatı kontrol edici *herhangi* bir önlemi ifade etmek üzere kelepir bir terim gibi kullandığı "ahlâki ekonomi" yeri geldiğinde Edmund Burke ya da Portland dükü kadar ortalığı telaşa veren bir şey olabilir. Wells, piyasadaki kargaşanın, "gelecekteki arzı yok ettiğini ve enflasyonu arttırdığını" ve "fiyat kontrollerinin, şiddetin etkisini vahimleştirdiğini" ve "Ekmek Yönetmeliğinin yerine kargaşanın egemen olduğunu" ve de ahlâki ekonominin, "doğrudan şiddetli popülist müdahaleyi davet ederken aynı zamanda cemaatin düzeni koruma kararlılığını zayıflattığını" iddia etmektedir.[58] Ve de "aylaklanmanın arzı kısıtladığı, tenha pazarların şiddetin yinelenmesini tahrik ettiği ve yeni karışıklıkların ticari güveni ortadan kaldırdığı" bir kısır döngü imajını davet etmektedir:

> En sonunda, global bir bakış açısından, bütün ülke etkilenmektedir. Bu bağlamda halkın müdahalesinin 'pozitif' yönleri, ticari kötü uygulamaları caydırma, azami sömürüye engel olma, halkın dikkatini yoksulların kötü durumuna dikmesine ve etkisi zayıf olacak daha fazla yardım önlemlerinin harekete geçirilmesine yol açmaktadır. Tarihçinin ayaklanmayı değerlendirişi yönetsel kıstasları da içermelidir. Tahıl ticaretinin mikro ekonomik analizine karşı makro analiz, özel olarak tüketim merkezlerine, genel olarak ise ulusal varlığa karşı protesto tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. En zor durumda bulunan yörelerde açlığın önüne geçmek ayaklanmanın en hızlı bir şekilde bastırılmasını gerekli kılmıştır.[59]

Sorun şuradadır ki açlık genellikle (midede) "lokalize" olmaktadır. Açlıktan kaynaklanan ölümler minik noktalar gibi görünmektedir. Roger Wells, Pitt'in savaş yönetimine ilişkin çok fazla devlet belgesi okumuştur ve onların geribesleme döngüsüne kendini kaptırmıştır. Üstelik aşırı-renkli dilinde ("felaket", "yok etmek", "şiddet", "şiddetli halk müdahalesi",

58 *A.g.e.*, s. 178-181, 230-236.

59 *A.g.e.*, s. 181.

"tahrip edici") son zamanlardaki tarihyazımının gösterdiği ve Dr. Wells'in kendi araştırmalarının da teyid ettiği, ahalinin kendi "protokolu" ve "düzenli bir düzensizliği" olan, öz-disiplinli ve çoğu kez kansız doğrudan eyleminden çok uzaklaşmış ve her kalabalığın budala ve zorba bir "güruh" olduğunu kaydeden o eski kötü okula dönmüş oluyoruz.[60]

Dr. Wells'in iddiasında, –özellikle de 1795 yazında– kara ya da su yoluyla tahıl ulaşımını engelleyen yaygın ahali barikatlarından söz ettiği zaman en güçlü hissedilen bir şey var. Bu ambargo, Birmingham, Nottingham ve Leicester gibi büyük tüketim merkezlerinde, her ne kadar açmamışsa da, bir felakete yol açabilirdi. Başka meselelerde Wells (kendine özgü olmayan bir şekilde) zayıf ve kesin olmayan kanıtlar sunmaktadır. Sunduğu az sayıda örnek, fiyat düzenlemelerinin o pazarlarda gelecekteki arzı "yok ettiği" konusunda ikna edici değildir. Kasaba ya da imalatçı yörelerin yerel yiyecek arzına muhtaç oldukları yerlerde, çiftçiler de yerel göreneklere muhtaçtılar ve ahali yiyecek maddelerini ele geçirme tehdidiyle çiftçileri ziyaret edebilirdi. Sonunda çiftçiler pazara gitmek zorunda kalırlar ve davranışlarında, tüketicilerle, arazi sahipleriyle ve kendi vicdanlarıyla ilişkileri üzerinde karmaşık etkiler oluşurdu.

Roger Wells'in, "Ekmek Yönetmeliği'nin yerine karmaşanın hâkim olduğu" iddiası, 1800'de Oxfordshire'deki bir tek olayca desteklenmektedir. İşe bakın ki Oxford, 18. yüzyılda Yönetmeliğin işleyişine dair titiz bir araştırmaya sahip olduğumuz tek yerdir ve burası "karmaşa" nitelemesini hiçbir şekilde haklı kılmamaktadır. Dr. Wendy Thawaites'in araştırması, Oxford'da Yönetmeliğin işleyişinin, ekmeğin fiyatını normal yıllarda marjinal olarak arttırmış olabileceğini, ama kıtlık yıllarında bu artışı önlediğini göstermektedir. Pazardan sorumlu yetkililere, fırıncılara ve tüketicilere, "birbirleriyle ilişkilerinde bir tür güven duygusu" vermiştir;[61] ve herhalükârda bu tek

60 John Bohstedt, *Riots and Community Politics in England and Wales, 1790-1810* (Cambridge, Mass., 1983), s. 27.

61 W. Thawaites, "The Assizez of Bread in the 18th Century Oxfordshire", *Oxoniensia*, li (1986), s. 171-181.

başına değil ama tartı ve kalite kontrolünü de içeren daha geniş bir düzenlemenin bir parçası olarak görülmelidir. Londra'da 18. yüzyıl boyunca bir Ekmek Yönetmeliği uygulanmıştır ve "karmaşa" bir yana, başkentte yiyecek ayaklanmaları enderdir.[62]

Roger Wells, çok tek yanlı bir denge kurmaktadır. Birmingham'ın en büyük tacir-değirmencisi Pickard'ın, 1800 Eylül'ünde ahalinin öfkesi nedeniyle işini bırakmak zorunda kahşı doğrudur.[63] Ancak bu Birmingham'ı yiyeceksiz bırakmamıştır. Biirmingham'da, her ne kadar söz konusu değirmen esas itibariyle çok sayıda zanaatkâra ve abonelerine maliyet fiyatından ekmek temin ediyorduysa da, –belki de "ahlâki ekonomi" ilkelerinin ilk kooperatiflere dönüşmesi– bir başka buharlı değirmen de, "Sendika Değirmeni", de vardı.[64] Ve Pickard'ın değirmeni kapanmamıştı; şehrin ekmek arzını garanti etmek üzere, acil bir önlem olarak, yeni bir şirkete kiralanmıştı. Pickard'ın oğlu Edward, bu "hayırsever beyefendi"nin olağanüstü Şirket'inin talihindeki garip dalgalanmaları kaydediyordu:

> Beyefendilerden birisi, [altı aylık kiranın] ilk döneminin başlamasından hemen sonra, şehrin gerçekten yiyecek maddelerinden yoksul kalacağı izleminin korkusuna kapılarak Birmingham'ı terk ederek... Baltık'tan yeni gelmiş olan buğdaydan çok büyük bir miktar satınalma girişiminde bulundu ve bunu yeni Şirket adına Birmingham'a yolladı. Buğdayın parası nasıl ya da kimin tarafından ödendi bilmiyorum: Sanırım pa-

62 Londra'da yiyecek ayaklanmalarının ender oluşuyla ilgili farklı açıklamalar için bkz: George Rude, *Paris and London in the Eighteenth Century* (1970), s. 55-57; John Stevenson, *Popular Disturbances in England, 1700-1870* (1979), s. 99-100; Bohstedt, *a.g.e.*, s. 208-209. Kuşkusuz Londra'da yiyecek maddelerini temin etmek devletin bir önceliği idi.

63 Bkz. Wells, *Wretched Faces*, s. 180-181.

64 Anonim, "A Record of the Staff of Life from 1796 to 1900: At the Old Mill of the City", *Birmingham Magazine of Arts and Industries*, iii (1899). Ayrıca bkz. J. Tann, "Co-operative Corn Milling; Self-help during the grain crises of the Napoleonic Wars", *Agric. Hist. Rev.*, 28 (1980), s. 52; Sendika Değirmeni 1796 yılında, başlıca emekçilerden oluşan 1360 abone ile kurulmuştu.

rayı onlara bankerleri temin etti... O sırada buğdayın fiyatı aşırı olmakla birlikte beklenmedik bir şekilde daha da yükseldi ve her ne kadar Şirket böylelikle çok miktarda unu yoksullara piyasadaki satıcılardan daha düşük fiyata sağlama imkânı bulduysa da, ilk altı ayın sonunda kârlarının çok yüksek oluşunu görünce, hesaplarının açıklanması halinde halkın öfkesini çekmekten korktular. Dolayısıyla babama başvurarak sürelerinin uzatılmasını istediler ki babam da, söyledikleri gibi kazançlarından bir miktar azalma olsun ve böylece halka daha tatminkâr bir bilanço sunabilsinler diye istediklerini yaptı. Sözleşmenin süresinin yenileneceği sırada buğdayın fiyatı düşmeye başladı ve sonuna kadar düşmeye devam etti: Bunun sonucunda ve ayrıca son dönemlerinin başında aldıkları büyük miktarlar nedeniyle karşılaştıkları zararlar yüzünden bu hayırsever adamlar yalnızca ilk altı aylık kârlarını değil koymuş oldukları sermayenin tümünü kaybettiler.[65]

Bu öykü, ne Smithçi ne de "ahlâki ekonomi" doktrininin özellikleriyle bağdaşır. Bu ilginç savaş zamanı koşullarında tahıl pazarında tarafların tümünün körebe oyunu oynadıklarını akla getiriyor. Herhalükârda, yalnızca bu savaş yılları açısından ele alınırsa yiyecek ayaklanmalarının nitelikleri ve işlevleri üzerine genellemeler yapmak risklidir, çünkü bunlar özel bir durumdur: Savaş ve istila korkuları bağlamında, *gentry*nin ve adamlarının (Gönüllü Süvariler olarak) silah altında bulunduğu bir sırada ve anti-Jakoben panik esnasında ayaklanma geleneğinin hem zirveye çıkışı hem de sona erişi gözlenir. 18. yüzyılın bu son yılları, pazarlama bölgeleri ve uygulamalarında bir yandan tüketicilerin ve çiftçilerin, yöneticilerin ve simsarların birbiri hakkında birşeyler bildikleri, yüz yüze gelebildikleri ve "ayaklanma" yoluyla bile olsa fiyatlar konusunda "pazarlık" edebildikleri yerel olarak beslenen piyasalarla; çiftçilerin nadir olarak ziyaret ettiği ve uzak piyasalardan satın alan simsarların arzı beslediği ve ilişkilerin daha az kişisel ol-

65 Edward Pickard'ın el yazması defteri, Birmingham Araştırma Kütüphanesi, MS 22/11.

duğu büyük kentsel piyasalar arasında orta yerlerde bir dönüm noktasıydı.[66] Üstelik 1790'ların deneyimi, yönetici otoriteler arasındaki derin bölünmelerle, merkezi yönetimin *laissez-faire* doktrinini zorla uygulamaya çalışırken yerel otoritelerin ve gelenekçi arazi sahiplerinin fiyatları ikna yoluyla kontrol etmeye çalıştıkları ve ahaliye göz kırptıkları durumlarla daha da karmaşıklaşıyordu. Böylesine karışık koşullar altında birbiriyle çelişen bulgularla ve kimi "karmaşa" örnekleriyle karşılaşmamız ihtimal dahilindedir.

17. ve 18. yüzyılları kapsayan uzun döneme bakıldığında ayaklanmanın "başarısı" üzerine en sağlam ifadeler kullanılabilir. 17. yüzyılla ilgili iki tarihçi, ayaklanmaların "huzursuzlukların giderilmesi için otoriteleri harekete geçirme konusunda değişmez bir şekilde başarılı" olduğu sonucuna varmışlardır.[67] Bu genel olarak 18. yüzyıl için de doğrudur. Fiyat düzenlemeleri başarılı bile olabiliyordu ve bu konuda ahalinin başarısının en ikna edici çözümlemesi John Bohstedt'in, *Ingiltere ve Galler'de Ayaklanmalar ve Halk Siyaseti, 1790-1810* (1983) adlı çahşmasının, "Devon'daki Klasik Yiyecek Ayaklanmaları" yla ilgili bölümünde bulunabilir. Küçük ya da orta büyüklükteki pazar kentlerinin (çevredeki çiftçilerin ziyaretleriyle de desteklenen) doğrudan ahali eylemi için klasik mekânlar olduğunu göstermekte ve bu tür eylemlerin, kendi gelenekleri olan ve kendi teamüllerini hatırlayan topluluklar içindeki hem dikey hem de yatay ilişkilerle desteklendiğini ileri sürmektedir. Dikey ilişkiler çerçevesinde, karşılıklı ödevler ve yükümlülükleri gerektiren "toplumsal patronaj" teriminin, "paternalizm"den daha yararlı bir terim olabileceğini önermektedir. Ayaklanma ya da fiyatları aşağı çekmek için yapılan doğrudan eylem hiçbir şekilde yasal değilse de hem otoriteler hem de ahali kabul edilmiş bir "protokol"a bağlı kalmaktadır. Ayak-

66 Bu hususlar Bohstedt, *a.g.e.*, tarafından özellikle Manchester ve Devon piyasalarını karşılaştırdığı bölümde ele alınmaktadır. 1800 yılında hâlâ Birmingham Sendika Değirmeni ihtiyacını, Birmingham piyasasından ya da civarda, yarı çapı yirmi mil olan, bir yöreden temin ediyordu: J. Tann, *a.g.e.*, s. 54.

67 Walter ve Wrightson, *a.g.e.*, s. 41.

lanmacılar, "tüm mülkiyet ve iktidar sistemini doğrudan tehdit etmemektedirler" ve bu böyle olduğu sürece şiddet engellenebiliyordu; kimi zaman otoriteler "toplumsal barışın kesin mülkiyet haklarından ya da daha doğrusu kâr elde etme hakkından daha önemli olduğu"nu kabul ederek fiyatların belirlenmesinde işbirlikçilik yapıyorlardı. Dolayısıyla ayaklanmacılar, "çiftçilerin ve yiyecek simsarlarının mülkiyet haklarını değiştiriyor... ve onların meşrûiyet ile gayrimeşrûluk sınırında zora başvurmaları, sınırlı olsa bile gerçek bir siyasal güçtü". Gerçekten de, "ayaklanmacılar, iktidar ve mülkiyet sisteminde dinamik bir kurucu momentti".[68]

John Bohstedt, Devonlu ayaklanmacıların başarılı olduğunu güvenle ileri sürmektedir: "Eğer bir işe yaramasaydı ayaklanma ne bu kadar sık ne de bu kadar düzenli olurdu". Yiyecek ayaklanmaları, önce Avrupa'da ve Çin'de,[69] daha sonra Hindistan'da ve başka yerlerde, diğer ülkelerin tarihlerinde de kuşkusuz görülür. Bunların kesin yiyecek krizlerinin yerel nüfusa dayalı *ancien regime*'i ile yalnızca fiyat ve polis tarafından düzenlenen "modern" ulusal "serbest piyasa" arasında bir geçici aşamaya işaret ettiği yolunda değinmeler de söz konu-

---

68 Bohstedt, *a.g.e.*, özellikle 2 ve 9. bölümler ve s. 54, 202, 220-221. Tüketicinin korunmasını harekete geçirmek açısından ayaklanmanın etkinliği konusundaki tahminler için Thawaites'in tezinde s. 522-527'e bkz.

69 Çin, 18. yüzyılda Qing hanedanı sırasında, yiyecek maddelerinin temininde başarılı bir bürokratik yönetime örnek oluşturmaktadır. Çin devleti, kıtlık zamanlarında insanları beslemek için uzun soluklu önlemler almıştır; bunlar arasında kamusal tahıl ambarları, borç verme, istifçiliğin önlenmesi, kanallar ve yollarda dağıtımın teşviki gibi önlemler sayılabilir. Bu durum, "iyiliği" onaylayan "Konfüçyüs"çü bir değer sistemi ve kıtlık ya da sel gibi afetlerden yararlanan herhangi bir rejimin "cennetin onayını yitireceği" yolundaki halk inanışıyla destekleniyordu. Dolayısıyla kıtlık zamanında yiyecek dağıtımıyla ilgili herşey çok hassas siyasal bir önem kazanıyordu. Çin köylüsü sadaka için yalvarmıyor; yardım talep ediyor ve yönetimin görevi gereği bunu yerine getirmesi gerektiğini düşünüyordu. Çinli yiyecek ayaklanmacılarının pek çok eylemi Avrupa'daki ayaklanmalara benzer –ulaşımı engellemek, istifçilere saldırmak, bürokratlar ve zenginlerle lobi faaliyetine girişmek– ve ayaklanma devletin yardım önlemlerini harekete geçirmesi için kabul geren bir yoldu: R. Bing Wong, "Food Riots in the Qing Dynasty"; Lillian M. Li, "Introduction: Food, Famine and the Chinese State"; Paul R. Greenough, "Comment", hepsi *Journal of Asian Studies*, Ağustos 1982.

sudur.[70] Ayaklanma, herhangi bir "getiri"si, yeni özgürleştirilmiş tarımsal çıkarların iştahı karşısında bir korunma, vurgunculara ve sepkülatörlere karşı bir uyan ve yöneticiler için acil önlemleri ve yardımları harekete geçirmeleri konusunda bir alarm işareti olmasa, bu kadar evrensel bir varlık kazanmazdı. Bu tür eylemler, mütevazi dilekçelerden, tehditkâr mektuplara[71] ve kundaklamaya, ya da barikatlardan değirmenlere saldırmaya çok değişik biçimler alabilir (ve alır) ama her zaman ekonomik olduğu kadar son derece siyasal bir olaydır.

"Mülkiyet ve iktidar sisteminin dinamik kurucu bir momenti olarak" ayaklanma, kuşkusuz değişik ulusal tarihlerde bariz olarak farklı biçimler ve önemler kazanmıştır ve İngiltere'deki durumda incelemiş olduğumuz (Bölüm iki) patrisyen/plep ilişkilerinin özel yapısı içinde, sınırlılıkları ve kayıtsızlıkları içinde ele alınmalıdır. Ancak Hindistan ve İrlanda'nın ortaya koyduğu kanıtları İngiltere için okumaya devam edelim. Parlak bir çalışmada David Arnold, Hindistan'da yiyecek ayaklanması geleneğinin ortaya çıkışına, belki 1876'da Madras Başkanlığı'nda, ortaya çıkışına bakmaktadır. 1918-1919'da, İngiltere ve Fransa'daki benzerleriyle ortak özellikler ve amaçlar ortaya koyan 120 kadar olay Güney Hindistan'ı etkilemiştir: İhracatın engellenmesi, fiyatların aşağı doğru zorlanması ve yiyecek maddelerinin temini için yerel yöneticilere baskı yapılması. İki yüzyıl önce aynen İngiltere'de olduğu gibi, yiyecek dükkânlarının "yağmalanması" genellikle hırsızlıkla değil fakat eşyalara zarar verilmesiyle sonuçlanmıştır ve amaç, son derece zor zamanlarda ahalinin istifçilik ve vurgunculuk yapmakla suçlu gördüğü simsarları aşağılamak olmuştur. Böylece ayaklanmanın bir işlevi, gelişmekte olan "serbest piyasa"nın kapıp koyverdiği kâr iştahını sınırlandırmaktı ve Ar-

70 Başka ulusal tarihlerde öteki faktörlerin rolü konusunda bkz. Charles Tilly, "Food Supply and Public Order in Modern Europe", C. Tilly, (der.), *The Formation of National States in Europe* (Princeton, 1975), s. 380-455 ve Louise Tilly, Rotberg ve Rabb (der.), *Hunger and History* içinde, s. 143-148.

71 Tehditkâr mektuplar için bkz. benim "The Crime of Anonymity", (der.) Douglas Hay vd., *Albion's Fatal Tree* içinde, s. 325-341. Kundaklama için bkz. Wells, *Wretched Faces*, s. 165-167.

nold bunun, yerel piyasalarla oluşmakta olan ulusal tahıl piyasası arasında bir geçiş momenti –kıtlıktan etkilenen yerlerden tahıl ihracıyla ve geleneksel iletişim kanallarının kesilmesiyle fiyatta ani iniş çıkışların görüldüğü– bir geçiş aşaması olduğunu teyid etmektedir. Arnold ayrıca, en azından kısa dönemde, ayaklanmanın kendi hedefleri açısından başarılı olduğunu da ileri sürmektedir.[72] Bunun önerebileceği şey ayaklanmanın işlevsel olduğu ve aynı geçiş momentinde pek çok ulusal tarihte de görülmesinin beklenebileceğidir.

Neden, o zaman, İrlanda tarihinde kendini ortaya koymamaktadır? 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında İrlanda'da, "Büyük Açlık"tan çok önce, şiddetli açlık olayları görülmüştür. Ama İrlanda'nın durumu, kimi zaman gösterilmek istendiği kadar, açık değildir. Sık sık, İrlanda'da yiyecek ayaklanması geleneği olmadığından söz edilmiştir.[73] Bununla birlikte 1740-1741'deki ciddi açlıkta, Dublin gazetesi *Pue's Occurences*, Dublinli bir güruh tarafından fırıncıların ve uncuların dükkânlarına zorla girildiğini ve Liffey'de (Haziran 1740) bir gemiye çıkıldığını, Galway'da ihracata karşı bir ayaklanmanın ordu tarafından bastırıldığını, Youghal ve genellikle Munster'de (Aralık) ihracat karşıtı ve fiyat belirleme ayaklanmalarının olduğunu, Limerick'te (Mart 1741) dükkânlara zorla girildiğini ve Waterford'a giden yulaf yüklü bir geminin, Carrick-üzerindeki-Suir'de durdurulduğunu ve askeri birliklerin ahaliye ateş açtığını (Nisan 1741) haber vermektedir.[74] Bu yiyecek ayaklanması geleneği olmayan bir ulusa pek benzememektedir. 1757'de Wexford'da kadınların ayaklandığı haber veriliyordu[75] ve John Wesley, istifçilerin "açlıktan öldürmek istediği yoksul" bir "güruh"un Sligo limanında bir Hollanda gemisini boşalt-

72 David Arnold, "Looting, Grain Riots and Government Policy in South India, 1918", *Past and Present*, 84 (1979).

73 Örneğin bkz. George Rude, *Protest and Punishment* (Oxford, 1978), s. 57'de 1829-31'dene önce yiyecek ayaklanmasının "önemsiz bir rol oynadığı" söylenmektedir.

74 Bu örnekler Dışişleri Bakanlığı ve İrlanda Bakanlığı'nca toplanmış ve bir broşür şeklinde yayınlanmıştır: *Famine in Ireland, 1740-41* (1847).

75 *Gentleman's Magazine*, Mayıs (1757).

maya girişiklerini ve bütün malı pazara getirip, "satıcıları adına cari fiyattan sattıklarını ve bunu akla gelebilecek en sakin ve soğuk kanlı bir şekilde, bir tek kişiye bile vurmadan ve kimseyi incitmeden yaptıklarını" gözlemliyordu.[76]

Böylece "klasik" yiyecek ayaklanması 18. yüzyıl İrlandalılarınca biliniyordu ve bu genel tarihlerde gerektiği kadar yazılmamış olabilir. Eğer yiyecek ayaklanması ihracatı önlemede başarılı olamadıysa ve (1740-1'de olduğu gibi) açlığı hafifletmeye yetmediyse bunun nedeni yüzyıl ilerledikçe geleneğin zayıflamış olmasında aranabilir.[77] Ve kişi yalnızca birbirinden farklı ulusal gelenekler konusunda spekülasyonda bulunabilir. Belki de İrlanda'da yiyecek ayaklanmacılarının daha az "siyasi" etkinliği vardı çünkü yerleşik yönetici bir *gentry*nin istikrarını ve "yüzü"nü aynı şekilde doğrudan tehdit etmiyorlardı. Ne de (yoksul yasaları olmadığı için) yardım mekanizmasını ve *gentry* hayırseverliğini (kimi örneklerin varlığına karşın) aynı şekilde harekete geçirebiliyorlardı.[78]

Böylece İrlanda'da yiyecek ayaklanmaları kısmen, (İngiltere'de olduğu gibi) içinde pleplerin yöneticilerine baskı koyabilecekleri siyasal bir alan bulunmadığı için "çalışmadı". Bu olaylardan geriye doğru tartışırsak inceleme altında olan İngiliz kanıtlarını bir kez daha sıralayabiliriz. Yirmi yıl önce yiyecek ayaklanmalarının herhangi bir olumlu işleve sahip olabileceği nosyonu, tarihçilerin dikkatini nadir olarak çekebiliyordu. Smithçi doktrin bunları toplumsal kötü işleyişin örnekleri olarak ve ayrıca yiyecek miktarındaki azalmayı, tahıl fiyatlarındaki artışın yeterli açıklaması olarak görüyordu. Bir bilimadamının "erken modern toplumun, ekonomik bireyciliğin zaferiyle damgalanmış bir piyasa toplumu gibi anakronistik okunuşu" olarak nitelediği şey, hasat, fiyat ve (17. yüzyıla kadar)

76 Wesley'in *Günlüğü*, 27 Mayıs 1758.

77 Ama 1792'de, Samuel Clark ve J.S. Donnedly (der.), *Irish Peasants* (Manchester, 1983), s. 55 ve 1793'te, C.H.E. Philpin (der.), *Nationalism and Popular Protest in Ireland* (Cambridge, 1987), s. 196'da (Cork ve Waterford *county*lerinde) ayaklanmalardan söz edilmektedir.

78 Bkz. L.M. Cullen ve T.C. Smout, *Comparative Aspects of Scottish and Irish Economic and Social History* (Edinburg, 1977), s. 10 ve Bölüm 2.

ölümler arasında aracısız ve sorunsuz bir ilişki varsayan "Malthusçu sosyal ve ekonomik değişim modeli"ne itibar kazandırmıştır.[79]

Ancak tarihsel demografideki son gelişmeler şimdi bize çok daha karmaşık bir olaylar seti gösteriyor. A.B. Appleby, 1596-7 ve 1622-3'de kuzeybatıdaki bölgesel açlığı açıklıkla teşhis etmiş ve ilginç bir şekilde İngiltere'nin başka yerlerinin açlıktan sakınmayı nasıl başarabildiği sorusunu ortaya atmıştır. Kuzeybatı ve güneydeki "açlığın ekolojisi" arasındaki farklılık konusunda birkaç inandırıcı neden ileri sürülmüştür. Ve belki de bunlara, elde bulunan fazla tahılın pazara getirilmesini ya da sübvanse edilmiş fiyatlarla en fazla ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmesini sağlayan ayrışık yardım önlemlerinin etkinliğinin farklılıkları da eklenebilir. *Emirnameler Kitabı*'nın sembolik olmaktan öte işlevleri de olmuş olabilir ve (fakir-fukara fonları ve hayır işlerininin yardımıyla) güneyde kıtlığın etkileri hafifletilirken; yalnızca otlak ağırlıklı ve tahıl-yoksunu olan kuzeybatı, ayrıca *Emirnameler Kitabı*'nı harekete geçirecek idari ve mali yapılardan da yoksun bulunmuş olabilir.[80]

Wrigley ve Schofield'ın önemli *İngiltere'nin Nüfus Tarihi* bu tartışmayı daha da ileri götürmemize olanak sağlar. Genellikle İngiltere'de açlık tehdidinin 1650'den itibaren atlatılmış olduğu ileri sürülürse de, 1745 yılına kadar tahıl fiyatları ile ölümler arasmda zayıf da olsa bir ilişki gösterilebilir. Zayıf bir ilişki (bütün ülkeye genellendiğinde) keskin yerel krizleri ya da daha fazla ölümlerin esas itibariyle "fakir-fukara" ya da belirli riski yüksek gruplara isabet ettiği ayrışık ölümleri maskeleyebilir. Üstelik açlık tehdidi çok da uzaklara gitmemişti. Wrigler ve Schofield 1541 ve 1871 yılları arasında 404 *parish*ten oluşan bir örneklemi incelemekte ve bunlar arasından pek çok *parish*te ölüm oranları genel eğilimin bir hayli üstünde çıkmaktadır;

79 John Walter, "The Social Economy of Dearth in Early Modern England", John Walter ve Roger Schofield (der.), *Famine, Disease, and the Social Order in Early Modern Society* (Cambridge, 1989), s. 82, 121.

80 John Walter ve Roger Schofield, "Famine, Disease and Crisis Mortality in Early Modern Society", *a.g.e.*, s. 47.

1727-9 ve 1741-2 kıtlık ve ayaklanma yıllandır ve bu yıllar tabloda (genel eğilimin %30 ya da %40 üzerinde ölüm oranlarıyla) yukarlarda yer alırken, diğer ayaklanma yılları, 1709, 1757 ve 1795, yukarlarda değildir.[81] Ancak bunlar, güvenli bir şekilde yerel yiyecek krizleri olarak nitelenemez çünkü yüksek ölüm oranlarına salgın hastalıklar yol açmış olabilir.[82]

Bunlar karmaşık sorunlardır. Bizim tartışmamız açısından yerel krizlerin 18. yüzyıl içinde de devam ettiği, hasatın azlığı ya da fiyatların yüksekliğinin (birbirlerine komşu bile olsalar) farklı cemaatler üzerinde ayrışık etkilerinin olduğu ve ulusal istatistik serilerindeki önemsiz hareketlerin çok keskin yerel ıstırapları maskelemiş olabileceğidir. Üstelik, "[yerel] krize bağlı ölümlerin en fazla görüldüğü yerler, güneybatıda güney Gloucestershire ve batı Wiltshire'den, Dorset'ten Doven'e uzanan alanda meydana gelmiştir": Yani 18. yüzyıldaki en güçlü yiyecek ayaklanmalarının olduğu yerlerden birisinde.[83]

Bu durum, ayaklananların endişe etme ve kendilerini savunacak eylemler konusunda yeterli nedenleri olduğunu düşündürmektedir. Ve yüksek fiyatlı yıllarda piyasa durumlarındaki en küçük bir değişikliğin bile ölümcül bir fark yaratabileceği bir sınıra çok yaklaştıklarını göstermektedir. Tümü de piyasaya bağlı olmayan yiyecek maddeleri elde etme yolları vardı,[84] ve olağanüstü durumlarda "yoksullar" tümüyle çaresiz de değillerdi. Batıda istihdamın düşük ve fiyatların yüksek olduğu (1741) bir sırada, "yakındaki imalatçı bir yerden" yazan birisi, şu sonuca varıyordu:

> Yoksullar her ay daha yoksullaşıyorlar, zira giysileri görülüyor ki paçavraya dönüşüyor ve yenilerini alacak olanakları yok. Ellerindeki bütün küçük fazlalıkları çoktan satmışlar ya da

81 E.A. Wrigley ve R.S. Schofield, *The Population of England, 1541-1871* (Cambridge, Mass., 1981), s. 653. 1766-7 ayaklanma yılları genel eğilimin %10.4 üzerinde bir ölüm oranı ortaya koymaktadır.

82 *A.g.e.*, s. 668-669.

83 *A.g.e.*, s. 692.

84 Bkz. John Walter, "The Social Economy of Dearth"ın büyük bir kısmı erken 18. yüzyıl için de geçerlidir.

> belki birisinin bir altın yüzüğü, diğerinin bir iki ya da üç kalaylı kabı, bir üçüncüsünün pirinçten bir tası ya da tenceresi var; bunları kendileri ve aileleri için ekmek satın almak üzere ellerinden çıkarıyorlar...[85]

Bu durum (henüz) bir yiyecek krizi değildir ama kronik bir yetersiz beslenmenin ortamıdır.

"İstihkak teorisini", tahıl arzında gerileme diye bir şey yoktu ve her kıtlığın nedeni insanlardır şeklinde okumamak gerekir. Sen'in göstermiş olduğu, hasattaki bir yetersizlik karşısında, arzın sosyal gruplar arasındaki dağıtımının belirgin bir şekilde insanların kararıyla olduğu ve bunun dağıtım olanakları arasındaki seçimlere dayandığı ve bunlardan yalnızca birinin piyasa fiyatı olduğudur. Kıtlık zamanlarında bile her zaman bir arz vardır ve sorun bu fazlalığın silolardan ve ambarlardan nasıl çıkarılacağı ve en fazla ihtiyaç duyanlara nasıl yönlendirileceğidir.[86] *Emirnameler Kitabı*'nda ifadesini bulan önlemler oldukça iyi çalışıyordu ve 1630 yılından sonra niye terk edilmiş oldukları açık değildir. Dr. Outhwaite, açıklıkla savunduğu makalesinde bu önlemlerin karmaşıklığının ve etkisizliğinin "hayal kırıklığına" yol açtığını ileri sürmektedir.[87] Ama piyasa yönelimli, tahıl üreticisi toprak sahibi sınıflar devlette daha etkili oldukça, ideoloji ve çıkara da burada bir rol verilebilir. 1660'tan sonra uzun dönemler boyunca sorun kıtlık değil, bol üretim, düşük fiyatlar ve ödenmemiş rantlardı ve merkantilist teori tahıl ihracı (ve primler) ile ilgileniyordu. Bu koşullar altında yiyecek konusunda Tudor'ların aldığı önlemler, her ne kadar yüksek fiyat yıllarında unutulmasalar da, işe yaramaz oluyordu. 1693 yılında Oxfordshire'de ahali, buğdaya, "istifçi-

85 "Philo-Georgius"dan Newcastle düküne, 7 Aralık 1741 tarihli mektup, Brit. Lib. Add MS 32, 698, folyo 496.

86 Profesör Sen, 20. yüzyıldaki açlıkların siyasal bağlamına büyük bir vurgu yapmayı sürdürmektedir. Kamuoyuna hesap veren hükümetler, vermeyenlere göre yardım önlemleri konusunda işi daha sıkı tutmaktadırlar ve "özgür basını ve etkin muhalefetiyle demokratik bir sisteme sahip olan bir ülkede açlıktan ölümlerin yaşandığı bir durum bulmak zordur": Amartya Sen, "Individual Freedom as a Social Commitment", *New York Review of Books*, 14 Haziran, 1990.

87 Outhwaite, "Dearth and Government Intervention", s. 404.

ler tarafından taşınırken, yöneticiler dikkate almadıkları için yasayı yürürlüğe koyma kararında olduklarını söyleyerek" el koymuştu.[88] "Bizim ayaklanmacılardan bazıları" (diye yazıyordu bir simsar 1766'da) "yaptıkları için yalnızca yasaların toptan uygulanmasına yardımcı olmaktan ibaret olduğunu sanacak kadar kendilerinden geçmişlerdi...."[89]

Yoksul yasalarının, bir meskeni olanlara kurumsal bir güvenlik ağı sağlama konusunda giderek etkisini yitirmesi *Emirnameler Kitabı*'nın yürürlükten kalkmasını kolaylaştırmış olabilir. Merkezi otoritelerin almak istemedikleri sorumluluk, yeniden *parish* ve şehir yönetimince üstleniliyordu. Ve bu sınırlı yardımın yanısıra, hayırseverlik konusundaki yerel gelenekler, kıtlık zamanlarında, kimi zaman sanıldığından daha fazla, hayatiyet kazanıyordu. Bir anlamda, "ev yönetimi" konusundaki Tudor pratikleri ve konukseverliği, büyük "cömertlik" jestleriyle 18. yüzyıldaki toprak sahibi beyefendinin yerel nüfuz açısından sınamasına sunulmuş oluyordu.[90]

Fiyatların yüksek olduğu her yıl –en azından 1760'lara kadar– ülkenin pek çok yerinde nüfuzlu toprak sahipleri öne çıkıyorlar, başkalarına örnek olmak üzere piyasalara düşük fiyatla tahıl gönderiyorlar, kendi kapılarında ucuz tahıl satıyorlar, makul fiyatlarla piyasaya sunmaları konusunda kiracılarına buyuruyorlar, fiyatları düşürmek, örneklem yoluyla satanları, istifçileri vs. kovuşturmak için *county*ler arası anlaşmalar vb. işler yapıyorlardı. (1780 ve 1790'larda görüşler daha farklıydı ve –Warwick *earl*ü gibi– eski yardım jestlerini sürdüren kimileri, kendilerini geleneksel "Tory" paternalistleri olarak niteleme eğilimi gösteriyorlardı.) Bu görünürlüğü bir hayli yüksek olan gelenek kısmen insancıl saiklere ve *gentry*nin kalpsiz işverenlere, kötü *parish* yöneticilerine ve açgözlü aracı-

88 *The Life and Times of Anthony Wood of Oxford*, 1632-95, (der.) A. Clark, aktaran W. Thwaites, "The Corn Market and Economic Change: Oxford in 18th Century", *Midland History*.

89 *Reflections on the Present High Price of Provisions*, s. 27.

90 Kıtlık zamanlarında 17. yüzyıl hayırseverliği hakkında John Walter'in yazmış olduklarının pek çoğu, 18. yüzyılın ilk yetmiş yılı için de aynı ölçüde geçerlidir: Walter, "Social Economy of Dearth".

lara karşı yoksulları korudukları şeklindeki kendi öz imajlarına bağlanabilir. Ancak bu ayrıca, orta tabakalara karşı, patrisyenlerle plepler arasında kültürel olarak inşa edilmiş bir ittifakın hesaplı tavır alışıydı ve dikkatleri toprak sahiplerinin zenginliğinden vurguncu yiyecek simsarları arasındaki tanınmış Dinsel Muhalifler ve Quaker'lara yöneltiyordu.[91]

Bu açıdan bakıldığında, yoksul yasaları ve olağanüstü durumlardaki yardımlar, iktidar ve mülkiyet sisteminin kurucu bileşenleriydi. Gerçekten de sübvansiyonlar ve yardım paraları çoğu kez ayaklanmayı satın almak ya da hattâ ayaklanmamayı ödüllendirmek için girişilmiş doğrudan hareketler olarak görülebilir.[92] John Bohstedt bizi uyarmıştı:

> Bu tür yardımların kuşku duyulamayacak olan insancıl yanını, sınıf yönetimini sürdürmedeki işlevlerinden ayırmak tarihsel olarak yararlı değildir. Pleplerin sefaleti varlıklıların vicdanını rahatsız ediyordu ve buna bir çare bulma kapasitelerine kafa tutuyordu; aynen mülkiyetlerine saldırma tehdidinde bulundukları ve siyasal tekellerinin meşrûiyetine kafa tuttukları gibi.

1790'larda "gerileyen 'paternalizm'... aslında hafifçe kılık değiştirmiş bir kendi kendini korumaydı".[93]

---

91 Quaker'ların aşağılanması o kadar yaygındı ki Dostlar 1880 yılında bir açıklama yayınladı: "Bir süreden beri, Buğday ve Un gibi hayatın gerekli malzemelerini tekellerine alarak toplumun çalışkan ve yoksul sınıflarının sömürücüleriymiş gibi karalanmakta olan Dostlar Derneği... dürüstlük ve masumiyetlerini bizzat savunmaya davet edilmektedirler..." *Meetings for Sufferings*, xi, s. 404-406, & Ekim 1800 (Dostlar Evi Kütüphanesi, Londra). Kütüphane görevlisi Malcolm Thomas'a teşekkür ederim.

92 1766 yılında Melksham'da yerel *gentry*, "şehrin her yanında meydana gelen son ayaklanmaya katılmayan yoksulların düşünülerek" yardım parası toplamış ve 1.600'ü aşkın yoksula biftek dağıtılmıştı. Ancak biftek, krizin en yüksek noktası aşıldıktan aylar sonra Kasım ayında verilmişti. Dr. Randall, Chippenham, Stroud, Frome ya da Bradford'un (Wiltshire) ayaklanan yoksullarının daha iyisini yapmaları gerektiğini ima etmektedir: A.J. Randall, "Labour and the Industrial Revolution in the West of England Woollen Industry" (Birmingham Üniv. Doktora Tezi, 1979), s. 166.

93 Bohstedt, *a.g.e.*, s. 96-97, 48. Ayrıca Peter Mandler'in bu yıllarda, yoksulların göreneksel haklarını kabul eden toprak sahibi gentrynin zayıf bir paternalizmden (Smith ve Malthus tarafından tanımlandığı şekliyle) "içindeki tek doğal

1790'lardan itibaren durum buydu ve sözde "Jakobenlik" tehdidi buna ek bir mahmuz darbesi oldu. Ancak önceki onyıllarda, daha az hesaplı ve daha çok bilinçsiz, bir tür hegemonyanın günlük uygulaması için ödenen zorunlu harçlar türünden bir çeşit toplumsal pazarlık gözlenebilir. Bu durum kimi kırsal *gentrye* diğer suçlarını affettirecek bir liberallik niteliği kazandırdı. "Bu anlamda" diye yazıyor John Walter, "kıtlık yılları, içinde, yoksullarla kendilerinden iyi durumda olanların sürekli olarak toplumsal sorumlulukların doğasını yeniden tartışabilecekleri bir arena olma özelliğini sürdürdü." Ancak uzun erimde, bir zamanlar karşılıklı ödevler (ve çalışanlarca haklar) olarak görülen şeyler "fark gözetici ve isteğe bağlı hayırseverlik" şeklinde yeniden tanımlandı. Eğer "yoksullar", "yaşam seviyesinin altında krizlere karşı koyabilmişlerse" bunun maliyeti "bir riayet ve bağımlılık ağının içine düşmüş olmaktı".[94] Bununla birlikte eğer bu kırsal İngiltere –ve belki de kimi kasabalar– için doğruysa, yiyecek ayaklanmalarının sicili bir alternatife işaret eder.

Her ne olursa olsun yardım önlemlerine yalnızca birer gösteriş meselesi ya da toplumsal kontrol uygulaması olarak omuz silkemeyiz. Bunların yiyecek krizlerini önlediğini düşünmemiz mantıklıdır. Eğer yoksulların geçimi ve (risk altında olan gruplarda) açlık arasındaki sınır küçükse, o zaman en çok ihtiyaç duyanlara bu yardımların marjinal dağıtımı, nüfusu bir hane (*digit*) değiştirecek kadar önem taşımış olmalıdır. Komşu kasabalar arasında bile farklı ayaklanma/yardım profilleri, ölümleri etkilemiştir. Derme çatma fakir-fukara fonları, hayırseverlikler, sübvansiyonlar –hattâ malt imalatına sınır getirilmesi, saç (peruk) pudrasının yasaklanması, ya da orta sınıflara sade diyetler önerilmesi gibi– ufak tefek önlemler bile kimilerinin yaşamasına etki yapmış olabilir.

---

hakkın" mülkiyet hakkı olduğu bir "doğal düzen" diline geçişleri konusundaki tartışmaya bakınız: "The Making of the New Poor Law Redivivus", *Past and Present*, 117 (Kasım 1987).

94 Walter, "Social Economy of Dearth", s. 127-128; Walter ve Schofield, "Famine, Disease and Crisis Mortality", s. 48.

Bunlar basit olarak yiyecek arzının (ve aslında nüfusun) aralarında ayaklanmanın da rasyonel ve etkili bir ajan olarak yer alabileceği kendine özgü siyasetlerinin olduğunu hatırlatmak içindir. Eğer yiyecek ayaklanmaları olmasaydı o zaman bütün bu karmaşık ve derma çatma koruma önlemleri hiçbir zaman ortaya çıkmazdı. Roger Wells'le birlikte, "en zor durumda olan yörelerde açlığı önleme, ayaklanmanın en hızlı yoldan bastırılmasını zorunlu kılıyordu" dersek, o zaman, olağanüstü durumlarda, barikatların aşılıp tahıl trafiğinin açılması ihtiyacı şeklindeki kısa dönemli bakışı kabul ediyoruz demektir. İki yüzyıl ve daha fazla süreyi kapsayan uzun dönemli bakışa göre, ayaklanma ve ayaklanma tehdidi, kimi zaman fiilen fiyatları düşürterek ve daha genel olarak Hükümet'i yoksulların çaresizliğine el atmaya zorlayarak ve yerel hayırseverliği ve *parish* yardımlarını harekete geçirerek açlığı önlemiş olabilir. O zaman tez, kentli ve imalatçı yörelerdeki ve maden bölgelerindeki çalışan insanların dayanışma ve ortak eyleminin yiyecek krizinin sona ermesi için birşeyler yapmış olduğu şeklinde olmalıdır. Ve aksine –ama daha geçici bir varsayım olarak– 19. yüzyılda İrlanda'da ve Hindistan'da ayaklanmanın görece *yokluğu*, kıtlığın açlığa dönüşmesine yol açan etkenlerden (diğerleriyle birlikte) birisiydi. Ve eğer durum buysa, refah içinde olan bizlerin aç uluslar için yapabileceğimiz en iyi şey, onlara ayaklanmayı teşvik edecek uzmanlar göndermektir.[95]

Bunu yalnızca kısmen bir şaka olarak söylüyorum çünkü söz konusu olan toplumun savunulması ve çahşan insanların

95 Büyük bir nezaketle müsvedde halinde iken bu sayfaları okuyan Wendy Thwaites, bu şakayı yaptığım için bile beni çok akıllıca azarlamıştır. Kendisi, modernleşmiş aç ulusların kaynaklarının 18. yüzyıldan bu yana artmış olduğuna işaret etmekte ve [Nigel Twose, *Cultivating Hunger* (Oxfam, 1984'ten aktararak)] Dominik Cumhuriyeti ya da Haiti'de ayaklanmacıları engellemek için geliştirilmiş bir aracı anlatmaktadır: "AMAC-1'in ondokuz adet namlu çıkış noktası, dört adet çoklu elbombası fırlatıcısı, bir tazyikli su topu ve gözetleme için kızıl-ötesi video kamerası vardır; aracın gövdesi 7.000 volt elektrik yayabilmektedir." Orada ayaklanmanın olabilmesi için, "otoritelerin baskıda ne kadar ileriye gidebilecekleri konusunda belirli kısıtlamaların olması gerektiği" sonucuna varmaktadır. Şakamı yerinde bıraktım çünkü bu bana onun düşünceli uyarısını da buraya dahil etme imkânı verdi.

siyasal etkinliğidir. En azından yöneticiler, aksi halde yönetimlerinin bir ayaklanma ile tehlikeye girebileceği korkusuyla yoksullara yardım konusunda daha hareketli olabilirler. Hiç kuşkusuz, kıthğın başarılı bir şekilde aşılması ve açlığın önlenmesi için geçmişte (ve bugün) bir tek alternatif ve evrensel çözüm yolunun, "ahlâki ekonomi", olduğunu düşünmüyorum. Tam da böyle evrenselci dogmalara ("serbest piyasa") karşı olduğum için görüşlerimi tartışıyorum. Belki de kriz zamanlarında beklenebilecek en iyi şey, el altında bulunan bütün kaynakları ve seçenekleri harekete geçirecek enerjik bir doğaçlamadır. Eğer siyasal ekonomi ("tayınlama" gibi) kandırıcı ama yanlış mecazlar üzerine kurulmuşsa, ahlâki ekonominin de, kıtlığın spekülasyon ve istifçiliğin sonucu olduğu yolundaki halk inanışı, "yapay kıtlık" ya da hattâ kimi kötü niyetli *kıtlık anlaşmaları* gibi kendi irrasyonellikleri ve hurafeleri vardır.

Sorun her iki taraftan da savunulabilir. Vurguncuların[96] ya da düzenbaz simsarların örnek olsun diye cezalandırılmalarının kimi zaman fiyatlar üzerinde yararlı etkileri olmuştur ama fiyat tavanlarının gaddarca empoze edilmesi kimi durumlarda karaborsacılığı ya da üreticilerin grevini (köylülerin arzı sınırlandırması) beraberinde getirebilmiş ve *laissez-faire* doktrininden daha az tahripkâr olmayan sonuçlar doğurabilmiştir. Kentli devrimcilerin mentalitesi kimi zaman köylülüğe karşı

96 Adam Smith tahılda konu sınırından ayrıldığı zaman vurgunculara ilişkin çok ılımlı bir görüşü benimsemiştir çünkü, (a) kıtlık yıllarının yüksek kârları, normal yılların mütevazi getirileri için simsarları telafi etmektedir ve (b) birkaç kişinin aşırı kârları, piyasanın toplumun geneli için yerine getirdiği işlevlerin kaçınılmaz faturası olabilir. Herhalükârda, istifçiler ve vurguncular (eğer piyasayı doğru değerlendirememişlerse) fiyatlar düştüğünde dışarıda kalacaklardır. Şimdiye kadar hiç kimse, 18. yüzyıl yüksek fiyat yıllarında istifçilik ve vurgunculuk sorununun sistemli bir incelemesinin yolunu bulabilmiş değildir; ne de bunun nasıl yapılabileceğini söyleyebilmek kolaydır. Ancak bunun sonuçlarının (eğer o da vardıysa) önemsiz olduğu yolundaki geniş kabul gören dogmanın ve de küçük tüketicilerden tahıl üreten çevrelere gelir transferi yapan (Tahıl Yasaları'yla desteklenen satıcı piyasalarındaki) aşırı fiyatların benimsenmesine neden olamaz. Bazı bilim adamları farelerin ve pirelerin davranışları ya da tohumluk tahılın hasat fazlasına oranı gibi konularda büyük bir uzmanlık ortaya koyarken, insanların açgözlülüğü gibi oldukça büyük etkenleri dikkate almaktan inatla kaçınıyorlar.

son derece düşmanca olabilmiştir ve 20. yüzyılda kollektivist devletler, kendini beğenmiş siyasal ekonominin hâkim olduğu ülkelerdeki kadar korkunç yiyecek kıtlıklarını hızlandırabilmişlerdir. Bugün bazı kuramcılar birincisini hatırlamaya hevesli görünürken siyasal düşüncenin küçük egzersizlerinde sözü edilmeye değmez şeyler olarak kabul ettikleri ikincisini unutmuşlardır. Bu nedenle, isyancıların kendi nedenleri olduğunu göstermek için anlatınların kusurlarını düzelttim.

Ve (sonuç olarak) "piyasa" terimini kullanırken daha dikkatli olunması uygun düşebilir. Önceki soruma dönüyorum: Piyasa gerçek bir piyasa mıdır yoksa bir mecaz mıdır? İnsan her yanda bir "piyasa ekonomisi" lakırdısı duyuyor. Bu terim, eski tip kollektivist devletlerin merkezi yönetimiyle karşılaştırıldığında insan neyin tanımlandığını anlıyor. Ve büyük bir kesinlikle "piyasa" burada, tüketici tercihini ifade etmek ve çeşitliliği özendirmek açısından yararlı ve ayrıca demokratiktir. Ancak 18. yüzyıl İngiltere'sinde "piyasa ekonomisi"nin ne olduğunu açıkhkla söyleyemem; ya da daha doğrusu onunla karşılaştıracak piyasa ekonomisi olmayan bir ekonomi bulamam. İnsan piyasası olmayan bir ekonomi düşünemiyor ve Cornwall tenekecileri ya da Kingswood madencileri ya da İngiltere'nin batısındaki giyim işçileri[97] gibi en ateşli ayaklanmacılar bile, gerek üretici gerekse tüketici olarak piyasaya girift bir şekilde bağımlıydılar. Piyasa olmadan bir ay ya da bir hafta nasıl yaşayabilirlerdi? Söz konusu olan şey, piyasayı düzenlemenin farkh biçimleri ya da üreticiler ve tüketiciler arasındaki ilişkiyi, birinin ya da diğerinin avantajına olacak şekilde etkilemekti. Biz, "ihtiyaç maddeleri"nin kıtlık zamanla-

97 Bu grup işçiler hakkında, hem (sıkı pazarlık eden) üreticiler hem de (isyankâr) tüketiciler olarak her iki nitelikleriyle ilgili mükemmel araştırmalara sahip olduğumuz için şanslıyız. Hattâ "görenek" bile pazardan yana ya da pazara karşı değil, ücretlerin ve fiyatların düzenlenmesi konusunda özel bir topluluk konsensusuydu. Bkz. J.G. Rule, "The Labouring Miner in Cornwall, c. 1740-1820", (Warwick Üniversitesi Doktora Tezi, 1971), özellikle s. 116-180; R.W. Malcolmson, "A Set of Ungovernable People", J. Brewer ve J. Styles (der.), *An Ungovernable People* (1980) (Kinswood'un madenci nüfusu); A.J. Randall, "Labour and Industrial Revolution in the West of England Woollen Industry", (Birmingham Üniversitesi Doktora Tezi, 1979).

rındaki pazarlamasının özel durumuyla ilgileniyoruz ve ahalinin tercih ettiği model tam da, hanların arka odalarında örneklem üzerinden pazarlık eden büyük simsarların kapalı piyasaları değil, küçük üreticilerin serbestçe rekabet ettiği "açık piyasa" idi.[98]

"Piyasa ekonomisi"nin, çoğu kez kapitalist süreç için bir mecaz (ya da maske) oluşundan kuşku duyarım. Hattâ bir mitos olarak bile kullanılmış olabilir. Bu mitosun ideolojik bakımdan en zorlayıcı biçimi, piyasanın sözde tarafsız ama (şans eseri) yararlı bir varlık olduğu; ya da (kafaların dışında hiçbir yerde bulunamadığına göre) bir varlık değilse bile o zaman, tıpkı postahanelerdeki her harfi bir pakete, her paketi bir koliye dönüştüren tasnif masalarının sihirli büyütme gücüyle –farklılaşma, toplumsal hareketlilik, bireycilik, yenilik, büyüme, özgürlüğe– enerji veren bir ruhtu. Bu "piyasa", ulusun en iyi çıkarlarını elinde olmadan azamileştiren, tarafların rızasına dayanan iyi huylu bir güç olarak tasavvur edilebilir. Hattâ belki, ulusun zenginliğini "üretmiş" olan –belki de tüm o tahılı yetiştirmiş olan "piyasa"dır– şeyin "piyasa sistemi" olduğu düşünülebilir.

Piyasa gerçekten de her türlü çatışma ve çelişkilerini gözlerden gizleyerek kapitalist değişim biçimlerinin yarattığı yeni ihtiyaçlar (ve tercihler) ve ortaya konan enerji için mükemmel, büyüleyici bir mecazdır. Piyasa (bu açıdan bakıldığında) "ulusun" ya da "topluluğun" çıkarlarıyla uyuşmayan ama, herşeyden önce, böyle olduğunu sanmaya hevesli belirli çıkarların yüzüne geçirdiği bir maskedir. Böyle bir piyasanın gerçekten varolabileceğini sanan tarihçiler onu bize belgelerde göstermelidirler. Bir mecaz, entellektüel şeceresi ne denli büyük olursa olsun, yeterli değildir.

98 *Mist's Weekley Journal*, 12 Mart 1726, Northampton, Kettering, Wellingborough, Stony, Stratford'da çiftçiler buğdayı pazara getirmeyip "Hanlar'da tuttukları için" kalabalığın pazarın kurulduğu günlerde ayağa kalktığını haber veriyordu. Towcester'deki bir ayaklanma Tellal'ın buğdayın "açık pazara" getirilmesini ilan etmesi üzerine önlenmişti.

III

Şimdi de yiyecek ayaklanmalarında kadınların rolü sorununu ele alalım. 1982 yılında Jennifer Grimmett ve M.I. Thomis, bu konuda yararlı bir bölüm yayınladılar,[99] ve burada hangi cinsin daha öne çıktığı sorusunu ortaya attılar ama cevaplamadılar. Kenneth Logue, İskoçya'daki "yemek güruhları"na ilişkin çalışmasında, her ne kadar mahkeme önünde suçlananların yalnızca %28'ini oluştursalar da kadınların çok etkin olduğunu gösterdi. Ancak muhtemelen bu, "kadınların erkeklere göre daha az kovuşturulması olasılığı" nedeniyle böyleydi ki bir kere daha soru açıkta kaldı.[100] 1988'de John Bohstedt, "kadınların yiyecek ayaklanması mitosu"nu ortadan kaldırmayı amaçlayan önemli bir makalede ikna edici bir cevap bulmaya çalıştı.[101]

Bohstedt'in vardığı sonuçlar şunlardır:

> Kadınlar yiyecek ayaklanmalarında egemen bir konumda olmamışlardır; yiyecek ayaklanmaları belirgin bir şekilde kadınlara özgü bir etkinlik alanı olmamıştır... Kadınlar, yiyecek ayaklanmalarında, tipik olarak erkekleri izlemişlerdir... Kadınların erkeklerle işbirliği yapması, başka görüşlerde ileri sürüldüğü gibi yiyecek ayaklanmalarını tekelleri altına almalarından çok daha önemlidir. Kadınlar ekmek için ayaklanmalarda erkeklerin anlamlı ortaklarıydılar, bunun nedeni kısmen endüstri öncesi toplumda hanehalkı ekonomileri içinde kadınların ekmeği kazanan zorunlu ortaklar olmaları ve kısmen de ekmek ayaklanmalarının küçükten orta büyüklüğe kadar geleneksel temel yiyecek maddeleri üreten kasabalarda hâlâ etkili bir siyaset oluşuydu.

---

99 Malcolm I. Thomis ve Jennifer Grimmett, *Women in Protest, 1800-1850* (1982), Bölüm 2. Bu, yayınlanmış kimi kaynaklarla 1800 ve 1812 yılına ilişkin kimi gazetelere dayanan bir araştırmadır.

100 Kenneth J. Louge, *Popular Disturbances in Scotland, 1780-1815* (Edinburg, 1979), s. 199, 202-203.

101 John Bohstedt, "Gender, Household and Community Politics: Women in English Riots, 1790-1810", *Past and Present*, sayı 120 (Ağustos 1988), s. 88-122. "Kadınların yiyecek ayaklanması mitosu"nu ortadan kaldırma iddiası, s. 90 ve 93'tedir.

Bu sonuçlar iki yolla desteklenmektedir. Birincisi, John Bohstedt, 1790 ile 1810 arasında İngiltere ve Galler'deki bütün ayaklanmaları içermek iddiasında olan rafine istatistikleri sunuyor. İkincisi, proto-endüstriyel hanehalkı ekonomilerindeki toplumsal cinsiyet spekülasyonlarına ilişkin birkaç sayfa sunuyor.

Bohstedt'in ayaklanmayı incelediği önemli çalışmasına olan takdirimi daha önce belirtmiştim. Ve bu yeni makalede ilginç malzeme bulunmaktadır. Ancak makale, açıkladığı kadar da karanlıkta bırakmaktadır. İlk güçlük ortadan kaldırılması gereken "kadınların yiyecek ayaklanması mitosu" diye bir şeyin olmamasıdır. Bohstedt'in bana gösterebileceği hiç kimse, hiçbir tarihçi, hiçbir zaman yiyecek ayaklanmalarının kadınların "tekeli"nde olduğunu ya da ağırlıklı olarak dişil olduğunu ileri sürmemişti. En fazla yapabileceği Barbara ve J.L. Hammond'un, 1795'teki kriz yılı hakkında (1911'de), yiyecek ayaklanmalarında "kadınların almış olduğu belirgin rol" nedeniyle "evkadınlarının isyan yılı" diye yazdıklarını göstermektir.[102] Bu bizi sahte polemiğe sürükleyen bir "mitos" oluşturmaz. Daha önceki tarihçiler, belki de, ayaklanmalarda kadınların rolüne her zaman yeterince ilgi göstermemişlerdir ama pek çoğu kadınların ayaklanmalarda çokça görüldüklerini ve olaylara sıkça katıldıklarını kabul etmişlerdir. Bütün tarihçiler erkeklerin çokça göründükleri, ya da erkek ve kadınların birlikte hareket ettiği ayaklanmaları gösterdiklerine göre, hiç kimse yiyecek ayaklanmalarının "belirgin bir şekilde kadınlara özgü" olduğunu ileri sürmemiştir. Bohstedt, bu efsanevi düşmanı kovalamanın heyecanı içinde tablolarını sunmaktadır. 1790 ve 1810 yılları arasında yer alan 617 ayaklanmadan büyük bir emekle bir "örneklem" çıkarmıştır ve bu örneklemi çeşitli istatistikî manevralarla tekrarlamaktadır. Şimdi buna karşı ne diyeceğimi bilemiyorum. Kimi zaman, örneğin farklı ayaklanma durumları arasındaki kaba ayrımı gösterirken, verdiği sayılar

102 *A.g.e.*, s. 88. J.L. ve B. Hammond, *The Village Labourer* (1911; yeni baskısı 1966), s. 116-118.

yararlıdır. Ve Bohstedt kimi zaman kanıtlarının sınırlılığını hatırlayacak kadar titiz bir bilimadamıdır. Ama genel olarak tarihi, kendi sayılarına boyun eğdiği ve "edebî" ve bağlamsal kaynaklardan uzaklaştığı oranda daha az güvenilir olmaktadır. Bunun nedeni, kanıtlardan çoğunun, bir tablonun katı tanımları arasına giremeyecek kadar "yumuşak" olmasıdır. Ve insan John Bohstedt'in hesaplamalarına baktığı zaman, tartışılan konular saçma görülebilir. 617 ayaklanması içinden 240'ını yiyecek ayaklanması olarak ayırabilmektedir. Bunlar daha sonra şöyle ayrıntılandırılmaktadır:

A. Kadınların egemen olduğu	B. Kadın ve erkek	C. Yalnızca erkek	D. Cinsiyetin bilinmediği
35	42	81	82

Eğer D çıkarılır ve A ve B birlikte ele alınırsa o zaman 158'de 77 ya da bu yiyecek ayaklanmalarının yüzde 49'unda kadınların katılımı vardır, yüzde 51'inde yoktur. Böylece eğer birisi kadınların yiyecek ayaklanmalarının "çoğunda" yer aldıklarını ileri sürmek isterse, yüzde 2 ile yanılmaktadır. Ama B ve C'yi birlikte ele alarak insan, 158'den 123'ünde ya da yüzde 78'inde erkeklerin katılımı olduğunu keşfetmektedir ki bu sonraki nesil bilgisayarlar tarafından yıkılacak bir erkek yiyecek ayaklanması mitosuna doğru bir adım olabilir.

Bohstedt bu sayıları (şiddet ve düzensizlik bölümleri gibi) daha rafine manevralarda kullanmayı önerdiğinde, kullandığı malzemenin kaynağını bilen herkesi güldürmek durumundadır. Güçlüklerden bazılarını açıklayayım. Herşeyden önce, güvenilir sayılar derlemenin güçlüğü gelmektedir. Bunlar bilinen şeylerdir ve sık sık tartışılmıştır.[103] Bohstedt'in örneklemi *Annual Register*, iki Londra gazetesi ve karışıklıklarla ilgili olarak İçişleri Bakanlığı'na gönderilen mektuplardan (HO 42) derlen-

103 En iyi yorum Roger Wells'in "Counting Riots in the Eighteenth Century England", *Bulletin of Lab. Hist Soc.*, 37 (1978), s. 68-72'dedir. Alan Booth, "Food Riots in the North-West of England, 1790-1801", *Past and Present*, 77 (1977), adh mükemmel ve yoğun çalışmasında özellikle s. 89-90'da tahminlerde arda arda yapılan yanlışları tartışmaktadır.

miştir. Bu büyük bir araştırmadır ama Londra basınının taşraya ilişkin yayınları bölük pörçüktü; *JP*'ler yerel işleri her zaman merkezi otoritelere yansıtmak istemeyebilirlerdi; örneklem nispeten sakin olayları dramatik ya da şiddet görülen arbedelere göre (dolayısıyla muhtemelen kadınların katılımını) daha az temsil etme eğilimindedir vesaire. Yerel kaynaklara dayanan bölgesel araştırmalarla karşılaştırıldığı zaman Bohstedt'in örneklemi ciddi bir noksanlık ortaya koymaktadır. Aynı yıllarda İngiltere'nin kuzeybatısındaki yiyecek ayaklanmalarıyla ilgili Alan Booth'un çok kapsamlı çahşmasında Bohstedt'in örneklemine yalnızca 12'si girmiş 46 karışıklığın listesi verilmektedir. Booth, "cinsiyet dağılımı saptanmış olan ayaklanmaların çoğunda kadınların daha fazla sayıda ve özellikle de daha etkin olduğu görülmektedir" diye eklemekte ve 13 örnek zikretmektedir. Dolayısıyla Booth'un (eksiksiz olduğunu ileri sürmediği) örnekleri, Bohstedt'in her kategoriden yiyecek ayaklanmasına ilişkin verdiği toplamı aşmaktadır ki bu kadınların katılımını az göstermiş *olmalıdır*.[104]

Bundan sonra kullanılan kanıtların niteliğini ele almamız gerekir. Nasıl olur da 82 olayda (ya da örneklemin 1/3'ünden fazlasında) ayaklanmacıların cinsiyeti bilinmez ve 81 olayda yalnızca erkeklere ilişkin kanıtların katı ya da yumuşak kanıtlar olduğu anlaşılabilir? Kanıtlar çoğu kez "ayaklanmacılar", "güruh", "yoksullar", "sakinler", "ahali" gibi cinsiyet açısından belirsiz sözcüklerle gelir. *Ipswich Journal*'da 12 Temmuz 1740'ta yayınlanan Norwich'ten gelen, "sıradan Halkın", "Halkın en aşağı kesiminin", "ayaktakımı"nın ayaklanmasını anlatan bir mektubu alalım:

> Akşam saat sekiz sularında Belediye başkanı dört serkeş Heriften üçünü Hapishaneye tıktı; bu Davranış Güruhu gazaba getirdi, hapishaneyi bastılar, Yoldaşlarını serbest bıraktılar ve bütün hapishanede bir Tabaka Cam bırakmadılar... Güruhun bu öfkesi üzerine, düşüncesiz bir Beyefendinin bir Süvari'nin

104 Bohstedt, *Riots and Community Politics*, s. 11-14, 230-231; Booth, *a.g.e.*, s. 98-99.

> elinden bir Tüfek aldığı ve bir Adam'ı kafasından vurduğu söylendi. Bunun ahaliyi nasıl küplere bindirdiğini hayal edebilirsiniz ve o Akşam'ki İşin Sonucu vurulan üç Erkek, bir Erkek çocuk ve iki Kadın oldu...[105]

Bu rapor belirsiz (D) olarak başlıyor, "serkeş Herifler"de erkek (C) oluyor ve yalnızca ne zaman ki süvariler kalabalığa hedef gözeterek ateş ettiğinde aniden (B)'ye –kadınlar ve erkekler– dönüyor ve rastgele bir örneklem oluyor. Cinsiyeti belirsiz olanlar ("güruh", "ahali") ve erkek sözcükler arasında, uzun bir raporda kadınlardan ilk söz edilişi, aralarından ikisinin vurulması üzerine oluyor. 1757 yılında benzer bir cinsiyeti belirsiz kalabalık Herefordlu bir değirmencinin üzerine yürüdü evini ve değirmenini tahıl olup olmadığını anlamak için aramak istedi. Değirmenci isteği reddetti:

> Yine de tahıl yoksa da parası vardır diyerek bir arama daha yapmak için ısrar ettiler, bu açıklama üzerine kalabalığın üzerine ateş açılması zorunlu oldu ki dört kadın ve iki erkek yaralandı bu da diğerlerinin dağılmasına yol açtı.[106]

"Güruh"larla ilgili birbiri ardı sıra gelen raporlar, bir eylem ya da tutuklama anma kadar katılanları cinsiyet yönünden belirsiz bırakmaktadır. Bu haber verenin cinsiyet yönünden önyargılı olduğunun herhangi bir belirtisi de değildir. Önyargı (eğer öyle bir şey varsa) "güruh"ları, erkeklerden oluşan bir kalabalık diye algılayan ve anlatılanları ona göre yorumlayan 20. yüzyıl tarihçisinin ya da okuyucusunun kafasındadır. Belki de, 19. yüzyılın sonlarında "güruh" eril bir isim olmuştur. Ama 18. yüzyılın kafasına bu tür topluluk adlarının verdiği imaj çok farklıydı; onlar için "güruh" kadınları, erkekleri ve (sık sık) büyük çocukları ve özellikle erkek çocukları akla getiriyordu. Bohstedt'in tablosunun yanıltıcı olabileceğini ve (D)

105 *Ipswich Journal*, 26 Temmuz 1740. Bunun için Robert Malcolmson'a teşekkür ederim.

106 *Bristol Journal*, 11 Haziran 1757, aktaran Jeremy N. Caple, "Popular Protest and Public Order in 18th Century England: The Food Riots of 1756-7" (Queens Üniv. Ontario, Master Tezi, 1978), s. 102.

sütunundaki (cinsiyeti bilinmeyenler) pek çok ve (C) sütunundaki (yalnızca erkekler) bazı ayaklanmaların karma olaylar olduğunu düşünüyorum.

Üstelik, ister basından isterse İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiş mektuplardan derlenmiş olsun, tablolara giren bu sayılar, normal olarak ayaklanmanın belirli bir anı (belki de olayın kriz anı) hakkında bilgi vermektedir ve ender olarak olayın evrimini anlatmaktadır. Oysa bir ayaklanma belirli evrelerden geçer, örneğin kadınların eylemi ile başlamış, erkekler olaya katılmış ve sonunda da yalnızca erkeklerin eylemiyle bitmiş olabilir. Benim görüşüme göre, esas itibariyle erkeklerden oluşan bir kalabalığın varlığını düşünebileceğimiz iki durum vardır. Birincisi, birlikte hareket etmeye alışkın, disiplinli erkek çalışan gruplar ayaklanmayı başlatırlar: Kömür madencileri, mavnacılar, Cornwall tenekecileri ve denizcilerde bu durum söz konusu olabilir. İkinci durumda, otoritelerle ağır bir çatışma beklendiğinde, kimi zaman kadınların arkada kaldıkları ya da erkekler tarafından geride kalmalarının istendiği düşünülebilir.

Bununla birlikte eldeki kanıtlar bu kadar düzenli değildir. Erkek ayaklanmacıların özgün örnekleri madenciler ve tenekecilerdir ama yine de onların eylemine bütün topluluğun katıldığı bilinmektedir. Örneğin geçiş parasının ödendiği giriş noktalarını ve turnikeleri parçalayan Kingswood "güruhu"nun genellikle erkeklerden oluştuğu düşünülmektedir. Ancak kimi durumlarda onların otoriteye başkaldırışı daha ziyade bütün yörenin ayaklanması şeklindeydi. 1738 yılında elma şarabı vergisine karşı çıkılan ayaklanma sırasında vergi memurlarına "ateşli silahları olan o vahşi Tayfalar karşı koymuştu": "Şimdi Orman'da 1000'den fazla silahlı Adam, Kadın ve Erkek Çocuk var ve önlerine çıkan herşeyi yok ediyorlar..."[107] 1740 yılında Kingswood kömür madencileri Bristol'a yürüdüler ve arkalarında "Sopalardan ve Direklerden oluşan Bilinen Silahlarını bırakarak..." Şehir Meclisi'nde buğday fiyatlarına karşı gösteri

107 G. Blenkinsop, 14 Ekim 1738, PRO, T 1/299 (15).

yaptılar ama kendilerine "kimi dokumacılar, madencilerin karıları ve çok sayıda başka kadın" katıldı.[108] Hem "silah" olmayışı, hem de kadınların katılımı (o durumda) barışçı yöntemlere bağlı kalındığını düşündürmektedir.

1740 yılında kuzeydoğu yiyecek ayaklanmalarıyla çalkalanmış ve sonunda Newcastle Belediye Dairesi'nin yağmalanmasıyla sonuçlanmıştı. Madenciler ve mavnacılar bu işte öne çıkmışlardı ve yapay bir bakışla bu erkeklerin katıldığı bir ayaklanma olarak görülebilir. Ama daha uzun erimli ve yakından bir bakış dönüşümlü olarak erkek ve kadınların katılımını gösterecektir. İhracata karşı ilk bölgesel eylemler, Stockton'da "eli Sopalı ve borazanlı bir Hanım" tarafından başlatılmıştı. Erkekler kadar kadınlar da buğday yüklü gemilere çıkmışlar ve kıyıdaki ahali için yükün boşaltılmasını istemişlerdi.[109] Halkın üç haftalık ihracat ambargosundan sonra, Şerif kendilerine karşı *silahlı müfrezeyi* harekete geçirdiğinde, sayıları üç bine varan, Stockton halkı, "Ederly ve Caterhorn'un madencilerine haber gönderdiler".[110] Bu arada Newcastle-üzerindeki-Tyne'da, "kendisini 'General' ya da Jane Bogey diye çağıran, çanlar çalan ve tahıl taşıyan atların kasabadan geçişini engelleyen bir kadının önderliğindeki" kadınların katıldığı küçük karışıklıklar olmuştu.[111] Beş kadının tutuklanmasından[112] sonra Newcastle'da olaylar yatışmış ama Haziran ortalarında mavnacıların ve (madenlerini terk eden) madencilerin katılımıyla daha büyük ölçekte yeniden başlamıştı. İlk aşamada, "üç ya da dört yüz erkek, kadın ve çocuktan oluşan bir grup" şehre gelmiş, düşük fiyatla buğday talep etmiş; ambarlara girilmiş ve kalabalık sokaklarda yuhalar çekerek ve borular öttürerek zafer eda-

108 *Northampton Mercury*, 6 Ekim 1740; R. Malcolmson, Brewer ve Styles, *a.g.e.*, içinde, s. 117.

109 Edward Goddard, 24 Mayıs 1740, PRO, SP 36/50/431 ve SP 36/51 içindeki çeşitli yazılı ifadeler.

110 J.J. Williamson, Durham Şerifi, 10 Haziran 1740, PRO, SP 36/51.

111 Joyce Ellis, "Urban Conflict and Popular Violence: The Guildhall Riots of 1740 in Newcastle-on-Tyne", *Int. Rev. Social Hist.*, xxv, 3 (1980).

112 Birkaç gün sonra Mahkeme tarafından salıverilmişlerdi.

sıyla dolaşmıştı. O zaman yöneticiler silahlı nöbetçileri çağırmış kimilerini tutuklamıştı; kayıtlarda ahali, sopalarla iyi silahlanmış, nezarethaneyi basıp tutukluları salıveren ve şehrin sokaklarında davul, tulum ve sahte bayraklarla büyük bir disiplin içinde yürüyen "Madenciler, Arabacılar, Demirciler ve diğer sıradan işçiler" şeklinde büyük oranda erkekler olarak görülmektedir.[113]

Aralarında Belediye Dairesi'ne saldırılması ve kalabalığın üzerine ateş açılması gibi olayların da yer aldığı başka olaylar bunları izledi. Benim amacım, şimdi kadınlar tarafından harekete geçirilebilen ve daha sonra farklı cinsten ve yaştan insanları bir araya getiren ve daha da sonra (kurtarma ve çatışma söz konusu olduğunda) erkek ağırlıklı olabilen yiyecek ayaklanmasına katılan kalabalıkların evrimini göstermektir. Ancak bunlarm hiçbiri klişe haline getirilmemelidir. Sorunu inceleyen en dikkatli tarihçi kadınların ve çocukların izleyen soruşturmalarda rolünün küçük, madencilerin rolünün ise büyük gösterildiğini gözlemleyecektir. Kadınlar şiddet olaylarına, yöneticilerin önünde diz çöküp "Kana kan!" diye bağırarak hem sözel, hem de ambarlara girerek fiziksel olarak katkıda bulunmuşlardır.[114] Yöneticiler Stockton'da[115] bir gemiden buğdayı boşaltan kadınların üzerine en ağır bir şekilde giderken, Newcastle'da cezalandırmak için madencileri seçmişler ve kadınları atlamışlardır.

Bu, her birinin oynadığı farklı role göre önem kazandığı şu ya da bu cinsiyetten insanların içinde yer aldığı bütün topluluğun eylemiydi. Olay, haber verildiği anda John Bohstedt'in kategorilerinden birisine girebilir. Bu ayrıca ahalinin, birbiriyle işbirliği içinde bilinçli olarak değişik roller oynayan farklı öge-

113 Belediye Meclisi Üyesi Ridley tarafından hazırlanan "Ayaklanmalann Raporu", Northumberland CRO, 2R1 27/8.

114 Ellis, *a.g.e.*, s. 341-346.

115 Durham Mahkemesi'nde Anne Withy, Hannah Crone ve William Young, Stockton'da bir gemiden büyük bir miktar buğday aldıkları için yedi yıl sürgün cezasına çarptırılmışlardır. Ayrıca üç kadın ve bir erkek daha yargılanmış ve aklanmışlardır: *Newcastle Journal*, 9 Ağustos 1740. Robert Malcolmson'a bir kez daha teşekkür ediyorum.

lerden oluşabileceğini gösterir. "Halkın" kendilerine yardım etmeleri için madencilere haber gönderildiği rapor edilen durumlar da vardır. 1740 yılında St. Asaph'ta (Flint) ihracat karşıtı ayaklanmalar sırasında "erkek, kadın ve çocuklar"a "bazı kömür madencileri"nin katıldığı; yalnızca bu kadar da değil fakat Sir Thomas Mostyn'e "mensup" kömür madencilerinin kasıtlı olarak işten çıkarıldığı, ellerine kalın sopalar verildiği ve katılmaya teşvik edildiği iddia edilmiştir. Bu olayda kömür madencileri meseleye tamamen hâkim olmuşlar ve Mostyn'in bayrağı altında "a Mosytn!" diye bağırarak hep birlikte yürümüşlerdir.[116] Coventry'de (1756) –muhtemelen her iki cinsiyetten– yoksullar, "kömür madencilerinin sırtlarını sıvazlamışlar ve başladıkları bu işte kendileriyle birlikte sonuna kadar gitmeleri için ısrar etmişlerdir".[117] Ve aynı yıl Nottingham'da kömür madencileri belediye başkanı ile bir anlaşma görüşmesi yapmışlar ve daha sonra şehri terk ederken, "bir grup kadın... geri gelmeleri için onlara para vermiş ve onları Fransız-taşından bir Yeldeğirmeni'ne yönlendirmiştir". Kömür madencileri civardaki birkaç değirmeni duruma uygun bir şekilde tahrip etmişlerdi.[118] Poole'daki (Dorset) ihracat karşıtı ayaklanmalarda, 1737'de, (farklı bir şekilde) kadınlar eyleme geçmişler ve erkekler, "eğer herhangi bir kişi kadınlardan herhangi birini Eylemlerinde taciz etmeye kalkarsa çok fazla sayıda adam toplayarak hem gemileri hem de kargolarını tahrip edecekleri" konusunda ant içmişlerdir.[119]

Farklı cinslerin birbirini desteklediği iki sıra dışı olay İskoçya'dan geliyor. 1813 Ocak'ında Montrose'de yöneticiler kasabanın arabacılarına gemilere tahıl yüklemeleri için baskı yaptılar ve arabacılar istemeye istemeye buna razı oldular; ama (sürpriz!) evlerine döndüklerinde bunu yapamayacaklarını anladılar çünkü karıları ahırları kilitlemişler ya da atları uzak-

116 William Price, 13 Haziran 1740, PRO, SP 36/51 ve 36/50 ve 36/51'deki çeşitli yazılı ifadeler.

117 PRO, SP 36/135.

118 Caple, *a.g.e.*, s. 82.

119 Holles Newcastle'dan Savaş Bakanı'na, 26 Mayıs 1737, PRO, SP 41/10.

lara yollamışlardı. 1801'de Errol'da "yemek güruhu"nun olası eylemine karşı Gönüllüler çağrılmıştı. "Geçit töreni yapmaya hazırlanırken, büyük çoğunluğu Gönüllüler'in karıları ve anneleri olan kimi kadınlar silahlarını aldılar ama derhal geri verdiler". Daha sonra kalabalık bir hanı taşladı ve ceza görmedi ve Kenneth Logue şu değerlendirmeyi yapıyor: "Kadınlar sadece ateşleme mekanizmalarını alarak silahları kullanılmaz hale getirdiler ve Gönüllüler'i kendi kasabalılarının üzerine ateş etmek mutsuzluğundan kurtardılar."[120]

Exeter'de 1757'de bir dizi daha karmaşık olay şöyle anlatılıyordu:

> Son Pazar-Günü kimi Çiftçiler Buğdayın Kilesine 11 şilin istediler ve kendi aralarında fiyatı 15 şiline çıkarmaya ve bunda ısrar etmeye karar verdiler. Ancak Graecian'lar (St. Sidwell'in Sakinlerine bu ad verilir) bu Komployu duyunca, karılarını Kile başına 6 şilinden daha fazla vermeme ve eğer bu Fiyattan satmazlarsa buğdayı zorla ele geçirme kararıyla büyük bir kalabalık halinde Pazar'a yolladılar ve bu Anlaşmaya uymayacak olan kadınlar Yoldaşları tarafından bir güzel pataklanacaktı. Böylece karar verdikten sonra Tahıl-Pazarı'na yürüdüler ve çiftçileri öylesine tartakladılar ki fiyatlarını 8 şilin 6 peniye indirmek zorunda kaldılar. Fırıncılar gelip bu fiyattan malın tümünü alıp götürmek istediler ve Amazonlar buna girişecek ilk adamı yakalayacaklarına Belediye Başkanı'nın önünde yemin ettiler, bunun üzerine Çiftçiler Pazar'a başka mal getirmeyeceklerine yemin ettiler ve de neşeli Bayanlar, Çiftçileri eğer getirmezlerse gelip kendi Tınazlarından zorla almakla tehdit ettiler. Çiftçiler boyun eğdi, 6 şilinden sattılar ve yoksul dokumacılar ve yün tarayıcıları hoşnut oldular.[121]

Erkek "Graecianlar"m böyle ustaca hazırlanmış bir dizi eyleme, "karılarını", ki (bu durumda) düşünmeyi ve eylemi kadınlara ve yalnızca yemeği erkeklere bırakan toplumsal cinsi-

120 Logue, *a.g.e.*, s. 21, 44.

121 R.W. Malcolmson, *Life and Labour in England, 1700-1780* (1981), s. 118.

yet rolleri üzerinde karşılıklı olarak bir anlaşmaya varmadan, "göndermiş" olabileceklerini insan düşünemiyor.

Daha başka (ve aşılması olanaksız) bir güçlük, 1790-1810 yıllarından derlenen kanıtların, ne kadar titizlikle hesap edilmiş olursa olsun, iki yüz yıldan fazla bir süreye yayılmış olan yiyecek ayaklanmalarındaki kadınların rolüne ilişkin genellemeleri destekleyemeyeceğidir. 1812'den sonra ülkenin pek çok yerindeki yiyecek ayaklanmaları (siyasal, sendikal) öteki türden protestolara yerini bırakmıştır. Dolayısıyla John Bohstedt'in sayıları o geleneksel ayaklanmanın son yıllarından derlenmiştir ki –kendisinin de iddia ettiği gibi– kadınların rolü değişmiş olabilir. En azından genellemeler, onyedinci ve 18. yüzyılların verilerinin gözden geçirilmesiyle desteklenmelidir.[122]

Bu işe girişmek yerine John Bohstedt büsbütün başka bir tartışmaya sıçramaktadır. Kadınların herşeyden önce pazarda önemli bir yeri olup olmadığı konusunda kuşku uyandırmaktadır. Gerçekten de Batı bilim aleminde oldukça moda olan, ben senden daha feministim manevrasını benimseyerek, kadınların pazarlamacılar olduğunu söyleyenlerin seks ayrımcı stereotip işportacılar olduğunu ileri sürmektedir. Makalemde kadınların oynadığı çok etkin role özellikle dikkat çekerken, "fiyatların önemi konusunda en duyarlı, eksik tartı ya da kalitesizliği anlamada en deneyimli, yüz yüze alışverişe en fazla katılanlar" onlar olduğu için bunun nedenlerden birisi olduğunu ileri sürdüğümden onun yukarıdan bakışının bir hedefi de ben oluyorum. Bohstedt buna meydan okumaktadır: "Kadınların yiyecek ayaklanmalarındaki rolünün, ailenin alışverişini yapan özel kadınsı bir rolden kaynaklandığını varsaymak anakronistik bir yanlış olmaktadır. Bu dönemde alışverişi belli başlı kadınların yaptığı yolundaki sık tekrarlanan varsayımı destekleyecek kanıt hiçbir yerde yoktur...". "Plep kadınlar, ücret almayan ev kadınları ve toplumsal cinsiyetin daha modern bir rol olan 'yuva-kurma" rolüyle sınırlan-

122 Wendy Thwaites 1693, 1713, 1757, 1766 ve 1795 yıllarında Oxfordshire yiyecek ayaklanmalarında kadınların varlığını tesbit etmiştir: Thwaites, Tez, Tablo (1795 yılı için) s. 472, s. 485-486.

dırdığı alışveriş yapanlar değil, gelir üretenler ve kazananlardı".[123] Gerçekten de kendi icadi olan stereotipi öfkeyle büyütmektedir: "Kadınlar basitçe ellerini kurulayan ve pazara yürüyen ya da orada patlayan, gazaba gelmiş alışverişçi ev kadınları kalabalığı değildi." İhtiyaç maddelerini kimin satın aldığını ya da bu işin nasıl yapıldığını[124] gösterme girişiminde bulunmuyor; ama bunun yerine proto-endüstriyel hanehalkı ekonomisinde erkekler ve kadınlar arasında "neredeyse birbirine eşit" ilişkilere ait bir varsayım geliştiriyor.

Bunların her ikisini de kullanmamış olmama rağmen, (bugünkü anlamlarıyla) "ev kadınları" ve "alışveriş"in anakronistik terimler olduğunu kabul ediyorum. Her ne kadar erkek-egemen kültürler onları böyle göstermeye çalışmakta ve sonra da kadınları bu "değersiz" rollerle sınırlandırmak istemekteyseler de, alışveriş ya da ev işlerindeki becerilerin önemsiz ya da değersiz olduğunu anlamakta güçlük çekiyorum. Ancak burada gerçekte iki soru var: Ampirik bir soru –alışveriş işlerini kim ve nasıl yapıyordu?– ve proto-endüstriyel hanehalkı ekonomisi hakkında kuramsal bir soru ve bunları bu sırayla ele alacağız.

Pazar yerinde toplumsal cinsiyet rollerini kurmak için başvurulabilecek bir tek kaynak yoktur. Kadınlar, her ne kadar çok azı ruhsatlı satıcılar olsalar da, yiyecek maddelerini satanlar olarak kesinlikle orada mevcuttular.[125] Bir Pazar kasa-

---

123 Thomas ve Grimmett, *a.g.e.*, s. 10'da beni aynı gerekçelerle, kadını "tam olarak mutfak eviyesinin arkasında değilse de, kesinlikle pazar-yerine" yerleştirmekle suçluyordu ve alışverişin nasıl yapıldığına hiçbir aydınlatıcı kanıt getirmiyorlardı.

124 Bohstedt tuhaf bir şekilde tutarsızdır. Alışverişi erkeklerin yaptığını (s. 116) ileri sürmektedir. Ancak (normal olarak bu işi yapmayan ve dolayısıyla ev işleriyle uğraşan?) kadınlar her nasılsa komşuluk ilişkileri ağını kuruyorlardı ve ev işlerinin "örneğin, su ve *erzak* sağlamada ortak bir işbirliğine dönüştüğü"ne işaret etmek için bir Fransız kaynağına başvuruyor (s. 98, italikler bana ait).

125 Wendy Thwaites'in mükemmel çalışması, "Women in the Market Place: Oxfordshire c. 1690-1800" *Midland History*, ix (1984), s. 23-42 ve daha önceki gelenek konusunda Rodney Hilton, "Women Traders in Medieval England", *Class Conflict and the Crisis of Feudalism* (1985), s. 213.

basında kümes hayvanları, yumurta, tereyağı, sebze, meyve ve diğer yerel olarak yetiştirilen ürünleri satan yığınla insan görmeyi bekleyebiliriz ve bunların büyük çoğunluğu yerel çiftçilerin karıları, kızları ve hizmetkârları olan kadınlarken, diğerleri çalışan sınıftan küçük satıcılardı. Sıkı sıkıya kontrol edilen bir pazarda bunlardan bazıları –örneğin Tereyağı Kapanı (Bkz. Resim 17a)– tezgahlar için bir ücret ödüyordu ama daha yaygın olarak mallarını pazarın çevresinde sergiliyorlardı.[126] 1816 yılında yerel bir tarihçi Bicester pazarını şöyle anlatıyordu:

> Yaşlı sakinlerden pek çoğundan, eskiden Pazar tepesinin buğday vs. çuvalları ile kaplı olduğunu duymuşumdur; oraya uzanan yollar kümes hayvanları, yumurta ve tereyağı sepetleriyle çiftçilerin karılarıyla doluydu...[127]

Aslında, kümes hayvanları, meyve ve sebze pazarı kimi zaman "kadınlar pazarı" olarak bilinirdi. 1760'ları hatırlayan deneyimli bir simsar Bath'ın zengin turist pazarını, "çiftçinin, karısının, kızının ya da hizmetçisinin", "en iyi tereyağı, kesmik, peynirler... kızartmalık domuz, yağlı domuz pastırması... ak ve kara pudding, bol domuz yağı, iyice temizlenmiş ve genç bir mandıra kızının eliyle hazırlanmış domuz bağırsağı; değişik kümes hayvanları... taze yumurta... meyveler, çiçek, şifalı otlar, bal ve bal peteği vs., vs., vs." ile yorgun argın dolaştığı bir yer olarak tarif ediyordu.[128] 1790'lara gelindiğinde bu ticaret "küçük toptancılar ve çerçiler vs."[129] tarafından devralınıyor

---

126 18. yüzyılın başlarında Woodbridge (Suffolk) Pazarı'nın Lordu, Pazar günleri "bu kasabaya balık, kaz-ördek, meyve, tereyağı, peynir ve yumurta ile gelen" bu şeyleri Pazar yerindeki bir tezgahta satmak yerine evden eve dolaşarak satan kişileri cezalandırmakla tehdit ediyordu: Ipswich ve doğu Suffolk CRO, V 5/9/6-3 (3). Belki, 1712'de Oxford'da (bahçe ürünleri, meyve, balık) istifçilik yapan küçük simsarların cezalandırılması telaşının ardında benzer kontrol girişimleri vardı: 24 kişi kovuşturulmuştu, 21'i kadındı: Thwaites, s. 30.

127 Alıntılayan J. Dunkin, *a.g.e.*, s. 29.

128 J. Mathews, *Remarks on the Cause and Progress of the Scarcity and Dearness of Cattle...* (1797), s. 9-10.

129 *A.g.e.*, s. 70-71.

ve çiftçilerin zenginleştikçe, "pazara tereyağı ve yumurtalarını getirmek yerine kızlarına piyano forteler satın almaları" yaygın şikâyet konusu oluyordu.[130]

Her ne kadar hiç kuşku yok ki iki cinsten de olsalar satın alanları saptayabilmek daha zordur. İyi örgütlenmiş bir piyasa olan Oxford tahıl borsası, 18. yüzyılda, küçük satınalmalarla ilgili çok az kayda sahiptir ve kayıtlar belli başlı alıcıların fırıncılar, değirmenciler ve simsarlar olduğunu göstermektedir. Ancak küçük alıcılar kayıtlara geçmemiş olabilir. Ya da belki çalışan insanlar sık sık bir çuval buğday ya da bir kile un satın almamışlardır.[131] Devizes pazarında garip bir şekilde ölen Ruth Pierce hakkında yapılan soruşturma kendisinin üç kadınla birlikte bir çiftçiden bir çuval buğday satın almak için paralarını birleştirdiklerini göstermektedir.[132] Yörelerin farklı uygulamaları vardı ama yüzyılın ortalarına gelindiğinde güneyin ve orta İngiltere'nin pek çok yerinde çalışan insanlar buğday yerine un ya da ekmek satın alıyorlardı.[133] Ekmek Yönetmeliği'ne karşı Ploughley *Hundred*'den Oxfordshire Üç Aylık Mahkeme'sinde, Epiphany 1758, görülen (eksik tartı vs. gibi) beş suçla ilgili davalarda yeminli ifadeleri alınmış olan alıcılardan dördü kadındı.[134] Heseter Pitt ve Jane Pitt'e karşı Savcılık iddianamesi, bu kişilerin Ruscombe'da, Stroud yakınlarında oniki düzine ekmekle at sırtında seyahat eden Mary Cooke'u attan indirdikleri ve ekmeğe el koydukları yazılıdır.[135] Bu bize yüzyılın ikinci yarısında fırıncı ve işportacı dükkânlarının son de-

130 J. Malham (Helton ve Dorset Vicar'ı ve Wilthshire County Hapishanesi'nin Rahibi), *The Scarcity of Grain Considered* (Salisbury, 1800), s. 43.

131 Thwaites, Tez, i, s. 208-221'de sorun dikkatli bir şekilde tartışılıyor.

132 "Ruth Pierce Hakkında Soruşturma", *Wiytshire Archaeological and Natural History Magazine*, xii (1870), s. 256-257. Mary Prior'a teşekkür ederim.

133 "A Person in business", *Two Letters on the Flour Trade* (Londra, 1757, 1766), s. 7-8; yazar Hampshire'den yazıyor. Ayrıca bkz. Wendy Thwaites, "Dearth and Marketing of Agricultural Produce: Oxfordshire", *Agric. Hist. Rev.*, xxxiii (1985), s. 121.

134 Thwaites, "Women in the Market Place", s. 37.

135 PRO, TS 11/1138/5956: Özel Komisyon, Gloucester, 14 Kasım 1766, Savcılık İddianamesi.

rece yaygın olduğu ve ekmeğin atla ya da at arabasıyla taşındığı ve kadınların kadınlara karşı ayaklanabildiği konusunda bir uyarıdır.

Kanıtlar bana, çalışan insanların 1790'lara gelindiğinde buğday, un ya da ekmeği pazar günleri pazardan değil fakat başka yerlerden, fırınlardan, dükkânlardan ve hanlardan aldıklarını düşündürtmektedir. 1792 yılında Catherine Pillips bize, "işçilerin ve çalışanların karılarının, pazar günleri, bir hafta boyunca sofrada kullanılacak bira için yeterli olacak iki ya da üç galon malt satın almalarının eskiden adet olduğunu", ama artık bunu yapmaktan vazgeçtiklerini çünkü malt vergisinin fiyatları çok arttırdığını söylemektedir.[136] Şehir pazarına belirli bir uzaklıktan gelen insanlar belki de bir ulaşım imkânından yararlanıyorlardı ve kadın, erkek ve büyük çocuklar üst üste biniyorlardı ve hiç kuşkusuz karı ve koca pazarı birlikte dolaşıyorlardı. 1800 yılında bir gözlemci bir adamla karısının çeyrek kile buğday satın almak için bir hana geldiklerini ve "buğday tartıldıktan sonra, kadının kocasına, 'John, bakkaldan çay, şeker ve tereyağı almak için biraz para istiyorum'" dediğini aktarmaktadır.[137] Bu toplumsal cinsiyet rollerinin işbölümünde, kadının görevi alışverişi tamamlamak ve erkeğinki (hiç kuşkusuz) handa kalarak kafayı çekmekti.

Kalabalık bir pazarda her yaştan, şekilden, boydan ve cinsten insanlar bir araya geliyordu. Yüzyıl sonuna yaklaştıkca kibar takımı geride duruyor ve pleplerin cenderesinde ezilmek istemedikleri için hizmetçilerini yolluyorlardı. (Erkek hizmetçiden çok aşçı ya da mutfakta görevli kızı gönderiyor olmalıdırlar.) *Cottage* sakinlerinin karıları ve kızları, yumurta ya da çilek satışlarından elde ettikleri küçük paraları, kumaş, kurdela ya da ev eşyası için harcıyor olsalar gerektir. (Bu tür ürünlerden sağlanan para, aile bütçesinin "kadın kısmı"na aitti.) Bazı çiftçiler (şehirde) kalırlar, sarhoş olurlar ve karıla-

136 Catherine Phillips, *Considerations on the Causes of the High Price of Grain...* (1792), s. 7.

137 William Brooks, *The True Causes of Our Present Distress for Provisions* (1800), s. 29-30. Dr. Thwaites'e teşekkür ederim.

rı tarafından toparlanmaları gerekirdi.[138] Arabacılar, seyisler, balad söyleyenler, belki bir iki kemancı ve bir üç-kâğıt açıcısı bulunurdu. Bir elma ele geçirmeyi uman açık göz çocuklar olurdu. İzinli oldukları tek günde birbirlerini görebilen, kur yapan çiftler olurdu. Fırıncılar, değirmenciler, çerçiler, işportacılar, pazar görevlileri olurdu. Ve pek çoğu kadın olan ahcılar kalabalığı olurdu. Kural olarak, ekmek ve yemek pişirmek, bira yapmak kadınların göreviydi. –Çamaşırcı kadın, Mary Collier, kadınların hem ekmek parası kazanan hem de evinde çalışan olarak ikili rolünü 1739'da güzel ve etkili bir şekilde açıklıyor.–[139] ve kadının ihtiyaç mallarını satınalan kişi olarak temel bir rolü olduğu uzun süredir kabul ediliyordu. Bu nokta tamamen kanıtlanmış değildir ama buna yönelik araştırmalar yapılırsa sonuçları konusunda çok az şüphelerim var.

Her ne olursa olsun, pazar yeri, insancıl ilişkiler için büyük bir olanaktı. İnsan, pazar gününün aslında hoşluk olduğunu söylemeye cesaret edemez mi? Eğer kadınlar evleri cemaatla kaynaştırmada çok önemli bir rol oynuyorlarsa nasıl olur da cemaatin bir araya gelmesine (ve dedikodu yapmasına) olanak veren pazar yerinde yer almazlar? Bohstedt bize herhangi bir kanıt sunmuyor ama hem aile gelirinin hem de gerekli satınalmaların "muhtemelen erkekler tarafından pazara ve toptan satış yerlerine haftalık olarak yapılan ziyaretlerde yapıldığını" ileri sürüyor. O, kendi evinde çalışan ve hammaddeleri sağlayan, bitmiş ürünleri siparişi verene teslim eden bir proto-endüstriyel kumaş işçisi ya da çivi imalatçısı düşünüyor. Ancak "işini" teslim ettiği gün, çoğu kez pazar günü ile aynı gün değildi. Ve hanehalklarının büyük çoğunluğunda eğirme işi, 1790'lar ve daha sonrasına kadar kadınların başlıca meşgalesiydi ve de kadınlar (karılar ya da evde kalmış kızlar) kendilerine iş verenleri ya da aracı olarak görev yapan dükkân sahiplerini bizzat sık sık

138 F.W. Steer (der.), "The Memoirs of James Spershott", *The Chichester Papers*, 30 (Chichester, 1962).

139 Bkz. Mary Collier, *The Woman's Labour*, (der.) Marian Sugdan ve E.P. Thompson (1989).

ziyaret etmek zorundaydılar. 1741 tarihli bir risale, Hampshire, Wiltshire ve Dorset'te kadınların çiftçilerin arabalarında pazara geldiklerini, eğirdikleri yün ipliğini kumaşçılara götürdüklerini anlatıyor: "Daha sonra istedikleri birkaç şeyi alırlar ve evlerine götürülmek üzere Han'a dönerler." (Pazarda bu işi yapan çoğunluğu kadın üç ya da dört yüz kişi olabilir.)[140] 1794 yılında bilgili bir gözlemci, "yüncünün yeni bir iş vermediği için karısı ve çocukları bir sonraki pazardan eve üzücü haberlerle dönen..." bir emekçinin kederini anlatıyor.[141]

Eğer kadınlar hanehalkı ekonomisinde pişirme işini yapıyorlardıysa ve eğer bir kısmının (hepsinin değil) pazar-yerinde yiyecek ayaklanmaları için hedefleri vardıysa bu, aklıselim kadınların yiyecek pazarlaması konusunda pek çok şey bildiklerini düşündürür. Çoğu kez raporlardan da böyle olduğu görülür. 1740'da Newport Pagnell'de (ahalinin ihracatı engellediği bir sırada) çiftçiler iki araba dolusu buğdayı aracılara satarlar. Buğday, peynir gibi paketlenerek gizlenir ama "kimi kurnaz yaşlı kadınlar" bu düzenden şüphelenirler, arabaları durdururlar ve (üç yüz kadının da katılmasıyla) çiftçilerle uzun bir tartışmaya girerler ve başarılı bir anlaşmaya varırlar.[142] John Bohstedt, kadınların proto-endüstriyel hanehalkı ekonomisindeki üretici rolünü, "cemaat ekonomi ve siyasetinde kadınlarla erkekleri hemen hemen eşit" kılan durumlarını vurgulamak istediği için kadınların pazar yerindeki bu rolünü küçük göstermek istemektedir. Kadınlar ayaklanmalarda, "ev kadınları olarak değil fakat aile gelirine etkili bir şekilde katkıda bulunan ve sağlanabilecek ekmeği talep etmekte yerel politikanın ve ekonominin erkeklerle nerdeyse eşit unsurları ve proto-vatandaşları olarak görülmelidirler".

Kadınların kumaş ya da metal işleyen hanehalklarındaki emeğinin önemini yadsımak istemiyorum. Ancak nasıl ki er-

140 Alice Clark, *Working Life of Women in the Seventeenth Century* (1919; yeni baskı 1982), s. 108-109.

141 "A. B." *Observations on the detriment that is supposed must arise to the family of every cottager... from loss of woollen spinning...* (1974).

142 *Ipswich Journal*, 7 Haziran 1740.

kekler zanaatın başlıca alet ve malzemesiyle ilgileniyorlardıysa, kadınların da başlıca yiyecek pazarlamacıları olmamaları için ne gibi bir neden olabilir? Yanıltıcı olan "eşitlik" nosyonu ve bizim statü bilincimizin ve sözleşmeye dayanan toplumumuzun onlara atfettiği statü olabilir. Bu kadınlar (ve bu erkekler) bize göre değillerdi; kendilerine göreydiler; hiçbir şeyin protosu değillerdi. Rekabetçi anlamda eşitlik nosyonuna meraklı değillerdi; çünkü kadınların ve erkeklerin rollerinin farklılığını kabule derinden alıştırılmışlardı. Ne kadınlar ne de erkekler bunu hadise yapıyorlardı. Kuşkusuz çakışan ve ayrıca her cinsin (erkeklerden çok kadınların) diğerinin işinde yer aldığı alanlar vardı. Ama Bohstedt, ev içinde ve *cottage* ekonomisinde erkek ve kadının rollerinin neredeyse birbirinden fark edilemez olduğunu ileri sürerek, kadının bağımsız durumunu vurgulamak için o tavsiye niteliğindeki girişimiyle çok ileri gitmektedir.[143]

Aksine, farklı toplumsal cinsiyet rolleri, belki de her cinsin sorumluluk alanının diğerine saygı gösterdiği ölçüde, sağlam bir şekilde ayrışmıştı. 1730 *civarında* Yorkshire, West Riding'de "kumaşçıların davranışlarını anlatan" bir şiir kesin bir yazılı kaynaktır. Bu tam olarak, "proto-endüstriyel" hanehalkı içinde, her ne kadar kalfa statüsünün değil de küçük usta statüsünün de olsa, toplumsal cinsiyet rolleri hakkında bir komedidir. Burada yemek, "Çırak Bess"in yardımı ile evin Hanımı tarafından pişirilmektedir: Et suyuna çorba, yulaflı kek, koyun eti, (evde pişirilmiş) ekmek, "elmalı hamur tatlısı" ve evde yapılma ale. "Usta" dokuma işinin gereklerine nezaret eder; kendisi ya da oğulları (ya da çıraklar) Wolds'dan yün alacaklar, onu eğiricilere götürecekler, boya, çiriş alacaklar vesaire. Hanım (belki de bir komşudan) yulaf, ale yapmak için malt ve şerbetçi otu, sabun ve "çivit" alınmasına nezaret edecek. Hanım ve Bess ayrıca "masura tekerine oturacaklar", yıkama (ve temizlik) işlerini yapacaklar, çocukları okula getirip götüre-

143 Bohstedt, Hans Medick'in "proto-endüstriyel aile ekonomisi" önerisinden çok fazla etkilenmiş olabilir; Peter Kriedte, H. Medick ve Schlumbohm, *Industrialization before Industrialization* (Cambridge, 1987), s. 60-63.

cekler ve usta olmadığı zaman çalışanlara nezaret edecekler. Ve bir düzine başka işler yapacaklar.[144]

Kadının rolünün ve her biri uzmanca becerilere gereksinme gösteren değişik sorumluluklarının kapsamı ve çok yönlü önemi kadına evde otorite ve cemaatta itibar kazandıran şeyin ta kendisiydi. Kadının çalışması kaçınılmazdı ve o bunu iyi biliyordu. Kadınsı ve erkeksi çalışma alanlarını "yakın eşitlik" dereceleriyle ölçmeye kalkmak yarasızdır. Ama hanehalkı ekonomisi içinde ihtiyaç duyduğumuz terimler "otorite", "değer" ve "saygı"dır: Belki de benzemeyenlerin karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve denk oluşu.[145]

Eğer kadınlar kumaş yöreleri gibi imalatçı hanehalkı ekonomisinin güçlü olduğu yerlerdeki yiyecek ayaklanmalarında özellikle önemli idiyseler bu kısmen onların bu ekonomi içindeki rollerinin kendilerine otorite ve özgüven kazandırmasındandı. Ama toplumsal cinsiyet rollerinin neredeyse fark edilemez oluşundan değildi. Otoritenin kadınlara ait alanının kapsamı belki en fazla ihtiyaç maddelerinin pazarlanmasındaydı ve ev içinde pişirmek, bira yapmak ve hanehalkının beslenmesini sağlamak kadının sorumluluğundaydı. Bu nedenle fiyat ve kalite konusunda özellikle duyarlıydılar ve kıtlık tehdidi altında varolma ve tasarruf stratejilerini ilk geliştirecek olanlar onlardı. Bu rol onları, aile gelirinin büyük kısmını kazanabilecek olan erkekler kadar, hanehalkının var oluşunun koruyucusu yapıyordu. Sorunlarını, kızgınlık ve endişelerini, yalnızca pazar günlerinde değil fakat komşuluk ilişkileri içinde her gün tartışıyorlardı. Bu, Alice Clark'ın çok önce yazdığı gibi, "güncel olaylar etrafında bir kadın kamuoyunun oluşmasına" yol açıyordu. Böylece hanehalkları

144 Tam metin *Publications of the Thoresby Society*, xli, Kısım 3, s. 95'tedir (1947). Seçilmiş bölümler H. Heaton, *Yorkshire Woollen and Worsted Industries* (1920), s. 344-347'dedir; Thompson, *The Making of the English Working Class*, s. 300-301. [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2004, s. 370-371].

145 Bkz. Dorothy Thompson, "Women, Work and Politics in Nineteenth-Century England: The Problem of Authority", Jane Randall (der.), *Equal or Different* (Oxford, 1987), s. 61-63.

birbirine tutunuyor ve doğrudan eylemlerin çekirdeği hazırlanıyordu.[146]

Bu rolü küçük göstererek ve kadınların para kazananlar olarak rolünü imalatçı hanehalklarına bağlayarak Bohstedt –kendi niyetine oldukça aykırı bir şekilde– ayaklanmacılar olarak kadınlara yukarıdan bakmaktadır: "Yiyecek ayaklanmalarında kadınlar, tipik olarak erkeklere *katıldılar*" (italikler bana ait). Bu ima kadınların erkekler *ile* "yakın eşitleri" olarak dayanışmaya girdiklerini ifade etmektedir. Ancak kanıtlar öyle söylememektedir. Bu konularda kadınlar çoğu kez cemaat görüşünün liderleri ve eylemlerin başlatıcılarıydılar; kimi zaman eylemlerin tek yürütücüsüydüler ve onların erkeklere katılması gibi erkekler de onlara dayanışma içinde katılıyorlardı.

1766 ve sonrasında pazar yerlerinde öyle kendiliğinden ahali hareketleri daha seyrekti çünkü oralarda daha az tahıl satılıyordu. Satışlar hanlara yöneliyordu kimi yerlerde açık pazarlar sona eriyordu. Güneyde ve orta İngiltere'deki çalışan insanlar artan oranlarda ekmek satın alıyorlardı. Bu fiyatta ya da (eğer ekmeğin fiyatı sabit kalırsa) belirlemesi daha zor olan miktarda iniş çıkışlara yol açabilirdi. Fiyatların yüksek olduğu 1790'lı yıllarda pek çok şehirde normal olarak pişirilen büyük dört librelik ekmek (1.8 kg – ç.n.) ya da bunun yarısı büyüklüğündeki somunlar, "güneşe, havaya, sineklere, toza ve bir ayak satıcısının her türlü rastgeleliğine bağlı şeylere açık olan ekmek dilimlerini satın almak zorunda olan yoksullar"ın ulaşabileceği bir şey olmaktan çıkmıştı.[147] Ancak ayak satıcısının tezgahındaki nihai ürün, tahıl fiyatlarını aşağı çekmek isteyenler için nafile bir hedefti. Bu nedenle ahalinin daha dikkatli bir hesap yapması ve çoğu kez pazar yerinin dışında olan hanlar, kanallar, iskeleler, çiftlikler, değirmenler,

146 Clark, *a.g.e.*, s. 51. Ayrıca *The Age of Manufacturers* (1985), s. 164-167'de Maxine Berg'in şebekeler önerisine ve Bridget Hill'in, *Women, Work, and Sexual Politics in Eighteenth-Century England*'daki aile ekonomisinde kadınlarla ilgili mükemmel çalışmasımnın (Oxford, 1989) 3. ve 4. bölümlerine bkz.

147 Thomas Parsons, *Letters to an M.P. on the absurdity of popular prejudices...* (Bath, 1800).

yoldaki arabalar gibi hedefleri seçmesi gerekiyordu. Buğday ya da un etrafındaki bu eylemler çalışan cemaat içindeki tartışmaları (ve spekülasyon ve istifçiliğe ilişkin dedikoduları) izlemiş olmalıdır.

Kadınların pazar yerindeki kendiliğinden eylemleri, yüzyılın birinci yarısında daha sıktı çünkü buğday ve un hâlâ açık pazarlardaydı. Böylece Oxford'da 1693'te kadınların pazarda "değirmencileri, unculari ve fırıncıları taşa tuttuklarını";[148] 1740'larda ayaklanmaların çoğunun ihracata karşı olduğunu görüyoruz ama; Peterborough'da olduğu gibi "pazar günü bir kısım kadınların şamatalı bir şekilde çiftçilerin çuvallarına saldırdıkları ve buğdaylarını sokaklara döktükleri" ihracat karşıtı eylemlere ilişkin haberler de veriliyordu.[149] Benzer pazar yeri eylemleri 1757 yılında Bewdley, Worcester, Taunton, Newcastle-altında-Lyme ve Salisbury'de, 1766 yılında Kidderminster'de kimi yoksul kadınlar, buğday pazarında bir torba buğday için fiyat teklifi verirken bir fırıncının daha fazla teklif etmesi üzerine "halkın aniden ayaklanması" gibi kadınlara ilişkin eylemlerler de görülüyordu.[150] O zaman bu tür eylemler azaldıysa, kadınlar hâlâ et ve patates gibi yiyecek maddeleri için pazar yerinde kendiliğinden eylemleri başlatabiliyorlardı, 1766 yılında Ashby-de-la-Zouche'de bir çiftçi tereyağını yarım kilosu 2 peniden satmaya kalkınca, "yaşlı bir kadın bir eliyle ensesinden yakaladı ve diğer eliyle tereyağını suratına bulaştırdı."[151]

Kayda geçmiş olan ayaklanmaların %50'sinden az ya da çoğunda kadınların rol ahp almamış olması önemli bir mesele değildir. Önemli olmak durumunda olan –ve gerçekten de olan– İngiltere'nin pek çok yerinde iki yüz yıldan fazla bir süre

148 Thwaites, Tez, ii, s. 468-469.

149 *Gloucester Journal*, 24 Haziran 1740.

150 Bewdley-*Northampton Mercury*, 6 Haziran 1757; Worcester-*Worcester Journal*, 19 Mayıs 1757; Taunton, Newcastle-under-Lyme, Salisbury, Kidderminster- tümü R.W. Malcolmson, *Life and Labour in England*, 1700-1780 (1981), içinde s. 117-118.

151 Dale E. Williams, "Midland Hunger Riots in 1766", *Midland History*, iii, 4 (1976).

kadınların yiyecek ayaklanmalarında etkin bir şekilde rol almış olduklarına ilişkin yaygın kanıtların bulunmasıdır.[152] En azından İngiltere'de hiçbir başka sorun böylesine inançlı ve istikrarlı bir şekilde kadınların desteğine sahip olmamıştır.[153] 18. yüzyılın ikinci yarısında batı ve Oxford'daki Mahkeme çevrelerinde, ticaret pratiklerini topluluğun savunması gibi görünen (ama biçimsel sendikacılık olmayan), hepsinde önemli ölçüde kadınların katılımı bulunan çitlemelere karşı durma, hoyrat müzik, eski kumaşçı kasabalarındaki kentsel siyasetler gibi durumlar vardır. Ancak yiyecek ayaklanmaları, suçlamalarda kadınların en çok göründüğü olaylardır. Kimi suçlamalar tümüyle erkeklerle ilgili[154] olduğu gibi, kimi suçlamalar tümüyle kadınlarla ilgilidir.[155] Aynen kimi erkeklerin simge olarak seçilmesi gibi,[156] simge olarak seçilmiş kadınlara ilişkin suçlamalar vardır.[157] İddia makamının suçlamalarda daha tarafsız davran-

---

152 John Walter, Charlesworth (der.) içinde, *An Atlas of Rural Protest* (1983), Kent (1595), Essex (1596) ve Southampton'da bir geminin yükünün boşaltılması (1608) kalkışmalarında kadınların var olduğunu göstermektedir.

153 18. yüzyılın sonunda İskoçya'da doğrudan eylem olarak kadınların en yüksek oranda katıldığı sorun "cemaatin isteklerine karşı olarak kilise dışından kişilerin patronajına karşı yürütülen muhalefetti". Yiyecek ayaklanmaları ikinci sırada geliyordu. Logue, *a.g.e.*, s. 199-204.

154 PRO, Assi 24/42, Devon, 1767 Kışı: 21 erkek (17 dokumacı, 2 yün tarayıcısı, 2 işçi, 1kunduracı) bir eleme değirmenine saldırmak; *aynı kaynak*, Ottery St Mary'de bir su değirmenini yıkmaktan 9 erkek (ve izleyen iki dava); *aynı kaynak*, Somerset 1766, peynir ayaklanması, Wellington (13 yün tarayıcısı, dokumacılar vs. suçlanmış); *aynı kaynak*, Somerset 1767 Yazı, peynir ayaklanması, Trowbirdgeli 7 işçi suçlanmış (ama gerçek şikâyet dilekçeleri bulunamamış); *aynı kaynak*, Wiltshire, 1767 Kışı, 8 erkek suçlanmış (5 çuhacı, 2 didici, 1 işçi)

155 PRO, Assi 4/22, Shropshire, 1767 Yazı, çuvalları kesmek ve tahılı yerlere saçmaktan Culmingtonlu 5 kadın. Assi 4/20, Worcestershire, 1768 Yazı, 6 kile buğdayı alıp götürmekten 7 kadın. Aissi 4/21 Worchestershire, 1775 Lent'i, Old Swinford'dan 7 kadın (1 dul, 2 hiç evlenmemiş kadın, 2 madenci karısı ve 2 işçi karısı) 200 kişinin katıldığı bir un ayaklanması nedeniyle. Assi 24/43, Somerset, 1801 Lent'i ekmeği piyasa fiyatının altında satmaya zorlamaktan 4 kadın.

156 PRO, Assi 24/43, Devon, 1801 Yazı, piyasa fiyatının altında arpa satmaya zorlamaktan 5 işçi ve bir bekâr kadın.

157 PRO, Assi 24/43, Somerset, 1767 Yazı, tereyağı ayaklanması, 5 kadın ve bir işçi suçlanmış.

dığı başka olaylar da vardır.[158] Ancak suçlamalar kadınların etkin bir şekilde katılımına tanıklık etmektedir.

Bu konuda daha fazla araştırmaya yer vardır çünkü henüz hiç kimse uzun dönem için hukuki belgelerin sistemli bir soruşturmasını yapmış görünmemektedir. Tekdüze cevapların ortaya çıkacağını da beklemememiz gerekir. Bohstedt, 1795 ve 1801'de Devon'da yargılanan 54 ayaklanmacıdan yalnızca yedisinin kadın olduğuna işaret etmektedir; ama 1795'te Manchester'de yiyecek ayaklanmasıyla suçlanan oniki kişiden dokuzu kadındı.[159] Mahkeme kayıtları üzerinde benim kendi yaptığım araştırmalar, batı çevresindeki (Devon, Wiltshire, Dorset ve Somerset'deki 1765-1772) ayaklanmalarda suçlanan 114 erkek ve yalnızca ondört kadın ile Oxford çevresinde (Herefordshire, Worchestershire ve Shropshire'deki 1767-1774 yiyecek ayaklanmaları) suçlanan yirmi kadın ve yalnızca beş erkekle ilgili bilgiler benzer bir tutarsızlığı ortaya koymaktadır.[160] Bu sayılar farklılaşmış toplumsal cinsiyet davranışına mı, yoksa farkh kovuşturma ve polis uygulamalarına mı işaret etmektedir?[161]

Otoritelerin kadınları ne dereceye kadar erkekler gibi kovuşturmaya gönüllü olduklarını ya da kadmların suçlanmadan önce belirli "tecavüz"leri yapmış olduklarını bilmiyoruz.[162] Yi-

158 1757'deki Bicester (Oxfordshire) buğday ayaklanmasında 4 erkek ve 4 kadın yargılanmış ve 1 kadınla 1 erkek yedi yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır; fasulye ile ilgili bir ayaklanmada 2 erkek sürgün edilmiş 1 kadın damgalanmış: Thwaites, Tez, s. 471, 473.

159 Bohstedt, "Gender, Household and Community Politics", s. 120, not 116.

160 PRO, Aissi 24/42, 24/43, 4/20, 4/21, 4/22. Yalnızca özel olarak yiyecekle ilgili ayaklanmaları saydım.

161 Douglas Hay, Staffordshire'de 1740, 1757, 1783 ve 1800'deki yiyecek ayaklanmalarında kadınların başı çektiğini bulmuştur: "Crime, Authority and the Criminal Laws in Staffordshire 1750-1800" (Warwick Üniv. Doktora Tezi, 1975), s. 265 ve özel görüşme.

162 1795 yılında Dean Ormanı'ndan madenciler Severn üzerindeki Awre'da bir yeri aradılar. Buğday ve un bulunca Orman'dan 100 erkek, kadın ve çocuk at ve eşekleriyle gelip 500 kile götürdüler. Bir tanığa göre, "kadınlar erkeklerden daha isyankârdı". Ancak 5 madenci tutuklandı ve içlerinden ikisi un çalmak suçundan idam edildi; PRO, Assi 5/116; London Chronicle, 17-19 Kasım 1795.

yecek ayaklanmalarının neredeyse hoş görülen bir "pazarlık" biçimi olmasının kabul gördüğü derinden geleneklerine bağlı İngiltere'nin batısında, otoritelerin kadın ayaklanmacıları suçlamasının tatsız bir şey olduğunu düşündüklerini ileri sürmek için az kanıt vardır. 1765'te Tiverton, Belediye Başkanı ve Şehir Meclisi'ne yönelik cemaat ve ticaret ayaklanmalarıyla çalkalanmıştı ve burada (yazılı tanıklıklara göre) bir hanın pencerelerinden atlayarak Belediye Başkanı'nın üzerine çullanan, peruğunu kafasından çeken ve bir kâğıdı imzalamazsa onu öldürmekle tehdit eden kadınlar en göze çarpanlar arasındaydı. Ancak bu ayaklanmalar için suçlanan yirmi altı kişiden yalnızca altısı kadındı.[163] Peki o zaman kovuşturmanın işlevi neydi? Batı çevresinde yiyecek ayaklanmalarının kovuşturulmasının gelişigüzel ve çoğu kez hoşgörülü bir süreç olduğu anlaşılıyor. Çoğu zaman büyük jüriyi yiyecek ayaklanmacılarına karşı gerçek bir suçlamaya ikna etmek zordu, (suçlu bulunduklarında dahi) küçük jüri cezalandırmayabilirdi. 1767 yılında bir eleme değirmenine yapılan saldırıda yirmi bir kişi tahliye edilmiş ve iki olayda büyük jüri tarafından şikâyet dilekçesi "bulunamamış"tı ve bir başka değirmene yapılan saldırıda Ottery St Mary'de suçlanan onsekiz kişiden *tümü* bulunamamıştı[164] vesaire. 1795 ve 1800-1801'de biraz daha fazla gayret gösterilmiş ama 1801'de Devon'daki zorla yaptırılan bir satış, suçlanan beş adamın beraatiyle sonuçlanmış ve tek kadına karşı herhangi bir işlem yapılmamıştı ve bir kâğıdı imzalatmak için bir çiftçiyi (boynuna ip geçirerek) terörize eden iki adamla ilgili kovuşturma durdurulmuştu. Öte yandan, Montacute'den (Somerset) iki kadın, Elizabeth Hapkins'i razı olduğundan daha aşağı fiyatla yetmiş iki somun satmaya zorladıkları için hırsızlıkla suçlanmış ve Mary Gard ve Sarah Baker hüküm giymişti.[165]

---

163 PRO, Assi 24/42, Devon, 1765 Yazı; F.J. Snell, *The Chronicles of Twyford* (Tiverton, 1893), s. 192-201.

164 PRO, Assi 24/42. Ottery St Mary'de haklarında büyük jüri tarafından "bulunamadı" kararı verilenler arasında 4 marangoz, 4 yün tarayıcısı, 3 çiftçi, 2 terzi, 2 işçi, 2 maroken ve 1 saz çatı imalatçısı vardı.

165 PRO, Assi 24/43.

Gerek batı gerekse Oxford çevrelerindeki diğer birkaç olayda suçlular bir şilin ödeyerek kurtulmuş ya da "çok yoksul" oldukları için salıverilmişlerdi.[166] Bu durum kovuşturmanın işlevinin, düzen yeniden kurulana kadar anlık bir terör yaratmak olduğunu ve suçlananlardan, yargılanma sürecinin kendisinin endişe ve sıkıntısıyla pişmanlık göstermelerinin beklendiğini akla getirmektedir. Kovuşturma da güçlükle ilerliyordu –suçluların seçilmesi, gönülsüz tanıkların hazırlanması, iddia makamına duyulan nefret– ve de (özellikle batıda) yerel yöneticiler, *süreci* harekete geçirmede gönülsüz davranıyorlardı.[167] Kovuşturma hem seçici hem de belirsiz, yani bir "emsal" olsun diye girişilen ama ayaklanma olayı ile doğrudan zorunlu bir ilişkisi bulunmayan bir süreç olduğu için, toplumsal cinsiyet yönünden kör olduğu varsayılamaz. Ayaklanmalarda kadınların açıkça öne çıktıkları durumlar dışında, otoriteler ibret olsun diye erkekleri cezalandırmayı daha uygun bulmuş olabilirler.

Kovuşturmanın, her düzeyde farklı toplumsal cinsiyet oranlarıyla bir aşamalar hiyerarşisi de söz konusu olmuş olabilir. Kovuşturma hiyerarşisinin tepesinde, karışıklıkların olduğu yörelerde "emsal" oluştursun diye Hükümet'in 1766'da kurduğu Oyer ve Terminer Özel Komisyonu geliyordu. Burada yargılananlar büyük ölçüde erkeklerdi: Berkshire'de 16 erkek ve kadın yok; Wiltshire'de 15 erkek ve dört kadın ve Gloucestershire'de 54 erkek ve 12 kadın.[168] Kadınları mahkum olacak-

166 Taunton'daki bir peynir ayaklanmasında, 11 adam ve 6 kadın kovuşturulmuştu. Tümü "çok yoksul" olarak nitelenmiş ve salıverilmişti. "Çok yoksul"lar arasında 3 yün tarayıcısı, 2 ince yünlü kumaş dokuyucusu, 2 kunduracı, 2 işçi, 1 kalaycı, 1 çırpıcı, 3 evde kalmış kız, bir kunduracı karısı, bir işçi ve bir ince yün dokumacısı vardı; PRO, Assi 24/42, Somerset, 1767 Kışı.

167 Bkz. Wells, *Wretched Faces*, Bölüm 16, "The Role of the Courts" [Mahkemelerin Rolü].

168 Bunlar, Baga de Secretis, *G.B. Deputy Keeper of Public Records, 5th Report* (1844), Ek II, s. 198-204 içindeki resmî verilerdir. Ancak tutuklulardan bazıları daha sonra yargınlanmak üzere alıkonulmuş ya da yargılanmalarından vazgeçilmişti. 15 Aralık 1766 tarihli *Gloucester Journal*, 16'sı kadın olan 96 isyancının o sırada hapishanede olduğunu haber vermişti. Ayrıca bkz. Williams, Tez, s. 162-163. Ama başka belgeler 22 kadar kadının tutuklandığını;

ları bir sürecin içine itme konusunda bir ağırdan alma olmuş olabilir,[169] ancak süreç bir kere başlayınca mahkemelerde ayrıcahklı bir muamele görüp görmediklerini söylemek zordur.[170] Wiltshire kadınları arasından Priscilla Jenkins, oturulan bir haneden hırsızlık yaptığı için ölüme mahkum edilmiş (ömür boyu sürgüne çevrilmiş); Elizabeth Moody ve Mary Nash bir haneden 1 şilin 7 peni değerinde bir şey çaldıkları için yedi yıl sürgün cezasına çarptırılmış ve bir dul olan Sarah Pane, 6 peni değerinde un çaldığı için suçlu bulunmuş, özel olarak kamçılanmış ve salıverilmişti. Yeterince sert bir ceza olarak görünmektedir. Ancak bunlar jürilerin ceza vermeye yatkın oldukları olayların kayıtlarıdır. Daha yakından bakıldığında bunların yargılanmak üzere seçilmiş olmalarının nedeni, Sarah Pane dışında tümünün "yiyecek ayaklanması"nın ötesine geçerek çiftçilerin ya da esnafın evlerinde hırsızlık yapmaları gibi görünüyor. Priscilla Jenkins sözde tütsülenmiş bir domuz budu, bir çift çizme, kafasına bir mendille sardığı birtakım şeyler... ve bir silah çalmış. Elizabeth Moody ve Mary Nash o kadar azılı mücrimler değillerdir, bir haneye girmek, camları ve mobilyalardan bazılarını kırmak ve ailenin giysilerini alıp götürmekle suçlanmışlardı.[171]

Gloucestershire zanlıları üzerinde biraz daha durulabilir.[172]

---

bir ya da ikisi hakkındaki davanın düşürüldüğünü, bir başkasının arkadaşlarına karşı tanıklık yaptığını göstermektedir; Kraliyet Mahkemesi Raporu, PRO, TS 11/1188/5956 ve "A Calendar of the Criminal Prisoners in the Castle Gaol of Gloucester", 13 Aralık 1766, (açıklaması) TS 11/995/3707'de.

169 Bu durum John Beattie tarafından yetkin makalesi "The Criminality of Women in Eighteenth-Century England", *Journal of Soc. Hist.*, viii (1975), s. 113, not 57'de belirtilmektedir. Ayrıca, Beattie, *Crime and the Courts in England, 1660-1800* (Oxford, 1986), s. 436-439.

170 Booth, *a.g.e.*, s. 106'da 1790-1801 yıllarında Lancashire'deki mahkemelerde "cinsiyet yönünden herhangi farklı bir muamele yapılmadığını" görmüştür.

171 PRO, TS, 11/1116/5728'deki Kraliyet Mahkemesi Raporu. Elizabeth Moody ve Mary Nash'in her ikisi de hamileydi, yargılanmalarından hemen sonra doğurmuşlar, Mary Nash'in ikizleri olmuştur. Haklarında verilen hükmün yerine getirilip getirilmediği kesin değildir. Bkz. Williams, *a.g.e.*, s. 167, 170.

172 İzleyen çıkarsamaların bir kısmı, PRO, TS 11/995/3707'deki Zindan Ruznamesi'ndeki gelişigüzel açıklamalara dayanmaktadır. Evli *kadın* hakkında bkz. Blackstone, *a.g.e.*, iv, s. 26-27 ve John Beattie, *a.g.e.*, s. 238, not 71; *Glouces-*

Gloucester'deki Özel Komisyon, muhtemelen küçük jüri ayak diredigi için büyük jürinin onaylamayı reddeden tutumu nedeniyle engellenmiştir. Yargılanmak üzere hazırlanan yirmi bir kadından bir tanesi, muhtemelen *evli kadın* olduğu için gösterilmemiştir. Geriye kalanların yarıdan fazlası ya aklanmış (sekiz kişi) ya da büyük jüri tarafından "cahil kişi" olarak görülmüştür (üç kişi). Yetmiş beş erkek tutukludan aşağı yukarı aynı oranda kişi, onsekizi beraat ederek ve yirmisi "gerçek şikâyet dilekçesi olmadığı" için salıverilmiştir. Ve hüküm giyme oranlarında da büyük bir farklılık yoktur: Yirmi bir kadından yedisine karşılık, yetmiş beş erkekten otuz beşi. Belirgin farklılık suçlamaların ve cezaların ağırlığında ortaya çıkmaktadır. Erkeklerden onaltısı cürüm, ondokuzu kabahatla suçlanırken, kadınlardan yalnızca iki kadın cürüm ve beş kadın ise kabahatten suçlu bulunmuştur. Ayaklanmacılardan –her ne kadar altısı tecil edilmişse de– tümü erkek dokuzu ölüm cezasına, dokuzu ise yedişer yıllık sürgün cezasına çarptırılmıştır ki bunlardan ikisi kadındır.

Davalara daha yıkından bakılması bize çok fazla bir şey söylemiyor. Çiftçi Collett'in yerinde peynir ayaklanmasına katılanlardan altı kadın beraat etmiş, bir erkek de beraat etmiş ve bir diğer erkek hüküm giymişti. Minchinhampton'da Mary Hillier kalabalığın arkasında koşmuş ve onlara "Bay Butt'un eve geldiğini, silahını ateşlediğini ve iki çocuğu öldürdüğünü ve onlardan geriye dönüp, Evi yıkmalarını istediğini" söylemişti. Büyük jüri gerçek bir suçlama görmemişti. Her ikisi de sürgün cezasına çarptırılan Elizabeth Rackley ve Elizabeth Witts, 10 peni değerinde un çalmaktan ama Richard Norrris'in değirmenine gece vakti birkaç kez zorla girmekten suçlu bulunmuşlardı. Cürmü oluşturan gece vakti değirmene zorla girilmesiydi.[173] Toplumsal cinsiyet farkıyla açıkça en ilgili dava, Stroud'da bir dükkâna girip kucaklarında sabun, tutkal ve başka şeyleri götüren John Franklyn ve karısı Sarah Franklyn'in

---

ter Journal, 22 Aralık 1766; Gloucester CRO, Q/SG 1767-1770, Gloucester Zindan Ruznamesi, 13 Ocak 1767.

173 Elizabeth Rackley daha sonra affedildi.

olayıydı. Ama Sarah, kocasıyla hareket ederken, muhtemelen hukuk doktrinine göre *evli kadın* sayıldığı ve eylemlerinden sorumlu olmadığı için suçlanmamıştı. Bu Sarah için büyük bir şanstı çünkü John Franklyn büyük hırsızlıktan suçlu bulunarak yedi yıl sürgün cezasına çarptırılmıştı.[174]

Bu durum mahkemelerin ağır hükümlerinin kadınlara biraz daha az ağır uygulandığını düşündürmektedir. Ancak daha hafif uygulamalar aynı toplumsal cinsiyet sapmalarını göstermek zorunda değildir. Acele yargılamalar sonucu Bridewell'e gönderilenler ya da cinsiyet farkına bakılmaksızın kamusal düzeni bozan küçük suçlara verilen cezalar, yöneticiler tarafından, ahaliyi sakinleştirmek için kullanılıyordu. Örneğin, 1740'ta Lincolnshire'den gelen bir mektup şunlara işaret ediyordu: "Bourn'da bir Güruh'un yarattığı Karışıklıklar oldu, bir Kayıktaki kimi buğday çuvallarını kestiler ve bir süre Spalding'e gönderilmesini engellediler ancak Kasaba Görevlilerince zamanında sakinleştirildiler ve 5 Kadın Islahaneye gönderildi".[175] Bu tür olayların, her ne kadar 1760'lardan sonra Üç Ayda Bir Toplanan Mahkemeler'de görülmeleri beklenebilirse de, ulusal arşivlerde iz bırakmış olması muhtemel değildir.[176]

John Bohstedt bize, "baskının toplumsal cinsiyet tanımadığını" söylemektedir ve askerlere sık sık karışık ahalinin üzerine ateş etmeleri emredilmiştir. 1629 yılında Maldon, Essexli Anne Carter'den, 1812 yılında Manchesterli Hannah Smith'e yazılan mektuba göre bir avuç kurban ya da kahraman zindana atılırken diğerleri sürgün cezasına çarptırılmıştır.[177] Bunun-

174 PRO, TS 11/995/3707'deki Zindan Ruznamesi. *Evli kadın* konusunda bkz. Blackstone, *a.g.e.*, iv, s. 26-27 ve John Beattie, *a.g.e.*, s. 238, not 71.

175 John Halford'un 1 Temmuz 1740 tarihli mektubu, Lincolnshire Arşiv Dairesi, 3 Anc. 7/4/14.

176 Ann Welford ve Barbara Mason, Northampton Üç Ayda Bir Toplanan Mahkemesi'nde, "esas itibarıyle kadın" çok sayıda insanla birlikte pazara giden bir arabayı durdurmaya çalışmaktan altı ay kürek cezasına çarptırılmışlardı: *Northampton Mercury*, 9 Nisan 1796. Jeanette Neeson'a teşekkür ederim.

177 Anne Carter için bkz. John Walter, "Grain Riots and Popular Attitudes to the Law: Maldon and the Crisis of 1629, Brewer ve Styles (der.), *An Ungovernable People* içinde s. 47-84'te isyancıları yerel belgelerde de izleyen mükemmel bir çalışma. Hannah Smith için bkz. Thomis ve Grimmett, *a.g.e.*, s. 43-44.

la birlikte ben kararsızım; zaman zaman "emsaller" ortaya konmuş olsa da kadınlarla ilgili emsaller daha azdır ve kimi zaman "cinsiyetlerinin ayrıcalığından" yararlanmışlardır ve pek çok şey yer, zaman ve otoritelerin mizacına bağlıdır.

Eğer merkezi otoriteler emsallerin ortaya konmasında ısrarlı idiyseler, o zaman toplumsal cinsiyet fark etmiyordu. 1766'da hükümet ve hukuk otoriteleri, ağır suç işleyenlerin seçilmesinde ısrar ediyordu ve Hazine Savcısı, "Leicester'de arabadan aldığı peynirleri Kalabalığa atan bir Kadın hakkındaki delillerin çok zayıf olduğundan, yol kesicilik (eşkiyalık) değilse ağır suç olmadığı"ndan yakınıyordu.[178] (Hannah Smith yaklaşık elli yıl sonra, ahaliye tereyağı sattığı için, yol kesme suçundan hüküm giymişti.) Sonunda, 1766'daki ayaklanmalarda, her ne kadar Wolverhampton'daki ayaklanmadaki rolü nedeniyle Sarah Hemmings ölüm cezasına çarptırılmış olsa da, hiçbir kadın asılmadı: Şehir halkı onun için dilekçe verdi ve hüküm ömür boyu sürgüne çevrildi.[179] 1800 yılında *The Times* muhabiri Nottingham ve çevresinden verdiği haberde, "başlıca saldırganlar olan" kadınların tutuklanmaması nedeniyle, "ayaklanmanın yatışmasının ihtimalinin bile olmamasından" yakınıyordu.[180] 16. ve erken 17. yüzyıllarda kadın ayaklanmacılar, "hukukun yetki alanının sınırlarında belirsiz yasal statüsü olan" eşikteki insanlardı. Çitleme ayaklanmalarında "kadınların kanun-dışı olduğu, erkekler gibi mülkün yasalarına tâbi olmadıkları ama... yasanın cezası ya da korkusu olmadan suç işleyebileceklerini" iddia ediyorlardı.[181] Eğer 18. yüzyılda cinsiyet bu yanılgıdan kurtulduysa, belki hem suçlular hem de suçlayanlar nezdinde bir tür "ayrıcalık" batının bu yörelerinde varlığını sürdürmüştür.

---

178 Yiyecek Ayaklanmacılarına karşı kanıtların durumu hakkında Muhtıra, Shelburne Belgeleri içinde, cilt 132, William L. Clements Kütüphanesi, Michigan Üniv., Ann Arbor; ayrıca bkz. PRO, SP Dom 44/141.

179 Williams, "Midland Hunger Riots in 1766", s. 277.

180 Wells, *a.g.e.*, s. 121.

181 John Walter, *An Ungovernable People*, s. 63; ayrıca bkz. Roger B. Manning, *Village Revolts* (Oxford, 1988), s. 96, 116.

Yiyecek ayaklanmalarında kadına özgü başka özellikler var mıydı? Düzensizliği ve şiddeti toplumsal cinsiyete göre sınıflandırmanın değeri konusunda, kısmen kanıtların yetersiz olma özelliği, kısmen de bütün ayaklanmaların düzensizlik ve şiddet içermesi gerektirdiği için, kuşku duyuyorum. Bir olay, ateşli silahlara karşı sopalarla topyekun bir çatışma halini aldığında –bir değirmene saldırı, tutukluları kurtarmak için bir hapishaneye zorla girilmesi– ağır basan cins erkekler olacaktır. Kadınlar hakkında daha yaygın olarak –taş ya da patates– roketler fırlattıkları ve bir keresinde, Orta İngiltere'de 1766'da olduğu gibi atlılara karşı taş ve tuğlalarla bir köprüyü "beş ya da altı kişi derinliğinde sıralar" halinde savundukları yolunda raporlar yazılmıştır.[182] Bu topluluklarda kadınlar ve erkekler arasındaki saygı ve toplumsal cinsiyet karşıtlığı konusunda ne gibi sonuçlara ulaşırsak ulaşalım, bunların cinsiyet farklılıklarını ortadan kaldırdığını düşünmek ahmaklık olur. Hiç kuşkusuz erkeklerle kadınların, askerlerle ahalinin fiziki çatışması, belki kadınlar tarafından güçlü bir küstahlık, "düzen"in erkek güçleri tarafından cinsel açıdan tahrik edilmiş saldırganlık ve şiddetin engellenmesi arasında bir yarışma şeklinde cinsel gerilimler yaratmıştı.[183] Kimi zaman askerler kadınları küçük görmüştü. 1795 yılında Bromsgrove'deki ayaklanmayı halletmek üzere gönderilen birliklerin komutanı, kibirli bir şekilde, olayın nedeninin "ülkenin bu yöresindeki bütün sözde ayaklanmalarda olduğu gibi... bir grup yaşlı kadın" olduğundan şikâyet etmişti. Ancak bu bir grup kadının (hepsi yaşlı değildi), yaklaşık yetmiş kadarı bir araba ve altı atı durdurarak ve 29 çuval buğday ununu alıp götürerek, kendilerini iyi bir şekilde ifade etmişlerdi.[184]

Kadınlar ayaklandıklarında cinsiyetlerini gizlemeye kalkış-

182 Williams, *a.g.e.*, s. 273-274.

183 Deniz piyadelerinin Yüzbaşısı'nca "tekrarlanan ricalar"dan sonra Brentwood polis memuru, "Gemi" birahanesinde "Brentwood Sokağında askeriyeyi suçlayan bir şarkı söyleyen" iki kadını tutuklamıştı: Essex CRO, Q /SBb 352/55 (Ağustos 1793).

184 PRO, WO 1/1091, 5 ve 8 Ağustos 1795; Assi 2/26 ve 5/116.

mıyorlar ya da bunun için özür dilemiyorlardı. Benim görüşüme göre, her ne kadar bir ya da iki kere erkeklerin kadın kılığında görüldüğüne ilişkin doğrulanmayan raporlar vardıysa da, yiyecek ayaklanmalarında çok az kılık değiştirme oluyordu.[185] Bu tür "karşıt cinsin rolünü oynama ritüelleri" ya da belki kendini en kolay gizleme yolunda yapılan basit uygulamalar, daha sık olarak yol parası ayaklanmalarında, "karnaval" protestoları ve daha sonra Luddculukta karşılaşılan şeylerdi.[186] Ister bilerek, isterse bilmeyerek yapılan karşıt cinsin rolünü oynama, kadınların kesinlikle yapmak *istemedikleri* bir şeydi. Uğursuz bir iki-cinsiyetli görüntü vermekten çok farklı olarak kadınlar, geleneğe ve toplumsal cinsiyete göre, çocuklarının, hanehalkının ve cemaatin hayatının koruyucusu kimliğiyle belirli haklarını ortaya koyuyorlardı. Direkler üzerine geçirilmiş kana bulanmış ekmek somunları, mutfak eşyasının birbirine vurulması gibi mecazlar, özellikle kadınların protestolarına özgü şeylerdi. "Hayatı koruma sorumluluğunu kadınlara veren cinsel işbölümünü kabullenmeleri" esasına dayanan, Temma Kaplan'ın, feminist yerine "kadın bilinçliliği" dediği şeyi açıklığa kavuşturuyorlardı. "Kendi aralarında mütekabiliyeti ve hayatı koruma yeterliğini yaşamaları, bunu yapabilmeleri için otorite ile çatışmaları gerekse bile,

185 *Jackson's Oxford Journal*, 28 Mayıs 1757'de, Bath'da kadın giysileri içinde bir güruhun bir araba buğdaya el koyduğunu haber veriyordu. Yiyecek ayaklanmalarında böyle bir suç işlendiğine ilişkin 18. yüzyılda herhangi bir suç isnadı bulamadım.

186 Bkz. Natalie Davis, "Women On Top", *Society and Culture in Early Modern France* (Stanford, 1975). Bir kadın giysisinin bir madenciyi ya da köylüyü gizlemede en kolay bulunabilen kıyafet olduğu konusunuda Profesör Davis'in meseleyi biraz abarttığını düşünüyorum. (Onun çok güzel anlattığı) kimi tepetaklak sembolik efektler, niyetten ziyade sonuçtu. Yol parası alınan geçitlere yapılan saldırıların daha çok askeri bir sembolizmi söz konusuydu: "Yeminli tanık dedi ki... çalınan Borulann Gürültüsünü duydular... ve hemen sonra, kimisi yüzlerini siyaha boyayarak ve Kadın Giysileriyle kendilerini gizlemiş, Tüfekler ve Baltalarla silahlanmış çok Sayıda İnsan..." Bu Herdfordshire, Ledbury'de geçit kapısına yönelik bir saldırıydı. Tutuklanan bir işçi, James Baylis, yanık bir mantarla yüzünü karaya boyadığını ve giydiği entari, önlük ve hasır şapkanın karısına ait olduğunu söyledi: PRO, TS 11/ 1122/5824'teki bilgiler, 4 Kasım 1735.

kadınlara günlük hayatı yönlendirmede bir kollektif hak duygusu veriyordu.[187]

Kadın ayaklanmacıları mağrur erkek "saldırganlığı"nın aşağılanması kadar memnun eden başka bir şey yoktu. 1754'te bir Tiverton ayaklanmasında Teğmen Suttie adında biri gayretiyle ahalinin dikkatini çekti; *JP*'ye, "Adamlarıma ateş etmeleri için emretmeme izin verin, göreceksiniz herifler pireler gibi zıplayacaklar" dediği duyulmuştu. Süvariler ahalinin üzerine sahverildi ve sokaklarda, "süngüleri ile dürterek, palalarıyla yol açarak atlarını sürdüler":

> Süvariler emirleri yerine getirmek için saldırırken, bazı kadınlar Teğmen Suttie'yi yakasından tuttular, kılıcını aldılar; bunun etkisinden bir daha hiç kurtulamadı. Bu onun gururuna acı bir darbeydi ve çok acımasız bir şekilde kadınlarla olan bu çatışmayı ve silahının utanç verici bir şekilde alınmasını ona hiçbir zaman unutturmayan şey, arkadaşlarının bunu en sevdikleri eğlence konusu yapmalarıydı.[188]

Ne ilk ne de son kez, silahın alınması hadım edilmeyi sembolize ediyordu.

Yetkili kişiler hâlâ şiddetten ve kadınların dilinin tahrik edilmesinden korkuyorlardı ve kadınlar kimi zaman amaçlarına alay, hakaret ya da çiftçileri ya da simsarları serzenişleriyle utandırarak ulaşabiliyorlardı. Susannah Soons 1767 yılında Norwich'de, "bazı kışkırtıcı ve haysiyet kırıcı konuşmalar yapmak" ve Mary Watts Leicester'de "edebe aykırı ve hakaret dolu Söz ve Hareketlerle" yöneticilere "saldırmak"tan hüküm giymişti.[189] 1812'de Montrose'da, Ayaklanma Yasası'nın okunduğu ve kalabalığı dağıtmak için askerlerin kullanıldığı bir sırada, Elizabeth Beattie, "Hiç kimse elinden o kâğıdı almayacak mı?" diye bağırıyor ve Yasayı *magistrate*'in elinden çekip almaya çahşıyordu.[190]

---

187 Temma Kaplan, "Female Consciousness and Collective Action: The Case of Barcelona, 1910-1918", *Signs*, vii, 3 (1982), s. 545, 560, 565.

188 Snell, *The Chronicles of Twyford*, s. 194-195. Bu bir seçim ayaklanmasıydı.

189 Williams, Tez, s. 203, not 2 ve s. 279.

190 Logue, *a.g.e.*, s. 22.

Elizabeth Beattie ne yaptığını biliyordu. Keza 1629'da Anne Carter da öyle. Yerel otoritelerin şatafatını açıkça küçümsüyor ve 1622'de Maldon'un üst yöneticilerinden birisini "kan emici... ve benzer başka terimlerle" aşağılıyordu. Kiliseye gitmediği konusunda kendisini sorgulayan şerif yardımcısına şu karşılığı veriyordu: "İşini yapacak bir başkasını bulursa gidecekti". Ayaklanmalarda kendisini "Yüzbaşı" olarak niteliyor, bağırıyordu: "Gelin Maldonlu kahraman çocuklarım benim, sizlerin önderiniz olacağım ve açlıktan ölmeyeceğiz."[191] 1740'da Newcastle'da "General Jane Bogey" ne yaptığını biliyordu ve keza 1812 yılında hem Birmingham hem de Leeds'de ayaklanmaların liderlerinin kendilerine uygun gördükleri unvanla "Lady Ludd" da ne yaptığını biliyordu.[192] Aynı yıl Manchester'deki ayaklanmaya birkaç gün süreyle "önderlik eden", patates, tereyağı ve süt fiyatlarını indirten ve bir dakikada ahaliyi toplayabileceğini söyleyerek övünen, elli dört yaşındaki Hannah Smith de ne yaptığını biliyordu.[193] Anne Carter ve Hannah Smith'i astıran, ayaklanma kadar riayetsizlikti. Böylesi cadalozlar lehine hangi din adamı kişilik referansı verecek, hangi soylu araya girecekti?

Kadınların ayaklanmaları erkeklerinkiyle tam tamına aynı şiddet kümesinde olmayabilirdi ama olayları uysallaştırmıyor, küçültmüyordu. Olaylar çoğu kez, kadınlar ilk saflardaki atların önüne dikildiğinde, arabalara tırmandığında ve çuvalları arkadaşlarına fırlattıklarında, kimi zaman atları koşumlarından çözdüklerinde ve arabayı, içindekileri boşaltabilecekleri uygun bir yere bizzat kendileri çektiklerinde doruk noktasına ulaşıyordu.[194]

---

191 Walter, *a.g.e.*, s. 58, 72.

192 Ellis, *a.g.e.*, s. 340; Thomis ve Grimmett, *a.g.e.*, s. 31.

193 *A.g.e.*, s. 43-45.

194 Örneğin bkz. *Derby Mercury*, 10 Temmuz 1740 (Derby 1740). Elizabeth Beer ve Elizabeth Bell'in her ikisi de ayaklanmadaki rolleri nedeniyle yedişer yıl sürgün cezasına çarptırılmışlardı. Thos.'un haberi. 1795 Ağustos'unda Higgins'in arabasını Long Handborough'da durduran, atları koşumlarından çıkaran ve atların yeniden koşulmasını önlemek için onların yerine kendisi geçen Ann Burton'a karşı Higgins davası: PRO, Assi 5/116.

1740'ta Newport Pagnell'deki bir olayda çiftçilerle uzunca bir süre kavga ediyorlar ve "kendileri ekmek isterken bu kadar çok buğdayın Krallıktan dışarı gitmesine razı olmadıklarını [ve] ondan ayrılmamak için hayatlarını vermeye yemin ettiklerini" söylüyorlardı. Sonunda, "büyük sevinç gösterileri arasında arabalar boşaltıldı". *Northampton Mercury*'nin muhabiri, olayın küçük bir yorumu hak ettiğini belirtiyordu:

> Fatihler şimdi onu aralarında ne yapacaklarını görüşmek üzere bir Büyük Konsey topluyorlar. Yumuşak ve hassas cinsde görülen böylesi olağandışı bir Cesaret ve kararlılık, kendilerini onların despot Hükümdarları ve Yaradılışın Lordları olarak görenler için Şaşkınlık Konusudur.[195]

Bu tür kahramanlıklar az görülen şeyler değildi. Kadınlar defalarca askerle karşı karşıya geliyorlar ve üzerlerine ateş açılıyordu. Bir yiyecek ayaklanmacısından kalan yegane mektuplardan birinde Nottingham'da (1800) büyük bir ayaklanma olduğu yazılıyordu: "Ekmek İsteyen ve böyle muamele görmektense ölünceye kadar savaşacaklarını Açıklayan kadınları görünce yüreğiniz sızlardı... Süvarilerden gelen ateşe böylesine gözüpek bir cesaretle karşı duran... halkın cesareti... beyefendileri şaşırttı zira her yönden tepelerine taşları yağmur gibi yağdırdılar ve ateş edildikten sonra bir daha yüklerini toplayamadılar..."[196]

Belki de yoksul kesimin her iki cinsi, kötü zamanlarda birbirlerini sandığımızdan daha iyi destekliyorlardı. Belki yiyecek ayaklanmalarında erkekler kadınlardan daha önemliydi belki de değildi.[197] Ancak insan zaten bilinenleri (ve bilinmesi gere-

---

195 *Northamton Mercury*, 2 Haziran 1740; *Ipswich Journal*, 7 Haziran 1740.

196 J. ve L. Golby'nin, "Sevgili Kız ve Erkek Kardeş"e yazdıkları, Nottingham, 7 Eylül 1800 tarihli ele geçirilmiş mektup, PRO, HO, 42/52. Mektuptan bölümler Quinault ve Stevenson (der.), *a.g.e.*, s. 58-59'da ve Wells, *Wretched Faces*, s. 120-122'dedir.

197 Ya da belki bunun cevabı yere ve zamana göre değişiyordu. Walter, *a.g.e.*, s. 62'de, "o dönemde [yani 17. yüzyılın başları] kadınlar hemen hemen her yiyecek ayaklanmasında vardılar ve kimi ayaklanmalar münhasıran kadınlara özgü olaylardı" diye yazıyor.

ken daha çok şey var) bir araya toplarsa, yiyecek ayaklanmalarında yer almış muazzam miktarda kadın olduğunu görür; kimi zaman kendi başlarına, çoğu kez ise sadakatli bir toplumsal cinsiyet ortaklığının söz konusu olduğu karma olaylarda.

İki yüz yıldan fazla sürede bu yiyecek ayaklanmaları çalışan kadınların riayetsizliğinin ve otorite ile çatışmasının en göz önündeki kamusal ifadeleriydi. Aslında bu kanıtlar ayrıca, kadın bağımlılığının sterotiplerini, ürkekliği ya da evin özel dünyasına kapanmayı da ortaya koyuyor. Robert Southey herşeye rağmen o kadar da aptal olmayabilir. Gerçekten de bir kez tahrik edildi mi kadınlar söz söylemede erkeklerden daha tutkulu, sonuçlar konusunda daha pervasız ve ailenin koruyucu rolleri nedeniyle çabuk sonuç alma konusunda daha kararlı olabilirler.[198] Belki de –John Bohstedt'in ima ettiği gibi– kadınların pek çoğu erkeklere göre bütün dikkatlerini "ahlâka daha fazla, pazara, ekonomiye daha az" veren ve ahlâki ekonominin uygulamalarından en son *vazgeçecek* kişiler olabilirler.[199]

Kadınlar ve otoriteye ilişkin gerçeklerin tümü bu kadar değildir, ancak yiyecek ayaklanmaları hasıraltı edilmemesi gereken önemli ve ağırlıklı kanıtlar yığını sunmaktadır. Kıtlık

198 Tom Wedgewood, babası Josiah'a 1783 Mart'ında Seramik İmalathanesi'ndeki "gürüh" hakkında şunları yazıyordu: Kadınlar erkeklerden daha beterdi, örneğin Parson Sneyd 30 adamın kendisini izlemesini sağladı ama bir kadın bağırdı: 'Hayır hayır, bu olmaz, bu olmaz' ve sonra hepsi geri döndü ve kayıktaki buğdayın adil bir fiyatla satılmasına karar verildi". *The Wedgewood Letters*, (der.) Ann Finer ve G. Savage (1965), s. 268. Douglas Hay'e teşekkür ederim.

199 1847'de güneybatı İngiltere'de geleneksel fiyat belirleme işlerinde kadınlar ve madencilerin, kuzeydoğu İskoçya'da kadınlar ve balıkçıların önemli bir yeri vardı: A. Rowe, "Food Riots of the Forties in Cornwall", *Royal Cornwall Polythecnic Society* (1942); E. Richards, *The Last Scottish Food Riots, Past and Present Supplement* (1981). Ayrıca bkz. Roger E. Swift, "Food Riots in Mid-Victorian Exeter, 1847-67", *Southern History*, 2 (1980). Robert Storch, çok ilginç bir araştırmada, 1867'de Devon ve Oxfordshire'de yiyecek ayaklanması, hoyrat müzik geleneği ile "Guy Fawkes" festivalinin nasıl bir araya geldiğini, önde gelen rolleri kadınların ve kılık değiştirmiş "Şenlik Oğlanları"nın oynadığını gösteriyor.: "Popular Festivity and Consumer Protest: Food Price Disturbances in the Southwest and Oxfordshire in 1867", *Albion*, 14, 3-4 (1982). Her ne kadar çoğu kez bu olaylarda kadınlar daha etkin olduysalar da, kadınlardan çok azı tutuklanmış ya da mahkeme önüne çıkarılmıştır. Bkz. Storch, s. 233, not 41.

"doğası"nın olasılıkları hakkmdaki algılamamızı genişletebilir. Daha zor sorular, kadınlar kimi zaman niye ayaklandılar değil, fakat 19. yüzyılın ortalarında kamusal protesto geleneği neden çok daha zayıf bir hale geldi ve kadınların varlığı özel meskenlerin bölünmüş mekânlarına geriledi şeklinde olabilir.[200] Belki de (arkadan gelenin aksine olarak) "kadınların yiyecek ayaklanması mitosu"nun herşeye rağmen sağlığına kavuşturulması gerekir.

IV

"Ahlâki ekonomi" teriminin kökenini bulmak için insanın ne kadar geri gitmesi gerektiğini bilemiyorum. 18. yüzyılın sonlarından kalma olduğunu düşünüyorum ama şimdi referanslarımı bulamıyorum. Kesinlikle 1830'lar civarında[201] ve Çartist Bronterre O'Brien tarafından 1837'de siyasal ekonomicilere karşı bir polemikte kullanıldı:

> Gerçek siyasal ekonomi, gerçek ev ekonomisi gibidir; yalnızca köleleştirmeden ve tasarruftan ibaret değildir; siyasal ekonomi kadar ahlâki bir ekonomi de vardır... Bu sahtekârlar sonu gelmez üretim ve birikim değişimiyle duyguları harabeye çevirirler... Aslında her zaman görmezden geldikleri AHLÂKİ EKONOMİ'dir. Büyük sermaye kütlesinin ve işbölümünün üretimi arttırma ve malları ucuzlatma eğiliminden söz ettiklerinde, tek ve sabit bir işin zorunlu olarak üreteceği değersiz insandan bize hiç söz etmiyorlar.[202]

---

200 Dorothy Thompson,"Women and Nineteenth-Century Radical Politics: A Lost Dimension", Juliet Mitchell ve Ann Oakley (der.), *The Rights and Wrongs of Women* (Harmondsworth, 1976), s. 112-138.

201 Böylece Robert Southey, "AHLÂKİ'yi siyasal ekonomiye karşı" benimsetmek iddiasını ortaya atıyordu, bkz. David Eastwood, "Robert Southey and the Intellectual Origins of Romantic Conservatism", *Eng. Hist. Rev.*, civ (1989), s. 323. "Fabrika sisteminin ahlâki ekonomisi" çok farklı bir şekilde Dr. Anre Ure tarafmdan, *The Philosophy of Manufactures*'de (1835) kullanılmıştı.

202 *Bronterre's National Reformer*, 21 Ocak 1837. Bu referans için Dorothy Thompson'a müteşekkirim.

Bu doğrudan anti-kapitalist kullanım, benim *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda yiyecek ayaklanmalarından "halkın ihtiyacı olan gıda maddeleri üzerine yüksek fiyat konulmasının ahlâksızlık olduğunu savunan daha eski ahlâki ekonominin mantığınca haklılaştırılmış..." bir şey olarak sunduğum yiyecek ayaklanmaları kavramına yakındı. Ve 1795'teki yiyecek ayaklanmalarını, "serbest piyasa ekonomisi yerine eski paternalist ahlâki ekonomiyi koymak amacıyla çaresizlikle girişilmiş son bir çaba"olarak tanımlamıştım.[203]

Daha sonra bu terimi, onunla ilgili pratikleri ve paternalist denetimin ve ahalinin isyanının çelişkili bileşenlerinin özelliklerini, daha dikkatli bir şekilde açıkladım. Bu geriye dönük incelemenin nedeni, ahlâki ekonomi kuramının şimdi çeşitli uzmanlık alanlarında birden fazla yönde gelişmesi ve benim makalemin kimi zaman bir otorite olarak anılmasıdır. Ancak terim doğruluğu ispatlanabilecek her gelişmeye açıkken, benim kullanımım genellikle "zorunlu gıda maddeleri"-gerekli yiyeceklere sahip olmak (ya da hak kazanmak) için pazar yerindeki çatışmalarla sınırlı tutulmuştur. Yalnızca kıtlık zamanlarında yiyecek maddelerinin pazarlanmasıyla ilgili tanınabilir bir küme inanç, uygulama ya da biçimin varlığını değil fakat kıtlığın yarattığı derin duyguları, böylesi krizlerde ahalinin otoritelerden taleplerini ve de hayatı tehdit eden olağanüstü durumlarda vurgunculuğun yarattığı öfkeyi içeren ve protestoya özel "âhlaki" bir sorumluluk yükleyen uygun bir ortak terim. Benim ahlâki ekonomiden anladığım bunların tümünün birarada ele alınmasıdır.[204]

---

203 (Penguin, 1968), s. 67-73. [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2004, s. 110-116.]

204 Benzer "ahlâki ekonomi" temaları farklı ulusal tarihlerde özellikle (Fransa) Louise Tilly, "The Food Riot as a form of Political Conflict in France", *Journal of Interdisciplinary History* i (1971), s. 23-57 ve Cynthia A. Bouton, "L' 'economie morale' e la Guerre des farines de 1775" ve ayrıca Florence Gauthier ve Guy-Robert Ikni (der.), *La Guerre du Ble au XVIII Siecle*'in (Paris, 1988) "Giriş"nde; Laura Rodriguez, "The Spanish Riots of 1766", *Past and Present*, 59 (1973); Barbara Clark Smith, "Food Rioters in the American Revolution", Alfred F. Young (der.), *Beyond the American Revolution* (Urbana, yayına hazırlanıyor) içinde; John Rogers, "The 1866 Grain Riots in Sri Lanka", *Comparative Studies in Society and History*, xxix, 3 (1987)

Eğer terim başka bağlamlara taşınacak olursa o zaman yeniden tanımlanmalıdır; aksi halde bir netlik kaybı söz konusu olur. Adrian Randall, bunu 18. yüzyıldaki "Gloucestershire Dokumacılarının Endüstriyel Ahlâki Ekonomisi"ne uyarlamak için yeniden tanımlamıştır.[205] Yiyecek ayaklanmalarında (1766) yer alan aynı dokumacı toplulukları sendikal hareketlerde (1756) de yer almışlardı; bunlar aynı değerlerle eğitilmişler, göreneği ve Tudor ve Stuart yazılı yasalarını (bu yasalar onların çıkarlarını koruduğu zaman) benzer bir şekilde benimsiyorlar ve cemaatin ekonomik hayatı söz konusu olduğunda piyasa güçlerinin ve bireylerin kârlarının göreneğe boyun eğmesi gerektiği konusunda benzer bir kararlılık gösteriyorlardı. Üstelik Randall, sanayi ile uğraşan ahalinin *gentryyi* "ahlâki ekonomi paternalist modelinin asıl yüzü" olduğu için uzlaşıcı ve arabulucu rolüne zorladığını göstermektedir.

Ben bu tartışmada yarıdan biraz fazla ikna olmuş durumdayım. İngiltere'nin batısındaki o giyim kasabalarında, cemaatin müeyyideleri ile güçlendirilmiş, merkantilist endüstrinin inatçı plep alt yüzü olarak görülebilecek yoğun bir meslek geleneği ve göreneksel pratik dokusu vardı. Kuşkusuz bu çalışanlar pazarları olan ama göreneksel normlara göre işleyen bir ekonomiye alışmışlardı; çatışma anlarında "Mesleğin" önceliklerini onaylıyorlar ya da çahşan cemaatin çıkarlarının savunulmasını birkaç kişinin kârlarının üzerinde bir yere yükseltiyorlardı ve eğer "ahlâki ekonomi" terimi bize bu normları ve uygulamaları teşhis etmede yardımcı olabiliyorsa o zaman bırakalım kullanılsın. Bu elbette bize söz konusu plep kültürünün o

205 A.J. Randall, John Rule (der.), *British Trade Unionism, 1750-1850* (1988) içinde s. 29-51. Ayrıca bkz. Charlesworth ve Randall, "Moral, Markets and the English Crowd", s. 206-209. Profesör Charles Tilly özel bir iletişimde daha ileri bir tanım önermiştir: "'Ahlâki ekonomi' terimi, bir mal üzerinde hak iddia edenlerin o mala ilişkin olarak parasal-olmayan haklar ileri sürebilmeleri ve üçüncü kişilerin bu hakları desteteklemek için harekete geçmeleri halinde, örneğin topluluğa üye olmanın hak etme açısından fiyatın önüne geçmesi durur nda bir anlam ifade eder. Ahlâki ekonomi yalnızca görenek, gelenek ya da yerleşik pazarın dışında işlem yapılması anlamına geldiği ölçüde kavramsal gücünü kaybeder."

çok[206] güçlü savunmacı yanını ve o niteliği ile de muhafazakâr doğasını görmemiz konusunda yardımcı olur.

Ancak çizgiyi nereden çekeceğiz? Korsanların da çok güçlü bir şekilde sahiplenilen uygulamaları ve görenekleri vardı; ahlâki bir ekonomiye mi sahiptiler? Keith Snell, yoksulların bir anlaşmaya hakları olmasının, benim tahlil ettiğim "o 'ahlâki ekonomi' değerlerinin tutarh bir kısmını oluşturduğunu" ileri sürmektedir. Ve o bu ahlâki ekonomi listesine eklenmeye adaylar arasında genel olarak yoksul yasalarını, yıllık kiralamaları ve "adil ücretler"i ve hattâ "halkm tüketim, moda [ve] boş zaman faaliyetlerini" belirtmektedir. *Daha sonra* geriye dönmekte ve benim ahlâki ekonomimin "amorf niteliği" nedeniyle beni bir güzel fırçalamaktadır.[207]

Dr. Snell'in çalışmasını takdir ediyorum ama bu durumda şaşırmış bulunuyorum çünkü kıtlık zamanlarında yiyecek etrafındaki gerilimler konusunda pek fazla bir şey bildiğine ilişkin kanıt göremiyorum. "Amorf" olan, terimi kendisinin genişletmesidir ve bu söz konusu olan şeyin "ahlâki ekonomi *değerleri*" olduğunu sanmak yanlışından kaynaklanmaktadır. Ancak eğer değerler, kendi başlarına ahlâki bir *ekonomi* oluşturabilirlerse o zaman her yerde ahlâki ekonomiler kurabiliriz. Benim, yiyecek piyasasındaki ahalinin ahlâki ekonomisine ilişkin kendi nosyonum, ekonomik roller dağıtan ve görenek-sel pratikleri (alternatif "iktisat") sınıfların ya da toplumsal güçlerin belirli bir dengesinde saptayan ideal modelleri ya da (aynen siyasal iktisadın yaptığı gibi) ideolojiyi içerir. Belirli bir tarihsel formasyon bağlamından "değerleri" ya da "ahlâki tutumları" çıkararak Snell amorf sonuçlarına ulaşmaktadır.

Bununla birilikte terimin patentine hakkım olamaz. Bazı tarihçiler daha betimleyici ve gevşek bir kullanımı tercih ederler. Kırsal ve erken endüstriyel topluluklarda pek çok "ekonomik" ilişkinin parasal olmayan normlara göre nasıl düzenlendiğini tanımlamak için bundan daha iyi bir terim kendini ortaya

206 Marcus Rediker, *Between the Devil and the Deep Blue Sea* (Cambridge, 1987), Bölüm 6.

207 K.D.M. Snell, *Annals of the Labouring Poor* (Cambridge, 1985), s. 99-199, 103.

koymuş görünmemektedir. Bu ilişkiler, parasal rasyonalizasyon tarafından tehdit edilene kadar görenek ve teamül dokuları olarak varlıklarını korurlar ve "ahlâki ekonomi" *olarak* rollerini idrak ederler. Bu anlamda ahlâki ekonomi, "serbest piyasa" ekonomisine direnmek için göreve çağrılır.[208] Charlesworth ve Randall'ın ileri sürmüş oldukları gibi, "ahlâki ekonominin temeli, kapitalist endüstrinin ortak deneyimin yaratmış olduğu tam da o cemaat idrakidir".[209] Kapitalist pazarın rasyonalizasyonu ya da "modernizasyonu" cemaat normlarını ihlal etmiş ve sürekli olarak "ahlâki" bir muhalif yaratmıştır.

Bu, *Piyasa Kültürünün Yükseli*şi'nde William Reddy'nin daha da genelleştirdiği şeyin bir devamıdır. Reddy'e göre ahlâki ekonomi "teknik ve ticari değişimin tecavüz ettiği bir dizi değer ve ahlâki standarttır":

> Bu tür ahlâki standartların savunmasının geçmişin belleğince güdülenmesi zorunlu değildi. Piyasa dilinin yetersizliği, çalışma koşullarıyla, sürekli olarak çalışanın dikkatine sunulmuş oluyordu.

Ve Reddy, "sanayi kapitalizminin yayıldığı her yerde ahlâki ekonomiye benzer bir şey yüzeye çıkmak zorundaydı" sonucuna varmaktadır.[210] Bunun "ahlâki ekonomi"nin her zaman geleneksel olmak, "geriye bakmak" vs. zorunda olduğu gibi nosyonları ortadan kaldırma konusunda yararı vardır; aksine o kendisini, anti-kapitalist bir eleştiri, bir direniş hareketi olarak sürekli yeniden yaratmaktadır.[211] Bronterre O'Brien'un diline çok yakınız. Ancak bu, kapsamı genişletirken odağı kay-

---

208 1984'teki büyük Britanya madenciler grevi, her ne kadar "serbest piyasa" güçleri Devlet'in her türlü olanağı ile kıhk değiştirmiş olarak ortaya çıkmış olsa da, bu tür bir karşı karşıya gelişin son örneklerinden birisiydi.

209 Charleswort ve Randall, "Morals, Markets and the English Crowd", s. 213.

210 William Reddy, *The Rise of Market Culture* (Cambridge, Mass., 1984), s. 331-334.

211 Carl Gersuny ve Gladys Kaufman, "Seniority and the Moral Economy of U.S. Automobile Workers 1934-1946", *Journal of Social History*, xviii (1985), nosyonu "ekonomik" olmayan sendikal savunmaya yaygınlaştırmaktadır.

betmektedir ve uzman olmayanların ellerinde bağlamdan kopuk ahlâki bir retoriğe dönüşerek kendini helâk edebilir.[212]

Şimdi tartışmanın merkezinde "ahlâki ekonomi teorisi"nin yer aldığı köylülük araştırmaları alanındaki dikkatli tartışmalarda bu konuda daha az tehlike vardır. Bu durum, James C. Scott'un *Köylünün Ahlaki Ekonomisi* (1976) sayesinde Aşağı Burma ve Vietnam'daki araştırmalardan çıkarılan genel bir tez olarak ortaya konmuştur. Terim benim kendi makalemden alınmış ama şimdi "köylünün toplumsal adalet kavramı, haklar ve yükümlülükler ve mütekabiliyet" yerine kullanılır olmuştur. Ancak Scott'un kullanımını farklı kılan, "değer"lerin ya da "ahlâki tutumlar"ın tanımsal ifadelerinin çok ötesine geçmiş olmasıdır. Zira köylülük için geçim, toprağı kullanabilmek, toprak kullanımlarına ilişkin görenekler ve de üretilen şey üzerinde hak sahibi olmaya dayandığı için, şimdi çözümlemenin merkezinde yiyecek maddelerin pazarlanması değil, bunlar yer almaktadır. Ve görenek (açlık anıları arkaplanına rağmen) geçinmenin zorunluluklarını devamlı hale getiren ve topluluğu riske karşı sigorta eden bir şey olarak görülmektedir. Bu zorunluluklar ayrıca, bir kriz durumunda risk yaratabilecek, toprak sahibi-kiracı (ya da patron ile geçimi için başkasına muhtaç olan) arasındaki koruyucu ilişkilerde ve teknik yeniliklere direnme ve piyasa rasyonalizasyonlarında da ifadesini bulur. Scott, köydeki yeniden dağıtım kurumlarını ve dinsel hayırseverlik yükümlülüklerini inceler ve "hem mütekabiliyet normunu ve hem de geçim hakkını, 'küçük geleneğin'" - yani evrensel olarak köylü kültürünün, gerçek ahlâki bileşenlerini gösterir. Bu kurumlara yönelik tehdit ve Avrupa'nın yayılmasıyla ilgili normlar ve piyasa rasyonalizasyonları çoğu kez köylülüğü devrimci hareketlere katılmaya kışkırtmıştır.[213]

---

212 Reddy'nın, bir devam çalışması olan, *Money and the Liberty in Modern Europe*'da (Cambridge, 1987) kendisi de bu tehlikeyi bütünüyle ortadan kaldıramamaktadır. Burada "asimetrik parasal değişim", "onur" ve "para"nın eşit olmadığı bir yarışmaya hükmedilerek tüm modern tarihin anahtarı yapılmaktadır.

213 James C. Scott, *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia* (New Heaven, 1976). Ayrıca bkz. James M. Polachek, "The

Her ne kadar Scott karşılaştırmayı derinleştirmiyor ve kendisi yiyecek ayaklanmaları konusunda Avrupa geleneğini belirleyen görüşmeler ve çatışmalardan çok köydeki patron ile geçimi için başkasına muhtaç olanların ilişkisiyle ilgileniyorsa da burada, İngiliz ahalisinin 18. yüzyıldaki ahlâki ekonomisine benzerlik vardır.[214] Tahmin edilebileceği gibi onun teorilerine "piyasa güçleri"nin yandaşlarınca şiddetle karşı çıkılmıştır ve Samuel L. Popkin, *Rasyonel Köylü*'de (1979) ortaya konan şekliyle "ahlâki ekonomiciler"e karşı bir polemik geliştirmiştir. Bu, tipik köylüyü, piyasa ekonomisi karşısında kendi çıkarını başarılı ve normsuz bir şekilde ve kurnazca uyarlayan rasyonel bir aktör olarak ortaya koyuyordu. Öyle ki ahlâki ve siyasal ekonomiciler arasındaki eski tartışma, –her ne kadar James Scott'a sempati duysam da katılmak benim için aptallık olacak bir tartışma– güneydoğu Asya'nın çeltik tarlalarında kendini yeniden harekete geçirecek gibi görünüyordu.

Bununla birlikte Profesör Scott, *Zayıfların Silahları* adlı çalışmasında tartışmayı ileriye (ve yanlamasına) ve karşılaştırmaların avantajlı bir şekilde yapılabileceği bir alana taşımıştır. Bu alan zayıfların ve yoksulların gücüne, "alaylı bir şekilde, insafsızca, küçümseyerek, küçük riayetsizlik hareketleriyle, ikiyüzlülükle... seçkin vaazlarının ve muazzam karşıtlıklara rağmen kendi görüşüne sürekli ve kahredici bir şekilde tutunmanın inançsızlığı içinde, inatçı bir direnişin biçimleriyle kapatılmış" değildi.[215] Ayrıca ve aynı zamanda, yosulların iktida-

---

Moral Economy of the Kiangsi Soviet", *Journal of Asian Studies*, xlii, 4 (1983), s. 825.

214 Yapıcı eleştiriler için bkz. David Hunt, "From the Millenium to the Everyday: James Scott's Search for the Essence of Peasant Politics", *Radical Hist. Rev.*, 42 (1988), s. 155-172; Michael Adas, "'Moral Economy' or 'Consent State'?", *Journal of Social History*, xiii, 4 (1980).

215 James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven, 1985), s. 350. Ayrıca, Andrew Turton ve Shigeharu Tanabe (der.), *History and Peasant Consciousness in South East Asia*'da (Osaka, 1984) editörlerin katkısına ve *Journal of Peasant Studies*'in özel sayısına, xiii, 2, (1986) bkz.

ra empoze edebileceği gücün sınırlarına da giriliyordu. Barrington Moore'un *Adaletsizlik*'te ileri sürmüş olduğu gibi:

> Katmanlaşmış herhangi bir toplumda... hem yöneticilerin hem de yönetilenlerin, egemen ve bağımlı grupların, yapabilecekleri şeylerin bir dizi sınırı vardır. Ayrıca her ikisini birbirine bağlayan bir dizi karşılıklı yükümlülük söz konusudur. Bu tür sınırlar ve yükümlülükler biçimsel yazılı anayasalarda ya da sözleşmelerde ortaya konmazlar...

(Daha doğrusu) "söze dökülmemiş karşılıklı anlayışlar" ve "yöneticiler ve yönetilenlerin neyi yapıp yapamayacaklarını anlamak, *itaatin* ve itaatsizliğin sınırlarını ***keşfetmek*** ve sınamak için karşılıklı sondajları" söz konusudur. Bu bizi, toplumsal mütekabiliyet kavramı dolayımıyla ya da Moore'un tercih ettiği şekliyle, ("yükümlülüğün ve yükün eşitliğini ima *etmeyen* bir terim olan") karşılıklı yükümlülüklerle, Birinci Bölüm'de incelediğim, zayıf olanın hâlâ güçlü olandan varlığı kabul edilmiş taleplerinin olduğu "güç alanı" dengesi ve eşitsiz toplumsal güçler arasındaki pazarlığa geri götürür.[216] Bu tür düşünceleri son zamanlarda geliştirmiş olanlar arasından, *Sessiz Şiddet* adlı çalışması kuzey Nijerya'daki Hausa'lar arasında yiyecek ve açlığı araştıran Michael Watts'a özel bir sempati duyuyorum. Zorunlu birarada varoluşun norm ve pratiklerini köylülük evrenine nüfuz eden bir etik olarak görmekte ama bunu duygusallığa düşmeden yapmaktadır:

> Ahlâki ekonomi özel olarak ahlâki ve de Halifelik köylülüğünün refahı ve hayırsever koruyucuların Rousseaucu bir evreni değildi. Aksine, ahlâki ekonomi yöneten ve yönetilenin varoluşu için zorunluydu ve bu işin fiyatı sömürü ilişkileri ve sınıf çatışmalarıyla dolu toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve korunması için mevcut iktidar bloklarınca ödeniyordu.

---

216 Barrington Moore Jr., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (1978), s. 18, 506.

"Ahlâki ekonomiyi Durkheim, Rousseau ve Ruskin'in mirasıyla eyerlemeğe gerek yoktur."[217]

"Ahlâki ekonomi" başlığı altında şimdi Asya ve Afrika'dan Latin Amerika'ya[218] ya da Irlanda çalışmalarına yaygınlaşan çok ilginç tartışmaların benim (1971) kullanımımla çok az ilgisi vardır ama pek çok toplumun merkezinde yer alan eşitsiz mütekabiliyetin (ihtiyaç ve yükümlülük) toplumsal diyalektiği ile ilgilidir. "Ahlâki ekonomi" terimi, ("diyalektik asimetrik karşılıklılık" gibi) aksi takdirde pestilimizi çıkaracak olan diğer terimlerden daha az hantal olduğu için kabul görmüştür. Irlandalı bir tarihçi "ahlâki ekonomi" diye yazdığı zaman, 18. yüzyıl paternalizmi, riayeti, ekonomik olmayan (yani kâr getirmeyen), düşük rantlı ve borç ödemeleri toleranslı "kolay idare edilebilen tarımsal uygulamalar"dan söz ediyordur.[219] Bengal'deki 1943-1944 açlığı üzerine yazan bir bilimadamının (Paul Greenough) daha da geniş bir tanımı vardır:

> 'Ahlâki ekonomi'den kastettiğim toplumsal gruplar ve kişiler arasındaki değişim ilişkileri kümesidir ki bu değişimde her iki tarafın refahı ve liyakatı, şu ya da bu tarafın kârı gibi diğer etkenlere göre öncelik kazanır.[220]

Bu içine çok şey alan tanımlar kuşkusuz ileri sürmek istediğimiz pek çok şeye yer açacaktır ve de terim tarihçilerini, insan ilişkileri konusunda bir zamanlar ortodoks iktisadın kör olduğu tüm bu alanları keşfetme ve bunlara ilişkin yazma konusunda yüreklendirirse, o zaman bu bir kazançtır.

---

217 Michael Watts, *Silent Violence: Food, Famine and Peasantry in Northern Nigeria* (Berkeley, 1983), s. 106, 146.

218 Leslie Anderson, "From Quiescense to Rebellion: Peasant Political Activity in Costa Rica and Pre-Revolutionary Nicaragua" (Michigan Üniv. Doktora tezi, 1987; Erick D. Langer, "Labor Strikes and Reciprocity on Chuquisaca Haciendas", *Hispanic American History Review*, lxv, 2, 1985.

219 Thomas Bartlett, "An End to Moral Economy: The Irish Militia Disturbances of 1793", C.H.E. Philpin (der.), *Nationalism and Popular Protest* in *Ireland* (Cambirdge, 1987).

220 Paul R. Greenough, "Indian Famines and Peasant Victims: The Case of Bengal in 1943-44", *Modern Asian Studies*, xiv, 2 (1980), s. 207.

Eğer sınıf terminolojisini kullanıyorsak, o zaman "ahlâki ekonomi bu tanımlamada sınıfsal ilişkilerinin nasıl karşılıklı olarak görüşüldüğü ile ilgili olabilir. Hegemonyanın yalnızca empoze edilmediğini (ya da buna karşı çıkılmadığını) ama cemaatin günlük ilişkileri içine eklemlendiğini ve (iyi zamanlarda) yalnızca himaye ve ödün, kötü zamanlarda ise en azından koruma jestleriyle sürdürüldüğünü gösterir.[221] Terimin iki kısmından "ekonomi" muhtemelen şimdi artık kendisine sahip çıkabilir zira her bilimadamının pratiğinde tanımlanacaktır. Daha fazla itina gerektiren "ahlâki" kısmıdır. Terimin, köylülük araştırmalarına taşınmış olmasının yararlarından birisi, ahlâki öncülleri Yahudi-Hıristiyan mirasınınkiyle aynı olmayan kültürlerin incelenmesinde kullanılır olmasıdır.[222]

Bu durumu, Bengal'deki açlıkla ilgili çalışmasında Profesör Greenough kadar açık-seçik hale getiren olmamıştır ve bunu yiyecek maddeleri bunalımının doğrudan karşılaştırabilir zemininde yapmıştır. Greenough, Bengalli köylülerin değer sisteminin[223] genel planını sunmakta ve bunu (Scott'un yaptığı gibi) hatırlanan kıtlıktan ve riski ortadan kaldırıcı stratejilerden değil fakat aksine, bolluğa dayanan bir Bengal geleneğinden hareketle yapmaktadır. Bu değer sisteminin merkezinde, hem bir düzen ve bolluk hem de iyiliksever bir bolluk tanrıçası olan *Laksmi* yer almaktadır. Refah yukarıdan, *Laksmi*'den ya da "kral"lardan, patronlardan ya da ebeveynlerden aşağı akar. En basit şekliyle yalnızca iki durum vardır: Pirinci verenler ve alanlar ve bunalım zamanlarında köylünün refleksi bu koruyucu-korunan ilişkisine sığınmak, yeni koruyucular aramak ya da *Laksmi*'nin armağının geri gelmesini sabırla beklemektir.

---

221 Bu günlük kullanımıyla hegemonyanın mükemmel bir tartışması için bkz. Scott, *Weapons of the Weak*, Bölüm 8.

222 Ayrıca bkz. Charles F. Keyes, "Economic Action and Buddhist Morality in a Thai Village", *Journal of Asian Studies*, xlii, 4 (1983).

223 Paul R. Greenough, *Prosperity and Misery in Modern Bengal* (Oxford, 1982), özellikle Bölüm 1. Greenough açıklamasını Hindu kozmolojisine dayandırmakta ancak Hindu ve Müslüman köylüler arasındaki herhangi bir farklılık konusunda sessiz kalmaktadır.

Greenough ayrıca, "bireysel hak taleplerine karşı eksilmeyen bir antipati"de bulmaktadır:

> Tapınak sanatı, öğrenilmiş metinler ve halk özdeyişleri, birinin bir başarısı varsa bunun ancak kendinden yukarıdakinin iyilikseverliği sayesinde olduğunu tekrarlar... Yaygın olarak kabul gören bir ticari birikim inancı yoktur.[224]

Bu kısa özet, eğer bizi "vermek" ve "koruma" aramanın, köylülüğün kriz söyleminde "ödevler" ya da "haklar"dan daha kritik bir yer işgal ettiği beklentisiyle karşı karşıya getirirse bir işe yarayacaktır. Greenough bunda Bengallilerin açlığa tepkisinin bir açıklamasını görmektedir. 1943-1944'nin korkunç koşullarında ambarlar ya da dükkânlara yönelik saldırılar enderdi. İnsanlar Kalküta'nın sokaklarında açlıktan ölürken, "her türden yiyecek gözlerinin önündeydi, ama hiç kimse onu zorla ele geçirmeye kalkışmadı". Halkın tutumu "mutlak bir tevekkül" örneği idi ve "onlar bu sefaletlerini yalnızca kadere ya da *karma*'ya bağlıyorlardı..." Bir İngiliz sağlık görevlisi bu durumu, "korkunç ayaklanmaların olacağı" Pencap ya da Birleşik Vilayetler'le karşılaştırıyor ve:

> Kocalar ve kardeşler o yiyecek dükkanlarını açtırırlardı ama Bengal'de yiyecekle tıka basa dolu dikkânların önlerinde öldüler.
>
> Soru. Tahıllla tıka basa dolu mu?
>
> Cevap. Evet, tahılla tıka basa dolu dükkânların önünde, sokaklarda öldüler.
>
> Soru. Satın alamadıkları için mi?
>
> Cevap. Evet ve ayaklanma olmaması bu insanların edilgen ve kaderci tutumuyla ilgiliydi...[225]

Önde gelen Bengalli bir Komünist, yağmalama yoluna gitmeyen ve "sınırsız bir tahammülle... ölüm kuyruğunda bekleyen" bu "barış ve dürüstlük aşkıyla dolu" köylülerden, övgüy-

224 Paul R. Greenough, "Indulgence and Abundance as Asian Peasant Values: A Bengali Case in Point", *Journal of Asian Studies*, xlii, 4 (1983), s. 842.

225 Greenough, *Prosperity and Misery*, s. 266-267.

le söz ediyordu.[226] Ve bu kanıtı dikkate alarak Greenough bu davranışın "bir kriz durumunda o zamana kadar kurbanları korumuş olan tamı tamına aynı değerlerin kabul görmeye devam ettiğinin" bir göstergesi olduğu sonucuna varıyor:

> Terk edilmiş olan kurbanlar yardımseverliği yeniden harekete getirebilmek umuduyla çaresizliklerini dramatize etmekten başka bir şey yapamıyorlardı. Dilenme, ağlama, inleme, yalvarıcı hareketler, ölmüş ya da ölmekte olan çocukların teşhiri - bunların tümü hayırseverliği harekete geçirmek ve beslenmelerinin sorumluluğunu 'kaderin tayin ettiği' yeni 'bakıcılar'a transfer etmek için yoksulların girişimleriydi.[227]

Profesör Greenough'un aracılığına diyecek bir şey yok. Ama belirli güçlükler de ortaya koymuyor değil. Bir dizi güçlük, karmaşık verilerin yorumundan kaynaklanıyor. Onun Bengalli köylülerin değer sistemini yeniden kuruşu, belirli bir holistik antropoloji okulunun damgasını taşıyor ve çeşitlilik ve çelişkiye yer bırakmıyor. Bu durum, uzayıp giden kıtlığın yol açtığı moralsizlik, ailelerin parçalanması ve baba tarafından karı ve çocukların terk edilmesine ilişkin tartışmalarda çok belirgindir. Greenough, "ailenin dağılmasının tesadüfen olmadığını ama ailenin daha az değerli üyelerinin hanenin geçiminden bilinçli olarak dışlanmasının bir sonucu" olduğu sonuca varıyor. Bu tür bir dışlama "çaresiz ama suçlanabilir değildi" ve "Bengal ahlâki kavramlarına göre anlaşılabilir"di. Ailenin en fazla değer verilen üyesi, (bu anlatıda) tek sağ kalan kendisi olsa bile, ailenin neslini yeniden kurabilecek olan ailenin erkek reisiydi. Bu patriyarkal değerler öylesine içselleştirilmişti ki, terk edilenler, kendi terk edilişlerine pasif bir şekilde rıza gösteriyorlardı.[228]

Bu doğru olabilir ya da kısmen doğru olabilir.[229] Ancak Gre-

---

226 *A.g.e.*, s. 268.

227 *A.g.e.*, s. 271.

228 *A.g.e.*, s. 215-225 ve "Indian Famines and Peasant Victims", s. 225-233.

229 Megan Vaughan "Famine Analysis and Family Relations: 1949 in Nyasaland", *Past and Present*, 108 (1985), yaşlıların çocukların ve engellilerin terk

enough yorumlama aracını –bir iki, karıların "kovalanması" ya da ailelerin terk edilmesi gibi– zayıf kanıtlara bağlıyor ve alternatif yorumlar test edilmiyor.[230] Ve sonuçlarını, sanki bunlar itiraz kabul etmez bulgularmış gibi artan bir güvenle onaylıyor. Bir sayfada "çaresizlikten" alman önlemler elli sayfa sonra, "köylü hanelerindeki otoriter kişiler, kriz sonrası dönemde ailenin ve toplumun yeniden oluşturulmasında gereksiz gördükleri bakmakla yükümlü oldukları çok sayıda bireyi terk etti" şeklinde genel bir iddiaya dönüşüyor.[231] Aşırı durumlarda görülen şeyler şimdi sanki normmuş gibi takdim ediliyor: "Kocalar ve ailelerin reisleri hanenin varlıklarına el koyuyor ve eşlerini terk ediyor ve ana babalar para karşılığı çocuklarını satıyor".[232]

Bu sorunları Bengal kültüründe uzman olanlara bırakmalıyız. Ancak bunlar Greenough'un ayaklanmaya ilişkin karşılaştırmalı bulgularını güçlü bir şekilde etkilemektedir:

> Bu kurban etme kalıbının Avrupa'daki öfke ve isyan etme geleneği ile hiçbir ortak noktası yoktur. Avrupa'da açlığa bağlı

---

edilişine ve kocaların ailelerini terk edişine ilişkin benzer rahatsız edici kanıtlar ortaya koymaktadır: Ve M. Vaughan, *The Story of an African Famine. Gender and Famine in Twentieth-Century Malawi* (1987).

230 Bazı erkekler iş bulmak (ve gelirini ailesine göndermek) ya da kendilerinin yokluğu sırasında karısının akrabalarının ya da köydeki yardımseverlerin aileyi destekleyeceği beklentisiyle ailelerini terk etmiş olabilirler. Kadınlar açlığa karşı son çare olarak dilenmeye teşvik edilmiş olabilir. Benzer şekilde, çocukların satılması onların hayatta kalması için başvurulan en son çare olabilir. (Greenough çocukların satılmasında "tayin edeci nedenin" anne babanın yiyeceği için nakit sağlamak ya da "kendilerini çocukların yiyecek için tahammül edilmez feryatlarından kurtarmak" ! olduğunu varsayıyor; *Prosperity and Misery*, s. 221.) Greenbough, açlık sırasındaki ölümlerde yaş farklarıyla ilgili anlattıklarının (*A.g.e.*, Bölüm 6) tarihsel demografinin yiyecek krizlerinde sık sık karşılaşılan eğilimlerle karşılaştırmasını yapmıyor. Gerçekten de tarihsel ve demografik çalışmaları ele alış şekli laubalidir: Bkz. David Arnold, *Famine*, s. 89-90.

231 *Prosperity and Misery*, s. 215 ve 264. Karşılaştırınız, Greenough, "Indulgence and Abundance", s. 832-833: Hanelerin reisleri kendilerine bağımlı olanları "serinkanlılıkla terk ediyorlar"; "temel patriyarkal değerlerin aşın bir şekilde farkına varılarak... koruma altında olanlar, kadınlar ve çocuklar gibi daha az gerekli aktörlerin ortadan kalkmasına yönelik tehditler kabul edilebilir oluyor".

232 "Indulgence and Abundance", s. 847.

şiddet 'dışarı'ya ve 'yukarı'ya, kabahatli toprak sahiplerine, tüccarlara ve görevlilere yöneltiliyordu; Bengal'de gelenek, şiddeti 'içe' ve 'aşağı'ya, bakmakla yükümlü olunanlara ve geçimi için başkasına bağımlı olanlara yöneltiyordu. Bu, kan dökme ve karışıklığın sıcak şiddetinden farklı, terk etmenin, bakmaktan vazgeçmenin soğuk şiddetiydi.[233]

Eğer Greenough Avrupa'daki kanıtları, o geleneğin şiddetini arttıracak şekilde yanlış okumasa bu karşılaştırma daha inandırıcı olabilirdi. 1780'lerde Avrupalı yiyecek ayaklanmacılarının birbirlerini ellerinde hançerlerle takip eder, "birbirini katleder", "kendi kol ve bacaklarını kesip yer" vs. şeklinde resmeden Başrahip Raynal'ın heyecan verici mektubunu, ayaklanma tarihçilerinin daha az sansasyonal hükümlerine tercih etmektedir.[234] Edilgen acı çekenlerin, "gözü dönmüş yağmacılar"la karşılaştırılarak kanıtların bu şekilde giydirilip kuşatılması, karşılaştırmalı çalışmasının değerini azaltmaktadır.

Bununla birlikte, farklı kültürlerde geçimle ilgili "ahlâki" öncüllerin önemle sorgulanması bâki kalıyor. *Köylünün Ahlaki Ekonomisi*'ni eleştirirken Greenough iddia ediyordu ki:

> Scott'un ahlâki ekonomiye ilişkin modeli... doğası itibariyle temelde hukuksaldır. Scott, köylülerin her yerde geçim konusunda *hak* talep ettiklerini söylemektedir ki bu iddia *adil* görülebilir ve bir mütekabiliyet *normundan* kaynaklanmaktadır; dahası, köylülerinin geçimini temin etmek seçkinlerin *görevidir* ve bunu gerçekleştirmedeki herhangi bir başarısızlık, dolayısıyla onların *meşrûiyetinde* bir azalmaya yol açar. Bu Latince'ye kaçan terminoloji, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar batı Avrupa'yı yerinden oynatan çok sayıdaki yiyecek ayaklanmasının araştırılmasından elde edilmiştir; Bengal'deki koşulları açıklamada bunların uygunluğu kuşkuludur. Kriz durumunda Bengalliler ihtiyaçlarından "imdat" (*sahajya*) ve "armağan" (*dan*) diye söz ederler; ama çok ender olarak "haklar"ından

233 *A.g.e.*, s. 847; *Prosperity and Misery*, s. 270-271.

234 *A.g.e.*, s. 268.

söz etmişlerdir; "mütekabiliyet" yerine "hoşgörü" demişlerdir; krallara özgü bir *dharma*'dan... ama çok ender olarak yerine getirilmesi gereken bir sınıf "görevi"nden söz etmişlerdir.

Bu yalnızca "dar bir terminoloji meselesi değildir, lâkin eylem için bilişsel yapıların ve göreneksel yöntemlerin el çabukluğu ile çağrıştırdığı bu tür terimlerin kullanılması meselesidir".[235]

Bu kısmen, maalesef Scott'un puanlarını düşürmek için bir kez dalıa giydirilip kuşandırılan akademik bir kelime oyunudur. Zira Greenough tarihsel süjelerin ve akademik yorumcunun dilini (ve bilişsel yapılarını) birbirine karıştırmaktadır. Ne İngiliz yiyecek ayaklanmacıları ne de Burmalı köylüler dudaklarında bir "normlar", "mütekabiliyet" ya da "meşrûiyet" sözcükleriyle hareket etmişlerdir ve eşit derecede Profesör Greenough'un yorumsal terminolojisi ("kozmoloji", "hiyerarşik", "insana benzetilmiş") Scott'unki kadar Latince'ye (ya da Yunanca'ya) kaçan bir dildir ve hattâ Bengalli köylünün dudaklarından dökülmesi daha da az bir ihtimaldir.

Ama onu polemik hevesi için mazur görelim. Çünkü bizi iki önemli şey hakkında uyarmıştır. Birincisi, ileri derecede açlığın ve en basit yiyecek hazırlama eyleminin bile farklı özellikleri olan kültürel ifadeleri olabilir: "Yetiştirmek, pişirmek, paylaşmak ve Bengal'de pirinç yemek, bir dizi ritüeli yerine getirmektir... Bir ekonomik etkinlik alanını kesip almak ve onu 'geçimini sağlama' diye etiketlemek, yiyecek hazırlamanın ve birlikte yaşayışın temsil edebileceği toplumsal, kutsal ve hattâ kozmik bağlarından koparmaktır". Bu nedenlerle Greenough, "Asya'nın pek çok yerinde pirincin ahlâki ekonomisinin ekonomi ve siyasi tarihçilerin kabul etmeye hazır olduklarından, gerçekten daha ahlâki, imalara daha fazla gebe" olduğundan kuşku duyuyor.[236] Ancak bu düşünceleri Asya ya da pirinçle sınırlı tutmak için bir neden yoktur. "Hayatın temel direği" olan ekmek, Tanrı'nın Duasında baş yeri alır, ekmek ve tuz bir zamanlar Avrupa köylülerinin konuklarını

235 "Indulgence and Abundance", s. 846.

236 *A.g.e.*, s. 848.

ağırladıkları nimetlerdi ve Aşâi Rabbanî Ayini'nin fazilet nişanesi mayasız ekmekti.

Ayrıca, tarihsel kanıtları, kendimizin koyduğu yorumlayıcı kavramlarla her zaman karıştırmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğumuz konusunda uyarılıyoruz. Yiyecek ayaklanmacıları kimi zaman adalet (ya da "hakça" fiyat) istediler ve adil olmayan uygulamalara karşı kesinlikle karşı çıktılar; ancak "görev", "yükümlülük", "mütekabiliyet" ve hattâ "hak" sözcükleri çoğunlukla bize aittir. Ayaklanmacılar, pazarlama işinde şüpheli uygulamalar yapmakla suçlananları "dolandırıcı" diye karaladılar ve çatışma anında, imzasız mektuplar yazanlar, öldürme, kundaklama, hattâ isyanı içeren bir tehdit retoriği geliştirdiler.[237] Bununla birlikte eğer biz yiyecek ayaklanmacılarının bihşsel yapılarını sorgulamının yolunu bulabilseydik, en basitinden Kutsal Kitap'daki anlamıyla "sevgi" ve "yardım" ya da ihtiyaç anında insanların birbirlerine "borçlu" oldukları nosyonlar bağlamında her türlü Hıristiyan öğretisiyle pek az ilgisi bulunan ama maddi hayatın birincil ilişkilerinden doğan kimi zorunlu öncüller bulabilirdik.

Burada, açık-seçikliğin hemen altında, neredeyse isimsiz olacak kadar derinden varsayılan dayanışmalara hitap eden ve yalnızca nadiren sahip olduğumuz (çok eksik) belgelerde ifadesini bulan pleplere özgü bir "söylem" söz konusuydu. 1766 Arahk'ında Glocestershire Özel Komisyonu önünde isyanla suçlanan Walter Stephens'in, "Kalabalığın yaptığı şey doğruydu ve savunulabilirdi ve davranışları nedeniyle Yargıçların tümü çok geçmeden Hizaya getirilecek" diye açıklama yapmış olduğu iddia ediliyordu.[238] Bu hiç kuşkusuz muteber siyasal

237 Benim, "The Crime of Anonimity" adlı makaleme ve özellikle s. 326-343'deki "Sampler of Letters" başlıklı bölüme bakınız, Hay, Linebaugh ve Thompson, *Albion's Fatal Tree* içinde. Ancak bu mektuplar bile çalışılmış ve "kitabî" ürünlerdir.

238 PRO, TS 11/1188/5956'daki iddianame. Walter Stephens'a ne olduğunu bulamıyorum. TS 11/995/3707'deki Hükümlüler Ruznamesi'nde adı yer almıyor. Aleyhinde açılan davadan vazgeçilmiş olabileceği gibi Ruzname'de "aklandı" notuyla yer alan ve ayaklanma ve çeşitli tecavüz ve cürümlerle suçlanmış Thomas Stephens de olabilir.

düşünce değildir ve Cambridge'de *King's College*'in yanından geçmesine izin verilmeyecektir. Ancak Walter Stephens bunu, düşünceleri (bu düşünceler şu anda –bildiğim kadarıyla– *King*sli mestlektaşlarm hiçbirinin sorunu değildir) nedeniyle hayatının söz konusu olduğu bir yargılama sırasında söylemiştir ve ne demek istediği saygımızı hak eder.

"Ahlâki"nin (ister bir norm olarak, isterse bilişsel yapı olarak) ne olduğu konusundaki karşılaştırmalı araştırma, bu anlamları kavramada bize yardımcı olacaktır. Bu ilerdeki araştırmalar için bir gündemdir. Gelecek tarihçilere yapacak hiçbir şey bırakmamak ayıp olur. Herhalükârda, mevcut akademik söylemin terimi "ahlâki ekonomi"ye isim babalığı yapmışsam, terim babasını çoktan unutmuştur. Onu reddetmeyeceğim, ama artık yaşını başını aldı ve ben onun eylemlerinden daha fazla sorumlu değilim. İşin nerelere varacağını görmek ilginç olacaktır.

ALTINCI BÖLÜM

ZAMAN, İŞ-DİSİPLİNİ VE ENDÜSTRİYEL KAPİTALİZM

Adı *Wright*, sürekli Çalışan yaşlı bir Hizmetçi'miz vardı; Haftalık ücret karşılığı çalışıyorduysa da Meslekten Tekerlek imalatçısıydı... Öyle oldu ki bir Sabah bir Araba yolda bozuldu... arabayı kaldığı yerde tamir etmesi için yaşlı adamı gelip aldılar; işiyle meşgulken onu tamyan bir Hemşerisi çıkageldi ve onu bilinen İltifatlarla selamladı, *Günün aydın olsun Baba Tekerlekçi, Tanrı işini kolaylaştırsın*; yaşlı adam ona baktı... ve bir tür canayakın bir Güvenle cevapladı, *Yapar mı yapmaz mı umurumda değil, Günlük-İş bu*.

DANIEL DEFOE, *The Great Law of Subordination Considered; or The Insolence and Insufferable Behaviour of SERVANTS in England duly enquired into* (1724)

İnsanlığın yukarı Kısmı için Zaman bir Düşmandır ve... başlıca İşleri onu öldürmektir; buna karşılık diğerleri için Zaman ve Para hemen hemen eşanlamlıdır.

HENRY FIELDING *An Inquiry into the Causes of the late Increase of Robbers* (1751)

Tess... tek kollu saatlerin günü gerektiği kadar böldüğü ve arazinin santiminin değer kazandığı zamandan önce, acele

yürünsün diye yapılmamış, karanlık ve çarpık dar geçit ya da yoldan yukarı yürümeye başladı.

THOMAS HARY

I

1300 ve 1650 arasındaki yılların batı Avrupa entellektüel kültürü içinde zaman algılayışı bakımından önemli değişiklikler geçirdiği bilinir.[1] *Canterbury Hikâyeleri*'nde horoz hâlâ doğanın ezeli kronometresi rolünü temsil eder: Chauntecleer:

> Parlak güneşe bir nazar attı
> Boğa burcunun işareti koşmuştu
> Yirmi derece ve üstünde ve biraz daha fazla,
> Doğal olarak biliyordu ve öğlenden itibaren başka ayarlamaların
> Kıvamıydı ve bahtiyar bir şekilde öttü çığlık çığlığa...

Ama her ne kadar "Doğal olarak biliyordu her yükselişini/ Bu kasabadaki gün ve gece eşitliğinin", "doğa"nın zamanıyla saatin zamanı arasındaki farklılığa mecazda işaret edilir:

> Oldukça güvenliydi onun ötüşü kulübesinde
> Bir saatin ya da manastırın zamanölçerinden

Bu çok erken bir saattir: Chaucer (Chauntecleer'den farklı olarak) Londrah'ydı ve Sarayın, şehir örgütünün ve Jacques Le Goff'un *Annales*'deki anlamlı makalesinde ortaçağ kilisesinin zamanına karşı ortaya koyduğu "tacir'in zamanı"nın farkındaydı.[2] Değişikliğin ne kadarının 14. yüzyıldan itibaren saatlerin yaygınlaşmasının, ne kadarının yeni Püriten disiplin ve burjuva dakikliğinin bizzat kendisinin bir belirtisinin sonucu olduğunu tartışmak istemiyorum. Bununla birlikte görüyoruz, değişim or-

1 Lewis Mumford, *Techniques and Civilization* (1934) içinde, özellikle s. 12-18, 196-199'da anlamlı düşünceler ileri sürer: Ayrıca bkz. S. de Grazia, *Of Time, Work, and Leisure* (New york, 1962), Carlo M. Cipolla, *Clocks and Culture 1300-1700* (1967) ve Edward T. Hall, *The Silent Language* (New York, 1959)

2 J. Le Goff, "Au Moyen Age: Temps de L'Eglise et temps du marchand", *Annales* E.S.C., xv (1960) ve aynı yazarın "Le Temps du travail dans le 'crise' du XIV Siecle: Du temps medieval au temps moderne", *Le Moyen A.g.e.*, lxix (1963).

tadadır. Saat Elizabeth dönemi sahnesinde görülür ve Faust'un kendi kendine son konuşmasını zamanla bir diyaloğa dönüştürür: "Yıldızlar hâlâ hareket ediyor, zaman geçiyor, saat vuracak". Edebiyatın başladığı zamandan bu yana mevcut olan yıldızların hareketine göre hesaplanmış zaman şimdi bir adımda gökten evlere atlıyordu. Ölümlülük ve aşk, "Saat kolunun çok yavaş ilerleyen hareketi"[3] kadranda ilerlerken daha hazin bir şekilde hissediliyordu. Saat boyundan asılarak taşındığında, kalbin daha az düzenli atışlarına yakın oluyordu. Zamanın, kanlı bir tiran, bir cellat, bir çirkinleştirici, bir yiyip yutucu gibi genellikle kabul gören Elizabeth dönemine özgü imajları yeterince eskiydi ama yeni bir aciliyet ve ısrarcılık söz konusuydu.[4]

17. yüzyıl ilerlerken, saat mekanizması imajı yaygınlaştı ve Newton'la birlikte evrenin bütün dikkatini üzerinde topladı. Ve de 18. yüzyılın ortalarında (eğer Sterne'e güvenmemiz gerekirse) saat daha mahrem düzeylere nüfuz etmişti. Zira Tristram Shandy'nin babası –"yaptığı her işte... şimdiye kadar yaşamış, son derece düzenli adamlardan birisi– her ayın ilk Pazar gecesi, arka merdivenlerin başında duran büyük bir duvar saatini kurmayı, ömrünün uzun yıllarının bir kuralı yapmıştı". "Bu şekilde zamanla diğer bazı ufak tefek aile meselelerini aynı zamana rastlatmaya başladı" ve bu Tristram'a ana rahmine düştüğü tarihi kesin olarak bilme imkânı verdi. Ayrıca, *Saat Yapımcısının Yazara Karşı Haykırışı*'nı tahrik etti:

> Ülke için birkaç saat yapmam konusundaki talimatlar iptal edildi; çünkü şimdi hiçbir mütevazi hanımefendi, ailenin şeytanca yan bakışlarına ve alaylarına maruz kalmadan bir saati kurma konusunda tek bir kelime söylemeye cesaret edemiyor... Hayır, sokak satıcılarının ortak ifadesi, "Efendim, saatinizi kurduracak mısınız?" oluyor.

---

3 M. Drayton, "Of his Ladies not Comming to London", *Works*, (der.) J.W. Hebel (Oxford, 1932), iii, s. 204.

4 Değişim Cipolla'da, *a.g.e.*, tartışılır; Erwin Sturzl, "Der Zeitbegriff in der Elisabethainschen Literatur", *Wiener Beitrage zur Englischen Philologie*, lxix (1965); Alberto Tenetti, Il Senso della Morte e l'amore della vita nel rinascimento (Milan, 1957).

Namuslu hatunlar ("saatçi" yakınıyor) "şehevi eylemlerine heyecan katsın" diye saatlerini yatak odalarına yerleştiriyorlar.[5]

Bununla birlikte bu genel izlenimcilik mevcut araştırmayı pek fazla ileriye götüreceğe benzemiyor: Zaman duygusundaki bu değişim ne kadar ve hangi açılardan iş disiplinini ve çalışan insanların içsel endişelerini etkiledi? Eğer ergin endüstriyel topluma geçiş çalışma alışkanlıklarının –yeni disiplinler, yeni teşvikler ve bu teşviklerin etkili bir şekilde tutunabilmesi için yeni bir insan doğası– ciddi bir şekilde yeniden yapılanmasını beraberinde getirdiyse, bu ne dereceye kadar zamanın içsel imlenmesiyle ilgiliydi?

II

İlkel insanlar arasında zaman ölçümünün, genellikle iş çevrimindeki ya da günlük ev işlerindeki bilinen süreçlerle ilgili olduğu iyi bilinir. Evans-Pitchard, Nuer'lerin zaman-duygusunu çözümlemiştir:

> Günlük kronometre sığır saati, köye ilişkin işlerin akışıdır, günün saati ya da gün içinde zamanın akışı bir Nuer için herşeyden önce bu görevlerin birbirini izlemesi ve birbiriyle ilişkisiydi.

Nandi'ler arasında yalnızca her saati değil fakat her yarım saati içeren işe bağlı zaman tanımı oluşmuştu –sabah 5.30'da öküzler otlamaya gidiyor, 6'da koyunlar salıveriliyor, 6.30'da güneş yükseliyor, 7'de hava ısınıyor, 7.30'da keçiler otlağa gidiyor, vs.– nadir görülen iyi düzenlenmiş bir ekonomi. Benzer bir şekilde zaman aralıklarını ölçmek için terimler ortaya çıkıyor. Madagaskar'da zaman "pirincin pişirilmesi" (yaklaşık yarım saat) ya da "çekirgenin kızartılması"yla (bir dakika) ölçülüyor. Cross Nehri yerlilerinin, "adam mısırın tam olarak kavrulmasından daha kısa bir sürede öldü" (15 dakikadan az) dedikleri bildiriliyor.[6]

---

5 Anonim, *The Clokmaker's Outcry against the Author of... Tristram Shandy* (1760), s. 42-43.

6 E.E. Evans-Pitchard, *The Nuer* (Oxford, 1940), s. 100-104; M.P. Nilsson, *Primitive Time Reckoning* (Lund, 1920), s. 32-33; P.A. Sorokin ve R.K. Merton, "Soci-

Bize daha yakın kültürel zamanda buna benzer örnekler bulmak zor değildir. Nitekim 17. yüzyılda Şili'de zaman çoğu kez "credo"larla (amentü) ölçülüyordu: 1647 yılında bir deprem iki credo'luk bir süre devam etmiş diye anlatılıyor; bir yumurtanın pişirme zamanının Ave Maria'nın sesli olarak söylenmesiyle tayin edilebileceği belirtiliyordu. Yakın zamanlarda Burma'da keşişler "eldeki damarları görmeye yetecek kadar ışık olunca", gün doğumunda kalkıyorlardı.[7] İngilizce Oxford Sözlüğü bize İngilizce'den örnekler vermektedir: "Rabbin Duası'nı okuyacak kadar [zaman]", "ilk elli Mezmur'u okuyacak kadar [zaman]" (1450) ve (eskisinde değil de Yeni İngilizce Oxford Sözlüğü'nde) "işeyecek kadar [zaman]" - az çok keyfi bir ölçü.

Pierre Bourdieu, Kaabyle köylülerinin (Cezayir) son zamanlarda zamana ilişkin tutumlarını daha yakından incelemiştir: "Hiç kimsenin egemen olmak, kullanmak ya da tasarruf etmeyi düşünmediği zamanın geçişine kayıtsız bir umursamayış ve teslimiyetçi bir tutum... Telaş, şeytanca bir hırsla karışık görgü yokluğu olarak görülür." Saat kimi zaman "şeytanın değirmeni" olarak bilinir; belirli yemek zamanları yoktur; "kesin bir buluşma anı kavramı yoktur; yalnızca 'bir sonraki pazarda' buluşmak üzere anlaşırlar". Popüler bir şarkı şunları söyler:

> Dünyayı kovalamak nafiledir
> Hiç kimse, hiçbir zaman onu yakalayamaz.[8]

Aran Adaları'nı iyi gözlemlediği çalışmasında Synge, bize klasik bir örnek sunmaktadır:

---

al Time: A Methodological and Functional Analysis", *Amer. Jour. Sociol.*, xlii (1937); A.I. Hallowel, "Temporal Orientation in Western Civilization and in a Pre-Literate Society", *Amer. Anthrop.*, yeni seri, xxxix (1937). Diğer kaynaklar H.G. Alexander, *Time as Dimension and History* (Albuquerque, 1945), s. 26'da ve Beate R. Salz, "The Human Element in Industrialization", *Econ. Devel. And Cult. Change*, iv (1955) özellikle s. 94-114'te veriliyor.

7 E.P. Salas, "L'Evolution de la Notion du Temps et les Horlogers a l'epoque coloniale au Chili", *Annales E. S. C.*, xxi (1966), s. 146; *Cultural Patterns and Technical Change*, (der.) M. Mead (New York, UNESCO, 1953), s. 75

8 P. Bourdieu, "The Attitude of the Algerian Peasant toward Time", *Mediterranean Countrymen*, (der.) J. Pitt-Rivers (Paris, 1963) içinde, s. 55-72.

Michael'la birlikte yürürken sık sık birisi zamanı öğrenmek için yanıma gelir. Bununla birlikte halkın çok azı modern zamanı kavramaya, saatleri belli belirsiz anlama dışında alışık olmadığından, saatin kaç olduğunu kol saatime bakarak kendilerine söylediğim zaman tatmin olmazlar ve seher vaktine ne kadar kaldığını sorarlar.[9]

Adada zamana ilişkin genel bilgi, garip bir şekilde, rüzgarın yönüne bağlıdır. Hemen hemen bütün kulübeler... kapıları birbirine karşı olarak inşa edilir, en korunakh olanlarda kapılar, içeriye ışık versin diye bütün gün açık tutulur. Eğer rüzgar kuzeyden esiyorsa güneydeki kapı açılır ve mutfakta hareket eden kapı süvesinin gölgesi zamanı gösterir; bununla birlikte rüzgar güneye döner dönmez diğer kapı açılır ve ilkel bir kadran koymayı hiçbir zaman akıl etmeyen insanlar, kaybederler...

Rüzgar kuzeyden estiğinde yaşlı kadın benim yemeğimi oldukça düzenli bir şekilde hazırlar, ama diğer günlerde yemeğimi altı yerine üçte hazır eder...[10]

Saat zamanının bu denli dikkate alınmaması, kuşkusuz yalnızca, pazarlama çerçeveleri ve yönetsel işleri asgari düzeyde bulunan, (balık tutmaktan, çiftçiliğe, inşaat işlerine, ağların onarılmasından çatıların kaplanmasına, beşik ya da tabut yapımına) günlük işlerin üreticilerin gözleri önünde, ihtiyaçların mantığına göre günlük olarak yapıldığı sebze yetiştirici ve balıkçı cemaatlerde mümkün olabilir.[11] Ancak bu anlatılan, farklı çalışma koşullarında ve bunların "doğal" ritimlerle ilişkisinin, farklı zaman notasyonunun koşullanmasında kaçınılmaz oluşunu vurgulamak açısından yarar sağlamaktadır. Şüphe yok ki

9 Karşılaştırınız a.g.e., s. 179: "Ispanyol Amerikalılar, Anglolar gibi hayatlarını saate göre düzenlemezler. Hem kırsal hem de kentsel ahali, belirli bir işi ne zaman yapmayı planladıkları sorulduğu zaman, 'Derhal, saat yaklaşık iki ya da dörtte' gibi cevaplar verirler".

10 J.M. Synge, *Plays, Poems and Prose* [Everyman (der.), 1941], s. 257.

11 Synge'in zamanında adaların dış ekonomiler ile ilişkisinde en önemli olay, geliş zamanı hava ve gel-gite göre büyük ölçüde farklılıklar gösterebilen bir vapurun gelişiydi. Bkz. Synge, *The Aran Islands* (Dublin, 1907), s. 115-116.

avcılar gecenin bazı saatlerini kapanlarını kurmak için ayıracaklardır. Balıkçı ve denizci insanlar hayatlarını gel-gitle bütünleştirmek zorunda kalacaklardır. 1800 yılında Sunderland'dan gönderilen bir dilekçe, "burasının, insanların gel-giti izlemek ve nehirdeki işlerine bakmak için bütün gece ayakta olmak zorunda kaldıkları bir liman şehri olduğu düşünülürse" ibaresini içeriyordu.[12] Buradaki işlevsel ibare "gel-giti izlemek" oluyor: Bir liman kentindeki toplumsal zamanın düzenlenişi denizin ritmine *bağlı* oluyordu ve bu balıkçılara ve denizcilere doğal ve anlaşılabilir geliyordu: Zorlama doğaya aitti.

Benzer bir şekilde çiftçilik yapılan bir cemaatte şafaktan akşam karanlığına kadar çalışmak, özellikle hasat aylarında, "doğal" görülebilir: Doğa, sağnak yağışların başlamasından önce tahılın hasatını talep etmektedir. Ve diğer kırsal ya da endüstriyel işlerde benzer "doğal" iş-ritimleri görebiliriz: Koyunlara kuzulama zamanında itina gösterilmeli ve yırtıcı hayvanlardan korunmalıdır; inekler sağılmalıdır; yeşillikleri yakmaması için odun kömürü ateşine dikkat edilmelidir (ve odun kömürü yapanlar gece orada yatmalıdır); demir yapılmaya başladığında fırınların sönmesine izin verilmemelidir.

Bu tür ortamlarda ortaya çıkan zaman notasyonu iş-yönlendirmesi olarak tanımlanmıştır. Belki de köylü toplumlarmdaki en önemli yönlendirmedir ve köy ve ev ekonomilerinde önemini korumaktadır. Britanya'nın kırsal kesimlerinde bugün de tümden geçerliğini yitirmiş değildir. Bu iş-yönlendirmesiyle ilgili üç şey ileri sürelebilir. Birincisi, zamanı, ölçülen işe göre daha insancıl bir şekilde kavrayabilirsiniz. Köylü ya da işçi fark edilir bir zorunluluğu karşılar görünürler. İkincisi, iş-yön-

12 PRO, WO 40/17. Denizle ilgili zamanın kentsel kalıplarla çeliştiğinin kavranması için başka örneklere işaret edilmesi yararlı olabilir: Amirallik mahkemesi, "yabancılar ve tacirler ve gel-gitten ve rüzgarlardan yararlanmak zorunda olan ve büyük kayıplara ve önyargılara maruz kalmadan mahkemelerin ağırbaşlılığına ve yargılamaların yavaşlığına katlanamayacak olan denizciler için" her zaman açık bulunduruluyordu. Bkz. E. Vansittart Neale, *Feasts and Fasts* (1845), s. 249, Cumartesi ve Pazar günlerine ilişkin düzenlemelerde, Cumartesi ya da Pazar günü kıyıdan denize doğru sığlıkları gözetleyen balıkçılar için istisna yapılıyordu.

lendirmesinin yaygın olduğu bir cemaat, "iş"le "hayat" arasındaki farklılığın en az olduğu bir cemaat olarak görünmektedir. Toplumsal ilişki ve iş, birbiri içine geçmiştir –çalışma günü işe göre uzar ya da kısalır– ve işle "günlük zamanın geçişi" arasında büyük bir çatışma duygusu yoktur. Üçüncüsü, işin saate göre belirlenmesine alışık olan insanlarda, çalışmaya ilişkin bu tutum, aciliyetten yoksun ve israflı olarak görünür.[13]

Böylesine açık bir ayrım, kuşkusuz, ele alınan köylü ya da zanaatkârın bağımsız olduğunu varsayar. Ama işgücünün istihdam edilmesi halinde, iş-yönlendirmesi sorunu çok daha karmaşık bir hal alır; ancak onun içinde de işbölümü, rol dağılımı ve çiftçi ile çocukları arasındaki işveren-işçi ilişkisinin disiplini söz konusu olabilir. Burada bile zaman, para, işverenin parası olmaya başlamaktadır. İşgücü fiilen istihdam edilmeye başlanınca iş-yönlendirmesinden zamanlı emeğe geçiş ortaya çıkar. İşin zamanlamasının herhangi bir zaman ölçümünden bağımsız olarak yapılabileceği doğrudur ve gerçekten de saatlerin yaygınlaşmasından önceye dayanır. Yine de 17. yüzyıl ortalarında varlıklı çiftçiler istihdam ettikleri işgücünden beklentilerini (Henry Best'in yaptığı gibi) "günlük iş" olarak hesaplıyorlardı - "Cunnigarth, altındakilerle birlikte, iyi bir orakçı için 4 büyük günlük iş"tir, "Spellowe, şöyle böyle 4 günlük iş"tir vs.;[14] ve Best'in kendi çiftliğinde yaptığını Markham genel bir kalıp olarak sunmaya girişmiştir:

> Bir adam... Arpa ya da Yulaf olarak Tahılı, eğer sıksa, ağır ve toprağa bastırılmışsa, iyi çalışarak ve başakların kafasını koparmadan ve büyümekte olan sapları bırakarak günde bir bu-

13 Henri Lefebvre, *Critique de la Vie Quotidienne* (Paris, 1958), II, s. 52-56, tarımda değişen mevsimlik işlerden kaynaklanan "çevrimsel zaman"la, kentsel, endüstriyel örgütlenmenin "doğrusal zaman"ı arasındaki farkı tercih etmektedir. Lucien Febvre'in, "Le temps vecu et le temps-mesure", *La Probleme de L'Incroyance en XVI Siecle* (Paris, 1947), s. 431 [yaşanmış zaman... ölçülmüş zaman] ayrımı daha anlamlıdır. İlkel ekonomilerdeki görev organizasyonlarının azçok şematik bir incelemesi için bkz. Stanley H. Udy, *Organisation of Work* (New Haven, 1959), 2. Bölüm.

14 *Rural Economy in Yorkshire in 1641... Farming and Account Books of Henry Best*, (der.) C.B. Robinson (Surtees Society, xxxiii, 1857), s. 38-39.

çuk *acre* biçebilir; ama iyice sıkı ve yüksek duran tahılsa, o zaman günde iki ya da iki buçuk *acre* biçebilir; ama eğer tahıl kısa ve seyrek ise, o zaman günde üç ya da kimi zaman dört *acre* biçebilir ve de aşırı çalışmış olmaz...[15]

Hesaplama zordur ve pek çok değişkene bağlıdır. Açıkçası dolambaçsız bir zaman ölçümü daha uygundur.[16]

Bu ölçü basit bir ilişkiyi ifade eder. İstihdam edilenler işverenlerinin zamanı ile "kendi" zamanları arasındaki ayrımı yaşıyorlardı. Ve de işveren işgücünün zamanını *kullanmalıdır* ve bunun israf edilmemesini sağlamalıdır: İşin değil fakat zamanın değeri paraya dönüştüğünde egemen olmaktadır. Vakit nakittir: Geçirilmez ama harcanır. Hem zaman hem de işe yönelik tutumlardaki bu çelişkinin havasını Stephen Duck'ın şiiri, "Harmancının İşi"nin iki pasajında gözlemleyebiliriz.[17] Birincisi bizlerin 19. ve 20. yüzyıllarda norm olarak kabul ettiğimiz çalışma durumunu tarif etmektedir:

> Güçlü Kalaslardan geri sıçrıyor Yabani-Elma Ağacından
> yapılma tokmaklarımız,
> Ve yankılanan Ambarlar takırtı seslerini iade ediyor.
> Şimdi Havada budaklı Silahlarımız Uçuşuyor;
> Ve şimdi aynı hızla düşüyorlar yukarlardan:
> Bir aşağı, bir yukarı öyle güzel tutuyorlar ki zamanı,
> *Tepegöz*'ün Balyozları daha iyi bir kafiye tutturamazdı...
> Terimiz hızla iniyor tuzlu Dereler halinde
> Perçemlerimizden damlıyor ya da Yüzümüzden aşağı sızıyor.
> Biz ara bilmeyiz İşlerimizde;

15 G.M., *The Inrichment of the Weald of Kent*, 10. baskı (1660), Bölüm xii: "A general computation of men and cattel's labours: what each may do without hurt daily" [Adamların ve sığırın işinin genel hesabı: Her birinin zarar görmeden günlük yapabileceği], s. 112-118.

16 Kuşkusuz ücret değerlendirmesi hâlâ, 1725 gibi geç bir tarihte, "Mart ortasından Eylül ortasına kadar, Sabah beşten gece altı ya da yediye kadar çalışacaklar" ve sonra da (yalnızca yazları) yarım saat uyku, bir saat yemek ve yarımşar saat içmek dışında "günün doğuşundan geceye kadar" çalışacaklar: "Aksi halde her saat için bir peni ceza ödeyecekler" şeklinde tanımlanan bir Lancashire değerlendirmesine göre yapılıyordu: *Annales of Agriculture*, xxv (1796)

17 "The Thresher's Labour", (der.) E.P. Thompson ve Marian Sugden (1989).

Şamatacı Harman sürmeli sonsuza kadar.
Onların Ustası yok, ötekiler güvenle oynuyor;
Uyuyan Harman kendisi etmez ihanet.
Yine de bıktırıcı İş ayartır,
Ve geçen Dakikaları gülümsetir tatlılıkla,
Çobanlar gibi biz de neşeli bir Öykü anlatabilir miyiz?
Kaybolur Ses, Döven'in gürültüsünde boğulur...

Haftalar boyu bu sıkıcı İşi sürdürürüz,
Harman savurma Günleri yenisini getirene kadar;
Gerçekten de yeni, ama çoğu kez daha kötü,
Harman boyun eğer Usta'nın Lanetine:
Kileleri sayar, Günde ne kadar,
Sonra basar küfürü, Zamanımızın yarısını boşa geçirdik diye.
Niye bakıyorsun Dolandırıcı! Bu böyle gider mi?
Komşuların da yine senin kadar dövüyor.

Bu fabrika sistemine genel olarak atfedilen monotonluğu, işin zevkine yabancılaşmayı ve çıkarların çatışmasını anlatır görünüyor. İkinci pasaj hasatı tanımlamaktadır:

Sonunda Sıralar halinde dikildi iyice kurumuş Buğday,
Güzel bir manzara ve hazır Ambara girmeye.
Pek memnun Ustamız Seyrediyor manzarayı neşeyle,
Ve bizi bütün Gücümüzü ortaya koyduğumuz için.
Sonra tüm Tarla'mn üzerinde karışıklık beliriyor,
Ve sersemletici bir vaveyla dolduruyor Çalışanların kulaklarını;
Çanlar ve şaklayan Kamçıların sesi birbirinin yerini alıyor,
Ve Arabaların zangırtısı gök gibi gürlüyor Toprağın üzerinde.
Buğday, Bezelye ve diğer Tahıllar girdi içeri,
Paylaştılar aynı kaderi ve ardından bıraktılar Ovayı çıplak:
Gürültülü bir Zaferle son Yük hareket ediyor,
Ve Yaşa-Varol çığlıkları Hasatın tamamlandığını ilan ediyor.

Bu, kuşkusuz, 18. yüzyıl çiftlik şiirinde kaçınılmaz bir dekordur. Ve çalışanların moralinin, yüksek hasat kazançlarıyla güçlendiği de bir gerçektir. Ancak, hasat durumunu doğrudan ekonomik uyarılara gösterilen bir tepki olarak görmek de yan-

lış olur. O aynı zamanda eski kollektif ritimlerin yeniler içine geçtiği ve hasat evinde folklor ve kırsal göreneğin, –örneğin, toplumsal farklılıkların geçici olark ortadan kalktığı– ruhsal tatmin ve ritüel işlevlerin desteklediği bir andır. "Doksan yıl önce" diye yazıyor M.K. Ashby, "bir hasatla ele geçenin ne olduğunu şimdi ne kadar az kişi biliyor! Her ne kadar haktan mahrum edilmiş olanlar semereden pek büyük bir pay almıyorlardıysa da, yine de işe derinden katılmış olmanın neşesini ve başarıyı paylaşıyorlardı".[18]

III

Dakik saat zamanının sanayi devriminde ne ölçüde yaygınlaştığı hiçbir şekilde açık değildir. 14. yüzyıldan itibaren kilise saatleri ve şehirlerde ve büyük pazar kasabalarında meydan saatleri dikilmeye başlanmıştı. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere'deki *parish*lerin çoğunda kilise saatleri vardı.[19] Ancak saatlerin doğruluğu tartışmalıdır ve güneş saati (kısmen saatleri ayarlamak için) 17., 18. ve 19. yüzyıllarda kullanımdaydı.[20] 17. yüzyılda (kimi zaman "saat diyarı", "ding dong diyarı" ya da "uyarı çanları diyarı" adı altında) sabah çanlarının ve uyarı çanlarının çalınması için hayırsever bağışları yapılmaya devam ediyordu.[21] Böylece 1664 yılında Wokinghamlı (Berkshire) Richard Palmer, her yılın 10 Eylül'ünden 11

18 M.K. Ashby, *Joseph Ashby of Tysoe* (Cambridge, 1961), s. 24.

19 Saatlerin ilk dönemdeki evrimi konusunda bkz. Cipolla, *a.g.e.*, A.P. Usher, *A History of Mechanical Inventions*, gözden geçirilmiş baskı (Cambridge, Mass., 1962), Bölüm vii; Charles Singer ve diğerleri (der.), *A History of Technology* (Oxford, 1956), iii, Bölüm xxiv; R.W. Symonds, *A History of English Clocks* (Penguin, 1947), s. 10-16, 33; E.L. Edwards, *Weight-driven Chamber Clocks of the Middle Ages and Renaissance* (Alrincham, 1965).

20 Bkz. M. Gatty, *The Book of Sun-diales*, gözden geçirilmiş baskı (1900). Saatleri, güneş saatine göre ayarlama konusunda ayrıntılı bir risale için bkz. John Smith, *Horological Dialogues* (1675). Güneş saatlerinin yararları konusunuda örnekler için bkz. C.F.C. Beeson, *Clockmaking in Oxfordshire* (Banbury Hist. Assn., 1962), s. 76-78; A.J. Hawkes, *The Clockmakers and Watchmakers of Wigan, 1650-1850* (Wigan, 1950), s. 27.

21 Erken kilise saatlerinin pek çoğu saat başlarını vurmadığı için, bir çan çalıcıyla takviye ediliyorlardı.

Mart'ına kadar her akşam saat sekizde ve her sabah saat dörtte büyük çanın yarım saat süreyle çalınması için zangoça maaşının ödenmesi için arazi vakfediyordu:

> yalnızca çan sesini duyacak alanda mümkün olduğunca çok kişinin yaşaması ve çanların çeşitli çalınışlarıyla akşam zamanında istirahate çekilebilmesi ve sabah işine ve görevine gitmek için erken kalkabilmesi (normal olarak tutumluluk ve hünerle ödüllendirilen şeyler) için değil

fakat ayrıca yabancıların ve çan seslerini duyabilecek diğer kişilerin kış gecelerinde "gece saatten haberli olabilmeleri ve doğru yöne gidebilmeleri için bir tür rehberlik hizmeti almaları için"di. Bu "rasyonel amaçlar", onun algılayışına göre, "şehirlerin ve pazar kasabalarının pek çoğunda ve krallıktaki pek çok başka yerde yapılan ve iyi kabul gören bir şey olarak, düzgün her insan tarafından beğenilmemezlik edilemez..."di. Çan aynı zamanda insanlara ölümleri, tekrar dirilişi ve hüküm gününü de hatırlacaktır.[22] Özellikle gelişen imalatçı yörelerde ses görüntüden daha yararlı oluyordu. West Riding'in giyim-kuşam yörelerinde, Seramikçilikte (ve muhtemelen başka yörelerde) sabah insanları uyandırmak için boru hâlâ kullanılıyordu.[23] Çiftçi kendi amelelerini, kimi durumlarda *cottage*lerine giderek uyandırıyordu ve hiç kuşkusuz kapı vuruculuk en eski imalathanelerle başlamış olmalıdır.

Ev saatlerinde dakiklik konusunda büyük ilerleme 1658'den sonra sarkaçın kullanılmaya başlanmasından sonra olmuştur. Sarkaçlı büyük saatler 1660'lardan itibaren daha fazla yaygınlaşmaya başladı ama (akrebi olduğu gibi) yelkovanı

---

22 *Charity Commissioners Reports* (1837-1838), xxxii, Kısım 1, s. 224; ayrıca bkz. H. Edwards, *A Collection of Old English Customs* (1842), özellikle s. 223-227; S.O. Addy, Household Tales (1895), s. 129-139; *County Folk-lore, East Riding of Yorkshire*, (der.) Mrs. Gutch (1912), s. 150-151; *Leicestershire and Rutland*, (der.) C.J. Billson (1895), s. 120-121; C.F.C. Beeson, *a.g.e.*, s. 36; A Gatty, *The Bell* (1848), s. 20; P.H. Ditchfield, *Old English Customs* (1896), s. 232-241.

23 H. Heaton, *The Yorkshire Woollen and Worsted Industries* (Oxford, 1965), s. 347. Seramikçilikte, borunun yerine çanı ilk koyanın Wedgwood olduğu anlaşılıyor: E. Meteyard, *Life of Josiah Wedgwood* (1865), i, s. 329-330.

olan saatler bu tarihten çok sonra yaygınlaştı.[24] Daha portatif saatlere gelince, 1674'ten sonra balans yayının ve düzengecin geliştirilmesine kadar, cep saatinin dakikliği çok kuşkuluydu.[25] Süs ve zengin tasarım kullanım basitliğine tercih ediliyordu. Sussexli bir günlük yazarı 1688'de şunları not etmiş:

> satın aldım... gümüş kasalı bir saat, bana 3 *li*'ye maloldu... Bu saat günün saatini, yılın ayını, gökteki ayın zamanını ve suyun gel-gitini gösteriyor ve bir kurma ile 30 saat çalışıyor.[26]

Profesör Cipolla, 1680'i İngiliz saatçiliğinin (yaklaşık bir yüzyıl kadar) Avrupalı rakiplerinin önüne geçiş tarihi olarak ileri sürüyor.[27] Saatçilik demircilikten türedi[28] ve 18. yüzyılda hâlâ, İngiltere, İskoçya ve Galler'in pazar kasabalarında ve hattâ büyük köylerinde, kendi dükkanlarında yerel siparişleri karşılamak üzere çalışan yüzlerce bağımsız saat imalatçısını görebilirsiniz.[29] Bunların pek çoğu, çiftlik evleri için günde bir kez kurulan duvar saatlerinden daha fantezi bir sipariş almayı düşünmese de aralarında dahi zanaatkârlar vardı. Böylece Barton-üzerinde-Humber'deki (Lincolnshire) eski marangoz ve

---

24 W.I. Milham, *Time and Timekeepers* (1923), s. 142-149; F.J. Britten, *Old Clocks and Watches and Their Makers*, 6. baskı (1932), s. 543; E. Burton, *The Longcase Clock* (1964), Bölüm ix.

25 Milham, *a.g.e.*, s. 214-226; C. Clutton ve G. Daniels, *Watches* (1965); E.A.B. Ward, *Handbook of the Collections illustrating Time Measurement* (1947), s. 29; Cipolla, *a.g.e.*, s. 139.

26 Edward Turner, "Extracts from the Diary of Richard Stapley", *Sussex Archaeol. Coll.*, ii (1899), s. 113.

27 İngiliz endüstrisinin kökenlerine ilişkin takdire değer araştırma için bkz. Cipolla, *a.g.e.*, s. 65-69.

28 1697'ye kadar Londra'da Demirciler Kumpanyası (1631'de kurulmuş olan) Saatçiler kumpanyasının tekeline, "özgün ve düzgün saat vs. yapanların kendileri olduğunun bilindiği ve bu işe ilişkin tam beceri ve bilgiye sahip oldukları" gerekçesiyle karşı çıkıyordu..." S.E. Atkins ve W.H. Overall, *Some Account of the Worshipful Company of Clockmakers of the city of London* (1881), s. 118. Köydeki bir demirci/saatçi için bkz. J.A. Daniell, "The Making of Clocks and Watches in Leicestershire and Rutland", *Trans Leics. Archaeol. Soc.*, Xxvii (1951), s. 32.

29 Bu tür saat imalatçılarının listesi Britten, *a.g.e.*; John Smith, *Old Scottish Clockmakers* (Edinburgh, 1921) ve I.C. Peate, *Clock and Watch Makers in Wales* (Cardiff, 1945)'tedir.

saat imalatçısı John Harrison bir deniz kronometresi geliştirdi ve 1730 yılında

> saati hayal edilebileceğinden öte, doğruya yaklaştırdım, bir Ay'daki saniyelerin sayısının ne kadar çok olduğu düşünülürse, ayda bir saniyeden fazla şaşmıyor... yılda 2 ya da 3 saniye şaşacak mükemmelliğe ulaşabileceğimden eminim.[30]

diye iddia edebiliyordu. Ve John Tibbot, Newtownh (Montgomeryshire) bir saatçi 1810'da (kendi iddiasına göre) iki yılda bir saniyeden fazla şaşmayan bir saat geliştirmişti.[31] Bu uçların arasında, sanayi devriminin ilk evrelerinde teknik buluşlarda kritik bir rol oynayan, çok sayıda zeki, ileri derecede becerikli zanaatkârlar vardı. Mesele aslında keşfetmeleri için tarihçilere bırakılmış değildi: Saat imalatçılarının 1798 Şubat'ında tarh edilen vergilere karşı yazdıkları dilekçede güçlü bir şekilde ortaya konuyordu. Carlisle'dan yazılan dilekçe şöyleydi:

> ... pamuklu ve yünlü imalatçıları kullandıkları makinelerin, pek çoğu son birkaç yılda bu tür makineleri icad etmek ve kurmak kadar bakımlarını da yapan saat imalatçılarına getirilmeye başlandıktan sonra, ulaşmış olduğu mükemmel durum nedeniyle bütünüyle minnettardırlar...[32]

Her ne kadar 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yerel saatçilerin hazır parçaları Birmingham'dan satın almaya ve kendi dükkânlarında monte etmeye başlamış olmalarına rağmen, küçük kent saatçiliği anılan yüzyılda devam etmiştir. Buna karşılık kol saati yapımı, 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, en önemlileri Londra, Coventry, Prescot ve Liverpool olan birkaç merkezde toplanmıştır.[33] İlk zamanlarda endüstride büyük

---

30 Saatçiler Kumpanyası'nın Kayıtları, Londra Esnaf Birliği Arşivi, 6026/1. (Harrison'un kronometresi için) bkz. Ward, *a.g.e.*, s. 32.

31 I.C. Peate, "John Tibbot, Clock and Watch Maker", *Montgomeryshire Collections*, xlviii, 2. Kısım (Welshpool, 1944), s. 178.

32 *Commons Journals*, liii, s. 251. Lancashire ve Derby'den gelen tanıklar da benzer ifadeler vermişlerdir: A.g.e., s. 331, 335.

33 1798'de saatçi esnafının vergiye karşı dilekçe verdikleri yerler; Londra, Bristol, Coventry, Leicester, Prescot, Newcastle, Edinburgh, Liverpool, Carlisle ve

ölçekli üretimi kolaylaştıran ve fiyatlarda indirim sağlayan sınırlı bir işgücü alt-bölümlenmesi olmuştur: Yıllık üretimin, zirvede olduğu yılda (1796) 120.000 ve 196.678 olarak iki farklı düzeyde tahmin ediliyordu ve bunun önemli bir kısmı ihracat içindi.[34] Pitt'in kol ve diğer saatleri vergilendirmeye yönelik isabetsiz kararı, her ne kadar 1797 yılının Temmuz'undan 1798 yılının Mart'ına kadar yürürlükte kalmış olsa da, endüstrinin kaderinde bir dönüm noktası oldu. Daha 1796 yılında esnaf Fransız ve İsviçre saatlerinin rekabetinden şikâyet ediyordu; şikâyetler 19. yüzyılın ilk yıllarında artmaya devam etmiştir. 1813 yılında Saatçiler Kumpanyası ucuz altın kol saatleri kaçakçılığının önemli boyutlara ulaştığını ve bunların mücevheratçılar, tuhafiyeciler, kadın şapkacıları, elbise imalatçıları, Fransız oyuncakçı dükkânları, parfümeriler vs. tarafından, "hemen hemen tamamiyle *toplumun yukarı sınıflarının* kullanımı için" satılmakta olduğunu iddia ediyordu. Aynı zamanda, rehinci ya da gezici satıcılar tarafından satılan kimi ucuz kaçak eşya daha alt sınıflara ulaşıyor olmalıydı.[35]

1800'lere gelindiğinde pek çok kol saati ve saatin var olduğu açıktır. Ama bunlara kimin sahip olduğu o kadar açık değildir. Dr. Dorothy George, 18. yüzyıl ortalarından söz ederken, "zana-

---

Derby idi: *Commons Journals*, liii, s. 158, 167, 174, 178, 230, 232, 239, 247, 251, 316. Yalnızca Londra'da 20.000 kişinin bu işle uğraştığı ve bunlardan 7000'inin Clerkenwell'de bulunduğu iddia ediliyordu. Ama Bristol'de 150-200 kişi bu işle uğraşıyordu. Londra için bkz. M.D. George, *London Life in the Eighteenth Century* (1925), s. 173-176; Atkins ve Overall, *a.g.e.*, s. 269; *Morning Chronicle*, 19Aralık 1797; *Commons Journals*, liii, s. 158. Bristol için bkz., *a.g.e.*, s. 332; Lancashire için bkz., *Victoria County History*, Lancashire.

34 Düşük olan tahmin, saat imalatçıların dilekçesi üzerine kurulan bir komisyon (1798) önünde tanıklık eden bir kişi tarafından yapılmıştır: *Commons Journals*, liii, s. 328 ve yıllık iç tüketimin 50.000 ve ihracatın 70.000 olduğu belirtilmiştir. 1813 yılına ait benzer bir tahmin için bkz. Atkins ve Overall, *a.g.e.*, s. 276. Yüksek olan tahmin Kuyumcular Loncası'nda kol saatlerinin kasaları için yapılan bir tahmindi –1796'da 185.102 olan gümüş kol saatı kasaları 1816'da 91.346'ya düşmüştü– ve *Report of the Select Committee on the Petitions of Watchmakers*, *PP*, 1817, vi ve 1818, ix, s. 1, 12'de yer alıyordu.

35 Atkins ve Overall, *a.g.e.*, s. 302, 308'de (abartılı olarak ?) yılda 25.000 altın ve 10.000 gümüş kol saatının, çoğunlukla yasadışı yollardan ithal edildiğini tahmin ediyorlar ve Anonim, *Observations on the Art and Trade of Cloch and Watchmaking* (1812), s. 16-22.

atkârlar kadar işçilerin de çoğunlukla gümüş kol saatlerine sahip olduğunu" ileri sürüyor ama ifadenin tarihi belirsizdir ve yeterince belgelenmiş değildir.[36] Büyük kasalı saatlerin Wrexham'da 1755 ile 1774 arasındaki yerel fiyatı 2 £ ile 2/15 şilin arasında değişiyordu; kasasız yeni saatler için Leicester'de 1795'deki listede fiyatlar 3£ ile 5£ arasında değişiyordu. İyi yapılmış bir kol saati de kuşkusuz daha az değildi.[37] Görünüşe göre, Eden ya da David Davies tarafından bütçeleri saptanmış olan işçilerin hiçbiri bu fiyatı göze alamazdı; yalnızca en yüksek ücret alan kentli zanaatkârlar alabilirdi. Yüzyılın ortasında (insana öyle geliyor ki) ölçülebilir zaman hâlâ *gentryye*, ustalara, çiftçilere ve esnafa özgü bir şeydi ve belki de tasarımın giriftliği ve değerli madenlerin tercih edilmesi onların statü sembollerinin bilinçli vurgulanmasıydı.

Ancak, aynı şekilde, yüzyılın son onyıllarında durumun değişmeye başladığı görülüyor. Saatlerden vergi alma girişiminin tahrik etmiş olduğu tartışma ve de 1797-1798'in kol saatleri bir parça kanıt ortaya koyuyor. Bu girişim Pitt'in en sevilmeyen ve kesinlikle en başarısız vergileme girişimlerinin başında geliyordu:

> Eğer Paranı alırsa - Pantolonun niye sende kalıyor;
> Ve de Gömleğinin kanatları, eğer Pantolonunu kazanırsa;
> Ve Derini eğer Gömleğini ve eğer Ayakkabılarını,
> çıplak ayaklarını
> O zaman kulak asma VERGİLERE - *Biz yendik Hollanda*
> *Donanmasını!*[38]

Vergiler, her gümüş ya da metal kol saatinde 2 şilin 6 peni; her altın kol saatinde 10 şilin ve masa ve duvar saatlerinde 5

36 George, *a. i. e.*, s. 70. Saatler dışında kuşkusuz çeşitli zaman belirleme yolları vardı: *The Book of the English Trade* (1818) s. 438'deki kabartmada görülen yün taraklayıcısı kürsüsündeki bir kumsaati ile birlikte görülür; tahıllı saplarından ayırıanlar ambar kapısından giren ışığın döşemedeki ilerleyişine göre zamanı tayin ederlerdi ve Cornwallli tenekeciler yer altında mumlarla zaman ölçerlerdi (bilgi J.G. Rule'dan).

37 I.C. Peate, "Two Montgomeryshire Craftsmen", *Montgomeryshire Collections*, xlviii, Kısım 1 (Welshpool, 1944), s. 5; Daniell, *a.g.e.*, s. 39. 1792'de ihraç edilen saatlerin ortalama fiyatı 4 £ idi: *Parliamentary Papers*, 1818, ix, s. 1.

38 "Sadık Bir Şarkı", *Morning Chronicle*, 18 Aralık 1797.

şilindi. Vergi ile ilgili tartışmalarda, bakanların açıklamaları içerdikleri çelişkiler bakımından dikkate değerdi. Pitt verginin yılda 200.000 £ getirmesini beklediğini açıklıyordu:

> Aslında, vergi veren hanelerin sayısı 700.000 olduğuna göre ve her evde saat takan muhtemelen bir kişi bulunacağına göre, yalnızca kol saatlerine konacak verginin bu miktarı hasıl edeceğini sanıyordu.

Aynı zamanda, eleştirilere yanıt olarak, Bakanlar kol ve diğer saatlere sahip olmanın bolluk, zenginlik göstergesi olduğunu ileri sürüyorlardı. Maliye Bakanı iki türlü konuşuyordu: Kol saatleri ve saatler "kuşkusuz kolaylık sağlayan şeylerdi, ama ayrıca lükstüler... genellikle ödeyebilecek olan insanlar bunlara sahipti..." "Bununla birlikte, genel olarak daha yoksul sınıflar tarafından kullanılan daha adî saatleri muaf tutmayı düşünüyordu".[39] Maliye Bakanı vergiyi açıkça bir tür Piyango Torbası gibi görüyordu; beklentileri Pilot uygulamanın üç katından fazlaydı:

TAHMİN TABLOSU

Nesneler	*Vergi*	*Bakanın tahmini*	*Ne anlama geleceği*
Gümüş ve metal kol saatleri	2 şil. 6 p	100.000 £	800.000 kol saati
Altın kol saatleri	10 şil.	200.000 £	400.000 kol saati
Diğer saatler	5 şil.	300.000 £ ya da 400.000 £	yaklaşık 1.400.000 saat

Gelir artışı umuduyla gözleri parlayan Pitt, onun tanımlarını değiştirdi: *Tek* bir saate (ya da köpeğe) yararlı bir araç olarak sahip olunabilirdi - bundan fazlası "zenginlik kanıtı"ydı.[40]

---

39 Yasadaki (37 Geo. III, c. 108, cl, xii, xxii ve xxiv) muafiyetler (a) pencere ve ev vergisinden (yani *cottage* sakini) muaf olan her evdeki bir kol saati ya da diğer saat, (b) "ağaçtan yapılan ya da ağaç üzerine monte edilen ve fiyatının toplamı 20 şilini geçmeyen imalatçısı tarafından satılan saatler...", (c) tanımdaki hizmetçiler.

40 *Morning Chronicle*, 1 Temmuz 1797; *Craftsman*, 8 Temmuz 1797; *Parl. Hist*, xxxiii, tümü.

Maalesef ekonomik büyümenin göstergeleri olarak bir mesele dışarıda bırakılmıştı. Bu verginin toplanması olanaksızdı.[41] Bütün hanelerden, büyük zahmetlere katlanarak, evlerinin içindeki tüm kol saati ve saatlerin listelerini vermeleri istenmişti. Matrah takdirleri üç ayda bir yapılacaktı:

> Bay Pitt'in ülkenin mevcut gelirleri hakkında çok isabetli düşünceleri vardı. Kol saatleri üzerindeki bu yarım-*Crown*'luk vergi üç ayda bir toplanacaktı. Bu önemli ve onurludur. Bir adama, *dini, mülkiyeti* ve *sosyal düzeni* desteklemek için *yedi buçuk peni* ödeyerek bir önemlilik havası kazandıracaktı.[42]

Aslında vergi, bir espiyonaj sistemi kuran ve orta sınıflara karşı darbe teşkil eden bir budalalık olarak değerlendirilmişti.[43] Bir alıcılar grevi oldu. Altın kol saatlerinin sahipleri altınları eritip gümüş ya da diğer metallerle değiştirdiler.[44] Bu zanaatın merkezleri krize saplandılar.[45] 1798 Mart'ında yasayı iptal ederken Pitt, üzgün bir şekilde, yasanın ilk talımin edilenden daha verimli *olabileceğini*; ama kendi tahmininin mi (200.000 £) yoksa Maliye Bakanının tahmininin mi (700.000 £) gerçekleşeceğinin açık olmadığını söyledi.[46]

En iyi dostlara rağmen bilgisizlik içindeyiz. 1790'larda pek çok zaman ölçer bulunuyordu: Vurgu "lüks"ten "kullamşlı"lığa kayıyordu; kulübe sakinleri bile yirmi şilinin altındaki tah-

---

41 5 Nisan 1798 tarihi itibariyle (kaldırılmasından üç hafta sonra) vergi 2.600 £ hasılat sağlamıştı; *Parliamentary Papers*, ciii, Accounts and papers (1797-1798), xlv, s. 933 (2) ve 933 (3).

42 *Morning Chronicle*, 26 Temmuz 1797.

43 Bunun bir göstergesi ödenmeyen vergilerin (bakayaa) toplanmasında gösterilen uyuşukluktu. Vergi tarh edildi, Temmuz 1797: Ocak 1798 itibariyle toplanan 300 £. Vergi kaldırıldı, Mart 1798: Ocak 1799 itibariyle elde edilen bakayaa 35.420 £; Ocak 1800 itibariyle 14.966 £. *Parliamentary Papers*, cix, Accounts and Papers (1799-1800), li, s. 1009 (2) ve 1013 (2).

44 *Morning Chronicle*, 16 Mart 1798; *Commons Journals*, liii, s. 328.

45 33 No'lu dipnotta zikredilen dilekçelere bkz.; *Commons Journals*, liii, s. 327-333; *Morning Chronicle*, 13 Mart 1798. Coventry'deki saat imalatçılarının üçte ikisinin işsiz kaldığı bildiriliyordu, *Morning Chronicle*, 8 Aralık 1797.

46 *Craftsman*, 17 Mart 1798. Yasanın bir başarısı taverna ve publarda, "Parlamento Saati Yasası"nı ortaya çıkarmak oldu.

ta kasalı saatlere sahip olabiliyordu. Gerçekten de kol ve diğer saatlerin yaygınlaşması, (beklenebileceği gibi) tam da sanayi devriminin işgücünün daha iyi eşzamanlamasını (*synchronisation*) talep ettiği anda meydana geldi.

Her ne kadar kimi çok ucuz –ve adî– zaman ölçerler ortaya çıkmaya başladıysa da, kaliteli saatlerin fiyatları birkaç onyıl zanaatkârın ulaşabileceğinden yüksekti.[47] Ancak normal ekonomik tercihlerin bizi yanıltmasına izin vermemeliyiz. Sanayi hayatının yeni ritmini ayarlayan bu küçük alet aynı zamanda sanayi kapitalizminin gelişmesi için enerji sağlayacak daha acil yeni ihtiyaçlardan birisiydi. Bir saat ya da kol saati yalnızca yararlı değildi; sahibine prestij sağlıyordu ve insanlar bir tane edinebilmek için imkânlarını zorlayabiliyordu. Çeşitli kaynaklar, çeşitli fırsatlar vardı. Onyıllar boyunca ufak ufak ucuz saatler yankesiciden, hırsızlık mallarını satın alanlara, rehincilere, publara yollandılar.[48] Ameleler bile, hayatlarında bir ya da iki kere, milis ödentisi,[49] hasat gelirleri ya da hizmetçinin yıllık ücretleri gibi beklenmedik bir gelir elde ediyor ve bunu saate yatırıyorlardı.[50] Ülkenin kimi

---

47 İthal kol saatlerinin fiyatları, Atkins ve Overall, *a.g.e.*, s. 292'de 1813 yılı için 5 şilin olarak veriliyor. Kaliteli bir İngiliz gümüş cep saatinin 1817'deki fiyatı iki ile üç guinnea arasında gösteriliyor: "Committee on Petitions of Watchmakers, *Parliamentary Papers*, 1817, vi; 1830'lara gelindiğinde kaliteli metal bir kol saati 1£'e alınabiliyordu: D. Lardner, *Cabinet Cylopaedia* (1934), iii, s. 297.

48 Londra yeraltında pek çok saat eldeğiştirmiş olmalıdır: 1754 tarihli yasa (27 Geo. II, c.7) çalınmış saatleri alanlara yönelikti. Kuşkusuz yankesiciler mesleklerini ara vermeden sürdürdüler: Bkz. *Minutes of Select Committee to Inquire into the State of Police of the Metropolis* [Metropol Polisinin Durumunu Araştıran Özel Komite Tutanakları] (1816), s. 437 - "saat alanlar bunları herhangi başka bir şey kadar kolay elden çıkarabiliyorlar... Çok iyi bir gümüş kol saati 2 £, altın olanlar ise 5 £ ya da 6 £ ediyor". Glasgow'da çalınmış saatleri alanların, bunları çok miktarda Irlanda'nın kırlık yörelerinde sattıkları söyleniyordu (1834): Bkz. J.E. Handley, *The Irish in Scotland, 1798-1845* (Cork, 1943), s. 253.

49 "Milis gönüllüleri için genel randevu yeri olan Winchester bir ayaklanma, israf ve saçma müsriflikelerin alanı olmuştu. Adamlara ödenen, en azından 20.000 £'i bulan, ücretlerin onda dokuzunun hemen orada publarda, kadın ve erkek şapkacılarında, saat imalatçılarında vs. harcandığı tahmin ediliyor. Sırf kötü niyetle banknotlar ekmek ve tereyağ dilimleri arasına konup fiilen yeniyordu": *Monthly Magazine*, Eylül 1799.

50 1817'deki Özel Komisyonda ifade veren bir tanık (kimi zaman "Yahudi Saati" olarak adlandırılan kalitesiz malların kırsal panayırlarda müşteri aradığından

yerlerinde Saat ve Kol Saati Kulüpleri kurulmuştu - topluca taksitle satınalma.[51] Üstelik bu zaman gösterici yoksul adamın bankasıydı, tasarruflar için bir yatırımdı: Zor zamanlarda satılabilir ya da rehine konabilirdi.[52] 1820'lerde bir doğu Londralı müretip, "Bu tıkırdayan şey," diyordu, "ilk satın aldığımda bana beş banknota mal oldu ve ben onu yirmiden fazla rehine koydum ve toplamda kırktan fazla *pound* kazandım. İyi bir saat, bir adam için, sıkıştığında, koruyucu melektir."[53]

Ne zaman bir grup işçi hayat standardını iyileştirecek bir aşamaya gelirse, gözlemcilerin dikkatini çeken ilk şeylerden birisi, saat aldıklarıydı. Radcliffe'in Lancashire dokumacılarının 1790'lardaki altın çağına ilişkin iyi bilinen öyküsünde adamların "herbirinin cebinde bir saat vardı" ve her ev "maun ya da süslü kasası olan şık bir saate sahipti".[54] Aynı şey, elli yıl sonra, Manchester'de bir gazetecinin gözünden kaçmamıştı:

> Hiçbir Manchesterli makinist, olanak bulduğu andan itibaren onsuz olamazdı. Şurada ya da burada, daha iyi sınıfların evlerinde, eski moda, metal-yüzlü sekiz günde bir kurulan saatler görürdünüz; ama en sık görülen şey, tüm dünyanın önünde çalışkan rakkası açıkça ve içtenlikle sallanan, küçük Hollanda makineleriydi.[55]

Otuz yıl sonra, çifte altın saat zinciri, başarılı Özgür-İşçi sendika liderinin sembolüydü ve elli yıllık disiplinli iş esareti

---

ve enayilere uydurma mezatlarla satıldığından şikâyet ediyordu: *Parliamentary Papers*, 1817, vi, s. 15-16.

51 Benjamin Smith, *Twenty-four Letters from Labourers in America to their Friends in England* (1829), s. 48: Sözü edilen yer Sussex'in belirli yöreleridir - yirmi kişi yirmi hafta süreyle 5'er şilin ödeyerek (bir İnek Kulübünde olduğu gibi) bir kulüp kurmuşlar, 5 £'lik saatler için kura çekmişlerdi.

52 *Parliamentary Papers*, 1817, vi, s. 19, 22.

53 [C.M. Smith], *The Working Man's Way in the World* (1853), s. 67-68.

54 W. Radcliffe, *The Origin of the Power Loom Weaving* (Stockport, 1828), s. 167.

55 *Morning Chronicle*, 25 Ekim 1849. Ancak J.R. Porter, *The Progress of the Nation* (1843), iii, s. 5'te, bir saate sahip olmayı hâlâ, "çalışan insanlarda kişisel saygınlığın ve refahın bir göstergesi olarak" görüyordu.

sonunda aydın işveren, işçisine oymalı bir altın kol saati hediye ediyordu.

IV

Zaman ölçenden işe geri dönelim. İşte zamana dikkat edilmesi büyük ölçüde işin eşzamanlaması ihtiyacı ile ilgilidir. Ancak imalat sanayii ev ya da küçük atölye ölçeğinde, süreçler girift bir şekilde alt bölünmelere uğratılmadan yürütüldüğü sürece, talep edilen eşzamanlama derecesi düşüktü ve iş-yönlendirmesi hâlâ geçerliydi.[56] Dışarıya iş verme (*putting-out*) sistemi, pek çok getirme götürme, taşıma, malzeme için bekleme gerektiriyordu. Kötü hava yalnız tarım ve inşaat ve taşıma sektörünü değil, biten parçaların kurutulmak için özel çerçevelere gerildiği dokumacılığı da sekteye uğratabilirdi. Her işe daha yakından baktığımızda, aynı işçinin ya da ailenin bir atölyede ya da *cottage*da yapmak zorunda olduğu ikincil işlerin çokluğu karşında şaşırırız. Büyük atölyelerde bile insanlar kimi zaman kendi tezgahlarında ya da sıralarında bağımsız işleri yapmayı sürdürüyorlar ve malzemenin çalınması korkusunun, sıkı gözetimi zorunlu kılmasının dışında - gidiş ve gelişlerinde oldukça esnek davranabilirlerdi.

O halde, makine gücüyle çalışan büyük çaplı üretimin gelişinden önce işin dokusunun düzensiz özelliğini görüyoruz. Haftanın ya da onbeş günün –kumaş parçası, şu kadar çivi ya da şu kadar çift ayakkabı gibi– genel beklentileri çerçevesinde iş günü uzatılabilir ya da kısaltılabilirdi. Üstelik, imalat sanayiinin ilk gelişmesi sırasında ve madencilikte karma pek çok

56 Bu ve izleyen bölümde tartışılan kimi sorunlar için özellikle bkz. Keith Thomas, "Work and Leisure in Pre-Industrial Societies", *Past and Present*, 29(1964). Ayrıca C. Hill, "The Uses of Sabbatarianism", *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England* (1964); E.S. Furniss, *The Position of the Laborer in a System of Nationalism* (Boston, 1920; yeni baskı 1965); D.C. Coleman, "Labour in the English Economy of the Seventeenth Century", *Econ. Hist. Rev.*, ikinci seri, vii (1955-1956); S. Pollard, "Factory Discipline in the Industrial Revolution", *Econ. Hist. Rev.*, ikinci seri, xvi (1963-1964); T.S. Ashton, *An Economic History of England in the Eighteenth Century* (1955), Bl. vii; W.E. Moore, *Industrialization and Labor* (New York, 1952) ve B.F. Hoselitz ve W.E. Moore, *Industrialization and Society* (UNESCO, 1963).

uğraş söz konusuydu: Aynı zamanda sardalya balıkçılığı yapan Cornwalllı tenekeciler; aynı zamanda küçük toprak sahibi olan kuzeyli kurşun madencileri; inşaat, arabacılık, dülgerlik gibi çeşitli işlere el atan köy zanaatkârları; hasat için işlerini bırakan hanehalkı çalışanları; Pennine'lerdeki küçük-çiftçi/dokumacı.

Bu tür işlerin doğası nedeniyle kesin ve temsil edici zamanbütçeleri kalıcı olamaz. Ancak1782-1783'te fenni tarımcı-dokumacı birisinin günlüğünden kimi alıntılar, işlerin farklılığını göstermek bakımından bize bir fikir verebilir. 1782 Ekim'inde dokuma işinin yanı sıra hâlâ hasat ve harman işleriyle uğraşıyordu. Yağmurlu bir günde 8.5 ya da 9 yarda dokuyabiliyordu; 14 Ekim'de bitmiş parçalarını taşıdı ve dolayısıyla 4.75 yarda dokuyabildi; ayın 23'ünde saat 3'e kadar "dışarıda çalıştı" gün batımından önce 2 yarda dokuyabildi, "akşam ceketimi onardım". 24 Arahk'ta "saat 11'den önce 2 yarda dokudum. Kömür öbeğini topladım, çatıyı ve mutfağın duvarlarını süpürdüm ve gece saat 10'a kadar gübre yığınını topladım." Hasat, harman, yayık, hendek kazma ve bahçe işleri dışında günlükte şunlar vardı:

18 Ocak 1783: Buzağı ahırını hazırlama işiyle uğraştım ve Patika'da büyümüş üç ağacın tepesinden o gün kesilen ve John Blagborough'ya satılan dalları Taşıdım"

21 Ocak: İnek buzağıladığı için çok bakım gerekti, 2.75 yarda dokudum." (Ertesi gün ineğe ilaç almak için yayan olarak Halifax'a gitti.)

25 Ocak'ta 2 yarda dokudu, yakındaki bir köye yürüdü ve "avluda ve ağaç tornasında çeşitli işler yaptı ve akşam mektup yazdı". Yaptığı diğer işler arasında at ve arabayla ilgili işler, vişne toplamak, bir değirmenin su bendinde çalışmak, bir Baptist derneğinin toplantısına katılmak ve bir idam seyretmek vardı.[57]

57 Wheatley'den Cornelius Ashworth'un elyazması günlüğü, Halifax Araştırma Kütüphanesi; ayrıca bkz. T.W. Hanson, "The Diary of a Grandfather", *Trans. Halifax Antiq. Soc.* (1916). M. Sturge Henderson, *Three Centruies in North Ox-*

Bu genel düzensizlik, çalışma haftasının (ve aslında çahşma yılının) 17. yüzyılın merkantilist ve ahlâkçılarının pek fazla teessürünü kışkırtan düzensiz çevrimi içine yerleştirilmelidir. 1639'da basılmış bir şiir bize bunun alaylı bir örneğini sunmaktadır:

> Pazartesi'nin Pazar'm kardeşi olduğunu bilirsiniz;
> Salı da bir başka kardeştir;
> Çarşamba'ları Kilise'ye gidip dua etmelisiniz;
> Perşembe yarı-tatildir;
> Cuma, yün eğirmeye başlamak için çok geçtir;
> Cumartesi yine yarı-tatildir.[58]

John Houghton, 1681'de, bize öfkeli bir örneğini sunuyor:

> Çorap örücüler ya da ipek çorap imalatçıları işleri karşılığında büyük bir fiyat aldıklarında, çoğu kez gözlenmiştir ki, Pazartesi ve Salı günleri nadiren çalışırlar ama zamanlarının çoğunu birahanelerde ya da dokuz kuka oyununda geçirirler... Dokumacılar, onlarda Pazartesi içip Salı günleri başlarının ağrıması ve Çarşamba günleri aletlerinin çalışmaz durumda olması yaygındır. Ayakkabıcılara gelince, onlar Pazartesi günü Aziz Crispin'i anmamaktansa asılmayı tercih ederler... ve bu bir peni paraları ya da bir penilik kredileri olduğu sürece genellikle geçerlidir.[59]

İnsanlar nerede kendi çahşma hayatlarının kontrolünü ellerinde bulunduruyorlarsa, orada iş dağılımı, yoğun çahşma ile

---

Jordshire (Oxford, 1902), s. 133-146, 103'de Chalburyli bir dokumacının, 1784, günlüğünden benzer pasajlar (dokuma, domuz öldürme, ağaç kesme, pazarlama) aktarıyor. Daha ilkel köylü ekonomilerinde zaman bütçelerini karşılaştırmak ilginç olabilir; Sol Tax, *Penny Capitalism - A Guatemalan Indian Economy* (Washington, 1953), s. 104-105; George M. Foster, *A Primitive Mexican Economy* (New York, 1942), s. 35-38; M.J. Herskovits, *The Economic Life of Primitive Peoples* (New York, 1940), s. 72-79; Raymond Firth, *Malay Fishermen* (1946), s. 93-97.

58 *Divers Crab-Tree Lectures* (1639), s. 126 aktaran John Brand, *Observations on Popular Antiquities* (1813), i, s. 459-460. H. Bourne, *Antiquitates Vulgares* (Newcastle, 1725), s. 115 vd.'da Cumartesi öğleden sonraları kırsal yerlerde ve köylerde "Sabanda Çalışanlar İşi Bırakırlar ve Köyün her tarafına rahatlık ve tazelik çöker" diyor.

59 J. Houghton, *Collection of Letters* (1683), s. 177, aktaran Furniss, *a.g.e.*, s. 121.

tembellik arasında gidip gelen nöbetlerden oluşuyordu. (Bugün de kendi işinin başındaki ressam, yazar, küçük çiftçi ve belki de öğrenciler arasında bile bu iş dağılımı geçerliliğini korumaktadır ve insanı, insani çalışma temposunun "doğal" şeklinin bu olup olmadığı konusunda soru sormaya kışkırtmaktadır.) Geleneğe göre Pazartesi ve Salı günleri el tezgahı *Çok Zaman Var, Çok Zaman Var*: Perşembe ve Cuma günleri ise *Bir Gün Geç, Bir Gün Geç* diye çalışırmış.[60] Sabahları bir saat daha geç kalkmanın çekiciliği, işleri akşama, mumların yandığı saatlere taşırırdı.[61] Aziz Pazartesi'yi ululadığı anlatılmayan pek az zanaat vardır: Ayakkabıcılar, terziler, maden kömürü işçileri, matbaa işçileri, seramikçiler, dokumacılar, çorap işçileri, bıçakçılar, tüm doğu Londralılar. Napolyon Savaşları sırasında Londra esnafının pek çoğunda tam istihdam görülmesine karşın, bir tanık "bu büyük şehirde Aziz Pazartesi'ne... ve genellikle onu izleyen Aziz Salı'ya çok sofuca riayet edildiğini görüyoruz" diye şikâyet ediyordu.[62] Eğer "Neşeli Bıçakçılar"a, 18. yüzyılın sonlarına ait bir Sheffield şarkısına inanmamız gerekirse, bu riayet iç gerilimlerden arınmış değildi:

Bir güzel Aziz Pazartesi gününde nasıl,
Oturup demirhane ocağının yambaşında,
Eski Pazar gününe ne olduğunu konuşmak,
Ve neşeli bir cümbüş içinde elbirliği etmek,
Çok geçmeden duyuyorum tavan kapısının kalktığını,
Merdivenlerde dikiliyor karım:
"Kahrolasın Jack, gözlerinin tozunu atacağım,
Belalı bir ayyaş hayatı yaşıyorsun;
Çalışmak yerine burada oturuyorsun
Maşrapan dizlerinde;
Lanet olsun sana, hep pusuda yatacaksın.
Ve ben kendimi sana köle edeceğim".

60 Hanson, *a.g.e.*, s. 234.

61 J. Clayton, *Friendly Advice to the Poor* (Manchester, 1755), s. 36.

62 *Report of the Trial of Alexander Wadsworth against Peter Laurie* (1811), s. 21. Şikâyet özellikle Eyercilere yönelikti.

Kadın tüketici talebini etkili bir şekilde gösteren, "sondaj sopasının Cuma hızından / daha hızlı hareketlerle" konuşuyordu:

"Kendin gör, bak elimde ne kaldı,
Kendin gör, nasıl bir çift ayakkabı;
Entari ve eteklik yarı çürümüş,
Çorabım hiçbir zaman tek parça değil..."

Ve bir genel greve dikkat çekiyordu:

"Bilirsin kavga ve gürültüyü sevmem,
Ama ne çayım kaldı ne sabunum;
Tanrı yaksın seni Jack, fiçını terk et,
Yoksa bir daha hiçbir zaman benimle yatamayacaksın".[63]

Gerçekten de Aziz Pazartesi, küçük çaplı ev ya da dışarıya iş yapan endüstrilerin var olduğu her yerde hemen hemen herkesçe kabul görüyordu; genellikle madenlerde söz konusuydu ve kimi zaman imalat ve ağır sanayide de devam etti.[64] İngiltere'de, karmaşık ekonomik ve toplumsal nedenlere bağ-

63 *The Songs of Joseph Mather* (Sheffield, 1862), s. 88-90. Bu temanın balad yazanlar için popüler olduğu anlaşılıyor. Birmingham'dan bir örnek, "Ayyaşlık Günü ya da Aziz Pazartesi" (bunun için Charles Parker'a müteşekkirim) şöyle devam ediyor:

Aziz Pazartesi daha çok kötülük getiriyor,
Çünkü para harcanınca,
Çocukların giysileri elden çıkıyor,
Bu da huzursuzluk yaratıyor;
Ve gece sendeleyerek eve geldiğinde,
Bilemiyor ne diyeceğini,
Bir aptal ondan daha adamdır
Ayyaşlık gününde.

64 1800'de Meksikalı dokumacılar da bu adete uyuyordu: Bkz. Jan Bazant, "Evolution of the Textile Industry of Puebla, 1544-1845", *Comparative Studies in Society and History*, viii (1964), s. 65. 1850 ve 1860'larda Fransa'daki görene-ğin çok değerli örnekleri George Duveau, *La Vie Ouvriere en France sous le Second Empire* (Paris, 1946), s. 242-248 ve P. Pierrard, *La Vie Ouvriere a Lille sous le Second Empire* (Paris, 1965), s. 165-166'da görülebilir. ABD Konsoloslarının yardımı ile Avrupa'daki çalışma koşullarıyla ilgili bir araştırma yürüten Edward Young, 1870'lerde görene-ğin Fransa, Belçika, Prusya, Stockholm vs. geçerli olduğunu belirtiyor: E. Young, *Labour in Europe and America* (Washington, 1875), s. 576, 661, 674, 685 vs.

lı olarak 19. ve aslında 20. yüzyılda da devam etti.[65] Kimi mesleklerde küçük ustaların bizzat kendileri kurumu benimsediler ve Pazartesi günlerinden, iş almak ya da dışarıya iş vermekte yararlandılar. Bıçakçıların yüzyıllardır Aziz'i ısrarla ululadığı Sheffield'de, çelik-imalathanelerinin kendilerinin uyguladıkları "yerleşmiş bir alışkanlık ve görenek" haline geldi (1874):

> Bu Pazartesi tembelliği, kimi durumlarda, Pazartesi gününün büyük çelik imalathanelerindeki makinelerin bakımının yapıldığı gün olması gerçeği nedeniyle yürürlükte kaldı.[66]

Göreneğin derinde kök saldığı yerlerde, Pazartesi alışveriş ve kişisel işlerin yapılması için ayrılıyordu. Ayrıca, Duveau'nun Fransız işçileri için belirttiği gibi, "Pazartesi aile, Salı ise dostluk günüydü" ve 19. yüzyıl ilerledikçe, bunun kutlanması daha yüksek kazanç sağlayan zanaatkâr için bir tür statü ayrıcalığı haline geldi.[67]

Aslında "Yaşlı Bir Seramikçi"nin 1903 gibi geç bir tarihte yayınlanmış öyküsünde, daha eski seramik tezgahlarında yüzyılın ortalarına kadar devam eden düzensiz iş-ritimlerine ilişkin en aydınlatıcı gözlemleri buluruz. Seramikçilerin (1830'lar ve 1840'larda) "Aziz Pazartesi"ne sofuca bağlılıkları vardı". Her ne kadar yıllık istihdam devam ediyorduysa da, haftalık kazançlar fiilen parça başına ödeniyordu; vasıflı erkek sera-

65 Özellikle madenlerde. Yaşlı bir Yorkshireli madenci bana, gençliğinde parlak Pazartesi sabahları, o gün çalışılıp çahşılmayacağına karar vermek üzere yazı tura atıldığını anlattı. Ayrıca Burton-üzerindeki-Trent'de "Aziz Pazartesi"nin hâlâ orijinal saflığı ile bazı fıçı imalat ve onarımı yapan yerlerde uygulandığı bana anlatıldı.

66 E. Young, *a.g.e.*, s. 408-409 (Bir ABD konsolosunun raporu). Benzer şekilde, kimi maden yörelerinde, işverenler Pazartesi'ni "ödeme günü" olarak kabul ediyorlar ve ocaklar yalnızca onarım için açık kalıyordu: Pazartesi günleri, yalnızca "ölü işler devam ediyor", *Report of the Select Committee on the Scarcity and Dearness of Coal, Parliamentary Papers*, 1873, x, QQ 177, 201-207.

67 Duveau, *a.g.e.*, s. 247. "Bir Kalfa Mühendis" (T. Wright), *Some Habits and Customs of the Working Classes* adlı eserinde "Aziz Pazartesi"ne bütün bir bölüm ayırır; özellikle s. 112-116'da kurumun "görece yeni" bir şey olduğu ve buhar gücünün "çok sayıda yüksek nitelikli ve yüksek ücretli işçilerin" - özellikle mühendislerin (!) ortaya çıkmasına yol açtığı yanlış izlenimi verilir.

mikçiler çocukları istihdam ediyor ve çok az bir gözetimle kendi yerlerinde çalışıyorlardı. Çocuklar ve kadınlar Pazartesi ve Salı günleri işe geliyorlar ama bir "tatil havası" egemen oluyor ve günlük çalışmanın süresi normalden kısa sürüyordu çünkü zamanın büyük bir kısmında seramikçiler dışarıda bir hafta önceki ücretlerini içkiye yatırıyorlardı. Bununla birlikte çocuklar seramikçi için işi hazırlamak (örneğin çömleklerin saplarını) zorundaydılar ve tümü, Çarşamba'dan Cumartesi'ye kadar, olağanüstü uzun (günde ondört, kimi zaman onaltı saat) sürelere kadar çalıştırılmaya maruzdular:

> O zamandan beri bunu düşünmüşümdür ama bütün seramik işletmelerindeki kadınlar ve oğlan çocukları için hafta başındaki rahatlama, son dört günün ölümcül baskısına rağmen devam ettirilemezdi.

"Yaşlı Bir Seramikçi", Liberal-Radikal fikirlere sahip, ruhban olmayan Methodist bir vaız, (beğenmediği) bu görenekleri, seramik tezgahlarında mekanizasyonun olmayışının bir sonucu olarak görüyor ve günlük çalışmadaki aynı disiplinsizliğin Seramikçilerin sınıf örgütlenmesini ve tüm hayatlarını etkilediğini iddia ediyordu. "Endüstriyel faaliyetlerde makine disiplin demektir":

> Eğer her Pazartesi sabahı saat altıda bir buhar makinesi çalışmaya başlamış olsaydı, işçiler düzenli ve devamlı çalışma disiplinine alışırlardı... Ayrıca dikkat ettim ki, makine, hesaplama alışkanlığına da yol açıyor. Seramik işçileri bundan acınacak derecede yoksundular; çocuklar gibi, hiçbir hesap yapmadan, işlerinin ya da onun sonuçlarının hesabını yapmadan yaşıyorlardı. Daha kuzeydeki *county*lerin kimisinde bu hesaplama alışkanlığı pek çok belirgin açılardan onları yoğun bir şekilde dirayetli yapmıştı. Onların büyük kooperatif dernekleri bu denli büyük ve semereli bir gelişmeye, makinelerin zorladığı o hesapçılık olmasa ulaşamazdı... Haftada şu kadar saat çalışan bir makine, şu kadar uzunlukta iplik ya da kumaş üretecekti. Bu sonuçlarda dakikalar etkili oluyordu; oysa seramik iş-

letmelerinde saatler hattâ kimi zaman günler bu tür etkenlerden sayılmıyordu. Her zaman haftanın son günlerinin sabahları ve geceleri vardı ve her zaman bunların haftanın ilk günlerindeki savsaklamanın açığını kapayacağına güveniliyordu.[68]

Bu düzensiz iş ritmi genel olarak hafta sonlarındaki aşırı içki tüketimine bağlanır: Victoria çağında içkiden uzak durmayı öğütleyen risalelerin pek çoğunun hedefi Aziz Pazartesi'dir. Ancak öz-disiplini en yüksek ve içki içmeyen zanaatkâr bile bu tür değişikliklere ihtiyaç duyabilir. Francis Pale 1829'da, "kimi zaman çahşan insana musallat olan ve onu kısa ya da uzun bir süre için normal işini yapmaktan bütünüyle alıkoyan o hasta edici tiksintiden nasil söz edeceğimi bilemiyorum" diye yazıyordu ve kişisel ifadesine bir dipnot olarak şunları ekliyordu:

> Yaklaşık altı yıldır, çalışırken, günde onikiden onsekiz saate kadar yapacak işim olduğunda, belirttiğim nedenle artık bunu yapamaz, işe devam edemez olunca, ondan kaçardım, elimden geldiği kadar hızlı bir şekilde Highgate'e, Hampstead'e, Muswell-hill'e ya da Norwood'a gider ve daha sonra "kusmuğuma geri dönerdim"... Şimdiye kadar bildiğim her çalışanın durumu budur ve insanın durumunun umutsuz olması oranında bu tür hastalık nöbetleri daha sık ve daha uzun süreli olarak devam edecektir.[69]

Son olarak, iş gününün ve haftanın düzensizliğinin, 19. yüzyılın ilk onyıllarına kadar, çahşma yılının, geleneksel tatil-

---

68 "An Old Potter", *When I Was a Child* (1903), s. 16, 47-49, 52-54, 57-58, 71, 74-75, 81, 185-186, 191. Wisconsin Üniversitesi'nden Bay W. Sokol, *Staffordshire Potteries Telegraph*'da 1853-54'te yayınlanmış, işverenlerin çoğu kez Pazartesi ve Salı günleri işe gelmeyen çalışanlara para ya da hapis cezası uyguladığı pek çok olaya dikkatimi çekti. Bu girişimler (yıllık istihdam) akdinin ihlal edildiği bahanesiyle oluyordu ki bunun için bkz. Daphne Simon, "Master and Servant", *Democracy and Labour Movement*, (der.) J. Saville (1954). Bu kovuşturma kampanyalarına rağmen Aziz Pazartesi göreneğine hâlâ uyulduğu, *Report of the Children's Employment Commission, Parliamentary Papers*, 1863, xviii, s. xxvii, xxviii'de kaydediliyor.

69 F. Place, *Improvement of the Working People* (1834), s. 13-15: Brit. Mus. Add MS 27825. Ayrıca bkz. John Wade, *History of the Middle and Working Classes*, 3. baskı (1835), s. 124-125.

ler ve fuarlarla bölünen daha büyük düzensizliği içinde yapılandığına işaret edelim. Yine de, 17. yüzyılda kutsal Cumartesi ya da Pazar'ın eski azizler günlerine karşı kazandığı zafere rağmen,[70] insanlar göreneksel tören ve yortularına inatla sarıldılar ve hattâ bunları hem kapsam hem de hayatiyet bakımından geliştirmiş olabilirler.[71]

Bu tartışma, imalat sanayiinden kırsal çalışanlara ne kadar yaygınlaştırılabilir? Görünüşe göre, burada hızını hiç kaybetmeyen günlük ve haftalık çalışma var gibi görünür: Tarım işçisinin Aziz Pazartesi'si yoktu. Ama farklı iş durumlarının daha yakından incelenmesi yine de gereklidir. 18. (ve 19.) yüzyıl köyü, düzensiz işlerde istihdam eden pek çok kişi gibi kendi işinin başındaki zanaatkâra da sahipti.[72] Üstelik çitlenmemiş kırsal alanlarda, açık tarla sistemine ve ortak alanlara yöneltilen klasik iddia, buraların küçük çiftçi ya da *cottage* için verimsiz olduğu ve zaman israfına yol açtığı idi:

> ... eğer onlara iş teklif ederseniz, size koyunlarına bakmaya gitmeleri, çalıları kesmeleri, göletten ineklerini çıkarmaları ya da belki bir at yarışına ya da kriket maçına katılabilsinler diye atlarını nallamaya götürmeleri gerektiğini söylerler (Arbuthnot, 1773)
>
> Sığırlarının ardında aheste aheste gezinirken, bir tembellik alışkanlığı kazanır. Çeyrek, yarım ve zaman zaman bütün bir gün farkına varılmadan kaybedilir. Gündelikçilik tiksindirici hale gelir... (Somerset Hakkında Rapor, 1795)

---

70 Bkz. Hill, *a.g.e.*

71 Clayton, *a.g.e.* s. 12'te "ortak görenekler o kadar çok Kutsal-gün yaratmıştır ki, bizim imalatta çalışan insanlarımızın çok azı, düzenli ve sıkı bir şekilde zamanlarının üçte ikisinden daha fazla çalışmışlardır". Ayrıca bkz. Furniss, *a.g.e.*, s. 44-45 ve benim *Bulletin of the Society for the Study of Labour History*, 9 (1964)'deki makalemin özetine bkz.

72 "Dört ya da beş küçük çiftçimiz var... bir tuğlacı, bir marangoz, bir demirci, bir değirmenci ki bunların hepsi, sık sık Kral'ın sağlığına içmek alışkanlığına sahiptirler... Onların istihdamı eşitsizdir... kimi zaman işle doludurlar, kimi zaman hiç işleri olmaz; genellikle pek çok boş zamanları olur çünkü ...[işlerinin] en zor kısmı kiraladıkları kimi adamların üzerine kalır...", "Bir Çiftçi", 1798'de kendi köyünü anlatıyor.

> Bir amele akşamları kendisinin ve ailesinin işleyebileceğinden daha fazla toprağa sahip olunca... çiftçi artık sürekli iş için ona güvenemez... (*Commercial and Agricultural Magazine*, 1800)[73]

Buna, tarım ıslahatçıların, hem mevsimlik fuarlarda ve hem de (köy bakkalının ortaya çıkmasından önce) haftalık pazar günlerinde israf edildiğinden sık sık yakındıkları zamanı eklemeliyiz.[74]

Yasal saatlerin tümünü ya da fazlasını, ara vermeksizin çalışarak geçiren, toprağı ya da ortak alanlarda hakkı olmayan ve (eğer çiftlikte yaşamıyorsa) çiftliğe bağlı bir *cottage*de yaşayan çiftlik uşağı ya da normal ücretli tarla amelesi, ister 17., isterse 19. yüzyılda olsun hiç kuşkusuz yoğun bir çahşma disiplinine maruzdu. Çiftlikte yaşayan bir sabancının günü, 1636 yılında Markham tarafından keyifle anlatılır:

> ... Sabancı sabah saatin dördünden önce kalkacak ve istirahati için Tanrısma şükrettikten sonra ve emeğinin başarısı için dualar ettikten sonra, ahırına gidecek...

ahırı temizleyip, atları tımar edip yemledikten ve koşum takımını hazırladıktan sonra, (6, 6.30) kahvaltı edebilir, öğleden sonra 2 ya da 3'e kadar tarlayı sürecek, yemek için yarım saat mola verecek, akşam 6.30'a kadar atlara vs. bakacak sonra yemeğe gelebilir:

> ...ve yemekten sonra ya ocağın başında kendi ve onların Ailesi'nin ayakkabılarını tamir edecek ya da kenevir ya da keten dövecek ve tokmaklayacak ya da Elma ya da Yabanî Elmaları, Elma Şarabı ya da Elma Suyu için ezecek ya da el değirmeninde malt öğütecek, mumlar için kuru saz toplayacak, ya da ev içinde saat tam sekiz olana kadar bazı evişleri yapacak...

---

73 Alıntılayan J. L. ve B. Hammond, *The Village Labourer* (1920), s. 13; E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, (1963), s. 220, [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınlan, 2004, s. 290]

74 Bkz. *Annals of Agriculture*, xxvi (1796), s. 370 not.

Daha sonra bir kez daha hayvanlarına baktıktan ve "o gün verdiği nimetler için Tanrı'ya şükrettikten sonra" istirahata çekilebilir.[75]

Böyle bile olsa, bir miktar kuşku duymaya hakkımız var. İşin doğasında çok belirgin güçlükler söz konusudur. Tarlayı sürmek yıl boyu yapılan bir iş değildir. Saatler ve yapılacak işler havaya göre değişiklik göstermek zorundadır. Atlar (insanlar değilse bile) dinlendirilmek zorundadır. Gözetim zordur: Robert Loder'in anlattıkları (gözden ırak olunca) hizmetçilerin her zaman diz çöküp verdiği nimetler için Tanrı'ya dua etmediklerini göstermektedir: "Adamlar canları isterse çalışırlar ve demek ki kaytarırlar".[76] Eğer tüm çahşanları her zaman çalışır halde tutmak istiyorsa, işverenin kendisi de olağanüstü uzun süre çalışmalıydı.[77] Ve de çiftlik uşağı, eğer işinden hoşlanmazsa, ayrılma hakkını ileri sürebilirdi.

Böylelikle çitleme ve tarımsal iyileştirme, her ikisi birlikte, bir anlamda, işgücünün etkili bir şekilde istihdamıyla ilgiliydi. 18. yüzyılın sonunda çitleme ve artan işgücü fazlası, düzenli istihdam edilenler için işleri zorlaştırdı; kısmi istihdam ve fakir-fukara fonları ile iş disiplininin beklentilerine daha fazla boyun eğme alternatifleri karşısında kaldılar. Bu yeni tekniklerin bir sorunu değil, fakat gelişen kapitalist işverenlerin zaman konusundaki artan tutumluluklarının bir sonucuydu. Bu durum kendisini, düzenli olarak istihdam edilen işgücü yandaşları ile "götürü-iş" (yani parça başı ücretlerle belirli bir iş için istihdam etme) yandaşları arasındaki tartışmada gösterir. 1790 yılında Sir Mordaunt Martin götürü işi eleştiriyordu:

---

75 G. Markham, *The Inrichment of the Weald of Kent*, 10. baskı (1660), s. 115-117.

76 1617 yılında stoklarındaki buğday eksiğini saptama girişimi üzerine Loder yazıyor: "Bunun nedeninin ne olduğunu bilemiyorum, ama R. Pearce ve Alce'm benim hizmetçilerim oldukları yıldaydı ve (çok iyi anlaşıldığı gibi) o zaman çok sevdiği atlarıma mı yedirdi... ya da nasıl yok oldu, bir tek Tanrı bilir". *Robert Loder's Farm Accounts*, (der.) G.E. Fussell (Camden Society, 3. Seri, liii, 1936), s. 59, 127.

77 Faal bir çiftçinin bir gününün öyküsü için bkz. William Howitt, *Rural Life of England* (1862), s. 110-111.

> Kimler razı oluyor, kendilerini çalışanlarını izleme zahmetinden kurtarmak isteyenler: Sonuç, iş kötü yapılıyor, çalışanlar birahanelerde "müsrifçe harcama yapabilmekle" övünüyorlar ve makul ücretlerle çalışan adamları huzursuz ediyorlar.

"Bir Çiftçi", götürü işle düzenli ücreth çalışmanın isabetli bir şekilde birarada götürülemeyeceği tezine karşı çıkıyordu:

> İki işçi bir parça otu iki şilin ya da *acre*'si yarım-*crown* karşılığında kesmeyi kabul eder; evdeki çiftlik uşaklarından ikisini tırpanlarıyla tarlaya yollarım; eşlik edenlerin diğerlerinin iyi çalışmasını sağlayacağına güvenebilirim; böylelikle kazanırım... benim ev hizmetçilerimin aynı miktar ek çalışma saatleri, kiralık hizmetçilerim tarafından gönüllü olarak karşılanmış olur.[78]

19. yüzyılda tartışma, yeri geldiğinde görev-işiyle desteklenen haftalık ücretli emek lehine büyük ölçüde çözüldü. 1870'lerde Richard Jefferies tarafından anlatıldığı şekliyle Wiltshire'deki bir amelenin günü, Markham'ın anlattığından hiç de kısa değildi. Belki de karşılığı olmayan bu çabaya direnişinden, "yürüyüşünün hantallığı" ve "yaptığı her işteki öldürücü yavaşlığı" ile tanınmıştı.[79]

Kırsal ekonomide en uzun ve en çetin iş amelenin karısınınkiydi. Bunun bir kısmı –özellikle çocukların bakımı– hepsinden daha fazla işe yönelik olanıydı. Çalışmanın diğer kısmı, evdeki yeni görevlere dönmeden önce tarladaki işlerdi. Mary Collier'in Stephen Duck'a kurnazca yönelttiği karşı cevapta görüldüğü gibi:

> ...Eve geldiğimizde,
> Aman Allahım! İşimizin henüz başladığını görürüz;
> O kadar çok şey bekler ki ilgimizi,
> On elimiz olsa hepsini kullanabiliriz.
> Çocuklarımız yatırılınca büyük bir Özenle
> Sizin eve gelişiniz için Herşeyi hazırlarız:

78 Sir Mordaunt Martin, *Bath and West and Southern Counties Society, Letters and Papers* (Bath 1795), ii, s. 109; "Bir Çiftçi", "Obserbations on Taken-Work and Labour", *Monthly Magazine*, Eylül 1798, Mayıs 1799.

79 J.R. Jeffeirs, *The Toilers of the Field* (1892), s. 10-11, yeni baskı (1989).

Yemeğini yer, zaman geçirmeden Yatağa girersin,
Ve bir sonraki gün için dinlendirirsin bedenini;
Oysa biz, aman Tanrım! Ne kadar az uyuruz,
Çünkü aksi çocuklarımız ağlar ve çıldırır...

Her işte, alırız (biz) Payımıza düşeni;
Ve Hasatın başladığı andan itibaren
Buğdayın biçilip içeriye taşınmasına kadar,
Günlük İşimiz ve Çabamız öylesine aşırıdır ki,
Rüya görecek zamanı nadiren buluruz.[80]

Bu çalışma saatlerine, çocuklar ve evle ilgili işler nedeniyle, yalnızca kendisini dışarıdan empoze eden bir şey olarak değil de, zorunlu ve kaçınılmaz olarak ortaya koyan işler olarak katlanılırdı. Bu durum bugün için de geçerlidir ve okul ve televizyon zamanına rağmen, evde kadınların işinin ritmi tümüyle saatin ölçümüne ayarlı değildir. Küçük çocukların annelerinin mükemmel olmayan bir zaman duyguları vardır ve diğer insanî gelgitlerle ilgilenirler. Henüz, "sanayi-öncesi" toplumun geleneklerinin bütünüyle dışına çıkamamıştır.

V

"Sanayi-öncesi"ni ters tırnaklar içine koydum: Nedeni var. Olgun endüstriyel topluma geçişin ekonomik olduğu kadar sosyolojik anlamda çözümleme gerektirdiği doğrudur. "Zaman-tercihi" ve "ters eğimli işgücü arzı eğrisi" gibi kavramlar çoğu kez, sosyolojik sorunları tanımlamak için ekonomik terimler bulmaya yönelik sıkıntı verici girişimlerdir. Ama, "endüstrileşme" olarak bilinen sürece, bir tek, sözde tarafsız, teknolojik olarak belirlenmiş, basit modeller üretme girişimi de aynı derecede söz götürür.[81] Yalnızca Fransa ve İngiltere'nin 18. yüzyıldaki oldukça

80 Mary Collier, şimdi Hampshire, Petersfield'de çamaşırcı-kadın, *The Woman's Labour: An Epistle to Mr. Stephen Duck; in Answer to his late Poem, called The Thresher's Labour* (1739), s. 10-11, yeni baskı (1989).

81 Andre Gunder Frank'ın değerli eleştirisine bkz., "Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology", *Catalyst* (Buffalo, Yaz 1967).

gelişmiş ve teknik olarak hazır imalat sanayilerinin (ve onların desteklediği yaşam tarzının) semantik işkenceye başvurularak "sanayi-öncesi" olarak tanımlanması değil. (Ve böyle bir tanımlama çok farklı ekonomik düzeylerde olan toplumlar arasında sonu gelmez yanlış benzetmelere kapıyı açmaktadır.) Ayrıca, "geçişin" hiçbir zaman tek bir tipi yoktur. Geçişin vurgulanması kültürün bütününü ilgilendirir: Değişime direnme ve değişime uyma kültürün bütününden kaynaklanır. Ve bu kültür, eğer gerekli ilgi gösterilmezse olguları dümdüz eden ve çözümlemeyi değersizleştiren iktidar sistemlerini, mülkiyet ilişkilerini, dinsel kurumları vs. ifade eder. Herşeyden önce, bu geçiş *tout court* [kısaca] "endüstrileşmeye" değil, endüstriyel kapitalizme ya da (20. yüzyılda) öz-nitelikleri hâlâ belirsiz olan alternatif sistemlere geçiştir. Bizim burada incelediğimiz, yalnızca *herhangi* bir toplumda zaman düzenindeki artan kesinlik ve işgücünün daha iyi senkronizasyonunu gerektiren imalat tekniğindeki değişiklikler değil fakat aynı zamanda oluşmakta olan endüstriyel kapitalist toplumda bu değişiklıklerin nasıl yaşandığıdır. Emeği sömürmenin aracı olarak zaman-ölçümü ve teknolojik koşullanma bağlamında zaman-duygusu ile aynı anda ilgileniyoruz.

İngiltere'de bu geçişin özellikle uzun sürmesinin ve çatışmayla dolu olmasının nedenleri vardır: Sık sık işaret edilenler arasında İngiltere'nin sanayi devrimini ilk yaşamış olması ve de operasyonun hedefi olarak gösterilmeye yarayacak Cadillac'larm çelik fabrikalarının ya da televizyon alıcılarının bulunmamasıdır. Üstelik, sanayi devriminin hazırlıkları öylesine uzun sürmüştür ki 18. yüzyılın başlarında imalatçı yörelerde disiplin propogandacılarının dehşetle izlediği, canlı ve ehliyetli popüler bir kültür oluşmuştu. Gloucester'in başrahibi Josiah Tucker, 1745'te, "halkın *aşağı* sınıfı"nın tümüyle dejenere olduğunu ilan ediyordu. (Verdiği vaazda) Yabancıların, "*kalabalık şehirlerimizin sıradan insanlarını*, dünya üzerinde en *terk edilmiş* ve en *ahlâksız* sefiller" olarak gördüğünü buyuruyordu:

> Böylesine gaddarlık ve edepsizlik, böylesine sefahat ve müsriflik, böylesine tembellik, dinsizlik, küfür ve sövme ve her

türlü kural ve otoriteye tepeden bakma... Bizim insanlarımız *özgürlük kupasıyla sarhoş olmuştur.*[82]

Bir önceki bölümde anlatılan düzensiz işgücü ritimleri, tembelliğe karşı bir önlem olarak ücretlerin düşük tutulmasının zorunluluğunu savunan merkantilist doktrinin katılığını ve 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar "normal" kapitalist ücret dürtüsünün yaygınlık kazanamadığını anlamamıza yardımcı olur.[83] Disiplinle ilgili çatışmalar başkaları tarafından zaten incelenmiştir.[84] Burada benim niyetim, daha özel olarak zaman-disiplinini ilgilendiren birkaç noktaya değinmektir. Bunların ilki, Crowley Demir İşletmeleri'nin olağanüstü Yasa Kitabı'nda görülür. Burada, imalat sanayiinde büyük ölçekli birimlerin ilk ortaya çıktığı sırada, yaşlı diktatör Crowley, işletmesindeki işgücünü yönetmek ve düzene sokmak için, 100.000 kelimeyi aşan bir vatandaşlık hukuku ve ceza yasası külliyatı hazırlamak zorunluluğunu duymuştur. 40 (Fabrikadaki Amir) ve 103 (Gözetmen) Numaralı Buyruk'ların önsözü egemen olan dürüstahlâklı gözcülüğün notasını çalmaktadır. Buyruk 40'tan:

> Gündüz çalışan çeşitli insanlara, kâtiplerin ihmali yüzünden, vicdani bir şekilde vermem gerekenden çok fazlasının verilerek korkunç bir şekilde aldatılmış olmam ve birtakım kâtiplerin bu alçaklık ve hainliğinin gündelik alanların tembellik ve ihmalini gizlemesi...

Ve Buyruk 103'ten:

> Bazıları, başkalarından daha az süre içinde yeterince işi yapmaya hazır ya da yetenekli olduklarını düşünerek, aylaklık etmeye bir tür hakları olduğunu sanmışlardır. Başkaları, çalışmadan sırf orda bulunmanın yeterli olduğunu düşünecek kadar aptallık et-

82 J. Tucker, *Six Sermons* [Altı Vaaz] (Bristol, 1772), s. 70-71.

83 Değişiklik belki de daha aydın işverenlerin idelolojisinde de aynı zamanda işaretlerini vermiştir: Bkz. A.W. Coats, "Changing Attitudes to Labour in the mid-eighteenth Century", *Econ. Hist. Rev.*, 2.seri, xi (1958-1959).

84 Bkz. Pollard, *a.g.e.*; N. McKendrick, "Josiah Wedgwood and Factory Discipline", *Hist. Journal*, iv (1961); ayrıca Thompson, *a.g.e.*, s. 356-374.

mişlerdir... Başkaları kendi hainlikleri ile övünmek ve diğerlerinin çalışkanlığını tenkit etmek yüzsüzlüğünü göstermişlerdir...

Tembelliğin ve hainliğin saptanması ve adil ve çalışkan olanların ödüllendirilmesi amacıyla bir Gözetmen tarafından zamanın hesabının tutulmasını uygun gördüm ve buyuruyorum ki ve şu andan itibaren buyrulmuş ve açıklanmıştır ki, 5'ten 8'e ve 7'den 10'a onbeş saattir ki bundan kahvaltı, yemek vs için 1.5 saat çıkarılacaktır. O zaman onüç buçuk saat net hizmet olacaktır...

Bu hizmet, "tavernada, birahanede, kahvehanede, kahvaltıda, yemekte, oyunda, tütün içerken, şarkı söylerken, tarih haberleri okurken [geçen zaman], tartışmalar, anlaşmazlıklar ya da benim işimle ilgisi olmayan herşey, her türlü kaytarma düşüldükten sonra" hesaplanacaktı.

Fabrikanın Gözetmen ve Amiri günlük işçiler için, "Geldi" ve "Gitti" diye dakikasıyla not edilecek bir zaman cetveli tutmakla yükümlüydü. Gözetmen'in Buyruğu'nda, 31'nci bent (sonradan yapılan bir ekleme) şunu beyan ediyordu:

> Çeşitli kâtiplerin en ileri saatleri dikkate aldıklarını ve işten ayrılırken zamanından önce çalan çanı, işe gelirken ise en geri saatleri ve zamanından sonra çalan çanı dikkate aldıklarını öğrenmiş bulunuyorum ve o iki kara hain Fowell ve Skellerne bilerek aynı şeyi yapmışlardır; bu nedenle buyrulmuştur ki bordroya dahil hiç kimse, Gözetmen'in saatinden, çanından, kol saatinden ya da kadranından başka bir şeyi dikkate almayacaktır ve bu saat, saat görevlisinden başka hiç kimse tarafından asla değiştirilmeyecektir...

Fabrika Amirine, saati "öylesine kilit altında tutması, ki onu değiştirmeye kimsenin gücünün yetmemesi" emredilmişti. Amirin görevleri de bent 8'de tanımlanmıştı:

> Amir, her sabah saat 5'te işe başlama, saat 8'de kahvaltı, yarım saat sonra tekrar işe başlama, saat 12'de yemek, saat 1'de işe başlama ve saat 8'de işi bırakma çanını çalacak ve her yer kilitlenecek.

Zaman hesabının yapıldığı defter her Sah günü aşağıdaki yeminli ve yazılı ifade ile takdim edilecekti:

> Zaman hesabı iltimas ya da şefkat gösterilmeden, kötü niyet ya da nefret güdülmeden tutulmuştur ve yukarıda belirtilen kişilerin, yukarıda gösterilen saatleri John Crowley Bey'in hizmetinde geçirdiklerine gerçekten inanıyorum.[85]

Burada, henüz 1700'de, zaman cetveli, çalışma saatlerini yazan görevli, muhbirleri ve cezalarıyla disiplinli sanayi kapitalizminin bilinen alanına giriyoruz. Bir yetmiş yıl kadar sonra (her ne kadar makinelerin kendisi zaman tutan görevlilere güçlü bir tamamlayıcı idiyse de) aynı disiplin ilk pamuklu fabrikalarında uygulanacaktı. Seramik tezgahlarında işin hızını ayarlayacak olan makinenin olmayışı, iddiaya göre o karşı konulmaz disiplinci, Josiah Wedgwood'u seramikçiler üzerinde şaşılacak kadar yumuşak bir disiplin uygulamaya zorlamıştı. İmalathanedeki Kâtibin görevleri şunlardı:

> Sabah herkesten önce işte olmak, insanlar geldikçe onları işlerine yerleştirmek - düzenli olarak zamanında gelenleri, düzenliliklerinin fark edildiğini kendilerine söyleyerek ve sürekli olarak onayladıklarını belirten ifadelerle, işgücünün daha düzensiz kesiminden fark edilir kılarak hediyelerle ya da yaşlarına uygun sözler vs. ile teşvik etmek.
>
> Belirlenen saatten daha sonra gelenler saptanacak ve bunun onaylanmadığı kendilerine defalarca söylendikten sonra yine zamanında gelmezlerse, geç geldikleri zamanın bir hesabı tutulacak ve eğer ücretle çalışıyorlarsa zamanı geldiğinde ücretlerinden kesilecek, eğer parça başı çalışıyorlarsa, birçok kez uyarıldıktan sonra kahvaltı saatine geri gönderilecekler.[86]

---

85 Buyruk 103, *The Law Book of the Crowley Ironworks*, (der.) M.V. Flinn (Surtees Society, clxvii, 1957)'de tam olarak aktarılmıştır. Ayrıca bkz. 16 Sayılı Yasa, "Reckonings" [Hesaplama]. 40 Numaralı buyruk, "Yasa Kitabı"ndadır, Brit. Lib. Add MS 34555.

86 Elyazması talimatlar, 1780'ler civarı, Wedgwood MSS (Barlaston), 26.19114 içinde.

Bu kurallar daha sonra biraz sıkılaştırılmıştı:

> İzin verilen süreden sonra Kapıcı Kulübesi'nden zorla geçmek isteyen herhangi bir çalışan Usta tarafından 2 peni cezaya çarptırılacaktır.[87]

Ve McKendrick, Wedgwood'un Etruria* sorunuyla nasıl boğuştuğunu ve saatle işe girişin kaydedildiği ilk sistemi başlatışını göstermiştir.[88] Ama ne zaman Josiah Wedgwood'un güçlü varlığı ortadan kalkmış, ıslah olmaz seramikçiler eski usûllerinden pek çoğuna geri dönmüşlerdir.

Ancak bunu yalnızca fabrika ya da atölye disiplini olarak görmek çok kolay olur; ev ekonomilerinin egemen olduğu imalat yörelerinde "zaman-tutumluluğu"nu empoze etmeye yönelik girişimlere ve bunun ev ve toplum hayatı üzerindeki etkilerine kısaca bir göz atabiliriz. Ustaların empoze edilmesini *istedikleri* hemen hemen herşey, bir risalenin sınırları içinde görülebilir. Bu risale, "Manchester Şehri'nin önceki ve mevcut Yöneticilerinin isteği üzerine yazılmış ve basılmış", Peder J. Clayton'un, *Yoksullara Dostça Tavsiyeler* (1755) adlı risalesidir. "Eğer *tembel*, işe koşmaktansa, *ellerini* böğründe saklarsa; eğer Zamanım başıboş gezinerek geçirir, Vücudunu Tembellikle zayıflatır, Ruhunu Uyuşuklukla körletirse..." o zaman o, mükâfat olarak yalnızca yoksulluğu bekleyebilir. İşçi pazar yerinde aylak aylak dolaşmamalıdır ya da alışverişte

---

87 "Otuz yıldan fazla bir süre önce bu imlathanedeki bazı kural ve talimatlar", 1810 *civarı*, Wedgwood MSS (Keele Üniversitesi), 4045.5 içinde.

(*) İngiltere'de seramik sanayiinin ünlü girişimcisi Josiah Wedgwood'un, Burslem ve Stoke-üzerindeki-Trent'te kurduğu büyük seramik işletmesinin yanında işçileri için oluşturduğu köye *Etruria* adı verilmişti. Burada çalışma hayatıyla ilgili olarak karşılaşılan gerek teknik, gerekse sosyal sorunları içerecek anlamda "Etruria sorunu"ndan söz edildiği düşünülebilir – ç.n.

88 Bir "müzevir"[tell-tale/bekçi saati] saat Barlaston'da muhafaza edilmektedir, ancak (1750'lerde Derbyli John Whitehurst'ün imal ettiği) bu "müzevir"ler yalnızca gece bekçilerinin vs. düzenli devriye gezmelerine hizmet ediyordu. Saati basarak kaydenen aletler ilk kez ABD'de 1885'te Bundy tarahından yapılmıştı. Ward, *a.g.e.*, s. 49; ayrıca T. Thomson, *Annals of Philosophy*, vi (1815), s. 418-419 ve vii (1816), s. 160; Charles Babbage, *On the Economy of Machinery and Manufacturers* (1835), s. 28, 40; Bruton, *a.g.e.*, s. 95-96.

zaman harcamamalıdır. Clayton, "Kiliselerin ve Sokakların", düğünlerde ve cenazelerde, "Aç durumlarının Sefaletine rağmen, Günün en iyi saatlerini seyir uğruna israf etmekten çekinmeyen çok sayıda Seyirci ile dolu..." olmasından yakınmaktadır. Yemek sofrası, "Zaman ve Paranın utanç verici yiyip bitiricisi"dir. Aynı şekilde yortular ve tatiller ve yardım derneklerinin yıllık ziyafetleri. Aynı şekilde ayrıca, "Sabahı Yatakta uyuşuklukla harcamak":

> Sabah erken kalkma zorunluluğu, yoksulları zamanında yatmaya ve böylelikle Geceyarısı cümbüşlerinin Tehlikesinden korumaya yarayacaktır.

Erken kalkmak ayrıca, "Ailelerine tam bir Düzenlilik, Ökonomilerine şahane bir Düzen getirecektir".

Katalog tanıdık gelmektedir ve bir önceki yüzyılda Baxter'den alınmış da olabilirdi. Eğer Bamford'un *İlk Günler*'ine güvenebilirsek, Clayton dokumacılar arasında çok az kişiyi eski yaşam biçimlerinden döndürebildi. Bununla birlikte, ahlâkçıların uzun şafak korosu, halkın göreneklerine, sporlarına ve tatillerine 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın ilk yıllarında yapılan oldukça keskin saldırının bir prelüdüdür.

"Zaman-tutumluluğu"nu aşılamaya yarayabilecek eldeki bir başka endüstriyel olmayan kurum: Okuldur. Clayton, Manchester sokaklarının, "yalnızca kendi zamanlarını harcayan değil fakat, kumar alışkanlığı edinen" vs."başıboş pejmürde kılıklı çocuklarla" dolu olmasından şikâyet etmektedir. Hayır kurumlarının okullarını, Çalışkanlık, Tutumluluk, Düzen ve İntizam öğrettikleri için övmektedir: "Öğrenciler burada zamanında kalkmak ve büyük bir Titizlikle Saatlere uymak zorundadırlar".[89] William Temple, 1770'lerde, yoksul çocukların, imalatta çalıştırılabilecekleri ve günde iki saat eğitim görebilecekleri iş-evlerine dört yaşında gönderilmesi gerektiğini savunurken, sürecin toplumsallaştırıcı etkisi konusunda çok açık-seçikti:

89 Clayton, *a.g.e.*, s. 19, 42-43.

> Bunların hayatlarını kazansınlar ya da kazanmasınlar, şu veya bu şekilde, sürekli olarak, günde en azından oniki saat çalıştırılmalarında hatırı sayılır yarar vardır; zira bu yolla, yetişmekte olan neslin sonuçta kendilerine uygun düşecek ve yararlı olacak sürekli çalışmaya alışacağını umabiliriz...[90]

1772'de Powell da aynı şekilde eğitimi, "çalışma alışkanlığı" eğitimi olarak görüyordu; çocuk altı ya da yedi yaşma geldi mi "Çalışmaya ve Yorgunluğa, hadi doğası haline getirsin demeyelim, alışmalı"ydı.[91] 1786 yılında Newcastle'dan yazan Peder William Turner, Raikes'in okullarını "düzen ve intizam örneği" olarak tavsiye ediyor ve okulların yol açtığı olağanüstü değişikliği teyid eden Gloucester'deki bir keten ve kenevir imalatçısının sözlerini aktarıyordu: "Çocuklar... daha itaatkâr ve uysal ve daha az kavgacı ve kindar oluyorlar."[92] İntizam ve dakikliğe övgü bütün bu erken okullarm kurallarına yazılıyordu:

> Her öğrenci Pazar günleri sabah saat dokuzda ve öğleden sonra saat bir buçukta okul odasında olmalıdır, aksi halde ertesi Pazar yerini kaybedecek ve en sonda yürüyecektir.[93]

Okulun kapılarından bir kez geçti mi, çocuk disiplinli zamanın yeni evrenine girmiş oluyordu. York'daki Methodist Pazar Okulu'nda dakikliğe itaat etmeyen öğretmenlere para cezası kesiliyordu. Öğrencilerin öğrenecekleri ilk kural şuydu:

> Saat dokuz buçuktan birkaç dakika önce... okulda olacağım...

Bir kez okula devama başladılar mı, askeri kurallar altındaydılar:

> Müdür bir kez daha çalacak, elinin bir hareketiyle bütün Okul bir anda sıralarından kalkacak; ikinci hareketiyle Öğrenciler dönecekler; üçüncü hareketiyle sessizce ve yavaşça

90 Furniss, *a.g.e.*, s. 114'te aktarıyor.

91 Anonim [Powel], *A View of Real Grievances* (1772), s. 90.

92 W Turner, *Sunday Schools Recommended* (Newcastle, 1786), s. 23, 42.

93 *Rules for the Methodist School of Industry at Pocklington, for the instruction of Poor Girls in Reading, Sewing, Knitting and Marking* (york, 1819), s. 12.

derslerini tekrarlamaları için ayrılmış olan yere hareket edecekler, Müdür daha sonra "Başlayın" sözünü söyleyecek...[94]

İnsanların eski çalışma alışkanlıklarına o kadar farklı yönlerden gelen saldırı, kuşkusuz karşılıksız kalmıyordu. İlk aşamada basit direnişi görüyoruz.[95] Ancak ikinci aşamada, yeni zaman disiplini empoze edilmeye başlandıkça, işçiler zamana karşı değil fakat onun etrafında savaşmaya başlarlar. Bu noktada kanıtlar bütünüyle açık değildir. Ama daha iyi örgütlenmiş zanaatkâr mesleklerinde, özellikle Londra'da, 18. yüzyılda birlik ilerledikçe, saatlerin ileri ölçüde kısaldığı konusunda kuşku yoktur. Lipson, 1721 ve bir kere daha 1768'de çalışma saatleri kasıltılan Londralı terzilerin durumunu belirtmektedir: Her iki durumda da gün ortasında yemek ve içmek için ayrılan zaman da kısaltılmıştır - gün sıkıştırılmıştır.[96] 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde bazı gözde mesleklerin on saatlik işgünü gibi bir şeyi kazanmış olduklarına ihşkin kimi kanıtlar vardır.

Böyle bir durum yalnızca istisnai mesleklerde ve tercih edilen işgücü piyasalarında kalıcı olabilirdi. 1827 tarihli bir broşürde, "sabah altıdan, akşam altıya kadar devam eden İngiliz sistemine" göndermede bulunuluyor olması, 1820'lerde Londra dışındaki zanaatkâr ve teknikerlerin genel beklentilerinin daha güvenilir bir göstergesi olabilir.[97] İtibarsız zanaatlarda ve dışarı endüstrilerinde saatler (iş olduğu sürece) muhtemelen aksi yönde hareket ediyordu.

---

94 *Rules for the Government, Superintendence, and Teaching of the Wesleyan Methodist Sunday Schools* (York, 1833). Ayrıca bkz. Harold Silver, *The Concept of Popular Education* (1965), s. 32-42; David Owen, *English Philanthrophy, 1660-1960* (Cambridge, Mass., 1965), s. 23-27.

95 Çalışanların sorununun en iyi anlatımı S. Pollard'ın, *The Genesis of Modern Management* (1965), Bölüm v, "The Adaptation of the Labour Force"'ta bulunabilir.

96 E. Lipson, *The Economic History of England*, 6. baskı (1956), iii, s. 404-406. Bkz. J.L. Ferri, *Londres et les Anglais* (Paris, An xii), s. 163-164. Saatlerle ilgili olarak kimi kanıtlar, G. Langenfelt, *The Historic Origin of the Eight Hours Day* (Stockholm, 1954)'te tartışılmaktadır.

97 *A letter on the Present State of the Labouring Classes in America*, aydın bir göçmen tarafından Philadelphia'da yazılmış (Bury, 1827).

Tam da bu endüstrilerde –tekstil fabrikaları ve mühendislik atölyeleri– yeni zaman disiplininin bütün şiddetiyle uygulandığı yerlerde, zaman etrafındaki çekişme daha yoğun oluyordu. İlk anda, en kötü ustaların bazıları, her türlü zaman bilgisini işçilerin elinden alma girişiminde bulundular. "Bay Baird'in fabrikasında çalıyordum" diye anlatıyor bir tanık:

> Biz orada, yaz aylarında, görebildiğimiz sürece çalışırdık ve hangi saatte paydos ettiğimizi bilemezdim. Usta ve ustanın oğlundan başka hiç kimsede saat yoktu ve zamanı bilmiyorduk. Bir adamın saati vardı... Adamlara zamanı söylediği için saat bu adamdan alındı ve ustaya emanet edildi...[98]

Dundeeli bir tanık hemen hemen benzer bir kanıt sunmaktadır:

> ...aslında düzenli saatler söz konusu değildi: Ustalar ve menajerler bizimle istediklerini yapıyorlardı. Fabrikalardaki saatler çoğu kez sabahları ileri ve akşamları geri alınıyordu ve zamanı ölçmenin aletleri olmak yerine, baskı ve hilekârlığın kılıfı olarak kullanılıyorlardı. Bu her ne kadar çalışanlar arasında biliniyorduysa da konuşmaya korkuyorduk ve o zaman herhangi bir çalışan bir kol saati taşımaya çekiniyordu çünkü zaman bilimi hakkında çok şey bildiği farzedilen bir adamın işten atılması görülmedik şeylerden değildi.[99]

Yemek saatini kısaltmak ve günü uzatmak için küçük yollara başvuruluyordu. "Her imalatçı bir anda Beyefendi olmak istiyor" demişti Sadler Komisyonu'nda tanıklık eden birisi:

> ve becerebildikleri her köşeye bir şey sıkıştırmak istiyorlardı ki paydos zili yarım dakika geç, işe başlama zili iki dakika erken çalıyordu... saat bunların kullandığı gibi kullanılınca, yelkovan ağırlık merkezini geçer geçmez üç dakika birden atlı-

98 Alfred [S. Kydd], *History of the Factory Movement*.... (1875), i, s. 283, aktaran P. Mantoux, *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century* (1948), s. 427.

99 Anonim, *Chapters in the Life of a Dundeee Factory Boy* (Dundee, 1887), s. 10,

yor, böyle olunca insanlara otuz dakika yerine yirmiyedi dakika kalıyordu.[100]

Hemen hemen aynı zamanlarda Todmorten'den bir grev-pankartı meseleyi daha pervasızca ortaya koymaktadır: "Eğer o pis iç yağı parçası, 'yaşlı Robertshaw'ın makine bakıcısı' bizim işimize karışmayıp kendi işine bakmazsa, kısa süre içinde 10 dakika fazla çalıştırmak karşılığında bir *gil** ale alışının üzerinden ne kadar geçtiğini ona soracağız".[101] İlk kuşak fabrika işçilerine ustaları tarafından zamanın önemi öğretilmişti; ikinci kuşak, on saatlik işgünü hareketi içinde kendi kısa-süre (*short-time*) komitelerini oluşturdular; üçüncü kuşak fazla mesai ya da bir-buçuk-süre (*time-and-a-half*) için grev yaptılar. İşverenlerinin kategorilerini kabul ediyorlar ve o kategoriler içinde onlarla savaşmayı öğreniyorlardı. Derslerini, yani zamanın para olduğunu, çok da iyi öğrenmişlerdi.[102]

VI

Buraya kadar, bu disiplini zorlayan dış baskılar hakkında birşeyler görmüş bulunuyoruz. Ama bu disiplinin içselleştirilmesi hakkında ne diyeceğiz? Ne kadar zorlanmıştı, ne kadar üstlenilmişti? Belki de problemi bir kez daha ters çevirmemiz ve onu Püriten ahlâkının evrimi içine yerleştirmemiz gerekir. Tembelliğin ahlâki eleştirisi ya da çalışkanlığın vaaz edilmesinde radikal olarak yeni herhangi bir şeyin olduğunu kimse iddia edemez. Ama bu yeni disiplini kendileri için kabul eden o ahlâkçıların onu işçi sınıfına emrederken söz konusu olan belki de yeni bir ısrar, yeni bir vurgu vardı. Cep saatinin zanatkârın alabileceği bir şey olmasından çok önce, Baxter ve izleyicileri,

---

100 *Parliamentary Papers*, 1831/1832, xv, s. 177-178. Ayrıca, Mantoux, *a.g.e.*, s. 427'deki Fabrika Komisyonu (1833) örneğine bakınız.

(*) *Gil*: Bir pint'in dörtte biri yada 0.142 litrelik sıvı ölçüsü – ç.n.

101 Pankart bendedir.

102 Bir sonraki aşama, işçilerin "oyunun kurallarını öğrendikleri" dönemin tartışması için bkz. E.J. Hobsbawm, *Labouring Men* (1964), Bölüm xvii, "Custom, Wages and Work-load".

her adama kendi iç ahlâki zaman-ölçerini sunuyorlardı.[103] Böylelikle Baxter, *Hıristiyan Rehberi*'nde Zaman'ın bedelinin ödenip geri alınması teması etrafında çeşitli varyasyonlar çalar: "Tümüyle görev uğruna kullanın". Vakit nakittir mecazı güçlü bir şekilde vurgulanır, ama Baxter'in beyninin gözünde bir tacirler ve esnaflar topluluğu var gibi görünmektedir:

> Zamanın bedelinin ödenip geri alınmasının ne kadar kârlı bir şey olduğunu hatırlayın... Ticarette ya da herhangi bir alışverişte; çiftçilikte ya da kazanç getiren herhangi bir yolda, Zamanını kullanan adam için, bu sayede zengin olmuş adam deriz.[104]

Oliver Heywood, *Gençliğin Mümessili*'nde aynı kitleye hitap etmektedir:

> Değişim-zamanını gözleyin, piyasalarınıza bakın; işinizi kolaylık ve başarı ile geliştirmede size yardımcı olacak kimi özel mevsimler vardır; eğer hareketleriniz yerine otururşa, sizi hızla ileri itebilecek kritik zamanlar vardır: İyilik yapılan ya da kabul edilen mevsimler her zaman devam etmez; panayır bütün yıl devam etmez...[105]

Ahlâki retorik hızla iki kutup arasında gidip gelir. Bir yanda Hüküm Gününün kesinliği karşısına yerleştirilen, fani ömrün kısalığına ilişkin ara sözler. Böylece Heywood'un *Cennete Uygunluk*'u (1690):

> Zaman durmaz, ama hızla akıp gider; ama kalıcı olanın ne olacağı ona bağlıdır. Bu dünyada biz ebedi saadeti ya kazanırız ya da kaybederiz. Ebediyetin büyük ağırlığı, küçük ve kırılgan hayat teline asılıdır. Bu bizim çalışma günümüzdür,

---

103 John Preston 1628'de (saat-gibi) imajını kullanmıştı: "Dinin bu ilginç saat gibiliğinde bozuk olan her mil ve çark herkesi rahatsız eder": *Sermons Preached before His Majesty* (1630), s. 18. Karşılaştırınız R. Baxter, *A Christian Directory* (1673), i, s. 285: "Akıllı ve iyi yetişmiş bir Hıristiyan, işlerini öyle bir düzene sokmalıdır ki, her sıradan iş yerini bilmeli, ... ve bir Saatin ya da başka makinenin parçaları gibi, her biri yerli yerinde ve birleşik olmalıdır".

104 *A.g.e.*, s. 274-275, 277.

105 *The Whole Works of the Rev. Oliver Heywood* (Idle, 1826), v, s. 575.

> alışveriş günümüzdür... Ah Beyler, şimdi uyuyun ve bedelini ödeyip geri almanın mümkün olmadığı cehennemde uyanın.

Ya da bir kez daha *Gençliğin Mümessili*'nden: Zaman "küçümsenemeyecek kadar çok değerli bir metadır... Bu, muazzam bir ebediyetin asılı olduğu altın bir halkadır; zamanın yitirilmesi, yerine konulamayacağı için katlanılamaz bir şeydir".[106] Ya da Baxter'in *Rehberi*'nden:

> Ah, nerede bu adamların beyinleri ve katılaşmış kalpleri hangi madenden yapılmış ki, ruhlarının ebediyen kurtarılması için kendilerine verilmiş o kısa Zamanı, o yegane Zamanı hor görüp harcıyorlar?[107]

Diğer yanda, zamanın tutumlu kullanılması için en pervasız ve en dünyevî uyarılar. Böylece Baxter, *Yoksul Adamın Aile Kitabı*'nda şunları tavsiye eder: "Uyku zamanınızı yalnızca sağlığınızın gerektirdiği kadar tutun; Zira değerli zaman gereksiz uyuşukluklarla israf edilmemelidir": "Çabuk giyinin"; "ve büyük bir itina ile işlerinize bakın".[108] Her iki gelenek de, Law'un *Ciddi Çağrı*'sı aracılığıyla John Wesley'e ulaşmıştır. "Methodist" adının bizzat kendisi zamanın tutumlu kullanılmasıyla ilgilidir. Wesley'de bu iki aşırı ucu görürüz - ölümlülük karşısında metanet ve pratik dinsel öğütler. Kimi zaman onun vaazlarına isterik bir özellik kazandıran ve ihtida edenleri ani bir günah duygusuna ulaştıran (cehennem ateşinin korkuları değil) birincisiydi. Ticaret ya da alışveriş zamanı olarak daha belirsiz bir şekilde, O da vakit nakittir mecazını kullanmayı sürdürür:

> İhtiyatla yürümeye dikkat edin der Havari... bedelini verip zamanı geri almada; elinizden gelen bütün zamanı en iyi amaçlar için saklayarak; günah ve İblis'in elinden, tembellik, rehavet, zevk ve dünyevi işlerin elinden uçup giden her zamanı satın alarak...

106 *A.g.e.*, i, s. 386-387; ayrıca bkz. S. 562.

107 Baxter, *a.g.e.*, s. 276.

108 R. Baxter, *The Poor Man's Family Book*, 6. baskı (1697), s. 290-291.

Hiçbir zaman kendini esirgememiş olan Wesley, seksen yaşına kadar her sabah saat 4'te kalkıyordu (Kinswood Okulu'ndaki çocukların da aynı şeyi yapmasını buyuruyordu), 1786'da bu konudaki bir vaazını *Erken Kalkmanın Avantaj ve Görevleri* adıyla bastırdı: "Sıcak çarşaflar içinde... uzun süre büzüşünce, ten hafifçe kaynamış gibi olur ve yumuşar ve pörsür. Bu arada sinirler oldukça gevşemiştir." Bu bize Isaac Watts'ın Tembel'ini hatırlatmaktadır. Watts doğada nereye baksa, "çalışkan küçük arı"yı ya da "uygun saatinde" doğan güneşi görüyordu, tövbekâr olmamış adama aynı dersi okuyordu.[109] Methodistler'in yanı sıra Evanjelistler de bu temaya sarıldılar. Hannah More, "Erken kalkma" üzerine hafızalardan silinmeyecek kendi katkısını yaptı:

> Seni sessiz katil, Tembellik etme artık
> Zihnim hapsolmuş duruyor
> Kaybetmeyeyim artık bir tek saat
> Seninle, sen cani Uyku.[110]

Risalelerinden birisinde, *İki Zengin Çiftçi*'de, vakit nakittir mecazını işgücü piyasasına sokmakta başarılı olur:

> Cumartesi gecesi, ödeme yapmak için işçilerimi çağırdığım zaman, aklıma sık sık o büyük ve genel hesap günü gelir, benim ve senin ve hepimizin o büyük ve korkunç hesaplaşmaya çağrılacağımız an... Adamlarımdan birisinin, bir panayırda vakit öldürdüğü için, bir diğerinin içki cümbüşünde gününü yitirdiği için alması gerekenden az ücret alacağını gördüğüm zaman ... kendi kendime, Gece geldi; Cumartesi gecesi geldi, demekten kendimi alamam. Bu yoksul insanlar adına hiçbir pişmanlık, hiçbir gayret şimdi artık kötü bir haftanın işini iyi yapamaz. Bu hafta ebediyete gitmiştir.[111]

---

109 *Poetical Works of Isaac Watts, D.D.* (Cooke Cep Baskısı, [1802]), s. 224, 227, 232. Kuşkusuz tema yeni değildi Caucer'in Papaz'ı "Sessizlikte uzun süre uyumak, şehvet düşkünlüğünü besler" diyordu.

110 H. More, *Works* (1830), ii, s. 42. Ayrıca bkz. S. 35 "Zaman".

111 *A.g.e.*, iii, s. 167.

Bununla birlikte Hannah More'un zamanından çok önce, zamanın titizlikle tutumlu kullanılması teması Püriten'lere Wesley'ci ya da Evanjelik geleneklere özgü olmaktan çıkmıştı. Saatlere ömür boyu merakı olan, "müzevir" bekçi saatinin mucidi John Whitehurst'ün arkadaşlarından birisi olan Benjamin Franklin bu konuya şüpheye yer bırakmayan en dünyevî ifadesini kazandırmıştı:

> Zamanımızın bir Standarda indirgenmesinden ve Günün Külçesi'nin Saatler halinde kesilmesinden beri, Çalışkan olanlar, farklı Mesleklerinde kendilerine gerçek Avantaj sağlayacak zamanın her Parçasını nasıl kullanacaklarını bilirler: Ve Saatleri konusunda müsrif olanlar, aslında, Parayı İsraf edenlerdir. *Zaman*'ın gerçek Değerini çok iyi bilen çok aklı başında saygıdeğer bir Kadın hatırlıyorum. Kocası Ayakkabıcıydı ve mükemmel bir Zanaatkârdı, ama Dakikaların nasıl geçtiğine hiç dikkat etmezdi. Kadın, *Zamanın Para Olduğunu* onun kafasına yerleştirmeye boşuna uğraşırdı. Kadını anlayacak zekası fazlasıyla vardı ve sonunda Felaketine neden oldu. Birahanede aylak Yoldaşları arasında eğer birisi Saatin Onbiri vurduğunu söylese, *Hepimizin arasında, O ne ki*, derdi. Eğer karısı saatin onikiyi çaldığını bildirmek için bir Çocukla haber yollasa; *Ona canını sıkmamasını söyle, daha da fazla olamaz*. Eğer saat Bir'i vurmuşsa *Ona rahat olmasını söyle, daha da azı olamaz*.[112]

Bu anının doğrudan Franklin'in 1720'lerde matbaacı olarak çalıştığı Londra'dan kaynaklandığından insan kuşku duyuyor; ama *Otobiyografi*'sinde hiçbir zaman iş arkadaşları gibi Aziz Pazartesi'ye riayet ettiklerini kesinlikle belirtmiyor. Bu bir anlamda, Weber'e kapitalist ahlâkı[113] gösterirken temel metni sağlayan ideologun Eski Dünya'dan değil de Yeni'sinden, zaman kayıt aletini icad eden, zaman ve hareket araştır-

112 *Poor Richard's Almanac*, Ocak 1751, *The Papers of Benjamin Franklin* içinde, (der.) L.W. Laberee ve W.J. Bell (New Haven, 1961), iv, s. 86-87.

113 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1930), s. 48-50 ve tümü.

malarının öncülüğünü yapan ve de zirveye Henry Ford'la ulaşan bir dünyadan gelmiş olmasının yerinde olduğunu gösteriyor.[114]

VII

Bütün bu yollarla –işbölümü, içgücünün denetimi, cezalar, çanlar ve saatler; parasal teşvikler; vaazlar ve okul; panayırların ve sporun yasaklanması– yeni çalışma alışkanlıkları oluşturuldu ve yeni bir zaman disiplini empoze edildi. Kimi zaman (seramikçilikte olduğu gibi) bu birkaç kuşak aldı ve ne zaman bütünüyle gerçekleşmiş olduğu konusunda da kuşku duyabiliriz: Düzensiz çalışma tempoları, özellikle Londra ve büyük limanlarda, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar devam etti (ve hattâ kurumsallaştı).[115]

19. yüzyıl boyunca çalışan insanlara yönelik zaman tutumluluğu propagandası devam etti, söylem daha adileşti, fani ömrün kısalığına ilişkin ara sözler daha pazar-işi, öğütler daha adi ve bayağı oldu. Kitlelere yönelik erken Victoria dönemi risaleleri ve okuma malzemelerinde bu tür şeylerin bolluğundan insan boğulur. Ama vaazlar sabah erken kalkıp, çalışkanlıkla iyilik yapan adamların Smiles'yen* kırıntıları olurken, sonu gelmeyen uhrevi ölüm döşeği (ya da yıldırım çarpan günah-

114 Ford kariyerine saatleri tamir ederek başladı: Standart tren saati ile yerel saat arasında bir fark olduğu için, her iki saati de gösteren iki kadranlı bir saat yaptı - ne uğursuz bir başlangıç: H. Ford, *My Life and Work* (1923), s. 24.

115 Bunu gösteren 19. yüzyıl doklarıyla ilgili çok bol malzeme vardır. Bununla birlikte, son yıllarda limanlardaki günlük işçiler, (Mayhew'in onları gördüğü gibi) işgücü pazarının bir "kazazede"si olmaktan çıktı ve garantiye karşı yüksek ücreti tercih etmesiyle tanınır oldu: Bkz. K.J.W., Alexander. "Casual Labour and Labour Casualties", *Trans. Inst of Engineers and Shipbuilders in Scotland* (Glasgow, 1964). Bu makalede, endüstri toplumunda ortaya çıkan yeni mesleki tarifelere –özellikle gece vardiyası işçilerine (maden ocakları, demiryolları vs.)– değinmedim: Bkz "Bir Mühendis Kalfası"nın [T. Wright] gözlemleri, *The Great Unwashed* (1868), s. 188-200; M.A. Pollack (der.), *Working Days* (1926), s. 17-28; Tom Nairn, *New Left Review*, 34 (1965), s. 38.

(*) Yazar burada, 1812-1904 yıllarında yaşamış, çok çalışmak suretiyle en mütevazi bireyin bile başarılı olabileceğini savunduğu *Kendine Yardım* [*Self Help*] adlı kitabıyla ün kazanmış Samuel Smiles'a gönderme yapıyor – ç.n.

kâr) hikâyeleri ebediyet oldu. Çalışmayan sınıflar, (bugün de pek çok dinlediğimiz) kitlelerin aylaklığı "sorunu"nu keşfetmeye başladılar. Bedenen çalışanların hatırı sayılır bir kesiminin (bir ahlâkçının keşfedip dehşete düşmesine bakılırsa) işlerini tamamladıktan sonra ellerinde;

> istedikleri gibi harcayacakları günde birkaç saatleri kalıyordu. Ve... bu kıymetli zaman, herhangi bir zihinsel irfanı olmayan kişilerce nasıl harcanıyordu? Onların çoğu kez, zamanın o kesimlerini basitinden yalnızca yok etüklerini göreceğiz. Bir saat ya da saatlerce... bir bankın ya da bir tümseğin üzerinde... kendilerini tamamiyle tembelliğe ve uyuşukluğa terk etmiş oturacaklar ya da yatacaklar... ya da kim geçerse onunla kaba bir şekilde eğlenmeye hazır, gelip geçene küstahlık ederek ya da kaba küfürler savurarak yol kenarında gruplar halinde toplanacaklardır...[116]

Bu, küstahlıkla birleşmiş verimsizlik açıkça, Tombala'dan beterdi. Olgun kapitalist bir toplumda bütün zaman tüketilmeli, pazarlanmalı, *kullanılmalıydı*; iş gücü için yalnızca "vakit geçirmek" iğrençti.

Ancak bu propaganda gerçekte nereye kadar başarılı oldu? İnsanın toplumsal doğasını ve çalışma alışkanlıklarını herhangi bir radikal bir şekilde yeniden yapılandırmaya bizim ne dereceye kadar hakkımız vardır? Başka bir yerde bu disiplinin aslında içselleştirildiğine ve de 19. yüzyılın başlarında, bunun sonucu olarak ortaya çıkan ruhsal krizi Methodist tarikatta görebileceğimize ilişkin bazı nedenler saymıştım.[117] Aynen Rönesans döneminde tüccarların ve *gentry*nin yeni zaman duygusunun ölüm konusundaki arttırılmış duyarlılıkta ifade bulmuş olabileceği gibi, aynı şekilde sanayi devrimi sırasında (zamanın tehlikeleri ve yüksek ölümleriyle birlikte) bu duygunun çalışan insanlara yaygınlaştırılmış olabileceğinin ileri sürülmesi, tüketicisi çalışan sınıflar olan vaaz ve risalelerde ölüm ko-

116 John Foster, *An Essay on the Evils of Popular Ignorance* (1821), s. 180-185.

117 Thompson, *a.g.e.*, Bölüm xi ve xii.

nusundaki saplantılı vurguyu açıklamaya yardımcı olabilir. Ya da (olumlu bir bakış açısından) insan, sanayi devrimi ilerlerken, zamanın verimli tüketimi ve gelecekteki[118] yeni "tahmin edilen" tutumlar için kolayca görülebilir ücret teşviklerinin ve artan tüketici güdülerinin etkili olduğunu ileri sürebilir. 1830'lar ve 1840'larda İngiliz sanayi işçisinin, İrlandalı işçi yoldaşından, çok çalışma kapasitesi ile değil de düzenliliği, enerjisini metodik bir şekilde kullanması ve belki de eski, kısıtlanmamış yollarla tadını çıkararak değil de sözgelimi baskı altında rahatlayabilme kapasitesiyle ayrıldığı, genel olarak gözlenmiştir.

Bir ya da bir milyon işçinin zaman duygusunu sayısal olarak belirleyecek bir yönteme sahip değiliz. Ancak karşılaştırmalı türden bir denetleme yöntemi önermek mümkündür. 18. yüz yıl İngiliz yoksullarının teşviklere ve disipline tepki vermedeki başarısızlığı konusunda Merkantilist ahlâkçının söyledikleri bugün gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme gözlemcileri ve kuramcıları tarafından sık sık tekrarlanmaktadır. Böylelikle bu yüzyılın başlarında Meksikah köylü "tembel ve çocuksu bir halk" olarak niteleniyordu. Meksikalı madencinin mısır ekimi ve hasatı için köyüne dönme göreneği vardı:

> Girişim yeteneğine sahip olmaması, tasarruf etme konusundaki beceriksizliği, bir sürü tatil nedeniyle işinin başında olamaması, eğer ihtiyaçlarını karşılayabilirse haftada yalnızca üç ya da dört gün çahşmaya istekli oluşu, alkole olan doymak bilmez açlığı - bunların tümü doğal değersizliğinin bir kanıtı olarak gösteriliyordu.

Doğrudan gündelik ücret özendiricilerine tepki göstermekte başarısız kalıyordu ve (18. yüzyıldaki İngiliz maden kömürü işçisi ya da tenekecisi gibi) sözleşme ya da yan sözleşme sistemlerine daha iyi tepki veriyordu:

---

118 Tahminde bulunmak ve tahmin edilen tutumlar ve bunların toplumsal ve ekonomik davranış üzerindeki etkileri konusundaki önemli tartışma için bkz. Bourdieu, *a.g.e.*

> Bir sözleşme yapılır ve çıkardığı her ton maden için şu kadar para verileceği garanti edilirse, bunu ne kadar sürede yapacağının ya da ne sıklıkla oturup hayatı düşünüp taşınacağının hiçbir önemi yoktur, dikkate değer bir gayretle çahşacaktır.[119]

Meksika'daki çalışma koşulları üzerine bir başka araştırmanın desteklediği genellemeleri Wilbert Moore şöyle ifade ediyor: "Endüstriyel olmayan toplumlarda çahşma hemen hemen her zaman işe yöneliktir... ve ... yeni yeni gelişen bölgelerde ücretleri doğrudan zamana değil de işe bağlamak uygun olabilir".[120]

Bu sorun "endüstrileşme" edebiyatında pek çok biçimde yeniden ortaya çıkar. Ekonomik büyümenin mühendisi için işe devamsızlık şeklinde kendini gösterebilir. "Bir adam öyle her gün, her gün, hiç işi bırakmadan nasıl çalışabilir? Ölüp gitmez mi?" diyen ıslah olmaz Kamerunlu plantasyon amelesiyle Şirket nasıl başa çıkacaktır?[121]

> ...Afrika hayatının tüm töreleri, bir çalışma gününün belirli bir kısmında, hem fizik hem psikolojik olarak Avrupa'dakinden daha çok ve sürekli bir çaba ortaya koymayı talep eder.[122]
>
> Ortadoğu'da ya da Latin Amerika'da zamana bağlılık, Avrupa standartlarına göre çoğu kez oldukça kayıtsız bir şekilde ele alınır; yeni sanayi işçileri, düzenli saatlere, düzenli devama ve belirli bir iş hızına ancak yeni yeni alışmaktadırlar; malzemelerin teslimat süreleri ya da nakliye tarifeleri her zaman güvenilir değildir...[123]

---

119 Aktaran M.D. Bernstein, *The Mexican Mining Industry, 1890-1950*, (New York, 1964), Bölüm vii; ayrıca bkz. Mead, *a.g.e.*, s. 179-182.

120 W.E. Moore, *Industrialization and Labor* (Ithaca, 1951), s. 310 ve s. 44-47, 114-122.

121 F.A. Wells ve W.A. Warmington, *Studies in Industrialization: Nigeria and the Cameroons* (1962), s. 128.

122 *A.g.e.*, s. 170. Ayrıca bkz. S. 183, 198, 214.

123 Edwin J. Cohn, "Social and Cultural Factors Affecting the Emergence of Innovations", *Social Aspects of Economic Development* (Economic and Social Studies Conference, Istanbul, 1964), s. 105-106.

Sorun, festivalleri ve dinsel tatil günleriyle kırsal hayatın mevsimlik ritimlerini endüstriyel üretimin ihtiyaçlarına uyarlama sorunu olarak görülebilir:

> Fabrikanın iş yılı, en etkili üretim açısından bir ideale göre değil fakat zorunlu olarak işçilerin talepleriyle uyumlu olmak durumundaydı. İşi yönetenlerin çalışma düzenini değiştirmeye yönelik çeşitli girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Fabrika, Cantelano'nun kabul edebileceği bir tarifeye uymak zorundadır.[124]

Ya da Bombay'daki pamuklu fabrikalarının ilk günlerinde görüldüğü şekliyle, işgücü, verimsiz üretim yöntemlerini (esnek zaman tarifeleri, belirsiz molalar ve yemek süreleri vs.) sürdürme pahasına istihdam edilmek durumunda kalınmaktadır. Yeni fabrika proletaryası ile onların köylerdeki akrabaları arasındaki ilişkilerin, İngiliz deneyiminden çok daha sıkı olduğu ülkelerde görülen en yaygın biçimiyle, endüstriyel yaşam biçimine yalnızca kısmen ve geçici olarak "kendini adayan" bir iş gücü disiplini yaratılmış görünmektedir.[125]

---

124 Manning Nash, "The Recruitment of Wage Labor in the Development of New Skills", *Annals of the American Academy*, cccv (1956), s. 27-28. Ayrıca bkz. Manning Nash, "The Reaction fo the Civil-Religiuos Hierarchy to a Factory in Guatemala", *Human Organization*, xiii (1955), s. 26-28 ve Salz, a.g.e., (s. 355'deki not 1), s. 94-114.

125 W.E. Moore ve A.S. Feldman (der.), *Labor Commitment and Social Change in Developing Areas* (New York, 1960). Devamsızlık ve uyarlama konusunda yararlı çalışmalar arasında şunlar yer almaktadır: W. Elkan, *An African Labor Force* (Kampala, 1956), özellikle Bölüm ii ve iii; F.H. Harbison ve I.A. Ibrahim, "Some Labour Problems of Industrialization in Egypt", *Annals of the American Academy*, cccv (1956), s. 114-129. M.D. Dorris, *The Emergence of an Industrial Labor Force in India* (Berkeley, 1965), 19. yüzyılın sonlarında Bombay'daki pamuklu fabrikalarındaki disiplin, devamsızlık, istihdamdaki mevsimlik dalgalanmalar vs.'nin ciddiyetinin o kadar fazla olmadığını ileri sürmektedir ama pek çok noktada iddiaları kendi verileriyle çelişir görünmektedir: Bkz. s. 85, 97, 102; ayrıca bkz. C.A. Myers, *Labour Problems in the Industrialization of India* (Cambridge, Mass., 1958), Bölüm iii ve S.D. Mehta, "Professor Morris on Textile Labour Supply", *Indian Economic Journal*, i, 3 (1954), s. 333-340. Kısmen kendini adamış işgücü hakkında yararlı çalışmalar, G.V. Rimlinger, "Autocracy and the Early Russian Factory System", *Journal of Econ. Hist.*, xx (1960) ve T.V. Von Laue, "Russian Peasants in the Factory" *Journal of Econ. Hist.*, xxi (1961).

Kanıtlar pek boldur ve farkları karşılaştırmak yöntemiyle bize, farklı disiplinlere ne kadar alışkanlık kazandığımızı hatırlatmaktadır. Her türden olgun endüstriyel toplumlar, zaman-tutumludur ve "iş"le "hayat" arasında kesin bir ayrım özelliği ortaya koyarlar.[126] Ancak sorunu bu noktaya getirdikten sonra bizim de, 18. yüzyıl tarzında, biraz ahlâkçılık yapmamıza izin verilebilir. Söz konusu olan "hayat-standardı" sorunu değildir. Eğer büyüme teorisyenleri bunu söylememizi istiyorlarsa, o zaman eski halk kültürünün pek çok bakımdan havaî, entellektüel bakımdan boş, canlılıktan yoksun ve kahredici bir yoksulluk içinde olduğu konusunda anlaşabiliriz. Zaman disiplini olmadan çalışkan adamın ısrarlı enerjisi sağlanamazdı ve bu disiplin ister Methodizm, isterse Stalinizm ya da milliyetçilik formları içinde olsun gelişmekte olan dünyaya da gelecektir.

Söylenmesi gereken bir hayat biçiminin diğerinden daha iyi olduğu değildir ama çatışmanın en kalıcı olduğu yer de burasıdır; tarihsel gelişme basit olarak yansız ve kaçınılmaz bir teknolojik değişim değildir, aynı zamanda sömürü ve sömürüye karşı direniştir ve değerler kaybedildiği gibi kazanılır da. Sanayileşme sosyolojisinin hızla gelişen literatürü, yılların moral kuraklığının parçaladığı bir arazi gibidir: Pek çok onbinlerce kelimeden oluşan tarih-dışı soyutlamaların kavrulmuşluğu içinde, insan gerçekliğinin her vahası arasında dolaşmak gerekir. Batılı büyüme mühendislerinin pek çoğu, geri kalmış kardeşlerine elleriyle getirdikleri kişilik oluşturma armağanları konusunda pek kendini beğenmiş görünmektedirler. Kerr ve Siegel bize, "işgücünün yapılandırılmasının":

> ...çalışılacak ve çalışılmayacak zamanlar, ücretin miktarı ve yöntemi, işe giriş ve çıkış, bir konumdan diğerine geçiş için kurallar konulması gerektiğini; bu işin çalışma sürecinin devamlılığını sağlayacak kurallar gerektirdiğini... bireyin ya da örgütlü ayaklanmanın en aza indirilmesi girişimleri, dünya

126 Bkz. G. Friedmann, "Leisure and Technological Civilization", *Int. Soc. Science Jour.*, xii (1960), s. 509-521.

görüşü için önlemler, ideolojik yönlendirmeler, inançlar için... kurallar gerektirdiğini

söylerler.[127] Wilbert Moore, "toplumsal gelişme hedefi için yüksek geçerliği olan normatif yönlendirmeler ve yaygın değerler"in bir listesini bile yapmıştır; "eğer hızlı ekonomik ve sosyal gelişme sağlanacaksa, tutum ve inançlarda şu değişiklikler "'zorunlu'dur":

Gayrişahsilik: Toplumsal arkaplanın ya da ilgisiz niteliklerin değil, performans ve liyakatın değerlendirilmesi.

Hem içerik hem de etkileşimin sınırları açısından ilişkilerin özgüllüğü.

Rasyonellik ve sorun çözme.

Dakiklik.

Bireysel olarak sınırlı ama sistematik olarak karşılıklı bağımlılığın tanınması.

Disiplin, meşrû otoriteye riayet.

Mülkiyet haklarına saygı...

Bunlar, "başarı ve mobilite özlemleri" ile birlikte, Profesör Moore bize garanti ediyor ki;

> Modern insanın meziyetlerinin kapsayıcı bir listesi olarak önerilmiyor... "Tam adam" ayrıca ailesini sevecek, Tanrısına tapınacak ve estetik yeteneklerini ortaya koyacak, Ama bu ya da diğer yönelişlerini "yerli yerinde tutacak".[128]

20. yüzyılın Baxter'leri tarafmdan önerilen bu tür "ideolojik yönlendirme önlemleri"nin, Ford Vakfı tarafından memnuniyetle karşılanmış olmasına şaşırmak için bir neden yoktur. Bu tür şeylerin UNESCO tarafından desteklenen yayınlar içinde sık sık boy göstermesi ise daha zor açıklanabilir.

---

127 C. Kerr ve A. Siegel, "The Structuring of the Labor Force in Industrial Society: New Dimensions and Questions", *Industrial and Labor Relations Review*, ii (1955), s. 163.

128 E. de Vries ve J.M. Echavarria (der.), *Social Aspects of Economic Development in Latin America* (UNESCO, 1963), s. 237.

VIII

Bu gelişmekte olan dünyanın insanlarının birlikte yaşamaları ve birlikte büyümeleri gereken bir sorundur. İnsan, çalışan kitleleri yalnızca cansız içgücü olarak sunan bu sırt sıvazlamalar, yönlendirici modeller karşısında uyanık olacaklarını ummak istiyor. Ve ayrıca, ileri sanayi ülkelerinde bunun geçmişte kalmış bir sorun olduğunda da haklılık payı vardır. Zira biz halen sosyologların boş zaman "sorunu"nu tartıştıkları bir andayız. Ve sorunun bir parçası da bunun nasıl bir sorun haline geldiğidir. Püritanizm sanayi kapitalizmiyle yaptığı mantık evliliğinde, insanları yeni zaman değerlerine alıştıran, daha çok küçük yaşlarda çocuklara her ışıltılı saati geliştirmeyi öğreten ve insanların kafasını vakit nakittir denklemi ile dolduran bir ajandı.[129] Batı sanayi kapitalizmi içinde kendini tekrarlayan bir ayaklanma, bohem ya da avare, çoğu kez saygı duyulan zaman değerlerinin aciliyetini küçümseme şeklinde olmuştur. Ve de ilginç bir soru ortaya çıkıyor: Eğer Püritanizm sanayileşmiş dünyanın geçmişin fakirlikle malul ekonomilerinden kurtulmasını sağlamışsa, yoksulluğun baskısı gevşerken, zamanın Püriten değerlendirmesi çözülmeye başlayacak mıdır? Zaten çözülmeye başlamış mıdır? İnsanlar, pek çoğu bileklerinde birer saat taşırken, o rahatsız edici aciliyeti, zamanı amaçlı kullanma tutkusunu kaybetmeye başlayacaklar mıdır?

Eğer otomatlaşmış bir gelecekte daha fazla boş zamana sahip olacaksak, sorun "insanların bu artan boş zaman birimlerini nasıl *tüketecekleri*" değil, fakat "bu yönlendirilmemiş yaşama zamanına sahip insanların deneyimlerinin kapasitesinin ne olacağı"dır. Eğer Püriten bir zaman-değerlendirmesini, bir metadeğerlendirmesini sürdürürsek, o zaman sorun bu zamanın nasıl *kullanılacağı* ya da boş zaman endüstrilerince nasıl sömürüleceğidir. Ama eğer zaman kullanımının erekli kaydı daha az zorlayıcı olursa, o zaman insanlar sanayi devriminde kaybedil-

129 Bu denklem konusundaki anlamlı yorumlar için bkz. Lewis Mumford, *a.g.e.* ve S. de Grazia, *a.g.e.*; Paul Diesing, *Reason in Society* (Urbana, 1962), s. 24-28; Hans Meyerhoff, *Time in Literature* (Univ.of California, 1955), s. 106-119.

miş yaşama sanatlarının bir kısmını; gün içindeki kimi gedikleri daha zengin, daha rahat kişisel ve toplumsal ilişkilerle nasıl dolduracaklarını; iş ve hayat arasındaki barikatları bir kez daha nasıl ortadan kaldıracaklarını yeniden öğrenebilirler. Ve bundan, kimi saldırgan enerji ve disiplinlerin yeni endüstrileşen ülkelere göç edeceği, eski endüstrileşmiş ülkelerin ise yazılı tarih başladığından bu yana unutulmuş deneyim biçimlerini yeniden keşfedecekleri yeni bir diyalektik ortaya çıkacaktır:

> ...Nuerler'in bizim dilimizdeki "zaman"a tekabül eden bir ifadesi yoktur ve bu nedenle onlar, zamandan, bizim yaptığımız gibi, geçen, harcanan, tasarruf edilebilen vs. sanki fiili bir şeymiş gibi söz edemezler. Zamana karşı savaşmış olmak ya da faaliyetlerini soyut bir zaman geçişine göre koordine etme deneyimini hiçbir zaman yaşamadıklarını düşünüyorum çünkü onların referans noktaları, genel olarak rahat bir nitelik taşıyan faaliyetlerin bizzat kendileridir. Olaylar mantıklı bir sıra izler ama faaliyetlerin dakiklikle uymak zorunda olduğu özerk bir referans noktası olmadığı için soyut bir sistem tarafından kontrol edilmezler. Nuerler şanslıdırlar.[130]

Kuşkusuz hiçbir kültür aynı biçimde yeniden ortaya çıkmaz. Eğer insanlar hem ileri derecede senkronize olmuş otomasyon sanayiinin hem de büyük ölçüde genişletilmiş "boş zaman" alanlarının isterlerini yerine getireceklerse, eski ve yeninin unsurlarını bir şekilde yeni bir sentezde birleştirmek, ne mevsimler ne de pazara bağlı olmayan ama insani durumlara bağlı olan yeni bir mecaz bulmak zorundadırlar. Çalışma saatlerinde dakiklik bir kişinin çahşma arkadaşlarına saygıyı ifade eder. Ve zamanın amaçsız geçirilmesi kültürün onaylayacağı bir davranış olabilir.

Bu "sanayileşme"nin tarihini sözde-tarafsız ama gerçekte ekonomik büyümenin hizmetinde artan bir rasyonelleşme şeklinde, gerçekte ileri derecede değer-yüklü terimlerle görenler arasında zor kabul görür. Tartışma en azından sanayi devrimi kadar eskidir. Dickens, Thomas Gradgrind'in ("insan doğa-

130 Evans-Pritchard, *a.g.e.*, s. 103.

sının her parçasını ölçmeye ve tartmaya ve ne olduğunu size söylemeye hazır") amblemini onun gözlemevindeki "her saniyeyi tabutun kapağına vurulan bir darbe gibi ölçen ölümcül istatistiki saat" olarak görüyordu. Ama rasyonellik Gradgrind'in zamanından bu yana yeni sosyolojik boyutlar geliştirmiştir. Aynı favori Saatçi mecazını kullanarak, mekanik materyalizmin Tanrısını İşverenle değiştiren Werner Sombart'tı:

> Eğer çağdaş ekonomik rasyonellik bir saatin mekanizması gibi ise, orada onu kuran birinin olması gerekir.[131]

Bugün Batı'nın üniversiteleri yeni anahtarların patentini almaya hevesli akademik saatçilerle dolup taşmaktadır. Ama şimdiye kadar ancak birkaç tanesi, Etruria'daki zaman ve iş disiplinini çocuğun bilinç oluşumunun atölyesine sokmak için bir plan hazırlayan Josiah'ın oğlu Thomas Wedgwood kadar ilerleyebilmiştir:

> Hedefim büyük - insan gelişmesinin bir ya da iki yüzyıllık büyük adımlı ilerlemesini dikkate alan ustaca bir hamlenin çabası içindeyim. Bunun ilerlemesinin hemen hemen her önceki adımı üstün kişilerin etkisinde görülebilir. Şimdi, kanaatim odur ki, bu kişilerin büyük bir kısmının eğitiminde, bu etkinin bağlı olduğu niteliklerin oluşmasına on saatten en çok biri katkıda bulunmuştur. Olağanüstü bir dahinin hayatının ilk yirmi yılının ayrıntılı bir dökümüne sahip olduğumuzu varsayalım; nasıl bir algılamalar karmaşası!... Kaç saat, gün, ay verimsiz işlerle müsrifçe harcanıp gitmiştir! Yarı oluşmuş izlenimler ve başarıya ulaşmamış tasarılar bir karışıklık kütlesi halinde birbirine karışmıştır...
>
> Bugünün en düzenli beyninde, her gün dalgınlıkla boşa geçen kimi saatler, yönlendirilmemiş, yönetilmemiş düşünceler olmamış mıdır ve yok mudur?[132]

---

131 "Capitalism", *Encyclopaedia of the Social Sciences* (New York, 1953), iii, s. 205.

132 Thomas Wedgwood'dan William Godwin'e 31 Temmuz 1797 tarihli mektup, David Erdman'ın önemli makalesi "Coleridge, Wordsworth and the Wedgwood Fund", *Bulletin of the New York Public Library*, lx (1956) içinde.

Wedgwood'un planı yeni, şaşmaz, rasyonel, uygulamaya elverişsiz bir eğitim sistemiydi: Olası müdürlerden birisi olarak Wordsworth önerilmişti. Onun cevabı, *Prelüd*'ü, şairin bilincindeki bir gelişmeyi ve aynı zamanda aşağıdakilere karşı bir polemiği yazmak şeklinde oldu:

> Yeteneklerimizin Rehberleri, Gardiyanları
> Ve de emeğimizin Kâhyaları, uyanık adamlar
> Ve zaman tefeciliğinde hünerliler,
> Öngörüleriyle tüm kazaları denetleyecek,
> Girmiş oldukları yola bizi, makineler gibi
> Hasredecek olan Bilgeler...[133]

Aynı zamanda kültürün gelişmesi ya da değişmesi demek olmayan ekonomik büyüme diye bir şey olamaz ve toplumsal bilincin gelişmesi, bir şairin kafasının gelişmesi gibi, son tahlilde, hiçbir zaman planlanamaz.

133 *The Prelude* (1805), v. Kitap, dize 377-383. Ayrıca *Poetical Works of William Wordsworth*, (der.) E. de Selincourt ve Helen Darbishire (Oxford, 1959), v, s. 346'daki müsvette.

YEDİNCİ BÖLÜM

Eş Satışı

I

Birkaç yıl öncesine kadar İngiltere'de eş satışına ilişkin tarihsel bellek, en doğru bir şekilde bellek yitimi olarak tanımlanabilir. Böylesine barbarca bir uygulamayı kim hatırlamak ister? 1850'lerde hemen hemen bütün yorumcular bu uygulamanın (a) son derece ender ve (b) (her ne kadar kimi folklorcular adeta özür dileyerek bunun paganlık kalıntısı olduğu nosyonuyla oynuyorduysalar da) ahlâka kesinlikle aykırı olduğu görüşüne bağlıydılar.

Chambers'in *Günlerin Kitabı*'nın (1878) havası temsil edici niteliktedir. Çizilen resim "basit olarak edebe karşı kesin bir saldırıdır... Yalnızca kırsal nüfusumuzun bir kısmının sersemce cehalet ve hayvanca duygularının bir kanıtı olarak görülebilir." Ve uygulamayı reddetmek ve alenen itham etmek, Britanya'nın "kıtalı komşularının" "zaman zaman görülen eş satışı olaylarını" fark etmiş ve bunun "halkımızın bütün sınıflarının bir alışkanlığı olduğuna ciddi olarak inanarak ve bunu aşağı uygarlığımızın bir kanıtı olarak sürekli zikretmeleri" nedeniyle daha da bir önem kazanıyordu.[1] Fransızlar, alışkanlık haline

1 *The Book of Days*, (der.) R. Chambers (der.), i, s. 487-488.

gelmiş garezkâr hafifmeşreplikleriyle bu konudaki en beter saldırganlardı: Beyefendi John Bull, çizmeli ve mahmuzlu, Hanımefendi bir kafes içinde bağlı, Smithfield Pazarı'nda "*karıma onbeş lira!*" diye resmediliyordu.[2]

Günlerin Kitabı, 1815 ile 1839 arasında yalnızca sekiz olay saptayabilmişti ve bu olaylar diğer üç ya da dördüyle birlikte, elli ya da daha fazla yıl pek az yeni araştırma yapılarak antikacı ve gazeteci çevrelerinde dolaştı. Aydınlanma arttıkça merak azaldı. Bu yüzyılın ilk yarısında tarihsel bellek, genellikle 18. yüzyıl halk törelerinin popüler öyküleri arasına sıkıştırılmış referanslarla tatmin oldu. Bunlar genellikle, yoksulların animalistik kültürünü (Gin Lane, Tyburn ve Mother Proctor'un Kapalı Dua Yeri, köpekleri boğalara musallat etme, hayvanlara bağlanan havai fişekler, çivili ayakkabılarla yumruk oyunu, çıplak yarışlar ve eş satışı) aykırı dinsel törenler bağlamında, bunları ortadan kaldırdığı varsayılan aydınlanmanın çeşitli formlarıyla karşılaştırırken değinilen renkli unsurlar olarak sunuluyordu.[3]

Bu umursamazlığa karşılık, eş satışının titiz bir yeniden kurgulanması, inanılır bir insani bağlamda, önemli bir romanın, *Casterbridge Belediye Başkanı*, kurgusu içinde güçlü bir etki olarak kendini ortaya koydu. Thomas Hardy halkın görgeneklerini çok iyi kavramış bir gözlemciydi ve bu romandaki yaklaşımı ancak bu kadar isabetli olabilirdi. Ancak Michael Henchard'ın karısını, Susan'ı, yol kenarındaki bir panayırda ordan geçen bir denizciye satma öyküsünde, gözleme (ya da doğrudan sözel geleneğe) değil de gazete kaynaklarına bağlı kalmış görünmektedir. Bu kaynaklar (göreceğimiz gibi) çoğu kez esrarengiz ve muğlaktır. Ve de öykü, romanda anlatıldığı

2 Uygulamaya ilişkin ilginç yorumlar 1776 gibi erken bir tarihte görülür, *Courrier de L'Europe* (26 Kasım). Bu tarihten sonra Fransız basını sık sık uygun yorumuyla birlikte örnekler aktarmıştır. Ayrıca bkz. [J.E. Jouy], *L'Hermite de Londres* (Paris, 1821), ii, s. 324; Anonim, *Sixmois a Londres* (Paris, 1817) ve Piliet, Not 1, s. 438. Pek çok örnek J.W. Von Achenholtz. *Annals*, v, (1790), s. 329-330, ix (1796), s. 187-188'de zikredilmektedir.

3 Böylelikle eş satışından, J. Wesley Bready'nin *England Before and After Wesley'inde* (1938) "Spor Olarak Ahlâksızlık" başlıklı bir bölümde söz edilir.

şekliyle, görünürdeki sıradan kökenine ve insanlık dışı ifadesine rağmen, daha "tipik" kanıtlarla bağdaşmamaktadır. Susan Henchard'ın açık arttırma ile satılışı ritüel özelliklerden yoksundur; satın alan tesadüfen oraya gelmekte ve insiyaki olarak fiyat teklif etmektedir. Hardy, olayı yeniden kurgulayışında ve bu satış muamelesinin meşrûiyeti konusunda halkın genel oydaşımını ve bu işlemin geriye dönüşü olmayan –kesinlikle Susan Henchard'ın da paylaştığı– niteliğini açıklarken takdire değer bir başarı göstermektedir.[4] Ancak son tahlilde Hardy'nin meseleyi koyuşu yine de *Günlerin Kitabı*'ndaki aynı klişe içinde kalmaktadır. "Benim açımdan" diyordu ayyaş Henchard:

> Karısı olup da onları istemeyen adamların, şu çingenelerin yaşlı atlarına yaptığı gibi, onlardan kurtulamamalarını anlamıyorum... Niye onları ortaya koyup, bu tür nesnelere ihtiyacı olan adamlara açık arttırma ile satmasınlar ki?

Her iki anlatının altında yatan varsayım, eş satışının doğrudan bir köle satışı olduğudur. Ve bir kez bu klişe benimsendi mi, kanıtları buna göre değerlendirmek çok basit bir iştir. O zaman karının, ister kocasının onu başından atmak istemesi, isterse sırf parasal nedenlerle, bir hayvan ya da köle gibi, muhtemelen kendi rızasına karşın, açık arttırma ile satılabileceği varsayılabilir. Böyle olunca görenek daha titiz herhangi bir araştırmaya yer bırakmaz. Kadınların sefilce ezilmesinin melankolik bir örneği ya da yoksul erkekler arasında evliliğin hafifmeşrepliklе ele alınışının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ancak soruşturulması gereken, kimi durumlarda karıların satıldığı gerçeği değil, işte bu klişedir. Herhalükârda güvenilecek açıklamalar ortaya atmadan önce bazı kanıtlar toplamak uygun göründü. 1960'larda –arkadaşların ve yazıştığım kişilerin büyük yardımıyla– 18. ve 19. yüzyıllardaki "ritüel" satışlar

---

4 Hardy, Susan'ın inanışını "zekasının aşırı derecede basit" olmasına bağlamaktadır; satışla kendisini satın alan "her ne kadar bu hakkın gerçek yasal sınırları ve sonuçları muğlak olsa da... onun üzerinde ahlâken gerçek ve haklı kılınabilir bir hak elde etmişti..."

hakkında dosyalar tutmaya ve 1960'ların sonunda ve 1970'lerde bu bölümün taslaklarını Britanya ve Birleşik Devletlerdeki pek çok seminer ve dinleyici önünde ortaya atmaya başladım. 1977'ye gelindiğinde not kartlarımda, her ne kadar bunların elli kadarı kanıt olarak alınamayacak denli muğlak ve kuşkulu olsa da, üçyüz kadar olay vardı. Bu arada, bir kısmı başka bilim adamlarının çalışmalarında kısaca belirtilmiş olsa da, bulgularımın yayınını erteledim.[5] Daha da gecikmem, benim araştırmamın geçilmesiyle sonuçlandı ve 1981 yılında Samuel Pyeatt Menefee tarafından önemli bir cilt yayınlandı: *Satılık Karılar*.

Bay Menefee'nin etnografik çalışması, Oxford Üniversitesi, Sosyal Antropoloji Bölümü'nde bir tez olarak hazırlanmıştı ve oradaki seminerlerden birinde ben bu tema üzerine bir tebliğ sunduğumda, konu muhtemelen bu Bölümün dikkatine ulaşmıştı. Konu üzerinde herhangi bir sahiplik iddia edemem ve aslında benim niyetim tarihsel ve antropolojik ilgi uyandırmaktı. Bununla birlikte ilk tepkim, kendi çalışmamın lüzumsuz hale getirildiği şeklinde oldu. Bay Menefee temayı büyük bir enerji ile işlemiş; pek çok kütüphane ve arşivi dolaşmış, pek çok ilginç ve kimi uygun malzeme toplamış ve Ekler'e koyduğu 387 olayla benim bulduklarımı çok geçmişti. Üstelik benim ritüeli yeniden tanımlamama, kitabına "Britanya Halk Boşanmalarının Etnografik bir İncelemesi" alt başlığını koyarak ortak olmuştu. Biraz üzüntüyle –çünkü tema beni yıllarca meşgul etmişti– kendi çalışmamı bir yana bıraktım.

Şimdi gözden geçirilmiş ve gecikmiş olarak kamuya sunulmuş oluyor; çünkü herşeye rağmen, Bay Menefee ve benim birbirimizi tekrar ettiğimizi ya da aynı soruları kovaladığımızı sanmıyorum. Bay Menefee çırak bir etnografyacı olarak yazdı ve Britanya sosyal tarihine ve onun disiplinlerine ilişkin bilgisi başlangıç düzeyinde idi. Bunun bir sonucu olarak, toplumsal bağ-

5 Kimi sonuçları "Folklore, Anthropology, and Social History", *Indian Historical Review*, iii, 2 (1978)'de yayınladım. Diğer değinmeler için bkz. J. Weeks, *Sex, Politics and Society* (1981) ve Robert W. Malcolmson, *Life and Labour in England, 1700-1780* (1981), s. 103-104.

lam hakkında çok fazla bilgisi yoktu, sağlıklı ya da işe yaramaz kanıtları birbirinden ayırmak için pek az kriteri vardı ve büyüleyici örnekleri, uygun olmayan malzeme ve birbiriyle çelişen yorumların keşmekeşi içinde ortaya koyuyordu. İleri derecede özenli ve titizlikle belgelenmiş kitabı için kendisine müteşekkir olabiliriz. Ama eş satışı konusunda son söz olarak ele alınamaz.

Ritüelin yalnızca marjinal bir değeri ve cinsel davranış ve evlilik normlarıyla çok küçük bir ilgisi olabilir. Bu sorunlara yalnızca çok küçük bir pencere açabilir. Bununla birlikte böyle pek fazla pencere de yoktur ve her pencerenin perdesi kaldırılmadan ve izdüşümleri kesişmeden hiçbir zaman tam bir manzaraya ulaşamayız. Bu bölük pörçük ve muğlak kanıtlardan kaybolmuş bir kültürün normlarına ve duyarlılığına ve yoksulların içsel bunalımlarına ilişkin ne gibi kavrayışlar çıkarabiliriz.

II

Eş satışlarına ve bunların sıklığına ilişkin niceliksel kanıtlar, pek çok açıdan, bu bölümde sunulabilecek olan en az tatminkâr verilerdir, dolayısıyla işe onunla başlayacağız. Ellisini kuşkulu bulduğum üç yüz kadar olay topladım. Menefee 387 olayın listesini vermektedir ama bunların içinde de pek çok muğlak ve kuşkulu olay, sık sık aynı olayın iki kere sayılması ve "gerçek" ritüel satış olmayan durumlar vardır. Diyelim ki bende iki yüz elli, Menefee'de üç yüz güvenilir olay vardır. Ama bir yüz elli kadar, *The Times* folklor kolleksiyonlarının dizinleri, *Notlar ve Sorular* vs. gibi çok bilinen kaynaklardan derlenmiş olaylar her iki listede de yer almaktadır. Böylelikle ikimiz birlikte yaklaşık dört yüz olay derlemiş oluyoruz.

Yine de ben bu malzemeyi, özellikle önceki (1760-öncesi) yıllardakilerle, 1880'den sonrakileri budamak zorunluluğunu duydum. Karıların, cinsel ya da ev hizmetleri bakımından satış ya da değiş tokuşu, zaman zaman pek çok yerde ve pek çok zamanda görülmüştür. Bunlar yalnızca, gösterişten ibaret olan sözleşme temeline dayanan ya da dayanmayan sapkın işlemler olabilir - kimi zaman bugün bile görülmektedir. Maalesef ilk

örneklerin bazısı kaydedilmiş uygulamanın niteliğine ilişkin hemen hemen hiçbir kanıt ortaya koymamaktadır. Böylece, yerel bir tarihçinin, "Bilston'la ilgili eski bir belgeden" "Kasım 1692. Tiptonlu Nathan Whitehouse oğlu John karısını Bay Bracegirdle'a sattı" şeklindeki bir kayda, daha başka kanıtlar yoksa ritüel bir eş satışı onuru kazandırılamaz.[6] Ancak daha sonraki kimi örnekler, her ne kadar daha iyi belgelenmiş de olsa, ayrıca sorunlar ortaya koyar. Nitekim evli genç bir kadın, 1913 yılında Leeds polis mahkemesinde (bir nafaka davasında) kocası tarafından 1 £'e yan sokakta oturan bir iş arkadaşına satıldığı yolunda ifade verdi. Çocuğuna ikinci adam sahip çıktı: Altı hafta süreyle çocuğu kabul etti ve sonra da kadına onu boğmasını söyledi. Ama bu adam zaten evliydi ve daha sonra da karısına geri döndü.[7] Eğer bu bir eş satışıysa, görenek, bozuluşunun ileri bir aşamasındaydı ve uygulama daha önce kabul edilmiş teamülden ayrılıyordu.

1760'dan önce ve 1880'den sonra daha iyi kanıtlar sağlayan bazı olaylar vardır. Ancak hesaplama açısından 1760 öncesi olayları, kanıtları daha iyi okuyabilecek tarihçilere bıraktım ve 1880'den sonrakileri de saymadım. Bu beni 218 olayla karşı karşıya bıraktı ve bunları 1760'la 1880 arasındaki gerçek olaylar olarak kabul ettim:[8]

Eş Satışları: Görünür Olaylar

1760-1800	42
1800-1840	121
1840-1880	55

Olaylar İngiltere'nin her bölgesinden gelmektedir ama bu dönem içinde İskoçya'dan yalnızca bir olay, Galler'den ise çok

6 F.W. Hackwood, *Staffordshire Customs, Superstitions and Folklore* (1924), s. 70.

7 *Leeds Weekly Citizen*, 6 Haziran 1913.

8 Burada belirtilen sayılar, benim çalışmamın 1977'deki haline dayanmaktadır. S.P. Menefee'nin *Wives for Sale* (Oxford, 1981), (bundan böyle Menefee olarak zikredilecektir) adlı çalışmasının Ekler'indeki örneklerle denetleme ve birleştirme gibi zor bir işe kalkışmadım; ne de yayınlandıktan sonra ele geçen olayları bunlara kattım.

az olay vardır. On ya da daha fazla örneğe sahip *county*ler, Derbyshire (10), Devon (12), Kent (10), Lancashire (12), Lincolnshire (14), Middlesex ve Londra (19), Nottinghamshire (13), Staffordshire (16), Warwickshire (10) ve (tablonun en tepesindeki) Yorkshire (44).

Bu sayılar, İngiltere'nin pek çok yöresinde bu uygulamanın kesinlikle söz konusu olduğu dışında çok az şey göstermektedir. Sayılar *görünür* olaylarla ilgilidir ve görünürlük en az üç anlamda ele alınmalıdır. Birincisi, bu olaylar, izleri bana görünür olanlardır. Menefee ve ben aynı genel profili ortaya koyarken, her ikimiz de bir ölçüye kadar folklorcuların ya da metropol gazetelerinin dikkatini çeken olaylara dayanıyoruz. Sistemli bir örneklem çıkarılabilecek herhangi bir kaynak yoktur ve her yöredeki yerel gazetelerin taranmasıyla böyle bir örneklemin oluşturulduğu ileri sürülebilir.[9] İkincisi, bu olaylar, kayıtlarda herhangi bir iz bırakacak kadar dile düşmüş olaylardı. Büyük bir kasabanın pazar yerinde yapılan bir ritüel satış bunu sağlayabilir ama olağan dışı koşullar bir araya gelmedikçe bir *pub*daki özel bir satış bunu sağlayamaz. Kimi yörelerde ikinci şekil tercih edildiğinden ve 1830 ve 1840'lardan sonra genel olarak birinci şeklin yerine geçtiğinden, gerçek kesin sayıları bulmayı asla umamayız.

Ancak, sayıları en iyi bir şekilde saptama olanağı veren ve ele almak durumda olduğumuz kanıtların kaypak niteliğini gösteren üçüncü anlamdaki görünürlük en önemlisidir. Zira, bir eş satışı kibar ya da orta sınıf insanlara, bir gazeteye geçecek kadar ne zaman görünür olmaktadır? Bunun cevabı, toplumsal duyarlıktaki belirsiz değişiklikler, ahlâki standartlar ve haber değeri ile ilgili olmalıdır. Söz konusu âdet, 19. yüzyılın başında, daha fazla haber ve yorum konusu olmuştur. Ama 18. yüzyılın büyük kısmında gazeteler bu türden sosyal ya da ailevi olayların aktarıcısı değillerdi. 1790'dan çok önce de eş

9 Benim derlemem, muhtemelen (yaşamış olduğum ve A.J. Peacock'un incelikle örnekler topladığı) Yorkshire'e ve (aynı şeyleri büyük bir nezaketle Rex Russell'ın yaptığı) Lincolshire'e çok fazla, İngiltere'nin batısına çok az ağırlık vermiş olabilir.

satışlarının yaygın olarak görüldüğünü varsaymak için yeterince neden vardır. Görenek, haber vermeye değer görülmediği için daha az haber olmuştur; meğer ki kimi ek koşullar (komik, dramatik, trajik, skandala neden olan) ona karşı ilgiyi arttırmış olsun. Bu suskunluğun da birkaç nedeni olabilir: Kibar bilgisizliği (gazete okuyucusunun kültürü ile yoksulların-ki arasındaki mesafe), sözü edilmeye değmeyecek kadar sıradan bir görenek konusundaki vurdumduymazlık, ya da hoşlanmama. Eş satışları, orta-sınıf hoşgörüsünün eşiğini yükselten, popüler bir "bilmezliği" toplumsal skandal olarak yeniden tanımlayan evanjelik uyanışla eş zamanlı olarak haber değeri kazandı.

Bunun talihsiz sonuçları oldu. Çünkü her ne kadar bu uygulama 1790'dan sonra kimi durumlarda komedi ya da ilgi çeken bir şey olarak haberleştirildiyse de çoğu kez öylesine güçlü bir ahlâki hoşnutsuzluk tonuyla verildi ki bu yalnızca objektif olarak verildiğinde elde edilebilecek kanıtları ortadan kaldırdı. Eş satışları, "insan eti ahp satma sistemi"nin, "Afrika kıyılarıyla sınırlı olmadığı"; karının bağlanmış olduğu urganın, bu alışverişe taraf olan kişileri asmak ya da kamçılamakta daha yararlı bir şekilde kullanılabileceği ve (her yerde görüldüğü üzere) bu işin "çok iğrenç ve yüz kızartıcı bir sahne" (Smitfield, 1832), "uygar toplum için yüz kızartacak sahnelerden birisi" (Norwich, 1823), "hayasız ve alçaltıcı bir işlem" (York, 1820) olduğu vurgulandı. Karısını satan koca, "insan şeklinde bir hayvan"dı (Nottingham, 1844) ve de karının kendisi ya "utanmaz bir aşüfte" ya da hazin bir acıma nesnesi idi.

Bu durum incelemeyi güçleştiriyor. Görünür olayların 1800-1860 arasındaki onar yıllık dökümü şöyle: 1800-09, 22; 1810-19, 32; 1820-29, 33; 1830-39, 47; 1840-49, 22; 1850-59, 14.[10] Eğer bunlar bir grafiğe dökülürse, 1830'larda (1833'te 9 satış) tepe noktasına ulaşan artan bir satış eğrisi ve daha sonra hızlı bir düşüş gösterecektir. Ancak gerçek satışların grafiği

10 Menefee'nin (Ek) sayıları şöyle: 1800-09, 32; 1810-19, 45; 1820-29, 47; 1830-39, 48; 1840-49, 20; 1850-59, 18.

görünür satışların grafiğine ters olabilir. Çünkü ikinci grafik satışların değil, fakat bunların uyandırdığı ahlâki öfkenin grafiğidir. Bu öfke, satışlara karşı yöneticilerin, polisin, pazar görevlilerinin ve ahlâkçıların artan eylemleriyle birlikte gidiyordu. Bu ayrıca, halk kültürünün kendi içinde de, evanjelist, rasyonel, radikal ve sendika kaynaklarından beslenen bir kınama dalgasıyla birlikte gelişiyordu. Gerçek satışların 18. yüzyılda ya da 19. yüzyılın ilk yıllarında tepe noktasına ulaşmış olması da pekala mümkündür ve 1820 ile 1850 arasında satışlardan çok söz edilmiş olması, zaten gerilemekte olan bir uygulamanın son ve bir tür utangaç kalıntıları olabilir. Bu herkesçe bilinme durumu, öte yandan, eş satışlarının kamusal pazar yerinden daha gizli biçimlere doğru iteklenmesine de yardımcı olmuş olabilir.

Kimi yazılı kanıtlar bu görüşü doğrulamaktadır. Nitekim, 1777 yılında yayınlanmış, *Doğal Haklarını Korumak İsteyen Kadınlarla İlgili Yasalar* adlı ustaca yazılmış hukuki bir risalede, halka açık mezat ve kafes içinde teslimatıyla eş satışı ritüelinin açık bir tanımı vardır. Ne ben ne de Menefee, 1777 öncesine ait ritüel bir satış olduğunu açıklıkla ortaya koyan pek fazla olaya sahip değiliz ama bu pratik risalenin yazarının da meseleyi uydurmak için herhangi bir nedeni olamaz. Ayrıca John Brand, *Halkın Eski Kültürü Üzerine Gözlemler*'inde, bu pratiğin daha güçlü bir geleneğin kalıntıları olduğunu akla getiren bilgiler vermektedir:

> Dikkat çekici bir Hurafe bizim en aşağı Halk Kütlelerimiz arasında hâlâ varlığını sürdürmektedir, bir Adam yasal olarak Karısını bir başkasına satabilir şu şartla ki kadını Boynunda bir Yularla teslim etmek zorundadır.[11]

Bu kaynaklardan, ritüel eş satışlarının 1777'de sıradan, sözü edilmeye değmeyen bir şey olduğunu ve yaklaşık bir yüz yıl ya da daha fazla süreyle bunun böyle olduğunu kabul edebiliriz.

---

11 John Brand, *Observations on Popular Antiquities*, gözden geçiren ve düzenleyen Henry Ellis (1813), ii, s. 37, şu eklemeyi yapmaktadır: "Bu türden olayların bizim Gazetelerimizde sık sık ortaya çıktığını gözlemlemek acı vericidir."

Ben bunun olanaksız olduğunu düşünüyorum ve basındaki haberlerin havası da farklı bir evrime işaret etmektedir. Nitekim 1789'da Oxford'daki bir olaydan, "son zamanlarda benimsenen çirkin bir *Boşanma* şekli"; 1790'da Derbyshire'deki bir haberde, kadının yularla teslim edilmesi, "son zamanlarda uygulanan alışılmış şekilde" ve Derby ve Birmingham'daki aynı yılın gazeteleri, bu olaylardan, "karı satışları son zamanlarda halkın aşağı sınıfları arasında sık sık görülmektedir"; bu tür satışlar "yasadışı ve geçersizdir" demek zorunluluğu duyulmuştur.[12] Bu durum, pazar yeri müzayedesi ve yularlı şekliyle ritüel eş satışlarının 1777 yılında ülkenin kimi yerlerinde adet hükmündeyken yalnızca yavaş bir şekilde başka yerlere yaygınlaştığını düşündürmektedir.[13] 1800'lere gelindiğinde gazeteler, "alışılagelmiş tarzdaki" satışlardan, "son zamanlarda çok yaygın hale gelmiş olan yüz kızartıcı sahneler" olarak söz etmektedir.[14] Ancak bu evrime ilişkin kanıtlar kesin değildir ve mesele açık bırakılmak zorundadır.

Haber verilen olayların, bir buzdağının tepesi mi yoksa belirli bir sıklığın göstergesi mi olduğu her zaman açık değildir.[15] 1790 ve 1830'dan önceki herhangi bir zamanda görünürlük, olayın sıradışı doğasının bir göstergesi olarak alınamaz. Ruth-

---

12 *Jackson's Oxford Journal*, 12 Aralık 1789; *Northampton Mercury*, 19 Aralık 1789; *Derby Mercury*, 2 ve 25 Şubat 1790; *Birmingham Gazette*, 1 Mart 1790.

13 Cornwall, Devon'da yaygın olan bir uygulamayı benimsemekte yavaş kalmış olabilir. Redruth'da 1819'daki bir satış, orada "türünün ilk örneği" olarak bildiriliyordu: *West Briton*, 17 Aralık 1819.

14 Örnek olarak, *Norfolk Chronicle*, 9 Şubat 1805; W. Andrews, *Bygone England* (1892), s. 203.

15 Lawrence Stone, (*Road to Divorce*, Oxford, 1990, s. 148'de) "1780'le 1850 arasındaki en tepe yıllarda, tüm İngiltere'de üçyüzden az eş satışı olayı meydana gelmiştir" derken, kendinden gereğinden fazla emin görünmektedir. Eğer bu böyle idiyse, hem Menefee'nin hem de benim, hemen hemen aynı büyüklükte az çok tesadüfi bir örneklemi basılı kaynaklardan ortaya çıkarmış olmamız büyük ölçüde olanaksız olurdu. Benim görüşüme göre pek çok satış, özellikle 1820'den önce, hiç kaydedilmemiş olmalıdır. Profesör Stone, plep kültürünün (kendisininki de dahil) kibar teftişi karşısındaki müphemliğini iyi değerlendirememektedir: Bununla birlikte eş satışlarının, terklere (erkek) ve firarlara kıyaslandığı zaman "çok seyrek" olduğundan söz ederken haklıdır: Bkz. *A.g.e.*, s. 142, 148.

lan'daki Clipsham'ın papazı 1819 yılında eş satın aldığı için bir *parish* mensubunu kovuşturmuştu; satın alanın, "ibret olmak üzere en uygun ve göz kamaştırıcı örnek olduğu için cezalandırılmak üzere seçildiğine" işaret edilmişti. Oysa o sırada Clipsham'da 33 hane ve 173 sakin bulunuyordu.[16] Bununla birlikte 1830'lar ve 1840'larda görünür olayların sıradışı ya da geçmişten kalma bir şey olarak ele alındığına ilişkin başka emareler de vardır. 1839 yılında Witney'deki bir satışa, "ne mutlu ki... çok sık olmayan o yüz kızartıcı olaylardan birisi" olarak söz edilirken, Bridlington'daki bir yıl önceki satış, aynı kasabada on yıl önceki "benzer bir alışveriş"le karşılaştırılıyordu.[17]

19. yüzyıl ortalarının aydınlanmış kamuoyunun konsensusu, uygulamanın özellikle uzak kırsal alanlarda emekçilerin en alt tabakasında, Brand'ın ifade ettiği şekliyle, "bizim en aşağı halk kütlelerimiz"de varolduğu yolundaydı. Bu benim örneklemimdeki ister kocaya isterse satın alana isnat edilen mesleklerle karşılaştırılarak test edilebilir. Her ne kadar haberlerin niteliği, kesinliği garanti edecek durumda değilse de 158 olayda isnat edilen meslekler şöyledir:

Eş Satışları: Koca ya da Alıcıya İsnat Edilen Meslekler

15 İşçi
8 Kömür madeni işçisi
7 Demiryolu işçisi (hendek kazanlar ve bentçiler dahil)
6 Arabacı (sürücü ve seyisler dahil)
5 Demirci: Çiftçiler: Çiftlik ameleleri ya da "köylüler": Ayakkabıcılar: Askerler; Terziler
4 Baca temizleyicisi: Bahçıvanlar
3 Tuğla döşeyiciler: Tuğla imalatçıları: Kasaplar: Marangoz ya da Dülgerler: Fabrika işçileri: At ve sığır simsarları: Çivi imalatçıları: Tenekeciler

16 *The Times*, 2 Şubat 1819. Rutland Üçaylık Mahkemeleri'ndeki (Oakham) dava ve bu örneğe belki de bütün ülke gözünü dikmişti? Ayrıca bkz. Roy Palmer, *The Folklore of Leicestershire and Rutland* (Wymondham, 1985), s. 58-59.

17 *Jackson's Oxford Journal*, 4 Mayıs 1839; *York Herald & General Advertiser*, 27 Ekim 1838: *Hull Advertiser*'dan aktaran *Operative*, 4 Kasım 1838.

2 Fırıncı: Kâtipler: Eşek sürücüleri: Çöpçüler: Beyefendiler: Sığırtmaçlar: Öğütücüler: Demir işçileri: Bahriyeliler: Çorapçılar: Sucular: Dokumacılar

1 Sepet imalatçısı: Seyyar battaniye satıcısı: Pantalon imalatçısı: Düğme imalatçısı: Arabacı: Kömür yakıcısı: Kumaş işçisi: Kömür satıcısı: Kazmacı: Deri tüccarı: Zencefilli çörek satıcısı: Şapkacı: Saman satıcısı: Domuz çobanı: Mavnacı: Taşçı ustası: Subay: Boyacı: *Pub* işleticisi: Çaput taciri: Kum nakliyatçısı: Hızarcı: Çelik yapımcısı: Taşçı: Sap kesicisi: Esnaf: Orman korucusu

Meslek yerine görev ya da durum vs. açısından tesbit edilenler: Çok yoksul (2): Emekli (2): Sürgünden dönmüş (2): Kaçak avlanan (1): Ve Chandos 2. Dükü Henry Brydges.

Bu genel (ama kati olmayan) değerlendirmelere eklenmesi gereken, eş satışının demiryolu işçileri, mavnacılar, tenekeciler ya da seyahat edenler gibi belirli meslek grupları arasında yaygın olduğudur. Ancak, denizciler ve askerlerde olduğu gibi, mobilitesi yüksek ve talihin tesadüflerinin bol olduğu derbederliği yüksek mesleklerin, her iki taraf için de daha geçici düzenlemelere olanak veren değişik "evlilik" biçimleri geliştirmiş olduğu görünmektedirler.

Bu meslekler tablosu (Chandos dükü bir yana bırakılırsa) çok az sürpriz içermektedir.[18] Canlı hayvan ve nakliye işiyle uğraşan ve muhtemelen hayvan pazarlarını sık sık ziyaret eden büyük bir grup (19) vardır. Diğer bir grup (14) demiryolu ve kanal işçileriyle birlikte yüksek mobiliteye sahip olan inşaat mesleklerinden gelenlerdi. Garip görünenler daha yüksek toplumsal statüsü olanlardı. İki tanınmış beyefendi birisi, 1766 yılında Somerset, Midsomer Norton'da bir kuş işçisinin karısını altı *guinea*ya satın almıştı; herhangi bir kamusal ritüelden söz edilmiyor, satış özel

18 Hakkında anlatılanlar duruma göre yapılan eklemelerden oluştuğu için Chandos dükünün ikinci karısı Maria'yı 1740 yılı civarında Newbury'de bir seyisten satın almış olması mümkündür. Ama ben Maria'nın bir han avlusunda boynunda yularla satıldığına, Chandos'un orda bulunuşunun bir tesadüf eseri olduğuna inanmıyorum: Bu ayrıntı 130 yıllık bir sözel geleneğe dayanmaktadır, bkz. N&Q, 4. seri, vi (1870), s. 179. Ayrıca bkz. Menefee, s. 214 (Olay 15).

sözleşme ile yapılmıştı ve kendi ifadesine göre kadının fikri sorulmamıştı. 1822'de Plymouth'daki diğer olayda, koca ve satmaya niyetli olan beyefendiydi: Bu olağanüstü bir şekilde iyi belgelenmiş olaya ilerde geri döneceğiz. Bir başka olay 1815'te Smithfield'de tarafların varlık ve statüsü nedeniyle dikkat çekmişti: Koca bir sığır besleyicisi, alıcı "tanınmış bir at taciri" idi, satış fiyatı (elli *guinea* ve "satın alacak olanın binmiş olduğu değerli bir at") yüksekti ve (alışverişin nesnesi olan) "hanımefendi genç, güzel ve çok şık giyinmişti, pazara bir araba içinde getirilmişti, kendisini satın alacak olana, zengin beyaz dantel bir yaşmakla örtülü omuzları arasındaki ipek bir yularla alıcısının görüşüne sunulmuştu". Basında, eleştiren bir ifade ile, "şimdiye kadar bunları yalnızca kendilerini böylece küçük düşüren toplumun en aşağı sınıflarında görmüştük" deniliyordu.[19]

Bu örneklemin ortaya koyduğu meslek profili, ne lüks meslekleri ne de vasıflı zanaatkârları; ama bunlardan önce var olan ve bunlarla birlikte devam eden eski plep kültürünü akla getiriyordu. Temel üretim endüstrisi, tekstilde çalışanlar, her ne kadar Yorkshire diğer herhangi bir *county*den daha fazla örnek ortaya koyuyorsa da, oldukça az temsil edilmiştir: Kömür madeni çalışanlarına ve vasıfsız mesleklere işaret ediyor ama hiçbir yün taraklayıcısı ya da kırpıcı yoktur ve yalnızca iki dokumacı vardır. Örneklemde demirciler vardır ama hiçbir mühendis ya da alet yapan yoktur; denizci vardır ama tersane işçisi yoktur ve yalnızca üç tane imalathane işçisi ya da fabrika ustası vardır. Kan olarak kadınlar, görünümleri, tavırları ya da varsayılan ahlâki davranışlarıyla ve çok ender iş-güçleriyle tanımlanıyorlardı. Ama iki ocak-kadını; en azından ikisinin *parish* fakir-fukara fonlarını karşılayabilmek için satılan çok yoksul kişiler; birinin bir fabrikada çalışan, diğerinin bir imalathanede bükücü olduğunu biliyoruz.

Eş satışlarının artan ya da azalan fiyatlarını (apaçık görünecek nedenlerle) sayılara dökmek nafile bir iş olacaktır. Listenin başında (iyi bir örnek olmayan) Wolverhamptonlu bir kömür simsarı yer almaktadır ki, karısını 1865 yılında bir Ame-

19 John Ashton, *Social England under the Regency* (1800), i, s. 374-375.

rikalı denizciye 100 £, ayrıca iki çocuğunun her birini de 25'er £'e sattığı iddia ediliyor.[20] Öteki uçta bedava ya da bir bardak bira karşılığı verilen karılar yer alıyor; ödenen en düşük ücret üç meteliktir.* Muhtemelen iki şilin altı peni ile beş şilin arası, her ne kadar pek çok örnek bunun altında ya da üstünde olsa da, ortalama fiyattır. Bununla birlikte kocalar çoğu kez bir galon bira ya da bir tas punç ve kimi zaman bir kol saati, biraz kumaş, bir miktar tütün gibi başka şeyleri de satış fiyatının üstüne bindiriyorlardı. Westminsterli bir eşek sürücüsü, karısını bir başka eşek sürücüsüne onüç şilin ve bir eşek karşılığında satmıştı. Çok göndermede bulunulan bir başka olayda, Carlisle'da (1832) 42 *acre* yer kiralayan bir çiftçi karısını bir emekliye 20 şilin ve büyük bir Newfoundland köpeğine satmıştı. Karısını pazara götürürken kullandığı hasır yuları kadının boynundan çıkarıp sahip olduğu yeni şeyin boynuna takmış ve onu alıp en yakındaki hana götürmüştü.[21]

III

Bütün bunlar niceliksel dedikodulardan hoşlananlar için çok iyidir de şimdi biz ciddi işe girişmeli ve sormalıyız: Bu çetelesini tutmaya çalıştığımız davranış biçiminin önemi nedir? Malzeme basında, çoğu zaman, özetlenmiş –ya da kimi zaman sansasyonel– ve araştırma için muğlak bir biçimde görülmektedir. En kısasından haber şöyle olabilir:

> Şubat'ın 25'i Sah günü Hudson diye biri karısını Stafford pazar yerine getirdi ve onu pek çok peyin sürüldüğü halka açık müzayedede beş şilin altı peniye elden çıkardı.[22]

---

20 *Wollverhampton Chronicle*, aktaran *Yorkshire Gazette*, 28 Ocak 1865.

(*) Metelik, 1961 yılında tedavülden kaldırılan, çeyrek peni değerindeki eski İngiliz parası *farthing* karşılığı kullanılmıştır – ç.n.

21 Bu hakkında çok yazılmış örnek *Lancaster Herald*'dan kaynaklanmış, *The Times*'a 26 Nisan 1832'de, oradan da 1832 yılı *Annual Register*'ine ulaşmış görünüyor. Bu renkli haber muhtemelen muhabir tarafından süslenmişti: Bkz. *Chambers's Journal*, 19 Ekim 1861.

22 *Monthly Magazine*, ix (1800), s. 304.

Jackson adında bir adam, geçen hafta Redford'da pazar yerinde karısını 10 şilin 6 peniye sattı.[23]

Ya da bir haber daha mizahi bir hava taşıyabilir:

> Geçen Pazartesi günü, Witham'da bahçıvanlık yapan Jonathan Heard, karısını, çocuğunu, bir kümes hayvanını ve onbir domuzunu, aynı yerden bir tuğla döşeyicisine altı *guinea*ya sattı. Alıcı aynı gün onları talep etti ve muazzam bir insan kalabahğı önünde kollarını açarak teslim aldı. Bilenler tuğla döşeyicisinin çok sıkı pazarlık ettiğini söylüyorlar.[24]

Ya da haber daha da ayrıntılı olabilir. 1841 yılına ait bir *Derby Mercury*, Stafford pazarındaki bir "yüz kızartıcı sahne"yi şöyle aktarıyor:

> Penkridge yakınlarındaki Dunstone Heath'de ikamet eden Rodney Hall adında aylak ve sefih alışkanlıkları olan bir amele, pazar yerinde en yüksek ücreti ödeyene satıp elden çıkarmak amacıyla karısını vücuduna dolanmış bir yularla kasabaya getirdi. Geçiş parası ödeyip pazara getirdikten sonra kadını pazarın içinde iki kere dolaştırdı, aynı hayat tarzına sahip Barlow adında bir adamla karşılaşınca, onsekiz peni ve çeyrek galon *ale* karşılığında kadını sattı ve kadın resmen alıcısına teslim edildi. Daha sonra taraflar satış muamelesini onaylamak üzere "Blue Post Inn"e gittiler...[25]

Daha başka bir örnek Barton-üzerindeki-Humber'le (Lincolnshire) ilgilidir (1847):

> Çarşamba günü... tellal tarafından Barrowlu Geo. Wray'in karısının Barton pazarında saat 11'de müzayede ile satışa sunulacağı ilan edildi; tam zamanında satıcı, beline yeni bir yular bağlanmış hanımefendi ile birlikte göründü. Seyredenlerin bağrışları arasında satışa başlandı ve toplam bir şilin ve "şans

23 *Derby Mercury*, 18 Ağustos 1841.

24 *Chelsford Chronicle*, 18 Temmuz 1777 aktaran A.J. Brown (der.), *English History from Essex Sources* (Chelsford, 1952), s. 203.

25 *Derby Mercury*, 18 Ağustos 1841.

için" geri verilecek olan bir buçuk peniye, sucu Wm. Harwood'un üzerinde kaldı. Harwood koluna taktığı gülümseyen kelepiriyle, sanki yeni bir ceket ya da şapka almış gibi sükunet içinde yürüyüp gitti.[26]

Sahip olduğumuz malzeme, çoğunlukla, bundan ibarettir. Yalnızca çok az sayıda olayda –örneğin mahkemelere intikal eden kimi olaylarda– daha fazla bilgiye sahip olabiliyoruz. Ancak malzeme tümüyle değersiz değildir ve üzerinde çalışıldıkça kimi kahplar ortaya çıkmaktadır. Eş satışı hiçbir şekilde tesadüfî bir olay değildi ve çok nadiren komikti. İleri derecede ritüelleştirilmişti; halkın gözü önünde ve kabul edilmiş törenle yapılmalıydı. Eş satışının, ülkenin farklı yerlerinde benimsenmiş, birbiri içine geçen ve manzarayı karmaşıklaştıran iki şeklinin olmuş olması muhtemeldir: 1) pazar yerinde halk önünde yapılmayı ve yular kullanmayı gerektiren bir şekil; ben buna "gerçek" ritüel eş satışı diyorum; 2) tanıklar huzurunda yazılı satış sözleşmesini gerektiren ve bir *pub*da kısa bir "teslim" ritüelini gerektiren şekil. Benim 218 olayımdan 121'nde pazar yerinde satış; 10 olayda (tanıklar önünde) bir hanın içinde ve 5 olayda (handan söz edilmeksizin) özel yazılı bir sözleşmeden söz edilmektedir. 108 olayda, genellikle pazar yerinde ama kimi durumlarda han içinde yular kullanıldığından söz edilmektedir. Geriye kalan 82 olayda şekle ilişkin (pazar, han ya da yular) herhangi bir açıklık yoktur.

Gerçek eş satışında ritüel aşağıdaki şekillerden birisini, her ne kadar yöresel farklılıklar görülse ve aşağıda tartışılacak şekillerden her birinin herhangi tek bir olayda görülmesi zorunlu değilse de, gerekli kılmaktadır.

---

26 *Stamford Mercury*, 12 Mart 1847. Olayın devamı için bkz. *Stamford Mercury*, 25 Mayıs 1849: Harwood, (*county* mahkemesinde) "karı"sının satıştan önce taahhüt etmiş olduğu bir borcu tanımayı reddetti: "Kadını satın aldığı sırada, onunla birlikte borçlarını da almadığı göz önünde bulundurulursa. Yargıç (hayretle): 'Kadını satın almaktan ne kastediyorsunuz?' Burada ima edilen kadın ayağa kalktı ve alışılagelmiş yoldan satın alındığını söyledi... Adamın Onuru körelmiş gibiydi".

a) Satış bilinen bir pazar yerinde ya da benzer bir değişim ağı içinde olmak zorundadır. Hangisinin tercih edileceğini eskilik ve alışkanlık etkilemektedir. Çoğu kez taraflar eski pazar "köşesi"nde ya da göze çarpıcı bir özelliğin olduğu yerde buluşurlar: Preston'da (1817) dikilitaş, Bolton'da (1835) yeni "gaz sütunu".[27] Eğer satış, pazarı olmayan büyükçe bir köyde yer alıyorsa o zaman taraflar töreni belli başlı bir hanın önünde ya da kamusal işlemlerin geleneksel olarak yapıldığı yerde gerçekleştiriyorlardı. Ancak bu tür köy satışlarının oldukça nadir olduğu anlaşılıyor ve büyük köylerde bile taraflar, amaçları için millerce yürümeyi göze alarak pazar kasabalarına gidiyorlardı.[28]

Ara sıra satışın sahnesi herhangi bir başka kamusal değişim yeri ya da çarşıydı: Dartmouth'da (1817) kamusal iskele,[29] ya da Hardy'nin romanında olduğu gibi bir panayır yeri. Bu tür işlemlerin meşruiyeti konusunda halkın kanaati kararsızdır. Bath pazar yerindeki karışık bir olayda (1833), ipek yularh "şık giyimli" bir hanım, aynı hafta içinde Landsdown Panayırı'nda 2 şilin 6 peniye satılmış olduğu halde yeniden satışa sunulmuştu, "ancak bu alışveriş, birincisi kamusal bir pazar yerinde yapılmadığı, ikincisi satın alan adamın zaten bir karısı olduğu için yasal kabul edilmemişti".[30] İkinci neden muhtemelen daha ağırlıklı olan nedendi çünkü başka panayırlarda satışlar kesinlikle oluyordu.[31]

b) Kimi zaman satıştan önce kamusal bir duyuru ya da reklam yer alıyordu. Kasabanın tellalı ya da çancısı kullanılabili-

27 *Preston Chronicle*, 3 Mayıs 1817; *Bolton Chronicle*, aktaran *British Whig* (Kingston, Ontario), 8 Mayıs 1835.

28 "Bugün Pazar'da bir kadın 4'e satıldı, taraflar Stoke Golding'den gelmişlerdi": Anonim, "Memorandum Book of Occurences at Nuneaton" (aslı Nuneaton Halk Kütüphanesi'nde olan Warwick'deki daktilo metin), 1 Haziran 1816.

29 *The Times*, 12 Nisan 1817.

30 *The Times*, 28 Ağustos 1833 ve Man, 1 Eylül 1833, *Bath Chronicle*'dan aktarıyor.

31 Örneğin, Drayton Panayır Pazarı, *Shrewsbury Chronicle*, 27 Haziran 1817; Bakewell Fuarı, *Derby and Chesterfield Reporter*, 14 Haziran 1838; Horsham tay panayırı, 1820, 1825 ve 1844, Henry Burstow, *Reminiscences of Horsham* (1911), s. 73-74; Headley panayırı, W.W. Capes, *Scenes of Rural life in Hampshire* (1901), s. 302. Ayrıca bkz. Menefee, 3. Bölüm.

yor ya da koca niyetlenilen satışın ilanını pazarda dolaştırıyordu. Baring-Gould, aşağıdaki ilanı asan Devonshireli bir *pub* sahibinin öyküsünü aktarıyor.

İLAN

Bu, ahaliye James Cole'un karısını Müzayede ile satmaya niyetli olduğunu bildirmek içindir. Kadın, düzgün, temiz bir kadın olup yirmi beş yaşındadır. Satış gelecek Salı günü saat yedide Yeni Han'da yapılacaktır.

İnsan bu öyküden (ve onun utangaç komik imlasından), her ne kadar Baring-Goulding bu konuda ısrarlı ve yazdığı sırada (1908) kadının hâlâ yaşadığında iddiah idiyse de, rahatsızlık duyuyor.[32] Ancak hiç kuşkusuz daha gelişmiş ilanlar da yer almıştır.

c) Yular bu ritüelde merkezi bir yere sahipti. Kadın pazara genellikle boynuna, kimi zaman da beline bağlanmış bir yularla getirilirdi. Bu genellikle urgandan ve yeni (fiyatı yaklaşık 6 peni) olurdu ama ipek yularlar, kurdelelerle süslenmiş yularlar, hasır yularlar ve alelade "bir penilik tasma" kullanıldığı da olurdu.

Yuların sembolizmi belirli bir evrim geçirmiş olabilir. Muhtemelen canalıcı terim "teslimat"tır. Kimi erken örneklerde koca ve satın alacak olan önce bir satış anlaşması yapıyorlar (ki bu daha sonra kâğıda dökülebilirdi) ve de daha sonra kadın, ertesi gün ya da bir sonraki hafta, satın alana herkesin gözü önünde ve yularla "teslim ediliyordu". Daha geç bir örnekte (Stockport, 1831) gerçek sözcükleri görüyoruz. Koca karısını bir kasaba, Booth Milward, satmak için bir sözleşme yapmıştır:

Ben, Booth Milward, William Clayton'dan karısını, 25 Mart 1831'de yularla Bay Jn. Lomax'ın evinde teslim edilmek üzere, beş şiline satın aldım.

Bir birahanede hazırlanan sözleşme, koca ve üç tanık tarafından imzalanmıştır.[33]

32 Sabine Baring-Goulding, *Devonshire Characters and Strange Events* (1908), s. 61.

33 *The Times*, 6 Nisan 1831.

Ancak "teslim edilmiştir", zerzevat ya da bir mesajın teslim edilmesindeki sıradan anlamı henüz kazanmamıştır. 1800'den önceki genel kullanımıyla sözcük, daha çok "serbest bırakmak, tamamen vazgeçmek, teslim etmek, bakmak üzere bir başkasının tasarrufuna terk etmek"tir (*Oxford English Dictionary*). Dolayısıyla yularla teslimat, karının başkasının tasarrufuna terk edilmesini sembolize etmektedir ve de ritüelin önemi, kocanın karısını teslim etme konusunda istekli (ya da mecburen razı olmuş) olduğunu göstermesi açısından tamamiyle işlemin herkese gösterilmesinde yatmaktadır. Bu aleniyet, karının rızasını - ya da kocası ile bir başkası arasında yapılan sözleşmeyi kabul etmediğini, göstermesi açısından da zorunluydu.

Yular ritüeli her nerede ve her ne zaman çıkmış olursa olsun, 18. yüzyılın sonlarında, ülkenin pek çok yerinde, "yasal" bir transferin zorunlu unsuru olarak değerlendiriliyordu. Thame'de 1789 yılında bir karının yeniden satışı yapıldı: Karısını iki ya da üç yıl önce yarım *guinea*ya satmış olan bir adam, komşularının kendisine "ahşverişin geçerli olmayacağını çünkü kadının halka açık pazarda satılmadığını" söylediler. Dolayısıyla adam, "bir ipin ucunda kadını yedi Mil yürüterek Thame Pazarı'na götürdü ve orada İki Şilin ve Altı Peni'ye sattı ve *Dört Peni Geçiş Parası* ödedi".[34]

Karı pazara yularla götürülebileceği gibi yular satış anında da takılabilirdi. (Eğer kadın utangaçsa, yuların elbiselerinin altında beline bağlanmasını isteyebilir ve yuların boş ucunu cebinde tutardı: Mezat başladığında kocası yuların ucundan tutardı.) Ve bu türden bir ritüel kendi yerel inceliklerini ve hurafelerini yaratmak eğilimindedir. Bazı durumlarda kadını pazar yerinde sihir icabı üç kez dolaştırmak zorunlu oluyordu.[35] Bir başka olayda kadın evinden ta pazara kadar ve daha sonra da

34 *Northampton Mercury*, 2 Ocak 1790.

35 1839'da Witney'deki bir satışta kadın Pazar yerinde üç kez dolaştırıldığı ve yüzlerce insanın da arkalarından gittiği, "kadının mavi bir mendil salladığı" ve "çok iğrenç bir arsızlık ve utanmazlık sergilediği" haber veriliyordu: *Jackson's Oxford Journal*, 4 Mayıs 1839.

geriye yeni evine kadar yularla götürülmüştü.[36] Buradaki sembolizm besbelli ki hayvan pazarından türetilmişti ve kadının bir hayvan olduğu iddiasını desteklemek için şurada ya da burada daha karmaşık biçimler geliştirilmişti. Bu belki de eski bir folklorik tarz gereği, şeytanı (ya da Tanrı'yı) kafese koymak için yapılan bir oyundu? En sık görülen ek işlemler karıyı pazar yerinin çitine bağlamak, koyun ağılına sokmak, geçit yerlerinin turnikelerinden (kimi zaman yine sihirli üçe göre) geçirmek ve en son olarak da pazar görevlilerine hayvan satışı için gerekli pazar hakkını ödemekti. Ve kimi pazarlarda –bir süre için Smithfield pazarında– görevlilerin bu parayı alınalarının da kabul gören bir uygulama olduğu anlaşılıyor.[37]

d) Pazarda birisinin mezatçı görevini üstlenmesi ve de en azından açık bir müzayede görüntüsünün verilmesi gerekiyordu. Pek çok olayda kocanın kendisi karısının açık arttırmasını yapıyor ancak kimi durumlarda resmî statüsü olan birisi –bir pazar görevlisi, yoksul yasaları sorumlusu, mezatçı ya da celep– bu işi yerine getiriyordu.

Ehil bir mezatçının tarzını ortaya koymak için oldukça maharet gösteriliyordu. En kasvetlilerden bir örnek olarak Glocesterli bir vakanüvisin hatırladıklarına sahibiz. 1838 yılında bir oğlan çocuğu hayvan pazarında arkadaşlarıyla birlikte dolanırken bir köylünün "yorgun, toza bulanmış bir kadını yularla götürdüğünü" görürler:

> Şakacı yaşlı bir domuz satıcısı 'Selam, ahbap. Neler oluyo? Yaşlı kadını ne yapacaksın, boğacak mısın, asacak mısın ya da ne?' 'Yok, onu satacağım' diye geldi cevap. Bunun üzerine bir kahkaha korosu oluştu. "Kim ki bu kadın?' diye sordu domuz satıcısı. 'Benim karım olur" diye cevap verdi köylü ciddi bir şekilde, 've şimdiye kadar yaratılmış en aklı başında, düzenli, gay-

36 Bir adam karısını Arundel pazarında yular altına almadan kasabadan bir mil yürütmüştü, "kendisine o anda ipi bağlaması gerektiği, aksi halde satışın yasal olmayacağı söylenmişti": *The Times*, 25 Aralık 1824.

37 Bu paraların ödendiği ve kabul edildiğine ilişkin bende en az 14 olay ve müzayedeyi yönetenlere ve celeplere komisyon verildiğine ilişkin başka örnekler var; Menefee'de de ayrıca örnekler var.

retli, çalışkan bir yaratıktır. Kendisi en üst derecede temiz ve tertiplidir ve altı peni tasarruf etmek için sineğin yağını hesap eder; ama öyle bir dili vardır ve sabahtan gece yarısına kadar dırdır eder. Dilinden bir dakika kurtulamıyorum, dolayısıyla ayrılmaya karar verdik ve kendisi Pazar'da en yüksek peyi sürene gitmeyi kabul etti...' 'Sen satılmaya razı mısın, bayan?' diye sordu birisi. 'Evet, razıyım' diye cevap verdi kadın sert bir şekilde. 'Peki o zaman' dedi adam, 'ona ne kadar istiyorsun?' Elinde dişbudak ağacından sopasıyla yaşlı bir sığır sucuğu imalatçısı, 'Kadına altı peni' diye bağırınca bir duraksama oldu. Koca, bir elinde yuları tutarken bir elini kaldırarak alışılagelmiş tarza bağırdı, 'Altı peni verildi; kim bir şilin diyor?' Daha uzun bir duraksama oldu ve o sırada ben, hayat dolu bir genç, edepsizce haykırdım 'Bir şilin' 'Verildi, bir şilin verildi. Tamam mısınız?' diye bağırdı koca... Seyredenler güldüler ve takıldılar, birisi, 'Hadi bakalım genç! Senin üzerine kalacak!' dedi. Ben korkudan terlemeye başladım... Tazelenmiş bir hevesle satıcı yeniden bağırdı: 'Bir fırın dolusu ekmek pişiren ve elmalı hamur tatlısı yapan bu sermaye gibi kadına kim onsekiz peni verecek?' Temiz pak, saygıdeğer görünüşlü bir adam pey sürünce ben müthiş rahatladım ve koca ellerini birbirine vurarak bağırdı, 'Senin olsun be adam. Dili dışında iyi bir kelepir ve iyi bir kadın aldın. Ona iyi davran.' Satın alan yuların ucundan tuttu, onsekiz peniyi ödeyerek kadını götürdü.[38]

Anlatılanlar, elli yıl önceki bir konuşmanın *mot á mot* aktarılmasıyla şüpheler uyandırıyor. Hiç kuşku yok ki aktarılırken süslenmiştir. Ancak öykü, pek çok satışta görülen ritüel özellikleri içermektedir: Karının halkın önünde rızası ("Sen satılmaya razı mısın, bayan?", "Evet, razıyım."), usûlüne uygun müzayede, yuların el değiştirmesi. Koca, çocuğun yaptığı, üzerinde durmaya değmeyen teklifi geçtikten sonra (muhtemelen beklenen bir yerden gelen) ciddi teklifin üzerine derhal atlıyor.

Satılan şeyin çekiciliğine ilişkin mezatçının yaptığı özenli övgüler ("en üst derecede temiz ve tertipli"lik) de kalabalığın

38 Frank W. Stern, *"H. Y. J. T."* [H. Y. J. Taylor] (Gloucester, 1909).

beklediği bir şeydi. İşlem oldukça tiyatrovari idi ve de koca kimi zaman nükteli palavralarıyla buna katılarak izleyenleri, kısmen geleneksel olan kısmen de dikkatle hazırlanmış bir gevezelikle eğlendirdi. (Bu belki de herkesin gözü önünde olan bir durumdan yiğitlik taslayarak sıyrılmaktı.) Okuyucular için süslenmiş gazete haberlerine çok fazla güvenilemez,[39] eş satışı baladlarına ve matbaacıların standart malzemesi olan basılı şeylere daha da az güvenilir.[40] Ancak Bilston'dan (Staffordshire), 'Samuel Lett' başlıklı bir balad, en azından bir müzayedenin tahrik ettiği mizahi beklentilerin –hem yeren hem öven, mizahın– gerçek havasını vermektedir:

Bu verilen bir ilandır ki
Çarpık bacaklı Lett
Satacak karısı Sally'yi
Artık neye tutturabilirse.

Saat 12'de kesin
Başlayacak satış
Ve siz tüm uçarı adamlar
Olun orda mangırlarınızla.

Zira Sally güzeldir
Ve turp gibi sağlıklıdır,
Eğer onu bir kez duysanız
Bunu pek güzel anlarsınız.

---

39 En çok göndermede bulunulan, 1832'de, Carlisle'de küçük bir çiftçinin, ahaliyi "belalı karılara...." karşı uyardığı varsayılan gevezeliklerdi: "Kuduz bir köpekten, kükreyen bir aslandan, dolu bir tabancadan, koleradan, Etna Dağı'ndan vs. uzak durduğunuz gibi onlardan uzak durun." Ama daha sonra Mary Anne'e - "romanlar okuyabileceğini, inekleri sağabileceğini... tereyağı yapabileceğini, hizmetçileri azarlayabileceğini; Moore'un Melodilerini söyleyebileceğini ve başlıklarını ve fırfırlarını örebileceğini; rom, cin ya da viski yapamayacağını ama onları tatmış olmanın uzun deneyi sayesinde kaliteden iyi anlayan birisi olacağını" vs. söylüyordu. Ben bu konuşmanın (ama satışın değil) gazetecinin uydurması olduğunu düşünüyorum.

40 Roy Palmer, büyük bir âlicenaplıkla bana bunlardan pek çok örnek aktarmıştır. Bazıları sahte ya da cinsel imalar (her mesleğin aletlerini sayarken - "kundura tamircisi kansını iki büyük balmumu topuyla kabarttı") mazur göstermek için yazılmış şeylerdir. Ayrıca bkz. Menefee, Bölüm 11.

Beceriklidir güzel ekmek pişirir
Ve hepsini yer bitirir;
Ve güzel bira yapar,
Ve hepsini içer bitirir.[41]

Demek ki halka açık müzayede, ritüelde merkezi bir yer işgal ediyordu, ama şekil yönünden doğaçlamaya ve çeşitliliğe olanak tanınıyordu. Ve de hiçbir şekilde her zaman iyi niyetli değildi. Bütün taraflar ve hepsinden çok da kadın için aşağılayıcı olabiliyordu.

e) Ritüel bir para transferini gerektiriyordu. Bu, her ne kadar kimi zaman daha az da olsa, genellikle bir şilin ya da üstünde oluyordu. Satın alan, alışıldığı üzere, aldığı fiyata ek olarak belirli bir miktar içki için de ödeme yapıyordu ve kimi zaman yular için de ilave bir şey ödeniyordu. Koca aldığı paranın küçük bir kısmını "şans getirsin diye" satın alana iade ediyordu: Burada taraflar eski –ama hâlâ canlı– at ve sığır pazarlarında uygulanan "şans parası" iadesini uyguluyorlardı.

f) Yuların fiilen el değiştirdiği an kimi zaman, evlilik törenindeki taahhütlere benzer karşılıklı sözler verilerek törenselleştiriliyordu: "'Siz bayan iyi ve kötü günde beni kabul ediyor musunuz?' 'Ediyorum' diyor kadın. 'Efendi siz önerdiğim fiyata onu satmayı kabul ediyor musunuz?', 'Ediyorum' diyor adam, 've anlaşmaya olanak sağlayacak mısınız?'"[42] Kimi zaman haberler karının yüzüğünü eski kocasına iade ettiğini ve kendisini satın alandan yeni bir yüzük aldığını bildiriyorlar. İpin ucunun satandan alıcıya geçmesi aynı zamanda satıcının karısını reddettiği ve bundan böyle onun borçlarından ya da eylemlerinden sorumlu olmadığı açıklamasıyla birlikte olabiliyordu. 1786'da Spalding'den (Lincolnshire) bir belgede görüldüğü gibi duygusal bir vedalaşma anı da yaşanabiliyordu:

---

41 Jon Raven bu baladı Bilston Merkez Kütüphanesi'nde G.T. Lawney'in notları arasında buldu. *Kate of Coalbrookdale* (Argo ZFB29) adlı plağında kendi melodisiyle kaydetti. Ayrıca bkz. Jon Raven, *The Urban and the Industrial Songs of the Black Country and Birmingham* (Wolverhampton, 1977), s. 143-144, 253.

42 Bir "Doksanlığın" Hatırladıkları, *Hereford Times*, 21 Mayıs 1876; E.M. Leather, *The Folk-Lore of Herefordshire* (Hereford, 1912, yeni baskı 1979), s. 118.

> Amele bir yular [aldı] ve [onu] kadına taktı ve kadını şu sözleri söyleyerek Hardy'ye teslim etti: 'Ben şimdi, sevgilim, seni Thomas Hardy'nin ellerine teslim ediyorum, Tanrı'nın inayetinin her ikinizin üstüne olmasına dua ediyorum.' Hardy cevap verdi: 'Ben şimdi, sevgilim, Tanrının inayeti ile seni alıyorum, mutluluk için dua ediyorum.' Vs. ve 'Gel, sevgilim, seni bir öpücükle kabul ediyorum ve sen Amele, ayrılırken bir öpücük alacaksın' diyerek yuları çıkardı.[43]

Transfer ve değiş tokuş meselenin sonu olabilir, yeni birleşen çift aceleyle sahneden uzaklaşırlar. Ancak tören kimi zaman taraflardan her üçünün, tanıklar ve dostlarla birlikte en yakın handa bir araya gelmesi ve satışın kâğıtlarının imzalanması yoluyla "onaylanması" şeklinde devam edebilir. Kuşkusuz olay ayrıca (görmüş olduğumuz gibi kimi zaman satış parası içine dahil olan ya da satıcı tarafından "şans" olarak iade edilen) içkileri de içerir.

Değiş tokuşun önceden ayarlandığı durumlarda törenin bu kısmı muhtemelen havaya hâkim olan iyi ya da kötü niyete bağlı olacaktır. Kötü duygular egemense, ama bir "kâğıt" da gerekliyse, bu kâğıt halka açık müzayededen önce hazırlanabilir ve satıştan sonra taraflar sonsuza kadar ayrılırlar. İyi niyetin hâkim olduğu durumlarda, taraflar içki içerler ve kâğıdı birlikte hazırlarlar. Bu tür "sözleşme"lerin bazı örnekleri günümüze kalmıştır ki içlerinde en sık göndermede bulunulan Birmingham, Edgbaston Sokağı'ndaki Bell [Çan] Hanı'nm kayıt defterindeki bir kayıttır:

> 31 Ağustos 1773. Willenhall *parish*inden Samuel Whitehouse.. bu gün karısı Mary Whitehouse'u açık pazarda Birminghamlı Thomas Griffiths'e, kadını bütün kusurlarıyla kabul etmek koşuluyla bir şiline sattı.

Bu kaydı Samuel ve Mary Whitehouse'un ve bir tanığın imzaları izliyordu.[44] Bir seksen yıl kadar sonrası için Worcester örneğine sahibiz:

---

43 Menefee, s. 100.

44 *Annual Register*, 1773.

Thomas Middleton karısı Mary Middleton'u bir şilin ve çeyrek galon *ale* karşılığında Philip Rostings'e sattı; birbirlerini bir daha hiçbir zaman rahatsız etmemek üzere tamamen ve kesinlikle ayrıldılar.

Tanık. Thomas **X** Middleton, işareti
Tanık. Mary Middleton, karısı
Tanık. Philip **X** Rostins, işareti
Tanık. S.H. Stone, Crown Hanı, Friar Sokağı.[45]

Muhtemelen, S.H. Stone, belgenin hazırlandığı *pub*ın sahibiydi. Üç kişilik taraflardan yalnızca Mary Middleton'un imzasını atabilmiş olması ilginçtir.

Bu tür kâğıtlar, "evlilik cüzdanı" gibi saygınlığın kanıtı oluyordu. Nitekim, Riponlu Bayan Dunn adlı birisinin 1881 yılında şunları söylediği aktarılıyordu: "Evet, başka bir adamla evli *idim*, ama o beni 25 şiline Dunn'a sattı, insanların benim zina halinde yaşadığımı söylemelerini istemediğim için bunu siyah ve beyaz, damgalı makbuzla göstermek isterim".[46] İnsanlar bu işlemlerin yasalhğına o kadar inanmışlardı ki, bu tür kağıtların hazırlanmasında bir avukatın yardımını elde etmek ya da resmî damgalarla onaylatmak istiyorlardı. Bolton'da (1833), Pazar yerinde müzayede yapıldıktan sonra, üç taraf da "One Horse Shoe"da [Bir At Nalı] toplandılar ve burada "satışın parası damgalı bir makbuz verildikten sonra ödendi" ve de karı "usûle uygun olarak teslim edildi". "Taraflar daha sonra, ayrılış yemeği olarak, birlikte kalıvaltı ettiler ve yarım galon *ale*nin parasını ödediler..."[47] Koca ve karısı Bolton'a beş mil uzaklıktaki bir köyden gelmişlerdi ve alıcı aynı yerden bir komşuydu. Planlanmamış ve açık bir mezat gibi görülebilecek şeyin şimdi titizlikle düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlar, "gerçek" ritüel eş satışının temel unsurlarını içermektedir: Açık pazar, aleniyet, yular, müzayedenin biçimi, paranın ödenmesi, ciddi teslimat ve kimi durumlarda bir kâğıdın

45 *Worcester Chronicle*, 22 Temmuz 1857.

46 *N & Q*, 6. seri, iv (1881), s. 133.

47 *Bolton Chronicle*, aktaran *British Whig*, 8 Mayıs 1835.

onaylanması. Ayrıntılar ya da daha (ilk kocanın ayakkabılarına basılması gibi) egzotik şekiller kimi zaman görülebilir.[48] Ancak açıkça kanıtlarına sahip olduğumuz önem taşıyan tek alternatif şekil, bir han ya da *pub*da daha mahrem bir muamelenin yapılmasıdır. Her ne kadar bu da tanıkların önünde yer alıyorduysa da, açık pazar yerinin sonuna kadar aleniyetini engelliyordu ve dolayısıyla ciddi olarak daha az bildiriliyordu.[49] Daha çok aydınlığa çıkan olaylar, başka bir sorunun (fakir-fukara fon ödemelerine ilişkin anlaşmalar ya da çocukların velayeti) meseleyi otoritelerin dikkatine getirmesi sayesinde oluyordu.

1828 yılında batı Kent'te böyle bir satışın üç tarafı da, Üç Aylık Mahkeme'de bir başka kabahatle suçlandıkları için olay açığa çıkmıştı ve mahkeme kayıtları olayın şekli ve nasıl ele alındığına ışık tutmaktadır. Taraflar (üçü de) Speldhurst'de bir *parish cottage*"ını paylaşıyorlardı (yoksul yasası) ve yakındaki Tonbridge'de "George & Dragon"da buluşmayı kabul ettiler. *Pub* sahibinin yazılı ifadesinden:

> Önce Skinner geldi ve bir bardak bira istedi; mutfakta oturdu; daha sonra karısı içeri girdi ve Savage geldikten kısa süre sonra hep birlikte içtiler ve kısa bir süre sonra Savage dışarı çıktı, hemen döndü ve Skinner ona dedi ki, "karımı satın alacak mısın?". O cevap verdi, "Ona ne istiyorsun?" Skinner dedi ki "Bir şilin ve bir bardak bira." Daha sonra Savage ona yarım *crown** verdi ve Skinner karısını ona teslim etti; birlikte içtiler ve sonra gittiler; yaklaşık dört kişi vardı; gitmeden önce kadın beline bağlanmış görünen bir mendili cep deliğinden çıkardı ve mendili alan Skinner, "Artık seninle hiçbir şeyim kalmadı ve Savage'le birlikte gidebilirsin" dedi.

Bu durumda, satışın nedenleri konusunda biraz birşeyler biliyoruz. Köyde Bayan Skinner'in Savage'i aşık tuttuğu yo-

48 *Birmingham Daily Mail*, 29 Mart 1871.

49 Kent'de en fazla itibar gören şekil bu olmuş olabilir, oradan bazı örneklerim var ve doğu Londra'da bir pubın dışındaki satış için ilerki sayfalara bakınız.

(*) *Crown*: İngiltere'de beş şilin değerinde eski gümüş para – ç.n.

lunda dedikodular yayılmıştı. Sonuç olarak (*cottage*'in sahibi olan) fakir-fukara işlerini yöneten kişiler Skinner'e Savage'i *cottage*'den çıkarmasını aksi halde kendisinin de çıkartılacağını bildirdiler. Söz konusu üç kişi, basit düşenceleri içinde, bir satış (ya da boşanma ve yeniden evlenme) yoluyla *parish* otoritelerinin Savage ve yeni Bayan Savage'in rahatsız edilmeden *cottage*in kiracısı olarak kalabileceklerini hesap etmiş olabilirler. Ama Tonbridge Yönetim Kurulu o kadar kolay teskin olmadı. Belki satış ortaya çıktıktan sonra her üçü de yerlerinden zorla çıkarıldılar. Ya da belki Skinner "George and Dragon"dan tek başına, mahkeme devam ederken ikamet ettiği *parish* işevine gitti.

Mahkemenin "çok bilgili" Başkanı her üçü hakkında hüküm verirken, ahlâki öğütlerin daha yüksek mertebelerine geçmeden önce bir küçük ince nükte ("bayan kesinlikle kendine yüksek bir fiyat biçmemiştir zira bir bardak bira ve bir şilin bu değerli mal için tayin edilen en yüksek bedeldi") yapma hevesine kapılıyordu. Eş satışı uygulamaları "ileri derecede ahlâk dışı ve yasadışıydı" ve "kutsal evlilik kurumunu hor görmek eğilimi taşıyordu". Ancak, "suç" eğer açık pazarda işlenmiş olsaydı daha büyük olurdu. Ayrıca suçun "cehalet nedeniyle" işlendiğini dikkate alarak her üçüne de birer ay hapis cezası vermeyi yeterli bulmuştu. Yerel hapishanede ağırlanmanın, yerel işevindeki ağırlanmadan daha az ya da daha çok sağlıklı olduğunu belge kaydetmiyor. Hüküm giyen mücrimlerin savunmaları için söyleyecekleri hemen hemen hiçbir şey yoktu. Bayan Skinner, "Kocam isteklerime uymuyordu, ayrılmak istememin nedeni odur [bir kahkaha]" demişti.[50]

IV

Her ne kadar 1960'larda ben bu kanıtları toplamaya başladığım zaman öyle değil idiyse de, şimdi eş satışını, hayvanca köle satışı kategorisinden çıkarmamız ve onu boşanma ve yeni-

50 *Morning Chronicle*, 25 Temmuz 1828.

den evlenme kategorisine sokmamız gerektiği açıktır. Bu yine de uygun olmayan beklentiler doğurabilir, zira söz konusu olan kadını bir hayvan gibi aşağılayan bir ritüel içinde kadının iki erkek arasında değiş tokuş edilmesidir. Bununla birlikte mecaz yalnızca bu şekilde okunamaz çünkü kamusal pazar yerinin ve yularla "teslimat"ın aleniyeti, taraflardan her üçünün de işin içinde olduğunun kanıtıdır. Kadının rızası satış için zorunlu bir koşuldur. Bu söz konusu rızanın baskı altında alınmadığı anlamına gelmez - ne de olsa karısını satmak isteyen (ya da tehdit eden) bir koca çok da fazla bir eş değildi. Redruth'da (1820) satılan ve satın alanla birlikte Truro'daki Üç Aylık Mahkeme'nin önüne çıkarılan bir kadın "kocasının kendisine o kadar çok kötü muamele ettiğini ve kendisini satmaya kararlı olduğunu söylediğini, kendisinden kurtulmak için bu duruma razı olmak zorunda kaldığını ifade etmişti". Bu durum bazı olaylar için doğru olabilir. Ancak muhtemelen Retruth olayındaki tüm gerçek bu değildir; çünkü kadın, "kendisini satın alanla daha önce... birlikte yaşadığını" da söylemiştir.[51] Açık müzayede ve herkesin katılımı görüntüsü olan pek çok satışta bile, satın alan önceden ayarlanmış ve zaten kadının aşığı konumunda bulunuyordu.

Herhangi bir evlilik tarihine ilişkin "gerçeği", aradan 150 yıl geçtikten sonra gazete kupürlerinden ortaya çıkarmak nafile bir iştir. Satıştan önce kadının "gayrimeşrû ilişki"si konusunda doğrudan iddiaların ortaya atıldığı durumlarda bile sahip olduğumuz tüm bilgiler dedikodu ya da skandal kanıtlarıdır. Bununla birlikte bu kanıtlar bize kesinlikle hiçbir şey söylemiyor değildir - tümü de 1837 yılından üç olayı ele alalım.

Birincisi Bradford'da (West Yorkshire) tereyağı pazarındaki bir satışla ilgilidir. Haber şunları kaydediyor: "Ayrılmanın iddia edilen nedeni, ara sıra evlerinde yemek yiyen yaşlı bir kazıcı nedeniyle sevgisi soğuduğu söylenen karının nefsine hâkim olamamasıdır". Koca açık arttırmayı başlattığında "ilk ve tek *bona fide*[gerçek] pey", kazıcının teklif ettiği bir *sovere-*

51 *West Briton*, 14 Nisan 1820.

*ign** oldu. Bu "derhal kabul edildi ve para ödenerek, çift kalabalığın lanetlemeleri altında yürüyüp gitti".[52]

Ikinci olay Walsall pazarında meydana geldi. Burada bir adam karısını, sekiz ya da dokuz mil uzaklıktaki bir köyden yularla getirdi ve bir iki dakika içinde 2 şilin 6 peniye sattı. Satın alan, aynı köyden gelmiş olan bir çiviciydi. Tüm tarafların tatmin olduğu bildirildi. Aslında kadın son üç yıldan beri kendisini satın alanla birlikte yaşıyordu.[53]

Üçüncü olay Derbyshire, Wirksworth'da yer aldı. John Allen'in karısı, bir önceki yaz James Taylor'a kaçmıştı. Çiftin Whaley Bridge'de olduğunu öğrenen "incinmiş koca" gitti ve ikisini bir pansiyonda buldu. "Kadının giysileri için 3 £ talep etti ve Taylor, pazar günü kendileriyle birlikte Wirksworth'a gelmek ve kendi ifadesine göre, kadını yasal yolla teslim etmek koşuluyla parayı ödeyeceğini söyledi". Burada çok açık bir "teslimat" olayı ile karşı karşıyayız: Allen yuların ucunu Taylor'a verdi ve usûle uygun bir açıklamada bulundu.

> Ben, John Allen, Shottleli James Taylor tarafından geçen Temmuz'un 11'nde karımdan mahrum bırakıldım. Onu buraya 3 şilin 6 peniye satmak içi getirdim. 'James, onu satın alacak mısın?' James cevap verdi: 'Alacağım, para burada ve sen de tanıksın Thomas Riley' diye seslendi bu iş için tayin edilmiş olan bir birahane garsonuna.
>
> Üç *sovereign* ve 3 şilin 6 peni, yüzükle birlikte Allen'e teslim edildi; karısıyla ve karısının oynaşıyla el sıkıştı ve onlara dünyadaki tüm iyi şansları diledi.[54]

Birinci örneğin dedikodudan başka bir şey ortaya koymadığı iddia edilebilir ama ikinci ve üçüncü örnekler kolayca geçiştirilemez. Satın alan birisi, satış anında sekiz ya da dokuz mil uzaktaki aynı köyden tesadüfen gelmiş olamaz: Bu önceden

---

(*) *Sovereign*: 1914 yılında tedavülden kaldırılan altın lira.

52 *Halifax Express*, aktaran *The Times*, 9 Şubat 1837.

53 *Wolverhampton Chronicle*, aktaran *Globe*, 27 Ekim 1837.

54 *Derbyshire Courier*, aktaran *The Times*, 22 Agustos 1837.

ayarlanmıştır. Bir muhabir de önceden kaçma ve birlikte yaşama öyküsünü uyduramaz. Aslında, karıların zaten yaşamakta –bazı durumlarda üç, dört ya da beş yıldır–[55] olduğu bir adama satılması olayının sıklığı oldukça farklı bir soru ortaya çıkarıyor: Eğer kaçmak ve terk etmek mümkünse, o zaman, kimi durumlarda, kadının olduğu kadar erkek açısından da taraflar, niçin halkın gözü önünde (ve utanç verici) bir satış ritüelini yerine getirmek zorunluluğu hissediyorlar?

Bu dikkat gerektiren soruya, her ne kadar cevabı tek tek her olayın nüfuz etmesi zor kişisel öykülerinde yatsa da, tekrar döneceğim. Bu malzemenin ortaya koyduğu zorluk, yalnızca kanıtların çok yetersiz olması değil fakat aynı zamanda tek başına hiçbir olayın kesin olarak "temsil edici" olduğunu göstermemesidir. Günümüzün mutlaka itaat edilmesi gereken metodolojik buyruğu sayılarla ifade etmektir ama insan ilişkilerinin karmaşıklığı bu alıştırmaya özellikle direnç gösterir. Ve de "tipik" kısa gazete haberi, tarafların saikleri konusunda hiçbir bilgi vermez - çıplak bir satış haberinden başka bir şey değildir.

Bununla birlikte, kanıtları kaba bir tasnife tabî tutmaya kalkıştım ve şu sonuçları aldım:

Satışlar ve Satış Girişimleri, 1760-1880: Karının Rızası

Bilgi yok	123
Karının rızası var	41
Karının aşığına satılması	40
Ayarlanmış boşanma	10
Karının rızası yok	4
	218

"Bilgi yok" o noktada hiçbir bilgi yok anlamına geldiği için karının onayını ya da etkin katılımını ifade eden 91 olaya karşılık onay verilmeyen 4 olayla karşı karşıyayız. 1831 ile 1850

55 Bkz. *Derby Mercury*, 3 Ocak 1844; Nottingham olayı için *The Times*, 23 Eylül 1834; Menefee, s. 279, not 32; *London City Mission Magazine*, Ağustos 1861, s. 189.

(bu dönemde gazete haberleri daha doyurucu olma eğilimindeydi) arasındaki satışlara bakarsak şunu görürüz:

Satışlar, 1831-50: Karının Rızası

Bilgi yok	27
Karının rızası var	10
Karının aşığına satılması	19
Ayarlanmış boşanma	4
Karının rızası yok	–
	60

Ben bu sayıları, bu bölümdeki "katı" kanıtlara karşılık, metinlerin ve bağlamların sorgulanması olan, kitabî ve izlenimci kanıtlar olarak telakki ediyorum. Sınıflandırmalar kusursuz değildir. Her birini teker teker ele alalım.

Karının rızası yok. O sıradaki ahlâkçı duyurular kadar çok sonraki tarihsel yorumlar da kadının pasif bir köle ya da bu alışverişin rızası olmayan tarafı olduğunu ima etmektedir. Aslında, ilk tablodaki dört olaydan üçü satışla sonuçlanmamıştır. Bize söylenen bu olayların her birinde koca ile alıcı arasında özel olarak bir pazarlık yapıldığı ama daha sonra bunun kadın tarafından kabul edilmediğidir.

İstisna, Ann Parsons'un 9 Ocak 1768'de Somerset yöneticisine gönderdiği mektuba dayanıyor:

> Ben, Rush Tepesi'nin dibinde yaşayan Ann Collier'in kızıyım ve de Hayatımın Erken döneminde, Büyük bir Aşağılanma pahasına ne Kendisine ne de Bana ve Çocuklarıma Saygısı olmayan bir Adamla evlendirildim. Son Savaş'ın Başında Kral'ın hizmetine girdi ve Efendim, askere gitmeden önce ve Ordu'dan döndükten sonra bana yaptığı kötülüklerin onda birini size anlatamam ve en sonunda Müsrifliğine Destek olsun diye beni 6 £, 6 şiline sattı ve bu yaptığından benim en küçük bir haberim olmadı. Aynı zamanda benden en küçük çocuğu almamı istedi...

Bu öyküyü desteklemek üzere kocası Midsomer Nortonlu John Parsons ile aynı *parish*ten beyefendi John Tooker arasın-

da yapılmış satış senedini iliştirmişti: Bu senet "her türlü hak ve ne olursa olsun Mülkiyet Hizmet ve talep iddialarıyla birlikte" Ann Parsons'u John Tooker'a devrediyordu.

Bu yeterince açıktır. Ancak Ann Parsons –satışın yapılmış olmasından değil– kocasının anlaşmaya uymadığından şikâyet ediyordu. Satıştan üç ay sonra (ki satış 24 Ekim 1766'da olmuştu) kocası, "Beni ziyaret etti ve Daha Fazla Para Talep etti, bana ve beni sattığı Adama zorbalıkla çok kötü davrandı, kapıyı zorla açarak her ikimizi de Öldüreceğine Yemin etti" ve kadın bir yöneticiye başvurup John Parsons, Shepton Mallet'deki Hapishane'ye kapatılana kadar bu taciz devam etti. Tutuklanma bir önceki *Michaelmas*'da olmuştu ve Ann Parsons şimdi serbest bırakıldığında kocasının öç almasından korkuyordu. Yöneticiye dilekçe vermesinin nedeni kocasının tutukluluk halinin devamını sağlamıktı. Bu öyküden ne çıkarılacağını kestirmek kolay değildir. Ann Parsons (kendisinin doğruladığına göre) kendi bilgisi ya da rızası dışında satılmış olabilirdi ya da korumasını talep ettiği Yargıça anlatılabilecek en iyi öykünün bu olduğunu düşünmüştü. Bir kez –ve de kendinden daha yüksek toplumsal statüde birisine– satılınca anlaşmaya bağlı kalınmasını istediği kesindi ve eski evliliğinin öcünü beceri ve başarı ile almaya girişmişti.[56]

Rızanın olmadığı diğer olaylarda söylenecek daha az şey vardır. Bir olayda (North Bovey, Devon, 1866 *civarı*) kocanın çeyrek galon bira karşılığında karısını satmak üzere alıcı ile bir anlaşma yaptığı ileri sürülmektedir. Kadın anlaşmayı tanımamış, iki çocuğunu Exeter'e götürmüş ve North Bovey'e yalnızca kocasının cenazesi için dönmüştü.[57] Bir başka olay 1823 yılında Birmingham'da bir iki-eşlilik davası nedeniyle gün ışığına çıkmıştı. Eski bir asker olan John Homer'in, karısına zalimce davrandığı ve sonunda da onu rızasına karşın pazar yerinde yular takarak sattığı iddia edilmişti. Ancak alıcı, evlilikten üç şilin karşılığında "onu satın alarak kurtaran" ya da "bedelini

56 Brit. Lib. Add MSS 32, 084 folyo, s. 14-15. Transkripsiyon için Douglas Hay'e teşekkür ederim.

57 *Devon N & Q*, iv (1906-7), s. 54.

ödeyip geri alan" kadının kendi kardeşiydi. (Bu olayın rızanın olmadığı bir olaya olarak mı yoksa ayarlanmış boşanma olarak mı sınıflandırılması gerektiğine insan karar veremiyor.) Bunun üzerine Homer yeniden evlenmek için serbest olduğunu sanmış ve resmî kilise töreniyle evlenme yanlışını yapmıştı. Aynı anda iki kadınla evli olmak suçunu işlemiş olmakla suçlanmış ve yedi yıl sürgün cezasına çarptırılmıştı.[58] 1775 yılında Swindon Panayarı'ndaki diğer olayda, Wootton Basetli "tanınmış bir kunduracı"nın karısını bir sığır tacirine 50 £ karşılığında satmak üzere resmen bir anlaşma yaptığı ve "ertesi sabah talep üzerine kadını teslim ettiği" ileri sürülmüştü:

> Bu alışverişe uygun olarak satın alan kişi, pek çok arkadaşıyla birlikte, beyaz kokartlar takarak bir posta arabasına binmiş ve satın aldığı şeyi talep etmek üzere... ne Crispin ne de Crispiana ile buluşamadıkları için hayal kırıklığına uğramıştı.[59]

Bu olaylar, karının rızasının zorunlu olduğu yolundaki kimi çağdaşların işaret etmiş olduğu kuralla çelişmiyor. Bu durum, karının bir satış girişimini kararlı bir şekilde reddettiği olaylarla da doğrulanıyor. 1817 yılında Smithfield pazarına gelen bir ziyaretçi, olağanüstü güzellikte bir kadının boynuna bir adamın yular geçirmeye çalıştığını görür. Büyük ve giderek büyümekte olan bir kalabalığın ortasında kadın bütün gücüyle bu girişimi engellemeye çalışır. Kalabalık ve polisler müdahale ederler ve çift bir yargıcın önüne çıkarılır. Koca, karısının kendisine ihanet ettiğini ve bu nedenle onu satma hakkını kullanmak istediğini ileri sürer.[60] Kadının yulara direnişinde, alışverişe meşrüiyet kazandırmak için hem yuların hem de rızanın zorunlu oluşunu görüyoruz. Satın alanın önceden ayarlanmadığı ve açık arttırma ile gerçek bir müzayedenin söz konusu olduğu durumlarda bile karının veto kullanma hakkı vardı. Nitekim Manchester'den gelen bir haber (1824), "birkaç kez

58 *Birmingham Chronicle*, 7 Ağustos 1823.

59 *Jackson's Oxford Journal*, 23 Aralık 1775.

60 *L'Hermite de Londres, ou Observations sur les Moeurs et Usages des Anglais au Commencement du XIX Siecle* (Paris, 1821), ii, s. 318 vd.

pey sürüldükten sonra 5 şiline satıldı; ama satın alanı beğenmediği için, bir kez daha 3 şilin ve çeyrek galon *ale*'e yeniden satışa sunuldu" diyor.[61] Biraz daha tartışmalı bir Bristol olayında (1823), kadın kendisini satın alandan "oldukça memnun kaldı" ama adam onu bir başkasına yeniden sattı; "bu transferi beğenmeyen... bayan... annesiyle birlikte sıvıştı" ve ikinci alıcı tarafından üzerinde hak iddia edilmesini, "davayı reddeden yargıcın kararı olmadan" kabul etmedi.[62]

Karının razı olmak için korkutulduğu ya da çok saf olduğu ya da direnmek için kimsesi olmadığı durumlarda zorla gerçekleştirilen eş satışları olmuş olmalıdır.[63] Ve ayrıca, tavernalarda sarhoş keşmekeşi içinde başka olaylar da meydana gelmiş olabilir. William Hutton, "Evliliğin Zevkleri" adlı bir şiirinde, *Casterbridge Belediye Başkanı*'ndaki satışa modellik etmiş olabilecek bu tür olaylardan birisini yeniden kurgulamıştır. Karı, "bebe sürüsü"ne yardım etmesi için birahaneye kocasını almaya gelir; koca ("kadının kazandığı parayı harcadığı" halde) hiddetten çılgına döner ve onu bir içki arkadaşına, genç bir çorapçı olan William Martin'e bir *pint** *ale* karşılığı satar:

> Bira ısmarlandı, pazarlık kesildi,
> Ve hiçbir şey şansa bırakılmadı.
> Yulara taraf olanlar düşündüler,
> Ama gördüler ki bu bir *groat*'a** patlayacak.

---

61 *The Times*, 29 Haziran 1824.

62 Bkz. Menefee, s. 68.

63 Menefee, s. 115 ve 117'de örnekler sunmaktadır ama benim baktığım olaylar inandırıcı değildir. 1807'de bir Grassington olayında, kan, "teslim edilmeyi kabul etmez": *Annual Register*, 1807, s. 378. Edinburgh'da (1828) basılı bir habere göre, güya Ot Pazarı'nda satılan bir kadının olayında, "cins-i latifin uğramış olduğu hakaret sonucunda" yedi yüz kadının kocaya saldırdığı ve taşladığı şeklinde korkunç bir olaydan söz edilir: W. Boag, matbaacı, Newcastle, *Bibliotheca Lindesiana* (1898), No. 1656. Bununla birlikte, aynı yedi yüz kadından söz eden benzer bi öykü, Madden Kolleksiyonu'nda da (No. 1872) vardır ama ikinci Edinburgh'a değil de Liverpool'a atfedilmektedir. Ayrıca bkz. Menefee, Olay 215, s. 239.

(*) *Pint*: İngiltere'de yaygın olarak kullanılan 0.568 litreye eşit bir sıvı ölçüsü – ç.n.

(**) *Groat*: 17. yüzyıl sonlarına kadar kullanılan dört peni değerinde gümüş İngiliz parası – ç.n.

Yular planı bir anda terk edildi,
Hannah'ın ederinin iki katı olduğu için,
Ve aynı nedenle kimse ödemeyecekti
Kadını hak etmek için gerekli dört peniyi.

Ama iki adam arasında, evlilikten olan iki çocuğun bölüşüldüğü bir satış sözleşmesi hazırlandı ve imzalandı; ayaktaki çocuk babaya, kucaktaki bebe anaya. İşin başından sonuna kadar kadın razı olmayan taraf olarak tasvir ediliyordu. Ama kadın genç çorapçı ile gider, onunla birlikte Hinckley'den Loughborough'ya kadar yaya olarak yolculuk ederler: Birbirlerine aşık olurlar, bir yıl kadar mutlu yaşarlar ve kocanın pişman olup kadını geri getirmesi için Hinckleyli görevlileri göndermesi üzerine yıkılırlar:

Kadın izliyordu ama, ıstırap içinde ağlıyordu,
Ah o düğüm çözülebileceği için![64]

Şiir kanıt değil, ama hepten yapıntı da değil çünkü şairin bir çorapçı çırağı olarak 1740'lardaki kendi deneyimlerine dayanıyor ve satın alan, William Martin, kendi arkadaşıydı. Bununla birlikte şiir 1793'te yazılmış (ya da yeniden yazılmıştı) ve hiç kuşkusuz eski anımsamalara dayanılarak yeniden icad edilmişti.[65] Karıların kimi durumlarda baskı altında satılmadıklarını söylemek istemiyorum, ama muameleyi kesin olarak reddettikleri zaman satış, göreneksel bilgiler ve müeyyidelere göre geçerli sayılmıyordu. Eş satışını, kadının rızasına karşın bir köle satışı olarak gören alternatif görüş çok ciddi güçlükler ortaya koyuyor. Zira böyle bir şey çeşitli açılardan yasaya karşı gelmiş olurdu ve muhtemelen bir müeyyide uygulanırdı. Kimi

64 William Hutton, *Poems: Chiefly Tales* (1804). Menefee, s. 194-1945'te G.T. Lawney'in (muhtemelen "In the Good Old Days", *Country Advertiser for Staffordshire and Worcestershire*, 7 Ağustos 1921) bir makalesinin küpüründen alıntı yapıyor: Her ikisi de şiiri biraz yanlış anlıyorlar ve Hannah'ın (daha sonra kabul ettiği) satışa karşı çıkışını atlıyorlar.

65 Hutton'un *Şiirleri*, 1791 Birmingham Ayaklanmaları sırasında eviyle birlikte yanan otuz ya da daha önceki yılların müsvettelerinden kısmen yeniden yazılmıştı. William Martin için bkz. Llewellyn Jewitt, *The Life of William Hutton* (1872), s. 144-146; Catherine Hutton, *The Life of William Hutton* (1817), s. 128.

karılar hukuka başvuramayacak kadar cahil olabilirler ya da yardımlarına gelecek yakınları olmayabilir. Ancak 18. yüzyılda bile köy halkı, yöneticinin, papazın ya *parish* görevlisinin kapısına nasıl gidileceğini biliyorlardı ve bu tür bir olayın hiçbir zaman meydana gelmemiş olması da her türlü ihtimalin dışındadır. Eğer böyle bir olay mahkemelerin önüne gelmiş olsaydı, o zaman mahkemeler –1815'ten sonraki herhangi bir tarihte– en yüksek aleniyetle ibret olacak cezalar verirlerdi, çünkü kibar kamuoyu uygulamadan tiksinmeye başlamıştı ve *JP*'ler ve polis bu tür şeylere müdahale edip önlemeye hevesliydi. İster karının, isterse yakınlarının ve arkadaşlarının başvurusu üzerine bu türden herhangi bir eyleme ilişkin bir belge gün ışığına çıkmış değildir.

Karının Rızası Var. Bu en az tatminkâr olan kategoridir. Kanıtlar ya kaynaktaki açık bir göndermeye ya da karı kendisini satın alanla birlikte "büyük bir sevinç içinde" ayrıldı, "çok mutlu" ya da "hevesli" görünüyordu gibi ifadelere dayandırılıyor. Rızanın çok güçlü olduğu, herhangi başka bir çıkarsamaya gerek göstermeyen, örneğin ilk evliliğin yalnızca genel hukuka göre yapıldığı ve satışın hemen sonrasında kilisede ya da sicilde ikinci bir evliliğin yapıldığı ya da kocanın satıştan hemen sonra pişman olduğu ve karısını kendisine geri döndürmeye çalıştığı ve kadının bunu reddettiği durumlar gibi az sayıda olay da vardır.

Bilgi Yok: Bu olaylarda kaynaklar kadının rızası konusunda bilgi sunmuyorlar. Ama bu katı bir okumadır. Bazı olaylarda dolaylı kanıtlardan kadının rızasını çıkarsamak mümkün olabilir: Nitekim, birkaç mil uzaklıktaki bir köyden pazar kasabasına gelen her üç taraf; karının bir misafir ya da kiracıya satıldığı durumlar; kocanın karısıyla birlikte zanaatının aletlerini ya da stoğunu sattığı (ya da verdiği) durumlar (ki bu adamın geçim aracını yeni çifte bıraktığı anlamına geliyor); kocanın aşırı kıskançlık ya da yeni çifte olağan dışı cömertlik gösterdiği durumlar; ya da yerel tarihçiler tarafından ikinci evliliğin mutlu ve uzun süreli olduğunun belirtildiği az sayıdaki olaylar. Ben kendi kafamda bu tür olayların çoğunda kadının değ-

şimde etkin bir taraf olduğu konusunda tatmin oluyorum ama kanıtlar zayıf olduğu için onları bu gruptan ayrı tutma kışkırtmasına direndim.

Ayarlanmış Boşanma. Bu küçük grup, kadının kendi akrabasına satıldığı dört olayı –kardeşine, annesine ve (iki olayda) kayın biraderine– içeriyor. Bu durum, satışın yalnızca kocalar arasında bir değiş-tokuş olmayabileceğini; karının evliliği geçersiz kılabileceğini ya da mevcut evliliğinden "kurtarılabileceğini" gösteriyor. O zaman her iki taraf da yeni bir eş alma konusunda kendisini serbest hissedebiliyor. Eğer koca karısı için hayatı çekilmez kılıyorsa, kadın bir satışa razı olabiliyor ve kendi "satın alınması" için ayarlamaları kendisi yapabiliyor.[66] En azından bir olayda, kadın, kendi kendisini satan alan kişi olarak belirtiliyor ve bunun nasıl olabileceğini ilerde ünlü Plymouth olayında göreceğiz. Ayrıca, (açık arttırmada) satın alan kişinin zorunlu olarak, kadının bundan böyle yaşamayı umduğu kişi olmayabileceği de görülebiliyor, zira satış, adam (ya da hattâ kadın) adına bile hareket eden bir "vekil"e yapılabiliyor.[67] Son olarak bu grup, yalnızca satışın "önceden ayarlanmış" olduğunu bize söylenen iki olayı içermektedir. Ve üç olayda kadınlar yoksul yasası görevlilerince satılmıştır.[68]

---

66 Bkz. *Yorkshire Gazette*, 3 Ağustos 1833 (Halifax'da kendi annesine satılma olayı); *Derby & Chesterfield Reporter*, 12 Şubat 1835; *Birmingham Chronicle*, 7 Ağustos 1823 (kadının kendi annesine satıldığı olay).

67 Macclesfield olayı, haberi veren gazete *Lincoln, Ruthford & Stamford Mercury*, 7 Kasım 1817. Aynca Oxford olayı için bkz. J.R. Green, "Oxford During the Eighteenth Century", C.L. Stainer (der.), *Studies in Oxford History*, xl (1901), s. 218-219 satın alan kişinin Bagleyli Woodward adına hareket eden bir vekil olabileceğini ileri sürüyor. Eş satışında benim derlediğim tek sözlü tanıklıkta, satılan karının torunu tarafından hatırlandığına göre, aile içindeki rivayete göre kocanın kadınla evine sahip olabilmek için evlendiği ve sonra da onu satmaya çalıştığıdır. Ama "komşular kadını satın almışlar" ve onu anne-babasının evine götürmüşlerdir: Pilton, Somersetli Bob Hiscox'un (o sırada 84 yaşında) 1975 tarihinde bana anlattıkları; satış Shepton Mallet'te olmuştu ve muhtemelen 1848 yılının Eylül ya da Ekim ayına ait *Castle Cary Visitor*'da kocanın kalabalık tarafından epeyce hırpalandığı olay, bu olaydır (bilgi beni Bob Hiscox ile tanıştıran John Fletcher'den alınmıştır).

68 Bir süre önce "kocası gizlice kaçmış" ve onu *parishe* karşı sorumlu bırakmış Swadlincotelu genç bir kadın, pazarda bir *parish* görevlisi tarafından satılmıştır: *Derby Mercury*, 4 Şubat 1790.

Yoksul Yasası Komisyon Üyelerinin İkinci Yıllık Raporu'nun (1836) gün ışığına çıkardığı bu olaylardan birisinde, insan resmî olmayan davranış biçimlerinin yanında resmî kurumları da (işevi, yoksulların işlerini yürüten görevliler, yönetim kurulları, kilise) görüyor. 1814 yılında ikâmetgahı Surrey, Effingham'da olan çok yoksul Henry Cook, "Sussex, Slinfordlu *parish* görevlilerince, Slinfordlu bir kadından gayrimeşrû bir çocuğun babası olarak tutuklanmıştı". "Eski sisteme uygun olarak, zorla nikâh kıyılmıştı", ama insan bu çiftin birlikte yaşamadığı sonucuna varıyor, zira altı ay sonra Bayan Cook ve çocuğu Effingham işevindedir. İşevinin yöneticisi bu makamı yıllık belirli bir miktar karşılığında iltizam etmişti, yeni gelenlerin masrafından şikâyetçiydi. Bunun üzerine yoksulların işleriyle ilgilenen görevliler işevi yöneticisine, Bayan Cook'u (Henry Cook'un onayı ile) Croydon'a götürmesini söylerler. Kadın orada yularla, usûlüne uygun olarak pazarda Surrey, Dorking *parish*inden John Earl'e satılır. Earl'ün Bayan Cook'un aşığı olup olmadığı belirtilmiyor ne de bu resimde neden ve nasıl yer aldığı belirtiliyor; bütün bildiğimiz bir şilin tutan satış parasının Earl'e, bu masraflardan kurtulmaya can atan Effingham işevi yöneticisi tarafından verilmiş olduğudur. Beş şilinlik matbu bir senet kağıdı üzerine bir makbuz düzenlendi ve işevinin yöneticisi belgeyi tanık olarak imzaladı. Yeni çift daha sonra, ertesi gün (evlilik ilanının usûlüne uygun olarak yapılmasından sonra) Dorking'deki kilisede resmî evlilik törenleri yapılmadan önce, balaylarının ilk gecesi için Effingham'daki işevine getirildiler: "Effinghamlı *parish* yöneticileri düğün yemeği için kendilerine bir koyun budu sundular". Bu işlemlere ilişkin bütün masraflar "usûle göre *parish* yönetim kurulundan geçti" ve *parish* hesaplarına girdi. Mutsuz bir şekilde başlayan öykü aynı şekilde sonuçlandı: (şimdi yedi ya da sekiz çocuğu olan) Bayan Earl (evliliğinin "geçerli" olmadığını "öğrenen") Earl tarafından muhtemelen bu güçlü fesatçıların –yoksul işleri görevlileri, işevi yöneticisi, *parish* yönetim kurulu– Bayan Cook-Earl'e iki eşli evlilik için baskı yaptıklarından) terk edildi ve Effingham'a geri gö-

türüldü ve yoksul yasası görevlilerinin merhametine terk edildi.

Bu olayın iç yüzünün ne olduğu konusunda insan gerçekten hiçbir şey söyleyemiyor. Cook ilk çocuğun babalığını asılsız olarak mı üstlenmişti? Earl, Bayan Cook'un aşığı mıydı? Kesin olan tek şey her üç kişinin evlilik öyküsü, ekonomi-kafalı yetkililerce ağır bir şekilde etkilenmişti ve 1814-1815'te ritüel eş satışının meşrûiyeti Effingham ve Dorking *parish*lerinde sorgulanmıyordu.

Karının Aşığına Satılması. Eğer kaynaklarda açık bir iddia yoksa bu gruba herhangi bir giriş yapılmamıştır. Hiç kuşkusuz "razı olmayan" ve "bilgi yok" kategorilerinden bu grupa epeyce aktarma yapılabilir. Bu kimi yazılı kanıtlarla desteklenebilir. Göreneğin en tam anlatımlarından birisi, Fransa Savaşları sırasında bir savaş esiri olarak (verdiği şeref sözü üzerine) İngiltere'de bir hayli seyahat etmiş Tümgeneral Pillet adlı birisinden gelmektedir. Bu konuyla ilgili yazmış olduğu bölümün adı "Sıradan İnsanlar Arasında Boşanma"dır ve onun anlatımına bakılırsa satış her zaman karının rızası ile olmaktadır ve genellikle kadının "gayrimeşrû ilişki"sini izlemektedir. Satın alanın bekâr olması gerekir ve "genellikle satılan malın aşığıdır ve onu yakından tanımaktadır. Kadın sırf şekil yönünden pazar yerine getirilmektedir".[69] Ne olursa olsun, satış yalnızca –bir folklorcunun işaret ettiği gibi– "evlilik yolu bir krize ulaştığı zaman" yapılmaktadır.[70]

Böyle bir krize nasıl ulaşılır... bu noktada, tipik olan konu-

---

69 R. Pillet, *L'Angleterre vue a Londres et dans ses provinces* (paris, 1815), *Views of England, during Residence of 10 Years, 6 of them as a Prisoner-of-War* başlığı ile İngilizce'ye çevrilmiştir (Boston, Mass., 1818).

70 *Devon N & Q*, iv (1906-1907), s. 54. "Genellikle olay, taklit bir mezat seremonisi düzenleyerek vicdanını rahatlatmak isteyen satın alan, satan ve satılan arasında önceden ayarlanmış bir şeydir": "Better-half Barter", *Chambers's Journal*, 19 şubat 1870. *The Law Respecting Women as they regard their Natural Rights* (1777), s. 55, satışı sıradan insanlar arasında, ne zaman ki "bir koca ve karı kendilerini birbirlerinden kalben bıkmış bulup ayrılmaya karar verdiklerinde, eğer erkek düşünülen ayrılmayı herkese duyurarak belgelemeyi düşünürse evliliği ortadan kaldırmak için başvurulan bir yöntem" olarak tanımlıyor. "Bu gibi durumlarda genellikle önceden bir alıcı temin edilir."

sunda her türlü araştırmayı bir yana bırakmalıyız. Hiçbir olayda, ayrıntılı bir evlilik öyküsünü yeniden kurmaya yarayacak kanıtlara rastlamadım. Ancak iki olay vardır ki, tesadüfi nedenlerle, kimi bilgiler günümüze ulaşmıştır. Birincisinde, Somerset'in *parish*leri Spaxton ve Stogumer arasında bir ikâmetgah krizi olmuştur. 1745 yılında, onbeş yaşında iken, William Bacon, kendisini bir yıllığına kiraya vererek Stogumber'de bir mesken edinmiştir. Üç yıl sonra (1748) aynı *parish*ten Mary Gadd'm hamile olduğu gayrimeşrû bir çocuğun babası olarak "suçlanmış"tır. Her ne kadar William Bacon daha sonra kendi evliliğini başkalarından duyduğunu çünkü "*parish* yöneticilerince Stogumber Kilisesi'ne götürüldüğünü ve çok içmiş olduğu için evli olup olmadığını bilmediğini" söylemişse de çift evliliğe zorlanmıştır. Çift hiçbir zaman birlikte yaşamamıştır: William, Mary'i Stogumber'de bırakmış ve birkaç mil ötedeki Bridgewater'da iş bulmuştur. Mary, çocuğu, Betty, 1748 Aralık'ında (William'ın gıyabında) doğurmuştur; birkaç yıl sonra, 1757 ile 1775 arasında on çocuğa daha sahip olduğu Robert Jones ile yaşamaya başlamıştır. İzleyen yıllarda William başka bir kadınla birlikte yaşamış ve ondan birkaç çocuğu olmuştur.

Bütün bunlar herhangi bir ritüel eş satışı olmadan, William ve Mary'nın her ikisinin de ellili yaşlarda olmaları gereken 1784 yılına kadar devam etmiştir. O tarihte Stogumber yoksullarının işleriyle görevli yetkililer, çiftin evlilik (ya da evlilik dışı) işlerine müdahale etmiştir. William Bacon durumunu biraz düzeltmiş, Spaxton *parish*inde yılda onaltı *guinea* karşılığında bir hububat değirmeninde müstecirlik bulmuştur. Böylelikle Spaxton onun ikamet ettiği *parish* olmuştur. Bu arada Mary ve en küçük dört çocuğu ilerde çok yoksul bir duruma düşecek hale gelmiştir ve çocuklardan birisinin –genç Mary– "karnı şişmiştir". Yaklaşık yirmi yaşlarındadır ve hamileliği, Stogumber *parish* görevlilerinin, "Piç olacak bir çocuğu *parish*te doğurup da sıkıntı çekmemesi için" müdahalelerine gerekçe yapılmıştır. 18 Aralık 1784'te William Bacon tutuklanıp getirilmiş ve nakil emri için iki *magistrate* önünde ikameti konusunda sorgulanmıştır. Nakil emri yalnızca genç Mary için

değil fakat ayrıca annesi ve o sırada reşit olmayan diğer üç çocuk için de geçerli kılınmıştır. Yoksul yasalarının yönetimsel despotizmi her iki ailenin de tepesine binmek üzeredir. Mary (anne) ve en genç dört çocuğu (çocukların babası) Robert Jones'dan ayrılacak ve Spaxton'da değirmenci ve ailesi tarafından bakılacaktır ve bu aradan geçen otuzaltı yıla rağmen böyle olacaktır! İki gün sonra (20 Aralık) Wiilliam Bacon, Mary ve çocukları satmak için Stogumber pazarına gelir; onlar için beş şilin (her biri için bir şilin) talep eder ve Robert Jones "bu fiyattan onları kabul eder". Bu işlem, her beşinin de Spaxton'a sürülmesini öngören nakil emrinin çıkarıldığı aynı gün meydana gelir ve satış her iki aile tarafından bu işlemi önlemeye yönelik bir araç olarak gerçekleştirilir.[71]

Bu olay yoksulların işleriyle görevli kişilerin yetenekli oldukları ileri derecedeki rezillik bir yana bırakılırsa tipik olanın hiçbir şey olmadığını gösteriyor. Öyle anlaşılıyor ki ne William ne de Mary, görevliler (yasal olmasa da) gerçek olan evlerini dağıtmaya kalkışmadan önce herhangi bir ritüel "boşanma"ya ihtiyaç duymamışlardır. (Belki de eş satışı Somerset'te oldukça yeni bir olaydı?) Diğer olay 1822 yılında Plymouth'ta yer alır ve tarafların varlık ve statüleri nedeniyle ahşılagelmedik ilgi uyandırır. Burada, karı ve kocanın işbirliği yaptığı –ya da birbiriyle çatışmadığı– duruma bir iki ayrıntı ekleyebiliriz. Yakında 600 £'e kavuşacak olan genç ve güzel bir bayanın kendi atıyla şehre geleceği ve sığır pazarında satışa sunulacağı ilan edilir. Kadın, "Lord Exmouth" hanının seyisinin refakatinde tam zamanında gelir, kocası tarafından karşılanır ve açık arttırma (seyisin sürdüğü pey olan) 3 £'e ulaştığı anda polis müdahale eder; karı ve koca Belediye Binası'nda belediye başkanının önüne çıkarılır.

Sorguya çekilince koca, bu işi yapmakta "herhangi bir sakınca" görmediğini söyledi. O ve karısı epeyce bir zamandır birlik-

71 Somerset CRO, D/P Stogm, 13/3/6 (Iskân başvuruları). Dr. Polly Morris ve Somerset *County* Arşiv Yardımcısı Bay R.J.E. Bush'a teşekkür ederim. Ayrıca *parish* sicillerinin dikkatli bir incelemesi için bkz. L.G. Mead, "What am I bid?", *The Greenwood Tree*, cilt 10, Ağustos 1985.

te yaşamıyorlardı; yaklaşık iki buçuk yıl önce evlenmişlerdi ve kadın evlendikten üç hafta sonra ona, "doğana kadar hiçbir şeyden haberi olmadığı" bir çocuk doğurmuştu (burada ima edilen masumiyet şaşırtıcıdır). Bebek kısa süre sonra öldü:

> Onun için bir tabut aldı, cenazenin masraflarını ödedi ve onu, tutumu nedeniyle karısına hiçbir zaman kötü bir şey söylemeden, sükunetle aradan çıkardı; ama bütün bunlar bir işe yaramadı. Karısı kısa süre sonra onu terk etti...

kadın bir başka erkekle yaşamaya başladı ve ondan bir çocuğu oldu ve bir ikincisini de bekliyordu. Satış kadının isteği üzerine ayarlandı: Birisinin kendisine 20 £ (3'ü peşin, 17'si Noel'de) vermeye hazır olduğunu söyledi. Adam Modbury'de üç ayrı pazar yerinde satışın ilanını yaptırdı ve kadının verdiği randevu üzerine Plymouth'a geldi. Kadın adamın anlattıklarını doğruladı ve aşığının sözünde durmayarak mezatta kendisini almayacağından kuşkulandığı için, fiyat 20 £'i aşmamak kaydıyla kendi parasıyla kendisini evlilikten kurtarmak için satın almak üzere "Lord Exmouth"un seyisini görevlendirdiğini sözlerine ekledi. Her ikisi de bu ritüelin meşrûiyetini kabul ediyorlardı. Koca, "ülkede pek çok kişinin bunu yapabileceğini kendisine söylediğini" ileri sürüyor ve kadın da "bu işin bir pazar gününde, pazar yerinde halka açık satış halinde yapılabileceğinin farklı kişiler tarafından kendisine söylendiğini" ekliyordu. Koca "bunda açık ve onurlu olmayan bir şey yok" diyordu.[72]

Bu olay tipik değildir. Ritüel satışın sözcükleri pek çok yöne çekilebilir. Ama olayın kendisi, sözcüklerin ve işin meşrûiyeti konusunda halkın genel onayını açıkça ortaya koyuyor. Bu, pek çok insanın Hukuk ve Kilise'nin kimi müeyyide ve şekillerine boyun eğmesine olanak veren ama buna rağmen kimi durumlarda, onları aşan görenekleri destekleyen, birlikte var olan kültürlerin farklılaşmasının güzel bir örneğidir. "Tanrı onurunuzu korusun" diyordu batı İngiltere'den bir adam, "bu-

72 *Public Ledger*, 23 Aralık 1822; *The Times*, 23 Aralık 1822, H.F. Whitfield, *Plymouth and Devenport* (Plymouth, 1900), s. 296-297.

nun iyi, sağlıklı ve Hıristiyan bir evlilik olup olmadığını herhangi birine sorun, herkes olduğunu söyleyecektir".[73]

V

Ritüel eş satışı muhtemelen "icad edilmiş bir gelenek"ti.[74] 17. yüzyılın sonları ve belki biraz daha da sonrasından önce icad edilmemiş olabilir. 1660'tan önce de karıların satıldığı olaylar kesinlikle vardı ama 18. yüzyıldan önce, halka açık müzayede ve yuların söz konusu olduğunu açıklıkla gösteren tek bir olay bilmiyorum.[75]

Buradaki mecaz, pazardan, ama (ilk başlarda) zorunlu olarak hayvan pazarından değil, türetilmiştir. Ağırlığa göre satışa ilişkin az sayıda ilk örneklerden (kilise kayyumunun raporlarına dayanılarak) en iyi belgelenmiş olanı, 1696 yılına aittir ve (Oxfordshire) Chinnor'dandır. Burada, Thomas Heath adında malt yapıp satan birisi *pound*'u "2 peni" üzerinden karısını satmakla suçlanmıştır (ve günah çıkartmıştır).[76] Bu durum, işle-

---

73 Baring-Gould, *a.g.e.*, s. 59-60. Kimi durumlarda aktörler, Hıristiyan evliliği ile ritüel satış şekillerini içtenlikle özümsemiş olabilirler. 24 Kasım 1766 tarihli *Glouster Journal*, Thorn'daki (Yorkshire) bir kocanın "emektar" karısını bir komşuya yular altında 5 şiline sattığını haber veriyordu. Daha sonra her iki adam da evlilik ruhsatı için Doncaster'e gittiler ve tören sırasında ilk koca gelini kendi elleriyle yeni kocaya teslim etti. (Töreni yöneten papaz durum hakkında hiçbir şey bilmiyordu.)

74 Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (der.), *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983) adlı kitaba Eric Hobsbawm'un yazmış olduğu girişe bkz.

75 Sir Keith Thomas, Martin Ingram ve ve yazıştığım diğer kişiler, büyük bir incelikle, eş satışı iddialarına ilişkin ilk örnekleri bana aktarmışlardır. Bunlar, herhangi belirli bir şekle tabi olmayan özel alışverişlermiş gibi görünmektedir. 16. ve 17. yüzyıl kilise mahkemeleri belgeleri konusunda bir uzman olan Dr. Ingram, ritüel şekliyle eş satışının 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyılın bir buluşu olduğu yolundaki görüşümde beni desteklemektedir: Bkz. Martin Ingram, *Church Courts, Sex and Marriage in England, 1570-1640* (Cambridge, 1987), s. 207.

76 S.A. Peyton, *The Churchwarden Presentments in the Oxfordshire Peculiars of Dorchester, Thame and Banbury* (Oxford, 1928), s. 184-185. Diğer olaylar: Poundu 3 şilin 4 peniden (ama aslında "tahminen" 7 şilin 6 peniye satılan karı, *Aris's Birmingham Gazette*, 11 Mart 1745; Rowley'de (Staffordshire) "askere giden" kocası tarafından 1 pound 6 ons ekmek karşılığında satılan karı, *Aris's Birmingham Gazette*, 18 Mart 1745; Menefee, s. 216'daki Olay 33, 1770 yılında Newmarket'dan, poundu 5.5 peniye satılan karı.

min önceleri malt, peynir ya da tereyağı pazarlarının ve daha sonra (yular, mezat, kafes, geçiş parası, geçiş kapısı gibi) sığır pazarlarının ya da at panayırlarının şekillerinin benimsendiğini düşündürüyor.

Bu durum, kökeni unutulmuş çok eski bir geleneğin yüzyıllar içinde aktarılmasını değil, ama yeni ihtiyaçların baskısıyla yeni bir ritüel çıkış noktası arayışını düşündürüyor. 19. yüzyıl gözlemcilerince önerilen bir açıklama, eş satışına savaşların yol açtığı ayrılıklar ve yeni ilgilerin yol açtığını ileri sürüyordu. Fransa Savaşları'nın sonunda buna özellikle değiniliyordu:

> 1815 ve 1816'da imalatçı yörelerde, aylar boyunca böyle bir satışın yer almadığı neredeyse hiçbir pazar günü görülmemiştir. O sırada otoriteler gözlerini kapamışlardı ve de halk bu uygulamanın fevkalade yasal olduğunu onaylıyordu.[77]

Uzun süre başka yerlerde olup (ya da öldü sanılıp) denizden ya da savaştan dönen kocanın karısını yeni bir koca ve aile ile bulduğu bu tür satışlara ilişkin kimi kanıtlar vardır.[78]

Çok sayıda insanı köylerinden koparıp alan Fransa Savaşları bu tür durumları arttırmış olmalıdır. Wordsworth'un "Viraneye Dönmüş *Cottage*" şiirindeki Margaret gibi, pek çok karı geride habersiz kalmıştır:

> Öğrenmemişti
> Kocasının hiçbir haberini; eğer yaşıyorsa
> Onun yaşadığını bilmiyordu; eğer öldüyse,
> Onun öldüğünü bilmiyordu.[79]

---

77 *N & Q*, 3. Seri, iv (1863), s. 450.

78 *Sherborne Mercury*, 13 Eylül 1784 ve *Aris's Birmingham Gazette*, 6 Eylül 1784 (Worcester'de "yıllarca uzakta" kaldıktan sonra dönen koca olayı); *Jackson's Oxford Journal*, 20 Ağustos 1785 (geri dönen denizci, Liverpool); *Independent Whig*, 28 Mayıs 1815 (on yıl sonra dönen asker); *The Times*, 10 Kasım 1838 (Dulverton, Devon - sürgünden dönen koca). Ünlü bir Halifax olayında, askerden dönen koca karısını, kadının üç çocuğunun babasına satar ve adam 25 yıl sonra, ancak ilk koca öldükten sonra kadınla evlenebilir. Kadın kendi torunu tarafında ele verilir: William Andrews, *Curiosities of the Church* (1890), s. 177-178.

79 W. Wordsworth, *Poetical Works* (Oxford, 1959), v, s. 35.

Ancak bu tür olaylar bizim kolleksiyonumuz içinde yalnızca küçük bir azınlık teşkil ediyor. Eş satışlarının çoğunluğu savaşlardan kaynaklanmıyordu.

Bunlar evliliklerin yıkılmasından kaynaklanıyordu ve kamusal olarak boşanma ve iki adam arasında (herhangi bir kadının değil) karının değiş tokuş edilmesiyle yeniden evlenmenin bir aracıydı. Böyle bir aracın etkili olabilmesi için belirli koşullar gerekliydi: Kilise ve onun mahkemelerinin, cinsiyete ilişkin tavırlar üzerindeki cezaî gözcülüğünün azalması: Toplumun onayı ve plep kültürünün kibar kültüründen belirli ölçüde özerk olması: Mesafeli, kayıtsız ya da hoşgörücü bir sivil otorite. Bu koşullar İngiltere'de, ritüelin kök saldığı ve yerleştiği 18. yüzyılın büyük bir kısmında karşılanıyordu.

Evliliklerin bozulduğunu ve bir biçimde boşanmanın uygun olacağını açıklamaya gerek yoktur. O sırada İngiliz ve İrlanda halkı arasında kuşkusuz böyle bir boşanma imkânı yoktu. Alternatif, resmî olmayan ilişkiler ve birlikte yaşamaydı. Pratikte boşanma biçimlerinin olmayışı genellikle, yoksul yasaları ve Üç Aylık Mahkeme kayıtlarının tanıklık ettiği üzere, karısını ve çocuklarını, kadının yapabileceğinden çok daha kolay terk edebilen erkek tarafın işine yarıyordu. Erkek, zanaatını birlikte götürebiliyordu; bir kez şehirde yoksulları izleyenlerin takibinden kurtulabildi mi yeni bir "töre hukuku" eşi bulabiliyordu. Kadının, olanaksız ya da zorbalığa dayanan bir evlilikten kurtuluşu ise, normal olarak, eğer kendisine yeni bir aşık bulmamışsa, anne babasının ya da akrabalarının yanına gitmekti.

Elli yıl öncesinin tarihçileri arasındaki, 18. yüzyılın çalışan insanlarının büyük bir kısmının kuralsız ve düzensiz bir hayvan laubaliliği içinde yaşadığına ilişkin imaların, her ne kadar bu yergi büyük ölçüde değişmiş olsa da, hâlâ bir kısım yankıları devam ediyordu. Eş satışı zaman zaman bu zulmün bir örneği olarak sunulmuştur. Ancak kuşkusuz, bu kesinlikle öyle bir şey değildi. Eğer cinsel davranış ve evliliğe ilişkin normlar kurumlaşmamış olsaydı, herkesin gözü önünde yer alan bu kamusal değiş tokuş törenine ilişkin ihtiyaç nereden kaynakla-

nırdı? Eş satışı, kimi zaman safiyane ve batıl ama ritüel ve şekillere saygılı plep kültürü içinde icad edilmiştir.

Bu tür kültürün güçlü yanlarına –kimi zaman proto-endüstriyel olarak tanımlanan o topluluklara, hem akrabalık, hem de seramikçilik, çatal-bıçak imalatçılığı, örücülük, çorapçılık ve Kara Memleket'in demir işçileri, dokumacılar gibi hem pazara hem de ulaşıma hizmet eden ekonomik faaliyetlerin sık dokulu ilişkilerine– değinmiş bulunuyoruz. Şu ya da bu toplulukta kilise ya da töre hukuku evliliklerinin daha fazla tercih ediliyor ya da gayrimeşrû ve zifaf öncesi hamilelik oranlarının artıyor olması çok önemli değildir.[80] Bu göstergeler, evlilik normları, beklentileri, çiftlerin aynı çatı altında yaşamaya başladıktan sonraki ve çocuklara ilişkin rolleri konusunda bize fazla bir şey söylemez. Bir evlilik (ister resmî isterse töre hukukuna göre olsun) akrabalık, komşuluk, iş arkadaşlığı zorunluluklarını ve ilk baştaki iki insanın duygusal çıkarlarından çok daha fazlasını gerektirir. "Hoyrat müziği" ele aldığımız zaman göreceğiz, ailenin evine nüfuz etmiş olan topluluk beklentileri, evliliğe ilişkin davranışları yönetir ve kimi zaman sınırlandırır. Akrabaların ve komşuların izleyen bakışları, evliliğe ilişkin sorunların daha geniş toplulukta büyük ölçüde bilineceği anlamına gelir. Evlilik anlaşmazlıkları sık sık kapıların dışına çıkarılır ve komşuların bir jürinin üyeleriymiş gibi değerlendirdiği cerbezeli bir temyiz makamının önünde, sokak tiyatrosu olarak oynanır.

Bu Püritan bir kültür değildi ve Methodist ve evanjelik reformcular ona atfettikleri gevşeklik ve özellikle gençlerin ve bekârların hafifmeşrepliği karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Ama bu tür topluluklarda belirli bir muaşeret ve normu uygulama; evlilik kurumunun kendisini ya da aileyi koruma konusunda görüş birliği olduğunu gösteren çok sayıda kanıt vardır.

Hane, ailevi olduğu kadar "ekonomik" bir birimdi; ashında "ekonomik" ilişkilerin nerede bitip "ailevi" ilişkilerin nerede

80 En iyi değerlendirme için bkz. John R. Gillis, *For Better, for Worse: British Marriages, 1600 to the Present* (Oxford, 1985; ayrıca R.B. Outhwaite (der.), *Marriages and Society* (1981).

başladığını göstermek olanaksızdır çünkü her ikisi de aynı total bağlam içinde üstü üste binmiştir. Aşıklar birbirleriyle flört ederken "sevgili"dirler, ama yeni birim içine yerleştiklerinde birbirlerinin "yardımcısı" olurlar ki bu sözcük duygu ve ailesel işlevliliği ya da ekonomik rolü eşit ölçüde yansıtır. Kadın ve erkeğin birbirlerinin ekonomik desteğine ya da evin günlük işleri çerçevesinde çocukların yetiştirilmesi için yardıma ihtiyaç duyduklarını ve bunun zorunlu olarak sevgiyi ortadan kaldırdığını ve duygusuz bir araçsalhğa yol açtığını düşünmek yanlıştır. "İlişkiler 'ekonomik' ya da birlikte yaşamak için kritik olunca, duygu azalmak yerine çoğalabilir, daha şefkatli ya da yoğun olabilir".[81]

Böyle cemaatlerde evlilik ortağını değiştirmek ve yandaki sokakta ya da yandaki köyde yeni bir haneye geçmek, günlük ya da devamlı skandala neden olmadan gerçekleştirilmesi olanaksız bir şeydi. Ayrılma, özellikle çocuklar varsa, akrabalık dokusunda bir dargınlığa yol açar ve çalışan insanların komşuluk birimini rahatsız ederdi.[82] Başka haneleri de tehdit eden bir şey olarak da görülüyor olabilir. Ancak yeni çift, en yakın şehre göçerek ve onun daha hoşgörülü "anonimliği"nden yararlanma şeklindeki kolay yolu, en basitinden, bu iş kolay olmadığı için seçme olanağı bulamayabilirdi. Zanaat (çivi yapımı, gergef dokumacılığı, kömür madenciliği) yerel olabilir, başka hiçbir işveren teklifte bulunmaz, başka hiçbir *cottage* kiralanamazdı. Eğer kendi cemaatlerinde kalırlarsa, bu alışverişi onaylayacak bir ritüel bulunmak zorundaydı.

Britanya halk evliliklerinin en dikkatli tarihçisi –John Gillis– ile, eş satışının bu gibi plep ya da proto-endüstriyel cemaatlerde en güçlü desteği bulduğu ve genel olarak bunun bir köylü göreneği olmadığı ve "ritüelin kendisinin mülkiyetin

81 Bkz. benim "Happy Families" adlı makalem, *New Society*, 8 Eylül 1977; H. Medick ve D. Sabean, *Interest and Emotion* (Cambridge, 1984), s. 9-27.

82 Karı satışlarına ilişkin haberlerde çocuklardan söz edildiğinde genellikle kucaktaki bebeklerin ve yeni yürümeye başlamış çocukların anne ile kalacağı varsayılırdı: Ara sıra bir aile parçalanır ve daha büyük (çalışacak yaşta ?) çocuklar babada kalırdı.

söz konusu olduğu evliliklerle başa çıkmak için ortaya çıkmadığı";[83] biraz abartmalı da olsa zira kent sokaklarında insanlar bunları biliyorlardı ya da kendilerine iş ediniyorlardı - "insanların başkaları bilmeden ya da önemsemeden ayrılıp yeniden evlenebildikleri" büyük şehirlerde bu uygulamanın sıklığının azaldığı şeklindeki görüşüyle aynı fikirdeyim. Kısaca, toprak kullanımından para ekonomisine geçmiş bulunuyoruz: Hane oluşturacak bir evlilik, gelin ve damadın (belki hizmetçi ya da çırak olarak) miras payı ya da toprak haklarıyla değil, ortak tasarruflarıyla oluşur. Ama hâlâ pazar bağları olan, çalışanların bilinen komşuluk biriminin komünal dünyası içindeyiz. Ve eğer cemaat, akrabalık ilişkileri ve ortak çahşma ile birbirine kenetlenmişse, o zaman (halk ritüellerini aktarmak için gerekli) güçlü sözel geleneklere ve çoğu kez halkın diyalekt konuşmasıyla kodlanan görenek ve anekdotların tevarüs edilmesiyle oluşan ortak kültürün bağlarına da sahip olmalıdır.

Bu tür cemaatlerde boşanmaya işaret eden bir törenin gerekli olabilmesinin bir başka nedeni, bizim olayı ancak onun sayesinde kavrayabileceğimiz o erkek ve kadınların ruhsal kaynaklarıdır. Ama bir çift eş değiştirdiğinde ve başka bir yöreye taşındığında bile, daha "safdil" olanlar (Hardy'nin Susan Henchard'ı anlattığı gibi) eğer onları bir önceki yeminlerinden ya da bağlılıklarından kurtaracak herhangi bir tören yoksa, yoğun zihinsel rahatsızlık duymaya devam edeceklerdir. Bir yeminin bu dönemin erkek ve kadınları üzerinde korkunç müeyyidesi, değiştirilemez yükümlülüğü olabilirdi ve evlilik yemini bir yığın geleneksel bilgiyi beraberinde getiriyordu.

Bütün bunlar bir tür tören yapılması gerekliliğini belirtiyor ve bu törenin kendisi ise yeterince anlatılmıştır. Bu can sıkıcı bir alışveriş ya da sokak tiyatrosu ya da utanç verici bir ritüel olarak görülebilir. Bütün olayın en kalın şekilde tasvirine en fazla yaklaşabileceğimiz anlatım, Kara Memleket'te bunu bir muaşeret komedisi olarak (Ek-1) gören dikkatli bir gazeteci-

83 Gillis, *a.g.e.*, s. 218.

nin anlattıklarının yeniden kurgulanmasında yatmaktadır. Ama biçim, söz konusu olan olaylara ve halkın yargısına göre pek çok değişik mesaj taşımaya yetecek kadar esnektir.

Bu, alışverişte ödenen paranın işleviyle gösterilebilir. Verilen miktar, sırf bir formaliteden hatırı sayılır tazminata kadar değişiklik göstermektedir. Notlarımdan çıktığı kadarıyla şu örnekler verilebilir. 1787 yılında Stowmarket'ta bir çiftçi karısını beş *guinea*ya satmıştır. Sonra, kendisine yeni bir elbise alabilsin diye bir *guinea* vermiş ve bu vesile ile çanların çalınmasını istemiştir.[84] 1796 yılında Sheffield'da bir koca karısını altı peniye satmıştır. Daha sonra kadını ve onu satın alanı Manchester'e götürsün diye araba için bir *guinea* ödemiştir.[85] 1806 yılında Hull'da bir adam karısını, dört yıldır onlarla birlikte kalan birisine yirmi *guinea*ya satmıştır: Bu bir cezai tazminata benzemektedir.[86] 1832 yılında Smithfield'da karı, 10 şilin 2 peni komisyonla bir celebe satılmıştır. Bunun üzerine kadın daha sonra her üçünün de girdiği karşıdaki "Half Moon" [Yarım Ay] *pub*'ının kümesinden salıverilmiş ve *pub*da eski koca satıştan elde ettiği paranın büyük bir kısmını konyak ve suya harcamıştır.[87] 1821 yılında Boston'da (Lincolnshire), 1 şilin fiyatın 11 penisini koca, satın alan kişiye "şans" için iade etmiştir.[88] Ama aynı yerde 1817 yılında bir karı 3 meteliğe (*farthing*) satılmış ve de koca, "alış veriş sonunda kadının zati eşyasını, bir koyun kolunu ve bir sepet vs.'yi teslim etmiştir".[89]

Bu mecazda olayın kadın için utanç verici bir ritüel olduğu açıktır. Karıların pek çoğu (Ek'teki "Rough [Hoyrat] Moey" gibi) bir noktada gözyaşı dökerler. Ama bir olayda aktarıldığı şekliyle satış için yularla "sürüklenen" bir karının "bayılması-

84 *Ipswich Journal*, 28 Ocak 1787, aktaran J. Glyde, *New Suffolk Garland* (Ipswich, 1866), s. 286.

85 *The Times*, 30 Mart 1796, Sheffield Register'dan aktarıyor.

86 *Annual Register*, 1806.

87 *The Times*, 25 şubat 1832.

88 *Hull Advertiser*, 2 Şubat ve 23 Mart 1821.

89 *Stamford Mercury*, 2 Kasım 1817.

na güçlükle engel olunduğu" (Dartmouth, 1817) haberinden hareketle kadının bu alışverişe razı olmayan taraf olduğu anlamını da zorunlu olarak çıkaramayız; bu olayda, biliyoruz ki "ilk sevgilisi"ne satılıyordu ve gönülsüzlüğü ahalinin önündeki utanç duygusundan pekala kaynaklanmış olabilir.[90] Duyulan utanç, boynuzlandığını kabul eden kocayı da kapsar. Eğer habere güvenilebilirse, Rotherham (1775) yakınlarından bir çiftçi, Jonathan Jowett, alışverişte "tuhaf bir iş yaparak" meydan okudu. Karısını 21 *guineaya*, kadının aşığı olduğundan kuşkulandığı seramikçi William Taylor'a satmayı kabul etti ve "alışılmış törenle" usûlüne uygun olarak teslim etti:

> Jowett, kendi isteği ile, önünde altın harflerle 'William Taylor tarafından boynuzlandı' ibaresi yazan yaldızlanmış kocaman bir koç boynuzu ile kafasını süslemiş olarak önde gidiyordu; boynuna, ucuna bir halka ve ip bağlanmış olan geniş bir tasma takılmıştı ve komşularından birisi onu çekiyordu. Ve boynuna yular takılmış karısı kararlaştırılmış olan yere binden fazla seyircinin çığlıkları arasında koca tarafından götürüldü - Jowett satın alana şans için bir *guinea* iade etti ve bütün taraflar alışverişten memnun görünüyorlardı.[91]

Olay halkın gözü önünde cereyan ediyordu. Aynen idamlıkların infazdan önce yaptığı gibi, taraflar kendilerinden beklenen rolleri oynuyorlardı. Ama hareket tarzlarını doğaçlamalarına izin veriliyordu. Zira oynanan oyun kocaya onurunu kurtarma olanağı veriyordu. Karısını bir mezatçının gevezelikleri arasında alaya alabiliyor ve küçük düşürebiliyor; ya da komik bir fiyat isteyerek kadını başından savdığını ima edebiliyor; ya da yeni çifte hediyeler vererek, bir araba kiralayarak, çanların çalınmasını sağlayarak iyi niyetini gösterip cömertliğine ilgi çekmek isteyebiliyor; ya da "Rough Moey" gibi olaydan komik bir şekilde sıyrılmayı ifade edebiliyordu: "Meselenin ne oldu-

90 *The Times*, 12 Nisan 1817.

91 *Sherborne Journal*, 24 Ağustos 1775. 1848 yılında Witney'de de karının, kafasına kocaman bir çift boynuz takmış kocası tarafından yularla pazar yerine götürüldüğü haberi yer almıştı: *Gazette des Tribunaux*, 22 Haziran 1848.

günu hepimiz biliyoruz. Yapılabilecek bir şey yok, dolayısıyla merhametsizce davranmamıza gerek yok."

Bütün ayrılmalar pürüzsüz değildi. Bazı durumlarda kocanın rakibine karşı öfke ya da kıskançlık ortaya koyduğu haber veriliyordu. Başka bazı olaylarda, satıştan "pişmanlık duyuyor" ve yeni çifti rahatsız ediyordu. 1829 yılında Ansty'den (Leicestershire) bir çorap örücüsü, karısını bir başka çorapçıya sattı. Birkaç hafta sonra yeni çiftin evinin önünden geçti ve "kadını, göründüğü kadarıyla çok memnun bir şekilde, çorap tezgahında çalışırken gördü". Eski iş arkadaşının şimdi rakibine iş arkadaşlığı ediyor olması, kıskançlığını alevlendirdi; dolu bir tüfekle geri döndü, pencereden kadına nişan ahrken oradan geçen biri araya girdi.[92] Mutsuz bir şekilde sona eren bir başka olay Goole pazarında meydana geldi (1849). Burada Ashton adında bir sucu, dizinin iltihaplanması nedeniyle Hull Revirinde yatmıştı; bu arada (habere göre) kadın adamın şahsi eşyalarının büyük bir kısmını da alarak oynaşıyla kaçtı. Ashton revirden taburcu edilince çiftin izini sürdü ve bir satışa karar verildi. Pazar yerinde kadın boynunda yularla bir iskemlenin üzerine çıkarıldı. Bir süre "hevesli" pey sürmelerden sonra,

> Kadın sonunda beş şilin dokuz peniye oynaşının üzerinde kaldı, bunun üzerine kadın kocasının yüzüne parmaklarını şıngırdatarak bağırdı: 'İşte, bir şeye yaramaz [adam], sana çok bile' ve görünüşe göre büyük bir neşe içinde yeni lordu ve efendisi ile birlikte oradan ayrıldı; koca, onlar yanlarından geçerken ona elini uzattı ve şunları söyledi, 'Eski yavuklu, ayrılmadan önce bize bir elini salla'.[93]

Ancak o kadar da gaddarca değildi ve de hiçbir şekilde genel olarak 20. yüzyıldaki boşanma davalarındaki kadar gaddarca olmamıştı. Aslında, kimi zaman bildirilenler, davranışın kendisinden daha gaddarca olan ahlâkçı muhabirlerin diliydi. 1829 yılında bir Yorkshire gazetesindeki örneğe bakalım:

---

92 *Morning Chronicle*, 9 Şubat 1828.

93 *Doncaster, Nottingham & Lincoln Gazette*, 14 Aralık 1849.

> Alışılmış göreneğe göre [koca] altı peni ödeyerek yeni bir yular satın aldı ve onu karısının boynuna bağlayarak, kadını sokaklarda dolaştırdı, arsız aşüfte cazibesini herkesin gözü önünde sergiledi. Kısa süre sonra bir alıcı ortaya çıktı, kadına ve ipe 18 peni teklif etti ve kocası hemen razı oldu. Pazarlık bitirildi ve utanmaz taraflar, toplanmış olan kalabalığın yuhaları arasında, paranın harcandığı ve sürtüğün eski kocasının satın alanın şerefine kadeh kaldırdığı bir *puba* gittiler ve de şirret karı bu transferden çok memnun olduğunu, çünkü 'sevdiği oğlanı elde ettiğini' söyledi.[94]

Bu çarpık dilin ötesinde insan mizah, cömertlik ve bağımsız kafaların varlığını keşfedebilir.

Olay bir sokak tiyatrosu haline geldiğinde, seyircilerin rolü neydi? Kalabahklar kimi zaman büyük –zaman zaman "yüzlerce kişi" olduğu bildiriliyordu– ama daha sıklıkla normal pazar günü kalabalığı idi. İnsanın çıkarsayabildiği kadarıyla, kalabalığın tepkisi gözleri önünde cereyan eden belirli bir evlilik olayının doğruları ya da yanlışlarına ilişkin sahip oldukları görüşlerce belirleniyordu. Kocanın karısına kötü muamele ettiğinin bilindiği durumlarda, yeni çifte tezahürat yapılabiliyordu; kocanın sevildiği ve karısının aşığıyla kendisine ihanet ettiğinin düşünüldüğü durumlarda lanetleme ve yuhalamayla karşılaşılabiliyordu. 1815 yılında Ferrybridge'de (Yorkshire) satın alan adam ve karı çamur ve kartopu sağnağına maruz kalmışlardı.[95] Yaşlı bir adamın genç bir kadın tarafından ihanete uğradığının sanıldığı bir kuzey Yorkshire olayında, yeni çiftin kuklaları köyün çayırında yakılmıştı.[96]

---

94 *York Courant*, 30 Haziran 1829.

95 *N & Q*, ikinci seri, i (1856), s. 420-1. Norwich'de satın alan adamın zaten evli olduğu ve kendi karısını kapı dışarı ettiği öğrenildiğinde, adam kalabalık tarafından tartaklanmıştı: *Norfolk Chronicle*, 3 Mayıs 1823. Glastonbury'deki bir başka taşlı saldırı, *Sherborne & Yeovil Mercury*, 21 Ekim 1833; *Western Flying Post*, 21 Ekim 1833.

96 *N & Q*, altıncı seri, v (1882), imza A.J.M. Bu, A.J. Munby'dir ki elyazması Günlüğünde (Trinity Kolej kütüphanesi, Cambridge), iv, 27 Şubat 1860, özgün hikâyenin kendisine "J.W. & Peder J.S." tarafından anlatılan şekli vardır. Munby günlüğündeki olayı şöyle bitirir: "Modern nezaketin etkisi odur

Çoğunluğu 1850'den sonra, törenin artık görülmez hale geldiği dönemde görülen, yeni çiftin hoyrat müzikle karşılandığı başka bazı olaylar da vardır.[97] Başka bazı durumlarda ahali tarafların satışı sürdürme hakkını savunmuş görünüyor. General Pillet Fransa Savaşları sırasında Ashburn'da (Derbyshire), bir *JP*'nin satışı önlemeye çalıştığı ve polislerin kalabalık tarafından tartaklanıp taşlandığı bir olaya tanık olmuştur. Ahali, benzer bir şekilde, Bolton'da da (1835) satışa müdahale edilmesini önlemiştir.[98]

İnsanın izlenimi o oluyor ki, 19. yüzyılın başlarına kadar, ne kilise dışı ne de kilise otoriteleri, taraflardan herhangi birini paylamaya çok aşırı bir istek göstermemişlerdir. Kimi kırsal ruhban ve yöneticiler uygulamayı çok iyi biliyorlardı ve vaftiz defterlerinde şöyle kayıtlar görülebilir: "Satın alınmış ve Yularla teslim edilmiş bir karıdan Moses Stebbing Kızı Amie" (Perleigh, Essex, 1782).[99] Ashburn'da başarılı olmasa da olaya müdahale etmek isteyen *magistrate* General Pillet'e hareketinin dayanağı konusunda emin olmadığını itiraf etmiştir. Taraflara karşı huzuru bozdukları ("bir tür kargaşa içinde pazara geldikleri") için harekete geçebilirdi, ama "kendini satma işine gelince, bunu önlemeye hakkım olduğunu sanmıyorum... çünkü bu halk tarafından korunan ve onları bundan mahrum bırakmanın tehlikeli olabileceği bir göreneğe dayanı-

---

ki bütün köy gazaba gelmiş ve çiftin kuklalarını Çayır'da yakmışlardır. Zavallı şeyler!" (Bu referans için Anna Davin'e teşekkür ederim.)

97 Öfkeli bir olay için, bkz. *Bury Times*, 12 Kasım 1870. Karı, "muhabbetini", karısı satıştan beş hafta önce ölen sokağın karşısındaki bir komşuya "transfer etmişti". Kadının sekiz çocuğu vardı, dördünü ("ücretlerin alınması için") satışa birlikte götürmüştü. Satıştan sonra önce kadının ve ertesi gün kendisini satın alanın kuklası yeni evinin önünde yakıldı; haber, bu hoyrat müzik olayında kadınların başı çektiğini ima ediyor. Menefee'nin başka güzel örnekleri var, s. 117, 126.

98 *Preston Pilot*, 7 Şubat 1835, *Bolton Chronicle*'dan aktarıyor.

99 Bkz. Menefee, Olay 47 ve s. 278 ve 198 not 16. Ayrıca Formby Katolik Sicili'nde 9 Nisan 1799 tarihi için James Wright ve Mary Johnson'un bir çocuğu olduğu kaydı düşülmüş: "Bu Mary Johnson kocası tarafından Formby dört yol ağzında satılmış ve Jas Wright tarafından 15 şilin ve bir büyük kase *Punch* karşılığında satın alınmıştı", Lancs. CRO, RCFO 1 (1799), s. 7. Robert Malcolmson'a teşekkür ederim.

yor".[100] Savaşlardan sonra, mahkemelerin ve basının ağır ve öfkeli sansürü, satışların polisler tarafından engellenmesi ve tarafların zorla mahkemelere sürüklenmesi gibi yollarla daha disiplinli bir havanın hâkim olduğu açıktır.[101] Ancak mahkemelerin bunlarla ilgili olarak ne yapabileceği hiç de açık değildi.[102] Çünkü yasanın gözünde eş satışı töreni bir olay değildi. (Eğer bir olay olarak kabul edilmiş olsa iki eşlilik suçunu oluşturacaktı.) Yasal olarak taraflar bir pandomimaya katılıyor olabilirlerdi. Gerçekten de iki *parish* arasında üç çocuğun bakımı konusunda Boston (Lincolnshire) mahkemesinde 1819'da bir anlaşmazlık ortaya çıkınca, yasanın gözünde babalığın kadının hukuken evli olduğu kocaya, John Forman'a ait *olması gerektiğine* karar verildi. Oysa yasal koca onyedi yıl önce kadını Joseph Holmes'e satmıştı ve kadınla birlikte yaşamıyordu ve üç çocuktan ikisi (en büyüğü oniki yaşında) vaftiz kayıtlarına Joseph ve Prudence Holmes'un oğulları olarak geçmişti. Savunma avukatı eş satışının "küçük düşürücü bir eylem" olduğunu ileri sürüyor ve evlilik içinde doğan çocukların, yasal anne babalarına verilmeleri gerektiğini ve "bir babanın ortaya çıkıp kendi karısının çocuklarının piç durumuna düşmesini kabul etmesinin korkunç bir şey" olduğunu iddia ediyordu. Mahkeme bu görüşü kabul etti.[103]

Herkes eş satışlarının "korkunç" ve "küçük düşürücü" olduğunda anlaştığı için mahkemeler cürüm değil de kabahat kovuşturması yapabiliyorlardı. Talihsiz Charles ve Mary Skin-

100 R. Pillet, *a.g.e.*

101 Manchester'de 1815 yılında bir adam karısını sattığı için üç ay hapis ve teşhir cezasına çarptırılmıştı: *Derby Mercury*, 3 Ağustos 1815. Yargıç Edward Christian, *Charges to Grand Juries* (1819) adlı derlemesi s. 93'te, "utanç verici ve haysiyet kırıcı uygulama"ya karşı kovuşturma çağrısında bulunuyor ve satıcının ve alıcının teşhir cezasına çarptırılmasını öneriyordu. Teşhir cezası 1816 yılında (Geo.III, c. 178) kaldırıldığına göre bu suçlama muhtemelen 1815 ya da daha önce yer almış olmalıdır.

102 Bu uygulamalara ilişkin olarak, *Birmingham Gazette*'te, 1 Mart 1790, "zina suçunun müeyyidesinden kurtulmak için bahaneden başka bir şey değil" deniyordu.

103 *Stamford Mercury*, 12 Şubat 1819. Warwick Üç Aylık Mahkemeleri'nde benzer bir karar için bkz. *Warwick Advertiser*, 15 Nisan 1809.

ner'le John Savage'in, yoksul *cottage*'i ya da işevinden "George & Dragon"un fıçı odası yoluyla Tonbridge hapishanesine olan serüvenlerini izlemiş bulunuyoruz. Orada, (vi *et armis* [silah ve zorla]) Yüksek Mahkeme tarzında çok büyük bir suçlama ile karşılanmışlardı:

> Kötü ve ahlâksız düşünceli kişiler oldukları ve her türlü edep, ahlâk ve din düşüncesini kaybettikleri... ve kutsal evlilik kurumuna, birleşip, görüşüp, anlaşıp silah zoruyla saygısızlık ettikleri... ve Majesteleri'nin sadık bendelerinin ahlâkını bozdukları ve zina, kötülük ve sefahatı teşvik ettikleri... di da di da di da... tüm evlilik haklarını di da di da... değerli bir bedel, toplam bir şilin ve bir bardak bira karşılığında satmış... di da tiddely pom... Yüce Tanrı'nın çok gücüne giden, kutsal evlilik kurumunu ve dini ve ahlâkı, edep ve iyi düzeni bozmuş ve Kralımız Efendimizi küçük-düşürmüş vs.[104]

Bu korkunç vicdansızlar, haklarındaki suçlamada özellikle şanslıydılar. Rutlandlı bir alıcı, "her türlü edep, ahlâk ve din duygusunu bütünüyle kaybetmiş, kötü, adî, şehvet düşkünü, haysiyetsiz ve hayâsız bir kafa ve mizaca sahip" olmakla yetinmek zorundaydı ki bütün bunlar için bir şilin cezaya çarptırılmıştı.[105] Mahkemelerde kadınların rahatsız edilmesi daha az görülen bir şeydi çünkü yasa onların kocalarının koruma ve kontrolünde olduğunu kabul ediyordu. Menefee'nin göstermiş olduğu gibi, mesele sıradan yöneticilerin başvuru kitaplarına ancak 1830'larda girmişti ve hapis cezası (bir, üç ve hattâ altı ay) verilmeye başlanmıştı.[106]

Bu durumun, her ne kadar satışları pazar yerinden *puba* kaydırmış olması daha büyük ihtimal ise de "karı satışlarını yavaşlatmak" için bir etki yapmış olabilir. Ritüelin gerilemesinde daha etkili olan şey, halkın konsensusunda meşrûiyetinin azalmasıdır - eski plep kültürü kendi içinden gelen eleştiri

104 *Sunday Herald*, 27 Temmuz 1828.

105 Palmer, *The Folklore of Leicestershire and Rutland*, s. 58.

106 Bkz. Menefee, Bölüm 8 ve (cezalar için) s. 299, not 24 ve s. 300, not 25 ve 27.

ve kendi müeyyide ve kurallarına ilişkin tereddütler nedeniyle gücünü yitiriyordu. Radikal ve Chartist basın uygulamayı haysiyet kırıcı olarak görüyordu.[107]

Richard Carlile'm "manevi" (yani yerel hukuka göre) karısı, satışın boşanma gibi bir işlevi olduğunu kabul eden, Eliza Sharples bile uygulamayı insanlık dışı ve çirkin buluyordu: "Her birinin yeni ve özgür bir tercih yapabildiği sakin bir ayrılma ne kadar daha iyi olurdu. Kadınlar erkeklerden aşağı imiş gibi muamele görmeye razı oldukları sürece, erkeklerin zalim olmasını bekleyebiliriz."[108]

Yüzyılın ortalarında, 1857 tarihli (laik boşanma usûllerini getiren ilk yasa olan) Evlilik Davaları Yasası için yapılan ajitasyon sırasında, zenginlere Kilise Mahkemeleri ve Lordlar Kamarası yoluyla zor ve pahalı boşanma yollarını açarken, bu hakkı yoksullara tanımayan çifte standarda sık sık değiniliyordu. Her ne kadar –*Punch*'ın işaret ettiği gibi– aynı usûl yoksullara da açıktı:

> Merkez Mahkemesi'nde Stephen Cummins adında bir ressam iki eşli olmaktan suçlu bulunmuştu. Karısını altı şiline satar ve 'bir şilin de sağlığına içer'. İşlemin usûlüne uygun olması için Cummins bir makbuz verir. Cummins'i hapis ve bir yıl süreyle kürek cezasına çarptıran Yargıç şöyle der, 'Hangi şart altında olursa olsun, karısı yaşarken bir adamın başka bir kadınla evlenme töreni yapması büyük bir kamusal suçtur.' Ama o zaman da yoksullar o kadar adî –o kadar cahildiler! Kilise Mahkemesi'ne *gitmezler*– Lordlar Kamarası'na *başvurmazlar*. Gelecekte evlenme hakkı veren yasal bir boşanma her zaman uygun kanıtlarla elde edilir, - ama yine de yoksullar adaleti sağlayan yasal yolu satın almazlar.[109]

---

107 Bkz. *Northern Star*, 3 Mart 1838. Ama, *Destructive and Poor Man's Conservative*, 13 Temmuz 1833 tarihli sayısında, eş satışlarını "rezalet" olarak görürken, "Yasama tarafından daha mütevazi sınıfların ayrılmasını sağlayacak kimi acil ve ucuz bir yöntemin bulunmasını..." da ekliyordu. Böyle bir yasa, "bu tür sahnelere son verecektir".

108 *Isis*, 5 Mayıs 1832.

109 *Punch*, xvii (1849), s. 129.

Caroline Norton da aynı noktaya hemen hemen eşit ağırlıkta öfkeli terimlerle işaret etmiştir: VIII. Henry zamanından beri, İngiliz boşanma usûlü, "aristokrasiye özgü bir müsamaha olarak kalmıştır":

> Yoksul sınıfların kendi aralarında hiçbir boşanma usûlü yoktur. Zengin adam, karısını Lordlar Kamarası'nda boşayarak yeniden evlenebilir: Yeni evliliği yasal olur; çocukları meşrû olur... Yoksul adam, karısını Lordlar Kamarası'nda *boşayamadığı* için; yeni bir evlilik yaparsa yeni evliliği hükümsüzdür; çocukları piçtir ve kendisi de iki eşlilikten yargılanmaya tabî olur... Her zaman bilerek suç işlemese de çünkü yoksulların bu konudaki cehaletini geçen hiçbir şey olamaz; bir *Magistrate*'in kendilerini boşayabileceğine inanırlar; yedi yıl birarada olmamanın evlilik bağını ortadan kaldırdığına inanırlar; ya da birbirlerine karşılıklı olarak boşanma izni verebileceklerine inanırlar: Ve kırsal nüfusun kimi kesimleri içinde bir adamın yasal olarak karısını *satabileceği* ve böylelikle evlilik bağını ortadan kaldırabileceği gibi büyük bir inanç egemendir! Gerçek olmayan herşeye inanırlar, - demek oluyor ki kendi üstlerindeki sınıfların yasal olarak yaptıklarını bildikleri şeyleri, *onlar* yasal olarak yapamazlar...[110]

1850'lere gelindiğinde eş satışı, "plep" kültürünün hâlâ direndiği kuytularda bir kalıntıydı. 1858 yılında Bradford'da (Yorkshire), geçişin sözel biçimleri bozulurken bir anlık kültürel güvensizliği ima eden geç bir olay vardır. Hartley Thompson, "görünüşü alımlı" karısını, Bradford'un bir dış mahallesindeki bir birahanenin önünde satışa sunar. Bir anlatıma göre, her ikisi de fabrika işçisi olan çift, "karşılıklı olarak birbirlerinden bıkmışlardı ve dendiğine göre her ikisi de evlilik yeminlerine ihanet etmişti". O da bir fabrika işçisi olan, karının aşığı Ike Duncan'a bir satış yapıldı (nasıl yapıldığı açıklanmıyor). "Bununla birlikte sonradan farkına varıldı ki, zorunlu kabul edilen bir formalite atlanmıştı." Bu son durumda mümkün

110 Sayın Bayan Norton, *A Letter to the Queen on Lord Chancellor Cranworth's Marriage and Divorce Bill* (1855), s. 14-15.

olan her formaliteye uyuldu. Satışı duyurmak üzere tellal çıkarıldı. Karı, kırmızı, beyaz ve mavi serpantinlerle süslenmiş yeni bir yularla göründü. At üstünde bir mezatçı ayarlandı. Büyük bir kalabalık toplandı. Ancak çalıştıkları fabrikanın sahipleri, bu satışa katılan birisini işten atacakları tehdidiyle satışı önlediler. Ike Duncan işinden bırakılmadı ve de karı, "Ike'dan başkasına satılmayacağını" açıkladı. Satış iptal edildi.[111]

1850'lerden itibaren uygulama, *pub*larda tanık olunan daha gizli kapaklı yazılı sözleşmeler şeklini aldı. Benim kolleksiyonumdaki yuları özellikle belirten en son olay, 1889 yılında Sheffield yakınlarında, "Selamet Ordusu'nun önde gelen üyelerinden birisi", Hucknall Torkard'm karısını bir şiline bir arkadaşına satması ve yularla evine götürmesidir.[112] Yazılı sözleşmeler daha sıkça aydınlığa çıktı: Lincolnshireli bir köylü Barton-üzerindeki-Humber pul bürosuna giderek sözleşmesi için pul alıyordu.[113] Alışverişler, *pub*ların içinde ya da dışında hüzünlü ve kimi zaman kaçamaklı olaylardı. Bir tanık Whitechapel'da bir *pub*ın dışındaki bir satışı anımsıyor: Koca, "biçare görünüşlü bir adam", karı, "otuz yaşlarında, düzgün giyinişli bir kadın"; *pub* sahibi mezatçı ve "anlaşıldığına göre en yüksek peyi sürecek olan" genç bir adam. Yeni bir araya gelen çift, "adam bir kabadayı edasıyla ve de kadın burnu havada" yürüyüp giderlerken, eski koca "süngüsü düşük görünüyordu ve komşuları ne onay ne de sempati gösteriyorlardı".[114] Orta İngiltere'de ve kuzeyde satışların ırgatlar, kömür madencileri, mavnacılar ve ameleler arasında olduğu söyleniyor. Bu ritüelin şimdi artık talep eder göründüğü tek şey aleniyetti. Basın (1882'de) bir kadının kocası tarafından, Alfreton'da bir *pub*da, bir Cumartesi gecesi bir bardak *ale* karşılığında satıldığını haber veriyordu. "Erkeklerle dolu bir odada, karısını bir bardak

111 *Bradford Observer*, 25 Kasım 1858; *Stamford Mercury*, 26 Kasım 1858.

112 *Yorkshire Gazette*, 11 Mayıs 1889.

113 *Stamford Mercury*, 22 Ağustos 1856.

114 S.C. Hall, *Retrospect of a Long Life* (1883), i, s. 43-44. Bununla birlikte bu 1850'den önceki bir satıştan söz ediyor olabilir. Menefee (Olay 245) 1833 yılını öneriyor.

ale karşılığında satmayı önerdi ve de öneri genç adamca kabul edilince, kadın hemen razı oldu, evlilik yüzüğünü çıkardı ve o andan itibaren kendini satın alanın malı olarak kabul etti".[115]

Gazeteciler ve folklorcular, 1870'ler ve 1880'lerde uygulamanın meşrûiyet duygusunun devam ettiğini söylüyorlar. 1881 yılında *Standard* bir başmakalede, satışların Seramikçi *pub*larında, belirli madenci yörelerinde ve Sheffield'in çelik işçileri arasında hâlâ devam ettiğini iddia ediyordu. Yular nadiren kullanılıyordu. "Satıcı" diye yazıyor başmakaleyi yazan, "'köle' ve satın alan kesinlikle yasal bir boşanma ve yeniden evlenme sürecine katıldıklarına güçlü bir şekilde inanıyorlar".[116] Aynı gün İçişleri Bakanı Sir William Harcourt'a, Avam Kamarası'nda, İrlandalı Milliyetçi bir milletvekili tarafından bir soru yöneltiliyordu. Bakanın cevabı kısa ve özlüydü:

> Böyle bir uygulamanın var olmadığını herkes bilir.["Oh!"] Evet efendim, eğer İrlandalı saygıdeğer Beyefendi orada durumun farklı olduğunu biliyorsa, benim söyleyecek bir şeyim yok...

Ama İçişleri Bakam'nın görüşüne göre, İngiltere'de böyle bir uygulama "bilinmiyordu".[117]

VI

Eş satışları ahlâkçılık konusunda etkili alıştırmaların yapılmasına ilham vermeye yaradı. 19. yüzyılda Fransız ve diğer Kıtalı komşular, bunu öfke ya da latife yoluyla İngilizler'e karşı kullandılar. Amerikalılar da (feminist Caroline Dall'göre) "bu rezilliği anlamaya heveslidirler. Bir zencinin satışını yasaklayan bir hükümetin, Saxon bir karının satışını yasaklayamaması mümkün müdür?"[118] Anglo-Hint ya da "Avrasya" topluluğu

115 *South Wales Daily News*, 2 Mayıs 1882.

116 *Standard*, 30 Mayıs 1881. Daha sonraki olaylar *Daily Mail*, 1 Mart 1899; Globe, 16 Kasım 1903 ve A.R. Wright, *English Folklore* (1928)'de aktarılıyor.

117 *Parliamentary Debates*, 261, col. 1646-7, 30 Mayıs 1881.

118 Caroline H. Dall, *"Woman's Right to Labour" or Low Wages and Hard Work* (Boston, Mass., 1860), s. 44-46.

bile ırkî statülerinin alaca karanlığında konuyu suçlayıcı bir şekilde gündeme getiriyorlardı.[119] İngiltere'de kibar sınıflar –mebzulen gördüğümüz gibi– kendi paylarına, gaddarlaştırılmış çalışan yoksulları suçluyorlardı.

Eldeki yetersiz kanıtlar tam da öyle "bir intiba" uyandırmadığı için, araştırmaya başladım ve zaman içinde bu bölümün malzemesini fırsat düştükçe bir konferans olarak sundum. 1970'lerin sonunda bu tercihim nedeniyle pişmandım, başka bazı işler nedeniyle engellenmemiş olsaydım bile bu malzemeyi bir konferans olarak sunmaktan vazgeçebilirdim. Çünkü bazı feministler tarafından benim konferansımın, kanıtları erkek gözüyle okuduğuna ve "kadın tarihi"nin doğru bakışına karşı olduğuna karar verilmişti. Caroline Dall geleneğinden Amerikan feministleri, bu eleştiriyi en güçlü bir şekilde dile getirdiler. Şöhreti küçük bir üniversitede (Yale) bir öğretim üyesi ben salondan ayrılırken konferansımın bir "dolandırıcı hilesi" olduğunu bağırıyordu. Bir başka olayda, çok saygı duyduğum bir bilimadamı, karının satıldığı zaman miras payından ve ilgili haklarından mahrum bırakıldığı gerçeğini görmezlikten geldiğim için beni güçlü bir şekilde paylıyordu. Ama bu konudaki kanıtlar henüz benim önüme çıkmış değil.[120]

Kısaca, benim anti-feminist bir konferansı etrafta dolaştırdığım yayıldı ve karşılama partileri hazırlandı. Britanyalı dinleyiciler daha hoş mizaçh olsa da –sanki dinleyicilerin güvenini kötüye kullanıyormuşum gibi– soruların düşmanca havasından usandım ve ayrıca biraz da kırıldım çünkü ben kendimi

119 Herbert Alick Stark, *Hostages to India* (Calcutta, 1936), s. 78.

120 Çalışan insanlar arasında miras payının gelişmesi konusunda çok az şey biliyoruz. Bununla birlikte bkz. Alan Macfarlane, *Marriage and Love in England 1300-1840* (Oxford, 1986), bölüm 12. Bazı durumlarda kırsal alanlarda satılan karılar genel haklarla birlikte *cottage* mallarını da kaybetmiş olabilir: Bkz. Bob Hiscox'un 1975'te yazara anlattıkları. Guisley Papazı ve Craven (Yorkshire) Başdiyakozu, J.E Howson, 1930'larda parishindeki yaşlı bir adamla görüşmesinde adamın şunları söylediğini hatırlıyor: "Benim büyükannem bu yollla satılmıştı Babamın pek çok kere bunu anlattığını duydum. O işi yasal görünümlü yapmak için boynuna bir yular takıyorlar ... Ama işin en kötüsü onunla birlikte iki *cottage* kaybettik". (E.R. Yarham'dan bana aktarılan özel bilgil.)

kadın haklarının yanında sanıyordum (soru soranların beni hatadan kurtarmaya hevesli oldukları bir sanı). Böylelikle konferansı bir kenara koydum. Böylesi entellektüel bir kuru görültü yalnızca nesiller süren erkek egemenliğindeki tarihçilikten beklenebilir; yararlıdır ve feminist okumalar ve tanımların hızlı gelişmesi karşısında ödenen küçük bir bedeldir.

Benim yaptığım belirli beklentiler yaratmak ve sonra da bunları hayal kırıklığına uğratmak oldu. Başlığım "Eş Satışı", kadınların sefilane ezilişinin yeni bir örneğini bilimsel bir tez halinde sunacağım beklentisini uyandırmıştı. Ancak benim malzemem bu klişeye uymadı (ve uymazdı). Aslında benim niyetim, (çoğu erkek) orta sınıf ahlâkçıların klişeleştirdiği davranışın (ve hattâ kişiler arası ilişkilerin) şifresini çözmekti. Kadınların ezilmesi meselesi ikinci derecedeki bir temaydı.

Belki biraz fazlaydı. Belki bu bölümde mesele gereğinden fazla olağan kabul edilmiştir. Nasıl ki birisi, konuşmanın tüm parçalarını sürekli incelediğinde, bir cümlenin ne dediğini anlayamazsa, aynen onun gibi, bir toplumun temel örgütlenmesi ve onun toplumsal cinsiyet ilişkileri sürekli tekrarlanamaz. Eğer kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkilerde insanın bulabileceği tek şey ataerkillik ise o zaman insan –erkekler için olduğu kadar kadınlar için de– önemli bir başka şeyi gözden kaçırıyor olabilir. Eş satışı kuşkusuz bize erkek egemenliği konusunda bir şey söylüyor ama zaten bildiğimiz bir şeyi söylüyor. Araştırmadan bilemeyeceğimiz şey, kişisel savını ortaya koyabilmek için karıya sağlamış olabileceği küçük hareket alanıdır.

Herhangi bir çekince ortaya koymadan, eş satışının hukuk, kilise, ekonomi ve göreneğin, kadını daha aşağı ya da (resmen) güçsüz bir konumda tutan bir toplumda yer aldığı konusunda anlaşalım. Her ne kadar bir erkeğin (kendi sınıfından) pek çok kadına göre ayrıcalıklı bir durumda olması için evin reisi olması gerekmiyor idiyse de, biz buna istersek ataerkillik diyebiliriz. Bütün sınıflardan erkekler, karıları ve çocukları söz konusu olduğu zaman bir otorite ve bir mülkiyet dili kullanıyorlardı ve kilise ve hukuk da bunu teşvik ediyordu. O zaman eş satışı, genel bir durumun aşırı bir olayı olarak görü-

nüyor. Karı bir köle gibi satılmaktadır ve onu bir kısrak ya da inek gibi konumlandıran ritüel, onu küçük düşürüyordu ve niyeti de küçük düşürmekti. Cinsel doğası içinde, tesadüfi bir kalabalığın kaba şakalarına ve incelemesine maruz bırakılıyordu. Her ne kadar kendi rızası ile satılıyor olsa da bu ileri derecede aşağılayıcı bir deneyimdi ve bu durum kimi zaman hemcinslerinin öfkesini kabartıyor,[121] kimi zaman da sempatilerini harekete geçiriyordu: "Boş ver Sal, umutsuzluğa kapılma ve asla cesaretini yitirme".

Eş satışını rıza-ile-boşanma olarak yeniden tanımlasak bile, bu, iki kadın arasında bir erkeğin değil, iki erkek arasında bir kadının el değiştirmesiydi.[122] (Aslında koca satışına ilişkin kayıtlar varsa da, bunlar tek elin parmaklarıyla sayılabilir.)[123] Ritüelin, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin üstlük/altlık şekillerine göre yapılandırıldığı bir toplumun biçimlerinin ve dilinin çerçevesi içinde yer aldığı konusunda kuşku yoktur.

Bununla birlikte biçimin içinde kimi zaman onun niyetini tekzip eden bir şey işliyor. Satışların kocanın yararına olması gerekmiyor. Ne de bu çahşan insanların normları kilisenin ve hukukun tavsiye ettikleriyle aynıydı ve bu çok ciddi yanlış okumalara yol açıyordu. Bu "proto-endüstriyel" emekçi cemaatlerde cinsler arasındaki ilişki bir değişim geçiriyordu. Belki henüz "haklar" sözcüğünü kullanmak uygun değildir; belki "değer" ya da "saygı" gibi terimlere ihtiyacımız vardır. Bu çok çalışılan hanelerde kadının değeri, aynen sorumluluğu gibi te-

121 Bkz. Menefee, s. 124.

122 Bunun bile değerlendirilmesi gerekir çünkü (antropologların bizi uyardığı gibi) değiş tokuş edilen "bir kadın" değildi; kadın üzerindeki haklardı: Bkz. J.R. Goody, "Marriage Prestations, Inheritance and Descent in Pre-Industrial Societies", *Journal of Comparative Family Studies*, s. 40.

123 Dewsbury pazar kavşağında yular altında bir koca satışı olduğuna ilişkin esrarengiz bir haber vardır, *Cambridge Gazette*, 26 Ağustos 1815, *Warwick Advertiser*, 19 Ağustos 1815. Drogheda'daki (1814?) bir başka olaydan sık sık söz edilmiştir: Pillet, *a.g.e.*, s. 185. Bir haber mektubunda (*Bibliotheca Lindesiana*, no. 1631) bir ayakkabıcının karısı tarafından 1824 yılında Totnes'de (Devon) satıldığına ilişkin ayrıntılı bir öykü varsa da imal edilmiş bir matbaacı kopyasına benzediği için buna güvenmiyorum. Özel akitli gerçek bazı satışlar da vardır, örneğin Avustralya'ya gitmek için karısını bırakan bir koca, *Birmingham Daily Post*, 12 Ocak 1888.

meldi ve buna uygun otorite ve bağımsızlık alanını da beraberinde getiriyordu. Hoyrat müziği incelemeye sıra geldiğinde, bu artan bağımsızlık karşısındaki erkek güvensizliğinin, boynuzlanma saplantısı ve "üstteki" kadından korkma gibi, geleneksel batıdaki "*skimmington*"ların* kimisini açıklamaya yardımcı olabileceğini önereceğim. Ve de yiyecek ayaklanmalarının ön saflarında gördüğümüz güçlü kuvvetli kadınlar, kimi kampüs feministlerinin ortodoksluğunun birkaç yıl önce onlara layık gördüğü, sefil kurban rolüne çok ender olarak çıkarlar.

Kadınların tarihini, yeknesak kurbanlık tarihi, 1970'ten önceki herhangi bir şey sanki kadının tarih öncesiymiş gibi okumak, polemiğe yarayabilir. Ama kadınlar için hiç de bir iltifat olmaz. Benim, mesleğimin ilk dönemlerinde, kuzey Lincolnshire'in bir pazar kasabasında gündüz okulunda, İşçi Eğitimi Derneği'ndeki derste, kadınların ezilişi hakkında alçak gönüllü bir belagatle konuşurken, gözlerim açıldı. Zeki, yüzü rüzgâr yanığı, kendini eğitmiş yaşlıca bir köylü tedirgin oldu ve sonunda patladı: "Biz kadınlar haklarımızı biliyoruz, anladın mı, bize layık olanı biliyoruz". Ve ben, kadın ezilmişliğine yaptığım acemi vurgunun, o kadın ve diğer dinleyiciler tarafından bir hakaret olarak alındığının mahcubiyet içinde farkına vardım. Çalışan kadınların kendi kültürel alanlarını yaratmış olduğunu, kendi normlarını dikte edecek araçları bulunduğunu ve "layık olduklarını" almaya özen gösterdiklerini bana öğrettiler. Onların layık oldukları bugünün "hakları" olmayabilir, ama onlar tarihin pasif özneleri değillerdi.

Yıllar sonra New England'da bir yerlerde bir konferanstaydım konuşmacılardan birisi büyük bir neşeyle ve alkışlar altında *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun yazarının "erkek destekli" günahlarını anlatıyor ve benim atladığım konulara işaret ediyordu. Söyledikleri haklıydı ama dostum müteveffa Herbert Gutman, benim bir güvenceye ihtiyacım olduğunu düşünerek

(*) *Skimmington*: Kırsal İngiltere'de ve İskoçya'da köy içinde gülünç bir tören düzenleyerek kusurlu ya da suçlu bulunan kişileri ibret olsun diye cezalandırmaya dayanan eski bir gelenek. Bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor – ç.n.

kulağıma fısıldadı: "Biliyor musun bu insanlar, siyahların tarihini yazan bazı tarihçilerin yaptığı yanlışın aynısı yapıyorlar. Öznelerini hep kurban olarak göstermek istiyorlar. Onlara kendi öz etkinliklerini çok görüyorlar."[124] Herb'in fısıldaması daha çok gürleme gibi olduğundan yorumu önümüzdeki ve arkamızdaki beş ya da altı sırayı rahatsız etti. Boş ver, o haklıydı.

Eş satışı, 18. yüzyıl çahşan insanlarının kişisel siyasetinde elde bulunan olası (belki aşırı) bir hareketti. Evet, bu siyasetin kuralları, her ne kadar cemaatte aile kurumunun özel bekçileri kadınlardıysa da, erkek üstünlüğüne tâbiydi. Ancak bazı durumlarda kadınların bu hareketleri kendi avantajlarına kullabilecek becerileri olduğu da görülüyor. Bunun "anti-feminist" bir sonuca ulaştığını sanmak için herhangi bir kişinin bir nedeni olabileceğini göremiyorum.

Bu satılan karılar arasında kuşkusuz kurbanlar vardı[125] ama haberler onların bağımsızlığını ve cinsel canlılığını daha fazla vurguluyor. Kadınlar, "güzel görünüşlü, "iri göğüslü", "güzel görünüşlü köy kızı", "hoş görünüşlü" ya da "işin neşesini ve tadını yürekten çıkaran" şeklinde niteleniyor.[126] "Samuel Lett" hakkındaki Bilston baladındaki Sally, satılabilecek bir karının bize halk tipini gösteriyor:

> Erkek pantolonları giyer
> Herkes öyle söylüyor;
> Ama Lett onu bırakmaz
> İstediği herşeyi yapsın.

---

124 Bir anlamda Herbert G. Gutman'ın, *The Black Family in Slavery & Freedom* (New York, 1976) adlı kitabı, kölelerin kültürel kimliğini yeterince belirtmemiş olan kölelik çalışmaları konusunda muazzam bir düzeltmedir.

125 1821 yılında Spilsby'de (Lincolnshire) satılan bir kadın, eski kocasının evini ateşe vermekle tehdit ettiği için ertesi hafta hapishaneye kapatılmıştı: *Stamford Mercury*, 7 Aralık 1821. 1841 Temmuz'unda Cambridge'de Martha Barnard, kendisini satan kocasını bir duvar posteriyle korkunç bir şekilde suçluyordu: Philip Ward, *Cambridge Street Literature* (Cambridge, 1978), s. 48'de tıpkıbasımı vardır.

126 Pek çok örnek arasında *British Whig*, 8 Mayıs 1835; *Leeds Times*, 10 Ağustos 1844; *Derby Mercury*, 11 Ekim 1848; John Hewitt, *History and Topography of the Parish of Wakefield* (1963). Ayrıca bkz. Menefee, s. 276 not 10.

Bir süvari eri gibi küfreder
Ve bir horoz gibi dövüşür,
Ve başlamıştır koca herife
Pek sert çıkmaya.[127]

Ve bu tipe uygun en azından (19. yüzyıl başlarında Hereford pazarında satılan) bir karıyı teşhis edebiliyoruz:

> Ekmek ayaklanmaları sırasında kanlı somunu taşıyan bu kadındı. Ben hepsini gördüm. Tahıl yükünü ele geçirmek için kadınlara önderlik ettiğini gördüm. Yaşlı Dr. Symonds ona sağ bacağındaki çorap bağını alarak öndeki ata bağlamasını ve takımı salıvermesini söyledi ve öyle yaptılar... Onlar hakkında şöyle başlayan güzel bir şarkı yaptılar:
>
> Sen Herefordshire kadınlarımızı duymadın mı?
> İğirmeği bırakıp nasıl koştuklarını
> Giysi ya da şapkasız nasıl koştuklarını
> Ekmek için savaşmaya, bütün mevsimler boyunca
> Ah bizim cesur Herefordshire kadınlarımız![128]

Bu arbededen önce mi yoksa sonra mı satıldığı hakkında bir bilgimiz yok.[129] Ama kendisi istemediği sürece satılabilecek birisine de hiç benzemiyor.

Wenlock pazarında, 1830 yılında, 2 şilin 6 peniye satılan bir başka karı, olay hakkında çok kararlıydı. Kocası "pazar yerine varıp utanınca ve işten vazgeçmeye çalışınca, ama Mattie kızdı ve işe sarıldı. Önlüğünü kocasının yüzüne fırlattı ve dedi ki, 'Bırak, seni serseri. Satılacağım. Bir değişiklik istiyorum'".[130]

---

127 Daha önce anılan Jon Raven'in G.T. Lawley'in notları arasında bulunan balad.

128 "Nonagenarian" [Doksanlık], *Hereford Times*, 15 Nisan 1876.

129 Bu yiyecek ayaklanmaları, muhtemelen 1800'deki yiyecek ayaklanmalarıydı. 1802 yılında Hereford'da bir kasap tarafından bir kadının 1 £, 4 şilin ve bir tas punch karşılığında satıldığı konusunda bir haber yapılmıştı: *Morning Herald*, 16 Nisan 1802.

130 C.M. Gaskell, "Old Wenlock and Its Folklore", *Nineteenth Century*, (1894).

EK

Aşağıdaki öykü, Frederick W. Hackwood'un, *Staffordshire Customs, Superstitions and Folklore* (Lichfield, 1924) adlı kitabından s. 71-73'tendir. Yazar "yüz yıldan fazla bir süre önce Wednesbury'de bir eş satışının, olayı izleyen biri tarafından yazılmış ve basılmış tasviri bir öyküsünü" anlatmaktadır, ama kaynak konusunda daha başka ayrıntı verilmiyor.

"Kasaba tellalı adî bir meyhanenin önünde yerini alır, dikkat çekmek için çanını çalar ve ağır ve önceden düşünülmüş ifadelerle, bir kadının - ve onun küçük bebeğinin - bu öğleden sonra - saat dörtte - kocası - Moses Maggs tarafından - Pazar Yeri'nde - satışa sunulacağını duyurur.

Duyuru kahkaha kükremeleriyle karşılandı, arkasından güçlü "hurra"lar geldi çünkü değerli kişi kasabanın en kötü şöhretli tiplerinden, Rough Moey adıyla bilinen birisiydi. Moey, yaklaşık kırk beş yaşlarında enine boyuna, güçlü kuvvetli bir herifti; yüzü çiçek hastalığı nedeniyle derinden çopurlaşmış ama hastalığın izleri ocaktaki bir patlama nedeniyle sanki derin mavi karıklarla adeta sabanla çizilmiştir. Bir gözünü kaybetmiş ve bacaklarından birinin yerini tahta bir bacak almıştır. Ne özellik ne de şekil olarak gönül çekici değildir.

Tellalın duyurusu üzerine yorum yapmak üzere dükkân sahipleri kapılarının önüne çıktılar ve kadınlar ikili üçlü gruplar halinde aynı

konuda dedikodu yapmak üzere elleri kalçalarında sokakta dikildiler. Diğer ilgili aylak takımı en yakındaki birahanede tartışmayı başlattı. Tellal duyurusunu tekrarlamak üzere başka bir yere geçti ve çullar içinde bir haylaz oğlan kalabalığı kendisini izledi.

Belirlenen saatten hemen önce ahali Pazar Yeri'nde, sık gidilen bir meyhane olan *White Lion*'ın önünde toplandı, ellerinde kalın sopalar olan dört uzun herif bir yer açtılar ve meraklı seyircileri - günün aslanları olan bir adam, bir kadın ve bir çocuğu ezmemeleri için uzakta tuttular.

Kadın, muhtemelen 23'ünde, adamdan gençti, eşi olarak evlendirildiği ya da "kiralandığı" böyle bir adamla hayattaki durumu dikkate alındığında olabileceği kadar güzel görünüşlüydü. Kollarında yaklaşık oniki aylık ve çevredeki gürültüden hiç rahatsız olmamış görünen bir çocuğu tutuyordu. Kadın belli ki en iyi giysileri içindeydi, yüzü yeni yıkanmıştı, saçları kısa kesilmiş at kuyruğu şeklinde bir parça mavi kurdela ile arkada toplanmıştı, kurdelanın uçları, hiç kuşkusuz günün onuruna, görkemli flamalar gibi sallanmaktaydı.

Her ne kadar sıradan hasır bir yular boynundan gevşek bir şekilde sallansa da, ucu efendisi ve kocasının elindeydi; kadın bu durumu –görünüşüne bakılırsa– rahatsız edici ya da nahoş bulmamaktaydı ve "Boş ver Sal, umutsuzluğa kapılma ve asla cesaretini yitirme" gibi şevklendirici bağrışmalara gülerek karşılık vermekteydi ve bu tür tepkiler izleyenlere yaşlı rezilden kurtulacağı için memnun olduğunu ve böyle yaşlı bir serseri ile evlenmiş olduğu için bunu hak ettiğini düşündürtmekteydi.

Daha sonra bir tür düzen sağlanarak, *ale* ısmarlandı, alana iki yarım fıçı getirildi ve dört güçlü kuvvetli herif tarafından yarım fıçılar ters çevrildi, birinin üzerine kadın ve çocuğu çıkarıldı ve ikincisinde adam yerini aldı. Büyükler tarafından *ale* içilirken bir iki neşeli hava ile töreni şenlendirmek üzere bir kemancı getirildi.

Arada, kayıt tutacak görevli tarafından ahali arasında yapılan soruşturma şu gerçekleri ortaya çıkardı. Rough Moey, yarı yaşındaki iri yarı bir ocak hizmetçisine yeni bir entari ve başka giyim eşyaları almış ve onbeş gün içinde evlenmeye söz vermiştir. Kısa bir süre sonra kadın ilgisini genç ve yakışıklı bir madenciye çevirmiş ve bunun üzerine kocası doğal olarak kıskanmış ve onu dövmeye başlamıştır. Bu kadını iyileştire-

cek yerde yalnızca misillemede bulunma düşüncesi uyandırmış ve Moey sık sık gece eve iflah olmaz bir sarhoşlukta geldiği için kadın uyuyan ayyaşın tahta bacağını sessizce çözecek ve onu gönlünün istediği gibi pataklayacaktır. En sonunda, işlerin bu durumundan usanan, keyfi kaçmış koca bu işe bildiği tek yolla, istenmeyen karıyı açık pazarda bir hayranına satmak suretiyle "yasal" bir transferle bir son vermek istemiştir.

Kemanın susmasından sonra, ahalinin dikkati sahnedeki belli başlı aktörler üzerinde toplanmıştır. Yuları sol eliyle tutan adam, öteki eliyle *ale* dolu çeyrek galonluk bir kupayı havaya kaldırmış ve tek gözünü kurnaz bir şekilde kırparak, yüksek ve boğuk bir sesle, "Bayanlar ve Baylar, İşte sizin güzel sağlığınıza" demiş ve büyük büyük yudumlarla içmiş ve bir yandan bittiğini göstermek için kupayı ters çevirirken, uzun ve mutlu bir iç çekişiyle bitirmiş, "Ah-h-h!". Arkadaşlarından (ya da onun söylediği şekliyle "ortakları") birkaçı "Teşekkürler Moey" diye karşılık vermiş; bu arada bazı kadınlar ona, "Aferin, koca adam!" diye bağırmıştır.

Kadının yanında, belli ki satın almaya niyetli olan ve kadına *ale* sunan güçlü kuvvetli genç bir adam duruyordu. Kadın çevresindeki kadınlarla ateşli bir sohbeti sürdürüyordu ama bütün bu kabadayı tavırlarına rağmen gözlerinin hemen yaşla dolduğu görülüyor, kalbi baskı altında tutulan bir heyecanın gerilimiyle çılgınca atıyormuş gibi göğsu inip kalkıyordu. Daha sonra sesi çatallaştı ve aceleyle çocuğu genç adama verdikten sonra fıçının üzerine oturdu, yüzünü ellerine gömdü ve acı acı ağladı. Bir anda bütün gülüşmeler kesildi, şamata sustu ve bütün kadınların yüzünü bir öfke kapladı. Erkeklerden bazıları bile nefret duygusunu bastırmakta güçlük çekiyorlardı ve bu duygu beklenen alıcının merhametsiz bir sesle, "Hadi şimdi arkadaşım, bu kadar saçmalık yeter, devam et!" diyen tıslamasında ifadesini buluyordu.

Böylece koca Rough Moey bu gerginliği aştı: "Bayanlar ve Baylar" dedi, "hepimiz meselenin ne olduğunu biliyoruz. Yapılabilecek bir şey yok, dolayısıyla bu konuda çok merhametsiz olmayalım." Daha sonra kendisini yeni bir içkiyle destekleyip ve kalan gözüyle hince bir göz kırptıktan sonra devam etti: "Bayanlar ve Baylar, ne bana ne de başkasına ait olmayan çok genç ve güzel bir kadını ve küçük güzel bir bebeği dikkatinize sunmak istiyorum." Bu anda genel bir gülüşme oldu, seyredenler arasında neşe yeniden yükselmeye başladı.

"İşte güzel bir yaratık" diye sürdürdü amatör mezatçı, "biraz kamçılamayla yuların altında iyi gider. Bir Hıristiyan gibi koyun kafası pişirir, Lord Dartmouth kadar iyi çorba yapar. Ocaktan yüzelli ons kömürü bir güzel üç mil taşıyabilir; iyi satar ve üç dakikadan az bir sürede boğazından aşağı yuvarlar."

Bu espri yeni bir gülüşmeye yol açtı ve hatip yeni bir içki ile ödüllendirildi. Böylece canlanan Moey devam etti: "Şimdi, arkadaşlarım, sıraya girin ve cesaretle pey sürün. Kanuna uygundur. Onu geçiş kapısından geçirerek getirdim ve geçiş parasını ödedim. Onu yularla getirdim ve ağlattım, yani herşey yasaya uygundur ve ödeyecek başka bir şey yok. Hadi peyinizi sürün ve bana bu kadın için iyi bir fiyat verirseniz pazarlığın içinde size küçük çocuğu da vereceğim. Şimdi beyler, kim pey sürüyor? Gidiyo, gidiyo, gidiyo! Bekleyemem, mezatçının dediği gibi, bu parçaya bağlanamam!"

Hatip sustu ve bir alkış çabalarını ödüllendirdi. Kalabalıktan bir ses duyuldu "Onsekiz peni".

"Onsekiz peni" diye tekrarladı Moey, "güçlü ve tam gelişmiş genç bir kadın için yalnızca onsekiz peni! Nasıl olur, onunla evlenmek için papaza yedi [şilin] ve altı [peni] ödemeniz gerekir ve burada arzularınıza göre ısmarlama yapılmış bir karı - ve yalnızca onsekiz peni!"

"Ben sana yarım *crown* veceğim, Hoyrat Herif!" satın alanın o olacağını herkesin bildiği genç adamdan geldi.

"Bak sana ne söyleyeceğim Jack" dedi Moey, "eğer üç galon içki alırsan kadın senindir ve bebek için senden bir şey istemeyeceğim ve yular da bir çeyrek eder. Gel altı şilin de!"

Biraz sıkı pazarlıktan sonra genç adam üç galon *ale* almayı kabul etti ve şart koşulduğu üzere içkiler derhal gelmeliydi ki yeni satın aldığı karısı, kendisi ve birkaç seçilmiş ahbap, nazik kemancıyı da unutmamalı, işlemi onaylamak için kadehlerini kaldırabilsinler.

Alışveriş böylece tamamlandıktan sonra yular genç adamın eline tutuşturuldu ve de genç kadın çok sayıda pejmürde hatunun tebriklerini kabul etti. Gözlerini sildi ve neşeyle gülümsedi; yeni kocası onay makamında tombul yanağına kuvvetli bir öpücük kondurdu ve de yeni evliler ayrılırken kalabalık çözüldü ve ağır ağır dağıldı. Basit Kara Memleket hayatının traji-komedisi sona erdi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HOYRAT MÜZİK

I

"Hoyrat müzik", İngiltere'de 17. yüzyıl sonlarından itibaren toplumun belirli normlarına karşı gelen bireylere yöneltilen, genellikle alay ya da husumet içeren, çok teferruatlı olabilen ya da olmayan bir ritüelle birlikte giden, kaba, ahenksiz sesler (*cacophony*) için genel olarak kullanılan bir terimdir.[1]

Genel olarak, Fransızca'daki *charivari*, İtalyanca'daki *scampanate* ile *haberfeld-treiben, thierjagen* ve *katzenmusik* gibi kimi Alman adetlerine tekabül ediyor gibi görünmektedir.[2] Gerçek-

1 OED (Eski İngilizce Sözlük) 1708 yılında "hoyrat müziğin" erken kullanımı için bir tanım önermektedir ama terim burada "çınlayan tencere ve tavaların harmonisi" olarak geçmektedir, R. Cotgrave, *A Dictionary of the French and English Tongues* (1611) içinde. "Skimmington", "lowbelling", "hussiting" ve "riding the stang" muhtemelen daha yaygın olarak kullanılıyordu; bkz. Joseph Wright, *The English Dialect Dictionary*, 6 cilt, (1896-1905).

2 Fransızca kaynaklar için bkz. Jacques Le Goff ve Jean Claude Schmitt (der.), *Le Charivari* (Ecoles des Hautes en Sciences Sociales, Paris, 1981), s. 435-442. Bu kaynak bundan böyle *Le Charivari* olarak anılacaktır. İtalya için bkz. A. del Vecchio, *Le Seconde Nozze* (Firenze, 1885), özellikle s. 290-301. Almanya için bkz. E. Hoffman-Krayer ve H. Bachtold-Staubli, *Handworterbuch des Deutschen Aberglaubens* (Berlin, 1931-32), "Katzenmusik", "Haberfeldtreiben", "Thierjagen" vs. gibi başlıklar altında; George Philips, *Ueber den Urpsring der Katzenmusiken* (Freiburg im Breisgau, 1849) ve Ian Farr ve Ernst Hinrichs'in *Le Charivari*'deki katkıları.

ten de burada, çok eskiye giden ve Avrupa çapında bir ritüel form ailesi söz konusudur ama aile içindeki akrabalık dereceleri soruşturmaya açıktır.[3]

Uluslararası bilim aleminde *charivari* tüm *genus*'u [türü] tanımlayan bir terim olarak kabul görmüştür. 1972 yılında Fransa'da basılan bir çalışmaya "'Rough Music': Le Charivari Anglais" adını vererek ben de bu örneği izledim.[4] Bu benzeştirmenin sorunları çok geçmeden kendini ortaya koydu. Çünkü "charivari" teriminin kendisi uygunsuz beklentiler yaratıyor ve de konuyu ikinci evliliklerin ortaya çıkardığı bir şey olarak ve ayrıca evlenmemiş gençlerin rolüne yaptığı vurgu ile Fransız problematiğine göre kuruyordu. 1977 yılında Paris'te bilimsel bir yuvarlak masa toplantısı düzenlendiğinde, Britanya, Almanya ve İtalya'dan gelen kimi konuklar, söylemin terimlerinin "*francocentric*" [Fransız merkezli] ve kendi ulusal kanıtlarına uygunsuz olduğunu düşünmekte haklıydılar. Bununla birlikte uluslararası çapta bir başka jenerik terim de yoktur ve Fransız tipolojisinin Fransa'nın kendi sınırları dışında başat hale geldiğini –ve sözcükle birlikte ihraç edildiğini– söylemek, aynı zamanda Fransa'nın güçlü folklor, etnoloji ve antropoloji geleneğine bir övgüdür.[5] 1970'lerde insan, uluslararası düzeyde bilim adamlarının bir Britanya üniversitesinde hoyrat müziği tartışmak üzere bir araya gelebileceklerini düşünemez ve bu Fransız entellektüel girişimi alkışlanmalıdır.

---

3 Bkz. Violet Alford, "Rough Music or Charivari", *Folklore*, lxx (1959), s. 507; H. Usener, "Italische Volksjustiz", *Rheinisches Museum für Philologie*, lxi (1901) ve *Le Charivari*'deki antik ve ortaçağ Avrupası bölümleri. P Saintyves, "Le charivari de l'adultere etles courses a corps nus" *L'Ethnographie* (1935), s. 7-36 zina için değişik ceza ve aşağılamaların çok kapsamlı bir araştırmasını sunmaktadır, ama Levi-Strauss'un charivari ritüelleri söz konusu olduğunda sunulan örneklerin pek çoğunun uygun olmadığı şeklindeki görüşüne katılmak gerekir. Bununla birlikte, İran ve kuzey Hindistan'la ilgili (Saintyves, s. 22 ve 28) aktarılan örnekler ve Gorki'nin Kırım'da gözlemlediği vahşi-sadist ritüelle aralarında dikkat çekici benzerlikler vardır: Bkz. A, Bricteux, "Le Chatiment Populaire de l'infidelite conjugale", *Revue Anthropologique*, xxxii (1922), s. 323-328. Macaristan için bkz. Tekle Dömötör, *Acta Ethnographica Academice Scientarum Hungaricae*, (Pest, 1958), s. 73-89.

4 *Annales E. S. C.*, 1972. O makaledeki bazı pasajlar bu bölümde yeniden yer alacaktır.

5 *Le Charivari*, s. 401-403'deki tartışmanın özetine bakınız.

Ancak, bir yandan alkışlarken, bir yandan da uygun olmayan inşalara karşı çıkılmalıdır. Belki de, pek çok amaç açısından, (Fransız malzemesi üzerine çalışılmadığı sürece) "charivari" terimine bütünüyle karşı çıkılmalı ve İngiliz malzemesi için "hoyrat müzik" terimine bağlı kalınmalıdır.

"Hoyrat müzik" de jenerik bir terimdir ve Britanya adaları içinde bile, ritüel formlar öylesine değişiktir ki, onları sanki farklı türler gibi görmek bile mümkündür. Bununla birlikte, bütün o ritüel ayrıntısının altında belirli temel insanî özellikler bulunabilir; tiz, kulak tırmalayıcı gürültü, acımasız kahkahalar ve müstehcen mimikler. Thomas Hardy'nın tasvirinde, bunlara "satır, maşa, tef, kemençe, *croud*,* latarna gürültüsü, yılanlar, koç boynuzu ve başka tarihi müzik türleri"de eklenmişti.[6] Ancak bu tür "tarihsel" aletler el altında değilse, teneke kap içinde taş yuvarlamak –ya da teneke boruların ya da küreklerin her türlü doğaçlaması– işe yarardı. Bir Lincolnshire diyalekt sözlüğünde (1877) tanım şöyledir: "Tencere ve tavaların birbirine vurulması. Kimi zaman sevilmeyen bir kişi kasabayı terk ettiği ya da hapishaneye gönderildiğinde yapılır."[7]

Bununla birlikte mesele, her ne kadar alaycı gürültü (hafif ya da en zalim şekliyle) her zaman mevcut idiyse de, *sadece* gürültü değildir. Her ne kadar 19. yüzyıl sonlarında (belki de-

---

(*) *Croud* ya da *Crowd* ve *Cruth*: Orta çağlara özgü, üç ila altı telli üçgen şeklinde, yayla çalınan kaba bir müzik aleti – ç.n.

6 Bkz Thomas Hardy'nin gözlem gücü çok yüksek romanı, *The Mayor of Casterbridge* (1884). Bir Leicestershire diyalekt sözlüğü şunları ekliyor: "Ocak demirleri ve maşalar, omurga kemikleri (aşık kemiği) ve satırlar, yatağı ısıtmakta kullanılan kaplar, kaynana zırıltısı, polis çıngırağı, içinde nohut olan sidik torbası, inek boynuzu, çay tepsisi" ayrıca "bağırma ve ıslık": A.B. ve S. Evans, *Leicestershire Words, Phrases and Proverbs* (1881). Karş., Diderot et d'Alembert, *Encylopedie* (Paris, 1753), s. 208: "Bruit de derision, qu'on fait le nuit avec des poeles, des bassins, des chauderons, &c."; A Van Gennep, *Manuel de Folklore Francais Contemporain* (Paris, 1946), i, Kısım 2, s. 616: "Chaudrons, casseroles, sonnettes, cloches a vaches, greltos de cheveaux ou de mulets, faux, morceaux de fer et de zinc, tompes en corne", vs. İtalya için karşılaştırınız, G. Gabrielli, "La 'Scampanata' o 'Cocciata' nelle nozze della Vedova", *Lares*, ii (1931), s. 58-61.

7 E. Peacock, *A Glossary of Words used in ...Manley and Corringham, Lincs.* (English Dialect Society, 1887), s. 208.

gerini yitirmiş) kaydedilen biçimlerde, ritüel bir iki basit manzume kırıntısına ya da "müziğin" birkaç gece üst üste tekrarlanmasma münhasır bir hale gelmiş olsa da, gürültü, ritüelleştirilmiş husumetin ifadesinin bir kısmını oluşturuyordu. Başka bazı durumlarda ritüel çok ayrıntılı olabiliyordu ve kurbanın (ya da onun yerine geçen kişinin) bir direğe ya da eşeğe bindirilmesi; maske takılması ve dans edilmesi; ayrıntılı ezber okumalar; kaba taklitler ya da bir platform ya da araba üzerinde sokak tiyatrosu; ritüel av taklitleri; ya da (sık sık) kuklaların gezdirilmesi ve yakılması; ya da, ashnda bütün bunların değişik karışımları şeklinde olabiliyordu.

Britanya'da bu ritüeller yeni evlenenlerle ilgili iyi niyetli latifelerden en zalimane yergilere kadar geniş bir tayfın içinde yer alabiliyordu. Cornwall'daki "*shallal*"lar,* gelin ve güveyin - önceki cinsel şöhretleri ve uyumlu olup olmadıklarına ilişkin eğlendirici cemaat değerlendirmeleri olabiliyordu.[8] Saksonya'daki *polter-abens*'den[9] pek farkh olmayan bu tür olaylar Atlantiği de aşmış ve uzun süre Birleşik Devletler'in bazı yerlerinde "*shivaree*"ler şeklinde varlığını sürdürmüştür.[10]

(*) *Shallal*: Kötü şöhreti olan evlenen çifte tencere ve tavalarla yapılan bir serenad – ç.n.

8 Bkz. M.A. Courtney, "Cornish Folk-Lore", *Folh-lore Journal*, v (1887), s. 216-217; A.L. Rowse, *A Cornish Childhood* (1942), s. 8-9.

9 Yeni evlilerin kapısında çanak çömlek kırılması şeklindeki bu ritüelin iyi bir tasviri için bkz. Henry Mayhew, *German Life and Manners as Seen in Saxony at the Present Day* (1864), i, s. 457.

10 Bkz. Alice T. Chase, *American Notes and Queries*, i, s. 263, (Eylül, 1888); W.S. Walsh, *Curiosities of Popular Custom* (Philadelphia, 1914). "Shivaree"lerin Ohio, Indiana, Illinois, Kansas ve Nebraska'da yaygın olduğu haber veriliyor. Bütün evli çiftler "shivaree" bekleyebilirlerdi; bunu önlemenin yolu ahaliye içki ısmarlamak ve konukseverlik göstermekti. Bu ve ayrıca daha güçlü (ve kimi zaman vahşice) olaylar için bkz. Bryan Palmer'in güzel çalışması, "Discordant Music: Charivaris and Whitecapping in Nineteenth Century North America", *Labour/Le Travailleur*, iii (1978); Alfred D. Young, "English Plebian Culture and Eighteenth Century American Radicalism", Margaret ve James Jacob (der.), *The Origins of Anglo-American Radicalism* (1984) içinde; Bertram Wyatt-Brown, "Charivari and Lynch Law", aynı yazarın *South Honor: Ethics and Behaviour in the Old South* (New York, 1982) içinde, Bölüm 16. Evlilikleri kutlamadaki iyi niyetli hoyrat müzik, teneke çalmak şeklinde Yeni Zelanda'ya da göç etmiştir ve zaman zaman günümüzde de uygulanmaktadır. "Tencere

Tayfın öteki ucunda belki de psikolojik olarak en zalimane ritüel, Devon'daki *stag-hunt*'dır.* Bunda, boynuzlar takmış (kimi zaman post giymiş) bir genç, kurbanın yerine geçen birisi olarak rol alır. Önceden ayarlanarak, belki de köyün yakınındaki bir ormanda, ortaya çıkarılır ve "tazılar" (köyün gençleri) tarafından sokaklarda, evlerin avlularında, bahçelerde, geçitlerde ve ahırlarda yakalanıncaya kadar kovalanır. Kovalamaca bir saat ya da daha fazla sürer ve sadistçe psikolojik bir incelikle, "erkek" söz konusu olan kurbanın evine en son öldürme sahnesine kadar yaklaşmaz. Sonunda öldürme, –yavaş, vahşice ve gerçekçi bir biçimde– gerçekleşir. "Erkek", kurbanın kapısının eşiği önünde yakalanıncaya kadar kovalanır ve göğsünde taşıdığı bir boğa kanıyla dolu torba, kovalayanlardan birinin bıçağı ile delinir ve kanlar kurbanın kapısının önündeki taşlara dökülür.[11]

İnsan burada ritüel avın şeytani alt-tonlarını görüyor.[12] 19. yüzyıl Wiltshire'inde, "*wooset-hunting*"in hâlâ varlığını sürdürüyor olması benzer bir mecaz içermektedir. 1830'larda Wiltshire köylerinden birindeki bir gözlemci, tavaların dövüldüğü, tenceler içinde taşların tangırdatıldığı, koyun boynuzlarının öttürüldüğü ve koyun çanlarının çalındığı bir yürüyüşe tanık olmuştur. Dört adam içi boşaltılmış şalgamlar içinde yanan mumları uzun sopalar ucunda taşıyordu:

> Onları yedi *feet* [213 cm.] uzunluğunda tahtadan bir haç taşıyan bir adam izliyordu; haçın kollarına birer kadın iç gömle-

---

çalmak"la ilgili pek çok sözlü tanıklığa, 1988 yılında Auckland Üniversitesi'ndeki konferansım sırasında sahip oldum. Bu malzeme şimdi Profesör R.C.J. Stones'un elindedir.

(*) *Stag-hunt*: At ve tazılarla, geyik, özellikle erkek geyik (*stag*) avlamak üzere düzenlenen sürek avına verilen ad – ç.n.

11 Sabine Baring-Gould, *The Red Spider* (1887), ii, s. 78, 109.; Theo Brown, "The 'Stag-Hunt' in Devon", *Folklore*, xliii (1952), s. 104-109. Karşılaştırınız Carlo Ginzburg, "Charivari, associations juveniles, chasse sauvage", *Le Charivari* içinde, s. 131-140.

12 Dorset'te yakın zamanlara kadar şeytan boynuzlu maskenin kullanıldığı benzer korkutucu ritüeller varlığını sürdürdü.: Bkz. H.S.L. Dewar, "The Dorset Ooser" (Dorchester, 1968). (Resim 26).

gi, tepesine ise bir atın kafatası yerleştirilmiş ve yanlarına sanki orda büyümüş gibi bir geyik boynuzu takılmıştı ve atm kafatasının alt kısmı, alt çene dişleri öyle yerleştirilmişti ki bir ipin çekilmesiyle sanki sabırsızlıktan yerinde duramıyormuş gibi çeneler birbirine vuruyordu ve bu müzikteki duraklamalar sırasında şaklatıcı bir ses çıkartmak için yapılıyordu.

"Köyün delikanlılarının başı çektiği" yürüyüş alayı, üç gece üst üste, kurban ya da kurbanların evlerini fasılalarla, üçlü topluluklar halinde, yani toplam dokuz gece turluyordu. Bu gösteri (gözlemcinin söylediğine göre) "evliliğe ihanet"e karşı yapılıyordu.[13]

Başka ince yöresel ritüellerden de söz edilebilir. Ancak diğer biçimlerin, her ne kadar bunların ortak yanları olsa da ve birbirlerinden çeşitli unsurları kendilerine mal etseler de, çoğunun dört grupta toplanabileceğini söyleyebiliriz. Bu gruplar a) Galler'in kimi yörelerindeki "Rebecca ayaklanmalarıyla" ilgili *ceffyl pren* ("tahta at"m Galcesi); b) İskoç Ovalarındaki ve kuzey İngiltere'deki "direğe bindirme"; c) 19. yüzyılda ülkenin batısında hâlâ devam eden ama güneyde başka yerlerde de varlığını sürdüren "*skimmington*" ya da "*skimmety*" ve d) her ne kadar, hemen hemen her yerde ama daha çok orta İngiltere'de ve güneyde görülen, kurbanın kuklasının yakılmasıyla birlikte yer alan, alelade hoyrat müzik. Aslında süslenmemiş hoyrat müziğin ayrı bir biçim mi yoksa, eski ritüel gözden düştükten sonra 19. ve 20. yüzyılın başlarında hâlâ varlığını sürdüren dumura uğramış bir ritüel mi olduğu açık değildir. Nitekim bu yüzyılın ilk onyılında Cambridgeshire'de teneke çalınması ve tencerelere vurulması bu ritüelden kalan yegane şeydir.[14]

Ceffyl pren'e geri döneceğiz. Alelade hoyrat müzik biçimleri (d), belirli durumları tasvir ettiğimiz zaman yeterince aşikâr olacaktır. "Direğe bindirme" (b) ve "skimmington" (c) biçimsel bir tanımlama gerektirmektedir.

13 F.A. Carrington, "Of Certain Wiltshire Customs", *Wilts. Archaeological Magazine*, i (1854), s. 88-89.

14 Enid Porter, *Cambridgeshire Customs and Folklore* (1969), s. 9-10.

"Direğe bindirme"de suçlu ya da onu temsil eden ve onun yerini alan kişi (kimi zaman yakın bir komşu, kimi zaman genç biri) uzun bir direğin üzerinde taşınır ve hoyrat bir güruh ya da "tezahürat ya da her türlü rezillik yapan bir çocuk sürüsü" tarafmdan izlenirdi.[15] Eğer kurban bizzat bindirilirse, gösteri onu bir su çukuruna ya da ördek göletine atmakla sonuçlanırdı.[16] Kimi zaman bir eşek ya da merdiven direğin yerini alabilir; çoğu kez araba üzerinde bir kukla kullanılırdı.[17] Eğer bindirme, kurbanın yerine geçen bir kişiyle yapılıyorsa o zaman geleneksel bir ezber ya da "kafiyeli yaveler" kasabanın ya da köyün değişik yerlerinde haykırılırdı:

İşte geldik koşarak dan dan;
Ne kendi davamız ne de
    Ah o direğe binenin davası için
Ama o Romalı-burunlu adam Jack Nelson için.
Bu sırada yaşayan bütün iyi insanlar gelin;
Çünkü bu yoksul yasasıdır Ah sizi soldurur
Keşke tüm kocalarınız güzel karılarınızı becerse
Bize gelsinler biz onları direğe bindirelim.
Karısını dövdü, onu becerdi, onu becerdi gerçekten;
Becerdi onu önceden, hiç gereği yokken
Onu ne değnekle, ne taşla, ne demirle, ne sopayla becerdi
Ama üç ayaklı bir tabureyle sırtüstü devirdi.
        Yukarıda bir yatağın arkasında
        Orda yaygarayla inlediler.
        Aşağıda bir kapının arkasında
        Yumrukladı kadın küfrederken.
Yoo eğer bu adam tavrını değiştirmezse,
Derisi tabakhaneye gönderilecek,
Eğer debbağ onu iyi sepilemezse

15 J.T. Brockett, *A Glossary of North Country Words in Use* (Newcastle-on-Tyne, 1829),

16 S.O. Addy, *A Glossary of Words Used in the Neighbourhood of Sheffield* (1888), s. 185-186; Thomas Wright, *The Archaeological Album* (1845), s. 54-56.

17 W.E.A. Axon, *Cheshire Gleanings* (Manchester, 1884), s. 300-301; Mrs. Gutch, *County Folk-lore: East Riding of Yorkshire* (1912), s. 130133.

Bir kapının tahtasına bindirilecek:
Eğer tahta çatlayacak olursa,
Şeytanın sırtına bindirilecek;
Eğer şeytan kaçacak olursa,
Onu bir yaban kazı tüfeği ile vuracağız;
Eğer tüfek onu vurmazsa,
Ben size iyi geceler diyeceğim, çünkü ben çok yoruldum.[18]

Bu işlem kimi zaman birkaç *parish*de, kimi zaman üç gece boyunca tekrar edilirdi. Eğer bir kukla taşmıyorsa, ona ateş edilir, gömülür ya da en yaygın olarak, yakılırdı.

Bu kafiye ya da "kafiyeli yave" örnekleri Yorkshire'in East Riding yöresinden Hedon'dandır ve kurban ya da duruma göre doğaçlamaların eklenmesine uygundur.[19] Her ne kadar kimi yörelerde iftira davasına yol açmamak için gizli tutulursa da,[20] kabahatlinin adı yüksek sesle haykırılabilir, ya da kelime oyunuyla birazcık gizlenir. Kuzu adı takılmış bir adam karısı tarafından dövülünce, Hedon'dakine benzer bir "kafiyeli yave" ile bir başkası onun yerine bindirilir ve yavenin üçüncü dizesi şöyle olur: "Ama öteki Dişi Koyun zavallı Kuzuyu patakladı".[21] Kuzeyde ve Orta Ingiltere'de bu kafiyelerin oldukça geniş bir coğrafi dağılımı söz konusudur. Grassington'da:

---

18 Bayan Gutch, *a.g.e.*, bu tür ezberden okumaların ya da "kafiyeli yaveler"in başka örnekleri için bkz: A. Easther ve T. Lees, *A Glossary for the Dialect of Almondbury and Huddersfield* (1883), s. 128-129; R. Blakeborough, *Character, Folklore and Custom of the North Riding of Yorkshire* (1898), s. 89; George Ratcliffe, *Sixty Years of It*, Londra ve Hull, t.y. [1935 civarı], s. 2; G. Oliver, *Y Byrde of Gryme* (Grimsby, 1866), s. 207-208; Thomas Miller, *Our Old Town* (1857), s. 198; Axon, *a.g.e.*, s. 301; E. Cooper, *Muker: The story of a Yorkshire Parish* (Clapham, 1948), s. 84; *Yorkshire Notes and Queries*, (der.) C.F. Forshaw (Bradford, i, 1905), s. 209; *N & Q*, 9. Seri, i (11 Haziran 1898), s. 479; *Folk-lore Journal*, i, (1883), s. 394-396.

19 Bindirmeye eşlik eden geleneksel vezinsiz ve komik şiir, "kafiyeli yave", belirli durumlar için düşürülen kafiye ya da hicivle, Martin Ingram'ın, "Riding, Rough Music ve Mocking Rymes in Early Modern England"da yaptığı gibi (Barry Reay (der.), *Popular Culture in Seventeenth-Century England* (1985) hoyrat müzikle aynı şey olarak ele alınamaz.

20 Edwin Grey, *Cottage Life in Hertfordshire Village* (St. Albans, t.y.), s. 160-162.

21 James Hardy (der.), *The Denham Tracts* (1895), ii, s. 5.

Ne sopayı eline aldı ne kavga etti
Ama onu yumruğuyla devirdi
Öyle hızlı vurdu ki ve öyle derine gitti ki
Yeni bıçaklanmış bir koyun gibi kan aktı.[22]

"Kafiyeli yave"nin aslî unsurları, çocuklara ezberletilen kafiyeler gibi silinmez bir şekilde ezberlenmiş gibi görünüyor ve kolleksiyoncular bunların yaşlı kişilerce çok iyi ezberlenmiş olduğunu görmüşlerdir. Basılı folklor kolleksiyonlarında yer alan sözcüklerin açık saçık olanları, kolleksiyoncular ya da bilgi veren kişilerce belki biraz değiştirilmiş olabilir. Elli yıl önce, Amerikalı bir kolleksiyoncu, o harika kolleksiyoncu Bayan Gutch'un bulduğu Hedon örneğinin son iki satırını daha inandırıcı (ve aynı zamanda kafiyesi daha iyi) bir şekilde aktarmaktadır:

Eğer tüfek onu ıskalarsa,
Biz onu bir fıçı taze sidik içinde azar azar öldüreceğiz.[23]

Kuzey Yorkshire'de bir köy okulu öğretmeni olan bir hanım arkadaşım bu "direğe bindirme" öykülerini toplarken, ona bilgi veren –yaklaşık altmış yaşlarındaki– adam, arkadaşıma sözcükleri sözlü olarak aktarmayı kabul etmedi, onları yalnızca o odadan çıktığı zaman yazı makinesine kaydetti.

"Direğe bindirme" biçim olarak hemen hemen ayrılmaz bir şekilde "*skimmington*"la iç içe geçmiştir ve Orta İngiltere'nin kimi yerlerinde ikisi arasında bir ayrım yapmaya çalışmak bir işe yaramaz. East Riding "direğe bindirme"lerinde kullanılan (yukarıdaki) "kafiyeli yaveler" ve West Somerset "*skimmity*"leri açıkça ortak kökenden gelmedir:

---

22 Robert White Kolleksiyonu, Newcastle Üniversitesi Kütüphanesi, Bell/White 3. Dave Harker'a teşekkür ederim.

23 James M. Carpenter 1920'lerde ve 1930'arın başlarında bunları topluyordu. Cecil Sharp Evi'ndeki belgelerin kopyaları için Roy Palmer'a ve (kütüphaneci) Malcolm Taylor'a teşekkür ederim: Orijinalleri Kongre Kütüphanesi'ndedir. Son dönem Victoria ve Edward dönemi kolleksiyoncularının halk şarkılarının müstehcen olanlarını sansür etmeleri konusunda bkz Vic Gamman, "Folk Song Collecting in Sussex and Surrey, 1843-1914", *History Workshop Journal*, 10 (1980), s. 219-220.

Şimdi Jims Hart, eğer sen tavırlarını düzeltmezsen,
Kıçının derisini göndereceğiz tabakhaneye;
Ve de sepici onu iyi tabaklamazsa,
Onu cehennemde bir çiviye asacağız;
Eğer çivi kırılacak olursa,
Onu şeytanın sırtına asacağız;
Eğer şeytan kaçıp giderse,
Onu bir başka gün asacağız.[24]

"Direğe bindirme"nin kimi folklorik anlatımları, Cheshire'daki Northenden'den gelen bu örnek gibi, "*skimmington*"lara çok benzer. 1790'larda bir dokumacının karısı ve güçlü, atletik yapılı bir kadın olan Alice Evans, "işini ihmal ederek ve ölçüyü elden kaçırarak lordunu ve efendisini cezalandırdı":

> Kadının bu davranışı [üzerine] yaradılıştan gelen komşu efendiler, kendi eşlerinin de aynı yetkiyi ele alabileceklerinden korktukları için, onu cezalandırmaya karar verdiler. Bu nedenle, aralarından birini, kadın önlüğü takarak ve elinde bir eğirme çıkrığı, yaşlı bir eşeğin sırtına ters bindirdiler. İki adam onlarca çocuğun ve aylak takımının tencere ve tavalara vurarak, inek boynuzları öttürerek ve en iğrenç yaygaraları koparak izlediği hayvanı, eşeğin üzerindeki ibretlik, aşağıdaki açıklamayı yapsın diye ara sıra durdurarak çevrede dolaştırdı:
>
> Ran a dan, ran a dan, ran a dan,
> Bayan Alice Evans kocasını dövmüş;
> Ne kılıçla, mızrakla, tabancayla ya da bıçakla
> Bir maşayla canını almaya and içmiş...[25]

19. yüzyılda, ülkenin batısında var olduğu şekliyle "*skimmington*", iki özelliği ile fark ediliyordu: Ritüelin ayrıntılı bir hale gelmesi ve alay edilen kurbanların daha büyük sıklıkla (iki

24 Joseph Wright, *English Dialect Dictionary* (1903), v, "Skimmington" başlığı altında.

25 Axon, *a.g.e.*, s. 330-331, aktaran Charles Hulbert, *History and Description of the County of Salop* (1828).

ya da üç yüzyıl önce olduğu gibi)[26] ataerkil toplumun değerleriyle çatışan kadınlar olması: Azarlayan, koca-döven ve şirret. 1618 yılına ait Wiltshire Üçayhk Mahkemesinin kayıtları ritüelin ayrıntılı hale gelmesi hakkında bize bir fikir vermektedir:

> Öğle vakti yeniden Calne'den Quemerford'a bir başka davulcu geldi... ve onunla birlikte kimisi tüfek ve diğer silahlar kuşanmış askere benzeyen iki yüz, üç yüz kadar adam, kafasında beyaz bir külah, yüzündeki geyik kuyruğundan yapılmış sakala benzeyen iki eğer kaşı, giysilerinin üstünde iş gömleği olan ata binmiş bir adam ve bu adam içinde mayalama tahılı bulunan bir çift kabın üzerinde kırmızı bir ata biniyordu...

Kurbanların (bıçakçı Thomas Mills ve karısı Agnes) evinin önüne gelince silahlılar silahlarını ateşlediler, "borular ve boynuzlara üflendi, ziller ve küçük çanlar çahndı... koç ve teke boynuzları öttürüldü..." Evin kapıları ve pencereleri taşlandı, Agnes odasından zorla dışarı çıkarıldı, çamura yuvarlandı, dövüldü ve suçlu iskemlesine oturtulmak üzere Calne'ye götürülmekle tehdit edildi.[27]

Bundan iki yüz yıldan fazla bir süre sonra, ülkenin batısında, aynı ölçekte olmasa da en azından ayrıntılı hazırlık gerektiren "*skimmington*"lar hâlâ görülüyordu. 1888'de Uphill'de (Somerset), Quemerford'da Agnes Mills'in saldırıya uğramasından 270 yıl sonra akşamın alaca karanlığında sokaklardan bir araba geçirilmişti:

> Arabanın önünde rengarenk giysili, trampeti korkunç bir şekilde çalan, eski kovaları, tavaları, tencereleri ve teneke kutuları tangırdatan bir müzisyenler güruhu gidiyordu. Atlara binmiş ve arabanın yanında sahte bir ciddiyetle hareket eden, tuhaf giyimli altı süvari koruma gidiyordu. Arabanın üzerine kurulmuş bir platformda iki kukla yer alıyordu.

---

26 Özellikle bkz. Martin Ingram, "Ridings, Rough Music and the 'Reform of Popular Culture' in Early Modern England", *Past and Present*, 105 (1984) ve David Underdown, *Revel, Riot and Rebellion* (Oxford, 1985), tümü.

27 Bkz. Ingram, "Ridings", s. 82'de *Folklore*, xli (1930), s. 287-290'ın transkripsiyonunu düzeltiyor.

Yürüyüş kolu köyün etrafını dolandı ve sonra "Ölüm Marşı" eşliğinde kuklaların yakıldığı bir tarlaya girdi.[28]

Ritüelin pek çok değişik biçimleri vardı ve doğaçlamaya, yaratıcılığa ve değişik kılıklar takınılmasına çok fazla olanak tanıyordu. Alaya alınan kurbanın otoriter ya da koca-döven bir kadın olması halinde iki oyuncu arabanın ya da bir eşeğin üzerinde yüz yüze oturtulur ve mutfak malzemeleriyle birbirlerini amansız bir şekilde döverlerdi; ya da sırt sırta oturtulur ve bir tanesi hayvanın kuyruğunu tutardı.[29] Kadının dile düşmüş sadakatsizliği söz konusu olduğunda, yürüyüş kolunda boynuzların yanı sıra bir iç etekliği ya da iç gömleği, mayalama tahılı ve diğer boynuzlama simgeleri gezdirilirdi. (Resim 23)[30] 1884 gibi geç bir tarihte Dorset'te kaydedilen bir olayda, biri erkek ikisi dişi üç tip alaya alınmıştı; kadınların her ikisi de eşek sırtına binmiş, içlerinden birisi "bir elinde not kâğıtları, diğer elinde tencere ve tutamak, boynuna dolanmış olağanüstü uzun dilli birisi" olarak temsil edilmişti.[31]

Biçimlerle ilgili bu bahis yeterli. Daha başka şeyler de söylenebilir. Ve daha fazlası da söylenmiştir. Maalesef, bu ritüellerin en iyi anlatımlarını borçlu olduğumuz 19. yüzyıl folklorcuları, genellikle, biçimlerin kendisiyle ilgilenmişler ve eğer biraz daha ileri gitmişlerse bu çoğu kez ritüellerin kökenleri ve ilişkileri üzerine spekülasyon yapmak, bir tür insan botaniğine göre biçimleri sınıflandırmak şeklinde olmuştur. Biçimin çok takdire değer bir şekilde gözlendiği anlatılar, çoğu kez en sıradanı, birden olanı, olayın ortaya çıktığı durumu, kurbanların statüsünü, varsayılan kabahatleri, hoyrat müziğin sonuçlarını ima ediyor yalnızca.

Bununla birlikte, devam etmeden önce, biçimlerin kendilerinin bize ne gibi kanıtlar sunduğunu görelim.

---

28 *Somerset County Herald*, 24 Ağustos 1946; ayrıca bkz. 23, 30 Ağustos 1952. Bu ve diğer kaynaklara beni yönlendiren John Fletcher'e teşekkür ederim.

29 G. Roberts, *The History and Antiquities of Lyme Regis and Charmouth* (1834), s. 256-261.

30 Bkz. *N & Q*, 4. Seri, xi (1873), s. 455.

31 J.S. Udal, *Dorsetshire Folklore* (Hertford, 1922), s. 195-196'da *Bridport News*, Kasım 1884'ten aktarılıyor.

1) Biçimler dramatiktir: Bir tür "sokak tiyatrosu"dur. Böyle olduğu için de skandalı duyurma işlevine derhal uyarlanmaktadır. Dramatik biçimler genellikle törenseldir. Aslında, atlıların, davulcuların, simgelerin, fener taşıyanların, arabalardaki kuklaların vs., sahte; devletin, hukuğun, kentsel seremonilerin, loncanın ve de kilisenin törenlerine bir tür bilinçli karşılık olduğu için aynı zamanda *anti*-törensel olduğu söylenmelidir.

Ancak bunlar *yalnızca* alay etmekle kalmıyorlardı. Hoyrat müziğin hicivli biçimleriyle içinde yer aldığı toplumun ağırbaşlı biçimleri arasındaki ilişki kesinlikle basit değildir. Bir anlamda törensel olan otoritenin meşrûiyetini onaylamayı hedefliyor da olabilir. Ve belirli durumlarda bu uyarı şaşılacak kadar doğrudan olabilir. Hoyrat müzik ve *charivari* biçimleri belirli bir toplum türünün kendini ifade eden sembolik üslubu, –herkesin kullanımına açık olan bir üslup olduğu için, bunun içinde pek çok değişik cümleler ifade edilebiliyordu. Bu, olaylarının -otorite ve ahlâki davranış gibi- pek çoğunu ciddi tören, gösteri, adalet ya da hayırseverliğin kamusal ifadesi, kamusal cezalandırma, amblem ve küçük armağanlar vs.– dramatik biçimlerde ifade eden bir toplum içinde, kaynağını sözlü iletimden alan bir söylemdir.[32]

Biçimsel devamlılıklar kimi zaman şaşırtıcıdır. Çıplak geçit alayı ya da hafifmeşrep kadınların ya da fahişelerin "arabaya bindirilmesi", bir zamanlar kilise ve sivil otoritelerin uyguladıkları bir ceza idi. Nitekim, 1556 yılında Lincoln piskoposluk bölgesinde Emma Kerkebie, zinadan suçlu bulunmuş ve halk önünde pişmanlık cezasına çarptırılmıştı: "Adı geçen Emme şehir içinden ve pazar yerinden bir arabayla geçecek ve taslar dövülecekti." Yani hoyrat müziğe maruz kalacaktı.[33]

---

32 Bkz. C. Phythian-Adams, "Ceremony and the Citizen: The Communal Year at Coventry, 1500-1700", Peter Clark ve Paul Slack (der.), *Crisis and Order in English Towns, 1500-1700* (1972) içinde.

33 J. Strype, *Ecclesiastical Memorials relating chiefly to Religion and the Reformation* (1822), iii, s. 409. Ata, yüzü kuyruğa dönük olarak ters bindirilmek, 16. ve 17. yüzyıl başlarında Londra'daki mahkemeler ve *Star Chamber* tarafından ya-

Benzer bir ceza 1642 yılında Parlamento güçlerinin subayları tarafından, "Londra'dan beri kampımızı takip eden bir fahişeye" verilmişti. Kadın, "önce şehirde dolaştırılmış, kafesten sonra teşhir direğine bağlanmış, daha sonra nehre daldırılmış ve en sonunda Şehir'den sürülmüştü".[34] Ve direğe ya da "tahta bir ata" bindirilmek, kabul gören askeri bir ceza idi ve (saldırı, küçük hırsızlık gibi) davranışları sivil ahali ile ilişkileri tehlikeye sokan askerlere veriliyordu. Nitekim 1686'da bir harp divanı, iki gümüş kupa çalmaktan suçlu bulduğu bir askeri, "ertesi pazar günü, pazar yerinde, göğsünde suçunu belirten bir kağıtla iki saat süreyle tahta ata binme" cezasına çarptırmıştı.[35] Ceza suçluyu halkın önünde aşağılıyor ve böylelikle asker-sivil ilişkilerine verilen zararın tamir edildiği varsayılıyordu.[36]

Bu ceza, Ordu'nun kuralları çerçevesinde 19. yüzyıl başlarında hâlâ kullanılıyordu. 1845 yılında Yeovil'de aynı ceza gayriresmî bir ceza halini almıştı; bildiriliyordu ki:

> Hemen hemen tümüyle ortadan kalkmış olan "direğe" ya da tahta bir ata "bindirme", geçen Perşembe günü bu kasabada aralarından birinin yoldaşlarının yemeği ile ilgili olarak arsızlık etmesi üzerine, arkadaşları tarafından o kişinin elinin kolunun bağlanıp, sırtına tebeşirle "hırsız" yazılarak bir talitaya bindirilmesiyle yeniden canlandı. Linççiler biçare herifin bineceği merteği birkaç yerinden çentikleyerek cezanın gaddarlığını arttırmışlardı. Cuma günü, o kadar çok yara bere aldığı

---

lancı tanıklık ve ahlâksızlık suçları için verilen bir ceza idi: Bkz. Ingram, "Riding, Rough Music and Mocking Rhymes".

34 Nehemiah Wharton'un mektupları, *Archaelogica*, xxxv (1853), s. 310-334.

35 PRO, WO 30/17, s. 68-69. Ayrıca bu askeri cezanın Louisbourg(da (1746) ve Boston Meydanı'nda (1764) uygulanması konusunda bkz. Young, *a.g.e.*, s. 190. Amerikan İç Savaşı'nda siyah askerler hâlâ bu cezaya çarptırılıyordu: Bell I. Wiley, *Southern Negroes 1861-1865* (New Haven, 1965), s. 317-318.

36 Tahta at, teşhir direği ve kazık gibi, sivil ceza mekanizmasının kalıcı unsurlarından birisi olabilir. 1654'te Newcastle-under-Tyne'da bir başkasma iftira eden "dilenci gibi adi bir serseri ve Parlamento'yu yüzlerce kere dolandırmış ve Sandhill'de bulunan tahta ata binmeği haketmiştir": *Tompkins, Clarrh'a karşı* (1654), Style 422, ER 82, s. 829.

için yürüyemeyecek durumda olan adam, araba ile Bradford Manastırı'na götürüldü.[37]

Bu tür cezaların resmî (yasal) ve gayrıresmî (göreneksel) uygulamasının geç ortaçağ ve erken modern zamanlarda, çakışıp çakışmadığını ya da popüler, kendi kendini düzenleyen (otorite mevkiindeki herhangi bir kişiden bağımsız olarak başlatılan ve kimi zaman onlarla alay etmek için kullanılan) biçimlerin, otoritelerin kullanmayı bıraktıkları yeni kullanım biçimlerine dönüşüp dönüşmediğini bilemiyorum. Cevap "her ikisi" de olabilir. 19. yüzyılın başlarına kadar, aleniyet cezanın esasıydı. Daha küçük kabahatler için, suçluyu komşularının gözünde aşağılamayı, daha ağır suçlarda ibret oluşturmayı amaçlıyordu. 18. yüzyılda halkın gözü önündeki infazın sembolizmi popüler kültürü aydınlattı ve hoyrat müziğin üslubuna büyük katkıda bulundu.[38] Cemaatte araba ya da at üzerinde dolaştırılan kabahatlilerin kuklaları her zaman ya asılıyor ya da sapkınların yakılmasını hatırlatan bir şekilde, yakılıyordu. Müstesna durumlarda kuklanın "gömülmesi"nden önce bir cenaze töreni düzenleniyordu. Bunu yalnızca acayip bir şaka olarak görmek yanıltıcı olur. Henüz yaşamakta olan bir kişiyi yakmak, gömmek ya da onunla ilgili cenaze töreni yapmak kurbanı bir serseriye dönüştüren, onu çoktan ölmüş sayan, cemaatin korkunç bir yargısıydı.[39] Nihaî aforoz edilmeydi.

Kukla yakılması yalnızca hoyrat müziğin bir parçası değil-

---

37 *Sherborne, Dorchester and Taunton Journal* (1945), 23 Ağustos 1952 tarihli *Somerset Country Herald*'da aktarılıyor.

38 Bkz. Douglas Hay, Peter Linebaugh ve E.P. Thompson, *Albion's Fatal Tree* (1975). Karşılaştırınız Natalie Z. Davis, "The Rites of Violence", *Society and Culture in Early Modern France* (Stanford, 1975).

39 Gömme örnekleri arasında: *Leicester Herald*, 17 Nisan 1833 (sevilmeyen bir işveren, çorap örücüleri tarafından hoyrat müziğe tabî tutulur, kuklası darağacının ucunda etrafta dolaştırılır, tüfek atışıyla idam edilir, bir mezara konur ve de daha sonra yakılır); *Hampshire and Berkshire Gazette*, 4 Şubat 1882 (birkaç yıldır flört ettiği bir kadını terk eden bir adamın kuklası köyün içinde dolaştırılır, cenaze çanları çaldırılır, kukla asılır, indirilir, vurulur ve yakılır); *Gloucester Standard*, 8 Ekim 1892 (çizme ve ayakkabı imalatçılan arasındaki bir anlaşmazlıkta "greve katılmayan"lann hoyrat müziğe maruz bırakılması sırasında "Cenaze Marşı" çalınır).

dir. Britanya'da ve Kuzey Amerika'da hoyrat müziğin diğer biçimlerinden ayrı olarak görülebilir ve kuşkusuz Guy Fawkes Günü'nün* temel unsuru olmuştur ve olmaktadır.[40] Kasım ayının 5'i kukla yakılması ve hoyrat müziğin birbirine geçtiği ve çoğu kez yerel ya da kamusal hesapların görüldüğü gündü.[41] Ve kuklalar her türlü siyasal ve dinsel gösteriye uyarlanırdı. Bunlar açıkça ister diğerleriyle (gürültü, hiciv, müstehcenlik) birlikte, isterse diğerlerinden tamamen ayrı olarak kullanılan mevcut sembolik üslubun (etkili ve kalıcı) bir tamamlayıcısıydı. Herhangi bir yörede, siyasal, endüstriyel ve özel hoşnutsuzluklarla ilgili sayısız örnekleri bulunabilir.

Okuma yazmanın artışıyla birlikte, kuklalar, manzum hicivler, imzasız mektuplar ya da kilise kapılarına ve geçitlere yapıştırılan kağıtlar hep birlikte kullanılabilirdi. Middlesex'deki Hadley'in Papazı Peder Charles Jeffrys Cottrell, *JP*, 1800 yılında, darağacına asılmış, cinsel organları görünen ve üzerine "Bir Nisan Şakası olarak ne sefil Boktan Aşağılık, Dogmatik bir Ukala olarak görünüyorum" yazılmış bir rahip resmi alınca yasal işlem yapmak zorunda kalmıştı. (Resim 6). İlgili yazılı ifadelerden anlaşıldığına göre kendisine karşı olan kampanyanın elebaşısı bir fidanlık bahçıvanı ve tohumcu olan ve kendi arazisinin Büyük Kuzey Yolu'na bakan bir yerine üç metre yüksekliğinde darağacı kurup, yerel bir cenaze levazımatçısından aldığı siyah elbiseyi giydirdiği bir kukla asmış olan Isaac Emmer-

(*) *Guy Fawkes Day*: Guy Fawkes'in kocaman kuklasının yakıldığı 5 Kasım günü – ç.n.

40 Alfred Young, "Pope's Day, Tar and Feathers and Cornet Joyce, Jun" (çıkmak üzere), Amerikan ve İngiliz kaynaklarını tartışıyor; C.S. Burne, "Guy Fawkes Day", *Folk-lore*, xxiii, 4 (1912).

41 Hoyrat müzik genellikle köylerde "kötülük yapanların, kötü yaşayanların ya da sevilmeyen kişilerin" kuklalarının yakılmasının görenek olduğu ve kuklaların bu kişilerin evlerinin önünde yakıldığı 5 Kasım'da, canlanırdı: (örnek, evli olmayan bir çift): *Trans. Devon Assoc.*, lxvi (1934). Mükemmel bir makale olan "'Please to Remember the Fifth of November': Conflict, Solidarity and Public Order in Southern England, 1815-1900", Robert E. Storch, *Popular Culture and Custom in Nineteenth Century England* (1982) içinde özellikle s. 82-84. Pilton'daki ünlü bir sihirbaz, John Fletcher, 19. yüzyıl hoyrat müziğinin özellikle coşkulu olduğu Somerset, Glastonbury, Wells ve Bridgewater'daki hoyrat müziğin pek çok örneğini toplamıştır.

ton'du. Cottrell, yerel Vergi Komisyonu'nun bir üyesiydi ve Emmerton'un komisyonla bir husumeti söz konusuydu. Ancak bu "Rahip ve Gerçek Budala"mn genel olarak sevilmediği ve yakındaki Barnet'te insanların benzer "gülünç resimler"i yapıp etrafta dolaştırdıkları açıktı. Isaac Emmerton, çok mantıklı bir şekilde kuklanın bazı "nadir tohumları" korumak için yapılmış bir bostan korkuluğu olduğunu ve bu amaç için de "siyah giysiden başka bir şeyin işe yaramayacağını" açıklıyordu.[42]

Bu biraz bizi yolumuzdan uzaklaştırdı. Ancak sembolik üslubun bu sıradan unsuru, kuklaların ele alınışı bile, bu mecazın otoritenin adalet ve hürmet konusundaki gösterişine çok şey borçlu olduğunu ve hoyrat müziğin, otoritenin alaya alınması ile onaylanması, geleneğe başvurma ile ayaklanma tehdidi arasında gidip geldiğini ortaya koymaktadır. 18. yüzyılda hoyrat müzik normal olarak –ama her zaman değil– otorite mevkiindeki ya da *gentry* statüsündeki herhangi bir kişiden bağımsız olarak harekete geçiyor ve kimi zaman onlara karşı kullanılabiliyordu. 17. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere'de kilise mahkemelerinin etkisini yitirdiği ve haneye ilişkin ve cinsel suçlar konusunda ceza verme konusundaki etkinliği azaldığı için, 18. yüzyıl hoyrat müziğinin canlılığının, bu gibi durumlarda dinsel düzenlemelerden cemaat düzenlemelerine doğru bir geçişi gösterdiğini ileri sürmek tahrik edici olabilir. Ancak bu varsayım ciddi olarak test edilmemiştir. Ya da eğer otorite ve halkın formları arasında bir karşı karşıya olma durumu varsa o zaman şu soru sorulabilir: Protestan İngiltere'de ritüel ve törensellik geriledikçe, popüler formların anti-törensel alaycı unsuru da oransal olarak azalmakta mıdır? Bu törenleri koruyan Katolik toplumlarda ve kilisenin, devletin daha canlı festivallerinde, *charivar*inin sahte törenselliği canlılığını daha uzun süre sürdürmüş müdür?

2) Biçimler esnektir. Gerçekten de büyük bir elastikiyete sahiptirler. Aynı yörede bile birbirine benzeyen formlar iyi niyetli

42 Yazılı ifadeler ve mektup PRO, Yüksek Mahkeme Yeminli İfadeleri, KB 1.30 (Easter 40 Geo. III No. 2). İmzasız tehdit mektupları için bkz. benim Hay, Linebaugh ve Thompson, *a.g.e.*, içindeki "The Crime of Anonimity" adh makalem.

bir latifeyi ifade edebildiği gibi önlenemez cemaat nefretini de harekete geçirebilir. Çok karmaşık "*skimmington*"lar kimi zaman topluluk şakaları olarak, örneğin 1817'de Exeter'de atlılar, bando, yirmi dört eşek ve pek çok takım taklavatla yapılan bir biniş, Fransa Savaşları sırasındaki cakalı vatanseverliği ile böbürlenen ve kendisini nahoş bir duruma düşüren yerel bir saraçın ikinci evliliğini alaya almak için düzenlenmişti.[43] 1844 yılında Barnsley'de herhangi bir nedenle komik sayılan iki tipin evlilikleri, mekanik dokuma tezgahlarında çalışanların ayrıntılı bir töreniyle "duyurulmuştu". Birisi hayvan postuna bürünmüş, diğeri elinde "Düğüne Koşun" yazılı bir flama taşıyan iki kişi başı çekiyordu; onların arkasında bir katırın çektiği arabanın üzerine bir kemancı binmişti ve arabanın diğer sakinlerinin ıslıkları ve teneke kutu gürültüleri eşliğinde kemanını çalıyordu.[44] Bu türden şakalar kolayca kötü bitebiliyordu. Wight Adası'nda, Newport'ta bir kasap "varlıklı yaşlı bir kızla" evlenince (1782) kasap arkadaşları ilikli kemikler ve satırlarla olayı kutlamaya kalktılar. Damat kendine hâkim olamadı ve onlara gitmelerini söyledi:

> Onlar isyankâr bir güruh gibi hapisle tehdit edilmek yerine ikram görmeği bekliyorlardı. Her biri kafasına bir koç boynuzu yerleştirmiş olarak geri döndüler ve kiraladıkları bir davulcu .. boynuzluların marşını çalıyordu. Çılgına dönen damat onlara ateş etti ve bir kişiyi öldürdü ve birini de yaraladı.[45]

"*Skimmington*"un bir türü de, "boynuz fuarı" olarak bilinen bir olayı gerçekleştirmek için de uygulanabiliyordu. Devon'da bir "*skimmington*" ya da "*skivetton*", karşı konulmaksızın şehirde dolaştı ve kilise kapısına bir çift boynuz çiviledi ve daha sonra bir sığır panayırı kurulması için talepte bulundu (ve desteklendi).[46] "Calstock'ta bir Kadının Kocasını dövmesi so-

---

43 *Exeter Flying Post*, 2 Ekim 1817; U. Radford, "The Loyal Saddler of Exeter", *Trans. Devon. Assoc.*, lxv (1933), s. 227-235.

44 *Halifax Guardian*, 20 Ocak 1844. Dorothy Thompson'a teşekkür ederim.

45 *Hampshire Chronicle*, 11 Şubat 1782. John Rule'a teşekkür ederim.

46 J.R. Chanter, "North Devon Customs", *Trans. Devon Assoc.*, ii (1867-1868), s. 38-42.

nucu", birisi 1800 yılında Portland düküne şunları yazdı: "Madenciler bu havalide ve birkaç Pazar Kasabasında, söylediklerine göre, Calstock Kasabası'nda bir Boynuz ya da Boynuzlular Fuarı düzenlemek için bir gösteri yapmışlardır; bu Fuarların ilki gelecek Salı orada kurulacak". Aralarında "birkaç kötü şöhretli beter adam" bulunduğu için "İsyankâr Sonuçlar" sezilmektedir.[47] Londra'nın Kentish ucundaki Charlton'da kurulan en ünlü Boynuz Fuarı'nın böyle bir kökeni olabilir. 17. yüzyıla gelindiğinde Aziz Luke günündeki yıllık karnavala dönüşmüştü. 18. yüzyılda basılı davetiye (Resim 24) ve "Depford yakınlarındaki Boynuzlu'nun Yeri'nde toplanan ve oradan kafalarında farkh türden boynuzlarla şehir içinden ve Greenwich'ten geçerek Charlton'a yürüyen... isyankâr bir güruh ve fuarda zencefilli çörekler bile boynuz şeklindeydi."[48] Iddiaya göre bu şehvetli ve içkili olaya katılım yalnızca pleplere özgü bir şey değildi –maske takan ve karşı cinsin elbiselerini giyen genç patrisyenler de katılabiliyordu– ve "*skimmington*"ların bütün sembolik üslubu ve boynuz taktırma ritüeli canlı tutuluyordu (Resim 25).[49]

Kanıtların çeşitliliği ne kadar incelenirse, hoyrat müziği tam olarak tanımlamak o kadar güçleşiyor. Kimi zaman, bir çiftin evliliğinin ilk gecesinde topluluğun evlenmemiş genç erkeklerinin yeni evlilerin *cottage*'i önünde –her ne kadar hicivli bir vurgu eksik olmasa da– ayyaş ve şakacı bir şamatadan başka bir şeyle karşı karşıya değiliz.[50] Ayrıca bazı biçimlere festival-

47 J.P. Carpenter'den Portland'a, 22 Haziran 1800, PRO, HO, 42.50.

48 Francis Grose, *A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue*, 2. baskı (1788).

49 John Brand, *Observations on Popular Antiquities* (1813), ii, b. 112; William Hone, *The Every-Day Book* (1826), i, sütun 1386-1388; Robert W. Malcolmson, *Popular Recreations in English Society* (Cambridge, 1973), s. 77-78.

50 Müteveffa Bay G. Ewart Evans, 1964 yılında Bury St. Edmunds yakınlarındaki Depden Green'den, bu tür "müziğin" düğünlerde 1920'lere kadar çok yaygın olduğunu belirten Bayan Flack tarafından kendisine verilen böyle bir olayın teyp kaydını büyük bir incelikle bana ödünç verdi. "Her türden" insan toplanıyor, içki için davet ediliyordu. Bayan Flack böyle bir olayın sözde kabahatlilere karşı uygulandığı tek bir olay hatırlıyor. Londra ve başka yerlerde kasaplar ilikli kemikler ve satırlarla gruplar oluşturuyor, kendilerine para ya da bira verilene kadar düğünlere musallat oluyorlardı: R. Chambers, *The Book of Days* (1878), i, s. 360.

lerde oyun olarak ya da zanaata kabul törenlerinde başvurulurdu.[51] 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında kuzeydoğuda bir maden işçisi evlendi mi "direğe bindirilir" ve arkadaşları tarafından kendilerine içki ısmarlaması için direk üzerinde bir *puba* taşınırdı:

> Beni direğe bindirdiler, görüldüğü gibi,
> Ben işte yeniden kendimi gösterdiğim gibi.[52]

Bu, tek işlevi içki için rehin alma olan iyi niyetli bir görenekti. Ancak aynı yörede, aynı dönemde "direğe binmek" maden işçileri ve denizcilerin grev sırasında bir grev kırıcıya ya da muhbirlere ya da kandırarak zorla askere alanlara karşı uyguladıkları, ağır ve kimi durumlarda sakat bırakabilen bir ceza idi.[53]

3) Hoyrat müzik en kesin topluluk husumetini ifade ettiği ve amacının bir suçluyu toplum dışına sürmek uzaklaştırmak olduğu zaman bile, içindeki ritüel unsur, bu düşmanlığı kontrol ve kanalize eden bir şey olarak görülebilir. Her ne kadar kanıtlar kesin değilse de, doğrudan fiziki şiddetten uzaklaşıldığı görülmektedir. Dr. Martin Ingram, aynen 19. yüzyılda birbirine vekil olmanın sık sık görülmesi gibi, 17. yüzyılda da kapıbir komşuların birbirine vekil olduğunu gösteriyor. Ancak Quemefordlu Agnes Mills'in 1618 yılında fiziki olarak saldırıya uğramış ve çamura atılmış olması gibi, benzer saldırılar - ya da ördek göletinde ya da çöplükte son bulan "direğe

---

51 Bkz. Ingram, "Riding, Rough Music and Mocking Rhymes", s. 94-96. "Wooset" ya da "hooset", Noel ve doğu Kent'deki kukuletalı at ve Cheshire'deki "souling" gibi hayvan kılığına girme göreneğine akraba gibi görünüyor: Bkz. P. Maylam, *The Hooden Horse an East Kent Christmas Custom* (Cantebury, 1909), Bl. 4; Violet Alford, *The Hobby Horse and Other Animal Masks* (1978).

52 Thomas Wilson, *The Pitman's Pay, and Other Poems* (Gateshead, 1843), s. 56-63.

53 *Newcastle Chronicle*, 7 ve 21 Mayıs 1785, 4 Kasım 1792; *Sunderland Herald*, 12 Şubat 1851; W. Henderson, *Notes on the Folh-lore of the Northern Counties of England and the Borders* (1879), s. 30. Birinci Amerikan savaşının sona ermesi üzerine 1783 Şubat'ında savaşa katılan bahriyeliler izinle karaya çıkınca bahriyeye zorla asker toplayanlara kendilerini ihbar edenlerden öçlerini, onları sokaklarda "direğe bindirerek" aldılar: Kadınlar "bunları çürük yumurtaya, sabun köpüğü, biraya vs. buladılar". İçlerinden birisi "direk"te o kadar hırpalandı ki daha sonra öldü: "The Press Gang in the Northern Counties", *Monthly Chronicle of North Country Lore and Legend*, v, 47 (1891).

bindirmeler" iki yüz yıl sonra da görülebilmektedir.[54] Ve de "direk" görmüş olduğumuz gibi yaralayıcı bir alet olarak kullanılabilmektedir. Galloway'da karı-dövenler bir "kafiyeli yave" ile alaya alınıyor,

> Senin hakların istismar edilemez,
> Karıya şamarı vur ve direğe bin.
> 'Karı' ve 'direk' sözcükleriyle direği olabildiğince yukarı kaldırıyorlar ve sonra aniden düşüşe bırakıyorlar ve adam her seferinde bu amaç için bırakılmış çentiklerin üzerine büyük bir gürültüyle düşüyordu ve çizikleri korkunçtu.
> Direk bacaklarının arasındaydı, bilginiz olsun.[55]

Dolayısıyla her genellemenin hakkı verilmelidir. Bir "*skimmington*" ya da "direğe bindirme" kontroldan çıkabilir ve de cezalandırılan kişi direniş gösterirse ya da evin önünde bir kukla ya da kendi yerine bir vekille gösteri yapılırken evden kaçmak akılsızlığını gösterirse, bunu muhtemelen şiddet izlerdi. Ama aynı zamanda hoyrat müzik, aksi halde her türlü kontrolden çıkabilecek olan hoşnutsuzlukların ruhsatlı bir şekilde ifade biçimiydi. Birleşik Devletler'in Eski Güney'inde hem *carivari* hem de linçleri incelemiş bir bilimadamı, "ritüel, toplumsal denetimi ancak yarı yarıya serbest bırakıyor; katılımcıların nereye kadar gidebileceklerinin sınırlarını çiziyor ve böylelikle istikrarı ve düzeni koruyor" demektedir.[56] Her ne kadar Ku Klux Klan linçin ritüelini yaratmışsa da, linçten farklı olarak bu böyle olabilir.

Hoyrat müzik ritüellerinin –kurbanın şahsı üzerinde değil

---

54 Bu durum özellikle grev kırıcılar ve *flagrante delicto* [suç üstü] söz konusuysa cinsel suç işleyenlerde görülüyordu: W. Woodman, "Old Customs of Morpeth", *History of the Berwickshire Naturalists' Club*, xiv (1984), s. 127. Çok sık olmasa da 19. yüzyıl İngiltere'sinde kurbanları kasabadan kovalama olayları da vardır (R.L. Tongue, *Somerset Folklore* (1965), s. 181'de "kötü" yaşlı bir kadının etrafına tenekeler bağlanmış bir kazık ve çerçeve üzerinde hoyrat müzik bandosu eşliğinde şehir dışına kovalandığını aktarıyor - Yeni Dünya'da daha yaygın bir uygulamadır).

55 R. De B. Trotter, *Galloway Gossip: The Stewartry* (Dumfries, 1901), s. 442. Roy Palmer'a teşekkür ederim.

56 Wyatt-Brown, *a.g.e.*, s. 447.

de sembolik bir biçimde hareket edilmesiyle– şiddetin *yer değiştirme* biçimi olduğu iddiasmda gerçek payı vardır. Benim izlenimim, 19. yüzyıl İngiltere'sinde, kukla ve vekil genellikle suçlunun yerine geçiyordu.[57] Hoyrat müzik yalnızca bir cemaat içindeki çatışmayı ifade etmekle kalmıyor ama aynı zamanda o çatışmayı, sınırlar ve çekinceler koyan formlar içinde tutuyordu. Yine benim izlenimim odur ki, sözlü gelenekte ritüel formların hâlâ canlı bir yaşamı olduğu durumlarda, hoyrat müziğin düzensizliği çok "düzenli"ydi; ne zamanki Atlantiği geçerek herkesin ateşli silahlara sahip olduğu bir toplumda belirsizlik içinde yeniden canlandı, sonuç çoğu kez şiddet oldu.[58] Kanada'daki, İngiliz etkisinden daha çok Fransız etkisine borçlu olan ve sık sık yeniden evlenme olaylarında başvurulan yumuşatılmış "*shivaree*" bile çok az biçim değişikliği ile daha vahşi bir ifade kazanabiliyordu. Bir yazar, kaçak bir zencinin (bir berber) İrlandalı bir kadınla evlenmesi olayı üzerine, "kasabadaki bazı genç beylerin" destekledikleri bir *charivari*yi anlatıyor. Irkçılığın ritüele habis bir hava kattığı açıktır. Genç adam yatağından çıkarılmış, bir kış günü, hemen hemen çıplak bir halde, bir korkuluğa bindirilmiş ve bu muamele sonucu ölmüştür.[59]

4) Direğe bindirilenin kanla doldurulmuş sidik torbasıyla kapı önünde çöküşü, kuklaların *cottage*'lerin önünde yakılışı, kurban içeride dinlerken hoyrat bandoların her gece her gece evin önünden geçişi - bütün bunlarla duyurulan utanç verici olayın alenileştirilmesidir. Kimi zaman hoyrat müzik biçimle-

57 Yasaların daha sıkı uygulanması ve polis denetiminin artmış olmasının buna katkısı olmuş olabilir.

58 Bkz. Palmer, *a.g.e.* ve Wyatt-Brown. Kanada'nın hem İngiliz hem de Fransız geleneklerinden beslenen ve pek çok amaca hizmet eden çok canlı bir *charivari* geleneği vardı. Ayrıca bkz. Bryan Palmer, *Working Class Experience* (Toronto, 1983), s. 41-45. 1837'de Aşağı Kanada'daki isyan sırasında *charivari*ler de yer alıyordu ve sık sık özenli maskeler ve tebdil kıyafetlerle patrisyen gençler de bunlara katılıyordu. 1846 gibi geç bir tarihte, Ontorio, Kingston şehri "*Charivari* denen yararsız ve aptalca göreneği yasaklayan" ilk kuralı yayınladı (Tutanakları Kinston Şehir Arşivi'ndedir).

59 Susanna Moodie, *Roughing It in the Bush; or Life in Canada* (1852), i, s. 230-231. Robert Malcolmson'a teşekkür ederim.

rinin anonimlik ve gayrişahsilik içinde ritüelleştirildiği doğrudur: Zaman zaman göstericiler maske takar ya da kılık değiştirir: Çoğu zaman da gece gelirler. Ama bu durum hiçbir şekilde utancı azaltmaz: Aslında utanç verici olayı, komşularla koşulları belli bir kavga olarak değil, fakat cemaatin yargısı olarak herkese duyurur. Daha önce düşmanca bakışlar ya da dedikodu şeklinde olan şey genel, açık, ne kadar uydurma ve yapmacık da olsa, kendilerini gizleyen örtülerden kurtulmuş ve her günkü ilişkilerin bir parçası olur.

Belki de birbirimizden, kurnazca düzenlenmiş tertiplerle, sandığımızdan daha fazla uzak tutuluyoruz. Toplumsal bir kandırmacadaki iki taraf, her biri karşı tarafın sahtekârlık yaptığını çok iyi bilse de, herşeye rağmen bu kandırmaca sayesinde birlikte yaşarlar. İkiyüzlülük bile, karşılıklı düşmanlığın katı parlaklığını bulanıklaştıran bir duman görevi yapar. Ancak hoyrat müzik, daha önce yalnızca özel olarak adı konan bir şeyin kamusal olarak adının konmasıdır. Ondan sonra, artık bulanıklık yoktur. Kurban ertesi sabah, komşuların tümünün ve her çocuğun gözünde, kendisinin itibardan düşmüş bir kişi olarak görüldüğünü bilerek cemaat içine çıkmalıdır.

Dolayısıyla hoyrat müziğin, en hafif biçimleri dışında, kurbana kalıcı bir leke yapıştırması şaşırtıcı değildir. Gözlemciler sık sık buna işaret etmişlerdir. Hoyrat müziğin amacı, özellikle geceler boyunca tekrar edildiğinde, kurban(lar)ı mahalleden kovmaktı. "Bir *skimmington* binişi pek çok kişiyi güldürür" demişti bir gözlemci, "ancak gösterinin hedefi olan taraflar onun yapıştırdığı alay ve utancı hiçbir zaman çıkaramazlar."[60] "Direğe bindirme"nin bir başka gözlemcisi, "kural olarak suçlu taraflar bu şekilde üstlerine yıkılan nefrete daha sonra asla katlanamazlar ama 'ayışığında seyirtirler' yani mahalleden gizlice ayrılırlar".[61] Woking'deki (Surrey) bir hoyrat müzikle ilgili olarak "kendisiyle birlikte yerel sürgünlüğü de getirdi"ğine işaret edilmişti:

60 Roberts, *a.g.e.*, s. 260.

61 *N & Q*, 5. Seri, v (1876).

> Birden fazla olayda suçlu düzenli istihdamdan mahrum kalmıştı ve dükkâncıların ve diğerlerinin onunla iş yapmayı reddetmeleri görülmeyen şeylerden değildi.[62]

Kimi zaman hoyrat müzik, (Hardy'nin, *Casterbridge Belediye Başkanı*'nda ima ettiği gibi) aşağılama ya da intihar yoluyla ölüme yol açabilirdi.[63]

Hoyrat müzik olaylarının tümü ve belki de çoğunluğu, bu denli acımasız değildi; 19. yüzyılın ortak hedefleri, kavgacı çiftler ya da karısını dövenler, çok daha hafif bir şekilde ele alınırdı. Kimi suçlar için suçlular bir kez aşağılanma cezasını çektikten sonra suçunun kefaretini ödemiş sayılır ve daha sonra rahat bırakılırdı.[64] Ama bazı tür cinsel suç işleyenler affedilmezdi ve bunlar, denebilir ki sihirsel boyutlarda bir düşmanlığa, bir ritüel ava maruz bırakılırdı. Cemaat izin verilen davranışın sınırlarını, kovalanan kişiyi korumasından mahrum bırakarak çizerdi.

İnsan burada köy ya da küçük mahalle cemaatini düşünüyor. Çünkü yalnızca bireyler ya da aileler değil fakat cemaatler de korunacak bir şöhrete sahiptirler. "Hoyrat" olma şöhretine sahip köyler ya da sokaklar vardır.[65] Bir cemaat içindeki komşular davranışları nedeniyle azarlanabilirler. - "Bizim hepimizin vahşi olduğunu sanıyorlar." Böyle bir cemaat, dışarıdan birisinden gelen bir sorgulamayı, "kendi"sini korumak için aşırı ketumlukla karşılayabilir. Hoş görülmeyen davranışlar bile hoşgörülebilir ya da dışarıdakilerin gözünden saklanır[66] - me-

---

62 A.C. Bickley, "Some Notes on a Custom at Woking Surrey", *Home Counties Magazine*, iv (1902), s. 28.

63 Hoyrat müziğin yol açtığı intihar için bkz. *Caledonian Mercury*, 29 Mart 1736 (Olay: Karı dövme); *Northampton Herald*, 16 Nisan 1853 - evli olmayan genç bir kadının çocuğunun babalığını kabul eden evli bir işçinin intihar girişimi.

64 Nicole Belmont, "Fonction de la derision et symbolisme du bruit dans le charivari", *Le Charivari*, s. 18.

65 Bkz. M.K. Ashby, *Joseph Ashby of Tysoe* (1974), s. 150-151.

66 Folklor kolleksiyoncuları çoğu kez bu ketumluğu, özellikle cinsel konularda, ileri derecede nüfuz edilemez olarak görürler. Onlar yalnızca coğrafi olarak değil fakat aynı zamanda toplumsal olarak da (kıbar ya da orta sınıf) yabancıdırlar. Elli ya da daha fazla yıl önce hoyrat müziğe maruz kalmış insanların

gerki hoyrat müziğin hedef aldığı suç, komşuların (ve belki de akrabalarının bile) onlara artık "sahip çıkmayacağı" kadar ağır olsun.[67]

5) Bazı anlatılarda hoyrat müziğin, yerel cemaatte, her ne kadar müphem de olsa, kimi kasıtlı fiili yargıların yerine getirilmesinde kullanıldığı ileri sürülmüştür. Bir gözlemci, "*Vehm-Gericht* kendinden menkuldür, tavernada oturur, celpname olmadan ve suçlananı dinlemeden hükmünü verir" diyor Devon *stag-hunt*'a ilişkin olarak.[68] Bir Sraffordshire köyünde "olayı araştırmak üzere bir komite kurulmuştu. Daha sonra olup bitenlerin tarihini şiirle anlatmak üzere köyün ozanı istihdam edildi".[69] Güney Galler'in bazı kesimlerinde, başkanı, bir atın köprücük kemiği ile taçlandırılmış olan bir "Coolstrin" mahkemesi zaman zaman suçluları huzuruna çağırıyordu. Hoyrat müziğin olağanüstü bir şekilde kurumlaşmış olduğu Woking'de (Surrey) "bir birahanede oluşturulan... ama ne zaman, kimlerden ve nasıl oluştuğu büyük bir sır gibi saklanan" bir köy "mahkemesi"nin var olduğu biliniyor.[70] Thomas Hardy "*Peter's Finger*" [Peter'in Parmağı] Hanı'nda böyle bir mahkemenin olduğunu ve burada "eşrafın sebepsiz yere zulmettiği eski yasadışı avlananların, eski avlak bekçilerinin, birbirlerine koltuk çıktıklarını" anlatır.[71] Daha gayrıresmî anlamda, topluluğun desteği var kabul edilir: Kadınlar mutfak malzemelerini

---

adlarını ya da onlara ilişkin ayrıntıları açıklamamam konusunda taleplerle karşı karşıya kaldım, çünkü çocuklar ya da torunlar hâlâ köyde yaşamaktaydı. Başka araştırmacılar da aynı direnişten bana söz etmişlerdir.

67 "Sahip çıkma" [own] Yorkshire'de bugün hâlâ bu anlamdadır. Wright, *English Dialect Dictionary*'de "own-born parish" ve de "own"un, anlamı "bir tanışıklığın teslim edilmesi, kabul edilmesi ve saptanması" şeklindedir.

68 Baring-Gould, *a.g.e.*, ii, s. 78.

69 *N & Q*, 1. Seri, ix, 17 Haziran (1854), s. 578.

70 Bickley, *a.g.e.*, Aynı yazar *Midst Surrey Hills: A Rural Stay* (1890) adlı romanında, böyle bir meyhane "mahkemesi"nin yeniden kurgulanışma bir bölüm ayırır. Bir nalbanttaki konsültasyon için bkz. Hardy (der.), *The Denham Tracts*, ii, s. 4. güney Galler'deki "Coolstrin" mahkemesi için bkz. W. Sikes, *British Goblins: Welsh Folklore &c* (1880) ve John Gills, *For Better for Worse*, (Oxford, 1985), s. 133.

71 Bkz. Hardy, *The Mayor of Casterbridge*, Bölüm 36.

ödünç verirler, erkekler bandoya ikram edilecek bira için pe-nilerini bir araya getirirler.[72]

Hüküm veren bir "mahkeme"nin olmadığı yerlerde bile hoyrat müziğin çok önemli bir özelliğinin, bu işin *eğer* olursa olduğudur: Yani, (ilk olarak) kurban olaydan utanacak, *acı çekecek* kadar topluluğa "ait" birisi olmalıdır: Ve (ikinci olarak) hoyrat müzik, cemaatin konsensusunu gerçekten ifade etmelidir[73] - ya da en azından cemaatin yeterince büyük ve sözü geçen bir kesiminin (hemen her zaman olduğu gibi, bu binişlerde yetişkinlere karşı meşrû bir heyecan ve saldırganlık fırsatı gören erkek çocuklar tarafından desteklenen) ritüeli muhtemelen onaylamazken, kurbanları da belirli ölçülerde onaylamayan öteki kesimi, yıldırma ya da susturması gereklidir.

Hardy bu noktayı *Casterbridge Belediye Başkanı*'nda mükemmel bir şekilde gösterir. Yaklaşmakta olan "*skimmety*"ye ilişkin dedikodular duyan Longways gibi kimileri, "bunun çok kaba bir şaka olduğunu ve kasabada ayaklanmaların çıkmasına yol açabileceğini" düşünürler. Ama onu önlemek için herhangi bir enerjik adım atılmaz ve olay günü otoriteler uyarılmazlar ve polisler dar bir sokakta kalabalıktan saklanırlar ve değneklerini bir su pompasına tıkıştırırlar; tedbirli vatandaşlar evlerinden çıkmazlar. En sonunda otorite olay yerine ulaşır, hiç kimse "*skimmety*"yi görmemiştir, hiç kimse olaya katılmış bir başkası hakkında bilgi vermez. Henüz birkaç dakika önce yürüyüşün kulak tırmalayacı gürültüsünün çınladığı sokakta, "lamba alevleri tit-

72 Bkz. *N & Q*, 2. seri, x (1860), s. 477. Geçen yüzyılın sonlarında bir çocukken hoyrat müziğe tanıklık eden Leamington Kaphcaları'ndan Bay Gustavus Pettit, yetişkin emekçilerin bir grup *cottage*'a bitişik bir banyoda olayı planladıklarını duyduğunu bana anlattı: Ayrıca bkz. *Coventry Evening Telegraph*, 10 Eylül 1970.

73 Kimileri *charivari*'yi "alçaltma ritüeli" ya da kötüleştirme olarak kategorize ederler. Etkili olabilmesi için kişisel olmamalı ya da cemaatin düşüncesinin gücünü taşımahdır: "Suçlayan kendisini tanık olanlarla öylesine özdeşleştirmelidir ki, suçlama esnasında tanıklar onu özel bir kişi olarak değil de kamusal olarak bilinen bir kişi olarak görsünler. Kendisini, kendi adına, kendine özgü deneyimlerine göre hareket eden birisi olarak sunmamalıdır. Bunun yerine, cemaatin beğendiği ve onayladığı deneyimlere dayanan kamusal bir figür kapasitesiyle hareket ettiği izlenimi yaratmalıdır." H. Garfinkel, "Conditions of Successful Degradation Ceremonies". *Amer. Jour. Of Sociology*, cilt 61, Mart 1965, s. 423.

reşir, yol kenarındaki ağaçlar iç geçirir, birkaç aylak elleri ceplerinde etrafta dolaşır... kuklalar, eşek, fenerler, bando, bunların hepsi *Comus*'un* tayfaları gibi ortalıktan kaybolmuşlardır".

II

Ve, *Comus*'un tayfaları gibi, bunlar da ancak geçen onyılda geri dönmek üzere, 20. yüzyıl yazılı Britanya tarihinde kayıplara karıştılar.[74] Eğer hoyrat müziği ve onun işlevlerini sorgulayacaksak, kendileri paternalist de olsalar ve yabancı bir kültürün "popüler antikalıklarını" uzak bir sosyal mesafeden izlemiş de olsalar 19. yüzyıl folklorcularına ve gözlemcilerine dönmek zorundayız.

Onların hoyrat müzik üzerine yorumları çoğu kez ketum ve çelişkilidir. Nitekim, Devon'daki *stag-hunt* ile ilgili olarak bir gözlemci bize, bunun "yalnızca *evli iki* kişinin suçlu olduğunun bilinmesi halinde" mümkün olabileceğini söylüyor. Devon'un bir başka yerinde "olay evli çiftlere değil" ama "çok ciddi ahlâki suç işlemiş" gençlere uygulanıyordu; daha da başka bir yerde kurban "sapık bir erkek"ti. Bir başka tanık daha da farklı bir tanım veriyor:

> *Stag-hunt*, ya hafif meşrep bir kızla evlenmiş bir adamın düğün gecesinde, ya da karının kocasına vefasızlık ettiğinden kuşkulanılması durumunda uygulanır.[75]

(*) *Comus*: Şehevi zevkin tanrısı; *Bacchus* ve Circe'nin oğlu – ç.n.

74 Britanya'da folklorcular arasında belirli bir ilgi devam etti. Bununla birlikte İngiliz akademik disiplinleri, yakın zamanlara kadar "bilimsel biblo toplayıcılığı ve eksantrik fantezinin bir karışımı" saydıkları folklora karşı ciddi husumet beslemişlerdir: *TLS*, 16 Eylül 1969. Keith Thomas'ın çığır açıcı *Religion and the Decline of Magic*'i bile (1971) hoyrat müziğe geçerken şöyle bir değinmiştir. Bilimsel ilginin canlanması, Claude Levi-Strauss'un *Mythologiques I. Le Cru et le Cuit* (Paris, 1964) ve Natalie Z. Davis'in önemli makalesi "The Reasons of Misrule", *Past and Present*, 50 (1971) ile Manş Denizi'nin öteki yakasından geldi. Benim bu bölümde anlatılanlara ilişkin ilk girişimim, Britanya'da değil Fransa'da, *Annales E. S. C.*'de 1972'de yayınlandı. Olgu; o zamandan itibaren, Atlantik'in her iki yakasında yeni yeni çalışmalarda görünür olmaya başladı ve kısa bir süre moda oldu: Bkz. Edward Shorter, *The Making of Modern Family* (New York, 1975), s. 218-227.

75 Brown, *a.g.e.*, s. 104-107; Baring-Gould, *a.g.e.*, ii, s. 78; Baring-Gould, *A Book of Folklore* (1913), s. 251-252.

"*Skimmington*" ve direğe bindirmede de benzer bir kanıtlar çelişkisi ortaya çıkar. Kimi gözlemciler, "*skimmington*"un yalnızca tek bir hedefi olduğunu varsayıyorlardı: "Efendisinin kamçılı elini gören kadınların bulunduğu haneleri utandırmak"; diğerleri neden olarak zinayı vurguluyorlardı; daha da başkaları farklı amaçlarla uygulanan iki değişik biçim, "*skimmington*" ve "*skimmerton*" arasında ayrım gözetiyorlardı.[76] Belki de en yararlı tanımlar daha az kesin olan ve işleve göre bir esneklik tanıyanlardı. Nitekim Roberts "*skimmingtona* bindirme" için birkaç duruma işaret ediyordu: 1) bir kadın ve kocası kavga eder ve adam kadını döverse; 2) bir kadın kocasına sadakatsizlik ederse ve adam kadının davranışına alınmadan sabırla boyun eğerse; 3) evli kişilerin harhangi bir aşırı şehvetli davranışı.[77] Kanıtlar konusunda belirli bir çelişkinin olduğu "direğe bindirme"de, Brockett'in gözlemi yararlıdır: Bu ritüel,

> belirli festival ya da bayramlarda işlerini yaparken ya da çalışan insanlar arasında bir direnme ya da birleşmenin söz konusu olduğu yasaklı zamanlarda zina yapanlara, aldatanlara, sert kocalara ve benzer kişilere uygulanır.[78]

Bir diğer açıklama da aynı derecede esnektir: Ritüel, "belirli yüz kızartıcı eylemlere, yani yedinci emre aykırı günahlar, kadınlara karşı şiddet, özellikle kadınların kocaları tarafından dövülmesi, bir grev sırasında işçilerin yoldaşlarına ihaneti ve ticarette aldatıcı numaralara karşı halkın kınamasını harekete getirir".[79]

Bu durumları "haneye ilişkin" ve "kamusal" olarak iki gruba ayırmak ve her birini ayrı ayrı incelemek, keyfi de olsa, yararlıdır. "Kamusal" grubu daha sonra ele alacağız. "Haneye ilişkin" grup içinde pek çok duruma uyan ve hoyrat müziğe yol açan başlangıç niteliğinde alt gruplar oluşturmaya girişebiliriz.

---

76 *N & Q*, 4. seri, iii, 26 Haziran (1868), s. 608; *N & Q*, 4. seri, xi, 15 Mart (1873), s. 225; *N & Q*, 4. seri, iii, 5 Haziran (1869), s. 529; Tongue, *a.g.e.*, s. 181.

77 Roberts, *a.g.e.*, s. 256-257.

78 Brockett, *a.g.e.*, "Direğe bindirme" başlığı altında.

79 W. Henderson, *Notes of the Folk-lore of the Northern Counties of England and the Borders* (1879), s. 29.

1) Evlilik rollerinin patriarkal okunuşuna karşı işlenen belirli suçlar. Bunlar arasında, kocasına saldıran ya da döven kadınlar; şirret ya da cadaloz, ya da "hükmedici" ya da dırdırcı kadın ve boyun eğen erkek; evli bir çiftte dillere düşmüş kavgacılık; ya da karısı tarafından aldatılmaya aldırış etmeyen erkek ya da *mari complaisant* [mezhebi geniş koca]. Bütün bu durumlarda, suça kadın yol açmış olsa bile, koca patriyarkal otoritesini kuramamış olduğu için toplum gözünde her iki taraf da alaya alınır.

2) Hoyrat müzik –her ne kadar bazen bir şekilde daha hafif nitelikli de olsa– dul erkek ya da kadınların yeniden evlenmelerine ve cemaatin uygun bulmadığı, tuhaf karşıladığı, tamahkârlığa dayalı, büyük yaş, hattâ cüsse farkı ortaya koyan ya da evliliğin taraflarından en az birinin evlilik öncesi çok hareketli cinsel bir şöhrete sahip olduğu durumlara karşı harekete geçirilebilir.

3) Bazı cinsel suçlar hoyrat müziğe neden olabilir. Maalesef suçun o zamanki tanımı genellikle muğlak ve kesinlikten uzaktır. En sık rastlanan durumun, iki evli insan arasındaki zina olduğu görülüyor. Genç kadınları baştan çıkarmasıyla tanınan (özellikle de kendisi evliyse) bir adam kurban seçilebilir. Kimi durumlarda eşcinsellik ya da sapıklık olarak kabul edilen diğer "adı konmamış" davranışlar hedef alınır. Bozulan bir evlilik ya da eş satışı (genellikle öyle olmasa da) hoyrat müziği beraberinde getirebilir.

4) Karı dövme ya da kocası tarafından kadına yapılan diğer kötü muameleler ve çocuklara karşı gaddarlık.

Bu durumları daha ayrıntılı olarak incelemeden önce, Britanya değil de Fransız ya da Avrupa malzemesine dayalı çahşmaların bulgularına işaret etmek ilginç olabilir. "Elinin altında" 250'den fazla örnek olduğunu ileri süren Violet Alford, şöyle bir ayrımı öneriyor:

77 Dul kadın ya da erkeğin yeniden evlenmesi
49 Kocalarını döven karılar
35 Zina
24 Yeni evli çiftler için

89 "Diğer nedenler" (bunlardan bazıları benim "kamusal" kategorimde yer alabilir).

Örnekleri ilginçtir ama güney, orta ve batı Avrupa'dan ve belki sekiz yüzyıldan derlendikleri için içerik özgüllüğünden yoksundurlar.[80]

Fransız folklor bilgini Arnold Van Gennep, bulgularını tablolaştırma girişiminde bulunmamış ama Fransa'da birkaç yüzyıl içinde *charivariye* konu olan en temel şeyin dul bir kadın ya da erkeğin evlenmesi olduğunu belirtmiştir. *Charivari* ayrıca şunlara da yönelik olabilir,

> karıları tarafından dövülen kocalara, özellikle çocukluğundan beri cimri olanlara, meteliksiz vaftiz anne ve babalarına, ayakbastı parası ödemeyen yabancılara, kendini beğenmiş kızlara, aldatan kadınlara, kaşarlanmış, kaba ve yaygaracı ayyaşlara, ihbarcı ve iftiracılara, aşk kaçamakları arayan kocalara, kısacası, yerel cemaatin kamuoyunu o ya da bu şekilde tahrik eden her türle şeye...[81]

Cinsellikle ilgili durumlara, cemaatte iyi şöhreti olan birisini daha zengin, çok yaşlı ya da yabancı biri için reddeden kızlar; beyaz giyen hamile gelinler; bir kadına kendisini para karşılığı "satan" gençler; akrabalar arası yasak sınırını dikkate almayan evlilikler; evli bir adamı aşıklığa kabul eden kızlar; *mezhebi genişler* ya da "evde daha kadınsı davranan" kocalar.[82] Bütün bu suçlular ("kamusal" kategorisine girmesi muhtemel bazı olayları ayrı tutarsak), benim 1), 2) ve 3)'cü gruplarıma tekabül eder görünmektedir. Van Gennep yalnızca bir tek karı-dövme olayı aktarmaktadır.[83]

P. Fortier-Beaulieu'nun yayınlanmamış bulgularına dayanan

80 Alford, "Rough Music or Charivari", *a.g.e.*

81 Van Gennep, *a.g.e.*, s. 202.

82 *A.g.e.*, 2. kısım, s. 614-628.

83 Franche-Comte'daki bir olay aktarılmaktadır, *a.g.e.*, s. 619, not 2. Diderot et d'Alambert, *Encyclopedie* (Paris, 1753, Ed.), s. 208'de charivariye "ikinci, üçüncü kez evlenenler ve aynı zamanda kendi yaşlarına hiç uygun olmayanlarla evlenenler"in neden olduğu kabul edilmektedir.

Levi-Strauss, incelenen olaylardan yüzde 92.5'unun yeniden evlenme, yaş farkı nedeniyle uyumsuzluk ya da yaşlı kişiler arasında evlilik ya da dulluk dönemindeki uygunsuz davranışlarla ilgili olduğunu teyid ediyor.[84] Maalesef bu bulgular 1937'de yürütülen, dul bir erkeğin ya da kadının yeniden evlenmesi durumunda ortaya çıkacak görünümlerle ilgilenen bir araştırmaya dayanıyordu ve Levi-Strauss'un *charivari*yi "evlilik birliğindeki zincirin ideal devamlılığında" bir kopuş olarak kuramsallaştırmasına uygun bir temayülü içinde barındırıyordu.[85]

Natalie Davis, önemli çalışmasında 16. yüzyıl Fransa'sında *charivari*nin kimi önemli yanlarını inceliyordu. Onun bulguları olayların çok büyük bir kesiminin 1) ve 2)'nci kategorilere girdiğini ve yeniden evlenmenin ritüel için birincil bir hedef teşkil ettiğini gösteriyor. Köylerde *charivari*ye en sık neden olan durum (onun yazdığına göre);

> İkinci evliliklerle, özellikle de gelinle damat arasında büyük bir yaş farklılığı olan evliliklerle ilgiliydi. O zaman maskeli gençler, ellerinde tencereler, tefler, çanlar, kaynana zırıltıları ve borularla kurbanlarının evinin önünde kendileri sakinleşip ve kurban bir ceza ödeyene kadar, belki bir hafta şamata yapabilirdi.

Davis kentsel bağlamda bir değişiklik olduğunu gözlemlemektedir; ikinci evlilikler daha az dikkat çekmekte; bunun yerini karısını döven kocalar ve "ilahi ve medeni hukukun hükümlerine göre kadın kocaya tabî olduğuna göre, eğer kocalar karıları tarafından yönetilmek suretiyle acı çekerlerse, o zaman otlağa salıverilmesi daha hayırlı olacak" dövülen kocalar almaktadır. Zina ve değişik "*faits-vicieux*" - hırsızlık, katil, garip evlilikler, baştan çıkarmalar öyle görünüyor ki dikkat çekmekte ama kan-dövme pek az dikkat çekmektedir.[86]

---

84 Levi-Strauss, *a.g.e.*, s. 293-295. Ayrıca bkz. P. Fortier-Beaulieu, *Mariages et Noces Campagnardes... le Department del la Loure* (Paris, 1937).

85 Bkz Ek II.

86 N.Z. Davis, "The Reasons of Misrule: Youth Groups and Charivaris in Sixteenth Century France", *Past and Present*, 50 (1971). Yazar 1583 Mayıs'ında, Dijon'dan yalnızca tek bir karı dövme olayı aktarmaktadır: Bkz. s. 45, not 13.

Davis ve başkalarınca yapılan daha sonraki araştırmalar bu görüşleri biraz inceltmiş, yeni durumlar eklemiş ama onları ciddi olarak değiştirmemiştir.[87] Martin Ingram'ın erken modern çağda İngiltere'deki hoyrat müzik üzerine yaptığı çalışma hem paralelliklere hem de farklılıklara işaret etmektedir. Evlenmemiş genç erkeklerin ya da genç Fransız "keşişleri"nin kurumsal ya da kurumsal-benzeri katkılarının İngiltere'de görüldüğü henüz kanıtlanamamıştır.[88] Ingram "eve ilişkin durumların, özellikle kadın tahakkümünün, aynen 17. yüzyılda Lyons'da ya da Cenevre'de *charivari*lere yol açabileceği gibi, erken modern İngiltere'deki *charivari*ler için de en olağan durumlar" olduğunu saptamıştır.[89] Birkaç yüzyıl içinde Britanya hoyrat müziğinin Fransız *charivari*sinden daha yıpratıcı ve cezalandırıcı olduğu yolunda bir izlenim oluşmuştur. Bununla birlikte yakın zamanlara kadar *charivari*nin Fransız *folklorique* geleneğinde bir parça yumuşatıldığı ve pitoresk bir hale getirildiğini söylemek de mümkündür.[90] 19. ve 20. yüzyıl koleksiyoncuları düğünlere giden ve içki ya da para bahşişi koparana kadar, evlenen çifte serenatlar düzen renkli grupların farkındadırlar:

> Yaşlı beden söyle o halde
> İstemiyor musun ödemek
> Düğünlerinin harcını
> Mahallenin çocuklarına,

87 Özellikle Andre Burguiere ve Nicole Castan'ın *Le Charivari*'deki katkılarına bakınız.

88 Bununla birlikte Bernard Capp, "English Youth Groups and *The Pinder of Wakefield*, Paul Slack (der.), *Rebellion, Popular Protest and the Social Order in Early Modern England* (Cambrkidge, 1984) bazı düşündürücü kanıtlar sunmaktadır.

89 Ingram, "Riding, Rough Music and Mocking Rhymes", s. 169 ve "Ridings", s. 90-91; Natalie Zemon Davis, "Charivari, honneur et communatute a Lyon et a Geneve au XVII siecle", *Le Charivari*, s. 221-228.

90 Alfrod tarafından "Rough Music or Charivari", s. 510 ve 513-514'te charivari ile ilgili olabileceği ima edilen intiharlar ve kan davaları kimi popüler yazarların daha romantik anlatılarıyla karşılaştırılmaktadır. J.A. Pitt Rivers'ın, *The People of the Sierra* (1954), s. 169 ve izleyen sayfalarda anlatılan "el vito"nun ruhsal şiddetiyle karşılaştırınız.

Direnirsen eğer
Uyarılacaksın,
Savaşacaksın
Hafta boyunca Charivari ile![91]

Bu, bir beklenti olarak, *charivari*nin ne olduğunu tayin ediyordu ve de ritüel buna göre kuramlaştırılıyordu. Ve *charivari* paradigması, dul erkek ya da kadının yeniden evlenmelerindeki serenad olarak görülmeye başlanıyordu.

Ancak Almanya'dan, orta ve doğu Avrupa'nın kimi kesimlerinden ve Kuzey Amerika'dan elde edilebilen kanıtlar, ikinci evliliğe aynı önceliği vermez görünüyor. Bavyera'da cezalandırıcı *haberfeldtreiben* çeşitli aşamalardan geçmiş ama esas itibariyle cinsel normlara karşı suç işleyenlere yöneltilmişken,[92] batı Almanya'daki *katzenmusik* "skimmington"lar ve "direğe bindirmeler"deki kadar değişik durumlara cevap veriyor görünmektedir.[93] Bunlar arasında yeniden evlenmeden nadiren söz edilir; hoyrat müziğin diğer unsurlarının –gürültülü, maskeli kukla ve müstehcen şiirli gösteriler– bulunmasına rağmen Romanya'da da görülmez.[94] Ashnda yakın zamanlara kadar bir grup renkli ve kimi zaman intikamcı, (saban kulaklarının birbirine bağlanıp gürültü çıkarıldığı) hoyrat müzik, hayvan kılığına girme, sahte evlenme törenleri, (Bavyera'da olduğu gibi) belli belirsiz halk mahkemeleri ve hiciv uygulamalarının görüldüğü Macaristan'da da bunlara rastlanmaz.[95] *Charivari*'ye konu olan yeniden evlenme Kuzey Amerika'da, özellikle güçlü Fransız etkisi altında bulunan yörelerde görülür ama burada da kanıtlar İngiltere'de olduğu gibi çeşitlilik gösterir.[96]

Şu an için kendimizi, kanıtların düzenli olmadığı ve hattâ bize, İngiliz hoyrat müziği ile Fransız *charivari*sinin ortak bir

91 Halk Sanat ve Gelenekleri Ulusal Müzesi, Paris, MS B 19, şarkı Thones (Haute Sovoie)'den. Biraz değişik bir örnek için bkz., Shorter, *a.g.e.*, s. 221.

92 Bkz. Ian Farr ve Ernst Hinrichs, *Le Charivari* içinde.

93 Hoffman-Krayer ve Bachtold-Staubli, *a.g.e.*, "Katzenmusik" başlığı altında.

94 Bkz. Dominique Lesourd, *Le Charivari* içinde.

95 Tekke Dömötör, *a.g.e.*

96 Özellikle bkz. Bryan Palmer, "Discordant Music".

Avrupa kökeninden gelip gelmediğini ya da ortak bileşenleri gürültü ve alaya rağmen her ikisinin de evrensel olup olmadığı konusunda bir şey söylemediğini belirtmekle sınırlandıracağız.

Dul bir erkek ya da kadının yeniden evlenmesi, eğer yaş farklılığı ya da genç bir gelinin yaşlı ve varlıklı bir dulla evlenmeye tamah etmesi gibi şartlarla birlikte gidiyorsa İngiltere'de hoyrat müziğe yol açmış olabilir. Ancak örnekler azdır. Hoyrat müzik –ve özellikle de "*skimmington*"– 19. yüzyıla kadar, erkek egemen normlara ve zorunluluklara karşı çıkanlara yöneltilmişti (grup 1). Bir "*skimmington*":

> Bir binişten başka bir şey değildi kuşkusuz
> Boz kısrak üstünlük sağlayan at olursa;
> Pantolonlarının içinde hırslı kadınlar
> Geniş egemenliklerini arttırmak için savaştıklarında.[97]

Ya da Andrew Marvell'in *Bir Ressama Son Talimatlar*'ında:

> Bir ceza icad edildi ilkin korkutmak için
> Erkeksi Karıları, Doğanın Kanunlarını çiğneyen.
> Nerde güçlü kuvvetli Kadın cinsi itaatsizlik ederse
> Ve döverse kocasını aman diye yalvarana kadar;
> Hiçbir ilgili *Jüri* onun için Tazminat vermez,
> Hiçbir kısmi *Adalet* kadının davranışını bağlamaz;
> Ama adil Sokak, bir sonraki Evi işgal eder,

---

97 Samuel Butler, *Hudibras*, İkinci Kısım, Canto II, (der.) J.y Wilders (Oxford, 1967) s. 142-149'daki "skimmington biniş"inin en eksiksiz yazılı öyküsünden. Bu şiirin ikinci kısmı ilk kez 1663 yılında yayınlanmıştı. Bu bölüm şöyle devam eder:

> *Karılar Tavşanlar* gibi Cinsiyetleri yer değiştirdiğinde,
> Ve *Kocalarını* bindirdiklerinde *Kâbuslar* gibi,
> Ve ölümcül Savaşta bozguna uğradıklarında,
> *Beratlarında* mahrum olduklarında haklarından
> Ve Gills (a) gibi Savaş Haklarıyla
> *Örekeye*, *Boynuzlara* (b) ve *Tekerleğe* (c) mahkum edildiklerinde
> Çünkü ne zaman Adamlar *Karıları* tarafından Sindirilirse
> Şüphesiz *Boynuzları* anlaşılır.

(a) *Gills*: Genç köylü kadın, kız; (b) *Horns*: (Boynuz) aldatmanın sembolü; (c) Tekerlek: Çıkrık (öreke gibi) şeyler kadınlara özgü işlerin ve kadınsı rollerin sembolüdür.

Komşu çifti bindirerek zayıf bir Lagar Beygirin üstüne,
Öreke tıkırdar, Tencereden Tahıllar uçar,
Ve Oğlanlar ve Kızlar kümeler halinde kovalarlar...

Yine de 18. yüzyılda ve kimi yörelerde 19. yüzyılda; yaramaz kadınların "patriyarkal" aşağılanması, ya da (dizenin söylediği gibi) bazı ailelerde "boz kısrağın üstünlük sağlayan at olması" göze çarpan bir tema idi.[98] Henri Misson Londra sokaklarında "önde bir Davul ve onu izleyen, Maşalarla, Izgara demirleriyle, Kızartma tavalarıyla vs. sinir bozucu bir gürültü çıkaran bir Güruhun" ardında bir çift güzel boynuzla taçlandırılmış samandan bir kukla taşıyan bir kadınla karşılaştığında, "kendisini Boynuzlu yaptığı için karısını suçlayan bir kocanın, karısı tarafından bir güzel pataklandığı ve bu gibi Durumlarda *zavallı incinmiş yaratığın [la pauve Calomnieel]* iyi kalpli bir Komşusunun genellikle bu Seromoniyi düzenlediği" kendisine söylenmişti.[99] Bu muhtemelen, Londra'nın biraz hafiflemiş "*skimmington*"uydu ve istihza kadına olduğu kadar kocaya da yöneltiliyordu. Ancak 1838 gibi geç bir tarihte (güvenilir bir gözlemci olan) Bayan Gaskell, Mary Howitt'e "direğe bindirme"nin, o eski erkek egemen biçimiyle "Chesire'm her yerinde görenek" olduğunu söylüyordu:

> Herhangi bir kadın özellikle bir karı, karşı cinsi azarlar, döver ya da başka bir şekilde incitirse ve bu başkaları tarafından bilinirse, direğe binmeğe zorlanır. Akşam çalışma saatlerinden sonra, bir insan kalabalığı, pejmürde, bitkin bir atın etrafında toplanır. Kabahatliyi avlarlar... ve onu yüzü atın kuyruğuna dönük olarak Rozinante'lerine bindirirler... Böylece onu en yakın köy ya da kasabada dolaştırırlar; tıpkı sizin bir küme arıyı korkuttuğunuz gibi, kızartma tavalarının gürültüsüyle onu azarlarlar. Ve her ne kadar bunun pek çok durumda yapıldığını biliyorduysam da, kadının herhangi bir düzeltme ta-

98 Robert W. Malcolmson, *Life and Labour in England, 1700/1780* (1981), s. 105.

99 Henri Misson de Valbourg, *Memoirs et Observations Faites par un Voyageur en Angleterre* (Paris, 1698), s. 70 ve H. Misson, *Memoirs and Observations in his Travels over England* (1719), s. 129.

lebinde bulunduğunu ya da öç alanların, kabahatli kişiyi bir kez "direğe bindirdikten" sonra herhangi bir uygunsuz davranışı sürdürdüklerini bilmiyordum.[100]

"Patriyarkal"ı tırnak içine aldım, çünkü terim bize güçlükler çıkarabilir. Ataerkilliğe merkezi bir yer veren feminist kuramcılar, nadiren tarihçidirler ve zaman zaman tarihçilerin itirazları konusunda da sabırsızdırlar. Sonuç olarak, "ataerkillik", erkek egemenliğinin her durumunu ve her kurumunu ayrım gözetmeksizin kapsaması için yardıma çağrılmaktadır. "Ataerkilliğin sorunu" (Sheila Rowbotham'ın çok önceleri uyardığı gibi) yalnızca, monarkın ya da evin reisinin, uyruklar, karı, çocuklar, çıraklar, hizmetçiler vs. üzerinde otorite kurduğu belirli teoriler ya da kurumlar seti –17. yüzyılda meydan okunan ve değişmeye başlayan teoriler ve kurumlar– hakkında genellemeye gitmesi değil; fakat aynı zamanda terimin erkek egemenliğinin derece ve hattâ niteliğinin farklılıklarını ifade etmeye elvermeyecek kadar ayrım gözetmeyici oluşudur. Rowbotham'ın uyardığı gibi:

> "Ataerkillik", erkek ve kadınların karşı karşıya geldikleri, sık sık değişen biçimler yerine, değişmez bir yapıyı ima eder. Kadınların cinsiyet olarak durumlarını dönüştürmek için hareket edebileceklerine ilişkin herhangi bir nosyon içermez. Ayrıca, genel tabî olma bağlamı içinde, kadınların daha iyi bir konum için kararlı bir şekilde yapukları manevraları bile aktarmaz...

Üstelik, "kadın-erkek ilişkilerinin kimi yönleri açıktır ki yalnızca baskıya değil, aksine değişik derecelerde karşılıklı yardımlaşmaya dayanır. Ataerkillik kavramının böyle alt-başlıklara ayırdığı bir yer yoktur, 'Ataerkillik' kadınların meydan okuyuşunun karmaşıklığına hiç yer bırakmayan kaderci bir teslimiyetçiliktir";[101] eğer böyle ise –yaygın ideolojik kulla-

100 J.A.V. Chapple ve Arthur Pollard (der.), *The Letters of Mrs Gaskell* (Manchester, 1966), s. 29-31. David Englander'e teşekkür ederim.

101 Sheila Rowbotham, "The Trouble with 'Patriarchy'", *New Statesman*, 21-28 Aralık 1979, yenibasımı Rowbotham, *Dreams and Dilemmas* (1983), s. 207-215.

nımda öyledir– kadınların tarihini aydınlatmak yerine karartır ve hattâ onun bir kısmına zorla el koyar.

Üzerinde konuşulan şey erkek egemenliği değildir, ama bu, kardeşler, komşular, işverenler, hukuk ya dinin yapıları kadar, Filmer'in ataerkil kuramında ima edilen evin reisi yoluyla da söz konusu olabilir.[102] Üstelik "ataerkillik", erkek egemenliği ve kontrol, toplumsal cinsiyet yabancılaşması ya da (kimi durumlarda) toplumsal cinsiyet ortaklığı biçimlerindeki büyük değişiklikleri ifade etmek için bize yetersiz bir kelime haznesi sunar. Her iki cins de, "serbest ve serkeş kişiler" olmaktan öte geçmeyen bir kabahat için kendilerini ıslahevinde bulabilirler.[103] Ancak geri ya da "geleneksel" yörelerde, kadınların, eğer çalışan kesimden iseler, "serbest ve serkeş" kişiler olabileceği kabul ediliyordu. Bu varsayımlar, Suffolklu bir çiftçi olan ve kendisini evde kalmış Joanna Box'un saldırı iddiası karşısında savunan Thomas Sexton'un yeminli ifadesinde (1704) açıkça görülür:

> Adı geçen Joanna ve Mary Box iki genç şehvetli orospudur ve yiyip içip gezerler ve cömerttirler ve ayine gitmezler ama küçük bir evde anneleriyle birlikte yaşarlar ve toprakları yoktur; dürüst bir şekilde yaşamaları için, savaşlardan sonra sefil bir zanaat haline gelmiş olan iplik yapma dışında ne görülebilir herhangi bir mülkleri ne de hayvanları vardır; pek iyi şöhreti olmayan kimi adamların ahbaplık için peşlerinde koşmaları

102 Bkz. G. Schochet, *Patriarchalism in Political Thought* (New York, 1975).

103 Suç Kayıt Büroları'nın (*CRO: Criminal Record Office*) pek çoğunda, özellikle hapishane ya da ıslahevlerine havale edilen durumlarda örnekleri bulunabilir. Her iki cinsten çok sayıda "serbest ve serkeş" kişinin hapishaneye havalesi konusunda örnekler için sözgelimi bkz. Hants. CRO, QS P /xvib/2/5, Islahevindeki Tutukluların Ruznamesi, Nisan, Temmuz ve Ekim 1723. Ya da 1760'ların olağanüstü gayretkeş bir yöneticisi (Thomas Bush) Cirencester'de sık sık insanları (genellikle erkekler) küfür ettikleri, ustalarına itaatsizlik ettikleri (çıraklar), "avarelik ve serserilik ettikleri" ve "Hafifmeşrep, Aylak ve Serkeş bir Kişi olduğu (Ann Rundle, sevk tarihi 28 Temmuz 1766) ve iyi davranacağı konusunda güven vermediği için içeri atabiliyordu. Gloucester CRO, Q/SG 1763-6. Bütün bunlar normaldi; bkz. Joanna Innes, "Prisons for the Poor: English bridewells, 1555-1800", Francis Sydner ve Douglas Hay, *Labour and Crime* (1987) içinde, özellikle s. 84-85, 99, 114 not 21.

ve ziyaret etmeleri dışında onlarla birlikte yaşayan bir erkek ya da kadın yoktur.[104]

Joanna ve Mary'nin anneleri bir baca temizleyici ile evliydi ama daha sonra ayrılmışlardı. Suffolklu bi çiftçi, böyle efendisiz kadınların fahişe olduklarını ima edebileceğini farz ediyordu.

Bu tür gerçekten "ataerkil" tutumlar 19. (ve aslında 20.) yüzyılda da varlığını sürdürdü. Hakarete karşı suya daldırma cezası (hemen her zaman kadınların diline karşı olmak üzere) 18. yüzyılda hâlâ kullanılıyordu,[105] hattâ 19. yüzyılın başlarında bile vahşi küfürbaz gemi* uygulanıyordu. Bunun Shropshire'in çok geleneksel, küçük kasabası Wenlock'dan dikkate değer bir örneği bulunmaktadır. Kırbaçlama, cadaloz yuları, direğe bağlama gibi halkın gözleri önünde verilen cezalar pazarın kurulduğu gün olan Pazertesileri uygulanırdı:

> Zavallı Judy Cookson'u sık sık cadaloz yularıyla kasabada dolaştırılırken görürdüm. *Borough*daki en iyi küfürbaz olduğu söylenirdi ve üç buçuk peni karşılığında gider herkese küfür ederdi, ücreti bu kadardı.

Gem, "bir Hıristiyanı feci şekilde cezalandırdı", "zavallı Yaratığın yüzü kana bulandı" ve gemi çıkarırken iki dişi söküldü:

> Judy, Sir Watkins'in adamına çok kötü bir şey söylemişti, herkesin dediği gibi ona 'Kral Collings' demişti çünkü o istediğini yapıyordu ve kimse ona hayır diyemiyordu. Doğru, Judy, korkunç bir çılgındı ama gemin onda hiçbir işe yaradığını görmedim. Hepsi küfreden ve bağıran akrabalarla, gülen ve alay eden veletlerle ve *kendi* yasalarının yerine getirildiğini iz-

104 PRO, KB 2.1 (Kısım Bir), Yeminli İfadeler, Anne (Karışık): *Kraliçe William Copsey'e karşı.*

105 "Gosportlu John Morris'in karısı Mary ... kendi itirafı ve herkesi azarlayan şirret bir kadın ve mahallenin huzurunu bozan birisi olarak suçlu olduğunu kabul etmesi üzerine, Winchester şehrinde suya daldırılma cezasına çarptırıldı..." Hants. CRO, QM/5 Tutanak Defteri, 6 Ekim 1724.

(*) *Scold's briddle, shrew's bridle* gibi cezalar, herkesi azarlayan, küfür eden kişilerin ağızlarına bir at gemi takılarak dolaştırılması esasına dayanan vahşi bir ceza idi – ç.n.

leyen hukuk adamlarıyla, o Pazartesi günlerini düşünmek benim yalnızca başımı döndürüyor.[106]

Azarlama ve küfür etmenin işlevleri –Judy gibi pervasız bir "çılgın", sindirilen çoğunluğun avukatlığı gibi bir işlev üstleniyordu– üzerine yeni ışıklar tutan bu olağanüstü anı hakkında birkaç şey söylemekten kendimi alamadım. Aynı kaynaktan, cinsel davranışın geleneksel denetiminin en ağır bir şekilde kadına yüklenebildiğini (aslında her zaman yüklendiğini) gösteren bir başka anıyı aktarmalıyım. 19. yüzyılın ilerleyen yıllarına kadar ruhbanın en gelenekçi kesimi, (evlenmeden önce hamile kalanlar da dahil) cinsel kabahatler işleyen cemaat üyelerini beyaz bir gömlek giydirip kilise avlusunda dikerek pişmanlık cezasına çarptırıyorlardı. Wenlock'ta bu ceza özellikle "güzel simlerini kaybeden" kızlara uygulanıyordu. Bir gün bir komşusu Betty Beaman'a köyün tulumbasında rastladı:

> Ben kovayı tutarken o pompalıyordu. Sonra göz yaşlarına boğuldu, çünkü zavallı yaratık gençlik günlerini düşünüyordu. 'Sally, ben tövbe etmeden önceki gibi değilim, hiç de olmayacağım. Çok yıllar geçti, ama orada o beyaz gömleğin içinde dikilmek benim içimden bir daha hiç geri gelmeyecek bir şey aldı. Yiyeceğimi düzenli olarak yiyebiliyorum ama ruh beni terk etti, hattâ günah bile, her nasılsa süprüntü içinde yaşıyor gibiyim.'[107]

Gayrimeşrû çocuklar konusundaki ceza da apaçık seksistti. Evli olmayan anneler, özellikle "tekrarlayan" türden iseler, bir yıla kadar yalnızca ekmek ve suyla beslenerek bir ıslahevine kapatılabilirlerdi. Reformcu bir yönetici bildiriyordu:

> İlk çocuğunu doğurduktan bir ay sonra... bir kadın... uygun bir şekilde bana soruyordu, 'Onu baştan çıkaran adamın kendisiyle birlikte niye hapsedilmediğini?' Verebileceğim tek ce-

106 C.M. Gaskell, "Old Wenlock and its Folklore", *The Nineteenth Century* (Şubat 1894).

107 *A.g.e.*, Ayrıca bkz. John Gillis, *a.g.e.*, s. 131.

vap, 'Çünkü kadınlar kanun yapmazlar ve *parish* görevlileri erkeklerdir."[108]

Her ne kadar terim işe yaramıyorsa da, bu tür kontrolleri "ataerkil" olarak nitelemekten mutluyum: Bu tür suçlamalar ve aşağılamalar "ailenin atası"nca değil fakat komşular, yöneticiler, yoksul yasası yetkilileri, malikane kâhyaları, işgüzar ruhban tarafından yapılıyordu. Ama insanın, küfürbaz gemi, suya daldırma cezası ve tövbe gibi uygulamalarla 18. yüzyılda Manchester, Leeds ya da Gloucester'de karşılaşması pek muhtemel değildi.[109] Ve biz eğer hoyrat müzik ve "*skimmington*"un anlamını yorumlayacaksak bu gerçekten önemli olabilir. David Underdown önemli bir makalede, 1560'la 1660 arasında toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki, cadılık suçlamaları, küfürün daha etkili bir şekilde cezalandırılması ve hoyrat müzik biçimlerinin uygulama ve ayrıntılandırılmasındaki genel güvensizlik duygusuna dikkati çekmiştir.[110] Ve bu olgunun İngiltere'nin batısında, tarım yapılan köylerde değil de koruların ve otlakların - giyim sanayiinin ve mandıracılığın bulunduğu yörelerde görülebileceğine dikkat çekmiştir. Her iki endüstri istihdam ve (mandıracılık) kadınlara sorumlu roller sağlıyordu ve Underdown

108 Sir G.O. Paul, *Address to His Majesty's Justices of the Peace for the Count of Gloucester, Epiphany General Quarter Sessions 1809* (Gloucester, 1809), s. 129, 135. Bununla birlikte, her ne kadar biçim ve teori bu seksist ayrımcılığa olanak sağlıyorduysa da, 18. yüzyıl sonlarındaki uygulama daha hoşgörülüydü. Paul, 1807'de sona eren onaltı yıl içinde county zindan ve hapishanelerindeki suçluların sayısını derlemişti: Buna göre "gayrimeşrû çocuk" nedeniyle (muhtemelen kendilerinden alınan çocuğun nesebini belirleme ücretini ödemedikleri için) 241 erkek ve 39 kadın hapsedilmişti. Ayrıca ailelerini terk ettikleri için suçlanmış 213 kişi de (muhtemelen hepsi erkek) tutuklanmıştı. Seksist yasalar, intikamcı yöneticilerin ve yoksul yasası yetkililerinin emrindeydi ama daha seyrek kullanılıyordu. Ayrıca kadınların herkesin gözü önünde kamçılanması, "genel edebe aykırı bir suç" olarak kabul edilmişti ve 32 Geo.III, c. 45 (1792)'ye [yasasına] göre bu ceza serkeş ve serseri olarak hüküm giyen kadınlara artık uygulanamıyordu: Bkz. *a.g.e.*, s. 8, 35.

109 Ya da ben öyle varsayıyorum. Mesele henüz yeterince araştırılmış değildir.

110 Bkz. Keith Thomas, *a.g.e.*, s. 528-531; D.E. Underdown, "The Taming of the Scold: The Enforcement of Patriarchal Authority in Early Modern England", Antony Fletcher ve John Stevenson (der.), *Order and Disorder in Early Modern England* (Cambridge, 1985) içinde.

"üstteki kadınlar"ın (hem biçimsel-suya daldırma cezası, küfürbaz gemi - hem de biçimsel olmayan-"*skimmington*" - suçlama ritüelleriyle) taciz edilmesinin ülkenin batısının "gelenekçiliği"nin değil ama daha ziyade, kadınlar daha bağımsız ve özgüvenli oldukça artan erkek güvensizliğinin bir ifadesi olabileceğine işaret etmektedir.[111] Bu durum tam da o "ekonomik değişimin istikrarı bozan etkilerine en açık cemaatler"de görülüyor olabilir.[112] Ve 17. yüzyılın sonlarına ve 18. yüzyıla geldiğimizde, proto-endüstriyel yörelerdeki (ülkenin batısındaki yünlü sanayii bunlardan birisiydi) daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet ilişkilerine doğru geliştiği tahmin edilen hareketi de dikkate almamız gerekir. Bunu kadınların yiyecek ayaklanmalarındaki rolünü incelerken daha önce görmüştük. Değişen mesleklerde ve cemaatlerde toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki iniş çıkışları ve değişimleri çözümlemek ve çelişkileri keşfedebilmek için, hiç kuşkusuz "ataerkillik"ten daha esnek bir terime ihtiyacımız vardır. Karı dövenlere karşı hoyrat müzik, "pantolon giyen" kadınlara karşı "*skimmington*"ların zorladığından farklı normlar ve değerler zorluyordu. Eğer biz bunların her ikisini ataerkillik kategorisi altında toplarsak o zaman hâlâ herşeyi açıklamak durumunda kalırız.

Grup 2) ve 3)'deki suçlarla birlikte giden pek çok hoyrat müzik örneği gösterilebilir. Uygunsuz evliliklerle ilgili taşlamalar kaydedilmiştir. 1737'de Londra, Charing Cross'da yetmişlerinde bir adamın onsekizinde bir kızla evlenmesi "o sınıftan di-

111 Kadınların varlığının ve kendine güveninin bir örneği, bir oya ve kumaş imalatçısı kasaba olan Honiton'da Kraliçe Anne'in Taç Giyme Töreni kutlalamalarından (23 Nisan 1702) alınabilir: Üç yüz kadın ve kız, ikişer ikişer düzenli bir şekilde üç kadın davulcu ve at üzerinde yirmi beş genç erkek koruyucu eşliğinde, sabah saatin 10'undan akşamın 8'ine kadar, uçlarına püsküllü mavi beyaz kurdeleler (Kraliçe'nin renkleri) ve bone oyaları bağlanmış beyaz bastonları sallayarak ve tezahürat yaparak sokaklarda dolaştılar: EN. Poynter (der.), *The Journal of James Yonge* (1962), s. 210. Elde değneklerle benzer gösteri yürüyüşleri zaman zaman kadın yardım derneklerinin yıldönümlerinde de görülüyordu ve Thomas Hardy, *Tess of the D'Urbervilles*'in ikinci bölümünde kulübün "yüz yıldır böyle yürüdüğünü" söylerken haklı olabilir.

112 Underdown, *a.g.e.*, s. 135. Ayrıca bkz David Underdown, *Revel, Riot and Rebellion* (Oxford, 1985), özellikle s. 102-103.

ğer kişiler ve başkandan oluşan büyük bir Yergisel *Skymmington*"a neden olmuştu.[113] Koca dövenlere olduğu kadar küfürbazlara karşı da hoyrat müziğe 19. yüzyılda hâlâ rastlanıyor.[114] Ve zina yapanlar, genç kadınları baştan çıkaranlar ve öteki (genelikle adı konmamış) cinsel suçlulara karşı da devam ediyor.[115] İronik hoyrat müzik, kaçmış çiftleri ya da evlenmiş eşleri geriye kabul ediyor ve eş satışı, belirli bir şekilde komşuların kanaatiyle yüzleşilince, kukla yakılması ve şamata ile devam ediyor.[116] Bununla birlikte, 19. yüzyılın ilk yıllarında olaylarda önemli bir kayma oldu: Grup 4)'deki suçluların, karı dövenlerin, hızla öne çıkmaları. Avrupa'nın başka yerlerinde de benzer bir artış olmuşsa, bu henüz kaydedilmemiştir.

Bu kayma o kadar büyüktü ki, 1850'den itibaren *Notes and Queries*'e katkıda bulunan yorumcular ve yöresel folklor editörleri ve diyalekt sözlükleri, hoyrat müziğin temel işlevinin karı dövmeyi engellemek olduğunu varsayıyorlar. Bunun folklorcuların bir icadı olmadığını bize garanti eden yeterince bol kanıt var vardır ve bu anlatılardan bazıları titiz bir gözleme dayanıldığını düşündürmektedir. Surrey ya da Sussex'ten (1840'lar ?) bir köyden:

> Karanlık basar basmaz bir yürüyüş kolu düzenlendi. En önde koca inek boynuzlarıyla iki adam geliyordu; ondan sonra boynunda kocaman bir balık kovası olan bir başka adam... Onlardan sonra takımın hatibi ve onlardan sonra da el çanları, gong-

113 *Read Weekly Journal*, 16 Nisan 1737.

114 *N & Q*, 4. Seri, iv (1869), s. 105 (Somerset, 1826); *N & Q*, 5. seri, v, (1876), s. 253 (Lancashire, 18. yüzyıl sonu ?); *N & Q*, 2. seri, x (1860), s. 363.

115 Evlilikte sadakatsizlik - her iki taraf bir eşeğin üstüne sırt sırta bindiriliyor, W.H.K. Wright (der.), *The Western Antiquary* (Plymouth, 1882), s. 31; "evlilik hayatının ayrıcalıkları üzerine hafifmeşrep nosyonları" olan bir kömür simsarına karşı, 1872'de Linconshire, Market Rasen'de, *Stamford Mercury*, 19 Ocak 1872; 1887'de Northallerton'da (Yorkshire) yeni evlendiği gelinine sadakatsizlik eden bir seyise karşı, *York Herald*, 1 Mart 1887; 1882'de bir Hampshire köyünde hanımını terk eden genç bir adama karşı, *Hants and Berks Gazette*, 4 Şubat 1882 ve pek çok başkaları.

116 S.P. Menefee, *Wives for Sale* (Oxford, 1981), s. 117, 126-127, 183; *Northern Standart*, 4 Kasım 1882; *Bury Times*, 12 Kasım 1870; Katharine M. Briggs, *The Folklore of the Cotswolds* (1974), s. 116-117.

lar, inek boynuzları, düdükler, teneke tencereler, kaynana zırıltıları, kemikler, kızartma tavalarıyla rengarenk bir kalabalık... Verilen bir işaret üzerine durdular ve de hatip bir sürü saçma sapan dizeyi ezberden söylemeye koyuldu... şöyle başlıyordu:

'Burada bir adam var
Karısını dövmüş !! (*forte*: Duraklama)
Karısını dövmüş !! (*fortissimo*)
Bu büyük bir ayıp ve utançtır
Bu yerde yaşayan herkes için,
Gerçekten benim hayatım için !!'

Daha sonra hoyrat bando ulumalar ve yuhalamalar eşliğinde bütün aletleriyle patladı. "Sonra bir meydan ateşi yakıldı ve bütün takım ateşin etrafında deliler gibi dansetti." Gürültü iki mil öteden duyulabiliyordu. Yarım saat sonra, sessizlik ilan edildi ve hatip bir kez daha eve yaklaştı bir daha geri gelmek zorunda kalmayacağı umudunu ifade etti, kocadan ahlâki bir reform geçirmesini istedi.[117]

Gazete haberleri ya da hukuki belgeler, insana bu tür olaylara daha yakından bakma olanağını sağlıyor. 1878 yılında Waddesdon'da (Buckinghamshire) iki yüzden fazla kadın, erkek ve çocuğun en az iki durumda Joseph Fowler'e serenadlar yaptığı büyük bir hoyrat müzik olayı ile ilgili olarak, Fowler (mahkemede) "şamatanın nedeninin kendisinin gayrimeşrû bir çocuğu olması ve bunun iyiye kullanılmadığını düşündüğü için sonunda karısına üç şerit takması" olduğunu söylüyordu.[118] Dikkat edilmesi gerekir ki bu yalnızca bir olay (karı-dövme) değil, topluluğun iyi bildiği, *tarihi* olan bir olaydı. Kurban (Fowler) karısını birden fazla şekilde ve bir dönem boyunca kötüye kullanan bir adam olarak biliniyordu; karısı onun gayrimeşrû çocuğunu eve kabul etmişse de, adam kadını suistimal etmeyi sürdürmüştü. 1839'da Berkshire'deki bir olayda biraz daha

117 *N & Q*, 2. seri, x (1860), s. 477.

118 *Bucks Herald*, 27 Temmuz 1878. Kocanın karısını üç tokat ya da daha fazlası ve kendi baş barmağından daha kalın olmayan bir sopa ile dövmek hakkına sahip olduğu, inatla savunulan popüler bir inançtı.

fazla ayrıntıya sahibiz. Olayın yakın geçmişi şöyle idi. Kurban, William Goble, birkaç *acre* ve bir *cottage*'i işgal eden küçük bir çiftçi idi ama çiftliği yakındaki bir mülk sahibinin, Bay Simmonds, arazisi içinde yer alıyordu. Onyedi Ağustos Cumartesi günü karısıyla, "yumruklaşma ile sonuçlanan" bir kavga etmişlerdi. Ayın 19'u Pazartesi günü Bayan Goble "çok kötü"ydü ve Wokingham'dan bir cerrah çağrılmıştı. O akşam hoyrat müziğin ilk olayı meydana geldi; ellerinde bayraklar, boynuzlar vs. ile onaltı ya da onsekiz adam ve erkek çocuk evinin önünde gösteri yaptılar. Müzik, daha büyük sayılar tarafından en az sekiz kere tekrarlandı. Altıncı olayda Bay Walter'in oğlu (yani mülk sahibinin oğlu), bahçıvanı ve birkaç diğer hizmetçi Goble'm yardımına geldiler ve taraflar arasında yasal kovuşturma ile sonuçlanan bir arbede çıktı.

Pek çok açıdan bu tipik bir hoyrat müzik olayı olarak görünüyor. Olaya en fazla karışmış yetişkinler arasında sekiz işçi iki marangoz, bir hızarcı, bir demirci, bir ayakkabıcı, bir tuğlacının yanı sıra seyis, arabacı, avlak bekçisi ve Bay Simmonds'un değirmencisi bulunuyordu. Davadaki olağan dışı unsur, iki rakip mülk sahibinin hane halklarının olaya karışmış olmasıdır ve davanın sonraki aşamalarında Bay Simmonds'un (olağanüstü uzun bir süreye yayılan) hoyrat müziğe, Bay Goble'ı kiracılıktan çıkarmak niyetiyle, yardım ettiği ve yüreklendirdiğinin görülmesidir. Ve iki beyefendinin rekabetinin gerisinde, Walter malikanesi (Bearwood) ile Simmonds malikanesine (Aborfield) bağlı genç adamlardan oluşan ikinci bir rakipler tabakasının varlığıdır. Olayın gelişmesi sırasında Bearwood bahçıvanı (Goble'ın yardımına gelenler arasındaydı) Bearwoodlu adamları "asalakhk"la suçlayan ve Bearwood kâhyasını "bir sığır budu üstündeki çıt kuşu"na benzeten imzasız bir mektup aldı. Mektup şöyle sona eriyordu: "Eğer ben senin karının yerinde olsaydım, çayına bir kaşık Şeker koymaz, bakalım tadlandırıyor mu diye tezek koyardım..."[119]

119 Berks'deki çeşitli belgeler. CRO, D/EW1, L.3. Beni bunlara yönlendiren John Fine'a teşekkür ederim.

Tatminkâr olmayan bir olay; ama herhangi bir olay hakkında daha fazla şey bilsek, onların da aynı derecede tatminkâr olmaması mümkündür. Bu olay bağlamın, açıklanan herhangi bir görüşten genellikle daha derin ve karmaşık olduğunu vurguluyor. Karı dövme basit bir açıklamadır: Ama herhangi bir cemaatte hem karı hem de koca ve onların evliliklerinin tarihçesi komşular tarafından bilinir ve en "özel" olaylar bile diğer gerilimlerin ve ittifakların bağlamında yer alır. Böylelikle bu olayda, kimileri arasında geleneksel tepkiyi harekete geçiren ve başkaları için ise bahane teşkil eden bir evlilik olayı karşısında olduğumuz görülüyor. Kurban, bir anlamda, belirli sınırlar içinde bir "yabancı"dır: Onun toprakları başka bir arazinin içindedir. Ve onun suçu, birbirine komşu iki *gentry* ve ayrıca birbirine bitişik iki kırsal topluluğun hanehalkları ve gençleri arasındaki rekabete dokunmaktadır.

1904 yılında Cambridgeshire'den bir üçüncü örnek yeterli olmalıdır. Bu olayda hoyrat müzik, yerel köylerden birinden bir kızla, Londra'da hizmetçi iken evlenen bir adama yöneltilmektedir:

> Evlilik başarılı olmamıştı, dolayısıyla kız evine dönmüştü ve bir süre sonra, çok içen birisi olan kocası tarafından orada izi bulunmuştu. Köyde sık sık kararmış bir göz, yüzünde bir kesikle görülen karısına kötü muamele ettiğine dair dedikodular yayılmaya başladı. Daha sonra, bir kış gecesi, eve sarhoş geldi, kadını yataktan sürükleyip çıkardı ve evden dışarı attı.

İki komşusu kadının yardımına geldiler, kocayı dövdüler ve iple sıkıca bağladılar. Bu olaydan sonra bir süre adam sakin durdu. Sonra yeniden içmeye ve karısına kötü muamele etmeye başladı. En sonunda teneke tencereler ve tavalar "Çek git! Çek git!" bağrışmalarıyla iki saatlik bir hoyrat müzik şamatası yer aldı. Ertesi gün koca, Londra'ya gitmek üzere ayrıldı.[120] Olay, bir kez daha, tek başına bir olayla karşı karşıya olmadığımızı, ama tarihçesi iyi bilinen bir olayla karşı karşıya olduğu-

120 Porter, *a.g.e.*, s. 9-10.

muzu göstermektir: Ve, bir kez daha, yerel cemaatin "yabancı"ya karşı kapanan unsuruyla karşılaşıyoruz.

Bu hoyrat müziklerin önemini deşifre etmek ilk bakışta görüldüğü kadar kolay değildir. Yeniden evlenmelerle ilgili klasik *charivari*ler bile çelişkili (ama ikna edici) açıklamalar getirmeye devam etmektedir. Hoyrat müzikle ilgili durumların ve biçimlerin çeşitliliği, "*skimmington*" ya da "direğe bindirme"ye herhangi tek bir işlev yüklemeye kalkışma heveslerini önlemelidir. İleri sürmüş olduğum gibi, bu formlar, cümleler içinde farklı anlamlar ifade edebilecek şekilde zamanın sembolik üslubunun birer parçasıydı. Ama yalnızca *herhangi* bir üslup değildi; çünkü her sembol kendi başına bir anlam akla getirebiliyordu: Ellerinde bir öreke sessiz oturan bir adam kadın giysileri giymiş bir başka adam tarafından alaya alınıyor; kuklaların ve darağaçlarının sembolizmi; av mecazı. Eğer *charivari*nin türemiş olabileceği efsanevi unsurların toplumsal sürece göre ağırlık taşıdığı ve biçimsel mantıkla onun yerine geçtiği şeklindeki yapısalcı bir çözümlemeye direnmekte haklıysak, yine aynı şekilde efsanevi özellikleri yalnızca görülebilen işlevleriyle tanımlanan, birbiri ardı sıra her duruma uyan deneyselcilik içinde eritmemeye de dikkat etmeliyiz. Bir yanda mitos ve işlev, diğer yanda –Carlo Ginzburg'un bizi uyardığı gibi– provası yapılmış ve aktarılmış *ritüellerin* aracılığı söz konusudur.[121] Bu ritüelleri harekete geçirenler onların efsanevi kökenlerini çoktan unutmuş olabilirler. Yine de ritüellerin kendileri, bölük pörçük ve yarı bilinçli bir şekilde anlaşılıyor olsalar bile, efsanevi anlamları, güçlü bir şekilde çağrıştırırlar. Hoyrat müzik, bir ucunda karnavalı, öteki ucunda darağaçlarını çağrıştıran; yasaklanmış sınırlara giren ya da yabancı kategorileri birbirine karıştıran bir üsluptur;

121 Bkz. Carlo Ginzburg, "Charivari, associations juveniles, chasse sauvage", *Le Charivari* içinde. Benim *Annales E. S. C.*'deki makalemde, ben meseleyi Levi-Strauss'un *Le Cru et le Cuit*'deki charivari yorumunun biçimsel yapısalcılığı ile ele aldım. Ginzburg buna karşılık beni biçimi olmayan bir deneyselcilik ve görünür işlevlere kafayı takmış olmakla eleştiriyor ve ritüellerin biçim ve işlevleri konusunda bizim konumlarımızın ortak noktalarını göstermeye çalışıyor. Bu düzeltmeyi kabul edebilirim.

transvestizm ve içe dönüklük vadisinde dolaşan; yalazlanan meydan ateşleri sapkınları ya da hattâ boynuzlu efendisi alaya alınan boynuzluyu çağrıştıran cehennemi akla getirebilir. Yine de, bu yüzyılın ilk yıllarında, (daha sonra güçlü bir adam olarak tanıdığım) bir oğlan çocuğu endüstriyel Yorkshire'de hoyrat müziğe tanık oldu ve "şeytanın mucizesi gibi" dedi. (Bkz. Ek I)

Ancak bu üslup, sanki "halk belleği"nin sahipliğini elinde bulunduran uyurgezerlermiş gibi köylü hödükler tarafından, gayri ihtiyari yeniden yürürlüğe sokulmadı. Eğer her zaman, bir olaya katılanların o olaya verdikleri anlamı dikkate almayacak ve bunun yerine mitosun yapısıyla uyumlu bir gizli anlam arayacaksak, o zaman, bu aktörlerin rasyonelliği ve ulaştıkları gelişmişlik az gösterilecek ve okuma yazma bilmeyen insanların öz-bilinci hafife alınacaktır. Onlar *Mythologiques*'i okumamış olabilirler ama neler yaptıklarına ilişkin kendi nosyonları vardı.

Bu "halk" mükemmel değildi, ne güzel, ne de her türlü normdan habersizdi. Onlar, tevarüs ettikleri üslubu kendi amaçları için seçici olarak kullanıyorlardı. Hoyrat müziğin tarihçi için önemi herhangi tek bir işlev ya da bir küme işlevde değil, ama episodların, cinsel normların ya da evlilik rollerinin değişen notasyonlarını en hassas bir şekilde gösteriyor olması gerçeğinde aranmalıdır. Bu ayrıca, en özel ya da "kişisel" ilişkilerde bile çiftlerin, toplumun empoze ettiği normlar ve verdiği roller çerçevesinde hareket ettiği, kavga ettiği ya da sevdiğinin kanıtıdır. Toplum ev sahibidir ama çiftler toplumun kanaatının rehineleridir. Dövülen ya da kocası sadakatsiz olan karı, muhtemelen aynı zamanda cemaatteki başka kişilerin kızı, kuzeni, kızkardeşi, yeğenidir. Kocasını azarlayan ve kuru sıkı tehdit eden, kocanın mali, maddi işlerini eline alan bir karı, kınanmayan bu örnekle komşularının evliliğindeki dengeyi tehdit etmektedir. 1604 yılında Suffolk'da, kocasını döven bir karıyı hedef alan bir gösteriye katılanlardan birisi, amacın "yalnızca suç işleyen kadının utandırılması değil... ama onun utancıyla diğer kadınların aynı suçu işlememeleri için uyarıl-

ması" olduğunu söylüyordu.[122] Bu törenler, topluluğun ahlâki kodlarının sırlarını ortaya koyan aletler olmak açısından ilginç olduğu kadar, kendi başlarına ilginç olmayabilirler. Etkin bir hoyrat müzik bize, hoşgörülenle hoşgörülmeyen arasındaki sınırı gösterebilir.

19. yüzyılda, hoyrat müziğin başhca hedef olarak karısını dövenlere yönelmiş olması, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki muazzam değişikliklerin bir göstergesi olabilir. Buna karşılık "*skimmington*"ların gücünü yitiriyor olması, eski "ataerkil" çerçevenin çözülüyor olmasını düşündürmektedir. Ve bu tür hoyrat müzikler genellikle erkekler ya da gençler[123] tarafından yönetilir ve (çoğu kez her iki cinsten) çocuklarca izlenirken, kimi durumlarda kadınların eylemlerin önderliğini yaptığı ya da bunları kendi yanlarına çektiğini düşündürtecek birkaç küçük kanıt vardır.[124]

19. yüzyılın başlarında Glamorgan'da, bir cemaatte, kocasını döven bir kadına karşı düzenlenecek hoyrat müzik yürüyüşüne destek vermeyi reddeden kadınlarla ilgili bir öykü vardır. Kadınlar evlerinden çıkmamışlar ve "pencerelerden erkekleri alaya alırlarken, bir kısmı kurbanların evinde "alay etmek için

122 Aktaran Ingram, "Riding, Rough Music and Mocking Rhymes", s. 174.

123 Kimin katıldığına dair kanıtlar suç çeşidine göre çeşitlidir ve ikna edici değildir. Erkekler bir "direk" taşırken ya da "skimmingtona bindirilirken", çoğu zaman kadınlar yuhalama ve tavalara vurmaya başlarlar. (Bkz. Resim 23). Olaylar mahkemeye intikal edince, suçlananlar hemen hemen her zaman erkeklerdir: Nitekim 1803 yılında Burton'daki (Oxfordshire) bir olayda 15 işçi suçlanmış 5'i hapsedilmişti: Oxfordshire CRO, QSM I/7; 1811 yılında Warwickshire'deki bir olayda suçlananlar iki tekerlek ustası, bir çiftçi, bir rençber, bir amele bir ayakkabıcı ve bir de mum imalatçısıydı: Warwicks, CRO, QS 32/3, tomar 3.

124 18. yüzyılda hoyrat müziği kimi zaman kadınlar yönettiler: 1747'de Billinghurst'te karısına kötü muamele eden ve onu aç bırakan bir koca, evinden kadınlar tarafından yaka paça çıkarılmıştı ve kadınlar onu bir battaniyeye sararak gölete daldırmışlardı (*Sussex Agricultural Express*, 28 Ekim 1848'de aktarılıyor). 1748'de Islingtonlu bir tacir "topuklarından aşağı kan akana kadar" karısını değnekle dövmüştü: Kadın "ona karşı bir Tutuklama Emri çıkarttı ve JP'nin önüne çıkardı, adam ... kasabadaki kadınların üçte ikisinin savurduğu taşlar, yumruklar ve ıslıklar arasında Hapishaneye götürüldü": *Northampton Mercury*, 11 Temmuz 1748. İskoç Ovaları'nın bazı kesimlerinde kadınların, kanı dövenleri, suçluyu kendi elleriyle yakalayarak "direğe bindirdiği" haber veriliyordu: R. Forsyth, *The Beauties of Scotland* (Edinburgh, 1806), iii, s. 157.

toplanıyor" ve kaba müzik bandosunu bastırmak için "bağrışlar ve yuhalamalarla büyük bir gürültü yapıyorlardı."[125] İnsan başka cemaatlerin de benzer bir değişim geçirip geçirmediğini merak ediyor. Lincolnshire'de (yarı-hatırlanan) değişik bir "kafiyeli yave"de, kadınlar bir dövücü-kocayla kendi bildikleri şekilde başetmeye kışkırtılıyor:

> Ran, tan, tan!
> Eski teneke tencerenin ve teneke tavanın işareti.
>
> Emekter Abram Higback evin kadınını haklıyormuş;
> Ama onu niye ve ne için haklıyormuş,
> Ama yumruğu ile vurup gözünü karartıyormuş.
>
> Şimdi siz bütün emektar kadınlar ve bütün kadın milleti,
> Bir araya gelin ve verin kararınızı;
> Yuları takın ona ve bok-evine götürün,
> Ve tepe üstü daldırın.
>
> Şimdi bu onun terbiyesini yerine getirmezse,
> Kıçının derisi sepicilere gitmelidir;
> Ve bu onun terbiyesini yerine getirmezse,
> Al götür onu, Cehennemde as çiviye.
>
> Ve eğer olur da çivi çatlarsa,
> Telaşa düşmeyin ve üstüne işeyin.[126]

Bu sevimli dizelerde incelmişliğin ve "modernleşmenin" kanıtlarını görebiliriz .

Dolayısıyla karı dövenlere yönelik hoyrat müziğin halkın davranışlarında bir "reform"u ya da karıların payına düşen bir iyileşmeyi gösteriyor olması mümkündür. Ancak, benim önceki makaleme atıfta bulunarak, kanıtların, "İngiltere'de ev için-

125 Charles Redwood, *The Vale of Glamorgan* (1839), s. 289-295, aktaran Gills, *a.g.e.*, özellikle s. 133-134. Ancak "ataerkil" hoyrat müzik Galler'in kuzey ve orta kesimlerinde kimi yerlerde uzun süre devam etti: Bkz. Julius Rodenberg, *An Autumn in Wales* (1856), çev. ve (der.) William Linnard (Cowbridge, 1985).

126 Stowe tarafından Sturton'dan, Cecil Sharp House'daki James M. Carpenter kolleksiyonundan.

deki ilişkilerin ilk modernleşmesini" desteklediğini iddia eden Edward Shorter'm iyimserliğini paylaşamam:

> Karı ve koca arasındaki eşitlikçi ilişkiler yaygınlaşıkça, cemaat, o eski ataerkil otoritenin, bir adamın karısını tokatlamaya hakkı olduğu gibi kalıntıları, kabul edilemez görmeye ve dolayısıyla karı dövenleri muaheze etmeye başladı.[127]

1850'lere gelindiğinde İngiltere'de karı ve koca arasında "eşitlikçi ilişkiler"in yaygınlaştığına ilişkin sağlam kanıtlar olduğunu bilmiyorum. Kimi tarihçiler, sanayi devrimi sırasında, kadına gösterilen saygıda bir azalma olduğuna işaret etmişlerdir. Ben daha önceki uyarımı tekrarlayayım: Karı dövenlere yönelik hoyrat müzikteki artış, bazı kadınların gördüğü muameledeki şiddetin artışının ya da bu durumdaki diğer "geleneksel" savunmaların yitirilişinin bir göstergesi olarak, aynı derecede haklılıkla, yorumlanabilir. Eski gelenekteki "ataerkil otorite"nin, "karılarını tokatlayan kocaları" onayladığı bile açık değildir, zira, eski erkeklik onur ve utanç yasasına göre kadm, erkek şiddetinden korunmalıdır çünkü bu tür saldırılar "erkekçe" değildir. Geleneksel toplumların pek çoğunda, kötü muamele edilen bir karının savunulması, erkek akrabaların ve birinci sırada da erkek kardeşlerin sorumluluğudur. Bu savunma papazın müdahalesiyle desteklenebilir. İngiltere'de 1800 ile 1850 arasında yeni türden bir bunalımı yaratan değişik etkenler devreye girmiş olabilir. Coğrafi hareketlilik daha fazla sayıda karıyı akrabalarının korumasından uzaklaştırmış olabilir. İngiliz ruhbanın günah çıkarma rolü yoktu –aslında papazlığa ilişkin rolleri oldukça sınırlıydı– emekçilerin evlerini pek sık ziyaret etmezlerdi. Şiddete maruz kalan karıya yasa da çok az bir koruma sağlıyordu. Evlilik içi erkek şiddetini sınırlandıran durumların –eski cemaatin komşuların kanaati ya da akrabalarla desteklediği sınırlandırmalar– çözülüyor olması da mümkündür? Bu gibi durumlarda cemaat eski hoyrat müzik biçimlerini yeni bir şekle sokmuş olabilir.

127 Shorter, *a.g.e.*, s. 235.

Herhalûkârda, hoyrat müzik otomatik değildi ve her zaman da bir suça yönelik olmuyordu. "Cemaat normlarının, 'modernleşme' aydınlanmayı getirene kadar miras kalmış kültürel bir programı uyguluyormuş gibi, kendisini çelik gücüyle empoze ettiği" bir "sanayi öncesi toplum"a sahip değiliz.[128] Bütün karı dövenlere teneke çalınmıyordu ya da kuklaları yakılmıyordu ve belirli olaylarda hoyrat müzik "bir küçük masum eğlence" için bahane ya da geçmiş çatışmalardan kaynaklanan "kişisel bir garez ya da öc almayı... tatmin etmek" için bir neden olabiliyordu:

> Bazıları, zayıf ve savunmasız olana yardım ellerini uzatıyorlarmış gibi bir düşünceye sahip olabilirler... [ama] çoğu kez olan odur ki kendilerini bilinçsiz bir şekilde özel tahriklerin bir aleti haline getirmektedirler...[129]

Aynı şey cinsel kabahatler söz konusu olduğu zaman da geçerlidir. Çünkü zina yapanların bir kesimi hoyrat müziğe maruz kalmıştır, evliliğe sadakatin mutlaka uyulmasının gerektiği bir pagan püritenler cemaatini gözlemlediğimiz düşünülemez. Kuşku yoktur ki, ritüeller çalışan insanların rastgele, kurumlaşmamış bir sefahat içinde yaşamadığını vurgulamaktadır. Kilisenin evlenme törenlerinin görmezlikten gelindiği ya da evlilik öncesi cinsel ilişkiye büyük hoşgörü tanındığı durumlarda bile toplum cinsel davranış konusunda kesin normlara sahipti.

Bu normlar, yine de, mutlak şeyler gibi düşünülmemelidir. Aksine, hoyrat müziğe maruz kalan zinacıların ya da benzer kabahatleri işleyenlerin belli bir geçmişleri olduğundan kuşku duymam; daha fazla kanıt bizi, başka durumlarda gözden kaçacak ya da yalnızca dedikodu yoluyla duyulacak olan bir kabahati özel olarak ağırlaştıran nedenlere götürecektir. Kamusal utancı kışkırtan şey tek başına zina olmamalıdır; fakat zina yapan (başka nedenlerle zaten sevilmeyen) belirli kişilerin bunu "yapış" şekilleridir.

---

128 *A.g.e.*, s. 218.

129 Bu, hoyrat müziğe maruz kalan bir kurban adına düzenlenmiş dava dosyasındandır, Berks. CRO, D/EW 1.L3.

Zinanın görünürdeki hedef olduğu durumlarda, cemaatin bu derece öfkelenmesinin nedeninin olayın kendisi değil, fakat evlilik kurumunun kendisini tehdit eden, evli bir kişinin bir başka evli kişi ile kaçması,[130] ya da evli iki çiftin (ya da eşin) eş değiştirmeye kalkışmaları ve o aynı küçük cemaatte yaşamaya devam etmeleri,[131] ya da bir *üç-başlı-evlilik* şeklindeki işleniş biçiminin "adiliği" olabilir.[132] "Lark Rise" köyünde gayrimeşrû çocuklar kabul ediliyordu ama bir amelenin karısıyla, amelenin kendi evinde, bir pansiyoner arasındaki zina, her üçünün de *parish*ten kovulmasına yol açan hoyrat müziğe konu oluyordu.[133]

Hoyrat müzik törenleri, şimdi toplumun "söylemi" demek zorunda olduğumuz kaynakların bir parçasıydı. Bunlar yerine göre yaratıcılık ve zekâ, yerine göre (dışarlıklılara, "sapmış"lara, yenilik çıkaranlara karşı) önyargı ve hınçla uygulanıyordu.[134] Bu törenler bir piyanonun tuşları gibidir, hafif, alaycı ya da gaddarca çalınabilir. Hoyrat müzik bir cemaatteki hizip çatışmalarında da kullanılabilir. Süreçle ilgili otomatik olan hiçbir şey yoktur; pek çok şey o cemaat içinde güçler dengesine, aile örgüsüne, kişisel geçmişlere ve doğal liderlerin yaratıcılık ya da aptallığına dayanırdı.

Belirleyici unsur, kabahatlilerin başka nedenlerle zaten sevilmeyen kişiler olup olmamasıdır. Somerset'te bilgi veren bir kişi bana, bir adamın (panayırda tanıştığı) çok genç bir kadınla metres hayatı yaşadığı için hoyrat müziğe maruz kaldığını anlatmıştı. Ancak bu durum, tüm bu tür ilişkilerin, bu endüstri köyünde hoyrat müziği gerektirdiğini göstermez. Zira bu

130 *N & Q*, 6.seri, vi (1882), *aynı yerde*, 5. seri, v, (1876).

131 Bkz. Ek I.

132 Manchester, Gorton'da "bir boyacının iki kadınla birlikte aynı evde uyum içinde yaşadığı ortaya çıkınca", "direğe bindirme" uygulanmıştı, *N & Q*, 5. seri, v (1876).

133 Flora Thompson, *Lark Rise to Candle ford* (Oxford, 1954), s. 145-146.

134 İntikamcı bir "skimmington töreni", 1900 yılında Oakhill'de (Somerset) bir bahçıvan ve karısı ve karısının erkek kardeşine karşı yapılmıştı: Kadın ve kardeşi Alman'dılar ve de köylüler adamın kadının kardeşi olduğuna inanmak istemiyorlardı: *Shepton Mallet Journal*, 31 Ağustos 1900.

kabahatli kişi başka nedenlerle sevilmiyordu: İzole edilmiş bir *cottage*'da yaşıyordu, inançlı bir Methodist'ti ve geçimini *pub*lara elma şarabı temin ederek sağlayan bir içki düşmanıydı. Dışarlıklı biri ve kusur bulucu bir ikiyüzlüydü. Hiç kuşku yok hoyrat müzik, içki düşmanı rakiplerinin rezilliğini herkese duyurmaktan hoşlanacak müşterileri olan yerel bir *pub*da organize edilmişti.[135]

Dolayısıyla hoyrat müzik olaylarıyla ilgili toplanmış olan bilgiler yeterli değildir. Birkaç özel olayın bile ayrıntılı hikâyelerine ve içeriklerinin yeniden ele geçirilmesine daha da fazla ihtiyacımız var. David Rollinson'un 1716 yılında Gloucestershire'in Westonbirt köyündeki "inleme" olayına ilişkin mükemmel çalışması bu nedenle bilgilerimize önemli bir katkıdır.[136] Bu "inleme" olayı, kulamparalıkla suçlanan önemli bir çiftçi ve kâhyasını vahşice alaya alan, istisnasız herkesin davet edilmiş olduğu, bir tür sokak tiyatrosuydu; hoyrat müziğin üslubunda yer alan eşcinsellik, küfür, müstehcenlik ve drama gibi unsurları içeriyordu. Ama bu bütün eşcinsellerin hoyrat müziğe maruz kaldığını kanıtlamaz. Rollison'un olayı yeniden kurmasında köyle, orada oturmayan (ama açıkgöz) toprak sahibi arasındaki mektupların olağanüstü zengin arşivi yardımcı olmuştur. Toprak sahibi, kâhyasına yapılan hakaretle kendisinin rezil edildiğini ve mevcut düzenin ve resmî dinin alaya alındığını düşünmüştü. Olay tarihin içinden çıkıyordu ve sözde suçlu başka nedenlerle kesinlikle sevilmeyen birisiydi. "İnleme" böyle bir bağlama yerleştirildiğinde anlamca genişlemekte ve kapsamca zenginleşmektedir. O da anlamını bağlam ve tarihten alan Hardy'nin *Casterbridge Belediye* Başkanı'ndaki "skimmington"un yanına konabilecek örnek bir çalışmadır.

---

135 Somerset, Piltonlu müteveffa Bob Hiscox'un, 1910 dolaylarındaki olaylara ilişkin olarak bana 1975 yılında verdiği bilgi.

136 David Rollison, "Property, Ideology and Popular Culture in a Gloucestershire Village, 1660-1740", *Past and Present*, 93 (1981), Slacak (der.), *a.g.e.*, içinde yeniden basılmıştır. Bir başka iyi belgelenmiş (ama esrarengiz) olay için bkz. Joan R. Kent, "Folk Justice and Royal Justice in early 17th century England: A 'Charivari' in the Midlands", *Midland History*, viii (1983).

III

"Haneye ilişkin" bağlamlarda değişik koşullara kolay uyabilen formlar aynı zamanda "kamusal durumlar"a da uyarlanabilir - ve belki de her zaman uyarlanmıştır: 1628-1631'de "batıdaki bir Ayaklanma"nın lideri "Bayan Skimmington" adıyla anılıyordu.[137] Hoyrat müzik onlarca amaç için kullanılıyordu. Komşudan yapılan küçük hırsızlığın bunlardan biri olduğu görülüyor. 1691 yılında bir Warwickshire köyünde iki suçlu köylü, "üç saat boyunca kasabanın içinde bir aşağı bir yukarı gürültülü ve isyankar bir şekilde dans eden" yüz kadar kişinin başında (yaşlı bir kadın olarak giyinmiş) bir demirci ile (geyik boynuzları takmış) bir çiftçinin önderlik ettiği hoyrat müziğe çarptırılmıştı. Kalabalık kurbanın evinin önünde koro halinde 'Kerestenin parasını öde, seni serseri, seni boynuzlu köpek, seni hırsız' ve 'tavukların ve ördeklerin parasını öde, seni orospu' diye bağırıyordu.[138] Ancak bu olay, "yönetimin kararının" ya da "işgüzar ya da ağır bir infazın onaylanmadığını"[139] göstermek için, kolayhkla tamamen başka bir yönde de kullanılabilirdi. 1878 yılında Iver'de (Buckinghamshire) (yumurta çalan) bir çocuğun savcısı hoyrat müziği kendi üstüne çekti: "Vak vak" sesleri arasında kuklası yakıldı.[140] 1817 yılında Ampthill'de (Bedfordshire) yöreden bir adamın ırza tecavüz suçuyla kovuşturulup idam edilmesi üzerine patlak veren olay daha ciddi ve sürekliydi. İki yüz kadar kişi geceler boyu davacının evinin önünde toplandılar, kadının, babasının ve annesi-

137 D.G. Allan, "The Rising in the West, 1623-31", *Econ. Hist. Rev.*, 2. seri, v, i (1952-3); Buchanan Sharp, *In Contempt of All Authority* (California Üniv., 1980), s. 105'te aynen bir General Ludd ya da Rebecca olmadığı gibi, hiçbir zaman "Skimmington" diye herhangi bir "lider" olmadığını savunuyor.

138 *Warwickshire Quarter Sessions Proceedings*, (der.) H.C. Johnson ve N.J. Williams (Warwick, 1964), s. xiii-xiv.

139 J. H. Blomm, *Folklore, Old Customs and Superstitions in Shakespeare Land* (1930), s. 53.

140 *Bucks Herald*, 13 Temmuz 1878. Warwickshireli bir kadın, kesesinden 6 şilin, 9 peni çaldığı için kendi oğlunu cezalandıran bir kadın, hoyrat müziğe maruz kalmıştı: *Leamington Chronicle*, 16 Temmuz 1870. Chris Ryan'a teşekkür ederim.

nin müstehcen kuklalarını gezdirdiler, evi taşladılar ve "aileyi adamı astırmakla suçlayarak, yuhaladılar". Olaylar ancak aktörlerden dördünün tutuklanmasıyla sona erdi.[141]

Hoyrat müzik ayrıca sevilmeyen memurlara karşı da uygulanırdı. 1797 yılında bir mum imalatçısı, bir rençber ve beş amele Belchamp St. Paul's'daki (Essex) bir olay nedeniyle suçlanmıştı: Yerel bir vergi tahsildarının kuklasını bir eşeğe bindirmişler, evinin önünde dolaştırmışlar ve kuklaya ateş etmişler ve kuklayı çayırda bir idam sehpası üzerinde üç kere yakmışlardı.[142] Kaba müziğin polise;[143] muhbirlere;[144] çocuk kaçıranlara;[145] asker toplayanlara; sevilmeyen vaizlere,[146] ve Mormonlar'a;[147] hizmetçisini haksız yere kovanlara, *cottage*'lerinden zorla çıkaranlara ve avlak bekçilerine karşı uygulandığı durumlar da bulunabilir. 1878 yılında Chilton'da (Buckinghamshire) yer alan ve ayrıntılı olarak aktarılan bir tertipte, yirmi ya da otuz kişilik bir erkek ve oğlan çocuğu kalabalığı (üçüncü kez olmak üzere) Chilton Evi'nden Bay Augustus Campbell, onun avlak bekçisi ve arabacısına karşı hoyrat müzik uygulamıştı. Köylüler, avlak bekçisinin Campbell'in emriyle malikanenin arazisine giren köpekleri vurduğuna ya da zehirlediğine inanıyorlardı. Olay, arazisi Campbell'inkine bitişik

141 Bedfordshire CRO, QSR 23, 1817, s. 230-231.

142 PRO, KB 11.59.

143 Bkz. W.E. Haigh, *A New Glossary of the Dialect of the Huddersfield District* (Oxford, 1928), s. 118; John Bland, *Bygone Days in Market Harborough* (Market Harborough, 1924), s. 102-103.

144 A. Boyer, *Political State of Great Britain*, LIII, 1737, s. 116.

145 Örneğin bkz. Ruth Richardson, *Death, Dissection and the Destitute* (1987), s. 138.

146 1767'de Northants, Towcester'de vaaz veren bir "kundura tamircisi" aleyhine. CRO, Quarter Session Grand File, 1767. Methodistler'in ilk dönemlerinin tarihi vaizlere ve önde gelen kişilere karşı pek çok hoyrat müzik örneği ile doludur: John Walsh'dan sağlanan bilgi. Fillingham'ın baş papazına teneke çalınmış, kuklası "direğe bindirilmiş" sonra da yakılmıştı: *Stamford Mercury*, 23 Mayıs 1884.

147 1853 yılında Soham'da (Cambridgeshire) 1 Nisan günü yerli Mormonların evlerinin önünde sahte bir Mormon düğünü düzenlenmiş, eşeklere bindirilmiş yedi "gelin" tek bir "koca" ile evlendirilmişti: *Millenial Star*, xv (1853), s. 269. J.F.C. Harrison'a teşekkür ederim.

bir çiftçinin iki eniğinin bir önceki gün bir olaya karışması üzerine patlak vermişti. Ancak arazi sahibi ve hizmetçileri başka nedenlerle sevilmiyor olabilirler. Campbell, Berkshire'den gelmiş bir dışarlıklıydı ve kalabalık, onun kapısının önünde, "Berkshire'de şimdiye kadar yaşamış en adî, sefil ve aşağılık adam" diye bağırıyordu. Arabacısının evinin önünde, "Köpekleri kim çaldı?" ve "Zenci Köle"; avlak bekçisinin evinin önünde ise "defol çingene bakıcısı" ve "çingene kralı" diye bağırıyorlardı.[148]

Yine de 19. yüzyılda hoyrat müzik ve diğer alay etme biçimleri varlıklı insanlar tarafından da birbirlerine karşı kullanılabiliyor ve kimi zaman daha sıradan insanların işi yapması sağlanıp onların arkalarına saklanılabiliyordu. 1805 yılında Tewkesbury'de bir arabacı, birtakım saçma sapan kuklaları araba üzerinde kasabanın sokaklarında "dolaştırması" için kiralanmıştı; arabacı kuklaların vergi muayene memuru ve müfettişini temsil ettiğinin farkına varmadığını söylüyordu.[149] 1790'larda Handsworth (Staffordshire) yakınlarındaki iki komşu arazi sahibi arasında uzun ve acımasız bir düşmanlık başgösterdi. Avlanma ile ilgili başlayan ama bir düzine başka şeyi de içeren husumet arazi sahiplerinden birisinin kayın biraderi Handsworth Baş Papazı Peder Thomas Lane'i de işin içine çekti. Papaz açıkça sevilmeyen birisiydi çünkü *cottage*'lerin yıkılması ve birahanelerin kapatılması işine karışmıştı. Rakibi onu hoyrat müziğin üslubuyla ziyaret etti ve kendi kiracılarını hakaretamiz kuklalar ve el ilanları dağıtmaya ikna etti. (Bkz. Resim 5)[150] Ancak işin içine *gentry*nin katılması şimdi alışılmadık bir şey oluyordu ve hoyrat müzik plep işi sayıldığından, sırf bu nedenle, potansiyel olarak yıkıcı kabul ediliyordu.

148 *Bucks Herald*, 19 Ekim 1878.

149 PRO, KB 1.33 (Birinci Kısım), *Kral, James Attwood, John Sashand ve Henry Rickett'e karşı*: James Attwood'un yeminli ifadesi.

150 KB 1.30 (İkinci Kısım)'daki el ilanı, Mich. 41 Geo III, No. 1: Joseph Storer'in yeminli ifadesi (1800) ve 41. dosyadaki belgeler. Bu olayın arkaplanı için bkz. Douglas Hay, "Crime, Authority and the Criminal Laws in Staffordshire, 1750-1800" (Warwick Üniv. Doktora tezi, 1975), s. 309-314.

Woking'de hoyrat müzik genel hakları savunmak için ve ortak alanlara çok fazla hayvan sokan ve aşırı ölçüde çayır ve çalı kesenlere karşı uygulanıyordu.[151] Eğer kukla yakmanın (bunların pek çoğu sinir bozucu bir gürültü ve gösteriyle birlikte oluyordu) aynı ritüel ailesine dahil olduğunu kabul edecek olursak liste sonsuza dek uzatılabilir: Ringa balıklarının ondalık vergisini alan görevliye karşı; balık tutma haklarını genişletmeye hevesli arazi sahibine karşı, çitlemelere karşı ve yerel göreneği ayaklar altına alan herkese karşı. Papaz Woodforde *JP* Creed'le kilise görevlileri arasında, kilisedeki bir galeriyle ilgili anlaşmazlığı nakletmektedir; buna göre *JP* galeriyi yıkmak istiyor, şarkı söyleyenler ise yıkılmamasını istiyorlardı. Anlaşmazlık kilisedeki bir kavga nedeniyle mahkemeye yansıdı ve de JP'nin kuklası;

> ...bir İşkence Aletinin üzerinde Castle Cary sokaklarında gezdirildi, sonra Parka sokuldu ve JP'nin evinin hemen önündeki bir meydan ateşinde yakıldı... Bütün *Parish JP*'ye karşıdır.[152]

Defterleri dolu olan herhangi bir tarihçi kendi listesini yapabilir. Hoyrat müzik genel olarak endüstriyel çatışmalara da uyarlanmıştı. Ülkenin batısındaki dokumacılarca grev kırıcıların bir tür direğe bindirilmesi[153] ve direk üzerinde suya daldırılması olan "*cool-staffing*" ya da "*cowl-staffing*", kuzeydoğuda denizcilerin ve madencilerin uyguladıkları "direğe bindirme" gibi bir şeydi. Uygulama batıda, "*skimmington*"un vatanında, özellikle çok yaygındı ve ritüel üslup, işevleri ve geçit yerleri

151 Bkz. Bickley, *a.g.e.*

152 James Woodforde, *The Diary of a Country Parson* (1949), s. 53. Bir kilise anlaşmazlığından kaynaklanan Oxfordshire'deki bir olay için bkz. J.C. Cox, *Churchwardens' Accounts* (1913), s. 53.

153 W. E. Minchinton, "The Beginnings of Trade Unionism in the Gloucestershire Woollen Industry", *Trans. Bristol & Gloucs. Arch. Soc.* (1951), s. 134-135; Adrian Randall, "Labour and the Industrial Revolution in the West of England Woollen Industry" (Univ. of Birmingham, doktora tezi, 1979), özellikle s. 300-301, 541; F. J. Snell, *The Chronicles of Twyford* (Tiverton, 1893), s. 186-187, 191-192, 232-2. Banbury dokumacıları için bkz. John Money, *Experience and Identity, Birmingham and West Midlands, 1760-1800* (Manchester 1977), s. 240-241; Robert Spillman, 25-26 Ağustos 1793, PRO, HO 42/26.

için de geçerliydi.[154] Londra'da "direğin" yerini bir elarabası alabiliyordu: 1696 yılında belirlenmiş birim fiyatının altında çalışan bir şapkacı kalfası bu şekilde cezalandırılmıştı.[155] Southwarklı şapka boyayıcıları, 1770 yılında:

> ek ücret almadan fazla çalışmakla ve fiyat kırmakla suçladıkları kalfa biraderlerinden birisini gözetim altına aldılar. Bir eşeğe binmeye ve *Borough*'nun şapkacıların çalıştığı yerlerinde dolaşmaya zorladılar... suçunu açıklayan bir yaftayı önünde taşıdılar; bir grup oğlan çocuğu, ellerinde küreklerle hoyrat müzik yaptılar. Önlerine çıkan bütün dükkanlarda adamları, ücretlerinin arttırılması için greve zorladılar.[156]

1818 yılında Coventry'de, kurdele dokuyanların grevi sırasında benzer bir "eşeğe bindirme" olayı meydana geldi; etrafta dolaştırılan kurban, yaşlıca bir kurdele imalatçısıydı.[157] Hoyrat müzik, değişik vesilelerle Londra'da, özellikle de Londra'nın Kentler'le meskun bölgesinde, 19. yüzyılın sonlarına kadar yer aldı. 1870 yılında da Woolwich'de, taşıması gerekenden daha fazla yük taşıyan bir kayıkçıya karşı büyük bir tantana ile uygulanmıştı; bu olayda adamm kuklası, hoyrat müzik bandosu eşliğinde kayıkçı arkadaşları tarafmdan gezdirilmiş, bir mavnanın üzerine yerleştirilip Thames üzerine salıverilmiş, ateş edilmiş en sonunda da yakılmıştı.[158]

---

154 Mayıs 1725'te yüzden fazla erkek ve kadın (çok ince ve enli yün kumaş dokuyanlar?), işevini yıkmak için Stroud'da toplandılar, ustabaşılardan birini değnek üzerinde *parish*de dolaştırdılar ve karşılaşırlarsa, "beyefendi"yi de direğe bindirecekleri tehdidini savurdular: PRO, Assi. 5.44 (i). Yine Stroud'da bir geçit yeri olayı için bkz. [PRO]SP 36.32.

155 S. ve B. Webb, *The History of Trade Unionism* (1920), s. 28. 1743 yılında Southwark'ta çıraklığı onaylanmamış bir şapkacının, öylesine gaddarca "direğe bindirildiği" ve sonunda öldüğü haber yapılmıştı: *Sherborne Mercury*, 18 Ekim 1743.

156 *Annual Register* (1770), s. 74.

157 Coventry ipekli sanayiinde "eşeğe bindirme" çok yaygındı ve "mesleğin" kurallarını hiçe sayan işçilere de, işverenlere de uygulanırdı. *The Times*, 20 Ağustos 1819; *Report of the Trial of the Prisoners Charged with Rioting and Destroying the Machinery of Josiah Beck* (Coventry, 1932), s. 3; PP, 1835, xxv, s. 1834; bilgi Peter Searby'den.

158 *Greenwich & Deptford Chronicle*, 12 Mart 1870. Geoffrey Crossick'e teşekkür ederim.

Pek çok başka örnek gösterilebilir. Bunlar, en azından 19. yüzyıl başlarına kadar, endüstrideki çatışmalarda sıradan işlerdi ve grev kırıcılara "teneke çalınması" 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ancak Britanya'da ritüel formların, kitlesel boyutlardaki faaliyetlerle derinden ilgili olduğu yalnızca bir durum olmuştur. Bunlar, 19. yüzyılın başlarında Galler'de görülür ve *ceſſyl pren* ile ilgilidir.

Bu ritüelin şekli "direğe bindirme"ile büyük benzerlik içindedir:

> gece, yüzleri karaya boyanmış ve ellerinde meşaleler taşıyan bir güruh arasında bir at figürü dolaştırılır ve davranışı komşularının suçlamalarına yol açmış ya da bir başkası hakkında muhbirlik ederek, ya da yasanın uygulanmasına katkıda bulunarak kendisini sevilmez duruma sokmuş olan herhangi bir kişinin kapısına götürülür. Atın üstüne, kurbanın evinin önünde durulduğunda toplantının nedenini kalabalığa anlatacak bir adam binmiştir...

Gösteri "ev hayatıyla" ilgili suçlara yönelik olduğunda "ileri derecede edepsizlik"le birlikte giderdi. 1820'lerde ve 1830'larda güney Galler'in bazı bölgelerinde *ceſſyl pren*, tarımsal anlaşmazlıklarda, küçük hırsızlıklarda savcılara karşı, sevilmeyen belediye görevlilerine karşı vs. –"kamusal" suçlulara karşı– artan oranda kullanılmaya başlanmıştır. Ritüelin özel alandan kamusal alana transfer edilmesi, otoritelerce endişe ile izleniyordu:

> ...başka bir adamın özel davranışını yargılama hakkını bu şekilde haksız yere benimsemek, kuşkusuz edepsiz bir topluma özgü bir niteliktir; aynı önlemler memleketin yasalarının işleyişini engellemeye uygulandığında, çok daha büyük önem kazanırlar. İlke tamamiyle Irlanda işidir... ve yasal düzene direnmenin mikroplarını taşımaktadır.[159]

---

159 *First Report of the Constabulary Commissioners* (1839), s. 83-84; PRO 52.35 ve 73.4 (Sir E. Head'e memo.); J.C. Davies, *Folk-lore of the West and Mid-Wales* (Aberystwyth, 1911), s. 85.

Bu sonuncu gözlem, 1840'larda, güney Galler'de geçiş ücretlerine yönelik "Rebecca ayaklanmaları"nda, *ceffyl pren*'in uygulanmasıyla ilgilidir. 1820'lerin ilk yıllarında maden bölgelerindeki (başlıca Monmouthshire'deki) "İskoç Sığır" karışıklıkları çoktan ritüelistik unsurlar ortaya koymaya başlamıştı: Kadın gibi giyinmiş, yüzleri karartılmış adamlar; boynuz, maske ve postlarla hayvan kılığına bürünmeler; boru öttürme, böğürme ve zincir şakırdatmalar, grev kırıcıların ya da muhbirlerin evleri önünde ateş etmeler.[160]

1830'larda ve 1840'lara doğru *ceffyl pren* uygulamaları, "ülkenin yasaları" yerini kırsal isyancıların efsanevi lideri "Rebecca"ya (aynı zamanda müstear isim) bırakıncaya kadar Carmarthenshire'de yaygınlaştı.[161] Karışıklıkların en yoğun olduğu dönemde "Rebecca" hem özel hem de kamusal alanlar üzerindeki otoritesini arttırdı. Müritleri, çocukları farzedilen babalarının kapılarına bırakıyor, "ihanet ettikleri" kızlarla evlenmeyi reddeden genç adamları tehdit ediyor, kocaları karılarını dövmemeleri için uyarıyor, Bangor Teify'nin şaşkına dönmüş kilise papazını ayrılmış olduğu karısıyla zorla barıştırıyor ve aynı zamanda geçit yerlerine karşı kampanyayı sürdürüyor, tarımsal anlaşmazlıklara müdahale ediyor ve kendilerine karşı çıkan muhbirleri tehdit ediyorlardı.

Eylemlerinin bir kısmı tuhaftı ama aynı zamanda çok açıklayıcıydı. Bir üç yıl kadar önce, "sarhoş neşesi" içinde bir düğünden dönerken yolda bekâr bir toprak sahibi hanımla karşılaşmış ve onu öpmüştü. Bu kabahati için –onurdan çok statü nedeniyle– yirmi şilin cezaya çarptırılmıştı. Şimdi "Rebecca"nın müritleri kesilen bu cezanın geriye iadesini istiyorlardı; paranın iadesi kabul edilmeyince hem cezayı veren kusurlu *magistrate*'in hem de suça maruz kalan hanımefendinin plan-

160 Bkz. D.J.V. Jones, "Popular Disturbances in Wales, 1792-1832" (Wales Univ., Aberystwyth, Doktora tezi, 1965), özellikle s. 217, 195 ve izleyen sayfalar.

161 Bkz. D. Williams, *The Rebecca Riots* (Cardiff, 1955). Profesör Williams, şunları yazıyor (s. 56): "Tam bir kesinlikle şu söylenebilir ki Rebecca Ayaklanmaları, *ceffyl pren* uygulamasının bir uzantısıdır"; ayrıca bkz. D.J.V. Jones, *Rebecca's Children* (Oxford, 1989), özellikle Bölüm 6.

tasyonlarını tahrip ettiler. Bir başka yerel "beyefendi", "bu gösterir ki" diyordu;

> toplum, siyasi bakış açısından yağmalayıcı Haydutlarla uğraşmaktan çok daha zor bir iş olan adalet nosyonu açısından sapıtmıştır.

Eklenmesi gerekir ki bu, halkın hoşnutsuzluklarının beslendiği enerji kaynağını ve küllenmiş ateşin ne süreyle yanabildiğini göstermektedir. Ayrıca birkaç aylık kısa bir süre için Carmarthenshire'ın küçümsenen en yoksul halkının bile gerçek halk adaleti idealinden bir nebze yararlanabildiği anlaşılmaktadır. İki hafta sonra aynı beyefendi, "zavallı aptal bir kız"ın kapısına gelip yalvardığını yazıyordu. Kızı kabul etmeyip, kendisine yoksul yasalarının nefret edilen görevlilerine gitmesi söylendiğinde, kız "hafif bir sesle 'Becca'ya anlatacağını söyledi":

> Ona davranışlarını düzeltmezse ve bu tehdidi sürdürürse hapse gönderileceğini söyledim - mırıltı halinde (Galce) verdiği tek cevap, "'Becca'ya anlatacağım" oldu.[162]

Sonunda "Rebecca" dünyevi otoritesinden vazgeçti, ama hiç kuşkusuz ancak Galce konuşan bir tarihçinin açıklayabileceği manevi diktatörlüğü, çok uzun süreler devam etti. 1898 gibi oldukça geç bir tarihte Radnorshire'deki Llanbister'den gelmiş bir rapor, "ahlâk yasalarını ihlal eden" bir erkekle bir kadının (ayrı ayrı) evlerine, karartılmış yüzlerle uğramış olan bir "Rebecca" çetesinin varlığından söz etmektedir. Her ikisi de hemen hemen çıplak bir durumda (aylardan Ocak'tır) bir derede yirmi dakika süreyle bir aşağı bir yukarı yürümeye ve daha sonra bir yandan değnek ve kayışlarla dövülürken bir yandan da tarlalarda bir aşağı bir yukarı koşmaya zorlanmışlardır. Daha sonra "Rebecca"nın mahkeme

---

162 Bu anlatılanlar PRO, H O 45.454 (i) ve (ii) ve özellikle de metinde anılan beyefendi Edward Lloyd Hall'ın raporları (ii)de 521-3, 664 ve devamındaki folyolar; H.T. Evans, *Rebecca and Her Daughters* (Cardiff, 1910); "Rebecca in West Wales", *West Wales Hist. Records*, VII (1917-1918).

kurduğu adamın evine götürülmüşler ve biraz daha dayak yeme ve tarlalarda el ele bir aşağı bir yukarı yürüme cezasına çarptırılmışlardır. Saçları kesilmiş ve (fiilen uygulanmasa da) katran ve tüy cezasıyla tehdit edilmişlerdir.[163] Olay bize hoyrat müzik ve *charivari* ritüellerinin Atlantik'i aştığım, yalnızca iyi niyetli "*shivaree*"lere değil fakat aynı zamanda linç yasasına ve Ku Klux Klan'a da birşeyler katmış olabileceğini düşündürüyor.[164] Ve son olarak, 20. yüzyılda halkın ceza verdiği durumlarda: İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa ülkelerinin kurtarılmasından sonra, işgalci güçlerle işbirliği yapanlara karşı kadınların ortaya koyduğu kamusal aşağılama ya da Çin'de Kültür Devrimi sırasında kamusal küçük düşürme törenlerinde açığa çıkan kimi davranışlarda aynen bunlar gibi ritüel unsurlar olup olmadığına bakmak gerektiğini düşündürmektedir.

IV

"Kamusal" hoyrat müzik, kimi çözümleme sorunları ortaya koyuyor. Endüstriyel biçimlerinde, grev kırıcıların ne gibi bir suç işledikleri ve kimin popüler "yasa"sının uygulandığı çok açıktır. 18. yüzyıl siyasetinin Londra ve şehirlerdeki popüler boyutları hakkmda daha fazla şey öğrendikçe, hoyrat müziğin üslubunun unsurları - alaya alma, müstehcenlik ve boynuzlanma amblemleri, her yerde ortaya çıkmaktadır. Tory'ler, Whig'ler, Wilkes'in yandaşları ve yönetilemeyen güruh bunları aynı şekilde kullanmaktadır. Örnekler göstermeye kalkışmak bile aptallık olur çünkü bu tür semboller pleplerle pat-

163 *Hull and North Lincs. Times*, 15 Ocak 1898.

164 Bkz. Wyatt-Brown, *a.g.e.*, s. 435-561. "Araba ile teşhir", katrana bulayıp tüy yapıştırma ve direğe bindirme, 18. ve 19. yüzyıllarda Kuzey Amerika'da sık görülen uygulamalardı ve kimi zaman karı dövenlere olduğu gibi "kamusal" suçlulara karşı da uygulanıyordu: Bkz. J.E. Cutler, *Lynch-Law: An Investigation into the History of Lynching in the United States* (1905), özellikle 46-47, 60-77, 92, 103; R.B. Morris, *Government and Labor in Early America* (New York, 1965), s. 147; H.D. Graham ve T.R. Gurr (der.), *The History of Violence in America* (New York, 1969), s. 70.

risyenler arasındaki söylemin ve kimi zaman pazarlıkların araçlarıydı. Ahali eylemleri, otoritenin esrarının bozulması çabalarında ya da siyasi rakiplerle alay edilmesinde kimi zaman bu sembollerin manipüle edilmesinden farklı bir şey değildi. (bkz. Resim 21).[165]

Hoyrat müziğin, tarafların rızasına dayanan bir geleneğe mi yoksa yalnızca plep geleneğine mi dayandığını tartışmanın yararlı olup olmayacağı konusunda insan kuşku duyuyor. 18. yüzyılın sonlarına kadar bunun üslubunun bütün sosyal sınıflar tarafından çok iyi anlaşıldığı kesindir. Ev hayatına yönelik hoyrat müzik, göreneği ve erkek egemen geleneği savunması anlamında, toplumsal olarak muhafazakârdı ve Ingram seçkinlerin bunda çok fazla bir tehdit görmediklerini ve uygulamayı önleme girişimlerinde kayıtsız olduklarını savunmuştur. Öte yandan, hoyrat müzik, o tersine çevirme törenleri, küfür ve müstehcenliği ve Rollison'un Westonbirt'deki "inleme" ile ilgili çalışmasında göstermiş olduğu gibi, hızla polemikçi toplumsal bir anlam kazanabilmesiyle, potansiyel olarak her zaman yıkıcıydı. 18. yüzyılda, patrisyenlerin ve pleplerin kültürü arasındaki mesafe açıldıkça, hoyrat müzik de giderek daha plep bir biçim kazandı. Belirli tür "köylü" cemaatlerinde ve proto-endüstriyel cemaatlerde, bir kendi kendini düzene sokma aracı olarak, başarılı oldu.[166] Bununla birlikte, hoyrat müziğin bir "işçi sınıfı" geleneği olduğu iddia edilemez, çünkü onun biçimleri ilk örgütlü işçi hareketiyle iyi bütünleşmemiştir. Luddculuk başarısı açısından sessizce hareket eden küçük grup hareketlerine dayanmıştır; yasadışı sendika birliklerinin yeminleri ve seremonileri farklı bir grup ritüelden türemiştir. Ve o zamandan beri de hareket daha olgun, daha örgütlü ve siyasal

165 Bkz. Nicholas Rogers, "Popular Protest in Early Hannoverian London", Slack (der.), *a.g.e.*, içinde; Peter Burke, "Popular Culture in Seventeenth Century London", Reay (der.), *a.g.e.*, içinde; John Brewer, *Party Ideology and Popular Politics at the Accession of George III* (Cambridge, 1976), *tümü*.

166 Gerald M. Sider, ikna edici bir şekilde, kendi çalışma ekonomilerini kendileri düzenlemeyi sürdürebilen grupların aynı zamanda belirli ritüelleri koruduklarını göstermiştir: "Christmas Mumming in Outport Newfoundland", *Past and Present*, 71 (1976).

bilinci daha yüksek olduğu ölçüde halk şiddetinin geleneksel biçimlerine daha az itibar etmiş görünmektedir. Monmouthshire'in Chartist'leri, "İskoç Sığırı"nın formlarını arkalarında bırakmışlardır.[167]

Şamata ve yürüyüşle birlikte giden kukla yakılması, bu genellemeye bir istisna teşkil ediyor gibi görünmektedir. Bu uygulama içinde bulunduğumuz yüzyılda (bugün de tamamen ortadan kalkmış değildir) canlı bir şekilde devam etmiştir ve sık sık "radikal"lerce kullanılmıştır. (Pek çok örnek arasında) 1790'larm reformcu İngiliz "Jakobenleri" tarafından; 1819 yılındaki "Peterloo"dan sonra yöneticilere ve süvari alaylarına karşı; 1832 Reform Tasarısı ajitasyonları sırasında ve 1870'lerde doğudaki *County*lerde sevilmeyen arazi sahipleri ya da çiftçilere karşı kullanılmıştır.

Ancak kukla yakılması ne Chartistlerin ne de genel olarak reformcu ve sendikal ajitasyonların muteber bir yöntemiydi. Bunun nedeni, reformcuların, bu biçimlerin bizzat kendisinde, halkın kendisini bir tür geleneksel –hattâ atacıl– hava içinde ifade ettiklerini sezmiş olmalarıdır. Çünkü bu biçim, çok bilinçli olarak, gelenekçilerin reformculara ya da dışarı gruplara karşı kullandıkları bir biçimdi. Britanya tarihinde kuklası en fazla yakılan adam Guy Fawkes'ten sonra, ikinci sırayı hiç kuşku yok Tom Paine alıyordu. Özellikle 1790-1793 yıllarında resmî yerlerden teşvik gören "Kilise ve Kral" gruplarının Paine'nin kuklasını nerelerde ve kaç kez yakmış olduklarının sayısı hiçbir zaman hesaplanmamıştır. Ama hemen hemen İngiltere'nin her köy ve kasabası dahil olmak üzere bu sayı muazzamdı. Kuşkusuz bu olayların pek çoğu hoyrat müzik ritüellerinden etkilenmiştir. Heckmondwike'da (Yorkshire) Tom Paine kılığına girmiş bir adam, bir ocak çukurunda *İnsan Hakları*'nı okurken "keşfedilmiş"tir. Adam yakalanmış yüzü korkunç bir maske ile örtülmüş ve bir urganın ucunda pazar yerinde dolaştırılmıştır. Sonra maske maharetle bir saman kukla-

167 Halk şiddetinin azalması konusunda bkz. Dorothy Thompson, *The Early Chartists* (1971), s. 16-17 ve "Chartism as a Historical Subject", *Bull. Soc. Lab. Hist.* (1970), s. 12.

ya aktarılmış ve bir lamba direğine yaslandıktan sonra "Kilise ve Kral" çığlıkları ve muazzam yuhalamalar arasında kuklaya ateş edilmiştir.[168]

Reformcuların aynen mukabele edebilecekleri çok az sayıda şehir vardı. Piskopos Horsley Lordlar Kamarası'nda, "insan kalabalığının yasalarla olan tek ilgisi, onlara itaat etmektir" dedikten sonra, kendi katedralinin bulunduğu Rochester şehrinde kuklası bir güzel yakılmıştı.[169] Ama reformcular daha çok bu tür olayların hedefi oluyorlardı ve bunların "ayak takımı" niteliğinden hoşlanmıyorlardı. 1815'ten sonra varlığını sürdüren hoyrat müzik törenlerinin artan oranda toplumsal olarak muhafazakâr bir nitelik kazandığı görülmektedir.

Bu kadarını saptamak kolaydır: Ve bu kadarı ifade ediyor göründüğünden daha az anlam ifade ediyor olabilir. Zira hoyrat müziğin içinde en uzun süre varlığını sürdürdüğü 19. yüzyıl cemaatlerinin türünü belirlemek hiç de kolay değildir. Ritüelin karmaşık biçimleri açıkça folklorcuların zevk aldıkları bir şeyken, "*wooset hunting*"in ve *stag-hunt*'ın ülkenin batısındaki, adları Ougburne St. George, Whitechurch Canonicorum ve Okeford Fitzpaine olan ücre köylerde kayıtlara geçiyorken ve yok olan bir şeyin etnolojik izlerinin harekete geçirilmesi, kırsal kehribar üzerindeki kurtlu sinek olarak görülüyorken, o eski hoyrat müzik aynı zamanda kentsel ve endüstriyel bağlamda canlı bir şekilde devam ediyordu. Onu Londra'nın Kentlilerle meskun bölgesinde görmüştük; batı Yorkshire endüstri bölgesinde, Huddersfield ya da Pudsey'de 19. yüzyılın ortalarında çok canlıydı;[170] ve Manchester yakınlarındaki Gorton'da evli bir cerrah hastalarından birinin karısıyla kaçınca,

---

168 Frank Peel, *Spen Valley: Past and Present* (Heckmondwike, 1893), s. 307-308.

169 *Parliamentary Register*, xliii, s. 351-354. Brunswick dükünün kuklası da 5 Kasım 1792'de Kensington Meydanı'nda törenle asılmış ve yakılmıştı: Londra'dan bir mektup, *Pitsburg Gazette*, 2 Şubat 1793. 1796 yılında Norwich'de yakılan meydan ateşlerini Pitt, Windham ve Rochester Piskoposunun boyunlarına ip geçirilmiş kuklalarının araba üzerinde teşhir edildiği bir gösteri izlemişti.

170 Bkz. Easther ve Lees, *a.g.e.*, s. 128-129; J. Lawson, *Letters to to the Young on Progress in Pudsey* (Stanningley, 1887), s. 66.

sekiz yüz kadar fabrika çalışanı olaya katılabilsin diye Gorton'da pamuklu fabrikaları yarım gün kapalı kalmıştı.[171]

Bu tür olaylarda bile, hoyrat müziğin şehrin "daha eski", "daha hoyrat" kesimlerine ait bir şey olduğu gibi bir his doğuyor; ancak bu tanımların tam olarak neyi ifade ettiğini kesinlikle belirlemek zordur, meğer ki varlığını sürdüren hoyrat müziğin hoyrat olduğu totolojisi yapılsın. Thomas Hardy kendi "*skimmington*"unun Mixen Lane yöresinden çıkmış olabileceğini ima ediyor:

> çevredeki bütün köylerin Sığındığı Yer. Sıkıntı içinde, borç içinde ve her türlü sorunu olanların saklanma yeriydi. Bir parça kaçak avlanmayı ekip biçme ile ve kaçak avlanmalarını bir parça ağız dalaşı ve ayyaşlıkla birleştiren çiftlik ameleleri ve diğer köylüler eninde sonunda kendilerini Mixen Lane'de bulurlardı. Hizmet edemeyecek kadar isyankâr kırsal hizmetçiler, teknik işler yapamayacak kadar tembel teknisyenler Mixen Lavne'e sürüklenir ya da zorla gönderilirdi.

Ama kanıtlar Hardy'nin nitelemelerini hiç de desteklememektedir. Ek 1'de anlatılan hoyrat müzik, bu yüzyılın başında, büyük bir yünlü fabrikasının egemen olduğu ve biraz madencilik, ocakçılık ve tuğla imalatının yapıldığı Halifax'ın bir bölgesi olan Siddal'da yer almıştı. Muhakkak işçi sınıfı ve geleneksel olan Siddal yine de (1892'de) I.L.P. [*Independent Labour Party-Bağımsız İşçi Partisi*] danışmanlarının ilk seçildikleri yerlerden birisiydi. Hoyrat müziğin "eski kültürü"nün daha "modern" formlarla birlikte inatçı bir şekilde yaşayabildiği ve onlarla aynı anda varolabildiği açıktır. Ne ki bu her yerde meydana gelmez ve bu birlikte var oluşun koşulları için ek açıklamalar getirmeliyiz. Munby, 1860'larda, Ripley'in Surrey'inde bir grup halinde varlığını sürdüren eski formlar bulmuştu:

> *Shrove* Salısı'da sokaklarda hâlâ ayak topu oynuyorlar ve *Guy Faux* Günü'nde maske takmış ve süslü elbiseler giymiş olarak

171 *N & Q* 5. seri, v (1876), s. 253.

> uzun yürüyüş kolları oluşturuyorlar: Her zalim kocayı hâlâ ilikli kemikler ve yoğurt otlarının intikam tanrıçasıyla kovalıyorlar.

Mayıs Günü muslinler giymiş genç kızlar hâlâ çiçeklerle taçlandırılmış küçük süslü direkleri evden eve taşıyorlardı. Ancak Munby bu kalıntıların nedeni olarak köyün yalıtılmışlığından (demiryoluna altı mil uzaklıkta ve haftada bir araba dışında Londra ile bağlantısı yoktu) başka bir neden ileri süremiyor.[172]

Munby'nin Ripley'i ziyaret ettiği aynı yılda yargısal bir kararla hoyrat müzik engellenmek istenmişti. Buna göre "adam kovalamaca" 5&6 Will. IV, c. 50'ye göre "av" sayılıyordu ve dolayısıyla sokaklarda yapılması yasaklanmıştı.[173] O andan itibaren her türlü hoyrat müziğin yasaklanmış "oyunlar" arasında yer aldığı yaygın bir şekilde iddia edilmişti. Bu durumun hoyrat müziğin çok yavaş ve durdurulamayan gerileyişinde bir etkisinin olmuş olması kuşkuludur. 1930 yılında *Evening Standart* gazetesinde şu haber yer alıyordu:

> Saçları rüzgârda uçaşan kır saçlı kadınlar, üç kişinin kuklalarının alevler içinde olduğu bir meydan ateşinin etrafında el çırparak ciddiyetle dans ediyorlardı. Yüzlerinde tebessüm yoktu ve dudaklarından genç bir kocaya küfürler dökülüyordu. Onların etrafında erkek, kadın ve çocuklardan oluşan bir küme insan monoton bir şekilde şarkı söylüyor, teneke kutulara ve eski tencerelere vuruyor, zilleri çınlatıyorlardı.

Woodley'in Berkshire köyündeki "*hussitting*" karısına karşı zalimce davranan bir adam ve kadına karşı tavır alan adamın annesi ve kız kardeşine yönelikti: "Herhangi birisine hoyrat müzik uygulamayalı 30 yıl oluyor" diyordu yaşlı köylülerden birisi. "O zamanki, kızları rahatsız eden evli bir adamdı."[174]

---

172 Cambridge Trinity College'deki Munby günlükleri, cilt xvii, s. 241, 4 Mart 1863; xix, s. 4-5, 7, 13, 2 Mayıs 1863. Anna Davin'e teşekkür ederim.

173 Bkz. Pappin, Maynard'a karşı, 21 Kasım 1863 tarihli *Law Times* içinde. 17. yüzyılın sonlarında Yüksek Mahkeme'deki kararlarda, "skimmington'a binmek" ayaklanma olarak tanımlanmıştı, bkz. Ingram, *a.g.e.*, s. 101.

174 *Evening Standard*, 3 Ekim 1930.

Yerel diyalektin devam etmesiyle hoyrat müziğin devam etmesi arasında bir ilişki vardır deme riskini göze alıyorum. (*Ceffyl pren*, Carmarthen gibi Galce konuşulan yerlerde en canlı bir şekilde varlığını sürdürüyor.) Törenler sözel olarak aktarılan bir kültüre aittir ve diyalektin gücü ve ayrıca gelenek bilincinin inatçı direnişi (muhtemelen) Ripley ve Woodley gibi akrabalık ilişkilerinin sıkı olduğu köylerde bu törenlerin kaybolmasını önlemektedir. Hem diyalekt hem de görenekler birlikte kendilerini yeniden üretmektedirler ve gelişmiş endüstriyel toplumda uzun süre varlıklarını sürdürmektedirler. Ancak belirli bir noktada, okuma yazma ve okul gibi, kültürel ivmenin araçları, genel mobilite ve artan orandaki göç alma ile birleşerek; eski kültürü, yaşayan bir uygulama olarak yok ederek, eski duyarlılığı bozarak, antikacı kalıntılarından başka hiçbir şey bırakmayarak "işba haline getiriyor"du.

O zaman, kentsel yörelerin belirli ceplerinde ve daha sık olarak ücra kırsal yerlerde varlığını sürdüren şey, kimi zaman daha kibar normlarla çatışma halinde olan ve komşuları tarafından "hoyrat" ya da "zorba" (yani 'hoyrat şeyler') olarak görülen belirli meslek grupları tarafından sürdürülen belirli eski geleneklerdir. Kuzey Yorkshire'in Kirkby Malzeard köyünde, "direğe bindirme" geçen yüzyılın sonlarında eski "kafiyeli yave"nin değişik bir şekliyle birlikte hâlâ uygulanıyordu. Bunlar her zaman *pub*larda ortaya çıkıyordu. "O günlerde herşey *pub*larda ortaya çıkıyordu. Hep onlar 'liderlik' yapıyordu" diye hatırlıyordu bilgi veren birisi 1971 yılında. Olayları başlatanlar küçük bir grup insandı: İnşaat işçileri, bir demirci, değişik işlerde, malikânelerde, panayırlarda, kışları hendek ve kanal işlerinde çalışan gezgin ameleler; "bunlar hoyrat tiplerdi", izinsiz avlananlar, çok içenlerdi - "bir bardak bira karşılığında eşek gibi anırırlardı". Ama, "Plough Stouts" u, Kirby Malzeard'ın karmaşık Kılıç Dansı'nı canlı tutan ve bunları para ya da bira karşılığında panayırlarda ve çiçek sergilerinde sergileyen insanlar bunlardı:

> Bu makule kılıç dansı yapardı - ama paralarını her zaman biraya harcarlar ve ormanlarda yatarlardı... Ama Direk farklıydı.

> Onu, işçi sınıfından insanların karılarına zengin züppelerden daha sadık olduğu için yapıyorlardı. Ve karısını ya da çocuğunu döven herkes kötüdür. Bunun sürüp gitmesine gerçekten çok çok öfkeleniyorlardı. Bu çok utanç verici bir şeydi, onun için açıkta yapılıyordu. Sırf eğlence olsun diye yapmıyorlardı.

Kirby Malzeard'da en son direğe bindirme, bir işçi karısını dövdüğü için olmuştu:

> Onun bir ev dolusu –on ya da oniki çocuğu vardı. Karısını patakladığı duyulmuştu– *pub*dan eve gelip, bir ev dolusu çocukla karısını görüyor ve sonra içeri girip onu pataklamaya başlıyor.

Bir el arabasının üstüne tutturdukları kocaman bir kuklasını yapıyorlar, "ve sonra bu kocaman kavgacı herifler, adamın evine gidiyorlar ve kapısına dayanıyorlar". Köyün sokağından aşağı yürürken büyük bir çan çalıyorlar ve "basit şarkı"yı akıcı bir şekilde söylüyorlar. "Öyle bir gürültü ve şamata yapıyorlar ki, insanlar onları uzaklaştırmak için neler vermezler".[175]

Bunlar senli benli hattâ inandıcı görünüyor. Ama hoyrat müzik aynı zamanda içki cümbüşü ya da şantajın bahanesi de olabiliyordu. Gençlerin saldırganlığını haklılaştırabiliyordu ve (bunu fısıldamak mümkünse) gençler her zaman, her tarihsel bağlamda ussallığın ve değişimin sözcüsü olmuyor. Bunu kuvvetle söylüyorum, bir anlamda kendimle tartışıyorum çünkü hoyrat müzikte bana cazip gelen çok şey var. Bu, adaletin tümüyle başkalarına havale edilmediği ya da bürokratlaştırılmadığı, ama cemaatin içinde ve onun tarafından yerine getirildiği bir toplumun özelliğidir. Aşikâr bir suçluya –işgüzar bir kamu görevlisi ya da zalim bir karı-dövücü– karşı uygulandığında insan bu törenin yok olmuş olmasına sanki esef ediyor. Ama kurbanlar her zaman bu türden değildi. Eşit olasılıkla, cinsel yönden topluma ayak uydurumayan yalnız bir kişi, kutsal evlilik bağı dışında birlikte yaşayan bir Sue Bridehead ve Jude Fawley olabilirlerdi. Ve onlar üzerinde uygulanan psikolojik

175 Müteveffa Kathleen Bumstead tarafından 1971'de derlenmiş bilgiler.

terör gerçekten korkunç olabilirdi: Eski yakılmış sapkınlar ve sakat bırakılmış insanları çağrıştıran, alevler içinde ve gerçek gibi kuklalar –hayvan kılığına girmenin ve maske takmanın sihirsel ya da şeytani imaları müstehcenlik gösterileri– kötü ruhları gürültü yaparak kovalamalar.

Hoyrat müzik, hukukun bir kısmının hâlâ cemaate ait olduğu ve onların uyguladığı bir hayat tarzına aittir. İnsan bunu onaylayabilir. Bu günümüz şehirlerinde çözülen, toplumsal kendi kendini denetleme ve belirli türden şiddet ve topluma karşı suçları (kadınlara hakaret, çocuklara kötü muamele, karı-dövme) denetleme biçimlerini göstermektedir. Ancak, incelemekte olduğumuz toplumları dikkate aldığımızda bunlara bir şeyi eklemeliyiz. Hukuk halka ait, yabancılaşmaz ya da başkasına devredilmez olunca, bu onu zorunlu olarak daha "iyi", daha samimi ve dostça yapmaz. O ancak halkın normlarının ve önyargılarının izin verdiği kadar iyi ve hoşgörülü olur. Hoyrat müziğin kimi biçimleri yobazlık, aşırı milliyetçilik ve daha beterleriyle suç ortaklığı içinde, tarihten kaybolmuştur. Sussex'de hoyrat müzik, William Morris'in yakın arkadaşı Georgie Burne-Jones'un da dahil olduğu "Boer-yandaşları"nca ziyaret edilmiştir. Bavyera'da *habersfildtreiben*'in son emareleri, mafya benzeri şantaj, anti-semitizm ve de son aşamada yükselmekte olan Nazizm'le ilişkili olmuştur.[176] Onun kimi kurbanları için (yabancılaşmış da olsa) mesafeli bir Hukuk'un ve bürokratikleşmiş polisin gelişi, insanı "kendi" tiranlığından kurtarma anlamına gelmiş olmalıdır.

176 Bkz. *Le Charivari*, s. 294, 306.

EK I

Müteveffa Bay Hanson Halstead geçen yüzyılın sonunda Halifax, Siddal'da doğmuştu. Yıllarca mühendis, etkin bir sendikacı ve sosyalist ve de NCLC'nin [*National Council of Labour Colleges*] üyesi olmuştur; ama daha çok bir taşralı, sıkı bir diyalekt ustası ve son yıllarında domuz yetiştiren bir küçük toprak sahibiydi. 1960'ların başında, hayatının son günlerinde (bana verdiği) bir Boots günlüğüne anılarını not etmeye başlamıştı. Aşağıdaki anlatı tarihsizdir ama muhtemelen bu yüzyılın ilk yıllarına aittir.

Cadalozun Yakılışı

Mary işten eve bir sürü haberle geldi. Dedi ki, 'Duydun mu Bili, Jack'te, Jubilee Yolu'nda falan, Bayan filanla yaşamaya başlamış?' 'Olur şey değil. Onlar epeydir bir sorun çıkarır gibi görünmüyorlardı.' 'Tamam ama ben sana daha herşeyi söylemedim.' 'Ya, başka söylenecek ne var ki?' 'Pekala, yarın gece onları yakacaklar.' 'Desene eğlence çıkacak?' 'Ya, birileri talaş ve parafin yağı ile doldurulmuş iki kukla yapıyorlar ve uzun bir direğin üzerine bunları yüz yüze bindirecekler ve köyde Jubilee Yolu'nda sona erecek bir yürüyüş olacak.'

Pek çok kişi, kendileri daha iyi olmayan bir sürü kişi, bunu dört gözle bekliyorlar. Akşam, alacakaranlık basarken gittiler ve kuklaları

getirdiler ve sanki şeytanın büyüsü gibiydi. Köyün etrafında ahali ellerinde çanlar, teneke maşalar, tenekeden pasta kalıpları, gürültü yapan şeylerle yürüyüşe başladılar ve kalabalık büyüdükçe büyüdü; neredeyse bir caz bandosunun telsizde 2.000 £ değerinde aletlerle yaptığı gürültü gibi bir gürültüydü. Yürüyüş kolu köyü dolaştı ve Jubilee Yolu'na vardı. Herkese duyurulduğundan mı söz ediyorsun! Polis de oradaydı ve Allah kahretsin, kuklalara ulaşacak yolu açmak için çok uğraştılar. Jubilee Yolu'nda Siddal'da yaşayandan daha fazla insan birikmişti ve ilan da edilmemişti. Evet, kuklalar kalabalığın içinden geçti. Polis bunları almaya çalıştı ama kadınlar onların önünde dans ettiler ve onları durdurmak için sokağın ortasına oturdular. Yürüyüş devam etti ve Scarhall merdivenlerine çıkıldı, lanetli Backhold Yolu'ndan Jubilee Yolu'na ulaşıldı. Sonra kuklaları ateşe verdiler ve evin önüne geldiklerinde alevler cehennem gibiydi, polis evin kapısını koruyordu. Sonra kuklalar onların üstüne fırlatıldı. İki gün sonra, teneke pasta kalıpları ve teneke maşaların gürültüsü arasında, merasimsiz yerlerinden kaldırıldı. Ama o kalabalık! Kafalarına basarak yürüyebilirdin. Jubilee Yolu'nda bir daha öyle kalabalık olmayacak hem de reklamsız. (Bir parça gaddarlık.) Siddal'ın doğru düzgün, ahlâklı bir yer olduğunu söylediğimi sanmayın: Söylemiyorum. Papazın yumurtası gibi, her yer gibiydi.

(Noktalama ve yazımda bir iki değişiklik yapılmıştır.)

EK II

Daha önce Levi-Strauss'un, *Mythologiques I. Le Crue et le Cuit*'de, P. Fortier-Beaulieu tarafından *charivari* uygulamaları üzerine yapılmış yayınlanmamış bir araştırmadan elde ettiği sonuca göre, araştırılan olayların yüzde 92.5'unda, *charivariye* neden olan şeyin yeniden-evlenme olduğuna işaret ettiğini belirtmiştik.

Fortier-Beaulieu'nün araştırmasından bazı bölümler *Revue de folklore francaise et de folklore colonial*, xi'de (1940) yayınlanmıştı. Soru kâğıdına verilen özgün cevaplar Musee National des Arts et Traditions Populaires arşivinde korunmaktadır (bkz. MS B 19, 1 a 620 ve MS 44, 390) ve bu arşivden yararlanmamı sağladıkları ve yardımları için Müze Müdürü Beyefendiye ve yardımcılarına sonsuz şükranlarımı sunarım.

Araştırma 1937 yılının Haziran ve Ağustos ayları arasında yapıldı ve o sırada Folklor Derneği'nin Propaganda Sekreteri olan P. Fortier-Beaulie tarafından Mairie'lere yöneltilen soru kâğıtlarından oluştu. Aslında soru kâğıdı, *charivariye* herhangi bir göndermede bulunmuyor; sadece "bir dul erkek ya da kadının yeniden evlenme fırsatının ilanı" başlığını taşıyordu; Fortier-Beaulieu'nun yaklaşmakta olan Uluslararası Folklor Kongresi'nde "Dulluk ve Yeniden Evlenme" üzerine bir rapor hazırlayacağı için cevapların acele gönderilmesi gerekiyordu.

Dolayısıyla araştırma doğrudan *charivari* uygulamasıyla değil fakat yeniden evlenmede görülen her türlü tezahürle ilgiliydi. Bu nedenle şaşırtıcı olan yalnızca cevapların yüzde 92.5'unun *charivari*ye neden olan olgu olarak yeniden evlenmeyi gösteriyor olması değil fakat bu oranın yüzde yüzün altında kalmasıdır. Ancak cevaplar, herhalükârda, ciddi bir nicelemeye elverişli değildir. 307 cevaptan 123'ü yeniden evlenmede görülebilecek bir tür tezahüre (genelllikle *charivarı*) işaret etmiş, 113'ü herhangi bir tezahüre işaret etmemiş, 42'si bu tür tezahürlerin artık söz konusu olmadığını belirtmiş ve 29'u "yokluk"a işaret etmiştir. Doğrulayıcı 123 cevabın belki yarısı baştan savmadır ve aceleyle ("evet", "hayır") cevaplandırılmışken; bir otuz ya da kırk kadarı titizlikle ve ayrıntılı bir şekilde cevaplandırılmıştır. Belediye başkanının soru kâğıdını yerel bir folklorcu ya da bir tarihçiye verdiği bir iki durum dışında, deneklerin soruları cevaplandırmak için özel bir yeterlilikleri söz konusu değildi. İnsan, çoğu zaman soru kâğıtlarının Mairie'deki bir sekretere verildiğini, buna karşılık birkaç şanslı durumda, günlük işleri arasında yer almayan bir işten zevk alan, yerel bilgisi ve gözlemi güçlü bir belediye başkanın var olduğunu düşünüyor.

Dolayısıyla araştırmanın değeri, hattâ en basit anlamda, niceliksel sonuçlannda değil ama daha bilinçli otuz kadar cevabın ortaya koyduğu malzemededir. Bunları ele almadan önce bir uyarıda bulunmalıyız. 1937 yılındaki araştırma, canlı haldeki bir görenekle değil ama onun kalıntıları ve emareleriyle ilgileniyordu. Bu nedenle araştırmadan, olgun halindeki göreneğin işlevlerini çıkarsayamayız. "Şu anda sadece köylerde var olan bu görenek, gençlik için bir alay ve eğlence konusuydu" (Rode, Aveyron); eğer süregeldiyse, birkaç kuruş *bahşiş* koparmak için yapılan iyi niyetli bir şantaj biçimi olarak süregeldi.

Bu tür bakiyeler kanıt olabildiği ölçüde, *charivari* üzerine çalışanların tartıştığı varsayımların çoğuna destek verir. Brive'den (Correze): "Yeniden evlenen dul kadına, merhum kocasının anısına sadık kalmadığından pek de iyi gözle bakılmıyor"; ya da yine, "çünkü evliliğe kutsal bir nitelik atfedilmiştir ve eşlerin ölümünden sonra bile ahlâki açıdan bu kutsallığı zedelemeye hakları yoktur" (Castiallon, Ariege). Cevaplardan birkaçı, bir şekilde, *charivari*de ölü eşin ruhunun temsil edildiğine işaret ediyor: "Eşlerin geçmiş yaşamları, değerleri, sevgi

dolu günleri hatırlatıyor, bu bazen çok etkili olabiliyor" (Donzers, Drome). Yaşlıların cinsel yönden alaya alınması ve özellikle yaş farklılıklan, sık sık belirtiliyor. Yalnızca bir kere ileri sürülen bir açıklama, "kötü ruhları kovmak için" şeklindedir (Aups, Var). Eğer ikinci evlilik, "en azından diğerleri için bir olasılığı, bir seçeneği kaldırıyorsa, "seçilmek için gerekli nitelikleri taşıyanlar"ın sınırlılığı teorisi de görünüyor (Seez, Savoie). Arkadaşların, komşuların, anne-babaların (ya da ölen eşin anne-babalarının) ve çocukların kıskançlığı daha da sık ifade ediliyor. Hyeres'deki (Var) bir *charivari*, bir dulun yetişkin oğlu tarafından örgütlenmişti. İşlevi, "ilk evlilikten olan çocukların çıkarlarını" korumaktı (Remiremont, Vosges); "İlk evlilikten olan çocuklar genellikle ikinci evlilikte zarar görürler - üvey annenin küçümsenmesi bundan kaynaklanmaktadır" (Cahors, Lot). Değişik miras edinme görenekleriyle *charivari*nin ilişkisi, bildiğim kadarıyla, yeterince işlenmemiştir.

Cevapların çoğu, *charivari*yi teşvik edenlerin"genç insanlar" olduğunu varsayıyor; bir iki cevap daha ayrıntıya giriyor: Bunlardan birinde, olayı başlatanlar "düşman komşular ve özellikle birleşmeden memnun olmayan aileler" olarak gösteriliyor (Uzes, Gard). Başlatanlar kim olursa olsun *charivari* –cevaplardan pek çoğunun gösterdiği gibi– "bir nevi alt sınıftan gelen herkes" tarafından destekleniyordu (Burzet, Ardeche); bununla birlikte kimi yörelerde aktörler arasında bazı farklılıklar vardı:

> Yaş farkının çok belirgin olduğu bazı durumlarda (genç kadınla yapılan eski birleşme akitleri) kadınlar erkeklere göre daha çok kendilerini gösteriyorlar. Bıkkınlık, belki de sıklıkla, erkeğin hali vakti yerinde olmasından kaynaklanan kıskançlık.
>
> (Castillon, Ariège)

Kendi başına yeniden evlilikler, çok ender olarak *charivari*ye neden olmaktadır; normal olarak ilgili başka koşullar söz konusudur. Belirli bölgelerde, yeniden evlenmeleri onaylamama (ve benzer şekilde) dulluğa saygı gösterme yönünde belirgin bir eğilim olduğu doğrudur:

> Dulluğuna saygı duyan kadın, köyde her zaman çok iyi görülürdü. Komşular ev işlerinde ona yardım ederler ve erkekler, Pazar

> sabahları odunları keserek, çimenleri biçerek ve tarlaları sürerek angarya işleri yaparlardı.
>
> (Castillon, Ariège)

Başka yörelerde, tam tersine, kavrayış yeteneği yüksek bir deneğin işaret ettiği gibi, yeniden evlenme ev hayatının ekonomik doğası nedeniyle zorunlu hale gelmektedir. Nitekim, Nibelle-St. Sauveur'da (Loiret) yeniden evlenmeye karşı bir tezahür yoktu, bir komün,

> kendi işlettikleri kırsal küçük toprakların sahiplerinin büyük çoğunluğundan oluşuyordu, iş yaşamla ilgili bir gereklilikti. Sonuç olarak dul erkek ve dul kadınlar... genellikle çok kısa süre içinde yeniden evleniyorlardı...

Belki de en düşünce ürünü cevap Dax'dan (Landes)* geldi. "*Calhibari*" sık sık yeniden evlenmelerden kaynaklanıyordu, "ama, yeniden evlenmeyi tuhaf, çekilmez ve antipatik yapan başka bir durum olmalı". Böyle bir durum 1) çiftlerin yaş farklarında, 2) "genç bir köylü ile evlenen toprak sahibi bir 'beyefendi'" durumunda olduğu gibi toplumsal konumlarındaki farklılıkta, 3) çiftlerden birinin para için evlendiğini düşündürtecek varlık farklılıklarında, 4) dul kadın ya da erkeğin, "her zaman kendini 'sattığı' varsayılan kişi", hasta oluşu, 5) örneğin, "ölmüş olanın, yaşayanla birlikte iken *iyi* olduğundan şüpheleniliyorsa" (bu en yürekli *charivari*lere neden olabilir) her iki tarafın önceki cinsel tavırları, 6) her iki taraf da yaşlı ise.

Koşulları ağırlaştıran birşeylerin olması gerektiği düşüncesi, cevapların pek çoğunda mevcuttur: "Bu duruma yaş uyumsuzluğu da ekleninçe" (Moulins, Allier); "müstakbel eşler –dul erkek ya da kadınlar– eleştiri veya gülünçlüğe biraz çanak tutunca" (Burzet, Ardeche); "daha ziyade ahlâka aykın davranan dul kadının yeniden evlenmesi" (Ruffec, Charente); "genç bir köylü kız ile evlenen yaşlı bir zengin... özellikle ilk evlilikten de çocukları varsa" (Brioude, Haute Loire). Bu tür ağırlaştırıcı koşulların olmadığı durumlarda, yeniden evlenenlerin, en yaygın olduğu yörelerde bile *charivari*ye maruz kalmaması mümkündü. Vico'dan (Corso) gelen bir cevap, beklenmedik ölçüde kişiseldi:

(*) Dr. Aparisi-Serres, 'secrétaire général de la Société de Borda': Bkz. *Revue de folklore...*, xi (1940), s. 17-19.

> Daha ziyade özel durumlar dikkate alınıyor: Bu bilgilerin sahibi, Komün'deki bir bayan ilkokul öğretmeni ile yeniden evlendiği için *campanaccio* [*charivari*] onuruna sahip olmayan dul bir ilkokul öğretmenidir.

Cevaplardan biri, bu tür özelliğin çok değerli bir olay-tarihini veriyor. Abzac'da (Gironde) yer alan en son *charivari*, "şüpheli davranışları olan ve hamile olduğu bilinen genç bir kadınla evlenecek olan olgun bir adama yönelikti". İçinde eşeklerin çektiği üç arabanın da yer aldığı bir yürüyüş düzenlenmişti. Birinci arabada "Düşük fiyatlı et" sloganıyla bir keçi; ikincisinde "tamamen kötürüm olan bir ihtiyar"; üçüncüsünde "büyük bir kundak çocuğunu emziren sütanne kılığına girmiş genç bir adam, kırılmış çavdar sapıyla yeni doğmuş bebek çığlığını taklit ediyordu". 1930'larda *charivari* bu boyutlara ulaştığında, cevapların yüzde 16'sında, işin sonunda şiddete işaret edilmiş olmasının şaşılacak bir yanı yoktur: Başlıca Dax (Landes), Theze (Basses Pyrenees), Conques (Averyon) Remiremont (Vosges). İnsan bu yüzdenin 1837'de ne olmuş olabileceğini merak ediyor.

Yeniden evlenme konusunda bu kadar yeter. Bu kategorinin (öyle görünür ki) dışında kalan ve yüzde 7.5'luk yer tutan olaylar ne olacak? Bu en basitinden cevap verenlerin, soru kâğıdının öğrenmek istediklerinin ötesine geçerek verdikleri pek az cevapla, talep edilmemiş bilgileri eklediklerini gösteriyor olmalıdır. Conques'den: "Bir kadın kocasını yüzünden yaralarsa, yörenin tüm eşek ve katırlarıyla sokaklarda kalabalık içinde gezdiriliyordu". Echire'de (Deux-Sevres) nişanlılardan birinin, "kadın düşkünlüğü, gayrimeşrû çocuk vs. bakımından çeşitli zararlar ortaya koymaları halinde" *charivari*-ler uygulanmıştı. Dampniet'den (Correze) değerli bir olay-tarihi geldi:

> Jubertie köyünde kolaylıkla geçimi sağlayan baba, anne ve oğuldan oluşan bir aile vardı. Bu kendi halindeki mutluluğu rahatsız eden altmış yaşında bir kadın ansızın çıkageldi. Baba delicesine kadına aşık oldu. Kendisi bu "güzel"le evlenemediğinden, biraz saf olan yirmi altı yaşındaki oğlunu kadına vermek istedi. Çocuk da altmışlık kadınla evlenmeyi kabul etti.

Bu *charivari*nin yıkıcı ve trajik yanları vardı: Baba kendini boğmak istedi ve (başanlı olamayınca) *charivari*yi düzenleyenlerden birisinin evini kundakladı. Olay her ne kadar soru kâğıdının kapsamı dışında kalıyorduysa da, sorun sayfaya yansıdı, zira olay yalnızca iki ay kadar önce –Nisan 1937'de– meydana gelmişti ve belediye başkanının çok başını ağrıtmıştı.

Bir başka, belki de sonradan akla gelen, cevap aktarılmayı hak ediyor:

> "Callabari" dul erkek ve kadınlardan ziyade genellikle başka insanlara da yapılıyordu - örneğin Katolik papazlara, okul hocalarına, haklarında şikâyet olduğu takdirde köylerde ikamet eden görevlilere.
>
> (Tarbes, Hautes Pyrenees)

Bu kanıtlar, varsayılan "yüzde 92.5'luk" istatistiği yıkıyor.

Bugün etrafımızda böbreğini satarak yaşamaya, çocuğunu evlatlık vererek hiç olmazsa onun hayatını kurtarmaya çalışan insanlar gördükçe kendi utancımıza gömülüyoruz. Peki, ya insanlar yüz yıldan fazla süredir bu haldeyse? Bu soru, tekil failler bulmadan cevaplarla başa çıkmayı, yaşadığımız hayatı, bireylerin dünya üzerindeki varoluş şekillerini yeniden ve yeniden düşünmeyi gerektirdiği için rahatsız edici... E.P. Thompson da elbette kapitalizmin nasıl bir insani "dönüşüm" yarattığını, "neye", "niçin" artık eskisi gibi bakılmadığı sorusunu ihmal etmediği için önemli. *Avam ve Görenek*'teki makaleler baştan ayağa bu tür sıkıntılı soruların etrafında dolaşıyor. Nükleer Karşıtı Hareket'in militanı bir tarihçinin, bir gün yeniden "kendi sahasına" dönüp, yıllar önce sorduğu soruları aramasının derlı toplu hikâyesi. Hak talebinin, iş-zaman-disiplin döngüsünün, mal ve mülk iken özgürleşmenin, ortak bir iyi tanımı için en kaba şekillerde cezalandırılmanın öyküsü. Yalnızca bulunduğu coğrafyaya, "Ada"ya sıkışmayan, her gün etrafımızda gördüğümüz insanların tarihteki örnekleriyle yeniden karşımıza dizilmelerinin kara anlatısı. Bir tarihçinin giderayak kendisiyle, toplum denen bulutla ve tarihle hesaplaşmasının en yetkin örneği... Ve yine en acımasız sorusuyla karşımıza çıkışının elbette: "Sınıf tanımlardan değil insanlardan ibaretse, nasıl bir sosyalist tahayyül bununla başa çıkar?" Thompson, *Avam ve Görenek*'te bu "rahatsız" edici soruyu da enine boyuna ele alıyor aslında.

Birikim Yayınları
34

ISBN 975-516-033-7
9 789755 160337